تفسير

شيخ الإسلام ابن تيمية

ŞEYHULİSLÂM

İbn Teymiyye TEFSÎRİ

10

بسم الله الرحمن الرحيم

Orjinal Adı
El-Câmiu-li Kelâmi'l-İmam İbn Teymiyye Fi't-Tefsir

Tercüme
M. Beşir ERYARSOY

Tashih
Polen Yayınları

Dizgi
Saliha Nur KAVAK

Mizanpaj
Polen Yayınları

Kapak Tasarımı
Ehl-i Dizayn

Baskı - Cilt
Step Ajans Matbaacılık
Göztepe Mah. Bosna Cad. No: 11
Bağcılar / İSTANBUL
Tel: 0212 446 8846

Ocak 2017

KARINCA & POLEN YAYINLARI

(Karınca & Polen Yayınları
"Billbao Tekstil Yayıncılık Sanayi ve Tic. Ltd. Şti" kuruluşudur)

Adres ve Telefon

Soğanağa Camii Sok. Büyük Tulumba Çıkmazı
Beyem Han No: 1/25 Beyazıt / İSTANBUL
Telefon: (0 212) 638 69 19 Fax: (0212) 516 42 44

www.karincakitap.net
karincakitap@hotmail.com

الجامع لكلام الإمام ابن تيمية في التفسير

Şeyhu'l-İslâm

İbn Teymiyye Tefsîri

Derleme, Tahkik ve Notlar:
İyad b. Abdullatif b. İbrahim el-Kaysî

Kontrol:
Osman b. Muallim Mahmud

Mütercim:
M. Beşir ERYARSOY

10. Cilt

BU CİLTTEKİ SÛRELER

TÂRIK SÛRESİ

(Mekke'de inmiştir. 17 âyettir)

خُلِقَ مِنْ مَآءٍ دَافِقٍ ﴿٦﴾

6. "O (ana rahmine) atılıp dökülen bir sudan yaratılmıştır."

Tefsiri:

[Aynı şekilde "su" lafzı mutlak olarak kullanıldığı taktirde meniyi de ifade etmez. Kayıtlı olmakla birlikte ona "su" denilse dahi. Yüce Allah'ın: *"O atılıp dökülen bir sudan yaratılmıştır. O su omurga ile göğüs kemikleri arasından çıkar."* (Âyet 6-7) buyruğunda olduğu gibi.][1]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah'ın: *"O atılıp dökülen bir sudan yaratılmıştır."* buyruğunda meniye "su" adının verilmesi kayıtlı bir adlandırmadır.][2]

إِنَّهُ لَقَوْلٌ فَصْلٌ ﴿١٣﴾

13. "Şüphesiz o (Kur'an) kesinlikle ayırdedici bir sözdür."

Tefsiri:

[Yüce Allah Kur'an-ı Kerim hakkında: *"Şüphesiz o (Kur'an) kesinlikle ayırdedici bir sözdür."* (Âyet 13) buyurmaktadır. Yani o hak ile bâtılı birbirinden ayırd eden bir ayırdedicidir. Eğer onun manasını bilmenin bir yolu yoksa o nasıl ayırdedici söz olabilir?][3]

1 Mecmû'u'l-Fetâvâ. XXXII. 305.
2 İktizâu's-Sırâti'l-Müstakîm. I. 209.
3 Mecmû'u'l-Fetâvâ. XVII. 232

A'LÂ SÛRESİ

(Mekke'de inmiştir. 19 âyettir)

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى ﴿١﴾

1. "En yüce Rabbinin ismini tesbih et!"

Tefsiri:

[Yine Ukbe b. Âmir (radıyallâhu anh)'dan rivâyete göre o şöyle demiştir: Yüce Allah'ın: *"O halde büyük Rabbini adı ile tesbih et."* (Vakıa. 84) âyeti nazil olunca Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem): Bunu rükûda olduğunuz zaman söyleyin buyurdu. Yüce Allah'ın: *"O en yüce Rabbinin ismini tesbih et."* âyeti nazil olunca da: Bunu secde ettiğiniz halde iken söyleyin" buyurdu. Hadisi Ebu Davud ve İbn Mace rivâyet etmiştir.[4]][5]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yine yüce Allah: *"O en yüce Rabbinin ismini tesbih et."* (Âyet 1) buyurmaktadır. Bunun üzerine Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) de: "Bunu secde halinde iken söyleyin" buyurdu. O halde şanı yüce Allah en yüce ve en büyük olandır. İlim de malum ile örtüşür. O halde onun marifetinin ve ilminin ilimlerin en büyüğü ve en yücesi olması icab eder.][6]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah'ın: *"O en yüce Rabbinin ismini tesbih et."* (Âyet 1) buyruğunu delil göstermeleri ve bundan maksadın en yüce Rabbini tesbih et olduğunu ve aynı şekilde şanı yüce Allah'ın celal ve ikram sahibi *"Rabbinin adı ne yücedir."*

4 Kaynakları daha önce gösterildi.
5 el-Kavâidu'n-Nûrâniyye. 62; Mecmû'u'l-Fetâvâ. XXII. 378.
6 Mecmû'u'l-Fetâvâ. XXII. 550

(Rahman. 78) ve buna benzer buyruklarının da böyle olduğunu söylemelerine gelince. İnsanların bu hususta bilinen iki görüşleri vardır ve bu iki görüş de onlara karşı bir delildir. Kimileri şöyle demiştir: Burada isim sıladır/zâiddir.[7] Maksat Rabbini tesbih et, Rabbinin şanı ne mübarektir demektir. Eğer onun sıla olduğu söylenecek olursa o taktirde anlamı olmayan zait bir lafız olur. Böylelikle onların elif, sin ve mim harflerinden ibaret olan "ism" lafzı müsemmanın/o ismi taşıyanın kendisidir, şeklindeki sözlerinin manası bâtıl olur. Çünkü eğer bu kastedilen bir anlam olsaydı o zaman bu sıla olmazdı.

İbn Atiyye'nin söylediği gibi onun hem müsemmanın kendisi olduğunu hem de sıla olduğunu söyleyen kimseler ise çelişkiye düşerler. Çünkü onun sıla olduğunu söyleyen kimse şu buyruklarda olduğu gibi te'kid için gelen zaid harfler hakkında söylediği şekilde onun herhangi bir anlamı olduğunu kabul etmez: *"Allah'tan bir rahmet sayesinde sen onlara yumuşak davrandın."* (Âl-i İmran. 109)[8]; *"Buyurdu ki: Az zaman sonra elbette pişman olacaklardır."* (Mü'minun. 40)[9] ve benzeri buyruklar.

Bunun sıla olmadığını aksine maksat bizzat ismin kendisinin tesbih edilmesi olduğunu söyleyenlere gelince, bu onların sözleri ile açıkça çelişmektedir.

Tahkikin sonucu ise şudur: Bu bir sıla değildir. Aksine yüce Allah adının anılmasını emrettiği gibi adının tesbih edilmesini emir buyurmuştur. Onun tesbih edilip anılmasından maksat ise müsemmanın/o isim ile anılanın tesbihi ve anılmasıdır. Çünkü tesbih eden ve anan kimse ancak onun ismini tesbih eder ve onun ismini anar ve: Subhane rabbiyel a'la der. Bu en yüce Rabbin lafzını söylemektir. Maksat ise bu lafzın ad olduğu zattır. Çünkü ismin tesbih edilmesi müsemmânın tesbih edilmesi demektir. Bunun ismin tesbih edildiğini kabul edenler şöyle derler: Yani sen bu ismi Allah'tan başkasına verme. Onun isimleri hususunda eğriliğe sapma. Çünkü bu Allah'ın adının hak ettiği hususlardandır. Fakat bu da âyetten gözetilen birinci derecedeki maksat değil âyetten murada tabi olan bir manadır.

Beğavi gibi müfessirlerden birden çok kişi bu üç görüşü zikretmiş bulunmaktadır. Beğavi dedi ki: Yüce Allah'ın: *"O en yüce Rabbinin ismini tesbih et."* buyruğu, "yüce Rabbimi tesbih ederim (subhane rabbiyel a'lâ)" de demektir. Ashab-ı kiramdan bir topluluk da bu kanaattedir. Sonra İbn Abbas'ın naklettiği

7 "Sıla" lafız olarak ek bir anlam ifade etmeyip ibaredeki lafzî bağlantıyı güzellleştiren, kolaylaştıran fazladan gelen lafız demektir. (Çeviren)

8 Burada zaid olduğu söylenen lafız "fe-bi-mâ" deki "be" harfidir. (Çeviren).

9 Burada da zaid olduğu söylenen lafız "em-mâ"daki "mâ"dır. (Çeviren)

şu hadisi zikretmektedir: Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) *"O en yüce Rabbinin ismini tesbih et"* buyruğunu okudu ve: Subhane rabbiyel a'lâ, buyurdu.

Derim ki: Bu hususta Ukbe b. Âmir'in Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den diye rivâyet ettiği hadisi vardır. Buna göre yüce Allah'ın: *"O halde büyük Rabbini adıyla tesbih et."* (Vakıa. 74) buyruğu nazil olunca bunu rükû halinde iken söyleyiniz buyurdu. Yüce Allah'ın: *"O en yüce Rabbinin ismini tesbih et."* (Âyet 1) buyruğu inince de: Secde halinde iken bunu söyleyiniz buyurdu.

Bundan maksat ise rükû halinde subhane rabbiye'l-azim, pek büyük Rabbimi her türlü eksiklikten tenzih ederim. Sücud halinde iken de "subhane rabbiyel a'lâ, o en yüce Rabbimi tenzih ederim" demektir. Nitekim sahih'te sabit olduğuna göre Huzeyfe, Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in Bakara, Nisa ve Âl-i İmran sûrelerini namazda okudu. Sonra kıyamına yakın kadar bir süre rükûa vardı. Rukü esnasında "subhane rabbiyel azim" diyordu. Rukuuna yakın bir secde yaptı. O sırada da: "Subhane rabbiyel a'lâ" diyordu.

Sünen'de İbn Mesud'dan rivâyete göre Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: "Kul rükûu halinde üç defa subhane rabbiyel azim diyecek olursa rükûu tamamlanmış olur. Bu da rükûun asgarisidir. Secde halinde iken de üç defa subhane rabbiyel a'lâ diyecek olursa sücudu tamam olur. Bu da onun asgarisidir.

İlim adamlarının cumhuru da bunu kabul etmiştir.

Beğavi dedi ki: Bir topluluk da bunun: En yüce Rabbini inkarcıların onu nitelediklerinden tenzih et anlamındadır demişlerdir. Burada Allah lafzının kendisi olan ve bizim Rabbinizin adı olan ismi sözlü olarak söylemiştir. Onu tesbih etmek ancak isim ile yapılmakla birlikte maksadı da bu ismin müsemmasıdır. İşte bu onun müsemmanın ismini sözlü olarak söylemekle birlikte maksadın müsemmanın kendisi olduğunu göstermektedir. Bunda ise hiçbir şüphe yoktur. Fakat bu "elif, sin ve mim" harflerinden oluşan "ism" lafzı ile de müsemmanın kendisinin kastedildiğine delalet etmez. Aksine Allah'ın "Allah, Rabbimiz, en yüce Rabbim" ve buna benzer isimleri ile müsemmanın kastedildiğine delildir. Oysa bu isimlerin bizatihi kendileri müsemmanın kendisi olamazlar. Fakat onlar ile zatın kendisi olan müsemma kastedilir. Fakat yine bununla esmanın/isimlerin kendisi olan müsemma kastedilir. Yüce Allah'ın: *"En güzel isimler yalnız Allah'ındır."* (A'raf. 180) buyruğunda sözkonusu edilen Allah'ın en güzel isimleri gibi. Bu en güzel isimler yalnız onundur. Fakat bunlar bu isimleri adlandırmaların kendileri kabul etmiş ve isimlerle bunların ifade edildiğini anlamı genişletmek sûretiyle kabul

ederek Arap olanlarıyla olmayanları ile bütün ümmetlerin icmaına muhalefet ettikleri gibi aklın açık hükümlerine de naklin sahih olanlarına da muhalefet etmişlerdir.

Bu esas noktada onlar ile aynı kanaati paylaşan ve: İsimler üç türlür. Bazen müsemmanın kendisidir. Bazen başkasıdır. Bazen de ne onlar müsemmadır ne de başkasıdır diyenlere ve halıkı razık ve benzeri isimleri müsemmadan ayrı kabul ederken alim, hakim ve benzerleri müsemma için değerlendiren kimselere gelince bunlar bir başka açıdan hata etmişlerdir. Çünkü onların "elif, sin, mim" harflerinden oluşan "ism"den maksadın isimlerin müsemması olduğu görüşleri kabul edilse dahi onu "halik/yaratıcı" ismi yaratıcı Rabbin kendisidir. Yoksa bu ondan ayrı mahlukat demek değildir. Yine "el-alim" adı ilim sıfatına sahip "el-Alim" rabdır. Burada ilim müsemmanın kendisi değildir. Aksine müsemma/alim ismini alan "el-Alim"in kendisidir. O halde onların esas ilkelerine göre şöyle denilmeliydi: Burada "ism" hem müsemmadır hem sıfatıdır. Yaratıcı hakkında da isim müsemmanın kendisi ve fiilidir demeleri gerekirdi.

Diğer taraftan onların: "Halk" mahlukun kendisidir. Yoksa halk/yaratmak onun zatı ile kaim bir fiil değildir görüşleri de müslümanların cumhurunun görüşüne muhalif zayıf bir görüştür. Nitekim bu husus ilgili yerinde genişçe açıklanmıştır.

Böylelikle ism müsemmanın kendisidir diyen bu gibi kimselere eşyanın isimleri söz arasında anılacak olursa bununla müsemma/o ismi taşıyan varlık kastedildiği kabul edilir. Bu ise aklı başında kimsenin hakkında tartışmadığı hususlardan birisidir. Yoksa bu "elif, sin ve mim" harflerinden oluşan "ism" lafzı ile kişinin kendisi kastedildiğinden dolayı değildir. Onların zikrettikleri Lebid'e ait:

إلي الحول ثم اسم السلام عليكما

"Bir seneye kadar (kabrimin başında ağlayınız) sonra da "es-selâm" ismi üzerinizde olsun."

Mısraına gelince; bundan maksadı sonra bu ismi söyleyip onu anmaktır. Bu ise maksat olarak gözetilen selâm vermektir. Sanki: Sonra size selâm olsun demiş gibidir. Yoksa onun maksadı söylenmediği ve adı anılmadığı halde onların üzerlerine "es-Selâm"ın hasıl olacağı değildir. Çünkü es-Selâm'ın kendisi bir sözdür. Eğer bir kimse onu söylemeyip anmayacak olursa selâm hasıl olmaz.][10]

10 Mecmû'u'l-Fetâvâ, VI. 199-202

Merhum İbnu'l-Kayyim dedi ki:

[Hocamız Ebul Abbas İbn Teymiyye -Allah ona rahmet etsin- bu anlamı son derece latif ve veciz bir ibare ile ifade ederek şöyle demişti: Yani Rabbinin ismini nutk ile söyleyerek ve onu dilin ile telaffuz ederek tesbih et.][11]

وَالَّذِي قَدَّرَ فَهَدَى ﴿٣﴾

3. "O ki takdir edip yol gösterendir."

Tefsiri:

[Yüce Allah: *"O en yüce Rabbinin ismini tesbih et! O ki yaratıp, düzenleyendir, O ki takdir edip, yol gösterendir."* (Âyet 1-3) buyurduğu gibi Mûsâ (aleyhisselâm) da: *"Rabbiniz bütün her şeye hilkatini verip sonra da doğru yolu gösterendir."* (Taha. 50) demişti. Yine yüce Allah: *"Ve Biz ona iki de yol gösterdik."* (Beled. 10); *"Gerçekten Biz ona yolu gösterdik. İster şükredici olsun ister nönkür (bir kafir) olsun."* (İnsan. 3) buyurmaktadır. Bundan dolayı şöyle denilmiştir: Hidâyet dört kısımdır:

1. Dünya maslahatına hidâyet/iletilmek. Bu konuşan ve konuşmayan canlılar arasında mümin ile kafir arasında ortak bir paydadır.

2. İnsanları kendilerine yararlı olacak şeylere çağırmak ve onlara bunu emretmek anlamında hidâyettir. Bu ise delilleri ortaya koymak, Rasûlleri göndermek ve kitapları indirmek demektir. Yine bunda bütün mükellefler -ister iman etsinler ister kafir olsunlar- ortaktır. Yüce Allah'ın: *"Semud kavmine gelince. Biz onlara hidâyet verdik ama onlar körlüğü hidâyetten daha sevimli buldular."* (Fussilet. 17); *"Sen ancak bir uyarıcısın. Esasen her bir topluluğun bir yol göstericisi/hidâyete çağıranı olmuştur."* (Rad. 7); *"Ve muhakkak ki sen dosdoğru yola iletirsin/hidâyet edersin."* (Şura. 52). Bununla birlikte: *"Muhakkak ki sen sevdiklerini hidâyete iletemezsin."* (Kasas. 56) buyruğu ile birlikte onun tespit ettiği bu hidâyetin beyan ve çağırmak, emredip yasaklamak, öğretmek ve buna tabi olan hususları ihtiva ettiğini göstermektedir. Yoksa sözkonusu etmediği hidâyet değildir. Bu ise Allah'tan başka kimsenin gücünün yetmediği üçüncü kısımdır.

3. Üçüncü kısım hidâyet Allah'ın kalplerde yarattığı hidâyettir. Bazılarının ilham ve irşad adını verdikleri budur. Bazıları ise: Bu iman edebilme gücünü yaratmaktır derler. Onlara göre bu ilahi tevfik ve benzeri şeylere benzer. Bu da istitaa (denilen güç yetirebilme)nin ancak fiil ile birlikte olduğu kanaatine bina-

11 Bedaiul Fevaid. I. 17.

endir. İsbat ehlinden bu kanaatte olanlar tevfiki, hidâyeti ve benzeri hususları itaat edebilme gücünün yaratılması diye kabul ederler. İstitaa/güç yetirebilme iki türlüdür diyenlere gelince:

a. Fiilden önceki istitaa/güç yetirebilme. Bu ise teklifte şart olan istitaadır. Yüce Allah'ın: *"Ona bir yol bulabilenlerin o evi haccetmesi Allah'ın insanlar üzerindeki bir hakkıdır."* (Âl-i İmran, 97) buyruğunda dile getirdiği gibi. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) de İmran b. Husayn'a: "Ayakta namaz kıl. Ona gücün yetmezse oturarak, ona gücün yetmezse yanın üzere (yatarak namaz kıl)."[12] Bu istitaa ile birlikte kimi zaman fiil bulunur. Kimi zaman da terk sözkonusu olur. İşte bu kaderiyenin başka türlüsünü tanımadığı istitaadır. Aynı zamanda onlara muhalif olan ve bunu sabit kabul eden kimseler de ancak (fiil ile) birlikte bulunan istitaayı tanırlar. Fıkıh, hadis, kelam ve onlardan başka ilimlerin imamlarından tahkik ehli olanlarının kabul ettikleri ise her iki türün de sabit olduğudur. Nitekim biz bunu başka yerde genişçe açıklamış bulunuyoruz. Çünkü şer'i ve akli deliller her iki türün de sabit olduğunu ortaya koymaktadır.

b. Fiil ile birlikte bulunan istitaa. Bu ise fiilin vacip olmasının sebebidir ve gerekeni yapmayan kimseler hakkında sözkonusu olmadığı belirtilen istitaadır. Yüce Allah'ın: *"(Çünkü) onların işitmeye güçleri yetmezdi ve (hak yolu) görmezlerdi."* (Hud, 20) ve: *"Dinleyecek güçleri de yoktu."* (Kehf, 101) buyrukları gibi. İşte Kur'an-ı Kerim'de şu buyruklarda olduğu gibi çokça sözkonusu edilen hidâyet budur: *"Bizi dosdoğru yola ilet."* (Fatiha, 6); *"Allah kimi hidâyete erdirmeyi dilerse göğsünü İslâm'a açar. Kimi de saptırmayı dilerse onun da göğsünü -gökyüzüne tırmanıyormuş gibi- daraltır, sıkıştırır."* (En'am, 125); *"Allah kime hidâyet verirse o doğru yola erdirilmiştir. Kimi de saptırırsa artık onun için doğru yola erdirecek bir veli (yardımcı ve dost) bulamazsın."* (Kehf, 17) ve benzeri buyruklarda olduğu gibi.

İşte kaderiyenin yüce Allah'ın faili olmasını kabul etmedikleri hidâyet budur. Onlar kendi kendisini hidâyete iletenin kulun kendisi olduğunu iddia ederler. Hâlbuki bu hadis ve benzeri hadisler onlara karşı bir delildir. Çünkü şöyle buyrulmuştur: "Kullarım! Kendisine hidâyet verdiklerim müstesna hepiniz dalalettesiniz. Bu sebeple benden hidâyet isteyin ben de sizi hidâyete ileteyim."[13]

Böylelikle kullarına kendisinden hidâyet dilemelerini emretmektedir. Nitekim aynı emri onlara ummul kitapta/Fatiha Sûresi'nde *"Bizi dosdoğru yola hidâyet eyle."* (Âyet 6) buyruğunda olduğu gibi bunu dilemelerini emir buyurmuştur. Kaderiyeye göre ise yüce Allah'ın hidâyet namına bütün yapabildiği ancak Rasûller

12 Kaynakları daha önce gösterildi.
13 Kaynakları daha önce gösterildi.

göndermek, deliller ortaya koymak ve imanın önündeki engelleri ortadan kaldırmaktan ibarettir. Onlara göre yüce Allah'ın hidâyete iletmesi hususunda müminin kafire göre herhangi bir ayrıcalığı olmadığı gibi mümin üzerinde de hidâyet açısından kafir üzerindeki nimetinden daha büyük bir nimeti de yoktur.

Şanı yüce Allah davetin umuma yönelik olduğunu dile getirdikten sonra bu tür hidâyetteki özelliği: *"Allah ise Darü's-Selâm'a/esenlik yurduna çağırır ve O, dilediğini dosdoğru yola iletir."* (Yunus. 25) buyruğunda açıklamış bulunmaktadır. Hadis-i şerifte ise bunun sabit olduğunu kabul eden bazı kimselerin caiz kabul ettiği Allah'ın zulümden kendisini tenzih etmesi ile birlikte kullarına hidâyet verenin kendisi olduğuna dair beyanı da bir arada sözkonusu edilerek kaderiyenin kanaati reddedilmektedir. Çünkü orada yüce Allah bunu sabit kabul eden bazı kimselerin sözünü ettiği adaletini haber vermekle birlikte burada kaderiyenin kabul etmediği ihsanını ve kudretini haber vermektedir. Her ne kadar her ikisinin de maksadı (yüce Allah'ı) ta'zim ise de söylediği sözün neleri kapsadığını bilmemektedir.

4. Hidâyetin dördüncü kısmı ise ahiretteki hidâyettir. Yüce Allah'ın: *"Muhakkak Allah mümin olup, salih amel işleyenleri altından ırmaklar akan cennetlere girdirir. Onlar orada altından bileziklerle ve incilerle bezenirler. Orada giyecekleri de ipektir. Onlar hem güzel söze hidâyet olunurlar, hem de Hamîd olanın yoluna hidâyet olunurlar."* (Hacc. 23-24); *"İman edip sâlih amel işleyenlere gelince; imanları sebebiyle Rabbleri onları doğru yola iletir. Nimet dolu cennetlerde altlarından ırmaklar akar."* (Yunus. 9); *"İmanları sebebi ile Rabbleri onlara hidâyet verir"* buyruğu: *"İman edip, soyları iman ile kendilerine uyanların biz evlatlarını da kendilerine katarız. Amellerinden de hiçbir şey eksiltmeyiz."* (Tur. 21) buyruğu gibidir. Âyet-i kerime ile ilgili iki görüşten birisine göre böyledir. Bu hidâyet ise dünyada hidâyet bulmanın sevabıdır. Nitekim ahiretteki dalaletin dünyadaki dalaletin karşılığı oluşu gibi dünyada şerre kasten yönelmenin cezasının cehenneme giden yola iletilmek olduğu gibi nitekim yüce Allah: *"Toplayınız (şirkle kendilerine) zulmedenleri ve onlara eş olanları. Allah'tan başka taptıklarını da. Onlara cehennemin yolunu gösterin."* (Sâffât. 22-23) buyurmaktadır.][14]

اَلَّذِي خَلَقَ فَسَوّٰى ﴿٢﴾ وَالَّذِي قَدَّرَ فَهَدٰى ﴿٣﴾

2. "O ki yaratıp düzenleyendir.

3. O ki takdir edip yol gösterendir."

14 Mecmû'u'l-Fetâvâ. XVIII. 171-175.

Tefsiri:

[Yüce Allah'ın: *"O ki yaratıp düzenleyendir. O ki takdir edip yol gösterendir."* buyruğu hakkında şöyle demiştir: Atıf (ve bağlacı ile atfetmek) atfedilen ile kendisine atfedilenin sözkonusu edilen hususta ortaklıklarını gerektirir. Aralarında sıfatlarda farklılık bulunmaktadır. Şüphesiz yaratıp düzenleyen aynı zamanda takdir edip doğru yola iletendir. Fakat bu isim ve sıfat diğer isim ve sıfatın aynısı değildir.][15]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Gerçek şu ki atıf bazen şahısların değişikliklerinden bazen de niteliklerin değişikliklerinden dolayı yapılır. Yüce Allah'ın: *"O en yüce Rabbinin ismini tesbih et! O ki yaratıp, düzenleyendir. O ki takdir edip, yol gösterendir. O ki meralar çıkaran, sonra da onu kupkuru ve simsiyah hale getirendir."* (Âyet 1-5) buyruklarında olduğu gibi. Çünkü yaratan, takdir eden ve (merayı) çıkarandır. Yüce Allah'ın: *"Senin ilahın ve atalarının ilahı"* buyruğu da böyledir.][16]

فَذَكِّرْ إِنْ نَفَعَتِ الذِّكْرٰى ﴿٩﴾ سَيَذَّكَّرُ مَنْ يَخْشٰى ﴿١٠﴾

9. "O halde -eğer öğüt fayda verirse- sen de öğüt ver.

10. Korkan kimse öğüt alacak."

Tefsiri:

[Yüce Allah: *"O halde –eğer öğüt fayda verirse- sen de öğüt ver. Korkan kimse öğüt alacak. Oldukça bahtsız olan kimse ise ondan kaçacaktır. O ki en büyük ateşe girecek."* (Âyet 9-12) buyruğunda kendisinden korkan kimsenin öğüt alacağını haber vermektedir. Öğüt almak burada ona ibadet etmeyi gerektirir. Nitekim yüce Allah: *"O âyetlerini size gösteren ve gökten size bir rızık indirendir. Buna rağmen ancak (Ona) dönenler öğüt alır."* (Mü'min. 13) ve: *"Dönen her kul için basiretini açması, ibretle tefekkür etmesi için."* (Kaf. 8) buyurmaktadır. Bundan dolayı yüce Allah'ın: *"Korkan kimse öğüt alacak."* (Âyet 10) buyruğu hakkında Allah'tan korkan kimse Kur'an ile öğüt alacaktır, demişlerdir. Yüce Allah'ın: *"Buna rağmen ancak (Ona) dönenler öğüt alır."* (Mümin. 13) buyruğunda ise ancak itaate dönen kişinin öğüt alacağı dile getirilmektedir. Böyle olmasının sebebi ise tam anlamı ile öğüt almanın, hatırladığı husustan etkilenmesini gerektirdiğinden dolayıdır. Eğer sevilen bir şeyi hatırlayacak olursa onu elde etmeye çalışır. Korkulan bir şeyi hatırlayacak olursa bu sefer ondan kaçar.][17]

15 Beyânu Telbîsü'l-Cehmiyye. I. 546-547.
16 el-Cevâbu's-Sahîh. III. 459.
17 Mecmû'u'l-Fetâvâ. VII. 24-25.

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah: *"O halde –eğer öğüt fayda verirse- sen de öğüt ver! Korkan kimse öğüt alacak. Oldukça bahtsız olan kimse ise ondan kaçacaktır. O ki en büyük ateşe girecek; sonra orada hem ölmeyecek, hem de hayat bulmayacaktır."* (Âyet 9-13) buyurmaktadır. Çünkü ceza/karşılık amelin türünden olur. Dünyada iken kendisi için yaratılmış olduğu faydalı hayat ile dirilmemiş, aksine duyuları çalışmayan ölmüş birisi olmamakla birlikte yaşayışı davarların hayatı türünden olan kimse de ahirette böyle olacaktır. Çünkü hayatın maksadı diri olanın yararlanacağı ve zevk alacağı şeylerin meydana gelmesidir. Yaşayan bir kimse için ise zevk ve acı kaçınılmazdır. Eğer o zevki elde etmezse hayattan maksadını da elde edemez. Çünkü acı maksat değildir. Nitekim dünyada canlı olmakla birlikte diğer canlıların yararlandıkları hiçbir nimetten yararlanmasına fırsat vermeyen pek büyük hastalıklarla müptela olan kişinin durumu böyledir. Böyle bir kimse hayatı boyunca ölümü isteyip durur fakat onu da elde edemez.][18]

قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزَكّٰى ﴿١٤﴾

14. "Gerçek şu ki, umduğunu elde eder iyice temizlenen."

Tefsiri:

[Bundan dolayı şeriatte bu lafız temizliğe delalet eder: *"Onu (nefsini) temizleyen muhakkak felah bulmuştur."* (Şems. 9); *"Gerçek şu ki, umduğunu elde eder iyice temizlenen."* (Âyet 14) (çünkü) tasadduk edenin nefsi temizlenir, malı temizlenir. Manevi olarak artar ve arınır.][19]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah'ın: *"Gerçek şu ki, umduğunu elde eder iyice temizlenen."* (Âyet 14) buyruğu hakkında dediler ki: Yani tevbe ile şirkten ve masiyetten temizlenir. Ebu Said, Ata ve Katade'den rivâyete göre bu, fıtır sadakasıdır.[20] Bununla birlikte onlar bu açıklamaları ile âyet-i kerimenin yalnızca onu sözkonusu ettiğini kastetmemişlerdir. Aksine onların maksadı şudur: Her kim fıtır sadakası verir ve bayram namazını kılarsa âyet ve ondan sonraki buyruklar onun bu yaptıklarını ihtiva eder. Bundan ötürü Yezid b. Habib:[21] Namaza çıktığı her seferinde bir de

18 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XIV, 297-298.
19 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XXV, 8.
20 Zâdu'l-Mesîr, IX, 91.
21 175 h. yılında vefat etmiş fakih ve güvenilir birisidir. Seleften bu manada birçok rivâyet nakledilmiştir. Bk. ed-Durru'l-Mensur, VI, 241.

yanına bir sadaka alıp çıkar ve namazdan önce onu dağıtırdı. Velev ki soğandan başka sadaka verecek bir şey bulamasın.

Hasan dedi ki: *"Onu (nefsini) temizleyen muhakkak felah bulmuştur."* ameli temiz olan kişi demektir.[22] Ebu'l-Ahvas dedi ki:[23] Maksat bütün işlerin temiz olmasıdır. Zeccac dedi ki:[24] Allah'a itaat etmek sûreti ile arınıp temizlenen demektir. Aynı zamanda zâki artıp çoğalan demektir.

Nitekim yüce Allah'ın: *"O müşriklerin vay haline. Onlar ki hem zekat vermezler hem de onlar ahireti inkar edenlerin ta kendileridir."* (Fussilet. 6-7) buyruğu hakkında böyle demişlerdir.

İbn Abbas dedi ki: Yani onlar Allah'tan başka ilah olmadığına şahitlik etmezler. Mücahid dedi ki: Onlar amellerini arındırıp temizlemezler. Yani amelleri temiz değildir. İhlas ile amellerini temizlemezler anlamında olduğu da söylenmiştir. Bununla -Allah en iyi bilendir- riyakar kimseleri kastetmiş gibidir. Çünkü o da bir şirktir. Hasan'dan: Onlar zekata iman da etmezler, onu kabul ve itiraf da etmezler diye rivâyet edilmiştir. Dahhak'dan ise: Onlar sadaka vermezler ve itaat yolunda bir harcamada bulunmazlar; es-Saib'den: Mallarının zekatını vermezler dedikleri rivâyet edilmiştir. O ayrıca dedi ki: Onlar hacceder, umre yaparlardı ama zekat vermezlerdi.[25]

Tahkikin sonucu şu ki: Âyet-i kerime insanın kendisi ile arınıp temizleneceği tevhid ve salih amellerin tamamını kapsar. Yüce Allah'ın: *"Sen temizlenmek istiyor musun?"* (Naziat. 18) buyruğu ile: *"Onu (nefsini) temizleyen muhakkak felah bulmuştur."* (Şems. 9) buyrukları gibi. Farz olan sadaka ise sûrenin nüzulü esnasında henüz farz kılınmamıştı.][26]

Sûrenin Tefsirine Dair

[İbn Fûrek, Ebu İshak el-İsferayini'ye[27] yazdığı mektubunda başından ge-

22 Taberi. XXX. 156.
23 Zâdu'l-Mesir. IX. 91.
24 Zâdu'l-Mesir. IX. 91.
25 Bu açıklamalar Zâdu'l-Mesir. VII. 242'de yer almaktadır.
26 Mecmû'u'l-Fetâvâ. X. 632-633.
27 İbrahim b. Muhammed b. İbrahim b. Mihran Ebu İshak. fıkıh ve usûl alimidir. Rükniddin lakaplı idi. İbn Tahriberdi dedi ki: O fukaha arasından kendisine lakap verilen ilk kişidir. Neysaburi ile Cürcan arasındaki İsferayin'de yetişti. Sonra Neysabura gitti. Orada ona pek büyük bir medrese inşa edildi. Orada ders verdi. Horasan'a ve Irak'ın bazı bölgelerine yolculuk yaptı. Onun beş ciltlik usuliddine dair "el-Cami" adlı kitabı meşhurdur. Ayrıca fıkıh usulüne dair risalesi de ünlüdür. Kendisi hadis rivâyetinde sika birisi idi. Mutezile ile çeşitli münazaraları vardır. 418 h. yılında Neysabur'da vefat etmiştir.

çenleri anlatarak dedi ki: Sultan ile aramızda şu konuşma geçti:[28] Sen: O, görülmekle birlikte herhangi bir cihette olduğu görülmeyecektir, demiyor musun dedi. Ben de şu cevabı verdim: Evet görülecektir ama bir cihette değil. Nasıl ki o kendi zatını görmesi de herhangi bir cihette ve herhangi bir cihetten değildir. Başkası da onu kendi zatını gördüğü ve görmekte olduğu gibi görür. Görmekte cihet şart değildir. Yine şunları söyledim: Bizim aramızda makul olan görülen şeyleri biz bu şekilde bir cihette ve bir yerde görürüz. Fakat sadece alışılagelen şeylere göre hüküm vermek gerekli araştırma ve tetkiki yapmadan mümkün olmaz. Çünkü bizler ancak bir cihette ve bir yerde görüyor olmakla birlikte renkli miktarı hacmi olan aynı şekilde belli bir alanı olan ağır olan şeyleri görebiliriz.[29] Yine bu gördüğümüzde ısı, nemlilik yahut kuruluktan birisi mutlaka bulunur. Eğer araz değilse böyle olup birden çok olması telif/başka varlıklarla bir araya gelmesi ve daha başka hususları da kabil değildir. Bununla birlikte bunlardan hiçbir şeye itibar edilmez.

(İbn Fureyk devamla) dedi ki: Sonra bana ulaşan habere göre sultan o gün o gece ve bir sonraki gün meclisinde kendi kendisine hep: "Bir cihette olmayan bir şeyin varlığını akıl nasıl kabul edebilir" sözünü tekrar edip duruyormuş. Elbetteki işin başından beri kalbi uğraştıran ve ona göre kalbin eğitimini aldığı bir şeyi söküp çıkarmak pek zordur. Yardımcı olacak olan ise Allah'tır. Şu kadar var ki kerramiye onun bu haline memnun olmuştu. Ben de eve döndüğüm zaman bir kağıt parçasına şunların yazılı olduğunu gördüm: "Allah esenliğini daim kılsın. Üstadın kanaatine göre yaratıcı herhangi bir cihette değildir. Peki hiçbir cihette değilse nasıl görülür?"

Bunun üzerine ben de şunu yazdım: "Ru'yete dair haber sahihtir ve ru'yet Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in onlara müjdelediği gibi vacip/zorunludur. Ayrıca bunda yüce Allah'ın herhangi bir cihette olmamak üzere görüleceğine delalet vardır. Çünkü O (sallallâhu aleyhi ve sellem): "Onu görmek hususunda herhangi bir sıkıntı çekmezsiniz" buyurmuştur.[30] Yani onu görmek için belli bir cihet sizi bir araya getirmez. Çünkü o herhangi bir cihette değildir." Böylece her bakımdan uzunca açıklamalar yaparak o kağıdın arka yüzünü ve iç tarafını doldurdum.

28 Sultan diye kastettiği kişi Mahmud b. Sebuktekin'dir.

29 Abdussamed Şerefuddin dipnotta "asıl nüshada bir boşluk" diye yazmış ve asıl metin arasına da "parçalara ayırma ve hareket" lafızlarını yazmıştır. Aradaki boşluğu bu iki kelime olarak değerlendirmiştir.

30 Kaynakları daha önce gösterildi.

Bu kağıt ona geri götürülünce o da oranın hakimine onu yolladı. O sıradaki hakim Ebu Muhammed en-Nasıhi idi. Benim söylediklerim hakkında fetvasını sordu. O da hanefilerden ve kerramilerden bir topluluğu bir araya getirdi. Kendisi -Allah senin izzetini artırsın- şunu yazdı: Allah'ın herhangi bir cihette olmadan görüleceğini söyleyen kişi bid'atçi ve dalalette olan birisidir. Ebu Hamid el-Mutezili de bunun gibi yazdığı gibi sahibul ceyş yurdunda Bistami Müeddeb[31] diye bir insan da aynısını yazdı ve bu yazdıkları ona gönderildi. O da onların el yazılarının bulunduğu o tutanakta bulunanları bana gönderdi ve ayrıca bana yazdığı bir kağıtta: "Onlar böyle yazdılar. Sen bu fetvalar hakkında ne dersin" dedi.

Ben de şunları söyledim: Şimdi bunlara avamdan olan kimsenin alim kimseyi taklidin kabul edildiği fıkhi meselelere dair soru sormak icab eder. Usule dair ilmi ve onlar hakkında fetva vermeye gelince. Bu onların işi değildir. Üstelik onlar: Biz bu işi iyi bilmiyoruz derler.

Dedim ki: Bunların: Allah gözle görülmeksizin ve karşı karşıya olmadan görülür" şeklindeki sözleri ümmetin diğer taifeleri arasında tek başına söyledikleri bir sözdür. Akılcıların büyük çoğunluğu da bunun bozukluğunun kesin olarak bilindiği kanaatindedir.

Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den mütevatir olarak gelen haberler de onların bu kanaatlerini reddetmektedir. Sahih hadislerde yer alan şu buyruğu gibi: "Şüphesiz sizler güneşi ve ayı gördüğünüz gibi Rabbinizi göreceksiniz ve onu görmek hususunda birbirinize sıkıntı vermeyeceksiniz."[32] Yine insanlar O'na: Kıyamet gününde Rabbimizi görecek miyiz demeleri üzerine O: Havada bulut yokken önünü bulut kapatmamışken güneşi görüyor musunuz? deyince onlar: Evet dediler. Bu sefer: Hava açıkken önünde bulut yokken ayı görüyor musunuz" sormuş yine evet dedikten sonra O şöyle buyurmuştur: "Sizler şüphesiz güneşi ve ayı (bu durumda iken) gördüğünüz gibi Rabbinizi göreceksiniz."[33]

Böylelikle o görmeyi görmeye benzetmiş. görüleni görülene benzetmemiştir. Çünkü benzetme edatı görmek hakkındadır. Buhârî'nin lafzında ise: "Onu gözleriyle görürler" şeklindedir. Bilindiği üzere bizler güneşi ve ayı karşılıklı ve gözümüzle görürüz. O halde onu da böyle görmemiz gerekir. Gözle görmeksizin ve karşılıklı bulunmadığımız şeylerin görülmesi ise güneş ve ayın görülmesi gibi olması şöyle dursun aklen düşünülebilir bir şey değildir.

31 Abdussamed: Bunun müezzin olma ihtimali vardır. demiştir.

32 Kaynakları daha önce gösterildi.

33 Kaynakları daha önce gösterildi.

Bundan dolayı bu alanda onların maharet sahibi olanları ru'yeti inkar etmişler ve şöyle demişlerdir: Bizim görüşümüz mutezilenin batın hakkındaki görüşü gibidir. Çünkü onlar da görmeyi daha fazla inkişaf ve mutezile ile tartışmadığımız benzeri şekillerde tefsir etmişlerdir.

Onun söylediği: "Haber onların onu herhangi bir cihette olmayarak göreceğine dair sözüne ve hadisdeki: "Herhangi bir sıkıntı ve zorluk çekmeksizin" buyruğuna gelince, yani onu görmek için siz bir tek cihette bir arada bulunmayacaksınız. Çünkü o herhangi bir cihette değildir. İşte bu hadisin delalet etmediği bir şekildeki bir tefsiridir. İlim imamlarından herhangi bir kimse de bunu söylemiş değildir. Hatta bu aklen, şer'an ve dil itibari ile kabul edilemez bir açıklamadır.

Çünkü (لا تضامون) ifadesi şeddesiz olarak rivâyet edilir. Yani insanların hilal gibi güzel herhangi bir şeyi gördükleri zaman karşı karşıya kaldıkları sıkıntı gibi bir sıkıntıyla karşılaşmayacaksınız. Çünkü onlar hilali görüldüğü zaman görmek isterken bir sıkıntı ile karşılaşabilirler. Şanı yüce Allah ise açık bir şekilde tecelli edecek ve görmek için herhangi bir sıkıntı ile karşılaşmaksızın güneşin ve ayın görülmesi gibi onu açıkça tecelli etmiş olarak göreceklerdir. İşte meşhur olan rivâyet budur.

Bu (لا تضامون) lafzının (mim harfi) şeddeli olarak rivâyet edildiği de söylenmiştir. Yani hilal gibi gizli saklı/görülmesi zor bir şeyin görülmesi esnasında insanların birbirleri üzerine yığıldıkları gibi birbirinize yığılmayacaksınız. Aynı şekilde (تضارون) rivâyeti de re harfi şeddeli ve şeddesiz olarak zikredilmiştir.

Şeddeli olarak rivâyet olunup -mim harfi- şeddeli okunursa siz tek bir cihette bir araya gelmeyeceksiniz anlamına geldiği iddiası bâtıl bir iddiadır. Çünkü bunun manası onların birbirlerinin üzerine yığılmalarıdır. Lafız mim harfi ötreli ve şeddeli olarak da rivâyet edilmiştir. Yani sizler birbirinizin üstüne yığılmazsınız, çıkmazsınız demek olur.

Durum ne olursa olsun lafız birbirlerinin üstüne yığılmaları anlamı ile alakalıdır. Yoksa bu bir başka şeyin sizi bir araya getireceği manasına değildir. Çünkü bu anlamı ifade etmek için -eğer "herhangi bir şey sizi bir araya getirir demedi ise- (لا تضامون) denilmez.

Sonra şöyle denilir: Görülen varlığın herhangi bir cihette olmadığı kabul edilecek olsa görenlerin hepsi yerin üzerinde bir tek cihette ise bu durumda: "Sizi tek bir cihet bir araya getirip toplamaz" demek nasıl mümkün olur? Çünkü onların hepsi yerin -yani kıyamet zemininin- üzerinde yahut cennette olacaktır. Bunların hepsi ise bir cihettir. Kendilerinin ise herhangi bir cihet ve bir yerde bulunmayışları ise hem duyular açısından hem akıl bakımından imkansızdır.

Onun: "O herhangi bir cihette olmayarak görüldüğü gibi başkası da onu böylece görecektir." Bu bâtıl bir örneklendirmedir. Çünkü insanın kendi bedenini görmesi mümkün olmakla birlikte kendisinden başkasını ona göre bir cihette bulunmadıkça görmesine imkan yoktur. Bu durumda göreceği varlık ister onun üstünde olsun ister alt tarafında bulunsun önünde olmalıdır.

Bazen onun için olağan dışı bir hal gerçekleştirilerek arkasındakileri de görebilir. Nitekim Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem): "Şüphesiz ben sizleri benim gerimden görüyorum"[34], bir başka rivâyette de: "Arka tarafımdan" demiştir. Buhârî'deki lafızda ise: "Şüphesiz ben sizi arkamdan görüyorum" buyurmuştur. Buhârî ve Müslim'in sahihlerindeki lafız da şöyledir: "Muhakkak ben Allah'a yemin olsun ki önümdekini gördüğüm gibi arkamdakini de öylece görürüm." Fakat bu durumda da onlar yine ona göre bir cihettedirler ki o da onun arkasıdır. Peki bir kimsenin başkasını görmesi bizzat kendisini görmesi ile nasıl kıyaslanabilir?

Diğer taraftan onun görmesinin bizim görmemize benzetilmesi bâtıl bir benzetmedir. Çünkü onun görmesi bizim gözlerimizin aksine gördüğü her şeyi çepeçevre kuşatır.

Bunlar ise görülmesi imkansız olanı kabul etmiş ve böylelikle ehl-i sünnet vel cemaat ve hadis mezhebini desteklemeyi arzu ettiklerinden birbiri ile çelişik iki hususu bir arada dile getirmişlerdir. Çünkü âlemin içinde de dışında da olmayan ona işaret olunmayan bir varlığın gözle görülmesi dış dünyada var olması mümkün olsa bile imkansızdır. Hele dış dünyada varlığı imkansızsa nasıl olabilsin? Çünkü böyle bir şey muayyen şeyler arasında varlığı sözkonusu olmamak üzere ancak zihinlerde var sayılabilir. Bu da vehim ve bâtıl hayal türünden olur. İşte bundan dolayı bunlar yüce Allah'ın: *"Gözler onu idrak edemez."* (En'âm. 103) buyruğunu mutezilenin tefsir ettiği gibi görmek ile tefsir etmişlerdir. Fakat bu mutezilenin kanaatine göre övgü anlamındadır. Hiçbir durumda görülmez. Bunlar ise: O dünyada görülmez ama ahirette görülür demişlerdir.

Âyet-i kerime, İbn Küllab'ın dediği gibi görmenin değil de mutlak olarak idrakin sözkonusu olmayacağını ifade etmektedir. Bu daha doğrudur. İşte o vakit âyet-i kerime ru'yetin/Allah'ın görülmesinin sabit olacağına delalet eder. O da onun görülmekle birlikte idrak edilemeyecek olmasıdır. Dolayısıyla o kuşatılmaksızın ve hasr olmaksızın/sınırlandırılmaksızın görülecektir. Böyle bir mana ile övgü hasıl olur. Çünkü bu onun azametine dair bir nitelemedir. Buna göre kulların gözleri onu görse dahi idrak etmediği halde o onların gözlerini idrak eder.

34 Buhârî. 718; Müslim. 434.

İbn Abbas da İkrime'nin de yanında bulunduğu bir sırada bu âyet-i kerimeye itiraz eden kimselere: Sen semayı görmüyor musun deyince o, evet görüyorum diye cevabını vermiş. O da: Peki onun tamamını mı görüyorsun diye karşılık vermişti?[35]

Aynı şekilde yüce Allah: "*Onun ilminden kendisinin dilediğinden başka hiçbir şeyi kavrayamazlar.*" (Bakara, 255) buyurmaktadır. Bunlar şöyle derler: Onun ilmi bir tek şeydir. Dolayısıyla onun ilminin bir kısmının kuşatılıp bir kısmının kuşatılmamasına imkan yoktur. Bu sebeple onlar: Onun bildiklerinden hiçbir şey kuşatamazlar diye açıklamışlardır. Oysa durum böyle değildir. Aksine ilmin kendisi bir cins olup ondan onun dilediği kadarını kuşatırlar, diğerini ise kuşatamazlar.

Yüce Allah ayrıca: "*O onların önlerindekini de arkalarındakini de bilir. Onlar ise O'nun ilminden bir şey kuşatamazlar.*" (Taha, 110) buyurmaktadır. Bu husustaki iki görüşten tercih edilene göre zamir yüce Allah'ın: "*Önlerindekini de arkalarındakini de*" e racidir. Onlar -Rabbin yarattıklarının bir kısmı olmakla birlikte- bilgileriyle bunu kuşatamadıklarına göre yaratıcının kendisini bilgileriyle kuşatamamaları öncelikle sözkonusudur.

Yüce Allah: "*Rabbinin ordularını O'ndan başkası bilemez.*" (Müddessir, 31) ve: "*Sizden öncekilerin Nuh, Ad ve Semud kavimlerinin ve onlardan sonra Allah'tan başkasının bilmediği kavimlerin haberleri size gelmedi mi? Peygamberleri onlara apaçık belgelerle gelmişti de ellerini ağızlarına götürüp ...*" (İbrahim, 9) buyurmaktadır.

Eğer: "*Gözler O'nu idrak edemez.*" (En'am, 103). Yani onu kuşatamaz denilecek olursa bu onun görmenin sabit kabul edilmesi ile birlikte bilgi ile onun kuşatılamamak ile nitelendirildiğine delildir. Fakat bunların görüşlerine göre bu imkansızdır. Çünkü bu onların iddialarına göre ancak kısımlara ayrılabilen ve böylelikle bir kısmı görünürken öbür kısmı görülmeyen varlık hakkında sözkonusu olur. İşte o vakit ortada idrak ve kuşatıcılık olmadan bir görme meydana gelir. Onlara göre ayrıca ancak birbirine benzer bir tek ru'yet düşünülebilir. Nitekim onun kelamı ile ilgili olarak şöyle derler: O bir tek şeydir, o parçalara bölünmez ve birden çok da olmaz. Yine ona iman hakkında da şöyle derler: O tek bir şeydir. Artmayı ve eksilmeyi kabul etmez. Mutlak görmekten ayrı olan idrak ve ihataya gelince onun kabul edilmemesi onlara göre Rabbin azameti ile ilgili değildir. Aksine onun zatının böyle bir şeyi kabil olmamasından dolayıdır. Nitekim mutezile de: Onun zatının görülmesi kabil değildir demişlerdir.

35 Buna dair açıklama daha önce geçti.

Aynı zamanda onlar ve mutezile görmenin dışında gözlerin bir idrakinin bulunabileceğini kabul etmek istemezler. Ru'yet ister kabul edilsin ister edilmesin. Fakat bu mutezilenin ru'yetin gerçekleşmeyeceğine dair görüşünü çürüttüğü gibi bunların da gözle görmeden ve karşı karşıya bulunmaksızın ru'yetin sabit olacağı görüşünü de çürütmektedir.

İbn Fûrek ve Haberî Sıfatlar

Bu böyle olmakla birlikte İbn Fûrek yüz ve el gibi haberi sıfatları sabit kabul edenlerdendir. Aynı şekilde Ebu'l-Hasan'a muvafakat ederek gidip gelme sıfatı da böyledir. Onun buradaki sözleri kendi mezhebine (Eş'âriliğe) mensup mütekaddimlerinin sözüdür.

İbn Fûrek usuluddine/akaide dair tasnif ettiği eserinde şunları söylemektedir: Eğer cehmiyye kadimin işiten ve gören olduğuna dair delaletin ne olduğunu soracak olurlarsa onlara şöyle denilir: Bizler onun hakkında afetlerin (ve kusurların) imkansız olduğu üzerinde ittifak etmiş bulunuyoruz. Hayy/diri eğer kendisini işitilen ve görülen şeyleri idrak etmekten alıkoyacak bir takım afetlere sahip değilse o taktirde işiten ve gören olabilir.

Eğer sorup da: O neredédir diyecek olursan bizim cevabımız şu olur: O Kur'an-ı Kerim'de kendi zatı hakkında haber verdiği üzere semadadır. Çünkü O: *"Göktekinin sizi yere geçirmesinden emin mi oldunuz?"* (Mülk, 16) buyurmaktadır.

Diğer taraftan dua esnasında müslümanların işareti ellerini semaya doğru kaldırmaları şeklindedir. Eğer sen onların küçüklerine de büyüklerine de: Allah nerededir diyecek olursan onlar: O semadadır diyecekler ve kendilerine "nerede" lafzı ile soru sorulmasına tepki göstermeyeceklerdir. Çünkü Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) hürriyetine kavuşturulabilir mi diye (peygamber Efendimizin) huzuruna getirildiğinde O: "Allah nerede" buyurmuş o da: Semadadır diyerek semaya işaret etmişti. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) de: "Sen bunu azad et çünkü o müminedir" buyurmuştu.[36] Şâyet bu tepki gösterilmesi gereken bir söz olsaydı onun iman ettiğine hüküm vermez ve bu cevabına karşı da tepki gösterirdi. Bu da onun semanın üstünde olduğu anlamındadır. Çünkü (buradaki) (في): de, da" "üstünde" anlamındadır. Nitekim yüce Allah da: *"Yeryüzünde dolaşın."* (Tevbe, 2) buyruğu da yerin üzerinde gezip dolaşın demektir.

36 Buna dair açıklama daha önceden geçti.

(İbn Fûrek) dedi ki: Eğer: O nasıldır diye soracak olursan biz de böyle sorana: "Nasıl" diye onun sıfatı hakkında soru sorulur. O ise pek yüce sıfatlara sahip olandır. O ilmi bulunan alimdir, kudret sahibi olan kadirdir, hayatı olan hayydır. O her zaman bu sıfatlara tek başına sahiptir. Ne o herhangi bir şeye benzer ne de herhangi bir şey ona benzer.

Derim ki: Bu sözler Eşari'nin el-İbane adlı kitabında zikrettiklerine ve İbn Fûrek'in kendisinden naklettiği üzere İbn Küllab'ın zikrettiklerine de uygundur. Fakat İbn Küllab (aslında) şöyle der: uluvv/yüksek ve yüce oluş ile mübâyene/ mahlukattan ayrı oluş aklî sıfatlardandır. Fakat bunlar şöyle derler: Onun semada oluşu gitmek ve gelmek sıfatları gibi haberi sıfatlardır derler ve onun zatı ile arşın üstünde olduğunu mutlak olarak söylerler. Bu da onlara göre zati bir sıfattır.

Ayrıca Eş'ari "istivâ"yı istilâ etmek ve kahretmek/galip gelmek anlamında tevil edenlerin tevilinin bâtıl olduğunu söyler. Çünkü yüce Allah hep arşı istila etmiş ve her şeyin üstündedir. Ama istivâ arşa özeldir. Eğer istila anlamında olsaydı aynı zamanda: O her şeyin üzerinde yerin ve başka şeylerin üzerinde istivâ etmiştir demek mümkün olurdu. Tıpkı onlar üzerinde müstevli olduğu/onları istila ettiğinin söylenmesi gibi.

Müslümanlar istivânın arş hakkında özel olduğu üzerinde ittifak ettiklerine göre bu özel istivâ genel anlamıyla istila anlamında değildir. Peki istivâyı galip gelmek ve kahretmek/yenik düşürmek diye istilanın kendisi olan bir manaya kabul etmek için sultanın ne gibi bir delili vardır.[37]

O halde -Allahualem- durum şöyle olabilir. Başkasının içtihadlarında farklılık bulunduğu gibi bu meseleler hakkında farklı içtihadlarda bulunmuş olması mümkündür. Mesela Ebu'l-Meani önceleri (sıfatların) tevil edileceği kanaatini taşıyorken sonradan bunun haram olduğunu belirtmiş ve haram olduğu hususu üzerinde selefin icma ettiğini nakletmiştir. İbn Akil'in de bu hususta farklı görüşleri olduğu gibi Ebu Hamid'in, Razi'nin ve başkalarının da farklı görüşleri vardır.

İbn Fûrek'in sözlerinin farklılık arz ettiğini gösteren hususlardan birisi de şudur. O bir başka eserinde şöyle demektedir: Eğer bir kimse: O nerededir diyecek olursa ona şöyle cevap verilir: O keyfiyeti olan bir zat değildir ki onun zatı hakkında haber verebilelim. Ancak soran: Onun sanatı nasıldır diyecek olursa biz de şöyle deriz: Dilediğini aziz, dilediğini zelil etmesi onun sun'udur. O her bir şeyi sun eden taksim eden yapandır.

37 Asıl yazmada da böyledir. Mana gâyet açıktır. O da şudur: İbn Fûrek, sultan huzurunda Kerramiler ile tartışırken istivâyı galip gelmek ve kahretmek diye tefsir etmiş. Usuluddin kitabında da şanı yüce Allah'ın semada olduğunu tespit etmiştir

İşte burada keyfiyete/niteliğe dair soru sormanın bâtıl olduğunu ifade ederken orada caiz olduğunu kabul etmekte ve: Keyfiyet sıfattır ve onun sıfatları vardır demektedir.

Aynı şekilde mahiyete dair soru ile ilgili de durumu budur. Eserinde şöyle demektedir: Eğer cehmiyye sorup da: O nedir diyecek olursa onlara şöyle denilir: "Ne" hakkında soru sorulan kişinin zatındaki cins yahut sıfata dair bir sorudur. Eğer sen bununla onun sıfatı hakkında soru sormak istediysen onun ilim. kudret. kelam. izzet ve azamet gibi sıfatları vardır.

Diğer eserinde ise şöyle demektedir: Bir kimse dese ki: Bize kendisine ibadet ettiğiniz bir ve tek zatın ne olduğunu anlatınız diyecek olursa ona şöyle cevap verilir: Eğer sen "o nedir" sözün ile ona işaret edin ki ben de onu duyularımla idrak edeyim demek istiyorsan şunu bil ki o duyu organlarının idrak edebileceği bir zat değildir. Ve eğer sen "o nedir" sorusu ile onun hayret verici sanatını ve hikmetinin eserlerini göstererek beni ona iletiniz demek istiyorsan onun hakkındaki delaletler açıkça ortadadır. Eğer bu sözlerinle onun adı nedir demek istiyorsan biz de: O Allah'tır, Rahman'dır, Rahim'dir, Kadir'dir, Semi'dir. Basir'dir deriz.[38] [ve o][39] bu eserinde onun arştan önce bulunduğu vasıftan farklı olarak arşın üzerinde olduğunu tespit ederek şöyle demiştir: Bir kimse: Bize o yaratılmadan önce nerede olduğunu anlatınız diyecek olursa (sorusuna) dedi ki: "Nerede" bir mekan bulunmasını gerektirir. Mekanlar ise hepsi mahluktur. Şanı yüce Allah ise yaratmadan da mekanlardan da önce hep vardı. Ne bir mekanda idi ne de onun üzerinden bir vakit ve bir zaman geçerdi.

Dese ki: "O bugün neyin üzerindedir?" Ona: Şanı yüce Allah'ın: *"Rahman Arş'a istivâ etti."* (Taha. 5) buyruğunda olduğu gibi Arşın üzerinde istivâ etmiştir denilir.

(İbn Fûrek devamla) dedi ki: Birisi dese ki: Yüce yaratıcı hep kadir. alim. hayy. işiten ve gören mi idi diyecek olursa ona: Evet denilir. Dese ki: Peki siz neden hep yaratıcı olduğunu kabul etmediniz? Ona şöyle denilir: Şâyet sen onun hep yaratıcı olduğunu söylerken kadim zamanda da yaratılmışların onunla beraber olduğunu kastediyorsan bu bir hatadır. Çünkü mahlukatın manası önce yoktu sonra oldu. Peki önce olmayıp sonra olan bir şey nasıl hep var olarak kabul edilebilir? Eğer sen ezelden beri yaratıcı idi ve yaratılmışları yaratma kudretine sahip idi demek istiyorsan biz de böyle diyoruz. Çünkü yaratıcı hep vardı.

38 Burada asıl nüshada bir satırdan biraz fazla bir boşluk bulunmaktadır. (Abdussamed).

39 Köşeli parantez arasındaki ibare Abdussamed tarafından var sayılmıştır.

yaratılmışlar yoktu sonra oldu. Aynı zamanda o her zaman için yaratılmışları yaratmak kudretine sahipti. İşte buna cevap budur.

(İbn Fûrek) dedi ki: Denilse ki: O şu anda yaratıcıdır diyecek olursanız peki siz ne diye hep yaratıcı olduğunu (mahlukatı ezelden yaratmış olduğunu) kabul etmediniz? Ona şöyle denilir: Bunu kabul etmek gerekmez. Çünkü o şu anda arşı üzerinde istivâ etmiştir. Fakat ezelden beri arşı üzerinde istivâ etmiş olması gerekmez. İşte böylece daha önce söylediğimiz de buna uygundur.

Denilse ki: İstiva onun yaptığı bir fiildir. Fiilin de hep ezelden beri olması imkansızdır. Şâyet yaratmak onun bir fiilidir ve yaratmanın ise ezelden beri var olması imkansızdır denilecek olursa. Şunu belirtelim ki bu söz ancak şöyle diyenlerin bir beyanı ile anlaşılır. O daha önce var olmayan arşa istivâ etti. Bununla birlikte böyle diyenler tekvin ve yaratmak sıfatının kadim olduğunu da ve onun hep yaratıcı olduğunu da söylerler. Bundan dolayı da bizim yaratmak hakkında bizim de sizin de söylediğimizi istivâ hakkında da kabul etmek durumunda kalırlar.

Bu ise çeşitli bakımlardan zayıf bir cevaptır.

1. Aslında ona göre -sultan ile görüşmüş olduğu gibi- önce öyle değilken istivâ etmiş olduğu kanaatinde değildir. Aksine o şimdi de önceden olduğu gibidir. Ona kıyas doğru olamaz.

2. O mahlukatı yaratmadan önce de hep kudret sahibi olduğunu kabul etmiş bulunuyor. Bu ise ezelde makdur/kudret ile var edilenlerin var olmasının mümkün olmasını gerektirir. Çünkü eğer makdur imkansız ise ortada kudret olmaz. Eğer makdur olan bir şey ezelden beri mümkün değil ise bununla beraber onun hep kudret sahibi olduğunu kabul etmesi nasıl mümkün olabilir? Aksine onun kanaatine göre makdur önceleri imkansız iken sonra bunu gerektiren meydana gelen yeni bir sebep olmaksızın mümkün hale gelmiş olur.

3. Onun: "Çünkü yaratmanın manası önceleri yokken sonradan var olmasıdır. Peki önceleri yokken sonradan olan bir şey nasıl ezelden beri var olabilir?" sözüne gelince buna da şöyle karşılık verilir: Aksine her bir yaratılmış bizzat kendisinin olmadığı bir zamandan sonra meydana getirilmiştir. Ondan önce de, kadim, ezeli ve bir ve tek olan Allah'tan başkası yoktur.

Eğer: "O hep yaratıcı idi" denilecek olursa bu yaratma türünün kadim olmasını gerektirir. "Yaratıcılığın devamlılığı" ise mahlukattan herhangi bir şeyin kadim olmasını gerektirmez. O halde önceleri yokken sonradan hâdis olup yara-

tılanların bizzat kendileri arasında bir fark gözetmek gerekir. Çünkü aklı başında hiçbir kimse bu aynî varlıklardan herhangi birisinin ezeli olduğunu söylemez. Felek yahut onun maddesi gibi âlemden herhangi bir şeyin kadim olduğunu söyleyen kimse ise onu daha önceleri yokken sonradan olması anlamında mahluk kabul eder. Ve kadim olan onu var ettiği için olur.

Fakat o her zaman fail ve haliktir. Halikiyetinin sürekliliği de varlığının gereklerindendir. Bu ise yaratılmışlardan herhangi bir şeyin kadim olduğunu söylemek değildir. Aksine bu onun dışındaki her birşeyin hâdis olduğu anlamını ihtiva eder. İşte bu ona soru soranın sorusunu gerektiren durumdur.

4. Şöyle denilir: Arş önceleri yokken sonradan olmuş ve hâdis bir varlıktır. Fakat arşın varlığından sonra da hep onun üzerinde istivâ etmiş bulunuyor. Yaratmaya gelince, onun türü hakkında söz söylemek ve evveli bulunmayan bir takım hâdislerin imkansızlığına dair gösterdiği delilinin ise zayıf olduğu zaten bilinmiş bir husustur. Allah en iyi bilendir.

İbn Fûrek'in sultan ile konuşması esnasındaki maksadı kerramiye muhalefetini açıkça ortaya koymaktı. Nitekim mutezilenin tevbe etmelerinin istenmesi hususunda Neysabur'da işi üstlenirken ve sultanın huzurunda onların kafir olduklarını söylerken de bu işi kasti olarak yapmıştı. Ama hasımları kendisi ile tartışanlar hakkında adaletli davranmayıp içtihadtaki hatalarından ötürü onları mazur görmeyen aksine kendisi bir bid'at ortaya koyup bu hususta kendisine muhalefet edenlere düşmanlık eden yahut onları tekfir eden bir kimse ancak kendi kendisine zulmetmiş olur. Sünnet. ilim ve iman ehli olanlar ise hakkı bilirler ve insanlara merhametli olurlar. Rasûllere tabi olurlar, bid'at ortaya koymazlar. Her kim bir içtihadda bulunup Rasûlün onu mazur göreceği bir hata işleyecek olursa onlar da o kimseyi mazur görürler. Hariciler gibi bid'at ehli kimseler bir bid'at ortaya atarlar, arkasından kendilerine muhalefet edenleri tekfir ederler, kanını helal bilirler. Bunların her biri ise diğerlerinin bid'atini reddeder. Fakat kendisi de bid'atçidir. Bu sefer bid'ati bid'at ile reddeder. Bâtıla bâtıl ile karşı koyar.

Aynı şekilde vezirin huzurunda ardı arkasına yapılan meclislerde/oturumlarda onların kendisi ile yaptıkları tartışmalara dair naklettikleri de bu kabildendir. Çünkü mutezile ve kerramiye hak ve bâtıl. sünnet ve bid'at şeyler söylerler. Aynı zamanda kendisi de böyle. Ebu'l-Hasan'a muvafakat ederek hak ve bâtıl şeyler söyler. Ebu'l-Hasan (el-Eş'ari) isimler, ahkamlar ve kader meselelerinde Cehm b. Saffan'ın izlediği yolu, cebriyeciler ile aşırı mürcielerin gittiği yolu izlemiştir. Bu sebeple bunlar da kaderiyeci cebriyeci iken mutezile ise kaderiyeci ve (kaderi)

nefyedici/reddedicidirler. Bundan dolayı adaletli oluş zulüm oluş ve buna benzer meseleler hakkında aralarında en ileri derecede bir çelişki ortaya çıkmıştır.

Şanı yüce Allah ise ilim ve adaletle söylemeyi sever, bilgisizce ve zalimce söz söylemekten de hoşlanmaz. Nitekim Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: "Hakimler üç türlüdür. Hakimlerin ikisi cehennemde birisi cennette olacaktır. Bir adam bilgisizce insanlara hüküm verecek olursa o kişi ateştedir. Bir adam hakkı bildiği halde ona aykırı hüküm verirse o da ateştedir. Bir adam hakkı bilmekle birlikte hak ile hüküm verecek olursa işte o cennette olacaktır."[40]

Şanı yüce Allah da kayıtsız ve şartsız olarak bilgisizce söz söylemeyi haram kılmış, kendisi hakkında bilgisizce söz söylemeyi de özellikle yasaklamıştır. İşte yüce Allah: "*Bilmediğin bir şeyin ardına düşme. Çünkü kulak, göz ve kalbin her biri ondan sorumludur.*" (İsra, 36); "*De ki: Rabbim ancak hayasızlıkları, onların açık olanını, gizli olanını; bununla beraber günahı, haksız isyanı, Allah'a -hakkında asla bir delil indirmediği- herhangi bir şeyi ortak koşmanızı ve Allah'a bilmediğiniz şeyleri isnad etmenizi haram kılmıştır.*" (A'raf, 33) buyurmaktadır.

Müslümanların düşmanlarına karşı dahi adaletli olmayı da emrederek: "*Allah için hakkı ayakta tutanlar, adaletle şahitlik eden kimseler olun. Bir topluluğa olan kininiz sizi adaletsizliğe sürüklemesin. Adil olun. Çünkü o takvaya daha yakın olandır.*" (Maide, 8) buyurmuştur.

Yüce Allah'ın Sıfatlarına Dair

Şanı yüce Allah kendi zatını "uluvv: yücelik, yukarıda oluş" ile nitelendirmiştir. Bu ise bu sûretle onu övmek ve tazim etmek sıfatlarındandır. Çünkü kemal sıfatlarındandır. Nitekim o kendi zatını el-azim/pek büyük, el-alim/her şeyi bilen, el-kadir/her şeye gücü yeten, el-aziz/kimse tarafından asla mağlup edilemeyen, el-halim/kullarının hatalarını cezalandırmakta acele etmeyen ve benzeri sıfatlarla kendi zatını övmüştür. Nitekim o kendi zatını el-hayy, el-kayyum buna benzer esmai hüsnasının manaları ile kendisini nitelendirmiştir. O halde onun bunların zıtları niteliklere sahip olması mümkün değildir.

Bu sebeple onun hayat, kayyum oluş, ilim ve kudretin zıttı olan ölüm, uyku, bilgisizlik, acizlik, yorgunluk, bitkinlik gibi vasıflarla nitelendirilmesi de izzetin zıttı olan zillet ile, hikmetin zıttı olan sefihlik ile nitelendirilmesi de caiz değildir.

Aynı şekilde uluvun zıttı olan süful/aşağıda oluş ile nitelendirilmesi de sözkonusu olamaz. Azimin zıddı olan hakir sıfatı ile de nitelenemez. Aksine o yüce

40 Kaynakları daha önce gösterildi.

Rabbimiz kendisi hakkında sabit olan kemal sıfatlarının zıttı olan bu gibi sıfatlardan münezzehtir. Kemal sıfatlarının onun için sabit olması onların zıtları olan eksik sıfatlar ile nitelendirilmemesini gerektirir.

Ayrıca şanı yüce Allah nitelendirildiği kemal sıfatlarının hiç birisinde benzeri olmayandır. Çünkü o kemali ile çelişen eksikliklerden münezzehtir. Sıfatlarının herhangi birisinde de bir benzerinin bulunmasından münezzehtir. İşte tenzihin bütün manaları bu iki esasa racidir. Zaten Kur'an-ı Kerim'in üçte birine denk olan İhlas Sûresi'nde de: *"De ki: O Allah'tır, bir tektir, (o) Allah'tır, samettir"* (İhlas. 1-2) buyruğu ile bunlara delil teşkil etmektedir. Çünkü onun "es-samet" adı kelam sıfatlarının manalarını birlikte ihtiva eder. Nitekim bu husus, hem bu sûrenin tefsirine hem de bir başka yerde genişçe açıklanmıştır. Bu da İbn Ebu Talha'nın Tefsir'inde İbn Abbas'dan gelen şu rivâyette belirtildiği gibidir:[41] O efendilik ve şeref ihtiva eden bütün sıfatları gerektiricidir. İlminde kemal mertebesinde olan "el-alim"dir. Hikmetinde kemal mertebesinde olan "el-hakim" olandır ve bunun dışında açıklaması yapılan diğer hususlarda olduğu gibi.

Yüce Allah'ın: *"el-ahad: bir ve tek"* olması onun mislinin ve benzerinin olmamasını gerektirir. *"Kimse de O'nun dengi değildir."* (İhlas. 4). Başka bir yerde belirttiğimiz üzere şanı yüce Allah'ın kendi zatını nitelendirmiş olduğu selbi sıfatların sübuti birer mana ihtiva etmeleri de bir zorunluluktur. Mesela kemal varlık ve sübut hakkındadır. Nefyden maksat ise bununla çelişen manayı nefyetmektir. Yokluk ve serb/yok olduğunu ifade etmek olan zıttın nefy edilmesi ise varlık ve sübut demek olan diğer zıttının sabit olmasını gerektirir.

Bizler bu hususun Âyete'l-Kürsi'de ve Kur'an-ı Kerim'de yer alan diğer buyruklarda var olduğunu açıklamış bulunuyoruz. Yüce Allah'ın: *"Onu ne bir uyuklama ne de bir uyku alır."* (Bakara. 255) buyruğu hayat ve kayyumiyet sıfatlarının kemal mertebesini ihtiva eder. Yüce Allah'ın: *"Onun izni olmadan O'nun nezdinde kim şefaat edebilir?"* (Bakara. 255) buyruğu da mülk (ve egemenlik)in kemalini ihtiva eder. Yüce Allah'ın: *"Onun ilminden hiçbir şeyi kuşatamazlar."* (Bakara. 255) buyruğu ise ilim öğretme vasfının başka varlıklarda değil yalnızca kendisine özel olmasını gerektirir. Vahdaniyet de kemali gerektirir. Ortaklık ise eksik olmayı gerektirir. Aynı şekilde yüce Allah'ın: *"Onları koruması O'na ağır gelmez."* (Bakara. 255) *"Bize bir yorgunluk da dokunmadı."* (Kaf. 38); *"Gözler O'nu idrak edemez."* (En'am. 103); *"Göklerde ve yerde zerre ağırlığınca bir şey O'na gizli kalmaz."* (Sebe. 3) buyrukları ve buna benzer başka bir yerde genişçe açıklanmış diğer buyruklarda olduğu gibi.

41 Kaynakları daha önce gösterildi.

Buradaki maksadımız da şudur: Yüce Allah'ın uluvu/yüceliği, yukarıda oluşu onun için gerekli övgü sıfatlarındandır. Kesinlikle onu bunun zıttı ile nitelendirmek caiz değildir. Bundan dolayı Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) sahih hadiste şöyle buyurmuştur: "Sen ilksin, senden önce hiçbir şey yoktur. Sen ahirsin, senden sonra hiçbir şey yoktur. Sen zahirsin. senin üstünde hiçbir şey yoktur. Sen bâtınsın senden öte hiçbir şey yoktur."[42] Yüce Allah burada: "Senin altında" buyurmamıştır. Biz bundan başka bir yerde bu hadise dair açıklamalarda bulunmuştuk. Durum böyle olduğuna göre kitaba. sünnete ve selefin izlediği tutuma muhalefet edenler onun "süful/aşağıda oluş" ile değil de uluv sıfatına sahip kabul etmezler. Aksine onu ya uluv ve süful ile nitelendirirler yahut bunu gerektirecek nitelikleri gündeme getirirler. Yahut da uluv sıfatına da süfule de sahip olduğunu kabul etmezler. Bunlar iki türlüdür:

Onun zatı ile her mekanda olduğunu yahut da ne âlemin içinde ne de dışında olduğunu söyleyen cehmiyye onu süful ile değil de uluv ile nitelendirmezler. Çünkü herhangi bir mekanda olursa bilindiği üzere mekanların kimi yukarıda yüksektir, kimi aşağıdadır. Bu durumda o yukarıda iken yüksektedir, yücedir, aşağıda iken de alttadır. Hatta o her yerdedir diyecek olurlarsa ve bütün mekanları onun bulunduğu/hulul ettiği mekanlar, zarflar ve kaplar halinde değerlendirecek olurlarsa gerçekte buralarını ondan daha yukarıda kabul etmiş olurlar. Çünkü mahal hâlli (yani hulul edeni) ihtiva eder. Zarf ve kap ise içindeki mazrufu ihtiva eder. İhtiva eden ise ihtiva olunanın üstündedir.

Selef, imamlar ve diğer sünnet alimleri: "O Arşın üstündedir. O her şeyin üstünde ve semadadır" dedikleri vakit orada onu ihtiva eden yahut onu kuşatan/hasr eden bir şeyin olduğunu yahut onun hulul ettiği bir mekanın yahut bir zarfın ya da bir kabın bulunduğunu asla söylemezler. O bundan pek yüce ve münezzehtir. Aksine o her şeyin üstündedir. O hiçbir şeye muhtaç değildir. Her şey ona muhtaçtır. O her şeyden yücelerdedir. O arşı da arşı taşıyanları da güç ve kudreti ile taşıyandır. Her yaratılmışın ona ihtiyacı vardır. Onun arşa da ihtiyacı yoktur, bütün yaratılmışlara da muhtaç değildir.

Kitap ve sünnetteki *"Göktekinin sizi yere geçirmesinden emin mi oldunuz"* (Mülk. 16) buyruklardan bazıları "sema"nın yüksek mahluk olan arşın ve onun daha altında olanların kendisi olduğunu anlayarak şöyle diyebilirler: Yüce Allah'ın "semada, gökte" buyruğu semanın üzerinde anlamındadır. Yüce Allah'ın: *"Andolsun sizi hurma dallarında asacağım."* (Taha. 71) buyruğunun "hurma dallarının

42 Kaynakları daha önce gösterildi.

üzerinde" anlamında oluşu ve yine yüce Allah'ın: *"Yeryüzünde gezip dolaşın."* (Nahl. 36) buyruğunun "yeryüzü üzerinde" anlamında olduğu gibi düşünebilirler. Fakat buna ihtiyaç yoktur. Aksine "sema/gök" üstte ve yukarıda olanlar için bir cins isimdir. Özel olarak hiçbir şey hakkında kullanılmaz. Buna göre yüce Allah'ın "semada" buyruğu aşağıda değil yukarıda anlamındadır. O ise yüceler yücesidir. O yüceliğin de yücesindedir. O arşın üstündedir ve orada ondan başka hiçkimse yoktur. O el-Aliyyu'l-A'lâdır, her türlü eksiklikten münezzehtir.

Onun her mekanda olduğunu söyleyenlere göre o aşağılık/alttaki. pis ve murdar mahlukat içerisindedir. Tıpkı üstteki ve yüce mahlukatta olduğu gibi. Bunların aşırıları ise bir tek varlığın varlığını kabul eden ittihatçılar/vahdet-i vücutçulardır. Fususil Hikem ve el-Futuhat el-Mekkiye'nin sahibi İbn Arabi et-Tai gibi. Bunlar: "Vacip ve kadim olan mevcut mümkin ve hâdis olan mevcudun kendisidir" derler.

Bundan dolayı İbn Arabi Fususil Hikem'de şöyle demektedir: "Onun en güzel isimlerinden birisi de el-Aliyy'dir. Peki kendisinden başka hiçbir varlık yokken neyin üstünde ve neyin üzerinde "el-Aliyy'dir. Hâlbuki ondan başka hiçkimse yoktur. Onun uluvvu kendisi içindir. O varlık bakımından mevcudatın/varlıkların bizzat kendisidir. Buna göre "muhdes varlıklar/muhdesat" adı verilen şeyler bizatihi kendileri Aliyy/pek yüksek olan şeylerdir ve onlar ondan başkası değildir."

Sonunda şöyle der: "O halde zatı sebebiyle el-Aliyy olan bütün varlık sıfatları ile birlikte bütün yokluk nisbetleri yalnız kendisinin olan O'dur. Bunlar örfen aklen ve şer'an ister övülen şeyler olsunlar isterse de örfen, aklen ve şer'an de yerilen şeyler olsunlar. O isimleri taşıyan o varlık Allah'tan başkası değildir."

Bu durumda o kendisine göre her türlü övgü sıfatına sahip olduğu gibi aynı zamanda her türlü yerilme sıfatına da sahiptir.

Hatta bunlar bazı yaratılmışları ondan üstün kabul ederler. Çünkü yaratılmışların bir kısmı aşağıda olmak ile nitelendirilmedikleri halde yukarıda olmak niteliğine sahiptirler. Semalar gibi. Aşağıda olmak sıfatına sahip olmayıp yukarıda olmak sıfatına sahip olan bir varlık ise yukarıda olmak ile nitelendirilmeyen bir varlıktan yahut da hem yukarıda hem aşağıda olmak ile nitelendirilen bir varlıktan daha üstündür.

Firavun da: *"Ben sizin en yüce rabbinizim."* (Naziat. 24) demişti. İbn Arabi dedi ki: "Firavun kılıç ile tahakkümde bulunmak ve halifelik yapmak makamında olduğu için örf yasasına göre "Ben sizin en yüce rabbinizim" demesi caiz olmuştur. Yani her ne kadar hepsi herhangi bir nisbetle rabbler iseler de ben ona

vermiş olduğum aranızda hükmetmek özelliği sebebi ile ben onlardan en üstün olanım. Sihirbazlar söylediklerinin doğru olduğunu öğrenince onun dediğini reddetmediler. Aksine onun bu halini itiraf ve kabul ettiler ve ona: *"Ne hüküm vereceksen ver. Sen ancak bu dünya hayatında hükmedersin."* (Taha, 72) demişlerdi. Çünkü devlet/güçlü olma sırası senindir. Böylelikle firavunun: *"En yüce rabbiniz benim."* sözü doğru bir sözdür.

İşte bununla ve benzerleri ile firavunun: *"En yüce rabbiniz benim"* sözünün doğru olduğunu kabul ederler ve Allah'ın en yüce olması bir tarafa yüce olmasını dahi kabul etmezler ve: "O kimin üzerinde yüce olacak" yahut "neyin üzerinde yüce olacak" derler.

İşte diğer cehmiyyeciler de bu şekilde övgü anlamında sema, cennet, gezegenler ve buna benzer yaratılmışlardan yüce ve yukarıda olanı "uluvv: yüce ve yukarıda oluş" ile nitelendirirler ve yukarıda olanın altta olandan daha faziletli olduğunu bilirler. Bununla birlikte onlar rabblerini "el-A'la/en yüce" ile de "el-Aliyy: Pek yüce" ile de nitelendirmezler. Aksine o nasıl yücelerde ise aşağılarda da kabul ederler.

Şöyle diyen cehmiyyeye gelince: O ne âlemin içindedir ne dışındadır ve ona hiçbir sûrette de işaret edilemez.

Böyle diyenler ta'tile/Allah'ı sıfatsız kabul etmeye ve yokluğa (nisbet etmeye) daha yakındır. Tıpkı öbürlerinin yaratılmışlar içinde hulul ve ittihat etmesi iddiasına daha yakın olmaları gibi. Onlar hakikatte yaratıcı değil yaratılmışın kendisi olan bir mevcut kabul ederler. Öbürleri ise hiçbir varlığı kabul etmeden reddederler. Fakat mahlukatın varlığını sabit kabul ederken de onlar yaratıcının varlığını sabit kabul ettiklerini söylerler.

Onlar: Biz o kudret ile yahut kader ile Aliyy/yücedir diyoruz diyecek olurlarsa şöyle denilir: Bu zatının sabit oluşunun bir dalıdır. Sizler ise kâdir yahut kadri pek büyük bir varlık kabul etmek şöyle dursun varlığı bilinen bir varlığın varlığını da kabul etmiyorsunuz.

Onlar: Allah mekanları ve mahlukatı yaratmadan önce de var idi. Şimdi de önceden olduğu gibidir. Hiç değişmemiştir. Ve o vakit ortada ne bir şeyin üstünde ne bir şeyin yukarısında olmadığı gibi işte şu anda da böyledir diyecek olurlarsa onlara: Bu yanlıştır. Bunun tutarsızlığı karşı itirazlarla sonra da bu itirazı çözümleyip tutarsızlığını açıklamakla ortaya çıkacaktır.

Her şeyden önce onlar onun şu anda hem kudretiyle hem kadri/kıymeti ile üstün olmamasını kabul etmek durumundadırlar. Tıpkı ezelde olduğu gibi.

Çünkü ezelde yalnızca onun varlığı kabul edilecek olursa zaten o zaman orada bir başka varlık yoktu ki o varlığın üzerinde kâdir olsun. Ve onu kahredici olsun. Onu istila edici/hükmü altına alıcı olsun. Bir varlık yoktu ki kendisi miktar olarak ondan daha büyük olsun.

Eğer iddia ettikleri gibi yaratılmışlar ile birlikte ve o yaratılmışlar üzerinde O'nun yenilenip duran (teceddüd) bir üstünlüğü/uluvvü sözkonusu edilmeyecek olursa o taktirde onların var oluşlarından sonra herhangi bir şeyi kahredici ve onun üzerine istila edici olmaması da gerekir. Kulları üzerinde de kâdir bir gücü olmamaya ve onun kadri/azameti onların kadrinden daha büyük olmamalıdır. Eğer onlar ve aklı başında herkes o yaratılmışın varlığı ile birlikte tek başına var olduğunun kabul edilmesi esnasında nitelendirilmediği izafi/göreceli, birtakım hususlarla nitelendirildiğini kabul ediyorlarsa o taktirde her iki durum arasında bir eşitlik görmenin de onların bir hatası olduğu bilinmiş olur.

Akıl sahibi varlıklar ise çeşitli nisbetlerin/göreceliklerin ve izafiliklerin yenilenmesinin mümkün olduğunu ittifakla kabul etmişlerdir. "Maiyet/beraber oluş" gibi. Fakat görüş ayrılığı onun zatı ile kaim ihtiyari/seçim ve tercihe bağlı hususların yenilenmesi ile ilgilidir. Bundan başka bir yerde ise çeşitli nisbet ve izafiliklerin aslında sübuti bir takım hususları gerektirdiği de açıklanmış, sübuti hususlar olmaksızın bunların varlıklarının imkansız olduğu da gösterilmiş idi.

Oturmakta olan bir insanın sağ tarafında bulunan kişi daha sonra sol tarafına geçecek olursa onun sol tarafında olduğu söylenir. Böylelikle bu kişi nisbetin ve izafetin/göreceliğin değiştiği bir yeni fiil ortaya koymuş olur. Aynı şekilde tavanın altında bulunan bir kişi damın üstüne çıkacak olursa altta ve üstte oluş nisbeti bu kişinin yenilenen fiili dolayısıyla yenilenmiş olur.

Şâyet ama tavanın kendisi değişmemiştir denilecek olursa şöyle denilir: Bu söyleneni şu söyleyeceğimiz husus geçersiz kılar: Onun üstünde bir şeyin bulunmaması halindeki hükmü onun üstünde bir şeyin bulunması halindeki hükmü ile aynı değildir. Yine oturan kişi hakkında: Onun durumu değişmemiştir denilecek olursa ona da şöyle cevap verilir: Bunun hükmü yoktur. Çünkü kişinin solunda bulunması halindeki hükmü sağında bulunması halindeki hükmü gibi değildir. Çünkü bu durumda bu yanı ona kapalı kalır ve kişinin dönmesini ve daha başka bundan önce sözkonusu olmayan diğer hallerini gerekli kılar.

Aynı şekilde babasının yahut kardeşinin çocuğu olması dolayısıyla yeni bir kardeşi yahut bir yeğeni olan bir kimse de bu durumda sübuti bir takım hususlar ile karşı karşıya kalır. Bu kişide bu yeni doğan çocuğa karşı daha önce var olma-

yan bir şefkat ve bir merhamet ortaya çıkar ki bu da yakınlık ve akrabalıktır. İşte böylelikle ikinci cevap da açıklık kazanmış olur ki o da şöyle ifade edilir: Uluvv/üstte, yukarıda oluş, süful/aşağıda oluş ve buna benzer vasıflar izafiliği gerektirici sıfatlardandır. İstiva, rububiyet, halikiyet ve benzeri sıfatlar da böyledir. Ondan başkası eğer var ise ya o varlığın üstündedir yahut da değildir. Onların söyledikleri gibi diyecek olursak ya kahr ve kadri/miktarı itibari ile onun üstünde yukarıda/aliyy, yüce olacaktır yahut öyle olmayacaktır. Bu da tek başına kadir olması haline göre farklı bir haldir. Çünkü bu durumda onlar o vakit o kâdirdir yahut şeyin üzerinde istila etmiş bir müstevlidir demezler. Ve onun üstünde de alidir/üstedir, yukarıdadır denilmez.

Eğer: O kâdirdir ve kahirdir diyecek olurlarsa o taktirde bu başkasına bağlı olarak koşulmuş bir şart olur. Kadrinin aliyy olması da böyledir. O zaman şöyle cevap verilir: İşte zatının aliyy oluşu da böyledir. O hep zatı ile aliyy/yücedir. Fakat bunun ortaya çıkması başkasının varlığı şartına bağlıdır.

Bütün bu bağlayıcı ifadeler onların itiraz etmelerine fırsat vermez, onlar için susturucu delillerdir.

Onların söylediklerinin gerçek anlamı şudur: O ezelde kadir değildi. Sonradan kadir oldu. Onlar: Makdurun imkansızlığı ile birlikte hep kadirdir. Fakat fiil önce mümkün değildi, sonradan mümkün oldu diyerek iki çelişik iddiayı bir arada ileri sürmektedirler.

Allah'ı Tenzih Edilmesi Gereken Sıfatlarla Nitelemek

Onu hem yukarıda ve yücelikle hem de aşağıda oluş ile (uluvv ve süful ile) nitelendirenlere gelince. onlar o arşın üstündedir, aynı zamanda o her mekandadır diyenler ile: O her gece inecek olursa bu sefer arş ondan haliy olur (arşta bulunmamış olur) diyenler yahut onun dışında başka mahluklar ondan daha büyüktür diyenler ya da: Yaratıcının mahluktan daha küçük olmasının önünde bir mani yoktur diyenlerdir. Nitekim bunların üstadları da şöyle der: Yaratanın yaratılmışın aşağısında olmasının önünde bir engel yoktur. Bunlar onu her şeyden daha büyük olmak ile nitelendirmezler. Hatta o onların söylediklerine göre el-kebir el-müteal/pek büyük ve en yüce olmadığı gibi el-aliyy. el-azim da değildir.

Bu gibi kimselerin kanaatlerini reddetmek nüzul meselesinde Hammad b. Zeyd, İshak b. Rahuye ve onlardan başka benzeri sünnet imamlarını: "O inmekle birlikte arş ondan boşalmaz" şeklindeki sözleri zikredildiği yerde genişçe kanaat-

leri de reddedilmiş olup hadis ve sünnete müntesip müteahhirlerden bunu inkar edenlerin sözleri de zikredilmiş ve ayrıca onların görüşlerinin tutarsızlığı şer'i ve akli bakımdan da gösterilmiş idi. Bunlar ise nüzulü kabul etmeyenlerin tam karşısında yer alırlar.

Denilse ki: Nüzul hadisi ve benzeri buyruklar zahirdir, ayrıca tevil edilme ihtimalini kaldırmazlar.

Bu zahir ile bunları ve benzerlerine o aşağıya iner şeklinde görülen mana kastedilirse doğrudur. Bu durumda o (onlara göre) arşın altında olur. Tıpkı bir kimsenin evinin damından aşağıya inmesi gibi. Bunların görüşlerine göre ise o vakit el-Aliyy de olmaz el-A'la da kalmaz. Aksine bazen A'la/yukarıda olur, bazen de esfel/aşağıda olur.

Zalimlerin söylediklerinden yüce Allah pek yüce ve pek üstündür.

Aynı şekilde bulutlar içerisindeki gölgelerde kıyamet gününde nüzulü hakkında varid olan buyruklar ile arzı yarattığı zaman arza inmesi, Mûsâ ile konuşmak için inmesi ve daha başka hususlara dair buyrukların hepsi de aynı türdendir. Tıpkı yüce Allah'ın: *"Onlar buluttan gölgeler içinde Allah'ın ve meleklerin kendilerine gelivermesinden başkasını mı bekliyorlar?"* (Bakara. 210); *"Rabbin gelip melekler de saf saf dizilfiğinde."* (Fecr. 22): *"Onlar kendilerine meleklerin gelmesinden yahut Rabbinin gelmesinden yahut Rabbinin âyetlerinden birisinin gelmesinden başkasını mı bekliyorlar?"* (En'am. 158) buyrukları gibidir.

Sıfatları kabul etmeyen muattıla, gelişi büsbütün kabul etmezler ve şöyle derler: Ortada sadece mahlukatta meydana gelen değişiklikler sözkonusudur.

Hululu kabul edenler ise şöyle derler: O herhangi bir mekanın ondan boşalması ve bir başkasını işgal etmesi anlamında gider ve gelir. Böylelikle arşın üstü ondan boşalır ve bazı yaratılmışlar onun üstünde bulunur. O gidip geldiği taktirde onların görüşlerine göre "el-Aliyy. el-A'la" kalmaz. O zaten el-Aliyy ve el-Azim de değildi. Özellikle şöyle demeleri bunu ifade eder: Mahlukatın kimisi onu ihtiva eder. Böylelikle bu yaratılmış ondan büyük olur. Şanı yüce Allah ise bunların söylediklerinden de öbürlerinin söylediklerinden de pek yüce. pek büyüktür.

Aynı şekilde yüce Allah'ın: *"Göktekinin sizi yere geçirmesinden emin mi oldunuz?"* (Mülk. 16) buyruğu da böyledir. Eğer bir kimse o semanın içindedir diyecek olursa bütün bunlardan daha kötü bir söz söylemiş olur. Fakat ben herhangi bir alime nisbet edilecek şekilde muayyen bir kimsenin bunu söylediğini bilemediğim için bunu ayrı bir görüş olarak nakledemem.

Fakat: *"O semadadır"* diyenin maksadı onun yukarıda oluşu olup, maksadı o feleklerin içinde olduğunu söylemek değildir. Ancak bazı cahiller yanlış olarak bu manayı anlar. Bir kesim de bunun lafzın zahiri olduğunu zannetmiştir.

"Zahir" hiç şüphesiz ittifakla bundan farklı bir manada anlaşılmıştır. Fakat bu sözü mutlak olarak kullanıp öylece işiten müslümanların avamına zahir olan mana da budur (içinde olduğudur). Fakat lügatteki medlul de bu mudur? Hiç şüphesiz muhtemelen bazı yerlerde açıklanacağı gibi onların bu anlamda olduğu şeklindeki kanaatleri kabul edilemez.

Çünkü yüce Allah: *"De ki: Göklerde yerde gaybı Allah'tan başka kimse bilmez."* (Neml, 65) buyurarak kendi zatını istisna etmiştir. "Bilen" ise "göklerde ve yerde olandır." Diğer taraftan bu munkatı bir istisnadır demek mümkün değildir. Değildir çünkü müstesna (Allah lafzı) merfu olarak gelmiştir. Eğer munkatı olsaydı mansub olması gerekirdi. Merfu olan ise bedel anlamını taşır ve ondaki âmil ise mubdelun minh/kendisinden bedel yapılan lafızdaki âmilin kendisidir. Bu durumda bu istisna müferra istisna konumundadır. Sanki: "Allah'tan başkası gaybı bilmez" demiş gibidir. Böylelikle onun göklerde ve yerde olanlar" arasında dahil olması gerekir.

"Sema" lafzının yukarıda olan her bir şeyi ifade ettiğini ve bunun kapsamına göklerin, kürsinin, arşın ve bunun üstünde olan şeylerin de dahil olduğunu açıklamış idik. Çünkü bu olumsuz ifade ile gelmektedir. Kendisi ise burada "yedi sema" buyurmayarak aksine "semavat/gökler" diye umumi bir lafız kullanmıştır.

"Sema" lafzı ile bazen bulut bazen felek bazen âlemin üstündeki şeyler bazen de mutlak olarak üstte ve yukarıda oluş kastedildiğine göre "semavat" sema lafzının çoğuludur. Buna göre "sema" denilendeki herkes ile "yer" denilendeki herkes dahil gaybı Allah'tan başka kimse bilemez.

Şanı yüce Allah: *"(قل لا يعلم من): De ki: Kimse bilmez"* (Neml, 65) buyurmakla birlikte "(ما): Şey" buyurmamıştır. Çünkü akıl sahibi varlıklar ile akıl sahibi olmayan varlıklar bir arada kastedildiğinden ötürü akıl sahibi varlıklar galib getirilerek bunun için "(من): Kimse" ifadesi kullanılmış ve böylelikle daha beliğ olması sağlanmıştır. Çünkü onlar her ne kadar ilim ve marifet ehli olsalar bile Allah'tan başka hiçbir kimse gaybı bilemez.

İşte bu yüce Allah'ın hakkında: *"O kendi gaybına hiçbir kimseyi muttali kılmaz."* (Cin, 26) buyurduğu ve bütün yaratılmışlar için gayb olan mutlak gaybdır. Mukayyet/kayıtlı gayb ise melek, cin yahut insanlardan bazı yaratılmışların bildiği ve tanık oldukları gaybdır. Bu ancak kendileri için gayb olan ve kendileri

tarafından görülmeyen kimseler için bir gaybdır. Yoksa onu müşahede edenler için gayb değildir. Bütün insanlar hakkında birilerinin tanık olduğu bir şeyin gayb olabilmesi mümkündür. Bu durumda bu kayıtlı bir gayb olur. Yani yaratılmışlardan gayb olan kimseler için gaybdır. Ona tanık olanlar için gayb değildir. Bütün yaratılmışlar için gayb olan mutlak bir gayb değildir.

Yüce Allah'ın: *"O görünmeyeni/gaybı da görüneni de bilendir."* (En'am, 73) buyruğuna gelince, o mutlak ve muayyen olarak kullar için gayb olan şeyleri de onların tanık oldukları şeyleri de bilendir. Şanı yüce Allah bunların hepsini bilendir.

Uluvv/yüce oluş ve benzeri sıfatları kabul etmeylenler de onların dayanaklarının nebilerin haberleri -kitap ve sünnet- de olmadığını seleflerin sözleri olmadığını da itiraf ettikleri gibi aklın fıtri ve zorunlu olarak kabul ettiklerinin de dayanakları olmadığını itiraf ederler ve şöyle derler: Akli düşünme bizi desteklemektedir.

Uluvvu/yüceliği kabul eden ehli sünnet ise şöyle derler: Bu kitap, sünnet ve icma ile sabit olmakla birlikte Allah'ın kulları üzerinde yaratmış olduğu fıtratı da aklın zorunlu ve kesin hükümleri de bunu desteklemektedir, ayrıca akli düşünme ve istidlali de desteklemektedir.

Fakat onun inmekle birlikte arşın üstünde kalmadığını söyleyenler ve onun yaratılmışların içinde olacağını ve benzeri sözleri söyleyenler bu hususta dayanaklarının sem'i deliller olduğunu söyleyebilirler. Ama bu onların ya Kur'an'dan yahut sahih olan ya da olmayan hadislerden ya da seleflerin söyledikleri sözlerden anladıkları olmakla birlikte onlar baktıkları noktadan hata etmişlerdir. Çünkü onlar onu anlamak için bir tek nas ile yetinmişlerdir. Nüzul hadisini anlamalarında olduğu gibi. Fakat kitap ve sünnette bulunan yüce Allah'ı uluvv/yücelik, azamet ve buna benzer herhangi bir şeyin ondan daha üstte ya da ondan daha büyük olması iddiası ile çelişen buyruklar üzerinde gereği gibi düşünmemişlerdir. Ayrıca onlar gecenin son üçte biri kaldığı zaman dünya semasına inmesi gibi nassın delaleti üzerinde de düşünmemişlerdir.[43] Şöyle ki: Gece değişip durmaktadır. Doğu tarafında yaşayanların gecesi, yarısı ve son üçte biri batıda bulunanlara göre yaklaşık bir gün önce olur. Onların bu açıklamalarına göre onun sürekli olarak arşın altında bulunması gerekir. Hâlbuki yüce Allah gökleri ve yeri yarattıktan sonra arşa istivâ ettiğini haber vermektedir. Onların zikrettikleri ise arşın üzerine istivâ etmesine aykırıdır, onun arş üstünde olmamasını gerektirir. Değişik yerlerde açıklanmış olduğu gibi.

43 Bu hadisin kaynakları daha önce gösterildi.

Allah'ın Sıfatları ve Tesbihi

"el-A'lâ: En yüce" "ef'al" vezninde tafdil ismidir. Ekrem, ekber, ecmel: En kerim, en büyük, en güzel gibi. Bundan dolayı Ebu Süfyan: "Yücel ey Hübel, yücel ey Hübel" deyince Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) ashaba: "Ona cevap vermeyecek misiniz?" buyurdu. Onlar: Ne diyelim, dediler. O: "Allah en yüce ve en üstündür deyiniz" buyurdu.[44] Burada bu isim tanımlılık edatı ile "el-A'la" ile zikredilmiştir. Yüce Allah'ın: *"Oku Rabbin en kerim olandır (el-ekram)."* (Alak. 3) buyruğu gibi. Bu yönü ile "Allahuekber" denilmesinden farklılık arz eder. Çünkü burada "ekber: en büyük" nekiredir (tanımlı değildir).

Bunun onu başkalarından ayrıcalıklı kılan özel bir manası vardır. "el-uluvv, el-kibriya ve el-azame: yücelik, büyüklük ve azamet" arasındaki fark gibi. Bu sıfatlar her ne kadar birbirine yakın hatta birbirinden ayrılmaz ise de yine aralarında oldukça ince farklılıklar vardır. Bundan dolayı Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) yüce Rabbinden rivâyetle şöyle buyurmuştur: "Azamet izarımdır, kibriya ridamdır. Bu ikisinden birisinde kim benimle çekişirse onu azaplandırırım."[45]

Böylelikle burada kibriyayı izara göre vücudun daha üst tarafında giyilen "rida" gibi değerlendirmiştir. Bundan dolayı namazın, ezanın, bayramların ve yüksek mekanların şiarı tekbirdir. Bu da Kur'an'dan sonra sözün en faziletlisi olan kelimelerden birisidir ki sözkonusu bu sözler Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den sahih'te sabit olduğu üzere "subhanallahi velhamdulillahi ve la ilahe illallah vallahu ekber: Allah'ı her türlü eksiklikten tenzih ederim, hamd Allah'a mahsustur, Allah'tan başka hiçbir ilah yoktur, Allah en büyüktür" sözüdür.

Rivâyetlerin hiçbirisinde "Allahuekber" ibaresi yerine "Allahuazam" gelmemiştir. Bundan dolayı fukahanın cumhuru namaza ancak tekbir (Allahuekber) lafzı ile başlanacağı kanaatindedir. Bunun yerine "Allahuazam" diyecek olursa namaza başlamış olmaz. Çünkü Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem): "Namazın anahtarı abdest, onun tahrimi (namaza başlayarak namaza aykırı işlerin haram kılınmasının başlangıcı) tekbir, tahlili (namaz dışındaki helal fiillere dönülmesi) selâm vermektir."[46] buyurmuştur. Bu Malik'in, Şafii'nin, Ahmed'in, Ebu Yûsuf'un Davud (ez-Zahiri)'nin ve başkalarının görüşüdür. Eğer mesela subhanallah ve elhamdulillah gibi bunun dışında bir takım zikirleri yapacak olursa bunlarla namaza başlamış olmaz.

44 Kaynakları daha önce gösterildi.

45 Kaynakları daha önce gösterildi.

46 Kaynakları daha önce gösterildi.

Çünkü tekbir yükselme halinde yapılan özel bir zikirdir. Tıpkı tesbihin eğilme haline özel oluşu gibi. Nitekim Sünen'de Cabir b. Abdullah'tan şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) ile birlikte idik. Yüksek bir yere çıktığımızda tekbir getirir, aşağı indiğimizde tesbih getirirdik. İşte namaz da böyledir.

Yüce Allah'ın: *"O halde Rabbini o büyük ismi ile tesbih et."* (Vakıa. 74) buyruğu nazil olunca Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem): "Rükû halinde iken bunu (subhane rabbiyel azim) deyiniz" buyurdu. Yüce Allah'ın: *"O en yüce Rabbinin simini tesbih et."* (Âyet 1) buyruğu nazil olunca da: "Secde halinizde iken bunu söyleyin" buyurdu.[47]

Yine ondan sabit olduğu üzere o rükûda iken "subhane rabbiyel azim" der secde halinde iken de "subhane rabbiyel a'lâ" derdi. Rükû ve sücud halinde iken tekbir getirmezdi. Fakat tesbih ile birlikte tahmid ve tehlili (elhamdulillah ve la ilahe illallah) birlikte söylerdi. Nitekim Buhârî ve Müslim'in sahihlerinde Âişe'den sabit olduğu üzere O (sallallâhu aleyhi ve sellem) rükû ve sücudu halinde "subhaneke allahumme rabbena vebihamdike Allahummağfirli: Allah'ım, Rabbimiz, seni hamdinle her türlü eksiklikten tenzih ederim. Allah'ım bana mağfiret buyur" derdi. Bunu söylerken de yüce Allah'ın: *"Hemen Rabbini hamd ile tesbih et ve ondan mağfiret dile. Çünkü o tevbeleri çok kabul edendir."* (Nasr. 3) buyruğunu bu şekilde tevil ediyor/anlıyordu. Böylelikle o tesbihi ve tahmidi birlikte yapıyordu.

Aynı şekilde o bazen rükû ve sücud halinde tesbih ile birlikte tehlili de yapıyordu. Müslim'in sahihindeki rivâyete göre Âişe şöyle demiştir: Bir gece Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'i bulamadım. Onun hanımlarından birisinin yanına gitmiş olduğunu zannettim. Onu aradım, sonra geri döndüm. Baktım ki o rükûda -yahut secdede- idi ve şöyle diyordu: "Subhaneke vebihamdike la ilahe illa ente: Seni hamdinle her türlü eksiklikten tenzih ederim, senden başka hiçbir ilah yoktur" diyordu. Ben: Babam anam sana feda olsun. Ben neyle uğraşıyorum sen ne haldesin" dedim.[48]

İşte bütün bu hadislerden anlaşıldığına göre o rükû ve sücud halinde iken tesbih getirirdi. Ama bazen tesbih ile birlikte elhamdulillah ve la ilahe illallah da derdi. (Tahmid ve tehlilde bulunurdu). Bazen de bununla birlikte dua ettiği de olurdu. Fakat onun rükû ve secdede iken tekbir getirdiği nakledilmemiştir.

47 Kaynakları daha önce gösterildi.
48 Müslim, 485.

Rükû ve secde halinde iken Kur'an okumaya gelince. Ondan şöyle dediği sabittir: "Ben rükû ve secde halinde iken Kur'an okumam bana yasaklandı."[49] Bunu Müslim, Ali ve İbn Abbas'dan gelen rivâyetlerle nakletmiştir. Çünkü Kur'an-ı Kerim Allah'ın kelamıdır. Ancak yüksek durumda iken okunur. Tekbirin de getirileceği yer yükseliş halidir.

İlim adamlarının cumhuruna göre rükû ve sücud halinde tesbih meşrudur. Malik'den rivâyet edildiğine göre ise o bunun vacip olduğunu zannedilmemesi için devamlı yapılmasını hoş karşılamamıştır. Ayrıca bunun vücubu hususunda da ihtilaf etmişlerdir. Ahmed, İshak, Davud ve başkalarından meşhur olan bunun vacip olduğudur. Ebu Hanifi ve Şafii'den rivâyete göre ise bu müstehaptır.

Vacip olduğunu söyleyenlerden kimisi "subhane rabbiyel azim" ile "subhane rabbiyel a'lâ" tesbihleri muayyen olan tesbihlerdir. Çünkü bunlar emredilmiştir derler. Bu aynı zamanda Ahmed'in mezhebine mensup fukahanın çoğunun görüşüdür. Kimileri de hayır, rivâyet olunmuş bazı zikirleri söyler demişlerdir.

Ama daha güçlü olan tesbihin "ya subhane" lafzı ile yahut da "subhaneke" lafzı ile ve benzeri lafızlarla muayyen olduğudur. Çünkü Kur'an-ı Kerim namaza "tesbih" adını vermiştir. Bu da namazda tesbih getirmenin vücubuna delildir. Sünnet de bunun yapılacağı yerin ruku ve sücud olduğunu beyan etmiştir. Aynı zamanda yüce Allah namaza "Kur'an" adını vermiştir. Sünnet de Kur'an okunacak yerin kıyam olduğunu açıklamıştır. Namaza kıyam, sücud ve rükû isimlerini de vermiştir. Sünnet de bunun sebebini ve yerini beyan etmiştir.

Tesbih de böyledir. Rükû ve secde halinde tesbih getirir. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den: "Subhane rabbiyel azim" ve "subhane rabbiyel a'lâ" dediği nakledilmiştir. Aynı zamanda o: "Subhanekallahumme ve bihamdike Allahummağfirli: Allah'ım seni hamdinle her türlü eksiklikten tenzih ederim. Allah'ım bana günahlarımı bağışla" ve: "Subhaneke vebihamdike la ilahe illa ente: Seni hamdinle her türlü eksiklikten tenzih ederim, senden başka hiçbir ilah yoktur" derdi. Ebu Davud'un bazı rivâyetlerinde: "Subhane rabbiyel azim ve bihamdihi: Pek büyük Rabbimi hamdi ile her türlü eksiklikten tenzih ederim" dediği kaydedilmektedir. Bu fazlalığın müstehap olduğu hususunda Ahmed'den iki rivâyet gelmiştir:

Müslim'in Sahih'inde Âişe'den rivâyete göre Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) rükûunda ve sücudunda: "Sübbuhsun/her türlü eksiklikten münezzehsin,

49 Müslim, 479.

kuddussun/her türlü kusurdan uzaksın, meleklerin ve ruhun Rabbisin" derdi.[50] Sünen'deki rivâyete göre o: Ceberrutun melekutun kibriyanın ve azametin sahibini her türlü eksiklikten tenzih ederim derdi.[51] İşte bunların hepsi tesbihtir.

İmam Malik'den nakledildiğine göre o bunu devamlı yapmayı mekruh görürdü. Eğer "subhane rabbiyel a'lâ velazim: en yüce ve en büyük Rabbimi her türlü eksiklikten tenzih ederim"e devamlılığın keraheti sözkonusu ise bunun açıklanabilir bir tarafı vardır. Şâyet tür olarak tesbihe devamlılığın keraheti sözkonusu ise bunun açıklanabilir bir tarafı yoktur. Zannederim birincisini kastetmiş olmalıdır. Nitekim ondan nakledilen de böyledir. O "subhane rabbiyel azim"in -onun farz olduğunun zannedilmemesi için- devamlı olarak söylenmesini mekruh görürdü. Bu da İmam Malik'in bunu bir vacib, farz olmasını kabul etmemesini gerektirir.

Bu, tesbihin türünden farklı olarak güçlü ve açık/anlaşılır bir görüştür. Çünkü onun vacip oluşunun kitap ve sünnetteki delilleri oldukça çoktur. Onun (sallallâhu aleyhi ve sellem) ise çeşitli lafızlarla tesbihi devamlı yaptığı da bilinen bir husustur.

Ayrıca onun: "Bunu rükû halinizde ve secde ederken söyleyiniz"[52] bu durumun bu emre uyma yeri olmasını gerektirmektedir. Fakat onun başka tesbihleri de söylediği sabit olmakla birlikte ondan başkasının söylenmemesini gerektirmez.

Tesbihi, tahmidi, tehlili ve duayı bir arada yapmaktan farklı olarak iki ayrı tesbih sigasını bir arada söylemek uzak bir ihtimaldir. Çünkü tesbih tek bir türdür. Dolayısıyla iki farklı siga bir arada söylenmez.

Aynı şekilde sahih'te sabit olduğu üzere o şöyle buyurmuştur: "Kur'an'dan sonra sözün en faziletlisi dört tanedir ve onlar da Kur'an'dandır: Subhanallah, elhamdulillah, la ilahe illallah ve Allahuekber."[53]

İşte bu kelimelerin başkalarından daha faziletli olmasını gerektirir. Eğer tesbihi tek bir tür kabul edersek "subhanallah" ve "subhane rabbiyel a'lâ" aynı şeydir. Eğer biri diğerinden daha faziletli görülecek olursa "subhanallah" bu hadis sebebi ile daha faziletlidir.

Aynı şekilde yüce Allah'ın: *"O en yüce Rabbinin ismini tesbih et."* (Âyet 1) buyruğu ile; *"O halde büyük Rabbini ismi ile tesbih et."* (Vakıa, 74) buyrukları ile

50 Müslim, 487.
51 Ebu Davud, 873; Nesai, 1049; Tirmizi, Şemail, 271; Ahmed, V, 388, 397. Sahih bir hadistir.
52 Kaynakları daha önce gösterildi.
53 Kaynakları daha önce gösterildi.

Rabbini tesbih etmesi emri verilmiştir. Bu emir muayyen bir siga ile yapılmamıştır. Buna göre "subhanallahi vebihamdihi: Allah'ı hamdi ile her türlü eksiklikten tenzih ederim" ve "subhaneke alluhumme vebihamdike: Allah'ım hamdin ile seni her türlü eksiklikten tenzih ederim" diyecek olursa en yüce ve pek büyük Rabbini tesbih etmiş olur. Çünkü Allah en yüce olandır, en büyük olandır. Onun "Allah" adı da tazammum/muhteva yolu ile diğer isimlerin manalarını da kapsar. Her ne kadar yücelik ve azamet onda açıkça ifade edilmese de onun "Allah" adında uluhiyeti açıkça dile getirilmektedir. Onun "Allah" adı "rabb" adından büyüktür. Müslim'in sahihinde Ebu Zer'den rivâyete göre Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e: En faziletli söz hangisidir diye sorulunca O: "Allah'ın melekleri yahut kulları için seçtiği "subhanallahi vebihamdihi" sözüdür" buyurdu.[54]

Kıyam halinde Allah'a hamd etmek rükûdan doğrulmak rukuda ve secde halinde tesbih bir rükünden öbürüne geçişte tekbir, otururken teşehhüd getirilir. Bunda da tevhid vardır. Böylelikle namaz ibadetinde bu dört tür (zikir) gerçekleşmiş olmaktadır.

Fatiha Sûresi'nde de aynı şekilde tahmid ve tevhid vardır. Tahmid ve tevhid ise kıraatte icab eden bir rükündür. Tekbir namaza başlarken/iftitahte son teşehhüd de oturuşta bir rükündür. Ahmed'den meşhur olduğu gibi. Şafii'nin mezhebi de budur. Oturuşta ise tevhidi de ihtiva eden teşehhüd vardır.

Geriye tesbih kalmaktadır ki, Ahmed rükû ve sücudda onu vacip kabul eder. Hatta ondan bunun rükûn olduğu dahi rivâyet edilmiştir. Bu da kuvvetli bir görüştür. Çünkü Kur'an-ı Kerim'de ve sünnette onun emredildiği sabittir. Hem Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e özel olarak da salavat getirileceğine dair bir emir bulunmamakla birlikte ona salat getirmeyi vacip görüyorken, namazda emredilmiş olması ile birlikte ve namaza "tesbih" adı da veriliyorken tesbihi nasıl vacip görmesin? Üstelik namazın çeşitli bölümleri dolayısıyla ona verilen her bir isim namazda bir rükündür. Nitekim namaza kıyam, rükû, sücud ve kıraat adları verildiği gibi tesbih adı da verilmiştir. Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den ise birinci teşehhüd hakkında varid olduğu gibi yanılma halinde onun vücubunu reddeden herhangi bir rivâyet de gelmemiştir. Çünkü Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) ilk teşehhüdü yapmadığı için sehiv secdesi yapmıştır. Fakat şöyle denilebilir: Namazını doğru dürüst kılamayan kişiye tesbihi emretmemiş olması onun rükün olmayan bir vacip olduğuna delildir. Bu gibi meselelerin genişçe açıklanacağı bir başka yeri vardır. Burada maksadımız da şudur: Tesbih özel olarak eğilme halinde sözkonusudur. Nitekim kalkma halinde de özel olarak tekbir emredilmiştir.

54 Tirmizi, 3593; Ahmed, IV, 36. Hadis sahihtir.

Bu durumda kulun eğilmesi ve zilletini arz etmesi halinde tam bunun zıttı olan Rabbin sıfatlarını zikrederek secde ederken subhane rabbiyel ala, rükûda iken de subhane rabbiyel azim der.

"el-A'la" ismi yüceliğin bütün manalarını toplar. O yüceliğin bütün anlamları ile en yücedir. İnsanlar her şeyin üzerinde kahir, kadir ve onda tasarruf eden olması anlamında her şeyin üstünde olduğu hususunda da ittifak etmişlerdir. Yüce Allah'ın: *"O taktirde her bir ilah yarattığını alır elbette kimisi kimisine üstünlük sağlardı."* (Mü'minun. 91) buyruğunda dile getirildiği gibi.

O her türlü kusur ve eksiklikten yüce olduğuna göre bunlardan yücedir ve bunlardan münezzehtir. Nitekim yüce Allah: *"Bunlar Rabbinin sana vahyettiği hikmettendir. Allah ile beraber başka bir ilah edinme! Sonra kınanmış ve kovulmuş olarak cehenneme atılırsın. Rabbiniz, size ayrıcalık tanıyarak oğulları size seçip ayırdı da, kendisi meleklerden kızlar mı edindi? Gerçekten siz büyük bir söz söylüyorsunuz. Andolsun ki Biz –düşünüp ibret alsınlar diye- şu Kur'ân'da çeşitli şekillerde açıkladık. Fakat bu, onların nefretle uzaklaşmalarından başka bir şeylerini arttırmıyor. De ki: 'Onların dedikleri gibi onunla beraber başka ilahlar olsaydı elbette o zaman Arş sahibine bir yol ararlardı.' O bunların söylediklerinden münezzehtir, pek yücedir, pek büyüktür."* (İsra. 39-43) buyurarak bunlardan yüceliği ile birlikte tesbihi zikretmiş ve yüce Rabbimiz ayrıca: *"Allah hiçbir evlat edinmedi. Onunla birlikte herhangi bir ilah da yoktur. Eğer olsaydı bu taktirde her bir ilah yarattığını alır, elbette kimisi kimisine üstünlük sağlardı. Allah onların niteleye geldiklerinden münezzehtir. O gizliyi de, açığı da bilendir. Ortak koşmalarından yücedir O."* (Mü'minun. 91-92) buyurmuştur. Cinler de: *"Doğrusu Rabbimizin şanı çok yücedir. O ne bir zevce edinmiştir ne de bir evlat."* (Cinn. 3)

İstiftah denilen namaza başlarken yapılan duada: "(سبحانك اللهم وبحمدك وتبارك اسمك وتعالي جدك): Allah'ım, hamdinle seni her türlü eksiklikten tenzih ederim. İsmin ne mübarektir. Şanın pek yücedir" denilmektedir. Buhârî ve Müslim'in sahihlerinde onun istiftahının sonunda: "(تباركت وتعاليت أستغفرك وأتوب إليك): Sen ne mübareksin, ne yücesin. Senden mağfiret dilerim ve sana tevbe ederim" derdi.[55]

Böylelikle şanı yüce Allah'ın bâtılcıların ve müşriklerin söylediklerinden pek yüce olduğunu beyan etmektedir. O ortaklarının ve evlatlarının bulunmasından yücedir. Bundan dolayı ayrıca o tesbih/tenzih edilmiştir. Onun ortağının bulunmasından yüce olması ise eşinin benzerinin ve adaşının bulunmasından yüce olması demektir. Hiçbir şey onun gibi değildir.

55 Müslim. 771.

Yücelik manalarından birisinin de "fazilet" üstünlük olduğunu da zikretmişlerdir. Mesela altın gümüşten üstündür denilmesi gibi. Benzerliğin sözkonusu olmadığının ifade edilmesi onun her şeyden üstün olmasını, hiçbir şeyin onun gibi olmamasını ihtiva ettiği gibi onun her şeyden üstün ve iyi olduğu manasını da ifade eder. Nitekim onun her şeyden büyük olması da böyledir. Kur'an-ı Kerim'de de: *"Allah'a hamdolsun. Seçtiği kullarına da selâm olsun de. Allah mı hayırlıdır yoksa (ona) koştukları ortakları mı?"* (Neml. 59); *"Yaratan yaratmayan gibi olur mu hiç? Artık iyice düşünmeyecek misiniz?"* (Nahl. 17); *"Acaba hakka ileten mi (kendisine) uyulmaya daha layıktır yoksa hidâyet verilmedikçe kendi kendine doğru yolu bulamayan mı?"* (Yunus. 35) buyurmaktadır. Sihirbazlar da: *"Allah en hayırlıdır ve en bakidir."* (Taha. 73) demişlerdi.

Şanı yüce Allah ondan başka kendisine ibadet olunan mabudların kendisi gibi olmadıklarını birkaç yerde dile getirmektedir. Şu buyruklarda olduğu gibi: *"De ki: Size gökten ve yerden rızık veren kimdir? Yahut o gözlere ve kulaklara mâlik olan kimdir? Ölüden diriyi çıkaran ve diriden ölüyü çıkaran kimdir? İşleri yerli yerince kim yönetiyor? Hemen "Allah" diyeceklerdir. De ki: O halde (O'na isyan etmekten) korkmaz mısınız? İşte gerçek Rabbiniz olan Allah budur. Artık haktan sonra sapıklıktan başka ne var? O halde nasıl olur da döndürülüyorsunuz? İşte Rabbinin: "Gerçekten onlar iman etmezler" sözü o fâsıklar böylece sabit olmuştur. De ki: "Ortak koştuklarınızdan ilkin yaratıp da sonra onu iade edecek kimse var mıdır?" De ki: "İlkin yaratan, sonra onu iade eden Allah'dır. O halde nasıl döndürülüyorsunuz?" De ki: "Ortak koştuklarınızdan hakkı gösterecek bir kimse var mıdır?" De ki: "Hakkı gösterecek (ve ona iletecek) Allah'dır. Acaba hakka ileten mi (kendisine) uyulmaya daha layıktır, yoksa hidâyet verilmedikçe kendi kendine doğru yolu bulamayan mı? Ne oluyor size? Nasıl hükmediyorsunuz?" Onların çoğu zandan başkasına uymazlar. Zann ise hiç şüphesiz hak olan hiçbir şeyin yerini tutmaz. Şüphesiz ki Allah yaptıklarını çok iyi bilendir."* (Yunus. 31-36)

Yine yüce Allah: *"Yaratan yaratmayan gibi olur mu hiç? Artık iyice düşünmeyecek misiniz? Allah'ın nimetlerini saymaya kalkışırsanız onları sayamazsınız. Şüphesiz Allah çok mağfiret edendir, çok rahmet edendir. Allah gizlediklerinizi de, açıkladıklarınızı da bilir. Hâlbuki Allah'ı bırakıp da çağırdıkları hiçbir şey yaratamazlar. Onların kendileri yaratılmıştır. (Onlar) ölülerdir, diriler değil. Ne zaman diriltileceklerini de fark edemezler."* (Nahl. 17-21)

Aynı sûrenin ortalarındaki şu buyruğu da böyledir: *"Allah hiçbir şeye gücü yetmeyen, başkasının mülkiyetinde bulunan bir kul ile kendisine tarafımızdan*

güzel bir rızık verip de ondan gizli ve açık infak edip duran kişiyi örnek gösterir. Bunlar hiç eşit olurlar mı? Hamd bütünüyle Allah'ındır, ama onların çoğu bilmezler. Allah şu haldeki iki adamı da örnek verir: Bunlardan biri dilsiz, hiçbir şeye gücü yetmez. Üstelik sahibine bir yüktür. Onu her nereye yöneltse hiçbir hayır getirmez. Hiç bu kişi, adaletle emreden ve kendisi dosdoğru yol üzerinde bulunan kişi ile bir olur mu?" (Nahl, 75-76)

O halde şanı yüce Allah kendisinden başka ibadet olunanların değil de yalnızca kendisinin ibadeti hak ettiğini ve onun bir benzerinin olmadığını beyan buyurduğu gibi kendisine özgü kemal sıfatlarını ve ondan başka edinilen mabudlar hakkında da bu sıfatların olmadığını ayrıca onların ortak koştuklarından ve onun çocuklarının ve ortaklarının bulunduğu şeklindeki sözlerinden yüce ve münezzeh olduğunu da beyan buyurmaktadır.

Yüce Allah: *"De ki: Onların dedikleri gibi onunla beraber başka ilahlar olsaydı elbette o zaman arş sahibine bir yol ararlardı."* (İsra, 42) buyurmaktadır. Hâlbuki onlar o putların kendilerine şefaat ettiklerini ve onlar vasıtası ile ona yakınlaştıklarını söylüyorlardı. Bununla birlikte onun izni olmadan şefaatin sözkonusu olacağını kabul ediyorlar ve böylelikle yaratılmışın şefaate sahip olduğunu ileri sürüyorlardı. Bu da bir tür şirk idi. Bundan dolayı yüce Allah: *"Onu bırakıp çağırdıkları kimselerin şefaat etme imkanları yoktur"* (Zuhruf, 86) buyurmaktadır. Çünkü Allah'tan başka hiçkimse şefaate malik değildir.

Nitekim İbn Ebi Hatim Süddi'den yüce Allah'ın: *"Elbette o zaman arş sahibine bir yol ararlardı."* (İsra, 42) buyruğu hakkında: İhtiyaçlarının giderilmesini Allah'tan isterlerdi diye açıklamıştır. Namer'den onun Katade'den rivâyetine göre ise *"Elbette o zaman arş sahibine bir yol ararlardı."* yani durum onların dedikleri gibi olmamakla birlikte ona yakınlaşmanın yollarını ararlardı açıklamasını rivâyet etmektedir. Said'den o Katade'den de: *"Onların dedikleri gibi onunla beraber başka ilahlar olsaydı."* buyruğu şu demektir: Eğer onunla beraber başka ilahlar bulunsaydı şüphesiz onlar da kendilerine olan üstünlüğünü, ayrıcalığını bilip itiraf ederler ve kendilerini ona yakınlaştıracak ne varsa onu aramaya koyulurlardı diye açıklamıştır. Süfyan es-Sevri de: Onun saltanatını, egemenliğini kabul ederlerdi diye açıkladığı rivâyet edilmiştir.

Ebu Bekr el-Hüzelî de Said b. Cübeyr'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Onun mülkünü ortadan kaldırmak için bir yol ararlardı. el-Hüzelî, zayıf bir ravidir.[56]

56 Bütün bu rivâyetlerin kaynakları daha önce gösterilmişti.

Böylelikle yüce Allah'ın kitabı keriminde kendi zatını nitelendirdiği "el-uluvv: yükseklik, yücelik" onun kendisine yakışmayan ortaklardan ve evlatlardan pek yüce olduğu manasını da taşımış olmaktadır. Çünkü onun gibi hiçbir şey yoktur. Bu da onun dışındakiler bir tarafa kemal sıfatlarının sadece onun için sabit olmasını gerektirir.

Ayrıca ondan başka hiçbir kimse kemal sıfatları hususunda onun benzeri değildir. Aksine o hiçbir şeyin kendisine benzemesinden pek yücedir. Yine kendi dışındaki her bir şeyin üstünde olması her bir şeyi kahredici, her bir şey üzerinde kadir, meşieti onun hakkında geçerli olmasını ve onun arşı üstünde her şeyden yüce olması manasını da ihtiva etmektedir. İşte bunlar "el-Aliyy" ismi ile ilgili üç temel husustur.

Onun uluvv/yüce oluşunun sabit kabul edilmesi kendi dışındaki varlıklardan yüce olması, onlar üzerinde kudret ve kahır sahibi olması, o varlıkların Rabbi olmasını ve onları yaratanın kendisi olmasını gerektirir. Bu da kemalin (onun hakkında) sabit olmasını gerektirir. Onun benzerinin bulunmasından yüce olması ise kemal sıfatlarında benzersiz olmasını gerektirir.

Bu da öteki de sübuti ve selbi olarak bütün vasıflarını gerektirir. İsbat halinde o kemal sıfatları ile nitelendirilir. Nefy/selbi sıfatlarda ise kemal ile çelişen eksikliklerden tenzih edilir. Kemal sıfatları hususunda benzerinin olmasından da tenzih edilir. Nitekim İhlas Sûresi de buna delildir: *"De ki: O Allah'tır. Bir tektir. Allah'tır, samettir."* (İhlas, 1-2)

Onun ortaklarının bulunmasından yüce olması da özel olarak uluhiyetin kendisine ait olmasını ve bir ve tek yalnız başına sadece onun ibadeti hak etmesini gerektirir. Yüce Allah'ın: *"De ki: 'Onların dedikleri gibi onunla beraber başka ilahlar olsaydı elbette o zaman Arş sahibine bir yol ararlardı."* (İsra, 42) buyruğunda olduğu gibi. Yani eğer onların dedikleri gibi o izin vermeden önce onun nezdinde şefaat edebiliyor ve onun izni olmadan sizi ona yakınlaştırabiliyorlarsa şunu bilin ki rabb ve ilah olan onlar değil O'dur. Çünkü onlar da ona ibadet etmek için ve ona yakınlaşmak için yol bulmaya çalışıyorlardı. Bu açıklama bu husustaki iki görüşün daha sahih olanıdır. Nitekim yüce Allah: *"Şüphesiz ki bu bir öğüttür. Artık kim dilerse Rabbine doğru bir yol alır. Ama Allah dilemedikçe de siz dileyemezsiniz."* (İnsan, 29-30) ve; *"Hayır, gerçekten o bir öğüttür. Kim dilerse ondan öğüt alır."* (Müddessir, 54-55) ve: *"Onların o tapındıkları da rabblerine hangisi daha yakın olacak diye yol ararlar."* (İsra, 57) buyurmaktadır.

Ayrıca yüce Allah: *"O bunların söylediklerinden münezzehtir, pek yücedir,*

pek büyüktür." (İsra. 43) buyurmaktadır. Böylelikle onunla beraber başka bir ilah bulunmasından yahut onun izni olmaksızın nezdinde şefaat edecek birisinin varlığından ya da onun izni olmadan herhangi bir kimsenin ona yakınlaşma ihtimalinden yüceliğini ifade etmektedir. Çünkü bu onların iddia ettikleri bir şeydi. Yoksa onlar kendi ilahlarının ona karşı durabilecek yahut onu yenmeye kalkışabilecek kimseler olduklarını söylemiyorlardı. Hatta bu onun yarattığı gibi yaratan bir başka ilahı varsaymanın bir gereğidir. Bununla birlikte onlar böyle bir şey demiyorlardı. Nitekim yüce Allah: *"Allah hiçbir evlat edinmedi. Onunla birlikte herhangi bir ilah da yoktur. Eğer olsaydı bu taktirde her bir ilah yarattığını alır elbette kimisi kimisine üstünlük sağlardı."* (Mü'minun. 91) buyurmaktadır.

Böylelikle yüce Allah'ın "el-A'lâ: En yüce" adının bütün kemal sıfatlarına sahip ve onlara aykırı eksiklik ifade eden sıfatlardan ve onun bir benzerinin olmasından tenzih edilmesi manasını ve ondan başka hiçbir ilah, onun dışında da hiçbir rab olmadığı manasını ihtiva ettiği açıkça görülmektedir.

Onu Tesbih Etme Emrinin Mahiyeti

Zatını tesbih etme emri onun her türlü kusur ve kötülükten tenzih edilmesini, onun hakkında kemal sıfatlarının sabit olduğunun kabul edilmesini de gerektirir. Çünkü tesbih tenzih ve tazimi gerektirir. Tazim ise kendisine hamd etmeyi gerektiren övücü bütün hususların sabit kılınmasını gerektirmektedir. Bu da onun tenzih edilmesini, ona hamd edilmesini. onun büyültülmesini ve tevhidini gerektirir.

İbn Ebu Hatim dedi ki: Bize babam tahdis etti. bize İbn Nufeyl el-Harrani tahdis etti, bize en-Nadr b. Arabi tahdis edip dedi ki: Bir adam Meymun b. Mihran'a "subhanallah"a dair soru sorunca o şöyle dedi: Bu Allah'ın kendisi ile tazim edildiği ve kendisi ile her türlü kötülükten uzak olduğunun ifade edildiği bir isimdir demiştir.

Yine (İbn Ebu Hatim) dedi ki: Bize Ebu Said el-Eşecc tahdis etti, bize Hafz b. İyaz. Haccac b. Ebu Muleyke'den tahdis etti. o İbn Abbas'dan "subhan" yüce Allah'ın kendi zatını kötülüklerden tenzihidir demiştir.

Dahhak da İbn Abbas'dan yüce Allah'ın: *"Geceleyin kulunu yürüten Allah subhandır/münezzehtir."* (İsra. 1) buyruğu hakkında hayret edilecek bir şeydir diye açıklamıştır. Ebu'l-Eşheb'in el-Hasan'den rivâyetine göre ise o: "Subhan" insanların kendilerine takamayacakları bir isimdir dediğini rivâyet etmektedir.

Seleften birden çok kişiden İbn Abbas'ın sözü gibi açıklama nakledilmiştir. Bu açıklamaya göre o kendi zatını kötülüklerden tenzih etmesi demektir.

Hatta bu hususta mursel bir hadis dahi rivâyet edilmektedir. Bu da onun kendi zatını kötülükleri işlemekten tenzihi de gerektirir. Tıpkı yerilen sıfatlardan tenzih edilmesini gerektirdiği gibi. Eksikliklerin reddedilmesi kemal sıfatlarının sabit olmasını gerektirir. Ayrıca bunda ta'zim de vardır. Nitekim Meymun b. Mihran da böyle demiştir: (Subhan) Allah'ın kendisi ile tazim edildiği ve kötülüklerden uzak olduğunun ifade edildiği bir isimdir demiştir.

Abd b. Humeyd rivâyetle dedi ki: Bize Ebu Nuaym tahdis etti, bize Süfyan, Osman b. Abdullah b. Mevheb'den tahdis etti, o Mûsâ b. Talha'dan şöyle dediğini rivâyet etti: Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e tesbihe dair soru soruldu. O: "Onun kötülüklerden tenzih edilmesidir" cevabını verdi. Yine o dedi ki: Bize Dahhak b. Mahled Şebib'den tahdis etti, o İkrime'den, o İbn Abbas'dan "subhanallah" buyruğu hakkında: Onun tenzih edilmesidir dedi.

Bize Kesir b. Hişam tahdis etti, bize Cafer b. Burkan tahdis etti, bize Yediz b. el-Asad tahdis edip dedi ki: Bir adam İbn Abbas'a gelerek: "La ilahe illallah"ın ne demek olduğunu biliyoruz. Ondan başka hiçbir ilah yoktur demektir. Elhamdulillah'ın da ne demek olduğunu biliyoruz. Bütün nimetler ondandır ve bu nimetler dolayısıyla kendisine hamdedilendir demektir. Allahuekber'in ne demek olduğunu da biliyoruz. Ondan büyük hiçbir şey yoktur demektir. Peki "subhanallah" ne demektir? Bunun üzerine İbn Abbas dedi ki: Bunun nesi anlaşılmıyor ki? Bu Allah'ın kendi zatı için beğendiği, meleklerine de söylemelerini emrettiği yarattıklarından hayırlı olanlarını da kendisine yönelttiği bir sözdür.[57]

Yaratan ve Hidâyet Veren

Yüce Allah'ın: "*O ki yaratıp düzenleyendir, O ki takdir edip yol gösterendir.*" (Âyet 2-3) buyruğunda atıf matuf ile kendisine atfedilenin sözkonusu edilen hususta ortak olmalarını ve bununla birlikte ya zatları itibari ile ya sıfatları itibari ile aralarında farklılık olmasını gerektirir.

Bu zattaki farklılık hususunda pek çoktur. Yüce Allah'ın: "*İman edenler, yahudiler, sabiiler ve hristiyanlar ateşperestler ve müşrikler.*" (Hacc, 17) buyruklarında olduğu gibi.

Sıfatlardaki farklılığa örnek de bu âyet-i kerimedir. Çünkü yaratıp düzenleyen ile takdir edip doğru yolu gösteren odur. Fakat bu isim ve sıfat öbür isim ve sıfatın aynısı değildir. Yüce Allah'ın şu buyrukları da böyledir: "*O ilktir, ahirdir, zahirdir, batındır*" (Hadid, 3); "*Onlar, gayba iman ederler. Namazı dosdoğru kılar-*

57 Bu rivâyetlerin kaynakları daha önce gösterildi.

lar, kendilerine rızık olarak verdiğimizden de infâk ederler. Onlar, sana indirilene de, senden önce indirilene de iman ederler." (Bakara. 3-4); *"Fakat onlar arasından ilimde yüksek bir dereceye erenlerle mü'minler, sana indirilene de senden önce indirilene de iman ederler. (Onlar) namazı dosdoğru kılanlar, zekâtı verenler, Allah'a ve âhiret gününe inananlar (dır)."* (Nisa. 162); *"Müminler gerçekten felâh bulmuşlardır. Onlar ki namazlarında huşû içindedirler. Onlar boş şeylerden yüz çevirirler."* (Mü'minun. 1-3); *"Ancak namaz kılanlar müstesna. Onlar ki namazlarına devam ederler. Onlar ki mallarında bilinen bir hak vardır."* (Mearic. 22-24) ve devamındaki âyetler; *"Muhakkak müslüman erkekler müslüman kadınlar, mümin erkekler mümin kadınlar."* (Ahzâb. 35) âyetleri. Çünkü kim tasdik edip sabretmekle birlikte teslim olmaz ve iman etmezse Allah'ın kendileri için mağfiret ve pek büyük bir ecir hazırladığı kimselerden olamaz.

Çoğunlukla sıfatlar atıfsız da gelir. Yüce Allah'ın: *"O Allah'tır ki O'ndan başka hiçbir ilah yoktur. Melik'tir, Kuddüs'tür, Selâm'dır, Mümin'dir, Muheymin'dir."* (Haşr. 23); *"De ki: "Sığınırım insanların Rabbine, insanların Melikine, insanların İlahına."* (Nas. 1-3). Bazen bir haberden sonra bir diğer haber şeklinde de gelir. Yüce Allah'ın: *"O çok mağfiret eden, pek sevendir. Arşın sahibidir, Meciddir. Ne dilerse yapandır."* (Buruc. 14-16). Buradaki "fa'âl: dilediğini yapan" bir sıfat olsaydı elbette marife olmalı idi. Aksine bu bir haberden sonra gelen bir haberdir. Yüce Allah'ın: *"İnsan biz ... asla toplayıp, bir araya getirmeyeceğimizi mi zanneder?"* (Kıyame. 3) de bir haberden sonra gelen bir haberdir. Fakat bütün sıfatlar atıf ile gelir.

Mübtedanın haberleri ise bazen atıf ile de gelir, atıfsız da gelir. Atıf ile zikredilecek olursa her isim bağımsız olarak anılmış olur. Atıfsız olursa ikincisi mana itibari ile birincisinin tamamlayıcısı olur. Yine atıf ile birlikte sıfatlar ancak övgü ve sena için yahut sadece övgü için olur. Atıfsız gelirse bu nekire isimlerde temyiz içindir. Marife isimlerde ise tavzih/açıklayıcılık için olabilir. Yüce Allah'ın: *"O ki yaratıp, düzenleyendir. O ki takdir edip, yol gösterendir. O ki meralar çıkarandır."* (Âyet 2-4) buyruğu ise bütün bu sıfatların her biri ile nitelemek her biri ile övmek, her biri ile de ona senada bulunmaktır. Bu sıfatların her biri de ayrıca bunu gerektirmektedir.

Yaratıp Düzenlemek

Yüce Allah: *"O ki yaratıp düzenleyendir."* buyruğunda yaratıp düzenlemeyi mutlak olarak zikretmiş ve bunu yalnızca insan için özel sözkonusu etmemiştir. Nitekim bundan sonraki: *"O ki takdir edip yol gösterendir."* (Âyet 3) buyruğunu

kayıtsız ve mutlak olarak zikretmiştir. Bu durumda bu mutlak ifade mahlukattan herhangi bir şeyi de kapsamasına engel teşkil etmez. Mûsâ (aleyhisselâm) da: *"Rabbimiz, bütün her şeye hilkatini verip, sonra da doğru yolu gösterendir" dedi."* (Taha. 50) bunun kapsayıcılığını açıklamış bulunmaktadır. Yüce Allah: *"Ey insan! O kerim Rabbine karşı seni aldatan nedir? O ki seni yarattı, her bir şeyini yerli yerince koydu seni oldukça dengeli kıldı."* (İnfitar. 6-7) buyruğunda ise insan ile kayıtlı olan durumu zikretmiş bulunmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'in ilk inen buyruklarında hem mutlak hem kayıtlı olanı zikretmiş bulunmaktadır ki o da: *"Yaratan Rabbinin adıyla oku. O insanı (sülük gibi yapışan) bir kan pıhtısından yarattı. Oku, Rabbin en kerim olandır. O, kalemle öğretendir. İnsana bilmediğini öğretti."* (Alak. 1-5) buyruğudur.

Mutlak olanıyla kayıtlı olanıyla hem mutlakı hem kayıtlı olanı birlikte sözkonusu edeni ile bütün bu âyetlerde şanı yüce Allah yaratmasını, yol göstericiliğini, yarattıktan sonra da öğreticiliğini zikretmiş bulunmaktadır. Tıpkı bu sûrede zikrettiği gibi: *"O ki yaratıp düzenleyendir, O ki takdir edip yol gösterendir."* (Âyet 2-3).

Çünkü bütün yaratılmışlar onlar ile ilgili maksat olarak gözetilen bir amaç için yaratılmışlardır. Dolayısıyla yaratılışlarındaki o amaca iletilmeleri de kaçınılmazdır. Çünkü onların faydası ve irade olunan amaçları ancak amaçlarına iletilmeleri ile tamamlanabilir.

Bu da yüce Allah'ın eşyayı onlar ile beraber bulunan bir hikmet ve bir amaç için yaratmış olduğunu gösteren hususlardan biridir. Nitekim selef de müslümanların cumhuru da akıl sahibi kimselerin cumhuru da bu kanaattedir.

Cehm ve ona uyanlar gibi bir kesim ise o herhangi bir şeyi herhangi bir şey için yaratmamıştır demişler ve Ebu'l-Hasan el-Eş'ari ile ona tabi olan imamların tabileri de ona muvafakat etmişlerdir. Bununla birlikte onlar onun irade sahibi/mürid olduğunu kabul ederken onun iradesi ile dilediği bir hikmetinin olmasını kabul etmezler.

Felsefecilerden bir taife ise onun inâyet ve hikmetini kabul ederlerken iradesini inkar ederler.

Bunların her ikisi de çelişkiye düşmüşlerdir. Bunların bu söylediklerinin tutarsızlığına dair geniş açıklamalar başka bir yerde yapılmıştır ve onların sonunda vardıkları yerin hakikatleri inkar etmek olduğu gösterilmiştir.

Böyle bir kimse şöyle der: Eğer onun kendisinden dolayı halk ettiği bir hikmeti bulunmuş olsaydı hikmeti murad etmesi ve ondan yararlanması gerekirdi.

Oysa o bundan da ötekinden de münezzehtir. (Bu kimseler devamla) der ki: Eğer onun bir iradesi olsaydı o vakit o bir menfaat elde etmek için yapacağını yapardı. Çünkü irade böyle olmadıkça aklen anlaşılamaz. Aristo ve ona uyanlar da: Eğer o bir şey yapacak olursa o taktirde onun yapacağı o işin bir maksat dolayısıyla olması gerekirdi. O ise bundan münezzehtir.

Bunlara şöyle cevap verilir: Bu tanık olunan hâdisleri ihdas eden/yoktan var eden, meydana getiren birisi var mı yok mu? Eğer: Yok derlerse bu gerçeğe karşı bile bile bir kibir ve inkar olur. Eğer hâdislerin ihdas edici olmadan meydana geleceğini mümkün kabul edecek olurlarsa hiç iradesi olmayan bir ihdas edici ile onları mümkün kabul etmek daha uygundur.

Eğer "onların bir ihdas edicileri vardır" derlerse bu durumda fail/bunları yapan özne sabit olur. İhdas edici yaratıcı sabit olduğuna göre bu ya bir irade ile yapacağını yapar yahut iradesiz yapar. Eğer: İradesiz yapar derlerse bu da aynı şekilde hakka karşı bile bile bir büyüklenme ve inkar olur. Çünkü âlemdeki her bir hareket ancak bir iradeden sâdır olmuştur.

Şüphesiz hareketler ya tabii hareketlerdir ya zorlama ile yapılan hareketlerdir yahut da iradi hareketlerdir. Çünkü hareketin başlangıcının ya müteharrikin kendisinden olması yahut hariçten bir sebepten ötürü olması gerekir. Eğer müteharrikin kendisinden ise ya şuurlu olarak yapılır yahut şuursuz olarak. Sebebi dışardan olanın hareketi ise zorlama ve cebri bir harekettir. Sebebi kendisinden olan ve şuursuz yapılan hareket ise tabiat gereği yapılan harekettir. Şuurlu olarak yapılan ise iradi olarak yapılan harekettir. Kasri/mecburi olan hareket ise mecbur edene tabidir. Su, hava ve yer gibi tabiatı gereği hareket eden varlıklar ise kendi merkezlerinde hareketsizdirler. Fakat mecburi olarak merkezinin dışına çıkacak olursa kendi merkezine dönmek ister. İşte onun hareketinin esası böyle bir zorlamadır. O halde geriye irade ile yapılan hareket dışında asli bir hareket kalmamış oluyor. Buna göre âlemdeki her bir hareket irade neticesinde meydana gelen bir harekettir.

O halde bütün hâdisler ve hareketlerin iradesiz meydana gelmesi nasıl sözkonusu olabilir?

Aynı şekilde onlar pek büyük hâdislerin iradesi olmayan bir fail tarafından meydana gelmesini mümkün kabul ettiklerine göre bunun iradesi olan bir fail tarafından meydana getirilmesinin mümkün olması öncelikle sözkonusudur.

Onun irade sahibi olduğu sabit olduğuna göre o zaman şöyle denilir: O bunu ya bir hikmetten dolayı murad etmiştir yahut da hikmetsiz olarak murad etmiştir.

Şâyet hikmetsizdir diyecek olurlarsa bu bir mükabere/hakkı bile bile tekebbürden dolayı kabul etmemektir. Çünkü irade ancak irade sahibinin fiili ile maksat olarak gözettiği bir hikmet için o fiili yapmış olması halinde aklen anlaşılabilir.

Aynı şekilde onlar hikmeti gözetmeyen bir fail ve bir irade sahibi olduğunu mümkün kabul edecek olurlarsa onun bir hikmet gereği irade sahibi bir fail olmasının mümkünlüğü öncelikle sözkonusudur.

Onların bu ancak (yaptığı işten) bir fayda sağlayan kişi hakkında aklen kabul edilebilir. Bu ise muhtaç olmayı gerektirir. Allah ise bundan münezzehtir" sözlerine gelince.

Eğer bu sözleriyle onun kendisinden başkasına ihtiyaç duymasını yahut yarattıklarından herhangi birisine muhtaç olmasını gerektirdiğini kastediyorlarsa bu imkansız ve bâtıldır. Çünkü onun dışındaki herşey her bakımdan ona muhtaçtır. O kendisinden başka hiçbir kimseye ihtiyacı bulunmayan sameddir. Onun dışındaki herşey, herkes ona muhtaçtır. O kendi zatı ile kaim ve kendi dışındaki her bir şeyi ayakta tutan kayyumdur. Nasıl olur da başkasına muhtaç olabilir?

Eğer yaratmakla onun bir ümmetinin hasıl olacağını kastediyorlarsa bu aynı şekilde onun dilemesi ile de hasıl olur. Bunda bir sakınca yoktur. Hatta bu gerçektir.

Eğer "hikmet lezzettir/zevktir" diyecek olurlarsa onlara şöyle denilir: Şeriatte lezzet lafzı geçmemektedir. Ayrıca bu hem yanlış anlamaya sebeptir hem mücmel bir lafızdır. Fakat şeriatte onun "sevdiği, razı olduğu, tevbe edenlerin tevbesine sevindiği" ve benzeri ifadeler gelmiştir. Eğer bununla şeriatin ve aklın delalet ettiği bir anlam kastediliyor ise bu haktır.

Deseler ki: Hikmet ya bizzat kendisinden ötürü murad edilir. Yahut bir hikmet sebebi ile murad edilir. Onlara şöyle cevap verilir: Murad edilen şeyler iki türlüdür: Ya kendisinden dolayı murad edilenler ya da başkası için murad edilenler. Bir şey yaratılmış birisine nisbetle bir gaye ve bir hikmet olmakla birlikte o bir başka hikmet için yaratılmış olabilir. Bu durumda işin sonunda failin/işi yapan öznenin bizatihi murad ettiği bir hikmete ulaşması da kaçınılmazdır.

Mutezile ve İbn Akil ve daha başka onlara muvafakat edenler ise onun zatına dönüşü olmayan bir hikmeti kabul ederler. Selef ise ona ait olan bir hikmeti kabul ederler. -Nitekim bu husus başka bir yerde genişçe açıklanmıştır-.

Burada maksat şanı yüce Allah'ın: *"O ki yaratıp düzenleyendir, O ki takdir edip yol gösterendir."* (Âyet 2-3) buyruğudur. Tesviye: düzenleme, bir şeyi (başkası

ile) eşitlemek, bir yapmak demektir. Nitekim yüce Allah'ın: *"Kör ile gören bir olmaz."* (Fâtır, 19) buyruğu ile: *"Bizimle sizin aranızda eşit/müsavi adaletli bir söze geliniz."* (Âl-i İmran, 64) buyruklarında böyledir. Bu son âyet-i kerimede "vasat/ortalama, adil adaletli" anlamındadır. Çünkü taraflar arasında itidalli olanı mutedil olanı ifade eder.

Şüphesiz yaratmakta ve emretmekte de adalet zorunludur. O halde birbirinin misli olan şeyler arasında tesfiye/eşitlik de kaçınılmazdır. Onlardan biri diğerine göre fazla gelirse o taktirde yapılan şeyin sanatı bozulur. Nitekim kulların sanatlarıyla yaptıkları da böyledir. Onlar bir bina yapacak olurlarsa duvarlar arasında bir tesviyenin/dengenin, itidalin sağlanması zorunludur. Çünkü bir duvar diğerine göre fazla yükselecek olursa bina bozulur. Tavanda uzatılan keresteler arasında da tesviye/itidal ve düzenlilik kaçınılmazdır. Eğer kerestelerin biri olması gerekenden daha kısa, bir diğeri olması gerekenden daha yüksek olursa o da bozulur. Yine bir sıra üzerine bir başka sıra bina edecek olursa bu sıraladığı (taş, kerpiç vesaire) arasında da bir tesviye/düzlemenin, düzenlemenin bulunması da kaçınılmazdır. Bina olunan basamaklar da böyledir. Yine sulama için kanal ve suyun döküleceği havuzcuklar yapılacak olursa bunlarda da adaletin ve tesviyenin/adaletli düzenlemenin bulunması kaçınılmazdır. Aynı şekilde insanlara elbise yapılması halinde de bu elbisenin onların beden ölçülerine göre fazlasız ve eksiksiz olması da zorunludur. Yapılan yemek için de bu böyledir. Onun karışımlarının mutedil olması mutlaka gerekir. Onu pişirecek ateşin de böyle olması gerekir. Yapılan gemilerde de durum böyledir.

Bundan dolayı yüce Allah Davud (aleyhisselâm)'a: *"Dokumada işini sağlam tut/ölçülü yap."* (Sebe, 11) buyurmuştur. Yani çiviyi kırılacak şekilde ince yapma, halkayı parçalayacak şekilde de kalın olmasın. Onu belli bir ölçüde tut demektir.

Yüce Rabbin sanatıyla var ettiklerinin bir bölümünü teşkil eden kulların sanatları hakkında durum böyle olduğuna göre insanın yaratılması, diğer hayvanların yaratılması, bitkilerin yaratılması, göklerin, yerin ve meleklerin yaratılması gibi kulların herhangi bir sanatlarının etkisi bulunmadığı, onun pek büyük mahlukatı için durum başka nasıl olabilir?

Şanı yüce Allah'ın yarattığı ve dairesel olarak düzenlediği feleğin hiçbir çatlağı ve gediği bulunmamaktadır. Nitekim yüce Allah: *"O tabaka tabaka yedi gök yaratandır. Rahman'ın yaratışında hiçbir düzensizlik göremezsin. Haydi gözü(nü) çevir de bak, bir çatlak görecek misin? Sonra gözü(nü) tekrar tekrar çevir ve bak, göz hor ve hakir yorulmuş olarak yine sana dönecektir."* (Mülk, 3-4); *"Güzel yolları*

bulunan gök hakkı için." (Zâriyât, 7) ve: *"Peki onlar üstlerindeki göğe onu nasıl bina edip süslediğimize bakmadılar mı ki? Hem onun hiçbir yarığı (ayıbı, kusuru) da yok."* (Kaf, 6) buyurmaktadır.

Çünkü şanı yüce Allah güneşi, ayı ve diğer mahlukatı düzenlediği gibi semayı da düzenlemiş, semayı oluşturan parçalar arasında itidali ve dengeyi kurmuştur. Semanın iki tarafından birisi içerde yahut dışarda bulunmuş olsaydı -sökük ve çatlak demek olan- furuc/çatlak ve gedik bulunur ve onu tıpkı doğru dürüst yapmayıp bir kubbe inşa eden kimse gibi gereğince düzenlemiş olmazdı. Bir kimsenin iki tarafından birisini daha uzun ya da daha kısa yapması da ve benzeri dengesizlikler de bunun gibidir.

O halde adalet ve eşit bir şekilde düzenlemek bütün mahlukat ve sanat eseri olarak ortaya çıkarılanların hepsi için gereklidir. O halde benzerler arasında adalet sağlanmayıp eşit bir düzenleme yapılmayacak olursa o yapılan işte fesat/bozuluş meydana gelir.

Şanı yüce Allah: *"Yaratıp düzenleyendir."* Ebu'l-Âliyye onun: *"Yaratıp düzenleyendir"* buyruğu hakkında: Onları yaratmayı eşit kılan, düzenleyendir demiştir.[58] Bu da yüce Allah'ın: *"Böylece onları yedi gök olmak üzere iki günde yarattı."* (Fussilet, 12) buyruğu gibidir.

Yaratıp Düzenlemek ve Yol Göstermek Arasındaki İlişki

Diğer taraftan mahluku yaratıp düzenlediği halde kendisi için yaratılmış olduğu hikmetin tamamını gerçekleştirmeye götüren yolu göstermeyecek olursa o bozulur. Dolayısıyla bundan sonra kendisi için yaratılmış olduğu şeye mahlukunu iletmesi bir zorunluluktur.

İşte böyle bir amacın yaratıcı tarafından bilinmesi de bir zorunluluktur. Çünkü nihai amaç (illet-i gaiye) ilim ve iradede önceliklidir. Fakat var oluş ve meydana gelişte de sonuncudur.

Bundan dolayı yaratıcının neyi yarattığını bilmesi mutlaka gerekir. Çünkü o hem onu (yaratmayı) murad etmiştir hem de onu kendisi için yarattığı amacı da murad etmiştir. İrade ise ilmi gerektirir. O halde hayy olanın farkında olmadığı herhangi bir şeyi dileyip murad etmesi mümkün değildir.

Sâni' (sun' eyleyen, yapan, sanatkâr) herhangi bir şeyi yapmak istediği zaman onu bilip irade etmiş ve kendi içinde ne yapacağını ve sonunda ulaşacağı

58 Ebu'l-Âliyye'nin bu açıklamasını bulamadım. İbn Ebu Hatim'de zikredilmiş olabilir. Bununla birlikte İbn Kesir de, ed-Durru'l-Mensur sahibi (Suyuti) de bunu zikretmemiştir.

amacı da ve bu amaca kendisini neyin ulaştıracağını da tespit etmiş olur. Şanı yüce Allah ise mahlukatı yaratmadan önce onların kaderlerini/miktar ve ölçülerini tespit ve tayin etmiştir. Nitekim Müslim'in sahihinde Abdullah b. Amr'dan sabit olan rivâyete göre Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: "Muhakkak Allah mahlukatın kader ve miktarlarını gökleri ve yeri yaratmadan elli bin yıl önce -ve Arşı su üstünde iken- takdir buyurmuştur."[59]

Buhârî'de İmran b. Husayn'dan rivâyete göre Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: "Allah vardı ve ondan önce hiçbir şey yoktu. Arşı su üstünde idi. Zikre/levh-i mahfuza her şeyi yazdı. gökleri ve yeri yarattı." Bir diğer rivâyette ise: "Sonra gökleri ve yeri yarattı."[60]

O halde şanı yüce Allah arşı daha su üstünde iken kıyamet gününe kadar bu âlemden yaratmak istediği her bir şeyin kaderini tespit etmiştir. Nitekim Sünen'deki rivâyete göre Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: "Allah'ın ilk yarattığı şey kalemdir. Yaz buyurdu. O ne yazayım dedi. O kıyamet gününe kadar olacak her şeyi yaz buyurdu."[61]

Şanı yüce Allah'ın yaratmayı murad ettiği şeyleri takdir edip yazması ile ilgili hadisler oldukça fazladır.

İbn Ebu Hatim Dahhak'dan rivâyet ettiğine göre ona yüce Allah'ın: "*Çünkü Biz her şeyi bir kader/takdir ile yarattık.*" (Kamer. 49) buyruğuna dair soru sorulunca şöyle dedi: İbn Abbas dedi ki: Şüphesiz Allah kudretiyle mukadderatı (her şeyin miktar ve ölçüsünü takdir buyurdu. hikmeti ile bütün işleri düzenledi. Kulların sonunda ne yapacaklarını da ne yaratacağını ve yarattıklarından nelerin olacağını da bildi. Yüce Allah işte bunun için bir cennet ve bir cehennem yarattı. Cenneti gerçek dostları için ayırdı, onları bilip tanıdı, sevdi. veli edindi, onlara tevfikini verdi, onları korudu. Cehennem halkını da kendi hallerine bıraktı, iblis onlar üzerine tahakküm etti. onları doğru yoldan uzaklaştırdı, ayaklarını haktan kaydırdı.

Şanı yüce Allah her bir şeye mahlukatı arasında uygun olanı yaratmıştır. Karada yahut denizde olsun ona uygun rızkını düzenlemiştir. Mesela, deveyi öyle bir şekilde yaratmıştır ki. bu yaratılış şekli. ondan başka diğer canlılar için elverişli değildir. İşte şanı yüce Allah'ın yarattığı her bir canlı da böyledir. Ona hilkatinde en uygun olan şekli verip kazandırdı. O her bir varlığı yaratma sebebine uygun ve ona aykırı olmayan bir şekilde yarattı.

59 Kaynakları daha önce gösterildi.

60 Kaynakları daha önce gösterildi.

61 Ebu Davud. 2700: Tirmizi. 2155. Hadis sahihtir.

İbn Ebu Hatim dedi ki: Bize babam tahdis etti, bize Yahya b. Zekeriyya b. Mihran el-Kazzaz tahdis etti, bize Hibban b. Ubeyd tahdis edip dedi ki: Dahhak'a şu: "*Çünkü Biz her şeyi bir kader/takdir ile yarattık.*" (Kamer, 49) âyetine dair soru sordum. Dahhak dedi ki: İbn Abbas dedi ki deyip bunu zikretti.

Yine dedi ki: Bize Ebu Said el-Eşec tahdis etti, bize Talha b. Sinan Asım'dan tahdis etti, o Hasan'dan şöyle dediğini rivâyet etti: Kaderi yalanlayan bir kimse hakkı yalanlamış olur. Şüphesiz Allah mahlukatı yarattı, belli bir süre tayin etti, bir rızık takdir etti. Masiyeti de takdir etti, belayı da takdir etti, afiyeti de takdir etti. Kaderi inkar eden bir kimse Kur'an'ı inkar etmiş olur.

Yine dedi ki: Bize Hasan b. Arefe tahdis etti, bize Mervan b. Şuca el-Cezeri, Abdülmelik b. Cüreyc'den tahdis etti, o Ata b. Ebu Rebah'dan şöyle dediğini rivâyet etti: İbn Abbas'ın yanına vardım. Zemzem kuyusundan su çekiyordu. Elbisesinin alt tarafları ıslanmıştı. Ona: Kader hakkında konuşulmaya başlandı dedim. O: Bunu da yaptılar mı dedi. Ben: Evet deyince o şöyle dedi: Allah'a yemin ederim şu: "*Cehennemin dokunmasını tadın (denilir). Çünkü Biz her şeyi bir takdir ile yarattık.*" (Kamer, 48-49) buyruğu ancak bunlar hakkında nazil olmuştur. O dediklerin bu ümmetin en şerlileridir. Onların hastalarını ziyaret etmeyin, onların cenazelerinin namazını kılmayın. Eğer ben (onlardan) birisini görecek olursam şu iki parmağımla onun gözlerini çıkartırım.

Yine (İbn Ebu Hatim) dedi ki: Bize Ali b. el-Huseyn b. el-Cüneyd tahdis etti, bize Sehl el-Hayyad tahdis etti, bize Ebu Salih el-Huddani tahdis etti, bize Hibban b. Ubeydullah tahdis edip dedi ki: Ben Dahhak'a yüce Allah'ın: "*İster yeryüzünde ister nefislerinizde meydana gelen her bir musibet mutlaka bizim onu yaratmamızdan önce o bir kitapta (yazılmış)dır.*" (Hadid, 22) buyruğuna dair soru sordum. Dahhak şöyle dedi: İbn Abbas dedi ki: Şüphesiz Allah arşı yarattı ve üzerine istivâ etti. Sonra kalemi yarattı. Onun izni ile (mukadderatı) yazması için emir verdi. -Ve kalemin büyüklüğü ise göklerle yer arası kadardı- Bu sefer kalem: Peki neyi yazayım dedi. Şöyle buyurdu: Neyi yaratacağımı, mahlukatın arasında yağmur, bitki, can yahut eser -yani amel- ya da rızk ya da ecel kabilinden yaratacağım veya olacak her bir şeyi yaz" buyurdu. Bunun üzerine kalem de kıyamet gününe kadar olacak şeyleri yazdı. Sonra yüce Allah bunu arşın altında kendi nezdindeki el-kitabu'l-meknunda tespit etti.[62]

62 Bütün bu rivâyetlerin ve sözlerin kaynakları daha önce gösterilmişti.

Takdir Eden ve Yol Gösteren

Buna göre yüce Allah'ın: *"O ki takdir edip yol gösterendir."* buyruğu yaratılmışlar için olacak her bir şeyi takdir etmiş olduğunu ve onlara izleyecekleri yolu gösterdiğini ihtiva etmektedir. İnsanların. davarların ihtiyaçları olan rızkı bilerek bu rızkı yaratıp düzenlemiş. canlıları yaratıp düzenlediği gibi onlara bu rızka giden yolu da göstermiş/hidâyet vermiştir. Ondan başka diğer canlıları da o rızkı ona doğru sevk etmeleri için yol göstermiştir.

Allah yeri yaratmış. ihtiyacı olan yağmuru takdir ettiği gibi bulutu ve bulutun taşıyacağı yağmuru da taktir etmiştir. Bir takım melekler yaratarak onların bu bulutları o yere sevk etmeleri yolunu göstermiştir. Bunun sonucunda da o bulutlar takdir etmiş olduğu yağmuru yağdırırlar. Yerde bitecek rızkı da takdir etmiş. kulların bu rızka olan ihtiyaçlarını da takdir ederek o rızka ulaşmak için onlara gerekli yolları göstermiştir. Bu rızkı onların önüne getirecek olanlara da gereken yolları göstermiştir.

Müfessirler onun takdir edip hidâyetine çeşitli türleri örnek göstermişlerdir. İbn Cerir, İbn Ebu Hatim ve başkaları Mücahid'den sabit olan isnad ile yüce Allah'ın: *"O ki takdir edip yol gösterendir."* buyruğu hakkında şöyle dediğini zikretmektedirler: İnsana bedbahtlığa ve mutluluğa giden yolu gösterdiği gibi davarlara da otlayacakları meralara ulaştıracak yolları göstermiştir.[63] Bunu aynı şekilde Abd b. Humeyd de tefsirinde rivâyet edip şöyle demiştir: O insana mutluluğa ve bedbahtlığa giden yolu göstermiş/hidâyet etmiş olduğu gibi davarları da otlaklarına gidecek şekilde yol göstermiştir.

Yine dedi ki: Bize Yunus Şeyban'dan tahdis etti, o Katade'den[64] *"O ki takdir edip yol gösterendir."* buyruğu hakkında şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Hayır. Allah'a yemin olsun ki Allah kesinlikle hiçbir kulu bir masiyeti işlemeye ve bir dalaleti izlemeye zorlamamıştır. bunu yapmasına razı olmamıştır, emir de etmemiştir. Fakat o sizin itaat etmenize razıdır. size itaat etmenizi emretmiş. ona isyan etmenizi de yasaklamıştır.

Derim ki: Katade bu hususu bu âyeti açıklarken zikretmiş. böylelikle şanı yüce Allah'ın takdir etmiş olduğu mutluluğu ve bedbahtlığı takdir ve kader ile tespit ettiğini beyan etmek istemiştir. Nitekim Hasan. Katade ve onlardan başka müslümanların imamlarından olan şahsiyetler arasında bu hususta bir görüş

63 ed-Durru'l-Mensur. VI. 339'da: "el-Firyabi. Abd b. Humeyd. İbn Cerir. İbnu'l-Münzir ve İbn Ebu Hatim'in rivâyetlerine göre" demiştir.

64 Tesbit edemedim.

ayrılığı yoktur. Dolayısıyla her ne geçmiş ise ne olup bitmişse Allah'ın takdiridir. Onların bazılarının görüş ayrılıkları sadece irade ve fiillerin yaratılması hakkındadır.

Önceden takdir ve bu takdirin kitapta yazılması hususunda çekişenler ise ancak aralarında İbn Ömer, İbn Abbas ve onların dışında diğer ashab-ı kiramın kendilerinden uzak olduğunu bildirdiği o kimselerdir.

Katade'nin yüce Allah'ın herhangi bir kimseyi kendisine isyan etmek için zorlamadığı açıklaması elbetteki doğrudur. Çünkü gerçek şu ki kaderin sabit olduğunu kabul eden ehl-i sünnet ittifakla şunu ifade ederler: Bir valinin yahut bir hakimin ve onlardan başka kimselerin yaratılmış birisini istemediği bir şeyi yapmaya zorladıkları gibi o hiçbir kimseyi kendisine masiyet olanı işlemeye asla zorlamaz. Hâlbuki vali ve benzerleri böyle bir kişiyi cezalandırmak ve tehdit ile istemediğini yapmaya zorlarlar. Şanı yüce Allah ise kulun bir fiil işleme, bir amel yapma iradesini ve buna dair kudretini ve amelini yaratır. Ve o her bir şeyin de yaratıcısıdır.

Bir kimse Katade'nin söylediği bu sözlerin kaderiyenin kabul ettiği görüşlerden olduğunu ve bunun gibi sözleri sebebi ile Katade'nin kaderiyeci olmakla itham edilmiş olduğunu düşünebilir. Hatta şöyle denilmiştir: Malik Ma'mer'in kaderiyeci olmakla itham edildiğinden ötürü Katade'den tefsir rivâyet etmesinden hoşlanmadığı dahi söylenir.

Bu da doğrudur. Bununla birlikte seleften herhangi bir kimsenin: Allah herhangi bir kimseyi kendisine masiyet olan bir işi yapmaya zorladığını söylediği bilinmemektedir.

Hatta bundan daha beliğ olmak üzere "cebr/zorlama" lafzının mutlak olarak kullanılmasını dahi kabul etmemişlerdir. Evzai. Sevri. Zebidi. Abdurrahman b. Mehdi, Ahmed b. Hanbel ve daha başkaları buna örnektir. Bunlar: Allah kulları cebretti/zorladı denilmesini kabul etmemişler ve şöyle demişlerdir: Gerçek şu ki bu şeriatte bir bid'attir ve bu ifade doğru olmayan bir mananın anlaşılmasına sebep olur.

Evzai ve başkaları dedi ki: Sünnette "cebr/zorlama" lafzı değil "cebl/mayalama. mayasında bulunma" lafzı gelmiştir. Çünkü Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) Eşeccü Abdulkays diye bilinen zata şöyle buyurmuştur: "Şüphesiz sende Allah'ın sevdiği iki huy vardır. Bunlar hilm/cahilce davranışlara tahammül göstermek ve ağırbaşlılıktır" buyurunca Eşec: Bunlar benim zamanla edindiğim huylar mıdır yoksa benim mayamda yerleştirilmiş iki huy mudur deyince Rasûlullah

(sallallâhu aleyhi ve sellem): "Hayır bunlar senin mayanda yaratılmış iki huydur" diye cevap vermiştir. Eşec de: Benim mayamda sevdiği iki huyu yaratan Allah'a hamdolsun dedi.[65]

Evzai ve başkaları dedi ki: Ancak aciz olan kişi cebr edilir. -Bununla zorlama anlamındaki cebri kastetmektedir-[66] bir kadının nikahlanmaya zorlanması/cebr edilmesi buna örnektir. Şanı yüce Allah ise herhangi bir kimseyi cebr etmeyecek kadar azimdir. Yani o kulun iradesini yaratır. Onu zorlamaya da ihtiyacı yoktur.

Zebidi ve bir kesim "cebr"i kabul etmezler ve onlara göre cebirden anlaşılan anlam bu idi.

Evzai, Ahmed b. Hanbel ve başkaları ise "cebr" denilmesini de: O cebr etmemiştir denilmesini de hoş görmezlerdi. Çünkü "cebr" ile ikrah/zorlama kastedilebilir. Allah ise hiçbir kimseyi zorlamaz. Yine bu lafız ile onun iradeyi yaratıcı olduğu da kastedilebilir. Nitekim Muhammed b. Ka'b da şöyle demiştir: Cebbar, murad ettiği işe kulları cebr eden demektir. İşte bu manada "cebr" doğrudur.

Mücahid'in yüce Allah'ın: *"O ki takdir edip yol gösterendir."* buyruğu hakkındaki: O insana mutluluğa ve bedbahtlığa giden yola iletendir" açıklaması bunun ona göre yüce Allah'ın: *"O ki takdir edip yol gösterendir"* buyruğunun kapsamına dahil olduğunu göstermektedir. Yani o mutlu olacakları takdir etmiş olduğu mutluluğa iletti, bedbaht olacakları da takdir etmiş olduğu bedbahtlığa iletti.

İşte Mücahid de yüce Allah'ın: *"Gerçekten Biz ona yolu gösterdik."* (İnsan, 3) buyruğu hakkında mutluluğu ve bedbahtlığı (gösterdik) diye açıklamıştır. İkrime de: Hidâyet yolunu gösterdik demiştir. Her iki açıklamayı da Abd b. Humeyd rivâyet etmiştir.

Aynı şekilde İbn Ebu Hatim de Mücahid'den yüce Allah'ın: *"Ve Biz ona iki de yol gösterdik."* (Beled, 10) buyruğu hakkında bedbahtlık ve mutluluk yolunu diye açıklamıştır.

O ve seleften büyük bir topluluk: *"Ve Biz ona iki de yol gösterdik."* (Beled, 10) buyruğunu açıklarken hayrı ve şerri gösterdik diye açıklamışlardır. Bunu İbn Ebi Hatim, İbn Mesud'dan rivâyet ettikten sonra şunları söylemektedir. Ayrıca bu Ali b. Ebu Talib, kendisinden nakledilen rivâyetlerden birisine göre İbn Abbas, Şakik

65 Müslim, 17.
66 Çünkü cebrin kırığı, yarayı onarmak, tamir etmek, tedavi etmek gibi bir anlamı da vardır. (Çeviren).

b. Seleme, Ebu Salih, Mücahid, Hasan. Muhammed b. Ka'b, İkrime, Şurahbil b. Sa'd, İbn Sinan er-Razi, Dahhak, Ata el-Horasani, Amr b. Kays el-Mülai'den de buna benzer açıklamalar rivâyet edilmiştir.

Muhammed b. Ka'b el-Kurazi'den de: Hakkı ve bâtılı (gösterdi) diye açıkladığı rivâyet edilmiştir.

Bu ise mücmel/toplu bir ifadedir. Muhtevasında üzerinde ittifak olunmuş hususlar vardır ve bu da insanlara göndermiş olduğu Rasûller, ortaya koymuş olduğu deliller ve belgeler, kendilerine vermiş olduğu akıl, hayra ve şerre götüren bir yol olduğunu gösterir. Yüce Allah'ın: "*Semud kavmine gelince, Biz onlara hidâyet verdik.*" (Fussilet, 17) buyruğunda olduğu gibi.

İlham anlamındaki "hidâyet/yol gösterme"nin bunun kapsamına sokulmasına gelince bu da onun mümin kimseyi iman edip salih amel işleyerek bununla mutlu olmasına iletilmesi, kafir bir kimseye de bununla bedbaht olacağını bildiği hususu ona göstermesi demektir. İşte bu manayı kimileri âyetin kapsamında kabul eder. Mücahid ve başkaları gibi. Onlar bunu yüce Allah'ın: "*Biz ona yolu gösterdik.*" (İnsan, 3) buyruğu kapsamına sokarlar.

İkrime ve başkaları ise kaderi kabul eden kimseler olmakla birlikte bunun bu âyetin anlamı dışında olduğunu kabul ederler.

"(هدى) gösterdi: iletti, hidâyet verdi" lafzının sadece açıklayıp gösterdi, anlamında olduğunu söyleyenlere göre şu demek olur: O her bir kula hem hayrı hem şerri göstermiştir. Yani ona hayır ve şer yolunu beyan etmiştir.

Mutluluğu ve bedbahtlığı bunun kapsamına sokan kimseler ise şöyle der: Bu buyruk kısımları göstermektedir. Yani bu herkes için ortak genel bir hidâyettir. Mümine de özel olarak onu hayır yoluna iletmeyi kafire de şer yoluna iletmeyi vermiştir.

Bunu âyetin kapsamında görmeyen kimseler Hasan(-ı Basri)'in mürsellerinden olan bir hadisi delil gösterebilirler. O dedi ki: Bize zikredildiği üzere Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle derdi: "Ey insanlar! Şüphesiz ki bunlar biri hayır yolu diğeri şer yolu olmak üzere iki yoldur. Peki sizin şer yolunu hayır yolundan daha çok sevmenize sebep olan ne?"[67]

Ayrıca şunu da delil gösterirler: Günahkâr kimseye günah işleme yolunu

67 Bunu Heysemi, Mecmau'l-Zevaid, X, 259'da zikretmiş ve şöyle demiştir: Bunu Taberani Fedale'nin Ebu Umame'den naklettiği bir hadis olarak rivâyet etmiştir. Burada adı geçen Fedale ise zayıf bir ravidir.

ilham etmeye kimse yol göstermek/hidâyet etmek adını vermemiş, aksine buna dalalet adını vermiştir. Allah ise bunun hidâyet olduğunu belirterek lütfunu hatırlatmaktadır.

Bir diğeri ona şu sözleriyle cevap verebilir: Bu mutlak hidâyetin kapsamına girmez fakat kayıtlı hidâyetin kapsamına girer. Yüce Allah'ın: *"Onlara cehennemin yolunu gösterin/o yola iletin, hidâyet verin."* (Sâffât, 23) buyruğunda ve yine: *"Onlara can yakıcı bir azabı müjdele."* (Âl-i İmran, 21) buyruğundaki "müjdeleme" lafzında ve yine: *"Onlar ki cibte ve tağuta iman ederler."* (Nisa, 51) buyruğundaki "iman" lafzında olduğu gibi.

İşte aynı şekilde bu iki görüş yüce Allah'ın: *"Sonra da ona hem kötülüğü hem de takvayı ilham edene."* (Şems, 8) buyruğu hakkında da geçerlidir. Bunun genel bir beyan olduğu söylendiği gibi aksine yüce Allah günahkâr kimseye günahkârlığı, takvalı olana da takvayı ilham etmiştir, diye de açıklanmıştır.

Fakat bu husus öbür âyette daha açıktır. Çünkü "ilham"ın kullanımı kalplere ilham hakkında meşhurdur. Kendisi ile delilin ortaya konulduğu açık seçik beyan etmek hakkında değil. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) de Husayn el-Huzai'ye müslüman olduğu zaman şöyle dua etmesini öğretmişti: "(اللهم ألهمني رشدي وقني شر نفسي): Allah'ım! Bana rüşdümü ilham buyur ve beni nefsimin şerrinden koru." Eğer "ilham" açık seçik beyan anlamında olsaydı bu hem müslüman hem kafir için esasen hasıl olan bir şey olmalı idi.

İbn Atiyye dedi ki: "Düzenleyen" buyruğu her şey dosdoğru kudretine ve vahdaniyetine delalet edecek hale gelene kadar mutedil ve sağlam yapan demektir.

Cumhur yüce Allah'ın: "(" قدّر ": *takdir eden*" lafzını dal harfi şeddeli olarak okumuşlardır. Bunun kader ve kazadan gelme ihtimali olduğu gibi eşya arasındaki miktarları ve dengeyi tayin etmek anlamına gelme ihtimali de vardır.

Derim ki: Bunlar birbirinden ayrılmaz şeylerdir. Çünkü ilk takdire bu ismin veriliş sebebi bundan sonra meydana gelenlerin onun kadrine/miktar ve ölçülerine göre cereyan etmesinden dolayıdır.

(İbn Atiyye devamla) dedi ki: Yalnız başına Kisai ise dal harfini şeddesiz okumuştur. Bu sebeple kader anlamında olma ihtimali de vardır. takdir ve muvazene/dengeleme anlamından gelme ihtimali de vardır.

İşte bu çoğunluğun görüşü olup her ikisi de aynı manadadır.

İbn Atiyye dedi ki: Yüce Allah'ın: "*(فهدى): Yol gösteren*" buyruğu insandaki ve hayvandaki bütün hidâyet şekilleri hakkında umumidir. Bazı müfessirler bir takım hidâyet türlerini özelleştirmiş ve şöyle demişlerdir: Buyruk hidâyeti de dalaleti de vermesi anlamındadır. Yüce Allah diğerine delaletinden ötürü sadece birini zikretmekle yetinmiştir. (Devamla) dedi ki: Mukatil ve el-Kelbi de şöyle demişlerdir: O erkeklere dişilere yaklaşma yolunu göstermiştir.

Bunun doğan bebeğin doğumdan hemen sonra annesinin memesini emmeye iletilmesi olduğu da söylenmiştir. Mücahid de: İnsanları hayra ve şerre iletmiş/göstermiş, hayvanları da meralara iletmiştir.

İbn Atiyye dedi ki: Bu gibi açıklamalar bir takım örneklerden ibarettir. Âyet-i kerimenin bütün takdirler ve bütün hidâyetler hakkında umumi olması daha doğru bir anlamadır.

Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzi bu görüşleri de başkalarını da zikretmiş ve toplam yedi görüş kaydetmiş bulunmaktadır: Saadeti ve bedbahtlığı takdir etti, doğruya ve dalalete iletti. Bu açıklamayı Mücahid yapmıştır. Şöyle de açıklanmıştır: O her bir canlıya kendisini ıslah edecek olan şeyleri yarattı ve onlara iletti. Bu açıklamayı Ata yapmıştır.

Bir diğer açıklamaya göre o ceninin rahimdeki süresini takdir buyurduktan sonra ona çıkış yolunu göstermiştir. Bu açıklamayı da Süddi yapmıştır.

Bir diğer açıklamaya göre o onları erkekler ve dişiler olarak takdir buyurmuş, erkeklere de dişilere yaklaşma yolunu göstermiştir. Bunu da Mücahid ifade etmiştir.

Bir diğer görüşe göre o takdir etti ve hidâyete iletti ve saptırdı demektir. Böylelikle ifadede buna delalet eden bir anlam olduğundan ötürü "saptırdı" lafzını hazf etmiştir. Bu açıklamayı da Zeccac nakletmiştir.

Bir diğer açıklamaya göre rızıkları takdir buyurdu ve onları elde etme yolunu gösterdi.

Bir diğer açıklamaya göre ise o günahları takdir buyurdu ve hidâyete iletti. Bu son iki görüşü de Sa'lebi nakletmiştir.

Derim ki: Zeccac'ın naklettiği görüş Ferra'nın görüşüdür. Bu da bir kimsenin ister faydalı olsun ister olmasın demesi ve yine yüce Allah'ın: "*Sizi sıcaktan (ve soğuktan) koruyacak elbiseler ve (savaşta) kendi kuvvetinizden (düşmanınızdan) koruyacak zırhlar bağışladı.*" (Nahl. 81) buyruğu kabilindendir. Böyle bir görüşün

zayıf olduğunu daha önce belirtmiştik. Bundan dolayı müfessirlerden hiçbir kimse bunu ifade etmiş değildir.

Sahih görüşler ise İbn Atiyye'nin dediği gibi verilen bir takım örnekler türündendir.

Selefin tefsirinde bu çokça görülen bir husustur. Onlar başkasına dikkat çekmek maksadıyla türden bir örnek zikrederler. Ya da dinleyenin onu bilmeye ihtiyacı olduğu için yahut da bildiği hususun o olduğundan dolayı bunu örnek gösterirler. Nitekim buna benzer açıklamaları bir çok yerde zikrettiklerini görüyoruz. Yüce Allah'ın: *"Yakında çetin savaşçı bir kavme karşı (savaşa) çağırılacaksınız."* (Fetih. 16); *"Ve onlardan henüz kendilerine kavuşmamış olanlara."* (Cuma. 3); *"Allah kendisinin onları seveceği, onların da kendisini seveceği bir topluluk getirir."* (Maide. 54); *"Onlardan kimisi nefsine zulmedicidir, kimisi itidal üzeredir, kimisi de Allah'ın izni ile hayırlarda öne geçmiştir."* (Fatır. 32) buyruklarında olduğu gibi.

Aynı şekilde yüce Allah'ın: *"Hem çifte hem de teke."* (Fecr. 3); *"Şahitlik edene ve edilene."* (Buruc. 3) ve daha başka buyrukların tefsiri de böyledir. Yine yüce Allah'ın: *"Kendi nefislerinizde de. Artık görmez misiniz?"* (Naziyat. 21) ve buna benzer örneklendirme kabilinden yaptıkları tefsirlerin birçoğu bunun gibidir.

İşte onların: Bu âyet filan ve filan kişi hakkında inmiştir demeleri de böyledir. Bununla âyetin kendileri hakkında inmiş olduğu kimselere örnek verirler. Çünkü âyet-i kerime ilk olarak o kimse hakkında inmiş ve o kişi âyetin iniş sebebi olmuştur. Yoksa bunu söylerken âyetin yalnız onun hakkında özel olduğunu kastetmezler. Lian/lanetleşme âyeti. kasf âyeti. muharebe/yol kesiciler ile ilgili âyet ve benzeri âyetler gibi.

Hiçbir müslüman bu âyetlerden birisinin nüzulüne sebep teşkil eden kişi hakkında özel olduğunu söylemez.

Umumi lafız ile ilgili olarak bir kesim yalnızca sebebi hakkında kabul edilir demiş ise de onların bundan maksatları nüzulüne sebep teşkil eden türdür. Yoksa onlar bu sözleri ile o türden sadece bir tek kişiye münhasıran anlaşılmasını kastetmemişlerdir.

Hiçbir müslüman zihar âyetinin kapsamına Evs b. es-Samit'ten başkasının girmeyeceğini. lian âyetinin kapsamına Asım b. Adiy'den başkasının yahut da Hilal b. Umeyye dışında birisinin girmeyeceğini söylememiştir. Yine kafirlerin yerilmesi kapsamına Kureyş kafirlerinden başkasının girmeyeceğini de kimse söylememiştir. Ve buna benzer ne müslüman ne aklı başında birisinin söylemeyeceği diğer açıklamalar da böyledir.

Şüphesiz Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in dininden kesin olarak bilinen şu ki o bütün insanlara ve cinlere peygamber olarak gönderilmiştir. Şanı yüce Allah da Kur'an-ı Kerim ile sekaleynin/insanların ve cinlerin tamamına hitap buyurmuştur. Yüce Allah'ın: *"Şu Kur'an bana onunla sizi ve her kime ulaşırsa onları korkutup uyarmam için vahyolundu"* (En'am, 19) buyruğunda olduğu gibi. Buna göre insan olsun cin olsun Kur'an'ın kendisine ulaştığı herkesi Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) bu Kur'an ile uyarmış olur. Uyarmak/inzar ise korkulanı bildirmek ve haber vermektir. Korkulan şey ise onun emrine ve yasağına itaat etmeyen kimselerin üzerine inecek olan azaptır.

Böylelikle Kur'an'ın kendisine ulaşmış olduğu herkese eğer ona itaat etmeyecek olursa yüce Allah'ın kendisine mutlaka azap edeceğini ve eğer ona itaat ederse yüce Allah'ın ona ikramda bulunacağını bildirmiş bulunmaktadır.

Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) vefat etmiştir. Ona itaat etmek ancak Allah'ın farz ve haram kıldığı hususlarda Kur'an-ı Kerim'dekilere uymakla olur. Yine Allah Rasûlü'nün kendisinin sünneti ile farz ve haram kıldıkları da böyledir. Çünkü Kur'an-ı Kerim ona itaat etmenin vücubunu açıklamış, ayrıca yüce Allah'ın onun üzerine kitabı ve hikmeti indirdiğini beyan buyurmuştur. O peygamberinin zevceleri hakkında: *"Evlerinizde okunan Allah'ın âyetlerini ve hikmeti hatırlayın."* (Ahzâb, 34) buyurmuştur.

Hidâyetle Birlikte Yüce Allah'ın İhsan Etmiş Olduğu Diğer Nimetleri

Sonra yüce Allah: *"O ki meralar çıkaran, sonra da onu kupkuru ve simsiyah hale getirendir."* (Âyet 4-5) buyurmaktadır. Şanı yüce Allah'ın: *"O ki takdir edip yol gösterendir"* buyruğunun kapsamına kulların ve hayvanların takdir ettiği ve onlara ulaşmak için kendilerine yol gösterdiği rızıkları da dahildir. O bu meralara giden davarları onlara iletmiştir. Bu ise onun kullarına ihsan etmiş olduğu nimetlerinin tam ve eksiksiz oluşundan dolayıdır. Nitekim şu rivâyet nakledilmiştir: "Muhakkak Allah buyuruyor ki: Gerçek şu ki benim ve cinlerle insanların durumu pek büyük bir haberdir. Yaratan ben olduğum halde benden başkasına ibadet ediyorlar. Rızık veren ben olduğum halde benden başkasına şükrediyorlar."[68]

İşte bu mana yüce Allah'ın: *"Ve rızkınızı (onu) yalanlamaktan ibaret mi kılacaksınız?"* (Vakıa, 82) buyruğunda ifade edilmiştir. Yani sizler sizin Rabbinize karşı şükrünüzü Allah'ın nimetlerini yalanlamaktan ve rızkı yıldızlar gibi başkasına

68 Taberani, Müsned-i Şamiyyin, 974-975; Beyhaki, Şuabu'l-Iman, 4563; Müsnedü'l-Firdevs, 4439. Ayrıca ed-Durru'l-Mensur, VI, 128'de Hakim, Tarih'de de zikrettiğini belirtmektedir.

nisbet etmekten ibaret mi kılacaksınız? Nitekim sahih'te sabit olduğu üzere İbn Abbas şöyle demiştir: "Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) zamanında insanlara yağmur yağdırıldı. Bunun üzerine Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurdu: "İnsanların bir kısmı (Allah'a) şükreden olarak bir kısmı da kafir olarak sabahı etti. Kimileri bu Allah'ın rahmetidir dedi, kimileri de şu şu yıldızın doğuşu doğru çıktı dedi. İbn Abbas dedi ki: Bunun üzerine yüce Allah'ın: *"Hayır, işte yıldızların doğup battıkları yerlere yemin ederim; -ve eğer bilirseniz gerçekten bu büyük bir yemindir Şüphesiz o oldukça şerefli bir Kur'an'dır. Korunan bir kitaptadır. Ona ancak tam anlamı ile temizlenmiş kimseler el sürebilir. O âlemlerin Rabbi tarafından indirilmiştir. Şimdi siz bu sözü mü küçümseyip, hafife alıyorsunuz. Ve rızkınızı (onu) yalanlamaktan ibaret mi kılacaksınız?"* (Vâkıa. 75-82) buyrukları nazil oldu.[69]

Müslim'in Sahih'inde de Ebu Hureyre'nin rivâyetine göre Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurdu: "Allah semadan bir bereket indirdiğinde mutlaka insanlardan bir kesim onu inkar ederler. Allah yağmuru indirdiği halde onlar şu şu gezegen (dolayısıyla yağdı) derler. Bir rivâyette de: "Şu şu gezegen sebebiyle" denilmektedir.[70]

İbnu'l-Münzir de tefsirinde şu rivâyeti zikretmektedir: Bize Muhammed b. Ali es-Sai tahdis etti, bize Said b. Mansur tahdis etti, bize Huşeyn Ebu Bişr'den tahdis etti, o Said b. Cübeyr'den o İbn Abbas'dan rivâyet ettiğine göre İbn Abbas: "Ve siz rızkınızı" şükrünüzü "(onu) yalanlamaktan" yani yıldızlara nisbet etmekten "ibaret mi kılacaksınız" diye okurdu. Bir topluma bir yağmur yağdırıldığında mutlaka onların bir kısmı kafir olarak sabahı eder. Ve onlar şu şu yıldızın doğuşu sebebi ile bize yağmur yağdırıldı derlerdi. Bu sebeple yüce Allah da: *"Ve rızkınızı (onu) yalanlamaktan ibaret mi kılacaksınız?"* (Vakıa. 82) buyruğunu indirdi.

İbn Ebu Hatim, Ata el-Horasani'den o İkrime'den yüce Allah'ın: *"Ve rızkınızı (onu) yalanlamaktan ibaret mi kılacaksınız?"* buyruğu hakkında şöyle dediğini rivâyet etti: Sizler yalanlayarak ve ondan başkasına şükretmek sûretiyle rızkınızın Allah'tan başkasından geldiğini kabul ediyorsunuz diye açıklamıştır.

Fakat yüce Allah'ın: *"O ki meralar çıkarandır."* buyruğunda özellikle meralığı çıkartmasını zikretmektedir. Bu ise hayvanların otladıklarıdır. Ayrıca yüce Allah onu: Kupkuru ve simsiyah hale getirme"sini de zikretmektedir. Bununla da hayvanların gıdaları sözkonusu edilmektedir. Fakat insanların gıdaları bundan daha

69 Kaynakları daha önce gösterildi.
70 Rivâyetlerin kaynakları daha önce gösterildi.

üstündür. İnsanların gıdaları da hayvanların gıdaları kapsamında "O ki takdir edip yol gösterendir" buyruğuna dahildir.

Aynı şekilde sonunda kupkuru ve simsiyah hale gelen ile hayvanlar beslenmez. Onlar bundan önce beslenirler.

O halde -Allah en iyi bilendir- bunun özellikle sözkonusu edilmesi dünya hayatına benzemesinden dolayıdır.

Bu sûre Allah'a iman, ahirete iman, Rasûllere iman, Rasûllerin getirdikleri kitaplara iman ve bunun ihtiva ettiği meleklere iman gibi iman esaslarını ihtiva etmiştir. Aynı zamanda bu sûrede ahirette faydalı olan salih ameli ve ahirette zarar verecek bozuk ameli de zikretmiştir.

Bunun için yüce Allah yaratmak ve hidâyete iletmek hususlarını sözkonusu ettikten sonra merayı sözkonusu ederek bazı yaratılmışlarının nihâyetteki akıbetini ve dünyanın da bu örneğe benzediğini beyan etmek istemiştir.

Şanı yüce Allah bu hususları Kehf, Yunus ve Hadid sûrelerinde sözkonusu etmiştir. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Onlara dünya hayatının misalini de ver. O, gökten indirdiğimiz sonra yeryüzünün bitkileri ile karışan bir suya benzer. Sonra o bitki rüzgârların kökünden koparıp savurduğu çerçöpe döner. Allah her şeye kadir olandır."* (Kehf, 45); *"Dünya hayatı ancak gökten indirdiğimiz bir su gibidir. Sonra ona yeryüzünde insanların ve hayvanların yediği bitkiler karışmıştır. Nihâyet yeryüzü çeşit çeşit ziynetini takınıp süslendiği, sahipleri de bunları elde etmeye güç yetireceklerini sandıkları bir sırada, geceleyin veya gündüzün emrimiz ona geliverir de orayı sanki dün yerinde yokmuş gibi kökünden koparılıp biçilmiş bir hale getiriveririz. İşte Biz düşünen bir topluluğa âyetleri böylece açıklarız. Allah ise Darü's-Selâm'a çağırır ve O, dilediğini dosdoğru yola iletir."* (Yunus, 24-25) ve: *"Bilin ki dünya hayatı ancak bir oyundur, bir eğlencedir, bir süstür, aranızda bir öğünüştür. Mallarda ve evlatta -çokluklarıyla- bir yarıştır. (Bunlar) ekini ekincilerin hoşuna giden yağmur gibidir. Sonra o ekin gürleşir de arkasından sen onu sararmış görürsün. Sonra da o ufak çerçöp olur, ahirette şiddetli bir azap da vardır. Allah'tan bir mağfiret ve bir rıza da vardır. Dünya hayatı aldatıcı bir yararlanmadan başka bir şey değildir."* (Hadid, 20) buyurmaktadır.

Yüce Allah helak edilenlerin helak edilmesini, onlar için bir ekin biçilmesi gibi değerlendirerek şöyle buyurmaktadır: *"İşte bunlar sana kıssa olarak anlattığımız ülkelere ait haberlerdendir. Onlardan kiminin izleri hâlâ duruyor, kimi de biçilmiş (gibi yok olup gitmiş)tir."* (Hud, 100); *"Andolsun Biz insanı gerçekten ahsen-i takvim'de yarattık. Sonra onu aşağıların aşağısına döndürdük. İman edip*

salih amel işleyenler müstesna çünkü onlar için minnet edilmez bir mükâfat vardır." (Tin. 4-6)

O halde yüce Allah'ın: *"O ki meralar çıkaran, sonra da onu kupkuru ve simsiyah hale getirendir."* (Âyet 4-5) buyruğu dünya hayatına, kafirlerin akıbetine ve dünyaya aldanan kimselere verilmiş bir misaldir. Onlar dünyada nimet, süs ve mutluluk içinde olabilirler. Sonra da dünya ve ahirette bedbahtlığa varırlar. Tıpkı sonunda kupkuru ve simsiyah hale getirdiği mera gibi olurlar.

Öğüt Vermek ve Öğütten Yararlanmak

Yüce Allah: *"O halde -eğer öğüt fayda verirse- sen de öğüt ver. Korkan kimse öğüt alacak, oldukça bahtsız olan kimse ise ondan kaçacaktır. O ki en yüksek ateşe girecektir."* (Âyet 9-12). Yüce Allah'ın: *"Eğer öğüt fayda verirse."* buyruğu onun: *"Şüphesiz öğüt müminlere fayda verir."* (Zariat. 55) buyruğuna benzer. Yüce Allah'ın: *"Eğer öğüt fayda verirse."* buyruğundaki "(إن): Eğer" lafzı şart içindir.

el-Maverdi ise onun (ما) anlamında olduğunu nakletmektedir. Burada ise mastar manası verir. Ve kendisi zarf manasınadır. Yani öğüt fayda verdiği sürece fayda vermeye devam ettikçe demektir. Bunun da manası şart manasına yakındır.

Ama bunun olumsuzluk ifade ettiğini zanneden bir kimse olursa bu apaçık bir hatadır. Çünkü: *"Sen yüz çevir onlardan. Artık kınanacak değilsin. Ama öğüt ver. Çünkü öğüt muhakkak müminlere fayda verir."* (Zariyat. 54-55) buyurmuşken yüce Allah'ın öğüdün faydasının mutlak olarak sözkonusu olmayacağını belirtmesi mümkün değildir.

Mücahid'den gelen rivâyete göre ise o: *"O halde -eğer öğüt fayda verirse- sen de öğüt ver."* buyruğunu eğer öğüt kabul edilirse diye açıklamıştır.

Mukatil'den de: Sen hatırlat, esasen öğüt faydalıdır, diye açıkladığı nakledilmiştir.

Bir diğer açıklamaya göre: Öğüt fayda verse de vermese de sen hatırlat. İlkleri Ferra olan bir kesim bu açıklamayı yapmıştır. Sonra da aralarında Nehhas'ın, Zehravi'nin, Vahidi'nin ve Beğavi'nin de bulunduğu bir topluluk da ona tabi olmuşlardır.[71] (İbnu'l-Cevzi) başkasını da zikretmemektedir. Bunlar şöyle demişlerdir: Şanı yüce Allah'ın burada ikinci durumu (fayda vermemesi halini) sözkonusu etmeyişi: *"Sizi sıcaktan koruyacak elbiseler."* (Nahl. 81) buyruğuna benzemektedir ki bununla sıcaktan ve soğuktan koruyacak elbiseleri kastetmiştir.

71 Zâdu'l-Mesîr. IX. 90-91.

Onların bunu söylemelerinin sebebi ise bütün insanlara tebliğin ve öğüt vermenin ister iman etsinler ister inkar etsinler vacip olduğunu bilmiş olmalarıdır. Dolayısıyla hatırlatmanın vücubu sadece öğütten yararlanacak kimseler için özel değildir. Nitekim bir başka âyet-i kerimede: *"Artık sen hatırlat, sen ancak bir hatırlatıcısın. Üzerlerine musallat olan bir zorba değilsin."* (Gaşiye, 21-22) ve: *"Ve muhakkak o sana ve senin kavmine bir zikirdir/öğüttür. Yakında sorguya çekileceksiniz."* (Zuhruf, 44) ve: *"Bir de: "Muhakkak ki o bir delidir" diyorlar. Hâlbuki o ancak âlemler için bir öğüttür."* (Kalem, 51-52) ile: *"Âlemlere uyarıcı olsun diye."* (Furkan, 1) buyurmuştur.

Bu söylediklerinin doğru bir manası vardır ve bu Ferra'nın ve benzerlerinin kabul ettiği görüşdür. Fakat selef müfessirlerinden kimse böyle dememiştir. Bundan dolayı Ahmed b. Hanbel Ferra'nın ve benzeri kimselerin bir takım açıklamalarına itiraz eder ve şöyle derdi: Ben Ferra'yı onun Meani'l-Kur'an'a dair kitabını görünceye kadar salih bir adam zannediyordum derdi.

Onların söyledikleri bu manaya başka âyetler delildir. Ve bu ayrıca Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in bilinen kesin tutumudur. Çünkü Allah onu insanları ile cinleri ile bütün sekaleyne tebliğ edici ve öğüt verici olarak göndermiştir. Fakat bu âyetin manası bu değildir. Aksine bu âyetin manası yüce Allah'ın: *"Şimdi/artık sen benim tehdidimden korkanlara Kur'ân ile öğüt ver."* (Kaf, 45); *"Sen ancak ondan korkacakları korkutursun."* (Naziat, 45); *"Sen ancak zikre uyan ve gayb ile Rahman'dan kalbinden saygı duyarak korkan kimseleri uyarırsın."* (Yâsîn, 11) ve: *"O ancak bir öğüttür âlemlere. Aranızdan dosdoğru yolda gitmek isteyenlere."* (Tekvir, 27-28) buyruklarının manalarını andırmaktadır.

Çünkü Kur'an-ı Kerim umum ve husus ifade eden buyruklarla gelmiştir. Yüce Allah'ın: *"Takva sahipleri için bir hidâyettir."* (Bakara, 2 buyruğu) ve benzeri buyruklar gibi. Buna sebep şudur: Öğretmek, öğüt verip hatırlatmak, uyarmak, hidâyet ve benzeri hususların bir faili/öznesi bir de onu kabul edecek kişisi bulunur. Çünkü öğretip hatırlatan öğretici başkasına öğretir. Bundan sonra bu başkası öğrenip öğüt alabilir de öğrenmeyip öğüt almayabilir de. Eğer öğrenip öğüt alırsa öğretim ve öğüt verme tamamlanmış olur. Eğer öğrenmez ve öğüt almazsa bunun iki tarafından birisi olan fail bulunmuş olur. Bunu kabul etmesi gereken yer de etkisini göstermemiş olur. Böyle bir durumda ben ona öğrettiğim halde o öğrenmedi, ona öğüt verdiğim halde öğüt almadı, ona emretmemle birlikte o itaat etmedi denilir.

Bazı hallerde maksat tam olarak gerçekleşmediği için "ona öğretmedim ve ona öğüt vermedim" de denilebilir. Bu ise onun kemali ve eksiksizliği sözkonusu olmadığından dolayı ve ayrıca dinleyip muhatap olana nisbetle faydası bulunmadığından dolayı denilir. Her ne kadar söyleyip hitap eden ve konuşan kişi açısından faydası ortaya çıkmış olsa bile.

Öğretip öğüt vermek, uyarmak ve buna benzer hususlar ile özellikle müminlerden söz edildiği yerde onunla mutlu olan tam faydalı olan şeyin onlar hakkında özel olduğu anlaşılır. İfadenin umumi olarak kullanıldığı yerde ister kabul etsinler ister etmesinler bütün yaratılmışlara karşı delilin ortaya konulabildiği inzarda/uyarıp korkutmakta herkes ortaktır.

İşte yüce Allah'ın: *"Semud kavmine gelince. Biz onlara hidâyet verdik. Ama onlar körlüğü hidâyetten sevimli buldular."* (Fussilet, 17) buyruğunda sözü edilen "hidâyet" budur. Burada hidâyet beyan, delalet, herkes için ortak ve genel irşad demektir. Bu da genel uyarmak ve genel hatırlatıp öğüt vermek gibidir. İşte burada takva sahiplerine ve başkalarına da hidâyet vermiş demektir. Nitekim yüce Allah'ın: *"Esasen her bir topluluğun bir yol göstericisi/hidâyetçisi olmuştur."* (Rad, 7) buyruğu gibi.

Yüce Allah'ın: *"Hidâyet eyle bizi dosdoğru yola"* (Fatiha, 6) buyruğuna gelince, burada istenen şey kendisi ile birlikte doğru yolu bulmanın/ihtidadının da gerçekleştiği özel ve tam hidâyet istenir. Yüce Allah'ın: *"Takva sahipleri için bir hidâyettir."* (Bakara, 2); *"O bir kısmına hidâyet verdi bir kısmına da sapıklık hak oldu."* (A'raf, 30); *"Şüphesiz Allah dalalette bırakmayı dilediği kimseye hidâyet vermez."* (Nahl, 37); *"Allah onunla rızasına uyanları selâmet yoluna iletir/hidâyet eyler."* (Maide, 16) buyruklarında olduğu gibi. Kur'an-ı Kerim'de bu tür buyruklar pek çoktur.

İnzar/uyarıp korkutma da böyledir. Nitekim yüce Allah: *"Biz onu, kendisiyle takva sahiplerini müjdeleyesin, inat edenleri de uyarasın diye senin dilinle kolaylaştırdık."* (Meryem, 97); *"İçlerinden bir adama: "İnsanları uyar. İman edenlere müjde ver!" diye vahiy göndermemiz, insanlar için şaşılacak bir şey mi ki?"* (Yunus, 2) buyurmaktadır. Özel inzâr hakkında da şöyle buyurmaktadır: *"Sen ancak ondan korkacakları korkutursun/inzar edersin."* (Naziat, 45); *"Sen ancak zikre uyan ve gayb ile Rahman'dan kalbinden saygı duyarak korkan kimseleri uyarırsın."* (Yâsîn, 11) buyurmaktadır. Bu özel inzar olup inzar olunanın kendisinden yararlandığı tam ve faydalı olandır. İnzar ise korkulanı bildirmektir. Korkutulan korkutucuyu bilip korktu. Bunun sonucunda iman edip itaat etti.

Tezkir/öğüt verip hatırlatma da aynı şekilde genel ve özeldir. Genel olan risaletin herkese tebliğ edilmesidir. Bu da Rasûllerin kendileri ile gönderilen risaleti tebliğ etmeleri ile gerçekleşir. Yüce Allah: *"De ki: "Buna karşılık sizden hiçbir ücret istemiyorum ve ben kendimi zorlayarak bir şeyler uyduranlardan da değilim. O ancak âlemlere bir öğüttür."* (Sâd. 86-87) buyurmaktadır. Yine yüce Allah: *"Ve o insanlar için ancak bir öğüttür."* (Müddessir. 31); *"O ancak âlemler için bir zikir/öğüttür."* (Yûsuf. 104), (Sâd. 87) Sonra da: *"Aranızdan dosdoğru yoldan gitmek isteyenlere."* (Tekvir. 28) buyurarak genel ve özel olanı zikretmiş olmaktadır.

Tezkir/öğüt verip hatırlatmak ise kendisine öğüt verilip hatırlatılan kimsenin öğüt aldığı ve kendisinden yararlandığı eksiksiz zikir/öğüt demektir.

Bunlardan başkaları hakkında ise yüce Allah: *"Kendilerine Rabblerinden yeni bir öğüt geldiği her seferinde mutlaka onu alay ederek dinlerler. Kalpleri başka şeylerle meşguldür."* (Enbiya. 2-5) ve: *"Onlara Rahman'dan yeni bir öğüt gelse muhakkak O'ndan yüz çevirirler."* (Şuarâ. 5) buyurmaktadır. Nitekim onlara bu öğüt gelmiş ve bu öğütle onlara karşı delil ortaya konulmuştur. Fakat onlar kalplerinden onu dinlemedikleri için onu anlayamadılar. Yahut anladıkları halde gereğince amel etmediler. Yüce Allah'ın: *"Eğer Allah onlarda bir hayır olduğunu bilseydi, elbette onlara işittirirdi. Şâyet onlara işittirmiş olsaydı yine onlar muhakkak yüz çevirerek arkalarına döner giderlerdi."* (Enfal. 23) buyruğunda dile getirildiği gibi.

Özel olan asıl faydalı ve eksiksiz olandır. Bu ise öğüt verilip hatırlatılan kimsenin öğüt aldığı hatırlatmadır. İşte bu yüce Allah'ın: *"O halde –eğer öğüt fayda verirse- sen de öğüt ver. Korkan kimse öğüt alacak; oldukça bahtsız olan kimse ise ondan kaçacaktır."* (Âyet 9-11) buyruğunda olduğu gibi bir "öğüt"dür. Yani o kişi öğütten uzak durur. Bu da ancak özel olan öğütten uzak kalır.

Kendisi ile delilin ortaya konulabildiği müşterek öğüt vermeye gelince bununla hem ona hem başkasına öğüt verilmiş. onlara karşı delil ortaya konulmuştur. Yüce Allah da: *"Biz bir Rasûl göndermedikçe azap edecek değiliz."* (İsra. 15); *"Ta ki insanların peygamberlerden sonra Allah'a karşı bir bahaneleri olmasın."* (Nisa. 165) buyurmaktadır. Yüce Allah cehennemlikler hakkında da: *"Öfkesinden neredeyse çatlayacak gibi olur. İçine her bir grup atıldığında bekçileri onlara size bir nezir gelmedi mi diye sorarlar. Onlar: Evet, gerçekten bize bir nezir geldi fakat biz yalanladık ve Allah hiçbir şey indirmemiştir, diye cevap verirler."* (Mülk. 8-9) ve: *"Ey cin ve insanlar topluluğu, içinizden size âyetlerimi okuyan, bu gü-*

nünüzün gelip çatacağını bildirip sizi uyaran peygamberler gelmedi mi? Onlar: "Nefislerimize karşı (kendi aleyhimize) şâhidlik ederiz" diyecekler." (En'am. 130) buyurmuştur.

Onların yüce Allah'ın: *"Sizi sıcaktan (ve soğuktan) koruyacak elbiseler."* (Nahl. 81) buyruğu ve bunun yani soğuktan da koruyacak (elbiseler) anlamına geldiğini söyleyerek örnek vermelerine gelince buna da iki türlü cevap verilir:

1. Orada buradakinin aksine hükmün kendisine bağlı olarak sözkonusu edildiği şart edatı bulunmamaktadır. Çünkü emir bir şarta bağlı olarak verilip şartın varlığı halinde de emrolunmakla birlikte yokluğu halinde de eğer emrolunmuş ise o taktirde şartın sözkonusu edilmesi sözü uzatmak, anlamı azaltmak ve dinleyeni de şaşırtmak olur.

İnsanların çoğunluğu şartın mefhumunun bir delil olduğunu kabul etmektedir. Bu hususta farklı kanaatte olanlar ise şöyle derler: Şarta bağlı olmayan hakkında bir şey söylememiştir. Fakat lafız sözlü olarak söylenene delalet ettiği gibi söylenmeyene de delalet etmiştir demezler. Hiç kimse böyle bir şey söylemez.

2. Yüce Allah'ın: *"Sizi sıcaktan koruyan"* buyruğu zikredildiği gibidir. Âyet-i kerimede soğuk sözkonusu edilmemiştir. Ancak "ma'tuf hazf edilmiştir" der ki böyle diyenler Ferra ve buna benzer kimselerdir ki imamlar onların bu açıklamalarını Kur'an'ı mücerred zanları ve kendilerinin bildikleri bir tür Arap dili bilgisinden anladıklarına göre tefsir ederler. Çoğunlukla da yaptıkları tefsir mutabık olmaz. İfadelerde soğuğun zikredildiğine delalet eden bir şey yoktur. Fakat Allah bu sûrede kullarına olan nimetlerini sözkonusu etmiştir. Hatta bu sûreye "Sûreti'n-Ni'am/Nimetler Sûresi" adı dahi verilir.[72] Çünkü yüce Allah bu sûrenin başlarında onlarsız olmayan ve onlar olmadan hayatın ayakta duramayacağı asıl nimetleri zikretmiş, sûrenin diğer yerlerinde ise nimetlerin geri kalanlarını sözkonusu etmiştir.

Soğuktan koruyan nimetlerin esaslarındandır. Bu sebeple yüce Allah sûrenin baş taraflarında: *"Davarları da yarattı ki bunlarda sizi ısıtacak şeyler ve birçok menfaatler vardır."* (Nahl. 5) buyurmaktadır. Isıtacak şey ısıtıp soğuğu önleyen şey demektir.

Aşırı soğuk ise sıcaktan farklı olarak ölümü getirir. Sıcağın aksine soğuktan pek çok kimse ölmüştür. Çünkü sıcaktan dolayı ölüm alışılmış bir şey değildir. Bundan ötürü kimi Arap: Soğuk sefalet, sıcak eziyettir demiştir.

72 Kastettiği Nahl Sûresi'dir.

Yüce Allah bu sûrenin ortalarında geri kalan nimetleri sözkonusu ettiğinden ötürü gölgeleri ve sıcaktan koruyan şeyleri de sözkonusu etmiş, ölümden koruyan silahları da zikrederek: *"Allah yarattığı şeylerden sizin için gölgeler yaydı. Dağlarda sığınıp, barınacağınız yerler yarattı. Sizi sıcaktan (ve soğuktan) koruyacak elbiseler ve (savaşta) kendi kuvvetinizden (düşmanınızdan) koruyacak zırhlar bağışladı. İşte O, teslimiyetle itaat edesiniz diye üzerinizdeki nimetini böylece tamamlamıştır."* (Nahl, 81) buyurmuştur.

Ayrıca yüce Allah bu âyet-i kerimelerde beyan ederek: *"İşte O teslimiyetle itaat edesiniz diye üzerinizdeki nimetini böylece tamamlamıştır."* buyurmak sûretiyle açıkladığı gibi nimetlerini tamamladığını da zikretmektedir.

Yüce Allah gölgelerle sığınılıp barınılacak yerler arasında bir fark olduğunu göstermiştir. Çünkü gölgeler sıcak ve buna benzer gölge yapan şeyler vasıtasıyla olur. Fakat bir sığınak ve bir barınak değildir. Hâlbuki dağlardaki mağaralar bunun aksinedir. Onlar hem barınaktır hem gölgelendiricidir. İşte bu mekanlar hakkında böyledir. Daha sonra yüce Allah elbiseler ile ilgili olarak *"Dağlarda sığınıp barınacağınız yerler yarattı. Sizi sıcaktan koruyacak elbiseler ... bağışladı."* buyurmaktadır. Bu buyruk elbiselerle ilgilidir. Elbiselerin ve meskenlerin her ikisi de insanları kendilerini rahatsız eden sıcak, soğuk ve düşmana karşı korurlar. Her ikisi de insanları bakanların gözlerine karşı perdelerler, gizlerler.

İnsanlar özellikle de evleri mesken yaparlar. Nitekim yüce Allah: *"Allah evlerinizi size huzur bulacağınız meskenler kıldı. Size davar derilerinden gerek göçtüğünüz yerde ve gerek konacağınız günde hafifçe taşıyacağınız evler var etti."* (Nahl, 80) buyurmaktadır. Yüce Allah mesken olarak kullanılan evleri sözkonusu edince onun bunları hareketlerin verdiği yorgunluklardan ötürü sükûn bulacakları bir mesken kılması sebebi ile lütfunu dile getirmekte ve kendisinin onlara ayrıca beraberlerinde taşıyacakları gerek ikamet ettikleri zaman gerek göç ettikleri zaman kendilerine hafif gelen evler de yaratmış olduğunu zikretmektedir. Böylelikle taşınmaz olan ağır evleri ve taşınır özellikteki hafif evleri zikretmiş, bununla da onların verdikleri örneğin kendileri aleyhine bir delil olduğu da ortaya çıkmış olmaktadır.

Yüce Allah'ın: *"Eğer öğüt fayda verirse"* buyruğu selef ve cumhur müfessirlerinin dedikleri gibi anlaşıldığı manaya göredir. Hasan-ı Basri dedi ki: Müminler için bir hatırlatma, kafirlere karşı ise bir delildir. Buna göre yüce Allah'ın: *"Eğer öğüt fayda verirse"* buyruğu kafirin Kur'an'a ulaşmasının önünde engel olmayacağını çeşitli bakımlardan dolayı ortaya koymaktadır:

1. Evvela o bir topluluğu dışarda bırakarak bir diğer topluluk hakkında özel değildir. Bunun yerine: *"Sen de öğüt ver"* buyurmaktadır. Bu ise herkese öğüt verip hatırlatmak hususunda mutlak bir buyruktur. Yüce Allah'ın: *"Eğer öğüt fayda verirse"* buyruğuna gelince, burada: "Herkese fayda verirse" buyurmamış aksine faydayı mutlak olarak sözkonusu etmiştir. Çünkü buyrukta fayda vermesi halinde öğüt vermeyi emir buyurmuştur. Mutlak ve genel öğüt vermek ise faydalı olur. Çünkü insanlar arasından öğüt alıp ondan yararlanan kimseler de olacaktır, diğerlerine karşı ise delil ortaya konulmuş olur ve bundan dolayı da azabı hak eder. Böylelikle onun hayrı başkasına olur. Bu sûretle onun hatırlatılması dolayısıyla da bir fayda sağlanmış olur. Diğer taraftan ona hatırlatmak sûretiyle ona karşı delil ortaya konulur. Buna bağlı olarak bundan sonra cihad ve başka yolla onun cezalandırılması caiz olur. Bu sûretle hatırlatmakla bir fayda elde edilmiş olur.

Buna göre Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in müşriklere yaptığı her bir hatırlatma ve verdiği her bir öğüt ile genel olarak bir fayda hâsıl olur. Asıl faydası onu kabul eden ondan ibret alan ve kendilerine karşı delilin ortaya konulmuş olduğu müşriklere karşı cihad eden müminlere olsa bile bu böyledir.

Denilse ki: Buna göre her bir öğüt verip hatırlatma ile fayda hâsıl olur. Peki kayıt getirmenin faydası nedir? Şöyle cevap verilir: Hayır, öğüt verip hatırlatmaktan hiçbir şekilde fayda sağlanamadığı da olabilir. Bu ise yapılması emrolunmamış olandır. Buna örnek de şanı yüce Allah'ın Ebu Leheb gibi iman etmeyeceğini haber vermiş olduğu kimseler gösterilebilir. Çünkü şanı yüce Allah: *"O alevli bir ateşi boylayacaktır."* (Mesed. 3) buyruğunu indirdikten sonra ona özel olarak öğüt verilip hatırlatılmaz, hatta ondan yüz çevirilir. Yine ona bir şekilde kulak vermeyen, onun söylediği sözü dinlemeyen herkes de böyledir. Böyle bir kimseden yüz çevirilir: Yüce Allah'ın: *"Sen yüz çevir onlardan. Artık kınanacak değilsin."* (Zariyat. 54) buyurduktan sonra: *"Ama öğüt ver. Çünkü öğüt müminlere fayda verir."* (Zariyat. 55) buyurmaktadır. Dolayısıyla o bir kavme risaleti tebliğ ettiği taktirde onlara karşı delil ortaya konulmuş olur. Bundan sonra onlar onun sözünü dinlemek istemeyecek olurlarsa o da onlardan yüz çevirir. Şüphesiz ki böyle bir durumda öğüt vermek bu türden hiçkimseye fayda vermez.

Aynı şekilde kendisine karşı delilin ortaya konulmuş olduğunu ve bununla birlikte hidâyeti bulmadığını açıkça gösteren kimselere de tebliğ ayrıca tekrar edilmez.

2. Öğüt verme emri fayda veren eksiksiz bir öğüt vermeyi emretmektir. Tıpkı herkes hakkında ortak olan öğüt verme emri gibidir.

İşte fayda veren ve eksiksiz olan bu öğüt verme özel olarak ondan yararlanan müminler hakkında sözkonusu olur. Çünkü bunlar iman ettikleri taktirde o zaman onlara indirilenleri hatırlatıp öğüt verir. Kur'an'dan yeni bir şey indirildikçe bununla onlara öğüt verir. onlara manalarını hatırlatır ve bundan önce indirilmiş olanları da hatırlatır. Bu bakımdan bunlar yüce Allah'ın haklarında: *"Ne oluyor onlara ki öğütten yüz çeviricidirler. Onlar sanki aslandan ürküp kaçan yaban eşekleridir."* (Müddessir. 49-51) buyurduğu kimselerden farklı durumdadırlar. Çünkü bu gibi kimselere eğer delil ortaya konulmuş olup onlar öğütten yüz çevirip onu dinlemeyen kimseler iseler müminlere öğüt verip hatırlattığı gibi onlara da öğüt verip hatırlatmaz. Bundan dolayı yüce Allah: *"Yüzünü ekşitip, çevirdi. Kendisine o ama geldi diye. Ne bilirsin belki o temizlenecekti? Yahut öğüt alacaktı da bu öğüt ona fayda verecekti? İhtiyaç duymayan kimseye gelince; sen ona yöneliyorsun. Hâlbuki onun temizlenmemesinden sana vebal yok. Ama yanına süratle gelip, kendisi de korkan kimseye gelince; sen onu bırakıp, oyalanırsın."* (Abese. 1-10) buyurarak ona temizlenmek ve öğüt almak isteği ile kendisine gelen kimse(ler)e yönelmesini emir buyurmuştur.

Ayrıca yüce Allah: *"Oldukça bahtsız olan kimse ise ondan kaçacaktır. O ki en büyük ateşe girecek. Sonra orada hem ölmeyecek, hem de hayat bulmayacaktır. Gerçek şu ki umduğunu elde eder iyice temizlenen."* (Âyet 10-14) buyurmaktadır. Böylelikle yüce Allah orada sözkonusu ettiği gibi burada da öğüt alıp arınmayı sözkonusu etmekte ve ona kendisinden yüz çevirenlere değil de kendisine gelenlere kendisinin de yönelmesini emir buyurmuştur. Çünkü verilen öğütten ve hatırlatmadan yararlanacak kimse öbürleri değil bunlardır. O halde ona verilen öğütten yararlanacak kimselere öğüt verip hatırlatması ve kendisi ile delilin ortaya konulmuş olacağı genel tebliğ dışında onlara özel olarak hatırlatması da emredilmiş olmaktadır. *"Sen yüz çevir onlardan, artık kınanacak değilsin. Ama öğüt ver, çünkü öğüt muhakkak müminlere fayda verir."* (Zariyat. 54-55) buyruklarında olduğu gibi.

Ayrıca yüce Allah: *"Namazında sesini ne pek yükselt ne de pek kıs. İkisi ortası bir yol tut."* (İsra. 110) buyurmaktadır. Buhârî ve Müslim'deki rivâyete göre de İbn Abbas şöyle demiştir: Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) Kur'an okuduğu zaman müşrikler de onu işittiklerinde Kur'an'a, Kur'an'ın üzerine indirildiği kimseye ve Kur'an'ı getirene dil uzatırlardı. Bu sebeple yüce Allah da ona: Müşrik-

lerin duyacakları kadar onu yüksek sesle okuma, ashabın işitmeyecek kadar da sesini kısarak okuma buyurdu.[73]

Böylelikle onlara zararı faydasından daha büyük olacak bir şekilde Kur'an'ı işittirmesini ona yasaklamış oldu.

İşte Allah'ın emrettiği bütün hususlar da böyledir. Mutlaka onun maslahatının kötülüğünden daha ağır basması gerekir. Maslahat ise menfaattir, kötülük ise zarardır. Çünkü o ancak maslahatın daha ağır basması şartı ile öğüt vermekle emrolunur. Bu da onunla zarardan daha ağır basan bir menfaatin hâsıl olmasıyla gerçekleşir. İşte bu da birinci ve ikinci hususa delil teşkil etmektedir. Buna göre zararın ağır bastığı bir yerde ona ağır basan bir zarara sebep olacak bir işi yapması yasaklanmış bulunmaktadır.

Hepsinin öğüdü kabul etmelerinde fayda daha geneldir. Bununla birlikte onların bir kısmını kabul etmeleri bir faydadır. Kabul etmeyenlere karşı delilin ortaya konulması bir faydadır. Uzaktakilere ulaşacak kadar sözünün açıkça söylenmesi bir faydadır. Bizzat işitmeyen kimselere tebliğ edecek şekilde onun söylediklerinin işiten tarafından bellenmesi de bir faydadır. O halde Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in verdiği bütün öğütler mutlaka faydalıdır. O kesinlikle zararı (faydasından) daha ağır basan bir öğüt vermemiş, bir hatırlatmada bulunmamıştır.

İşte selefiyle halefiyle müslümanların çoğunluğunun benimsediği kanaat şudur: Allah'ın verdiği emrin maslahatı mutlaka daha ağır basar. Faydası da daha ağırdır. Zararı daha ağır basıyor ise Allah onu emretmez.

Cehm'e ve cebriyeden ona muvafakat edenlere gelince onlar da şöyle derler: Allah bazı hallerde hiçbir menfaati olmayan, kesinlikle hiçbir maslahatı bulunmayan bir şey emredebilir. Hatta o işi yapmakla emrolunan kişi onu yaptığı taktirde katıksız bir zarar bile olabilir. Kader ile ilgili bazı meselelerde kelamcılardan Ebu'l-Hasan el-Eş'ari'nin ve başkalarının yollarını izleyen imamların izleyicileri arasından müteahhirundan bir kesim de bu hususta onlara muvafakat etmiş ve Cehm'in ve cebriyenin mezhebini desteklemiştir.

3. Yüce Allah'ın: "*Öğüt: Zikra*" lafzı öğüt almayı ve öğüt vermeyi/hatırlatmayı ifade eder. Çünkü yüce Allah: "*O halde -eğer öğüt fayda verirse- sen de öğüt ver.*" (Âyet 9) buyurmaktadır. O halde bunun ona öğüt verip hatırlatmayı da kapsaması zorunludur.

73 Buhârî. 7490: Müslim. II. 34.

Daha sonra da: *"Korkan kimse öğüt alacak. Oldukça bahtsız olacak kimse ise ondan kaçacaktır."* (Âyet 10-11) buyurmaktadır. Bahtsız olan kimsenin kaçınacağı şey ise korkan kimsenin yaptığı iş olacaktır ki bu da öğüt almaktır. Burada "ez-zikra: öğüt"deki zamir tezekkürü/öğüt almayı da kapsar. Yoksa tek başına delilin kendisi ile ortaya konulduğu tezkir/hatırlatmadan herhangi bir kimse uzak kalmaz.

Ama ondan kaçıp uzak kalmak ile onu dinlemeyip ona kulak vermemesi de kastedilebilir. Yüce Allah'ın: *"Bu Kur'an'ı dinlemeyin ve o okunurken anlamsız sesler çıkarın"* (Fussilet. 26) buyruğunda olduğu gibi. Tebliğ eden Rasûlün ve -dinlemenin bizzat kendisi ile değil de dinleyip üzerinde düşünmek imkanlarının varlığı ile delil ortaya konulmuş olur. Çünkü kafirler arasında Kur'an'ı dinlemekten uzak kalan ve başkasını tercih eden kimseler -tıpkı birçok müslümanın kitap ehlinin ve başkalarının sözlerini dinlemekten uzak durduğu gibi- uzak kalabilir. Bununla birlikte bunlara öğüt verilip hatırladıldığı zaman yararlanıp öğüt de alabilirler. Yüce Allah'ın: *"O halde -eğer öğüt fayda verirse- sen de öğüt ver."* buyruğunda olduğu gibi.

Yüce Allah: *"O halde -eğer öğüt fayda verirse- sen de öğüt ver."* buyruğunda öğüt ile öğüt vermenin kendisi de kastedilebilir. Muhatap ister öğüt alsın ister almasın. Bununla birlikte daha önce geçtiği gibi ona öğüt verip hatırlatmanın faydalı olacağı kaçınılmazdır. Bu da birinci açıklamaya uygundur.

Bazılarının zikrettiklerine göre bundan kasıt kureyşten öğüt almayan kimseleri azarlamaktır. İbn Atiyye dedi ki: İnsanlar yüce Allah'ın: *"O halde -eğer öğüt fayda verirse- sen de öğüt ver."* (Âyet 9) buyruğunun manası hususunda ihtilaf etmişlerdir. Ferra, Nehhas ve Zehravi'nin dediklerine göre bunun fayda vermese dahi (öğüt ver) şeklindedir. Çünkü yüce Allah burada ikincisine delaletinden ötürü sadece bir ismi zikretmekle yetinmiştir.

(İbn Atiyye devamla) dedi ki: Bu hususta maharet sahibi bazı kimseler de şöyle demişlerdir: Yüce Allah'ın: *"O halde -eğer öğüt fayda verirse- sen de öğüt ver."* buyruğu kureyşe azar mahiyetinde iki söz arasındaki bir ara cümlesidir. Yani şu azgın ve haddi aşan kimselere de öğüdün faydası olursa demektir. Bu da şairin şu beyitindeki ifadesine benzer:

لقد أسمعت لو ناديت حيا ولكن لا حياة لمن تنادي

"Andolsun eğer sen koca bir kabileye dahi seslenmiş olsaydın onlara işittirmiş olacaktın

Fakat senin seslendiğin kimselerde hayat yok."

Bütün bunlar senin bir kimseye: "Sen filana de ve eğer seni dinlerse onu kına" demesi gibidir. Bu işaret olunan kişi hakkında bir azardır.

Derim ki: Bunu söyleyen kişi Zemahşeri'dir.[74] Elbetteki bu açıklamada kısmen bir gerçek vardır. Fakat diğer açıdan bu öbür görüşten daha da zayıftır. Çünkü bu sözün muhtevasına göre o kabul eden dışında o kabul etmeyen ve öğütten yararlanmayan kimselere hatırlatmakla emrolunmuş olur. Nitekim: "Eğer öğüt şu azgın ve haddi aşan kimselere faydalı olacaksa" demesine ve beyitte söylediği söze benzer.

Diğer taraftan zikrettiği beyit aslında başkalarına hitap eden bir kişiye dair verilen bir haberdir. Bu kişi: Andolsun eğer sen bir kabileye dahi seslenmiş olsaydın onlara işittirmiş olacaktın diyor. Bu da yüce Allah'ın: *"Gerçekten o inkâr edenleri uyarsan da uyarmasan da onlar için birdir; iman etmezler."* (Bakara, 6); *"Çünkü sen ölülere de işittiremezsin, arkalarını dönüp gittikleri taktirde sağırlara da işittiremezsin."* (Neml. 80) ve: *"De ki: "Ben sizi ancak vahiy ile korkutuyor ve uyarıyorum." Hâlbuki sağırlar uyarıldıkları zaman yapılan çağrıyı işitmezler."* (Enbiya. 45) buyruklarına benzer. Bu da beyitin anlamına münasiptir ve bu özel bir haberdir.

Uyarma emrine gelince o her ne kadar tahsis edilmiş ise bile- umumi ve mutlak bir emirdir. Çünkü bunun kendilerine tahsis edilmesini müminler daha çok hak eder. Nitekim yüce Allah: *"Şimdi sen benim tehdidimden korkanlara Kur'an ile öğüt ver."* (Kaf. 45); *"Ama öğüt ver. Çünkü öğüt muhakkak müminlere fayda verir."* (Zariyat, 55) buyruklarında olduğu gibi öğüt verip hatırlatmak işitip kulak vermeyen kimseler hakkında özel değildir.

Hem nasıl özel olsun ki? Yüce Allah bundan sonra: *"Korkan kimse öğüt alacak, oldukça bahtsız kimse ise ondan kaçacaktır."* (Âyet 10-11) buyurmaktadır. İşte korkan bu kişi kendisine öğüt verip hatırlatmakla emrolunduğu kişilerdendir. Öğütten yararlanacak kişi de odur. O halde dinleyip işitmeyen kimseyi yermesi halinde böyle bir şartın faydasının olmayacağı nasıl söylenebilir?

Nakledilen sözde: *"Sen filana söyle ve seni dinlerse onu kına."* şeklindeki söze gelince. Bu ve buna benzer insanların sözlerini kabul etmeyeceğini sandıkları ama kabul etmesini de ümit ettikleri kimselere söylenen sözlerdir. Çünkü onlar bu sözleriyle söylenen sözün kabul edilmesi ihtimaline değil de reddetme

74 Zemahşeri, IV, 739-740.

ihtimali halinde onu azarlamayı kastederler ve: "Eğer sözünü dinleyecek olursa ona söyle" ve: "Eğer kabul edecekse ona de". "Eğer öğüdü kabul ederse ona öğüt ver" derler. Bunların hepsi bu kabilden ifadelerdir ve bu sözler kabul etmesi halinde kabul görecek tam bir öğüdün verilmesini emretmektedir. Bu da reddedecek olsa dahi ve bu durumda yerilecek dahi olsa esas itibari ile öğüt vermeye dair bir emirdir.

İşte yüce Allah'ın da: *"O halde -eğer öğüt fayda verirse- sen de öğüt ver."* buyruğu da bu şekilde herkese hatırlatmaya dair bir emirdir. Eğer bundan yararlanırsa ona yapılan hatırlatma tam ve faydalı olur. Değilse kendisi ile delilin ortaya konulduğu öğüt vermenin/hatırlatmanın aslı gerçekleşmiş/yerine getirilmiş olur. Bu da (kabul etmeyen kimsenin) yerildiğine ve azarlamayı hak ettiğine delildir.

Bununla birlikte şanı yüce Allah: *"Eğer öğüt fayda verirse"* buyurmuş ve yüce Allah'ın: *"Şimdi sen benim tehdidimden korkanlara Kur'an ile öğüt ver."* (Kaf. 45) buyruğunda olduğu gibi yalnızca öğüdün fayda vereceği kimselere öğüt ver ve hatırlat dememiştir. Çünkü bu buyrukta hatırlatma emri özeldir.

Kur'an-ı Kerim'deki *"Ey insanlar"* şeklindeki genel hitabi gibi ve: *"Ey iman edenler"* şeklindeki Kur'an'a iman eden kimseler hakkındaki özel hitapta olduğu gibi bu hitap da genel ve özel olarak gelmiştir.

Şanı yüce Allah Zariyat Sûresi'nde: *"Şüphesiz öğüt verip hatırlatmak müminlere fayda verir."* (Zariyat. 55) buyurduğu halde burada: *"Korkan kimse öğüt alacak, oldukça bahtsız olan kimse ise ondan kaçacaktır."* (Âyet 10-11) buyurmuş ve: "Korkan kimse yararlanacak" buyurmamıştır. Çünkü yararlanmak zaten hatırlatmakla hâsıl olmuş olup korkan kimsenin öğüt almasından daha geneldir.

Hiç şüphesiz o hatırlattığında herkese karşı delil ortaya konulmuş olur. Ondan uzak duran bedbahtın da hatırlatılması sûretiyle ona karşı delil ortaya konulmuş, dünya ve ahirette azabı hak etmiş olur. Bunda ise yüce Allah'ın pek çok hikmetleri ve menfaatleri vardır ki bunların hepsi de kullarına türlü nimetleridir. O halde yüce Allah'ın hükmettiği her bir şey onun kullarına nimetlerindendir. Bu sebeple şanı yüce Allah zikrettiği nimetlerin akabinde: *"O halde Rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlayabilirsiniz."* (Rahman. 13) buyurmaktadır.

Şanı yüce Allah Necm Sûresi'nde de ona bir takım hususları hatırlatıp daha sonra da Rasûlleri yalanlayanları hatırlattıktan sonra: *"Şimdi Rabbinin nimetlerinin hangisini şüphe ile karşılarsın."* (Necm. 55) buyurmaktadır. Çünkü onları helak etmek Rabbimizin nimetlerindendir. Onun nimetleri ise rahmetine, hikmetine, meşietine, kudretine ve rububiyetine delil teşkil eden nimetlerdir.

Ondan uzak duran kimseye hatırlatmanın faydalarından birisi de şudur: Ona karşı delil ortaya konulup böylelikle azabı da hak edince bununla müminlerin üzerindeki kötülüğü hafiflemiş olur. Çünkü yüce Allah ya kendi nezdinden yahut müminlerin elleri ile gelecek bir azap ile onları helak eder. Onların helak edilmesi ile de iman zafer kazanır ve yayılır. Başkası da bundan ibret alır. Bu ise pek büyük bir faydadır.

Aynı şekilde onun ölümü çabuklaşır ve böylelikle küfrü daha da az olur. Çünkü yüce Allah Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'i âlemlere rahmet olmak üzere göndermiştir. Onun sayesinde rahmet imkanlar çerçevesinde herkese ulaşır. Aynı şekilde onun öğüdünden uzak duran bir kimse bu uzak duruşu sebebi ile sözü geçen tehdidi de hak etmiş olur. Bunun sonucunda da bu başkaları için onun yaptığının benzerini yapmaktan bir sakındırma, bir uyarı olur. Yüce Allah: *"Biz onu orada bulunup görenlere de sonradan gelenlere de bir ibret kıldık."* (Bakara, 66) Firavun hakkında da: *"Böylece onları sonra gelenler için bir geçmiş ve (ibretli) bir örnek kıldık."* (Zuhruf, 56) buyurmaktadır. Bir başka yerde de: *"Andolsun ki onların kıssalarında olgun akıl sahipleri için bir ibret vardır."* (Yûsuf, 111) buyurmaktadır.

Haşyet/Allah Korkusu, Mahiyeti ve Bunun Meydana Gelmesi

Yüce Allah'ın: *"Korkan kimse öğüt alacak"* buyruğu korkan herkesin öğüt almasını gerektirir. Korkmak/haşyet, öğüt almanın hemen arkasından gerçekleşebilir, ondan önce de gerçekleşebilir. Yüce Allah'ın: *"Korkan kimse"* lafzı mutlaktır. İnsanlar arasından bunun öğüt alması için öncelikle korkmuş olmasının kaçınılmaz olmasını gerektirdiğini zannetmekle birlikte durum böyle değildir. Aksine bu buyruk yüce Allah'ın: *"Takva sahipleri için bir hidâyettir"* (Bakara, 2); *"Sen ancak ondan korkacakları korkutursun."* (Naziat, 45); *"Şimdi sen benim tehdidimden korkanlara Kur'an ile öğüt ver"*; *"Sen ancak zikre/Kur'an'a uyan ve gayb ile Rahman'dan kalbinden saygı duyarak korkan kimseleri uyarırsın."* (Yâsîn, 11) buyrukları gibidir.

Çünkü o tehditten ancak onu işittikten sonra korkar. Tehdit Kur'an'ın işitilmesinden önce yapılmamıştır. İşte yüce Allah'ın: *"Sen ancak zikre/Kur'an'a uyan ve gayb ile Rahman'dan kalbinden saygı duyarak korkan kimseleri uyarırsın."* (Yâsîn, 11) buyruğunda ise sözü edilen kişi ancak Rasûlün kendisini uyarmasından sonra zikre uyan ve Rahman'dan korkan bir kişidir.

Bazen uyarıdan önce o uyarıdan korkmamış olabilirler. Kur'an'ı dinlemeden önce takva sahibi olmamış olabilirler. Fakat Kur'an ile takva sahibi olmuşlardır.

Bu da bir kimsenin şöyle demesini andırır: Bunu ancak mutlu bir kimse, kurtuluşa eren bir kimse, Allah'ın kendisinden razı olduğu bir kimse dinler. İslâm'a ancak Allah'ın hidâyet verdiği kimse girer ve benzeri sözlerine benzer. Oysa aslında bütün bu güzellikler ve nimetler İslâm'dan sonra ve Kur'an'ın dinlenmesinden sonra meydana gelir.

Bunun bir benzeri de yüce Allah'ın: "*Bu insanlar için doğru yolu gösterici, kesin inanca sahip bir topluluğa da bir hidâyet ve bir rahmettir.*" (Casiye, 20) buyruğudur. Şanı yüce Allah da bunun benzeri olarak: "*Oldukça bahtsız olan kimse ise ondan kaçacaktır.*" (Âyet 11) buyurmaktadır. Hâlbuki ancak ondan uzak kalan kimse bedbaht kalır. Bu da şöyle demeye benzer: Ancak kabul eden kişi sakınır. İlimden ancak onunla amel eden kişi yararlanır demeye benzer. Buna göre Kur'an'ı işitip ona iman eden, onunla amel eden bir kimse Kur'an'ın kendileri için hidâyet olduğu takva sahibi kimselerden olur. Ona iman etmeyen, gereğince amel etmeyen bir kimse de takva sahibi kimselerden olmaz ve onunla hidâyet bulan kimselerden de olmaz. Aksine böyle bir kişi yüce Allah'ın: "*De ki: O iman edenler için bir hidâyet ve bir şifadır. İman etmeyenlerin ise kulaklarında bir ağırlık vardır ve o onlar için bir körlüktür.*" (Fussilet, 41) buyruğu gibidir. Yüce Allah bununla önceden iman eden kimseler olup onu işittikten sonra o bir hidâyet ve şifa olduğunu kastetmemiştir. Aksine onu kafir işitip ona iman etmesi halinde onun için bir hidâyet ve bir şifa olur ve onu işittikten sonra ona iman edenlerden birisi olur.

Bu da yüce Allah'ın yerilmiş tür hakkındaki: "*Allah bununla birçoğunu saptırır ve bununla çoğunu da hidâyete eriştirir. O bununla fâsıklardan başkasını saptırmaz. Onlar ki Allah'ın ahdini sağlamlaştırdıktan sonra bozarlar ve Allah'ın birleştirilmesini emrettiği şeyi keserler.*" (Bakara, 26-27) buyruğu gibidir. Onların doğru yoldan sapmadan önce fâsık kimseler olmaları icab etmez. Aksine onu işitip de onu yalanlayan bir kimse fâsık ve doğru yoldan sapmış bir kişi olur.

Sa'd b. Ebi Vakkas ve başkaları bu âyet-i kerimenin kapsamına hariciler gibi hevâ ehli fırkaları da dahil görmüşlerdir.[75] Sa'd da şöyle derdi: "Sözü geçen fâsıklar kimlerdir "*Onlar ki Allah'ın ahdini sağlamlaştırdıktan sonra bozarlar ve Allah'ın birleştirilmesini emrettiği şeyi keserler.*" (Bakara, 27) Hâlbuki Ali de Sa'd'e ashabtan başka diğerleri de onların kafir olduklarını söylemiyordu.

Sa'd'ın onları bu âyet-i kerimenin kapsamına sokmasına sebep yüce Allah'ın: "*O bununla fâsıklardan başkasını saptırmaz.*" (Âyet 26) buyruğudur. Hâlbuki on-

75 Bakara Sûresi'nin baş tarafında buna dair değerlendirmeler geçti.

lar kelimeleri yerlerinden oynatmaları ve Allah'ın muradından farklı bir şekilde onu tevil etmeleri sûretiyle yaptıkları tahriften ötürü Kur'an ile doğru yoldan sapıp uzaklaşmışlar. Böylelikle onun müteşabihlerine sarılmışlar, muhkeminden ve Allah'ın kitabından muradı açıklayan sabit sünnetten yüz çevirmişlerdir. Böylelikle onlar yüce Allah'ın kitabının muhkem buyruklarına muhalefet etmiş olmakla birlikte sünnete ve ashab-ı kiramın icmaına da muhalefet etmiş oldular.

İşte bu sebepten dolayı seleften pek çok kimse de onları: *"Ama kalbinde eğrilik bulunanlar sırf fitne aramak ve onu tevil etmeye kalkışmak için onun müteşabih olanına uyarlar."* (Âl-i İmran, 7) ve: *"Dinlerini parça parça edip fırka fırka ayıranlar."* (En'am, 159) buyruğunun kapsamına sokmuşlardır. Buna dair açıklamalar ise bir başka yerdedir.

Âyetten maksada gelince, âyet Allah'tan korkan herkesin öğüt almasının da kaçınılmaz olduğunu göstermektedir. O halde kişi öğüt almakla birlikte o öğüt sebebi ile Allah'tan korkmaya başlar. Bazen de korktuktan sonra korku/haşyet onu öğüt almaya davet eder.

Bu manayı Katade sözkonusu etmiş ve şöyle demiştir: Allah'a yemin ederim bir kul Allah'tan korkarsa mutlaka onu anar.

"Oldukça bahtsız olan kimse ise ondan kaçacaktır." Katade dedi ki: Hayır Allah'a yemin ederim ki bahtsızlığı apaçık bir bedbaht kişi olmadıkça hiçbir kul bu öğüdü önemsemeyerek ona ve onun ehline buğz ve nefret ederek ondan uzak durmaz.

Haşyet/Allah korkusu Kur'an-ı Kerim'de mutlaktır. Allah'tan korkmayı da dünya ve ahirette onun azabından korkmayı da kapsar.

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Ona dair nihai bilgi ancak Rabbine aittir. Sen ancak ondan korkacakları korkutursun."* (Naziat, 42-45); *"Şimdi sen benim tehdidimden korkanlara Kur'an ile öğüt ver."* (Kaf, 45); *"Allah hak ile Kitabı ve Mizanı indirendir. Ne bilirsin, saat/kıyamet belki de yakındır. Ona iman etmeyenler onun çabucak gelmesini isterler. (Ona) iman edenler ise ondan yana korku içindedirler ve onun hiç şüphesiz hak olduğunu bilirler."* (Şura, 17-18); *"Gerçekten Biz daha önce ailelerimiz arasında (iken) korku içinde idik derler. Allah bize lutfetti de bizi Semum azabından korudu."* (Tur, 26-27)

Kur'an Öğüdünden Uzak Durmanın Cezası

Yüce Allah: *"Oldukça bahtsız olan kimse ise ondan kaçacaktır. O ki en büyük ateşe girecek, sonra orada hem ölmeyecek hem de hayat bulmayacaktır."* (Âyet

11-13) buyurmaktadır. Leyl Sûresi'nde ise: *"İşte ben sizi oldukça alevli bir ateşi haber vererek korkuttum. Oraya yalanlayıp yüz çeviren o en bedbaht olandan başkası girmez."* (Leyl. 14-16) buyurmaktadır. Bu cehenneme girmeyi Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) Müslim'in Ebu Said el-Hudri'den rivâyet ettiği hadiste tefsir etmiş bulunmaktadır. O dedi ki: Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurdu: "Cehennemin gerçek ehli olan cehennemliklere gelince onlar orada ne ölürler ne dirilirler? Fakat bazı kimselere küçük günahları -yahut da büyük günahları dedi- sebebi ile ateş isabet etmiş ve onları bir tür öldürmüş olacaktır. Nihâyet kömür haline geldikleri vakit şefaate izin verilecek, onlar da tomar tomar getirilecek, cennetin ırmakları üzerine saçılacaklar. Sonra: Ey cennetlikler! Bunların üzerlerine (su ve nimetlerinizden) dökünüz denilecek. Onlar da selin sürükledikleri arasında yetişen bir tane gibi yeşerecekler."

Oradakilerden birisi şöyle dedi: Sanki Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) çölde yaşamış gibidir.[76] İbn Ebu Hatim'in zikrettiği bir rivâyette de o şöyle demiştir: Abdussamed b. Abdulvaris'den dedi ki: Bize babam tahdis etti, bize Süleyman et-Tedri, Ebu Nadra'dan tahdis etti, o Ebu Said'den rivâyet ettiğine göre Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) bir hutbe verdi. Sonra şu: *"Orada ölmez de dirilmez de."* (Taha. 74) âyetine geldi ve Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurdu: "Oranın asıl ehli olan cehennemliklere gelince, onlar orada ölmezler de dirilmezler de. Fakat temelli cehennem ehlinden olmayan kimselere gelince, ateş onları öldürür. Sonra şefaatçiler kalkar, onlar hakkında şefaat etmek isterler ve şefaatleri kabul edilir. Sonra onlar "hayat yahut hayevan adı verilen bir nehire getirilirler ve selin sürükledikleri arasında gelen çerçöpün bitmesi gibi biterler."[77]

Böylelikle Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) bu cehenneme girişin cehennemin gerçek/temelli kalacak cehennemlikler hakkında olduğunu açıklamış bulunmaktadır. Oranın ehli olmayıp temelli kalmayacak olanlara gelince, günahları sebebi ile ateş onlara isabet edecektir. Allah onları orada kömür haline gelinceye kadar öldürecek sonra onlar hakkında şefaati kabul edecek, oradan çıkacaklar, hayat ırmağına getirilecekler ve selin sürükledikleri arasında bir tanenin bitip yeşermesi gibi bitecekler.

Bu anlam, Buhârî ve Müslim'in sahihlerinde olsun başka hadis kitaplarında olsun Ebu Said'den, Ebu Hureyre'den ve başkalarının naklettiği bir rivâyet olarak pek çok hadiste oldukça yaygın hatta mütevatir olarak gelmiş bulunmaktadır.

76 Kaynakları daha önce gösterildi.
77 İbn Kesir tefsirinde bunu zikretmiştir.

Böylelikle bunda tevhid ehlinin cehennemde ebedi kalacaklarını söyleyen harici ve mutezileden ibaret iki taifenin kanaatine de red sözkonusudur. Bu âyet-i kerime de hem onlara karşı bir delildir hem de mürcienin aşırılarından olan birisinden nakledilen şu kanaatine karşı da bir delil vardır: Onun kanaatine göre tevhid ehlinden cehennem ateşine kimse girmeyecektir. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in tevhid ehlinden olanların oraya girişlerinden sonra çıkacaklarını haber vermesi ise onları da diğerlerini de yalanlamaktadır.

Yine bu hadis şöyle diyenlerin kanaatini de reddetmektedir: Şanı yüce Allah'ın tevhid ehlinden hiçbir kimseyi cehenneme sokmaması mümkündür. Nitekim şia mürciesi ile ehl-i sünnete müntesip kelam ehli mürciesi arasından bir kesim böyle demişlerdir. Ehl-i sünnete müntesip kelamcı mürciesi Ebu'l-Hasan'ın mezhebine mensup kimseler arasından ve Ebu Bekir gibi ve başkalarının teşkil ettiği "el-Vakife" denilen kimselerdir. Fakat mütevatir naslar tevhid ehlinden bir kısmının cehenneme girip çıkmalarını gerektirmektedir.

"Tevhid ehlinden hiçkimsenin cehenneme girmeyeceği" görüşünün belli bir kişiden sabit olduğunu bilmediğim için ben de muayyen bir kişiden böyle bir görüşü nakledemiyorum. Fakat Mukatil b. Süleyman'dan bu görüş nakledilmiş ve ayrıca: Bu kanaatte olanlar bu âyeti delil göstermişlerdir demiştir.

Bu kanaat sahibi olanlara şu şekilde iki cevap verilmiştir:

1. Zeccac'ın da aralarında bulunduğu bir kesimin cevabı şudur: Bu ateş özel bir ateştir. Fakat bundan sonra yüce Allah'ın: *"Hâlbuki o çok sakınan kimse ise ondan uzaklaştırılacaktır."* (Leyl. 17) buyruğu dolayısıyla onda pek fazla bir vaad bırakmamaktadır. Çünkü sözü edilen o ateşten uzak tutulsa bile bir başkasına girmesi mümkündür.

2. Diğerlerinin cevabına gelince, onlar da şöyle derler: Orada ebedi kalmak üzere girmeyeceklerdir. Bunun doğru olma ihtimali daha yüksektir. İfadenin tahkiki de şudur: Burada oraya girmek mutlak bir giriştir. Bu da orada kalmak demektir. Ebedilik ise her zaman için azabın onlara vasıl olması/ulaşması sûreti ile olacaktır.

Oraya girip sonra çıkan kimselere gelince onun bu girişi bir tür girmektir. Yoksa mutlak bir cehenneme girmek değildir. Özellikle de eğer ateş onu büsbütün yemeyip orada bir tür ölmüş ise. Çünkü ateşin secde yerlerini yemeyeceği sabittir. Allah en iyi bilendir.

İbrahim (aleyhisselâm) ile Mûsâ (aleyhisselâm)

Şanı yüce Allah İbrahim ile Mûsâ'yı -her ikisine ve diğer bütün Rasûllere salat ve selâm olsun- çeşitli hususlarda bir araya getirmiş bulunmaktadır: *"Şüphe yok ki bu(nlar) önceki sahifelerde, İbrahim ile Mûsâ'nın sahifelerinde de vardır."* (Âyet 18-19) buyruklarında Ebu Zer'in uzunca geçen şu ifadelerde olduğu gibi: Ben: Ey Allah'ın Rasûlü! Allah kaç kitap indirdi dedim. O: Yüz dört kitap buyurdu. Otuz sahife Şit'e, elli sahife İdris'e, on sayfa İbrahim'e, on sayfa -Tevrat'dan önce- Mûsâ'ya. Sonra Tevrat'ı, İncil'i, Zebur'u ve Furkan'ı da indirdi."

Hadiste şunları da söylemektedir: Bizde İbrahim'in sahifelerinden bir şeyler var mı? O: "Evet" buyurdu ve yüce Allah'ın: *"Gerçek şu ki umduğunu elde eder iyice ve Rabbinin adını anarak namaz kılan. Oysa siz dünya hayatını tercih edersiniz. Hâlbuki ahiret hem daha hayırlı, hem de daha kalıcıdır. Şüphe yok ki bu önceki sahifelerde; İbrahim ile Mûsâ'nın sahifelerinde de vardır."* (Âyet 14-19) buyruklarını okudu.[78]

Şüphesiz tezekki/temizlenip arınmak[79] temizlenip arınmak nefsin arınmasını gerektiren kötülükleri terk etmek sûreti ile bereketlenmek demektir. Nitekim yüce Allah: *"Onu (nefsini) temizleyen/tezkiye eden muhakkak felah bulmuştur."* (Şems, 9) buyurmaktadır. Bundan dolayı zekat bazen artış ve çoğalış, bazen de temizlik ve kiri pası gidermek diye açıklanır. Tahkike gelince aslında zekat hem şerri izale etmek, hem hayrı artırmak sûretiyle her iki hususu bir arada ifade eder. İşte salih amel de budur, ihsan da budur. Bunun ise ancak Allah için ihlas ve ona ortak koşmaksızın yalnızca ona ibadet etmek sûreti ile -ki imanın aslı budur- faydası olur. Bu da yüce Allah'ın: *"Ve Rabbinin adını anarak namaz kılan."* (Âyet 15) buyruğudur. İşte bu üç husus ile ilgili olarak şöyle de denilebilir: Bunlar yüce Allah'ın Kur'an-ı Kerim'de çeşitli yerlerde zikrettiği hususları andırmaktadır. Şu buyruklarda olduğu gibi: Bakara Sûresi'nin baş tarafında yer alan: *"Takva sahipleri için bir hidâyettir. Onlar gayba iman ederler, namazı dosdoğru kılarlar, kendilerine rızık olarak verdiğimizden de infak ederler."* (Bakara, 2-3); *"Eğer tevbe edip namaz kılar ve zekat verirlerse yollarını serbest bırakın."* (Tevbe, 5); *"Eğer tevbe eder namaz kılar zekat verirlerse artık dinde kardeşlerinizdir."* (Tevbe, 11) buyrukları gibi.

78 İbn Hibban, el-İhsan-, 361; Ebu Nuaym, Hilye, I, 166-168, İbn Adiyy, el-Kamil, VII, 2699; İbn Hibban, el-Mecruhin, III, 129. Hadis'de açıkça görülen bir zayıflık vardır.

79 Göründüğü kadarıyla arada düşmüş bazı ibareler de vardır. Bu ibarelerden önce pek münasip olmayan bir takım ifadelerin gelmiş olması ve bu ifadeler arasındaki kopukluk buna delil gibidir.

Böyle de denilebilir: Bunlar yüce Allah'ın: *"Allah'a ve ahiret gününe inanan ve salih amel işleyenler."* (Bakara. 62) buyruğu ile: *"İyilik yaparak kendisini Allah'a teslim eden kimseden daha güzel din sahibi kim olabilir?"* (Nisa. 125) buyruklarında sözü edilen iki hususa da benzer denilebilir.

Fakat burada âyet-i kerimedeki tezekki/temizlenip arınmak infaktan daha geneldir. Çünkü o aslında şirkin terki temelini teşkil ettiği bütün kötülükleri terk etmek demektir.

Buna göre temizlenmenin/tezekkinin başı şirkten temizlenip arınmaktır. Yüce Allah'ın: *"O müşriklerin vay haline! Onlar ki hem zekatı vermezler."* (Fussilet. 6-7); *"Onlara âyetlerini okuyan, onları tertemiz eden/tezkiye eden."* (Âl-i İmran. 164) buyruklarında görüldüğü gibi.

Tezekkî, takvanın tamamının ta kendisi olan büyük günahlardan tezekki (temizlenip arınmak). Nitekim yüce Allah: *"Artık kendinizi temize çıkarmayın. O kimin takvalı davrandığını en iyi bilendir."* (Necm. 32) ve: *"O kendilerini temize çıkaranlara bakmaz mısın? Hayır, dilediğini temize çıkaran Allah'dır. Onlara kıl kadar zulmedilmez."* (Nisa. 49) buyurmaktadır. Böylelikle tezekkinin takvalı olmaya dair haber vermek olduğu bilinmiş olmaktadır. Taharet ile sadaka vermekle ihsanda bulunmak ile tezekki/arınmak da bu arınıp temizlenmedendir. Nitekim yüce Allah: *"Onların mallarından bir sadaka al ki bununla kendilerini temizleyip arındırmış olasın."* (Tevbe. 103) buyurmaktadır.

"Ve Rabbinin adını anarak." (Âyet 15) buyruğu Allah'a imanı ve amel olan namazı kastetmiş olabilir. Çünkü namaz kılmayan kimse de Rabbini anabilir.

Fukahadan şöyle diyenler de vardır: Bundan maksat namazın başlangıcında onun adını anmaktır. Bundan dolayı -Allah en iyi bilendir- bu âyet-i kerimede temizlenip arınmayı daha önce sözkonusu etmiştir.

Seleften bir kesim de bayram namazından önce fıtır sadakasını eda ettiklerinde bu âyet-i kerimeyi bu davranışları hakkında yorumluyorlardı. Yine seleften bazıları -zannederim Yezid b. Ebu Hubeyb- bu anlamdan ötürü her namazdan önce sadaka vermeyi müstehap görürdü.[80]

Şanı yüce Allah: *"O halde Rabbin için namaz kıl ve kurban kes."* (Kevser. 2) buyruğunda namazı kurban kesmekten önce sözkonusu ettiği için yüce Allah: *"Gerçek şu ki umduğunu elde eder iyice temizlenen ve Rabbinin adını anarak*

80 Kaynakları daha önce gösterildi.

namaz kılan." (Âyet 14-15) buyruğunda da temizlenip arınmayı namazdan önce sözkonusu ettiğinden ötürü sünnet, ramazan bayramında namazdan önce sadaka vermek, kurban bayramında da namazdan sonra kurbanı kesmek şeklindedir.

-Allah en iyi bilendir- orucun da âyet-i kerimede geçen temizlenmeden olma ihtimali vardır. Çünkü yüce Allah: *"Oruç sizden öncekilere yazıldığı gibi sizin üzerinize de yazıldı. Takva sahibi olasınız diye."* (Bakara, 183) buyurmaktadır. O halde oruçtan maksat takvadır. Takva da tezekki/temizlenip arınmanın anlamından bir parçadır.

İbn Abbas'ın rivâyet ettiği hadise göre Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) oruç tutan kimse için boş sözlerden çirkin sözlerden arınmak ve yoksullar için yemeleri için bir ikram olmak üzere fıtır sadakasını farz kılmıştır."[81] Buna göre sadaka (fıtır sadakası) orucun arınmasının tamamlayıcı unsurlarındandır. Her ikisi de bayram namazından önce yapılır. Böylelikle bu iki kelime Allah'ın emrettiği imanı ve salih ameli teşviki bir arada yapmış olmaktadır. Yüce Allah'ın: *"Oysa siz dünya hayatını tercih edersiniz. Hâlbuki ahiret hem daha hayırlı hem de daha kalıcıdır."* (Âyet 16-17) buyruklarında da ahiret gününe iman dile getirilmektedir.

İşte bunlar yüce Allah'ın: *"İman edenler, yahûdîler, hristiyanlar ve sâbiîler'den Allah'a ve âhiret gününe inanan ve salih amel işleyenlerin elbette Rabbleri katında ecirleri vardır. Onlar için korku yoktur. Onlar üzülecek de değillerdir."* (Bakara, 62) buyruğunda sözkonusu edilmiş esaslardır.

Ayrıca yüce Allah: *"Şüphe yok ki bu(nlar) önceki sahifelerde, İbrahim ile Mûsâ'nın sahifelerinde de vardır."* (Âyet 18-19) buyurduğu gibi bir başka yerde de: *"Şimdi gördün mü yüz çevireni ve az bir şey verip sımsıkı tutanı? Gayb ilmi yanındadır da artık o mu görüyor? Yoksa ona Mûsâ'nın sahifelerinde olan haber verilmedi mi? Ve ahdini(n gereklerini) eksiksiz yerine getiren İbrahim'in (sahifelerinde): Yük taşıyıcı hiçbir kimsenin başkasının yükünü yüklenmeyeceğini, İnsan için kendi çalıştığından başkasının olmadığını, çalıştığının muhakkak ileride görüleceğini, sonra da ona yaptıklarının en mükemmel bir şekilde karşılığının verileceğini."* (Necm, 33-41) buyurmaktadır.

Aynı zamanda şüphesiz İbrahim bu milletin sahibi ve bu ümmetin imamıdır. Yüce Allah: *"Sonra Biz sana: Hanif olarak İbrahim'in dinine uy. O müşriklerden de olmadı, diye vahyettik."* (Nahl, 123) ve: *"Kendini bilmezden başka İbrahim'in dininden kim yüz çevirebilir."* (Bakara, 130); *"İyilik yaparak kendisini Allah'a teslim*

81 Kaynakları daha önce gösterildi.

eden ve İbrahim'in hanif dinine uyan kimseden daha güzel din sahibi kim olabilir?" (Nisâ. 125); *"Gerçekten İbrahim başlı başına bir ümmetti. Allah'a itaatkârdı, hanifti."* (Nahl. 120) ve: *"Muhakkak Ben seni insanlara imam/önder yapacağım."* (Bakara. 124) buyurmaktadır.

Mûsâ ise kitabın kelamın ve şeriatın sahibidir. Ki semadan ona indirilen kitaptan ve Kur'andan daha ileri derecede hidâyete ileten bir kitap inmemiştir.

Bundan dolayı yüce Allah bu iki kitabı çeşitli yerlerde bir arada sözkonusu etmiştir. Şu buyruklarda olduğu gibi: *"De ki: Mûsâ'nın insanlar için bir nur ve hidâyet olmak üzere getirdiği kitabı kim indirdi?"* (En'am. 91) buyruğundan itibaren: *"Bu ise (sana) indirdiğimiz bir kitaptır."* (En'am. 92) buyruğuna kadar ve: *"İki sihir birbirine yardım etti dediler."* (Kasas. 28) buyruğundan itibaren: *"De ki: O halde Allah katından ikisinden daha doğru yol gösterici bir kitap getirin ki ben de ona uyayım."* (Kasas. 49) buyruklarına kadar. Cinlerin: *"Biz Mûsâ'dan sonra indirilmiş olup kendinden öncekileri doğrulayan, hakka ve dosdoğru yola ileten bir kitap dinledik."* (Ahkâf. 30) sözleri ile yine yüce Allah'ın: *"De ki: Bana haber verin. Eğer o Allah tarafından gönderilmiş iken siz onu inkar etmiş iseniz ve israiloğullarından bir şahit de onun bir benzeri üzere şahitlik edip iman etmiş olduğu halde siz büyüklük taslamış iseniz gerçek şu ki Allah zalimler topluluğuna hidâyet vermez."* (Ahkâf. 10) buyrukları. Necaşi'nin: "Şüphesiz ki bu ve Mûsâ'nın getirdiği aynı kandil yuvasından çıkmaktadır."[82] sözü de bu şekildedir.

Mûsâ (aleyhisselâm) hakkında: *"Ve Allah Mûsâ ile de konuştu."* (Nisa. 164). İbrahim (aleyhisselâm) hakkında da: *"Allah İbrahim'i halil/dost edinmiştir."* (Nisa. 125) buyurmaktadır. Halil olmanın aslı bir ve tek Allah'a ibadet etmektir. İbadet ise muhabbetin ve alçalışın en ileri derecesidir. Mûsâ da kitabın ve kelamın sahibidir.

Bundan dolayı peygamberleri inkar edenler İbrahim'in halil edinilmesinin ve Mûsâ ile konuşulmasının hakikatini inkar ederlerdi. Bu ümmet arasında şirk kokan bid'atler baş gösterince el-Cad b. Dirhem de bunu inkar etmiş. müslümanlar da o zamanın Irak emiri Halid b. Abdullah kurban niyetine onu kestiği zaman öldürmüş idiler. Halid bu arada: Kurbanınızı kesin Allah kurbanlıklarınızı kabul etsin. Ben de el-Ca'd b. Dirhem'i kurban edeceğim demiştir. el-Ca'd. Allah'ın İbrahim'i halil edinmediğini. Mûsâ ile konuşmadığını iddia etti. Sonra da minberden inip onu kesti.

82 Kaynakları daha önce gösterildi.

Şanı yüce Allah nebisini (sallallâhu aleyhi ve sellem) yeryüzündekilerin hepsine peygamber olarak gönderdiğinde onlar asılları itibari ile ümmiler ve kitap ehli kimseler olmak üzere iki sınıf idiler. Ümmiler İbrahim'e müntesip idiler. Çünkü onlar onun soyundan gelenler, evinin bekçileri idiler ve onun getirdiği dini şiarların bazı kalıntılarını devam ettiriyorlardı. Kitap ehlinin aslı ise Mûsâ'nın kitabı idi. Her iki taife de değişiklikler yapmış, bir takım değiştirmelerde bulunmuştu. Son peygamber de İbrahim'in milletini eğrilmiş iken düzeltti ve diğer kitaplar hakkında hüküm verici, önündekileri de tasdik edici hakkında ihtilafa düştükleri, tahrif ettikleri ve ilk kitaptan gizlenenler hususunda gerekli beyanları yapan kitabı getirdi.][83]

83 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XVI, 82-203.

GÂŞİYE SÛRESİ

(Mekke'de inmiştir. 26 âyettir)

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ خَاشِعَةٌ ﴿٢﴾ عَامِلَةٌ نَاصِبَةٌ ﴿٣﴾ تَصْلَى نَارًا حَامِيَةً ﴿٤﴾
تُسْقَى مِنْ عَيْنٍ آنِيَةٍ ﴿٥﴾

2. "Yüzler vardır ki, o gün korkulu ve zelildir.

3. Amel etmişler, yorulmuşlardır.

4. Kızgın bir ateşe gireceklerdir.

5. Son derece sıcak bir çeşmeden içirileceklerdir."

Tefsiri:

[Yüce Allah: "*Yüzler vardır ki, o gün korkulu ve zelildir. Amel etmişler, yorulmuşlardır. Kızgın bir ateşe gireceklerdir. Son derece sıcak bir çeşmeden içirileceklerdir.*" (Âyet 2-5) buyurmaktadır. Bu kıyamet gününde olacaktır. Şüphesiz bu husustaki iki görüş arasında doğru olan da budur.][84]

Merhum İbn Teymiyye matbu tefsirinde dedi ki:

["*Sana örtüp bürüyenin haberi geldi ya! Yüzler vardır ki, o gün korkulu ve zelildir. Amel etmişler, yorulmuşlardır. Kızgın bir ateşe gireceklerdir. Son derece sıcak bir çeşmeden içirileceklerdir.*" (Âyet 1-5)

Bu hususta iki görüş vardır:

1. Mana dünyada bir takım yüzler. korkulu ve zelildir, amel etmiştir, yorulmuşlardır. Kıyamet gününde ise kızgın bir ateşe gireceklerdir. Maksat ise rahipler gibi kâfirlerin âbidleri, yahudilerin âbidleridir. Hariciler gibi bid'at ehli kimseler hakkında tevil edildiği de olmuştur.

84 Mecmû'u'l-Fetâvâ. XXII. 557.

2. Bunun anlamı kıyamet gününde bir takım yüzlerin zelil olacakları, amel edip yorulacaklarıdır.

Derim ki hak olan çeşitli sebeplerden dolayı budur:

1. Bu ihtimale göre zarf kendisinden sonraki ifade ile alakalıdır. Yani örtüp bürüyen o günde bir takım yüzler korkulu ve zelil, amel etmiş, yorulmuş ve neticede (ateşe) gireceklerdir demek olur. Birinci açıklamaya göre ise zarf ancak yüce Allah'ın: *"Ateşe gireceklerdir"* buyruğu ile alakalı olur. Bu durumda yüce Allah'ın: *"Korkulu ve zelil"* lafzı yüzlerin sıfatı olur. Burada sıfat ile mevsuf arasına sonradan gelen bir sıfat ile alakalı ilgisiz bir kelime ("o gün lafzı") girmiş olur. İfadenin takdiri de şöyle olur: Zelil, amel etmiş, yorulmuş bazı yüzler o gün kızgın bir ateşe gireceklerdir.

Takdim ve tehir ise asıl ilkeye uygun değildir. Aslolan sözün nazmı ve tertibi üzere kabul edilmesidir. Onun tertibinin bozulması değildir.

Diğer taraftan karine ile birlikte takdim ve tehir caiz/mümkün olur. Ama karışıklık olacaksa caiz değildir. Çünkü bu durumda anlam muhatap için içinden çıkılmaz bir hal alır. Bilindiği gibi burada takdim ve tehirin olduğuna delil olacak bir karine yoktur. Bilakis karine bunun aksine delildir. Böyle bir hitapta takdim ve tehir yapmak istemek de beyana muhaliftir. Muhataba bunu anlamasını emretmek de teklif-i malayutak/takat dışı bir yükümlülük vermektir.

2. Şanı yüce Allah bu sûrede bedbaht olacakların da mutlu olacakların da yüzlerini sözkonusu etmiş, bundan sonra da: *"Yüzler de vardır ki, o gün nimetin eseri görülür onlarda. Amellerinden dolayı hoşnutturlar. Yüksek bir cennettedirler."* (Gaşiye, 8-10) buyurmuştur. Bilindiği üzere yüce Allah bu yüzleri dünyada değil kıyamet gününde nimet içinde olmakla nitelendirmiştir. O halde olması gereken sözlerin birbirine benzeşmesi her iki kısmın da birbirine denk olmasıdır. Farklı olması değildir. İşte bu durumda bedbahtların yüzleri de ahiretteki durumu ile nitelendirilmiş olur.

3. Bu kısımlara ayırmanın bir benzeri de yüce Allah'ın: *"O günde yüzler var ki apaydınlıktır. Rabblerine bakıcıdırlar. Ve o günde asık nice suratlar vardır. Kendilerine bel kemiklerini kıran çok belalı işler yapılacağını."* (Kıyame, 22-25) buyrukları ile: *"O günde apaydınlık yüzler vardır. Gülmektedir, sevinmektedir. Yine o günde üzerlerini toz toprak kaplamış yüzler de vardır. Bunları da karanlık ve siyahlık kaplayacaktır. İşte bunlar kâfirlerin ve facirlerin ta kendileridir."* (Abese, 38-42) buyruklarında dile getirilmektedir. İşte bütün bunlar yüzlerin dünyadaki değil ahiretteki durumlarına dair bir nitelemedir.

4. Yüzlerin çalışmakla amel etmekle nitelendirilmesi Kur'ân-ı Kerim'de yoktur. Kur'ân-ı Kerim'de sadece yüce Allah'ın: *"Simaları yüzlerindedir."* (Fetih. 29); *"Eğer dilesek onları elbette sana gösteririz. Sen de onları muhakkak simalarından tanırdın."* (Muhammed. 30) ve: *"Onlara âyetlerimiz apaçık okunduğu zaman o kâfirlerin inkârlarını çehrelerinden anlarsın. Neredeyse onlara âyetlerimizi okuyanların üzerlerine hücum edip çullanacaklar."* (Hacc. 72) âyetlerinde olduğu gibi simadan ve alametten söz edilmiştir. Çünkü amel etmek ve yorulmak ve sima ve alametin aksine yalnızca yüzler üzerinde ortaya çıkan bir hal değildir.

5. Yüce Allah'ın: *Yüzler vardır ki o gün korkulu ve zelildir, amel etmişler, yorulmuşlardır."* buyruğu eğer dünyada onların niteliği kabul edilecek olursa bu ifadelerde bir yergi sözkonusu olmaz. Hatta bunun övgü olma ihtimali daha yüksektir. Çünkü bu nihai olarak ibadet eden müminler ile ibadet eden kâfirler arasında ortak bir vasıftır. Yergi ise ortak vasıfla olmaz. Eğer özel olan kastedilecek olursa o vakit mesela putlar için alçalmış ve zelil, Allah'tan başkası için amel etmiş. şeytana itaat uğrunda yorulmuş denilmesi gerekirdi. Fakat ifadelerde bu vasfın kâfirlere özel olmasını ve bir yergi olmasını gerektiren bir husus yoktur. Kur'ân-ı Kerim'de de mutlak olarak bu vasıf yerilmiş de değildir, ayıplanmış da değildir. O halde onun bu anlama göre yorumlanması Kur'ân-ı Kerim'de bilinen hitabın sınırlarının dışına çıkmak olur.

6. Bu vasıf bazı kâfirler için özeldir ve bunu ayrıca tahsis etmeyi gerektiren bir husus yoktur. Çünkü kâfirlerden kendilerini ibadete verenler daha çoktur. Onların dinlerindeki fâsıkların cezalandırılması da dünyada da ahirette de daha çetindir. Aralarından üzerlerinde ittifak olunmuş haramlardan uzak kalıp yine üzerinde ittifak olunmuş vacipleri eda eden kimselerin cezaları da Allah ile birlikte bir başka ilah iddia eden kimselerin Allah'ın hak ile olması hali dışında haram kıldığı canı öldürenlerin ve zina edenlerin cezası gibi de olmayacaktır.

Bu takdire göre küfür ve azap yerine getirilmeyen kısım da daha çok ve büyük olduğuna göre böyle bir özelleştirme olması gerekenin aksine yapılmış olur.

7. O taktirde bu hitapta baştan itibaren ibadetten ve zühde yönelmekten bir nefret ettirme sözkonusu olur. Diğer taraftan hitapta herhangi bir kayıt getirmemiş olmakla birlikte eğer bu açıklama kâfir ve bidatçilerin ibadeti ile kayıtlanacak olursa o taktirde bu hitabın onda söz edilmeyen sûret ile düzeltilmeye gayret gösterilmesi sözkonusu olur.][85]

85 Mecmû'u'l-Fetâvâ. XVI. 217-220.

لَسْتَ عَلَيْهِمْ بِمُصَيْطِرٍ ﴿٢٢﴾

22. "Üzerlerine musallat olan bir zorba değilsin."

Tefsiri:

[Ali b. Ebu Talha. İbn Abbas'dan yüce Allah'ın: *"Müşriklerden yüz çevir."* (En'am. 106); *"Sen onların üzerine musallat olan bir zorba değilsin."* (Âyet 22); *"Onları affet ve bağışla."* (Maide. 13); *"Eğer affeder ve bağışlarsanız."* (Teğabün. 14); *"Allah emrini getirinceye kadar affedip bağışlayın."* (Bakara. 109); *"İman edenlere Allah'ın günlerini ummayanları bağışlamalarını söyle."* (Casiye. 13) ve buna benzer Kur'ân-ı Kerim'de yüce Allah'ın müminlere müşrikleri affedip bağışlamalarını emretmiş olduğu buyrukların hepsi yüce Allah'ın: *"Müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün."* (Tevbe. 5): *"Kendilerine kitap verilmiş olanlardan Allah'a ve ahiret gününe iman etmeyen ... cizye verinceye kadar savaşınız."* (Tevbe. 29) buyrukları ile nesh edilmiştir. İşte bu buyruklar müşriklerin affedilmesi ile alakalı buyrukları nesh etmiştir.][86]

إِنَّ إِلَيْنَآ إِيَابَهُمْ ﴿٢٥﴾

25. "Şüphe yok ki dönüşleri yalnız Bizedir."

Tefsiri:

[*"Şüphe yok ki dönüşleri yalnız Bizedir."* Yani yalnız bize döneceklerdir.] [87]

86 es-Sârimu'l-Meslûl. 226.
87 Mecmû'u'l-Fetâvâ. XV. 213.

FECR SÛRESİ

(Mekke'de inmiştir. 30 âyettir)

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

وَلَيَالٍ عَشْرٍ ﴿٢﴾

2. "Ve on geceye (yemin olsun)."

Tefsiri:

[Zülhicce ayının on günü gündüzleri ile beraber gecelerin tamamına verilen isimdir. Şüphesiz nahr (kurban bayramı birinci günü) zülhiccenin on günündendir. Bundan dolayı Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: "Şanı yüce Allah bu on günde işlenen salih ameli sevdiği kadar başka günlerde işlenmesini sevmiş değildir."[88]

Yüce Allah: "*Ve O on geceye*" buyurmaktadır ki nahr (kurban bayramı birinci günü) de buna dahildir. Yüce Allah bir başka yerde: "*Mûsâ ile otuz gece sözleştik ve buna ayrıca on gece daha kattık.*" (A'raf. 142) buyurmaktadır ki nahr/kurban bayramı birinci günü bu kırk günün sonuncusudur.[89]

"Aşr: on" lafzı asıl itibari ile sonunda yuvarlak te kelmediğinden ötürü -müennesin bir ismi olmakla birlikte- günün kapsamına girmesinin iki sebebi vardır:

1. Araplar gecelere göre tarih belirlerler. Çünkü kameri ayın başlangıcı odur. Gündüzler de geceye tabi olarak güne dahildir. Bundan dolayı bir kimse zülhiccenin onuncu günü itikafta bulunmayı adayacak olursa onun kurban bayramı birinci/Nahr günü itikaf etmesi gerekir.

88 Buhârî. II. 24-25.

89 Bu İbn Cerir. XXX. 169'da belirtildiği gibi seleften bazı kimselerden rivâyet edilmiş bir açıklamadır.

2. Bazen müzekkerin niteliği halinde bu lafız he'siz/yuvarlak te olmadan da gelebilir. Çünkü Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem): "مَنْ صام رمضان وأتْبَعَهُ ستًا من شوّال" :Her kim Ramazan ayını tuttuktan sonra Şevval ayından altı gün tutarsa..."[90] ayrıca (az önce geçen hadiste): "(من هذه الأيام العشر): Bu on günden..." buyurmuştur.][91]

وَثَمُودَ الَّذِينَ جَابُوا الصَّخْرَ بِالْوَادِ ﴿٩﴾

9. *"Ve vadi(ler)de kayaları oyan Semud'a."*

Tefsiri:

[Yüce Allah'ın: "*Vadi(ler)de kayaları oyan*" buyruğu onların kayaları oydukları yani parçaladıklarına delildir.][92]

فَأَمَّا الْإِنْسَانُ إِذَا مَا ابْتَلَاهُ رَبُّهُ فَأَكْرَمَهُ وَنَعَّمَهُ فَيَقُولُ رَبِّي أَكْرَمَنِ ﴿١٥﴾
وَأَمَّا إِذَا مَا ابْتَلَاهُ فَقَدَرَ عَلَيْهِ رِزْقَهُ فَيَقُولُ رَبِّي أَهَانَنِ ﴿١٦﴾

15. "Ama insan Rabbi kendisini sınayıp da ona ikramda bulunup nimetler verse: "Rabbim beni şereflendirdi, bana lutfetti, der.

16. Fakat ne zaman onu deneyip, rızkını daraltırsa bu sefer: Rabbim beni alçalttı, der."

Tefsiri:

[Yüce Allah: "*Ama insan Rabbi kendisini sınayıp da ona ikramda bulunup nimetler verse: "Rabbim beni şereflendirdi, bana lutfetti, der. Fakat ne zaman onu deneyip, rızkını daraltırsa bu sefer: Rabbim beni alçalttı, der. Hayır!*" (Âyet 15-17) buyurmaktadır. Yani benim bolluk verdiğim her kimseye ikramda bulunmam buna karşılık kendisini darlık içinde bıraktığım herkesi de değersiz kılmam anlamına gelmez. Aksine bu kulun rahat ve bolluk dolayısıyla şükretmesi, darlık ve sıkıntı üzerine sabretmesi için bir ibtila/sınamadır. Bu sebeple kendisine şükretmek ve sabretmek nasip olan bir kimse hakkında Allah'ın verdiği her bir hüküm ve takdir hayır olur. Nitekim sahih'te belirtildiği üzere Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: "Allah mümin için neyi hükme bağlarsa mutlaka bu onun için bir hayır olur. Ve esasen bu müminden başka hiçbir kimse için böyle değildir. Ona

90 Müslim, 1164.
91 Şerhu'l-Umde -el-hacc-, I, 380-381.
92 Mecmû'u'l-Fetâvâ, VIII, 17.

bir bolluk isabet ettiği vakit şükreder ve bu onun için bir hayır olur. Yine ona bir darlık isabet ettiği zaman sabreder bu da onun için bir hayır olur."[93]][94]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[*"Ama insan Rabbi kendisini sınayıp da ona ikramda bulunup nimetler verse: "Rabbim beni şereflendirdi, bana lutfetti, der. Fakat ne zaman onu deneyip, rızkını daraltırsa bu sefer: Rabbim beni alçalttı, der. Hayır!"* (Âyet 15-17) buyruğu ile şanı yüce Allah dünyada kendisine bela ve sıkıntı verdiği herkesi küçük düşürmüş olduğu anlamına gelmeyeceğini açıklamaktadır. Aksine o kulunu bollukla da darlıkla da imtihan eder. Mümin ise çok sabredici ve çok şükredici olur. Böylelikle bu da öteki de onun için bir hayır olur. Nitekim sahih'te belirtildiği üzere Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: "Allah mümin için neyi hükme bağlarsa mutlaka bu onun için bir hayır olur. Ve esasen bu müminden başka hiçbir kimse için böyle değildir. Ona bir bolluk isabet ettiği vakit şükreder ve bu onun için bir hayır olur. Yine ona bir darlık isabet ettiği zaman sabreder bu da onun için bir hayır olur."][95]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Şanı yüce Allah da: *"Ama insan Rabbi kendisini sınayıp da ona ikramda bulunup nimetler verse: "Rabbim beni şereflendirdi, bana lutfetti, der."* (Âyet 15) buyurduktan sonra (كلا): Hayır" buyurmaktadır. Bu lafızda bir azar ve bir uyarı vardır. Böyle bir sözün söylenmesinden vazgeçilmesi için bir azar, bundan sonra haber verilecek ve emredilecek hususlara da bir dikkat çekmek, bir uyarı vardır. Çünkü her dünyevi nimetlere mazhar olan herkesin bu hali bir ikram sayılarak bununla Allah'ın ona ikramda bulunduğu kabul edilemeyeceği gibi bu hususta darlık içerisinde bırakılan herkesi de bu yolla hakir ve küçük düşürmüş olmaz. Aksine yüce Allah kullarını rahat ve bollukla da darlık ve sıkıntı ile de imtihan eder.

Bazen sevmediği ve nezdinde değerli de olmayan bir kimseye -bu yolla istidrac olmak/derece derece azaba yaklaştırmak üzere dünyevi nimetleri verebilir. Bazı hallerde de sevdiği ve dost edindiği bir kimseyi de bu nimetlere karşı koruyabilir. Böylelikle onun nezdindeki mertebesinin düşmemesini yahut o nimet sebebi ile hoşlanmadığı bir duruma düşmemesini ister.][96]

93 Kaynakları daha önce gösterildi.
94 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XXII, 447-448.
95 Mecmû'u'l-Fetâvâ, VIII, 74-75. Hadisin kaynakları da daha önce gösterildi.
96 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XI, 301.

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah: *"Ama insan Rabbi kendisini sınayıp da ona ikramda bulunup nimetler verse: "Rabbim beni şereflendirdi, bana lutfetti, der. Fakat ne zaman onu deneyip, rızkını daraltırsa bu sefer: Rabbim beni alçalttı, der. Hayır!"* (Âyet 15-17) buyurmaktadır. Yani durum böyle değildir. Allah'ın geniş rızık verdiği herkes değerli kılınmış olmaz. Rızkı daraltılmış herkes de alçaltılmış olmaz. Aksine yüce Allah bazen mühlet vermek, istidrac olmak üzere ona bolluk verebilir. Bazen de onu korumak ve muhafaza etmek maksadıyla da rızkını daraltabilir. Dinine bağlı kimselerden herhangi bir kulun rızkının daraltılması onun küçük, büyük bazı günahları sebebiyle olabilir. Nitekim seleften birisi şöyle demiştir: Şüphesiz kişi bazen işlediği günahtan ötürü rızıktan mahrum bırakılabilir.[97]

Hadiste de Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir: "Allah'tan çokça mağfiret dileyen kimseye Allah her üzüntüden bir kurtuluş ve her bir darlıktan bir çıkış yolu ihsan eder ve onu ummadığı yerden rızıklandırır."[98]][99]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[*"Ama insan Rabbi kendisini sınayıp da ona ikramda bulunup nimetler verse: "Rabbim beni şereflendirdi, bana lutfetti, der. Fakat ne zaman onu deneyip, rızkını daraltırsa bu sefer: Rabbim beni alçalttı, der. Hayır!"* (Âyet 15-17). Bu buyrukta yüce Allah böyle bir kimseye ikramda bulunduğunu haber vermekle birlikte sınanan kimsenin: Rabbim beni şereflendirdi/ikramda bulundu demesini kabul etmemektedir. Şanı yüce Allah'ın haber verdiği lafız sınanan kimsenin söylediğini belirtip Allah'ın kabul etmediği lafız gibidir. Ancak mana farklıdır. Çünkü sınanan kişi bunun kendisi için kayıtsız şartsız bir ikram/şereflendirme olduğuna inanmıştı. Bu ise nimetlerin kendisi için bir şereflendirme olduğunu ve kendisine verilen bu nimetlerin bundan daha büyük bir azaba sebep teşkil etmeyeceğini düşündüğü bir nimettir. Halbuki durum böyle değildir. Aksine yüce Allah onu bu nimetle sadece sınamıştır. Böylelikle o bu nimetleri kimin kendisine itaat yolunda kullanacağını kimin kendisine isyan etmek uğrunda kullanacağını açıkça ortaya çıkarmak istemiştir. O her iki halden hangisinin ortaya çıkacağını bilmekle birlikte böyle yapmıştır. Çünkü ne olacağını bilmek ayrı bir şeydir, bir şeyin olması ve olduğu hali ile bilinmesi de ayrı bir şeydir.

97 İbn Mace, 4022; Ahmed, V, 277, 280, 282 ve başkaları. Selefin bir sözü olarak sahihtir.
98 Kaynakları daha önce gösterildi. Hadis bir parça zayıftır.
99 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XVI, 53.

Yüce Allah'ın: *"İkramda bulunup nimet verse"* buyruğuna gelince bu, lezzetlerin bulunduğu şeyler ile ikramda bulunup şereflendirmektir. Bundan dolayı onunla birlikte "nimetler verse" buyruğu ile birlikte zikretmiştir. Bundan dolayı avamın "keramet" adını verdiği olağanüstü haller esasında tahkik ehli kimselere göre kayıtsız şartsız keramet değildir. Aksine tahkikin sonucuna göre keramet istikametten ayrılmamaktır. İstikamet ise Allah'a itaat etmektir. O da/keramet de ancak Allah'ın kulu kendisi ile sınadığı şeylerdendir. O keramet sebebi ile ona itaat ederse onu yükseltir. Eğer ondan ötürü ona isyan ederse onu alçaltır. İsterse bir başka itaatin etkilerinden birisi olsun. Nitekim yüce Allah: *"Ve: Eğer onlar o yol üzere dosdoğru gitseler elbette Biz onlara bol su içirirdik. Onları bu konuda deneyelim diye. Kim Rabbinin zikrinden yüz çevirirse onu zorlu bir azaba sokar."* (Cin. 16-17) buyurmuştur.][100]

وَجَآءَ رَبُّكَ وَالْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا ﴿٢٢﴾

22. "Rabbin gelip melekler de saf saf dizildiğinde."

Tefsiri:

[Şüphesiz melekler saf saf oldukları halde kıyamet gününde yüce Allah kulları arasında ayırdedici hükmünü vermek üzere gelecektir. Nitekim yüce Allah'ın: *"Rabbin gelip melekler de saf saf dizildiğinde."* (Âyet 22) buyruğunda böyledir. Ayrıca Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) şunu eklemiştir: "Şanı yüce ve mukaddes Rabbimiz kıyamet gününde kulları arasında ayırdedici hükmünü vermek üzere gelecek, muvahhidlerin günahkârları arasından dilediği kimselerin günahlarını bağışlayacak, dilediği kimseleri azaplandıracaktır. Yüce Allah'ın: *"Dilediği kimselere (günahlarını) bağışlayacak, dilediği kimseleri azaplandıracaktır."* (Maide. 18) buyruğunda olduğu gibi.][101]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Böylece yüce Allah: *"Rabbin gelip melekler de saf saf dizildiğinde"* buyurmaktadır ki "gelecektir" anlamındadır. Geliş için yeni bir isim kullanmadığı gibi fiil de geliş vakti için geri kalmıştır (yani fiil geliş vaktinde taahhuk edecektir). Çünkü fiil, "(جاء): Geldi" ve "(سيجيء): Gelecek" şeklinde olup onun gelişi keyfiyetin ve teşbihin sözkonusu olmayacağı bir nitelikte ondan var olacaktır. Çünkü bu rububiyetin bir fiilidir, akıl onu idrak edemez. Mabudun keyfiyetini öğrenmek hususunda irade müdahil olmak istediği vakit buna nefsin takati yetmez. Bu sebeple

100 Câmiu'l-Mesâil, II. 352. Ayrıca bk. aynı eser, II. 342.

101 Mecmû'u'l-Fetâvâ, V. 60-61.

iki taraftan birisine gitme. Muattıl da olma. Müşebbih de olma (ne Allah'ın sıfatlarını inkâr et ne de onu mahlukata benzet). Sen de yüce Allah'ın kendi zatı için razı olduğu şeylere razı ol. Onun kendi zatı için verdiği haberleri aşmayarak tasdik ederek, müslüman olarak ve teslimiyetle orada dur. Nefret ettirici bir araştırmaya da iciğini cıcığını ortaya çıkarmak isteyen bir uygun izah bulmaya da kalkışma.][102]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Ebu Abdullah Ahmed b. Said er-Ribati dedi ki: Ben emir Abdullah b. Tahir'in meclisinde bulundum. İshak b. Râhuye de bulundu. Ona nüzul hadisi hakkında o sahih midir diye soruldu. O evet dedi. Abdullah'ın komutanlarından birisi ona sordu: Ey Ebu Yakub! Sen Allah'ın her gece indiğini mi iddia ediyorsun dedi. O, evet dedi. Komutan: Nasıl iner dedi. İshak ona şu cevabı verdi: Benim sana onun nüzulünü/inişini anlatabilmem için senin onun yukarıda oluşunu kabul etmen gerekir. Bu sefer adam ona: Ben onun yukarıda olduğunu kabul ettim dedi. İshak da ona şöyle dedi: Yüce Allah: *"Rabbin gelip melekler de saf saf dizildiğinde"* buyurmaktadır. Bu sefer emir Abdullah b. Tahir şöyle dedi: Ey Ebu Yakub! Bu kıyamet gününde olacak deyince İshak dedi ki: Allah emiri aziz kılsın. Kıyamet gününde gelecek olanın bugün gelişine kim engel olabilir?][103]

يَآ أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ﴿٢٧﴾ ارْجِعِي إِلَى رَبِّكِ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً ﴿٢٨﴾
فَادْخُلِي فِي عِبَادِي ﴿٢٩﴾ وَادْخُلِي جَنَّتِي ﴿٣٠﴾

27. "Ey yakîn ile huzur bulmuş nefs!

28. Kendin razı olmuş ve rızaya ermiş olarak dön Rabbine!

29. Haydi katıl (salih) kullarıma!

30. Ve gir cennetime!"

Tefsiri:

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah: *"Ey yakîn ile huzur bulmuş nefs! Kendin razı olmuş ve rızaya ermiş olarak dön Rabbine! Haydi katıl (salih) kullarıma! Ve gir cennetime!"* (Âyet 27-30) buyurmakta ve böylelikle nefse Rabbine dönmesi, kulları arasına ve cennetine girmesi için hitabta bulundu. Bu ise onun bir Rabbinin olduğu hususunda açık bir ifadedir. Burada "nefs" kabz edilen ruhtur. Ancak onun nitelikleri türlü

102 Mecmû'u'l-Fetâvâ. V. 64. Bu ifadeler Amr b. Osman el-Mekki'ye aittir.
103 Mecmû'u'l-Fetâvâ. V. 375: el-İstikame. I. 77-78.

türlüdür. Nitekim Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem) de sahih hadiste yolculuk sırasında sabah namazını uyudukları için geçirmeleri üzerine şöyle demişti: "Şüphesiz Allah ruhlarımızı dilediği kadar kabzetti ve dilediği zaman da onları geri verdi." Bir rivâyette de: "Dilediği kadar nefislerimizi/canlarımızı kabzetti" şeklindedir.[104]][105]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Denildiği üzere nefisler üç türlüdür:

1. Kötülüğü emreden nefis/nefs-i emmâre. Günahları ve masiyetleri işlemek sûretiyle hevâsının peşinden gitmenin baskın olduğu nefistir.

2. Nefs-i levvâme/kınayıcı nefis: Bu ise günah işleyen ve tevbe eden nefistir. Bu nefis hayır da yapar şer de yapar. Fakat şer işlediği zaman tevbe eder ve Allah'a döner. Bundan dolayı ona levvame/kınayıcı adı verilir. Çünkü bu nefis günahlardan ötürü sahibini kınar. Ayrıca kendisi hayır ile şer arasında gidip gelmesi anlamında televvüm ettiği için de bu adı alır.

3. Nefs-i mutmainne: Bu ise hayrı ve hasenatı seven, onu isteyen, şerden ve kötülüklerden nefret eden ve bundan hoşlanmayan nefistir. Bu hal o nefis için bir huy, bir adet ve bir meleke haline gelir.

İşte bunlar aynı zatın nitelikleri ve durumlarıdır. Yoksa her insana ait olan nefis bir tek nefistir. Bu da insanın zaten kendisinde görüp fark ettiği bir durumdur.][106]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Üç türlü nefis vardır: Emmare, mutmainne ve levvame. Birincileri kendilerine kötülüğü emreden nefs-i emmare sahibi olan kimselerdir. Ortadakiler ise hakkında: *"Ey yakîn ile huzur bulmuş nefs! Kendin razı olmuş ve rızaya ermiş olarak dön Rabbine! Haydi katıl (salih) kullarıma! Ve gir cennetime!"* (Âyet 27-30) buyrulduğu nefs-i mutmainneye sahip olan kimselerdir.

Diğerleri ise günah işleyen sonra da ondan dolayı kendisini kınayan, bazen bu tarafa bazen öte tarafa gidip gelen yahut da bir takım salih amellere başka kötü amelleri karıştıran nefs-i levvame sahibi kimselerdir. Bunların günahlarını itiraf etmeleri halinde onların tevbe etmelerini nasip etmesi umulur. Nitekim yüce Allah: *"Diğer bir kısım da günahlarını itiraf ettiler. Onlar salih ameli başka bir kötü (amel) ile karıştırmışlardır. Olur ki Allah onların tevbelerini kabul eder. Muhakkak Allah mağfiret ve rahmet edendir."* (Tevbe. 102) buyurmaktadır.

104 Buhârî. 595.
105 Mecmû'u'l-Fetâvâ. IV. 325.
106 Mecmû'u'l-Fetâvâ. IX. 294.

Bundan dolayı insanlar Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in: "Benden sonraki iki kişiye Ebu Bekir'e ve Ömer'e uyun"[107] buyruğunda dile getirdiği gibi uymakla emrolundukları Ebu Bekir ve Ömer zamanında insanlar risalete zaman itibari ile daha yakın, imanları ve salahları da daha büyüktü. Onların imamları (yani yöneticileri) ise vacip olanları daha çok yerine getiren ve itminan/mutmainlikte de daha sağlam ve sebatlı idiler. Bu sebeple fitne ortaya çıkmadı. Çünkü onlar vasat kısım hükmünde idiler.

Osman (radıyallâhu anh)'ın halifeliğinin son zamanları ile Ali (radıyallâhu anh)'ın halifeliği döneminde ise üçüncü kısım çoğaldı. Böylelikle onlarda iman ve din ile birlikte bir tür arzu ve şüpheler de ortaya çıktı. Bu husus kimi yöneticilerde ve kimi yönetilenlerde de meydana geldi. Bundan sonra daha da çoğaldı. Bundan dolayı daha önce sözü edilen her iki tarafın da takva ve itaat olanı iyice arayıp tespit etmemesinin sebep teşkil ettiği fitne ortaya çıktı. Bu iyice tespit edilmeyen, takva ve itaat de her iki tarafta bulunan bir tür hevâ ve taassuba karıştı. Bunların her birine kendisine göre bir tevilde bulunuyor ve iyiliği emredip kötülükten alıkoyduğunu, hakkın ve adaletin kendisi ile beraber olduğunu kabul ediyordu. Oysa bu tevil ile birlikte bir tür hevâ da vardı. Onda bir tür zan ve nefislerin arzu ettiği bir şeyler de vardı. Her ne kadar iki kesimden birisi diğerine göre hakka daha yakın idiyse de bu böyle idi. Bu sebeple mümin kimseye kalbini doğrultması ve saptırmaması için hidâyet ve takva üzere kalbine sebat verip hevâsına uymaması için Allah'tan yardım dilemesi ve yalnız ona tevekkül etmesi gerekir.][108]

107 Tirmizi, 3663; İbn Mace, 97; Ahmed, V, 399; Humeydi, 449. Hadis hasen yahut sahihtir.
108 el-İstikame, II, 251-253.

BELED SÛRESİ

(Mekke'de inmiştir. 20 âyettir)

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

لَآ أُقْسِمُ بِهٰذَا الْبَلَدِ ﴿١﴾ وَأَنْتَ حِلٌّ بِهٰذَا الْبَلَدِ ﴿٢﴾

1. "Yemin olsun bu beldeye

2. Sen bu beldede bulunmakta iken."

Tefsiri:

[Aynı şekilde Vakıdi, Ebu Berze'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Şu: *"Yemin olsun bu beldeye. Sen bu beldede bulunmakta iken."* (Âyet 1-2) âyeti benim hakkımda nazil oldu. Ben Abdullah b. Hatal'ı Kâbe'nin örtülerine asılmış bulunduğu halde dışarı çıkardım ve onun boynunu iki Rükün ile Makam(-ı İbrahim) arasında vurdum.][109]

أَيَحْسَبُ أَنْ لَنْ يَقْدِرَ عَلَيْهِ أَحَدٌ ﴿٥﴾ يَقُولُ أَهْلَكْتُ مَالًا لُبَدًا ﴿٦﴾
أَيَحْسَبُ أَنْ لَمْ يَرَهُ أَحَدٌ ﴿٧﴾

5. "O hiç kimsenin kendisine asla güç yetiremeyeceğini mi sanır?

6. O der ki: Ben yığın yığın mal tükettim.

7. O kimsenin kendisini asla görmediğini mi zanneder?"

Tefsiri:

[Yüce Allah: *"Biz insanı andolsun bir zorluk içinde yarattık."* Bu dünya ve ahiret işleri dolayısı ile karşı karşıya kalınan zorluktur. Böyle bir zorlukla müca-

109 es-Sârimu'l-Meslûl, 140.

dele bu mücadeleyi verecek olanın güçlü olmasını, çokça tasarruflarda bulunup çokça çarelere başvurmasını gerektirir. İşte bu sebepten dolayı yüce Allah: *"O hiç kimsenin kendisine asla güç yetiremeyeceğini mi sanır? O der ki: Ben yığın yığın mal tükettim. O kimsenin kendisini asla görmediğini mi zanneder?"* (Âyet 5-7) buyurmaktadır. İşte bu insan da o ümmetlerin türünden haklarında: *"Malımın bana faydası olmadı. Saltanatım da beni bırakıp gitti."* (Hakka. 28-29) diyen kimselerin türündendir. Bu kişi işlere karşı mücadele edecek bir güce sahiptir. Bütün bunların hepsini de kendisi helak edip tüketti. Bununla beraber böyle bir kimse, kimsenin kendisine güç yetiremeyeceğini ve amellerinin karşılığını ona veremeyeceğini mi zanneder? Bitirip tükettiği malını kimsenin görmediğini, onun yaptığını bilmediğini mi zanneder?

Güç yetirmek/kudret ve ilim ile amellerin karşılıkları verilir. Hatta bu ikisiyle her şey meydana gelir. Yüce Allah'ın gücünün yettiğini ve bildiğini haber vermesi ise tehdidi ve korkutmayı ihtiva eder. Çünkü o kâdir olduğuna göre amelin karşılıklarının verilmesi de mümkündür. Alim olduğuna göre yine amelin karşılığı mümkün olur. Çünkü adalet ile neler yaptığı takdir edilir. Kudreti olmayan bir kimsenin ceza/karşılık vermek imkânı olmaz. Çünkü bir kişiye karşı aciz olan birisinin ona ceza (amelinin karşılığını vermesi mümkün değildir. Kudreti bulunmakla birlikte neler yaptığını görmeyen bir kimse eğer bilgisizce ona ceza/karşılık verecek olursa zalim ve haksız olur. O halde karşılık vereceği kimsenin neler yaptığını bilmesi de kaçınılmazdır.

Bundan dolayı hakimin şahitlere ihtiyacı vardır. Hükümdarların da kendilerine malların ve başka şeylerin miktarlarını haber verecek divan görevlilerine ihtiyaçları olur. Böylelikle onların yapacakları işler ilme dayalı olsun.[110]

Yüce Allah insanı *"zorluk"* içinde yaratmıştır. Dolayısı ile ona hiçbir kimsenin güç yetiremeyeceğini mi zanneder? (لن) gelecek zaman olumsuzluk edatıdır. Yani böyle bir kimse gelecekte hiçbir kimsenin kendisine güç yetirmeyeceğini mi zanneder? Bundan dolayı ailesinin fertlerine ve çocuklarına kendisini yakmalarını emreden Rabbinden korkan o kişi cezanın kudret ile alakalı olduğunu biliyordu. Bunu bildiği için: "Eğer Allah'ın bana gücü yetecek olursa andolsun beni âlemlerden hiçbir kimseyi azaplandırmadığı bir azap ile azaplandıracaktır." demişti.[111]

110 Asıl nüshada bir boşluk.
111 Buhârî. 3481: Müslim. 2756.

Şanı yüce Allah'ın kudret ile tehdit etmesi kudreti içerisinde olan halin onunla beraber ortaya çıkması içindir. Nitekim ilimle tehdit etmesi de ilimle birlikte cezanın/amelinin karşılığının verilmesinin meydana gelmesi dolayısıyladır. Nitekim yüce Allah: *"De ki: O size üstünüzden yahut ayaklarınızın altından bir azap göndermeye yahut da sizi birbirinize katıp kiminize kiminizin hıncını tattırmaya kadir olandır."* (En'am, 65) buyurmaktadır. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) de bu âyet nazil olunca: "Rabbim sana sığınırım, Rabbim sana sığınırım" buyurmuştu.

"Yahut sizi birbirinize katıp kiminize kiminizin hıncını tattırmaya kadir olandır." (En'am, 65) buyruğunda da: "Bu ikisi daha hafiftir" buyurmuştu.[112] Çünkü yüce Allah burada kudreti ve makdurun/kudret altında olan işin türü hakkında söz etmektedir. Bir kimsenin: Ben seni yakalayabilecek olduktan sonra sen benden nereye kaçıyorsun demeye benzer.

İşte görmek ile bilmek hakkında da durum böyledir. Yüce Allah'ın buradaki: *"O kimsenin kendisini asla görmediğini mi zanneder?"* (Âyet 7) buyruğu gibidir. Yine yüce Allah'ın namaz kılan bir kulu engellemeye çalışan kimse hakkındaki: *"O Allah'ın gördüğünü bilmez mi?"* (Alak, 14) buyruğu da yüce Allah'ın: *"De ki: Amel ediniz, Allah da rasûlü de müminler de sizin amelinizi görecektir."* (Tevbe, 105); *"Yoksa onlar gizlediklerini ve fısıltılarını işitmez miyiz sanırlar. Öyle değil hatta elçilerimiz de yanlarındadır yazıp duruyorlar."* (Zuhruf, 80); *"İşledikleri her şey de defterlerdedir. Küçük büyük her şey satır satır yazılıdır."* (Kamer, 52-53) buyrukları ve benzeri diğer buyruklar da böyledir.][113]

أَلَمْ نَجْعَل لَّهُ عَيْنَيْنِ ﴿٨﴾ وَلِسَانًا وَشَفَتَيْنِ ﴿٩﴾

8. "Biz ona iki göz vermedik mi?

9. Bir de bir dil ve iki dudak."

Tefsiri:

[*"Biz ona iki göz vermedik mi? Bir de bir dil ve iki dudak."* (Âyet 8-9). Yani biz o kimseyi gören ve konuşan bir kişi yapmadık mı? Yüce Allah konuşmaktan bir dil ve iki dudak diye söz etmiştir. Çünkü bunlar konuşma organlarıdır. İki dudağın sözkonusu edilmesi ise konuşma nimetinin ancak onlar ile tamam olmasından dolayıdır.][114]

112 Kaynakları daha önce gösterildi.
113 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XIII, 316-318.
114 Mecmû'u'l-Fetâvâ, VII, 334.

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah: *"Biz ona iki göz vermedik mi? Bir de bir dil ve iki dudak? Ve biz ona iki de yol gösterdik."* (Âyet 8-10) buyurmaktadır. Hidâyetin yeri kalptir. Sürekli hareket ve (amelleri) kazanmak konumunda olan bu üç organ ise ya insanın lehine çalışırlar ya da aleyhine. Oysa hareket halindeki iç organları böyle değildir. Onların hareketi ile sevabın ve cezanın bir ilgisi yoktur. Diğer görünür organlar ise bunun aksinedir. Onlarda hareketsizlik daha çok görülür. Hareketlilik ise bunlara göre daha azdır. İşte bu üç organ hakkında Meryemoğlu İsâ (aleyhisselâm)'dan şöyle dediği rivâyet edilmektedir: "Her kimin susması tefekkür, konuşması zikir ve bakması ibret olursa...[115]

İbn Ebu Hatim'de yer alan Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in niteliklerine dair bir hadiste[116] O çokça susar, her zaman tefekkür eder, daima üzüntülü görünürdü.

Çünkü susmak ve düşünmek dil ve kalp içindir. Üzüntüye gelince bundan maksat istenen bir şeyi elde edememek yahut hoşlanılmayan bir şeyin meydana gelmesinden ötürü duyulan acı değildir. Çünkü o yasaklanmış bir şeydir ve böyle bir tutum onun hâlinin özelliklerinden değildi. Bununla gelecekte karşısına çıkacak hususları önemsemesi ve onlara karşı uyanık ve dikkatli olmasını kastetmiştir. Bu tutum ise kalp ile göz arasında ortak bir haldir.

Yine bu hususta Buhârî ve Müslim'in sahihlerinde[117] İbn Abbas'ın rivâyet ettiği hadise göre O (sallallâhu aleyhi ve sellem) geceleyin namaz kılmak üzere kalktığı vakit semaya bakar ve Âl-i İmran Sûresi'nin sonlarındaki on âyet-i kerimeyi okurdu.

Böylelikle zikri bakmayı ve fikri bir arada yapmış oluyordu. Çünkü nazar kalbin ve gözün nazarı demektir. Zikrin de aynı zamanda dilin zikri ile birlikte kalbin zikrinin de beraber olmasını gerektirir.

Bakmak başlangıç, zikir bir sonuçtur. Çünkü nazar idrakten öncedir. İlim ve zikir ise idrakten ve ilimden sonra gelir. Bundan dolayı kelamcılar ilmi gerektiren

115 Asılda da bu şekilde şartın cevabı zikredilmemiştir.

116 Bununla İbn Ebu Hatim'i mi yoksa Ebu Hatim İbn Hibban'ı mı kastettiğini bilemedim. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in nitelikleri hakkındaki hadisten maksat da Hind b. Ebu Hâle'nin rivâyet ettiği bilinen hadistir ki bunu da Tirmizi Şemâil adlı eserinde Taberani ve el-Âhâd ve'l-Mesâni'de İbn Ebu Âsım. Sünen'inde ve Şuab adlı eserlerinde Beyhaki. Tabakat'ında da İbn Sa'd rivâyet etmiştir. Ben bu hadisi İbn Ebu Hatim'de bulamadım ama Ebu Hatim. İbn Hibban'ın es-Sikât. II. 145-147'de tespit ettim.

117 Kaynakları daha önce gösterildi.

nazarda/düşünmede mutasavvıflar da ilmi tespit eden zikirde yer aldıklarından ötürü nazar/bakma aletini zikir aletinden önce zikretmiş ve sonunda görücü ve zikredici olan o kapsamlı meleğin hidâyeti ile sözü bitirmiştir.

Şanı yüce Allah dili ve dudakları zikretmiştir. Çünkü bunlar konuşan iki organdır. Hava, boğaz, damak, küçük dil ve dişlere gelince hareketlerinin birbirleri ile bitişik ve irtibatlı olması çenenin diğer kısımları ile aynı durumdadır. Ama dil ile dudaklar ayrıdır. Diğer taraftan iki dudak be, fe, mim ve vav gibi toparlayıcı harflerin telaffuz olundukları son yerdir.

Be ve fe sebep belirten iki harftir. Be her zaman için insak/başına geldiği ismin bitişiklilik anlamı ve sebeplilik ifade eder. Fe de aynı şekilde takit ve sebep ifade eder. İşte bütün işler sebepler aracılığı ile birbirine bağlı olur.

Mim ile vav'a gelince bunlar bir araya getirmek ve kuşatıcılık anlamını ihtiva eder. Nitekim "mim" beş türde muhatap çoğul zamirini teşkil eder. Bunlar muttasıl ve munfasıl zamirleri ile mecrur zamirdir." (أَنْتُمْ و عَلِمْتُمْ و إِيَّاكُمْ و عِلْمُكُمْ و بِكُمْ). Siz, Bildiniz, Size, İlminiz, Sizinle" lafızlarındaki zamirlerde olduğu gibi. Aynı zamanda yine bu beş türde gaib çoğul zamirde de zikredilir. Zamir ise nerede bulunursa bulunsun ya mütekellim ya muhatap ya da gaib zamiridir. Ya tekil, ya ikil yahut çoğuldur. (İ'rab bakımından) ya merfu, ya mansub yahut mecrurdur. Böylelikle mutlak olarak bunların hepsini (mim harfi) kuşatmış olur. (Yani hepsinde bu harf bulunur). Mutlak çoğunlarda bizzat bulunur. İki ile miktarı tespit edilmiş çoğulda ise tesniye/ikil alametinin ziyadesi ile getirilir. Bu ise "(أَنْتُمَا وَعَلِمْتُمَا): İkiniz, İkiniz bildiniz" benzerlerinde elif'tir. Geri kalanı da böyledir.

İşte bundan dolayı mutlak çoğulda "vav" ziyade edilir. Bundan dolayı: "(عليهموا وأنتموا): Üzerlerine, Siz" denilmiştir Tıpkı tesniye/ikilde de elifin ilave edilmesi gibi. Bunu (vavı) hazf edenler ise hafiflik olsun diye hazf ederler. Çünkü alametin terk edilmesi de bir alamettir. Böylelikle mim ortak harf olur. Sonra farkı gösteren elif yahut vav ile birlikte onun bulunmayışıdır.

"Vav" harfine gelince. gaib çoğul zamirler onunla yapılır "(قالوا): Dediler" ve benzerlerinde olduğu gibi.

"(إياكم): Size" ve "(هم):...ları" gibi muttasıl/bitişik zamirlere gelince, bunlar her iki şekilde de kullanılır. "Vav" harfi munfasıl merfu zamirin tamamını teşkil edip ya harfi de dişil zamirlerin tamamı için kullanıldığından ötürü bütün hallerinde ya harfi mutlak olarak müennes için kullanılır olmuştur. Müfret ise tesniyeden ve çoğullardan önce müzekker ve müennes olarak gelir. Müfred/tek kelime mürekkepten/birden çok kelimeden önce gelir. Daha sonra elif açık isimde de

zamirde de mutlak olarak tesniye alameti olmuştur. Tıpkı vav harfinin müzekker çoğulun alameti oluşu gibi. Ye harfi de tesniye ve çoğullarda açık isimlerde nasb ve cerrin alametidir. Çünkü açık olan zamirden öncelikli ve ondan daha güçlüdür. Dolayısıyla elife göre bunun kullanımı daha haktır. Daha güçlü olduğu yerde vav geldiği gibi orta durumda olduğu yerde ise ye gelmiştir.

Açık çoğullara gelince vav sahih/salim müzekker çoğulun alametidir. Tıpkı elifin tesniyenin alameti oluşu gibi. Bundan dolayı i'rab sözkonusu olmayan yerde o telaffuz edilir. Fakat nasb ve cer hallerinde ise aradaki farktan ötürü ye'ye kalbedilirler. Çünkü açık isimlerin Arapçanın tamamında hitabtan ayrı gaibleri de vardır. Çünkü vav illet harflerinin en güçlüleridir, damme/ötre de onun bir kısmıdır. O da cem özelliğinden ve ahir oluşundan ötürü harekelerin en güçlüsüdür. Böylelikle cem için kullanılmıştır. Elif ise illet harflerinin en hafifidir. Bundan dolayı tesniye için kullanılmıştır. Çünkü ye merfu müfred de müennes içindir. Bu hususta da aslolan budur.[118] ...[119]

Yüce Allah gözleri ve dudakları ikil olarak zikretmektedir. Çünkü gözler kalbin elçileridir. Organlar arasında gözlerden daha çok kalp ile irtibatı bulunan bir organ yoktur. Bundan dolayı yüce Allah: *"Biz de onların kalplerini ve gözlerini çeviririz"* (En'am, 110); *"O gün titreyecek kalpler vardır, gözleri zilletle bakacaktır."* (Nâziât, 8-9); *"Kalplerin ve gözlerin (dehşetten) döneceği bir gün."* (Nûr, 37); *"O vakit gözler yerinden kaymış, yürekler de gırtlaklara varmıştı."* (Ahzâb, 10) buyruklarında her ikisini bir arada sözkonusu etmiştir. Çünkü her ikisi için nazar/bakmak sözkonusudur. Kalbin bakması iki gözle görünür bakıştır. Batıl bakış ise yalnızca kalp ile olur. Dil de böyledir. O zekerdir, iki dudak ise onun dişileridir.][120]

وَهَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ ﴿١٠﴾

10. "Ve Biz ona iki de yol gösterdik."

Tefsiri:

[Yüce Allah'ın: *"Ve Biz ona iki de yol gösterdik."* (Âyet 10) buyruğu hakkında Ali ve İbn Mesud: "Hayır ve şer yolunu" diye açıklamışlardır. İbn Abbas'dan

118 Asıl yazmada boşluk.

119 Merhum müellif buradan itibaren elif, vav ve ye harflerinin Arapça'da tekil, çoğul ve ikil isim ve zamirlerde kullanımları ile alakalı açıklamalardan hareketle zikredilen be, fe, mim ve vav harflerinin önemini anlatmaktadır. Türk okuyucusu açısından bunların pek anlaşılır bir manası olmadığı düşüncesi ile ayrıca tercümelerini burada derç etmeyi gerekli görmedik. (Çeviren).

120 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XVI, 221-225.

rivâyete göre ise o: Hidâyet ve dalalet yolunu diye açıkladığı rivâyet edilmiştir. Mücahid de: Mutluluk ve bedbahtlık yoludur demiştir.[121]

Yani biz onu bu fıtrat üzere yarattık. Ona bunu gösterdik. Bütün açıklamalar aynıdır. "en-necdan" açık seçik iki yol demektir. "necd" ise yüksekçe yer anlamındadır. Yani biz ona hayır ve şer yolunu tanıtmadık mı? Ona yüksekçe iki yolun açıkça gösterildiği gibi ona bu yolları göstermedik mi? Fakat hidâyet beyan etmek ve tanıtmak hususlarında bu âyet-i kerimede ademoğulları ortaktırlar ve akıllarıyla onlar bunu bilirler.][122]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Aynı şekilde İbn Hatim Mücahid'den: *"Ve Biz ona iki de yol gösterdik."* buyruğu hakkında: Bedbahtlık ve mutluluk (yollarını) demiştir.

Kendisi de seleften birçok kimse de: *"Ve Biz ona iki de yol gösterdik."* buyruğu hakkında: Yani hayrı ve şerri gösterdik demişlerdir. Bu açıklamayı İbn Ebu Hatim, İbn Mesud'dan diye rivâyet etmiş, sonra da şöyle demiştir: Ayrıca Ali b. Ebu Talib'den iki rivâyetten birisine göre İbn Abbas'dan, Şakik b. Ebu Seleme'den, Ebu Salih'den, Mücahid'den, Hasan'dan, Muhammed b. Ka'b'dan, İkrime'den, Şûrâhbil b. Sa'd'dan, İbn Sinan er-Razi'den, Dahhak'dan, Ata el-Horasani'den, Amr b. Kays el-Mülai'den de buna benzer açıklama rivâyet edildiği gibi Muhammed b. Ka'b el-Kurazi'den de şöyle dediği rivâyet edilmiştir:[123] Hakkı ve bâtılı (gösterdik).][124]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Şanı yüce Allah'ın: *"Ve Biz ona iki de yol gösterdik."* (Âyet 10) buyruğu hakkında şöyle de denilmiştir: Yani biz ona hayır ve şer yollarını gösterdik. Bu ise herkes arasında ortak olan beyan anlamındaki hidâyettir. Bir diğer açıklama da şöyledir: Biz mümini hayır yoluna ilettik, kâfiri de şer yoluna. Buna göre ise fücur/günahkârlığı da bir hidâyet/doğru yol kabul etmiş olur. Nitekim öbürleri beyanı ilham olarak açıklamışlardır.][125]

121 Ali. İbn Mesud. İbn Abbas ve Mücahid'in nakledilen bu açıklamaları İbn Cerir. XXX. 199-200'de yer almaktadır.

122 Mecmû'u'l-Fetâvâ. X. 580-581.

123 Bunun İbn Ebu Hatim'de bulunmuş olma ihtimali vardır. Ancak ben bu rivâyeti ne ed-Durru'l-Mensur'da ne İbn Kesir'de tespit edebildim. Kurtubi ise ondan başka bir açıklama nakletmiştir. Allah en iyi bilendir.

124 Mecmû'u'l-Fetâvâ. XVI. 143.

125 Mecmû'u'l-Fetâvâ. XV. 99.

ثُمَّ كَانَ مِنَ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ وَتَوَاصَوْا بِالْمَرْحَمَةِ ﴿١٧﴾

17. "... ve birbirlerine sabrı tavsiye, merhameti tavsiye edenlerden olmasıdır."[126]

Tefsiri:

[Rahmet/merhamet övülmüş bir şeydir. Nitekim yüce Allah: *"Birbirlerine sabrı tavsiye, merhameti tavsiye edenler."* buyurmuştur.][127]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah: *"Birbirlerine sabrı tavsiye, merhameti tavsiye edenler."* buyurmaktadır. O halde kişinin sabırlı olması ve merhametli olması zorunludur. İşte kahramanlık ve keremkarlık da budur.][128]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah: *"Birbirlerine sabrı tavsiye, merhameti tavsiye edenler."* buyurmaktadır. Bu ise ötekinden daha üstündür. Bunun anlamı ise kişinin çok sabreden ve çok şükreden bir kişi olmakla birlikte insana merhamet sebebi ile bir müsamahakarlık ve hoşuna gitmeyen hallere karşı bir sabır bulunmasıdır. Bu da kendisine kötülük isabet ettiğinde feryadı basan sabırsız, hayır dokunduğunda başkasına bir şey koklatmayan "helu" diye yaratılmış kimsenin tam zıddınadır. O kişi de nimet esnasında müsamaharlık ve cömertlik olmadığı gibi musibet halinde de sabır bulunmaz.][129]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Şanı yüce Allah da: *"Birbirlerine sabrı tavsiye, merhameti tavsiye edenler."* buyurmuştur. İmanın en faziletlisi ise müsamahakârlık ve sabırdır diye rivâyet nakledilmiştir.[130]][131]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Şanı yüce Allah: *"Birbirlerine sabrı tavsiye, merhameti tavsiye edenler."* buyruğunda olduğu gibi merhameti ve sabrı bir arada zikretmiştir. Merhamet

126 Âyet mealinin tamamı şöyledir: "Bundan sonra da iman edenlerden ve birbirlerine sabrı tavsiye, merhameti tavsiye edenlerden olmasıdır." (Çeviren)

127 Mecmû'u'l-Fetâvâ, VI, 117.

128 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XXVIII, 154.

129 Mecmû'u'l-Fetâvâ, VII, 264.

130 Kaynakları daha önce gösterildi.

131 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XXVIII, 261.

ise zekat ve daha başka yollarla yaratılmışlara iyilikte bulunmaktır. Burada da/ dörtlüdür. Çünkü insanlardan kimisi sabreder fakat merhamet etmez. Güçlü fakat katı kalpli kimseler gibi. Kimisi merhamet eder fakat sabredemez. Güçsüz ve yumuşak kimseler gibi. Kadınların birçoğu ve onlara benzeyen kimseler buna örnektir. Kimileri sabreder fakat merhamet etmez. Katı yürekli fakat tahammülsüz kimseler gibi. Övülen kişi ise hem sabreden hem merhamet edendir. Nitekim fukaha mütevelli/velilik edecek kimsenin nitelikleri hakkında: Şiddet olmaksızın güçlü, zayıflık olmaksızın yumuşak olmalıdır demişlerdir. Çünkü sabrı ile güç kazanır, yumuşaklığı ile merhamet eder. Kul da sabır ile (ilahi) yardıma mazhar olur. Çünkü yardım sabır ile birliktedir. Merhamet sayesinde de yüce Allah o kimseye merhamet buyurur. Nitekim Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem): "Allah kullarından ancak merhametli olanlara rahmet buyurur"[132] ve: "Merhamet etmeyene merhamet olunmaz"[133] ve: "Bedbaht olandan başkasından merhamet çekilip alınmaz. Merhametlilere Rahman merhamet buyurur. Yerde olanlara merhamet edin ki semadaki de size rahmet buyursun"[134] buyurmuştur. Allah en iyi bilendir.][135]

132 Buhârî. 1284; Müslim. 923.
133 Buhârî. 5997; Müslim. 2318.
134 Ebu Davud. 4941; Tirmizi. 1924; Ahmed. II. 160; Hâkim. IV. 159. Hadis sahihtir.
135 Mecmû'u'l-Fetâvâ. XI. 36.

ŞEMS SÛRESİ

(Mekke'de inmiştir. 15 âyettir)

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

وَالْقَمَرِ إِذَا تَلَاهَا ﴿٢﴾

2. "Arkasından geldiği zaman aya."

Tefsiri:

[Ayrıca yüce Allah: *"Arkasından geldiği zaman"* onu izlediği zaman *"aya (yemin olsun)"* buyurmaktadır.][136]

وَالسَّمَاءِ وَمَا بَنَاهَا ﴿٥﴾ وَالْأَرْضِ وَمَا طَحَاهَا ﴿٦﴾ وَنَفْسٍ وَمَا سَوَّاهَا ﴿٧﴾

5. "Semaya ve onu bina edene,

6. Yere ve onu döşeyene,

7. Her bir nefse ve onu düzenleyene."

Tefsiri:

[Yüce Allah'ın: *"Semaya ve onu bina edene, yere ve onu döşeyene, her bir nefse ve onu düzenleyene."* (Âyet 5-7) buyruğu da sahih olan görüşe göre bu türden olup mevsul isimdir. Yani onu bina edene, onu döşeyene, onu düzenleyene (yemin olsun). Ayrıca yüce Allah: *"Onu temizleyen muhakkak ki felah bulmuştur. Onu örten kimse de muhakkak ziyana uğramıştır."* (Âyet 9-10) buyruklarında da (مَنْ): ... en" ile haber vermektedir. Çünkü maksat muayyen olarak onun felah bulduğunu haber vermektir. Her ne kadar temizleyip örtmek fiili dünyada iken geçip gitmiş olsa bile.

136 Mecmû'u'l-Fetâvâ. XV. 70.

Orada kasem mevsufa yapılmıştır. Çünkü o bu mevsuf ile yemin etmekle birlikte sıfat da onun ayrılmazıdır. Çünkü bina eden olmadan hiçbir şey bina olunamaz. Aynı şekilde döşeyen olmadan döşenen olamaz. Düzenleyici olmadan düzenleyen olamaz. Kendisini arındırıp temizleyen ve onu örtene gelince bu kimsenin ameli dünyada olup bitmiştir. Onun ahiretteki felah bulması ile ziyana uğraması ise o amel ile birlikte değildir.

Yüce Allah'ın: *"Erkeği de dişiyi de yaratana ki."* (Leyl, 3) buyruğu da bunun gibidir.][137]

فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا ﴿٨﴾

8. "Sonra da ona hem kötülüğü hem de takvayı ilham edene."

Tefsiri:

[Müslim'in Sahih'inde[138] Ebu'l-Esved ed-Duelî'nin rivâyet ettiği hadise göre o şöyle demiştir: Bana İmran b. Husayn dedi ki: Bugün insanların amelleri ve uğrunda çalışıp çabaladıkları şeyler hakkında ne dersin? O onlar hakkında hükmü verilip onlar için geçmişten beri tayin edilmiş bir kader midir yoksa onlar peygamberlerinin kendilerine getirdiği ve delilin kendilerine karşı sabit olmuş olduğu gelecekte karşı karşıya kalacakları şeyler için midir dedi. Ben: Hayır, bu onlar hakkında hükmü verilmiş ve geçip gitmiş bir şeydir dedim. O: Peki o zaman bir zulüm olmaz mı dedi. (Ebu'l-Esved) dedi ki: Bundan dolayı oldukça korktum ve şöyle dedim: Her şeyi yaratan Allah'tır ve her şey onun mülküdür. Ayrıca ona yaptığı bir şey dolayısı ile soru sorulamaz. Ama onlara sorulur dedim. Bana şöyle dedi: Allah'ın rahmeti üzerine olsun. Benim sana bu soruyu sormaktaki tek maksadım senin akli durumunu görmektir. Müzeyne'den iki adam Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e gelerek şöyle dediler: Ey Allah'ın Rasûlü! Bugün insanların yaptıkları ameller ve uğrunda çalışıp çabaladıkları bu hususlar onlar hakkında hükmü verilmiş ve onlar için geçmişten beri takdir edilmiş bir kader midir, yoksa peygamberlerinin kendilerine getirip kendilerine karşı delilin sabit olduğu gelecekte karşı karşıya kalacakları hususlar hakkında mıdır? O şöyle buyurdu: Hayır bu Allah'ın onlar hakkında hükme bağladığı ve hakkında hükmünün geçip gittiği bir şeydir. Bunun doğrulayıcısı da Allah'ın kitabındaki: *"Her bir nefse ve onu düzenleyene, sonra da ona hem kötülüğü hem de takvayı ilham edene."* (Âyet 7-8) buyruğudur, buyurdu.][139]

137 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XVI, 596-597.
138 Müslim -Nevevi şerhi-, VIII, 48-49.
139 el-İstikame, I, 172-173.

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah: *"Sonra da ona hem kötülüğü hem de takvayı ilham edene."* buyruğu çoğunluğun kanaatine göre maksat Allah'ın günahkâr nefse günahkârlığını, takvalı olan nefse de takvasını ilham ettiğidir. Böyle diyenlere göre ilham sem'i ve aklî deliller ile gerekli açıklamalarda bulunmaktır.

Ehl-i sünnet ise şöyle der: Her iki tür de Allah'tandır. İşte bu ortak hidâyettir, öbürü ise özel hidâyettir. Her ne kadar buna hidâyet adını verdiği gibi ilham adını da vermiştir. Yüce Allah'ın: *"Semud kavmine gelince, Biz onlara hidâyet verdik. Ama onlar körlüğü hidâyetten daha sevimli buldular."* (Fussilet, 17) buyruğunda olduğu gibi. Yüce Allah'ın: *"Ve Biz ona iki de yol gösterdik."* (Beled, 10) buyruğu hakkında da böyle açıklama yapılmıştır. Yani biz ona hayır ve şer yolunu beyan edip gösterdik. Bu ise ortak genel beyan hidâyetidir.

Bir diğer açıklamaya göre bizler mümini hayır yoluna, kâfiri de şer yoluna ilettik. Buna göre bu gibi kimseler günahkârlığı bir hidâyet kabul etmektedir. Tıpkı öbürlerinin beyanı "ilham" diye kabul ettikleri gibi.][140]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah: *"Her bir nefse ve onu düzenleyene. Sonra da ona hem kötülüğü hem de takvayı ilham edene."* buyurmaktadır. Şanı yüce Allah nefse günahkârlığı da takvayı da ilham eder. Günahkârlık şeytan aracılığı ile olur. Bu ise vesvese ilhamıdır. Takva ise melek aracılığı ile olur. Bu da vahiy ilhamıdır. Biri günahkârlığı emreder öteki ise takvayı emreder. Emir ile birlikte de haberin gelmesi kaçınılmazdır.][141]

İbnu'l-Kayyim dedi ki:

[Şeyhimiz (üstadımız İbn Teymiyye) dedi ki: Daha güçlü görünen mutlak olarak insan nefsinin kastedildiğidir. Çünkü her insanın nefsi levvamedir. Nitekim yüce Allah: *"Her bir nefse ve onu düzenleyene. Sonra da ona hem kötülüğü hem de takvayı ilham edene."* buyruğunda tür olarak nefse yemin etmiştir. Çünkü her insanın kendisini yahut başkasını bu emri dolayısıyla kınaması kaçınılmazdır. Sonra bu kınama övülen bir iş de olabilir yerilen bir iş de olabilir. Yüce Allah'ın: *"Karşılıklı olarak birbirlerini kınamaya başladılar. Dediler ki: Yazıklar olsun bize. Gerçekten biz azgınlar imişiz."* (Kâlem, 30-31) ve: *"Allah yolunda cihad*

140 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XV, 98-99.
141 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XVII, 529.

ederler ve kınayanın kınamasından korkmazlar." (Maide, 54) buyurmaktadır. İşte bu övülmeyen bir kınamadır.][142]

Şeyhu'l-İslâm'a Soruldu:

[Bir topluluk özel olarak mutludur, bir diğer topluluk ise özel olarak bedbahttır. Mutlu olan kimse bedbaht olmaz, bedbaht olan da mutlu olmaz. Ameller ise bizzat kendileri dolayısıyla istenmezler. Aksine bir mutluluğu elde etmek ve bedbahtlığı önlemek için istenir. Amellerin varlığı ise bizden öncedir. O halde amel işlemek hususunda ve zevk veren işlerden onu alıkoymak sûretiyle nefsi yormanın açıklanabilir bir tarafı yoktur. Çünkü eskiden beri yazılı olan kaçınılmaz olarak meydana gelecektir. Bu hususu bize açıklar mısınız?

Buna -Allah'ın rahmeti ona- şöylece cevap verdi:

Hamd Allah'a mahsustur.

Bu meseleye Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) birden çok hadis-i şerifte cevap vermiş bulunmaktadır. Buhârî ve Müslim'in Sahihlerinde İmran b. Husayn'dan şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Soruldu: Ey Allah'ın Rasûlü! Cennet ehli kimlerdir, cehennem ehli kimlerdir bilinmiş midir? O, evet buyurdu. Soruldu: O halde amel edenler niçin amel etsinler ki? O: Herkes ne için yaratıldı ise ona o kolaylaştırılır."

Buhârî'nin rivâyetinde de şöyledir: "Ben: Ey Allah'ın Rasûlü! Herkes ne için yaratıldı ise yahut kendisine ne kolaylaştırıldı ise onun için amel eder öyle mi dedim" şeklindedir.

Bunu Müslim Sahih'inde Ebu Esved ed-Dueli'den: Şöyle dedi diye rivâyet etmiştir: İmran b. El-Husayn bana dedi ki: Bugün insanların amelleri ve uğrunda çalışıp çabaladıkları şeyler hakkında ne dersin? O onlar hakkında hükmü verilip onlar için geçmişten beri tayin edilmiş bir kader midir yoksa onlar peygamberlerinin kendilerine getirdiği ve delilin kendilerine karşı sabit olmuş olduğu, gelecekte karşı karşıya kalacakları şeyler için midir dedi. Ben: Hayır, bu onlar hakkında hükmü verilmiş ve geçip gitmiş bir şeydir dedim. O: Peki o zaman bir zulüm olmaz mı dedi. (Ebu'l-Esved) dedi ki: Bundan dolayı oldukça korktum ve şöyle dedim: Her şeyi yaratan Allah'tır ve her şey onun mülküdür. Ayrıca ona yaptığı bir şey dolayısı ile soru sorulamaz. Ama onlara sorulur. dedim. Bana şöyle dedi: Allah'ın rahmeti üzerine olsun. Benim sana bu soruyu sormaktaki tek maksadım senin akli durumunu görmektir. Müzeyne'den iki adam Rasûlullah (sallallâhu aleyhi

142 et-Tibyân Fî Ahkâmi'l-Kur'an, 29.

ve sellem)'e gelerek şöyle dediler: Ey Allah'ın Rasûlü! Bugün insanların yaptıkları ameller ve uğrunda çalışıp çabaladıkları bu hususlar onlar hakkında hükmü verilmiş ve onlar için geçmişten beri takdir edilmiş bir kader midir, yoksa peygamberlerinin kendilerine getirip kendilerine karşı delilin sabit olduğu gelecekte karşı karşıya kalacakları hususlar hakkında mıdır? O şöyle buyurdu: Hayır bu Allah'ın onlar hakkında hükme bağladığı ve hakkında hükmünün geçip gittiği bir şeydir. Bunun doğrulayıcısı da Allah'ın kitabındaki: *"Her bir nefse ve onu düzenleyene, sonra da ona hem kötülüğü hem de takvayı ilham edene."* (Âyet 7-8) buyruğudur, buyurdu.

Müslim'in Sahih'inde şu rivâyet de yer almaktadır: Zuheyr Ebu Zubeyr'den, o Cabir b. Abdullah'tan şöyle dediğini rivâyet etti: Süraka b. Malik b. Cu'şum gelerek şöyle dedi: Ey Allah'ın Rasûlü! Şu anda yaratılmışız gibi dinimizi bize beyan buyur. Bugün amel ne içindir? Kâlemlerin mürekkeplerinin kuruduğu ve takdirlerin cereyan ettiği bir durumda mıyız yoksa gelecekte meydana gelecek şey midir? Şöyle buyurdu: Hayır kâlemlerin mürekkebinin kuruduğu ve mukadderatın cereyan edip tespit edildiği şey uğrundadır. (Süraka) o halde amel niçindir dedi. -Züheyr dedi ki: Sonra Ebu Zubeyr bir söz söyledi, onu anlamadım. Ne söylediğini sordum. O: Siz amel edin, herkese kolaylaştırılacaktır dedi. Bir diğer lafızda da: Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem): Amel eden her kişiye kendi ameli kolaylaştırılır buyurdu."[143]][144]

قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا ﴿٩﴾

9. *"Onu (nefsini) temizleyen muhakkak felah bulmuştur."*

Tefsiri:

[Tezekki/temizlenmek arınmak ve nefsin arınmasını gerektiren kötülükleri terk etmek sûreti ile terk etmektir. Nitekim yüce Allah: *"Onu temizleyen muhakkak felah bulmuştur."* (Âyet 9) buyurmaktadır. Bundan dolayı "zekat" bazen büyüme ve artış, bazen temizlik ve lüzumsuz rahatsızlık verici şeyleri bir kenara bırakmak diye tefsir edilir. Tahkike göre ise zekat hem şerri izale etmek hem hayrı artmak şeklindeki her iki hususu da bir arada gerçekleştirir. İşte salih amel de budur, ihsan da budur.][145]

143 Müslim, 2648.
144 Mecmû'u'l-Fetâvâ, VIII, 272-273.
145 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XVI, 198.

وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسَّاهَا ﴿١٠﴾

10. "Onu örten kimse de muhakkak ziyana uğramıştır."

Tefsiri:

[Nefsin tezkiye edilip temizlenmesi ve emrolunan işleri yapmakla birlikte haramların terk edilmesi sûretiyle nasıl arındığı hususuna gelince yüce Allah: *"Gerçek şu ki umduğunu elde eder iyice temizlenen ve Rabbinin adını anarak namaz kılan."* (A'la. 14-15) ve: *"Onu örten kimse de muhakkak ziyana uğramıştır."* (Âyet 10) buyurmaktadır.

Süfyan b. Uyeyne, Katade ve başkaları dedi ki:[146] Allah'a itaat ederek ve salih ameller ile nefsini temizleyen kişi kurtulmuş olur.

Ebu'l-Ferec dedi ki:[147] "Onu temizleyen"in manası günahlardan arındırarak itaat ile onu ıslah eden demektir.

Şöyle de açıklanmıştır: Allah'ın arındırdığı nefis iflah olur, kurtulur. Allah'ın örttüğü nefis de zarara uğrar. Bu Ferra ve Zeccac'ın açıklamasıdır. el-Valibi de bunu İbn Abbas'dan böylece zikretmiştir.[148] Bu rivâyet munkatıdır ve âyetin maksadı da bu değildir. Aksine âyetin maksadı hem lafız hem mana olarak kesinlikle birincisidir.

Lafız itibari ile maksadın bu olduğuna gelince, yüce Allah'ın: *"Onu temizleyen"* buyruğundaki "(من): ... en" mevsul bir isimdir. Onda bu lafza bir aidin (zamirin) bulunması da kaçınılmazdır. Buna göre: Onu arındırıp temizleyen kişi kurtulmuştur denildiği zaman "onu arındıran" deki şahıs zamiri bu lafza ait olur. İşte bu âyetin doğruluğunda şüphe bulunmayan açıklaması budur. Şöyle denilmeye benzer: Allah'tan korkan kimse kurtulmuştur, Rabbine itaat eden bir kimse kurtulmuştur, ondan korkan kimse kurtulmuştur gibi.

Fakat buyruğun anlamı: Allah'ın kendisini temizlediği kişi kurtulmuştur şeklinde olmuş olsaydı cümlede (من)'e ait olacak bir zamir bulunmazdı. Çünkü bu durumda zamir "Allah"a ait olur. (من) e değil. Meful zamir ise daha önce geçen "nefs"e ait olur ve hiçbir şekilde ne fail zamir ne de meful zamir (من)e ait olmaz. Bu durumda ismu mevsul aitsiz kalır. Bu da caiz değildir.

146 İbn Cerir. XXX. 211.
147 Zâdu'l-Mesir. IX. 141.
148 İbn Cerir. XXX. 211.

Evet denilse ki: Allah'ın nefsini temizlediği kimse kurtulmuştur yahut Allah'ın kendisi için nefsini temizlediği kimse ve buna benzer bir ifade kullanılmış olsaydı ifade doğru olurdu. Bununla birlikte böyle bir inceliğin bu yanlış kanaati ileri süren nahivcileri (Ferra ve Zeccac gibilerine) saklı kalmış olması hayret edilecek bir husustur. Halbuki o: Nefsini arındıranın nefsi iflah olur dememiştir. Çünkü burada "onu temizleyen" lafzı nefsin sıfatı olur, sılası olmaz. Aksine yüce Allah: *"(قد أفلح من زكيها): Onu (nefsini) temizleyen muhakkak felah bulmuştur"* buyurmaktadır. Buna göre cümle (من): ... en lafzının sıfatıdır. Nefsin kendisinin sıfatı değildir.

Yine yüce Allah onun temizlediği nefis kurtulmuştur dememiştir. Çünkü eğer böyle denilip "onu temizleyen" lafzında yüce Allah'ın ismine ait bir zamir bulunmuş olsaydı doğru olurdu. Onlar kendilerini zorlayarak yüce Allah'ın: *"Onu temizleyen muhakkak felah bulmuştur."* buyruğunun takdiri (felah bulan) kendisinin arındırdığı, temizlediği o nefistir deseler ve sözlerini şöylece sürdürseler: "Temizleyen" de meful bir zamir vardır ve bu (من) e aittir. Bu lafız da hem eril hem dişil hem tekil hem çoğul için kullanılabilir. Bu durumda zamir onun dişil (nefsin dişil) manasına ait olur. "Nefs" lafzının dişilliği de hakiki değildir. Bundan dolayı da fiil (قد أفلح) kurtulmuştur denilerek (eril olarak gelmiş) ve (أفلحت) (dişil kullanılarak) denilmemiştir.

Onlara şöyle cevap verilir: Böyle bir açıklama fasih lugatın sınırlarının dışına çıkmakla birlikte bu ancak kelamın buna delalet etmesi halinde doğru olur. Yüce Allah'ın: "(وَمَنْ يَقْنُتْ مِنْكُنَّ لِلّٰهِ وَرَسُولِهِ وَتَعْمَلْ صَالِحًا) *Sizden kim Allah'a ve Rasûlüne itaat eder ve salih amel işlerse"* (Ahzâb. 31) buyruğunda olduğu gibi doğru olurdu. Çünkü buradaki çoğul dişil zamir ile (منكن): sizden" maksadın kadınlar olduğuna delil olduğundan ötürü (تعمل) denilmiştir. Yüce Allah'ın: *"(وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُونَ إِلَيْكَ) :Onlardan sana kulak verenler de vardır"* (Yunus. 42) buyruğu da ve benzeri buyruklar da böyledir.

Burada ise (من): ... en" lafzında ve sonraki lafızlarda dişil olan "nefs"e delalet eden bir şey yoktur. Çünkü yüce Allah burada "(أفلحت): O nefis kurtulmuştur" buyurmadığı gibi (قد أفلح من النفوس من زكاها): Nefisler arasından onu temizleyen(in nefsi) kurtulmuştur" diye de buyurmamıştır. Bundan önce de yüce Allah'ın: *"Her bir nefse ve onu düzenleyene sonra da ona hem kötülüğü hem de takvayı ilham edene ki."* (Âyet 7-8) buyurduktan sonra: *"Onu temizleyen muhakkak felah bulmuştur. Onu örten kimse de muhakkak ziyana uğramıştır."* (Âyet 9-10) buyurmaktadır. Böylelikle müennes zamirin o kimseye ait olmasını doğru kılacak ifadeler de gelmiş bulunmakla birlikte zamirin bundan başkasına ait olduğuna dair her-

hangi bir delil geçmemiştir. Bu durumda bu sözler ile kastedildiğine dair delilin bulunmadığı bir ifadenin kastedilmiş olması mümkün değildir. Şüphesiz böyle bir durumda şanı yüce Allah'ın kelamının korunduğu hususlardandır.

Şâyet (زكاها): Onu temizleyen" deki zamirin "nefs"e de (من) e de ait olma ihtimali varsayılacak olursa bu lafızda zamirin ona iade edilmesini gerektiren bir delil bulunmamakla birlikte bu durumda zamirin hem müzekker hem müennes olma ihtimali bulunan bir lafza ait olmasından çok müennes olana ait olması daha uygun olurdu. Çünkü bu durumda zamir müzekkerlikte daha açıktır. Zira müennesliğe delaleti yoktur. Şüphesiz sözün iki anlama gelme ihtimali varsa onun en açık ve güçlü olanlarına göre yorumlanması icab eder. Kim bundan başka bir açıklama yapmak için kendisini zorlayacak olursa Arapların bilinen dili kullanımlarının dışına çıkmış olur. Kur'ân da bundan münezzehtir. İfadenin zahirinin delalet ettiği manayı bırakıp delalet etmediği bir manaya delilsiz yönelmek ise kesinlikle caiz değildir. Peki ya lafız mana cihetinden "açık bir nas" ise durum ne olur? Şanı yüce Allah da takvayı ve fücuru/günahkârlığı ilham edenin o olduğunu da haber vermiş bulunmaktadır. Buna dair geniş açıklamaların yapılacağı yer burası değildir.

Buradaki maksada gelince, insanlar kendi nefislerini temizlemelerini emretmek ve onu kötülüklerle örtmekten sakındırmaktır. Tıpkı yüce Allah'ın: *"Onu temizleyen muhakkak felah bulmuştur."* (Âyet 9) buyruğunda olduğu gibi. Eğer mananın Allah'ın nefsini temizlediği kimse kurtulmuştur şeklinde olduğu kabul edilecek olursa bu ifade de onlara yönelik ne bir emir ne bir yasak ne bir teşvik ne de bir korkutma olurdu. Kur'ân-ı Kerim ise bir emir verdiği yahut bir yasak koyduğu zaman tek başına "kader"i zikretmez ve Allah'ın kendisini mümin yaptığı/kıldığı kimse buyurmaz. Aksine: *"Müminler/iman edenler kurtulmuştur."* (Mü'minun, 1) ve: *"Gerçek şu ki umduğunu elde eder iyice temizlenen."* (A'la, 14) buyurmuştur. Çünkü böyle bir durumda yalnızca kaderi sözkonusu etmek maksat ile çelişir ve Allah'ın kelamı şöyle dursun en kıt akıllı bir insana dahi yakışmaz. Nitekim buyruğun emretmek, nehyetmek, teşvik ve korkutmak konumunda iken ona uygun vaad, tehdit, övgü, yergi, teşvik ve korkutmanın yer aldığını görüyoruz. Kader ise ancak Allah'ın onlar üzerindeki nimetlerinin beyanı halinde sözkonusu olur. Ya onların fiillerinden olmayan şeylerle ilgili olarak yahut da iman ve salih ameli nimet olarak ihsan etmesi ile ilgili olarak sözkonusu eder ve bunu kudreti ve meşieti bağlamında zikreder. Fakat emretmek bağlamında ise onu ancak nimetler sözkonusu edilirken zikreder. Yüce Allah'ın: *"Eğer Allah'ın üzerinizde lütuf ve rahmeti olmasaydı sizden hiçbir kimse ebediyyen temize çı-*

kamazdı." (Nûr, 21) buyruğu gibi. Bu burada uygundur. Yüce Allah'ın: *"Gerçek şu ki umduğunu elde eder iyice temizlenen."* (A'la, 14) buyruğu da böyledir. İşte bu âyet-i kerime birincisinin değil ikincisi ile aynı türdendir.

Maksat ise "tezkiye/temizlenme"nin sözkonusu edilmesidir. Yüce Allah: *"Müminlere de ki: Gözlerini haramdan sakınsınlar."* (Nûr, 30) ve: *"Geri dönüp gidin, bu sizin için daha temizdir."* (Nûr, 28); *"Onlar ki hem zekatı vermezler."* (Fussilet, 7) ve *"Halbuki onun temizlenmemesinden sana vebal yok."* (Abese, 7) buyurmaktadır.

Zekatın asıl anlamı ise hayırdaki artıştır. Nitekim: "(زكا الزرع): Ekin arttı" ve: "(زكا المال): Mal arttı" ifadeleri artışları halinde kullanılır. Hayırın artması ise ancak şerrin terk edilmesi ile mümkündür. Ekin zarar verici hususlar ondan uzaklaştırılmadıkça artmaz. İşte nefis ve ameller de böyledir. Onlarla çelişen hususlar izale edilmedikçe temizlenmez. Kişi ancak şerri terk ettiği taktirde tezekki etmiş/temizlenmiş olur. Şerri terk etmeyen bir kimse kesinlikle tezekki etmiş/temizlenmiş olmaz. Çünkü şer nefsi kirletir ve onu (kötülüklerle) örter. Zeccac dedi ki:[149] "(دساها): Onu örten" onu zelil, hakir ve değersiz kılan demektir. el-Ferra dedi ki: "Onu örten"e gelince, çünkü cimri kendisini evini ve malını gizleyip saklar.

İbn Kuteybe dedi ki: Yani günahkârlık ve masiyet ile onu gizleyen, saklayan demektir. Çünkü günahkâr kişi hayasızlıkları işlemek sûretiyle nefsini örtmüş yani onu ortadan kaldırmış, onu saklamış olur. İyilik yapan bir kimse ise nefsini açığa çıkartmış ve onu yükseltmiş olur. Arapların cömertleri kendilerini göstermek için tümsek yerlere konaklardı. Bayağı kimseler ise kıyıya köşeye ve vadilere konaklarlardı.][150]

Merhum Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah'ın: *"Andolsun güneşe ve aydınlığına; arkasından geldiği zaman Ay'a; ona parlaklık verdiği zaman gündüze; onu örtüp kapladığı zaman geceye."* (Âyet 1-4) buyruğundaki "(جلاها): ona parlaklık verdiği" ve (يغشاها) onu örtüp kapladığı" lafızlarındaki müennes zamirin öncesinde ait olacağı "güneş" isminden başka bir isim geçmemektedir. O halde ifade gündüzün güneşi açığa çıkarması, gecenin de onu örtüp kaplamasını gerektirmektedir.

"(التجلية):Açmak ve açığa çıkarmak" demektir." (الغشيان): Örtmek ve (elbise gibi) kaplamak demektir. Bilindiği üzere gece ve gündüz iki zaman zarfıdır. Fiil zamana izafe edilecek olursa o zaman bu zaman yahut bugün soğuk olur yahut

149 Zâdu'l-Mesîr, IX, 142.
150 Mecmû'u'l-Fetâvâ, X, 625-629.

yer biter ve benzeri ifadeler kullanırız. Maksat ise bu işin o zamanda olduğunu anlatmaktır. Çünkü zaman pek zor, pek çetin, uğursuz, soğuk, sıcak, nemli ve hoşlanılmayan gibi niteliklerle nitelendirilirken maksat onun içinde olan şeyleri nitelendirmektir. Çünkü bir şeyin hem fail/özne hem de mevsuf/nitelenen olması kendisine uygun ve yakışan bir şekilde olur. Her biri kendisine göre anlaşılır.

O halde gündüz güneşi açığa çıkartır, gece de onu örtüp bürür. Her ne kadar güneşin görünmesi gündüzün sebebi, batışı da gecenin sebebi olsa bile bu böyle ifade edilir. İşte bu husus yüce Allah'ın: *"Andolsun güneşe ve aydınlığına"* buyruğunda böylece zikredilerek aydınlık ona izafe edilmiştir. Halbuki aydınlık gündüzün tamamı hakkında geneldir. Nitekim yüce Allah bir başka yerde: *"Yoksa gök(ü yaratmak) mı? Ki onu bina etti, onu alabildiğine yükseltip kusursuz yaptı, gecesini kararttı, gündüzünü de açığa çıkardı."* (Nâziât. 27-29); *"Andolsun kuşluk vaktine, örtüp bürüdüğünde geceye."* (Duha. 1-2) ve: *"Semaya ve onu bina edene, yere ve onu döşeyene, her bir nefse ve onu düzenleyene, sonra da ona hem kötülüğü, hem de takvayı ilham edene..."* (Âyet 5-8) buyurmaktadır.

Bu buyruklardaki (ما)'nın mastar anlamını verdiği ve buna göre ifadenin takdirinin şöyle olduğu söylenmiştir: Semaya ve Allah'ın onu bina etmesine, yere ve Allah'ın onu döşemesine, nefse ve Allah'ın onu düzenlemesine şeklindedir. Bu durumda cümlede failin zikredilmesi zorunludur. Burada mastarın yalnızca fiile muzaf olarak takdir edilmesi ve "(بنائها): Ve onun bina edilmesine" denilmesi uygun değildir. Çünkü fail cümlede yüce Allah'ın: *"Onu bina edene"* ve *"Onu döşeyene"* buyruklarında zikredilmiştir. Çünkü fiilin cümle içinde bir failinin ve aynı zamanda mefulünün de bulunması kaçınılmazdır. O halde takdire gidildiği zaman fail ve meful mutlaka bulunmalıdır. Fakat eğer mastar için gelmiş ise bu durumda (ما) harfi, zamiri olmayan bir harf olur. O vakit de "(بناها) :Onu bina eden"deki fail zamir zikredilmemiş ama malum olan bir isme ait olur. Takdir de şöyle olur: Semaya ve Allah'ın onu bina etmesine denilir. Bu ise hem asıl kaideye muhaliftir hem de zahire aykırıdır.

İkinci görüşe göre bu mevsuldur. İfadenin takdiri de (الذي بناها): Onu bina eden zat ve "(الذي طحاها): onu döşeyen zat" şeklinde olur.

(ما) edatı hem bir genellik hem de bilinmeyen için de bilinenin sıfatları için de elverişli bir mücmellik vardır. Yüce Allah'ın: *"Ben sizin ibadet etmekte olduklarınıza tapmam siz de benim ibadet ettiğime tapanlar değilsiniz"* (Kâfirun. 2-3) buyrukları ile: *"Size helal olan kadınlardan ... nikahlayın."* (Nisa. 3) buyruklarında olduğu gibi. İşte bu mana aynı şekilde yüce Allah'ın: *"(وَمَا خَلَقَ الذَّكَرَ والأُنْثَى): Erkeği de dişiyi de yaratana ki."* (Leyl. 3) buyruğunda da görülmektedir.

Bu mana sözün zahiri ve esası olmakla birlikte aynı zamanda mana itibari ile de daha mükemmeldir. Çünkü faile/özneye yemin yalnızca fiile yemin etmenin aksine onun fiiline yemin etmeyi de ihtiva eder. Aynı şekilde genel olarak Kur'ân-ı Kerim'deki yeminler fail/özne olan zatlara ve fail olmayan zatlara yapılırken fiilin bizzat kendisine de yemin edilmiş olur. Yüce Allah'ın: *"Andolsun saf saf duranlara, haykırarak sürenlere, zikir okuyup duranlara."* (Sâffât, 1-3); *"Andolsun (kâfirlerin ruhlarını) şiddetle söküp çıkaranlara."* (Nâziât, 1); *"Andolsun ard arda gönderilenlere."* (Mürselat, 1) ve benzeri buyruklarda olduğu gibi.[151]

Şanı yüce Allah bazen bizzat yaratılmışların kendilerine bazen onların Rabbine ve yaratıcısına yemin etmektedir. Yüce Allah'ın: *"Semanın ve arzın Rabbine yemin olsun."* (Zâriyât, 23) ve: *"Erkeği ve dişiyi yaratana."* (Leyl, 3) buyruklarında olduğu gibi. Bazen de hem onlara hem de onların Rabbine yemin eder.

Bu sûrede ise yüce Allah bir mahluka ve onun fiiline, fiilini sözkonusu etmeksizin bir mahluka ve onun failine yemin etmiştir.

Çünkü yüce Allah: *"Andolsun güneşe ve aydınlığına, arkasından geldiği zaman aya, ona parlaklık verdiği zaman gündüze, onu örtüp kapladığı zaman geceye"* buyurarak güneşe, aya, geceye ve gündüze etkilerine ve fiillerine yemin etmektedir. Bununla birlikte: *"Onun âyetlerinden bir kısmı da gece ile gündüz, güneş ve aydır."* (Fussilet, 37) ve: *"Onların hepsi bir yörüngede yüzer."* (Enbiya, 33) buyruklarında ise aralarını ayırmış bulunmaktadır. Çünkü bu hususların fiilleri ve etkileri ile Âdemoğullarının ve diğer canlıların maslahatları gerçekleşir.

Yüce Allah: *"Andolsun güneşe ve aydınlığına."* (Âyet 1) buyurmuş ve burada "gündüzüne", "ziyasına" buyurmamıştır. Çünkü "duha: aydınlık" aynı zamanda hem nura/aydınlığa hem de hararete delalet eder. Nûrlar ve hararet sayesinde de kulların maslahatları yerine gelir.

Daha sonra yüce Allah beraberinde herhangi bir fiil sözkonusu etmeyerek ama faili/özneyi zikrederek semaya, arza ve nefse yemin ederek: *"Onu bina edene"*, *"onu döşeyene"* ve *"her bir nefse ve onu düzenleyene."* buyurmuştur. Çünkü burada nefsin kendi fiiline yemin etmesi uygun değildir. Çünkü nefis iyi olanı da yapar, günah olanı da yapar. Şanı yüce Allah ise yarattıklarından ancak tazim olunan şeye yemin eder. Fakat yüce Allah: *"Her bir nefse ve onu düzenleyene sonra da ona hem kötülüğü hem de takvayı ilham edene."* (Âyet 7-8) buyrukların-

151 Burada merhum İbn Teymiyye'nin failden kastettiği Türkçe'de etken ortaç dediğimiz ism-ü faildir. Mürselat Sûresi'ndeki son yemin ise Türkçe'de edilgen ortaç dediğimiz ism-i mefule yapılmıştır (çeviren).

da yemindeki zamirde bu fiilleri yaratanın kendisi olduğunu zikretmektedir. Fiil olarak yapılması seçim ve tercih edilmesi ve güç ve kudret yetirilmesi itibari ile en açık görülen bir şey olan kulun fiilini yaratanın kendisi olduğunu açıkça beyan ettiğine göre güneşin, ayın, gecenin ve gündüzün fiillerinin yaratıcısının kendisi olması öncelikli olarak sözkonusudur.

Göğün ve arzın ise nefislerde muazzam görülecek açıkça görülür bir fiilleri bulunmadığından ötürü güneş, ay, gece ve gündüz dolayısıyla açıkça görülenler müstesna onlara yemin etmemiştir.

Sema ve arz güneşten aydan geceden gündüzden daha muazzamdır. Nefis ise yaratılmış canlıların en şereflisidir. O halde bu pek büyük varlıkların yaratıcısına yemin etmek uygun düşmüştür. Bunları yaratana yemin etmek de onlarda bulunan güneşi, ayı, geceyi ve gündüzü de yapanın o olduğuna dikkat çekmek özelliğini taşır.

Böylelikle ifadelerde hem bu yaratılmışların yaratıcısına hem muayyen olarak kendilerine hem de bunlarda bulunan etkilere ve ademoğulları için sözkonusu olan menfaatlerine yemin etmeyi ihtiva etmiş olmaktadır.

Şanı yüce Allah yaratılmışların sonuncusu olan "nefse" yemin etmek sûreti ile yeminleri sona erdirmektedir. Çünkü yüce Allah Âdem'i yaratılmışların sonuncusu olarak cuma gününde yarattı ve bütün bunların fiillerini yaratanın kendisi olduğunu beyan etti. Bu da nefsin dışındaki bütün fiilleri de yaratanın o olduğuna delildir.

Şanı yüce Allah takva ve günahkârlık kısımlarına ayrılan kulun fiillerine varıncaya kadar mertebelerine göre bütün varlıkları yaratanın kendisi olduğunu genel olarak zikrettikten sonra ayrıca fiillerin de hayır ve şer kısımlarına fiilleri yapan faillerin ise kurtuluşa eren ve hüsrana uğrayan mutlu ve bedbaht kısımlarına ayrıldığını beyan buyurmaktadır. Bu ise emri ve yasağı va'di ve tehdidi ihtiva eder. Böylelikle bu muhteva ile Allah'ın kaza ve kaderini gerekçe göstererek kulların fiillerini onun yaratmasının ve ilhamının dışına çıkartan mecusilik kokan Kaderiye ile onun emrini, yasağını, va'dini ve tehdidini geçersiz kılan müşriklik kokan Kaderiyeye red mahiyetindedir.

Yüce Allah'ın: *"Onu temizleyen muhakkak felah bulmuştur. Onu örten kimse de muhakkak ziyana uğramıştır."* (Âyet 9-10) buyruğundaki zamirin "Allah"a ait olduğu söylenmiştir. Yani buyruk Allah'ın nefsini temizlediği kimse felah bulmuş olur, Allah'ın nefsini örttüğü kimse de hüsrana uğramış olur" demek olur. Oysa bu zahire aykırıdır. Kur'ân-ı Kerim'in alışılan beyan yönteminden uzaktır. Çünkü

o durumda daha güzel ifade (قد أفلحت من زكاها الله وقد خابت من دساها) şeklinde söylenmeli idi. Böyle bir açıklama ise çok zayıftır.

Aynı şekilde yüce Allah`ın: *"Sonra da ona hem kötülüğü hem de takvayı ilham edene."* buyruğu da kaderi beyan etmektedir. Ayrıca onun böyle bir kısacık sûrede bundan sonra bir daha zikredilmesine de ihtiyaç yoktur.

İşte bundan dolayı Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den kaderin sabit oluşu hususunda diğeri değil de bu âyetten başkasını zikrettiği nakledilmemiştir. Nitekim Müslim`in Sahih'inde Ebu'l-Esved ed-Dueli'den gelen rivâyete göre o şöyle demiştir: Bana İmran b. Husayn dedi ki: Bugün insanların amelleri ve uğrunda çalışıp çabaladıkları şeyler hakkında ne dersin? O onlar hakkında hükmü verilip onlar için geçmişten beri tayin edilmiş bir kader midir yoksa onlar peygamberlerinin kendilerine getirdiği ve delilin kendilerine karşı sabit olmuş olduğu gelecekte karşı karşıya kalacakları şeyler için midir dedi. Ben: Hayır, bu onlar hakkında hükmü verilmiş ve geçip gitmiş bir şeydir dedim. O: Peki o zaman bir zulüm olmaz mı dedi. (Ebu'l-Esved) dedi ki: Bundan dolayı oldukça korktum ve şöyle dedim: Her şeyi yaratan Allah'tır ve her şey onun mülküdür. Ayrıca ona yaptığı bir şey dolayısı ile soru sorulamaz. Ama onlara sorulur dedim. Bana şöyle dedi: Allah`ın rahmeti üzerine olsun. Benim sana bu soruyu sormaktaki tek maksadım senin akli durumunu görmektir. Müzeyne`den iki adam Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e gelerek şöyle dediler: Ey Allah'ın Rasûlü! Bugün insanların yaptıkları ameller ve uğrunda çalışıp çabaladıkları bu hususlar onlar hakkında hükmü verilmiş ve onlar için geçmişten beri takdir edilmiş bir kader midir, yoksa peygamberlerinin kendilerine getirip kendilerine karşı delilin sabit olduğu gelecekte karşı karşıya kalacakları hususlar hakkında mıdır? O şöyle buyurdu: Hayır bu Allah`ın onlar hakkında hükme bağladığı ve hakkında hükmünün geçip gittiği bir şeydir. Bunun doğrulayıcısı da Allah`ın kitabındaki: *"Her bir nefse ve onu düzenleyene, sonra da ona hem kötülüğü hem de takvayı ilham edene"* (Âyet 7-8) buyruğudur, buyurdu.[152]

Böylelikle Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) durumunu haber verdiği kaza ve kaderin tasdikinin yüce Allah`ın: *"Sonra da ona hem kötülüğü hem de takvayı ilham edene ki."* buyruğu olduğunu beyan etmiş olmaktadır.

Hadiste sözü geçen kader ise Allah`ın ilminde var olan, onu yazması ve kelamıdır. Bunu ise ancak Kaderiyenin aşırı olanları inkâr eder. Kur`ân-ı Kerim`de sözkonusu olan ise Allah'ın kulların fiillerini yaratmasıdır. Bu ise daha beliğdir. Mecusi eğilimli Kaderiye de bunu inkâr eder.

152 Kaynakları daha önce gösterildi.

Kur'ân-ı Kerim'deki buyruklar hadiste yer alan hususlara da fazlasına da delildir. Bundan ötürü Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) Kur'ân-ı Kerim'i kendisinin tasdik edicisi olarak göstermiştir. Bu da çeşitli bakımlardan sözkonusudur:

1. Günahkârlığı ve takvayı ilham edenin Allah olduğu ve bunda iblis eğilimli Kaderiyenin söylediği gibi bir zulüm bulunmadığı müşrik eğilimli Kaderiyenin de söylediği gibi emre, nehye, va'de ve tehdide aykırılık olmadığı bilindiğine göre şanı yüce Allah'ın bunu var olmadan önce yazıp takdir etmiş olduğunun ikrar ve kabulü de kader bakımından insanın herhangi bir anlaşmazlığa düşmesi sözkonusu olmayan hususlardandır. Bundan dolayı kulların fiillerinin (Allah tarafından) yaratılmasını inkâr eden Kaderiyenin çoğunluğu ezeli kaderi kabul etmiştir. Hiçbir Kaderiye mensubu kulların fiillerini Allah'ın yarattığını kabul etmediği gibi onu kader bakımından da Allah'ın bunun yaratıcısı olduğunu da reddeder.

2. Kulun fiilinin yaratıcısı olanın ve kula kötülüğü de takvayı da ilham edenin Allah olduğu sabit olduğuna göre bu da onun sun'u ile yaptıkları/yarattıkları cümlesindendir. Fakat Müzeyne'ye mensup iki kişinin Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e sorduğu ve Kaderiyenin karşı karşıya kaldığı şüphe ancak özel olarak sevabın ve ikabın sözkonusu olduğu kulların amelleri ile ilgilidir. Bununla birlikte onlar kader cihetinden Allah'ın yaratacağı şeyleri var olmadan önce takdir ettiğini inkâr etmemişlerdir. Aralarından bu hususta inkâra düşenler ancak kulların fiillerinin durumu ile alakalı olarak şüpheye düştükleri hususlar ile ilgilidir.

Bunlar ise şöyle derler: Şüphesiz Allah bütün işleri var olmadan önce takdir eder. Bundan kulların fiilleri ile mutluluk bedbahtlık müstesnadır. Çünkü onun bunları meydana gelmedikçe bilmesi gerekmez. Çünkü emirin mükellef kimsenin kendisine itaat etmeyeceğini bildiği -hatta kendisine zararlı olacağını bildiği- hususu emretmesi onlara göre çirkin görülen bir iştir. Fıkıh usulünde eser tasnif edenlerden bir takım kimseler ve başkaları bu hususta Mutezilenin farklı görüşlere sahip olduğunu nakletmiş ve şöyle demişlerdir: Şanı yüce Allah'ın kula yapmayacağını bildiği şeyleri emretmesi -Mutezilenin hilafına- caizdir. Çünkü Mutezile arasında bu hususta muhalefet edenler de vardır. Bununla birlikte çoğunluğu bu hususta muhalefet etmezler. Bu hususta sadece onlardan bazı taifeler muhaliftirler.

Kur'ân-ı Kerim nefse kötülüğünü de takvasını da ilham edenin o olduğunu tespit ettiğine göre bu da onun fiilleri ile yaptıkları arasındadır. Bu durumda onun yarattığı maddi ve sıfat türünden olan şeyleri takdir etmiş olduğunda onların bir şüphelerinin bulunmadığı gibi bunları da var olmadan önce takdir ettiği hususunda Kaderiyenin bir şüphesi kalmamış olur.

Sıfatları yahut bir kısmını inkâr edenler arasından onun ilmi takdir ettiğini kabul etmeyenlere gelince onların bir başka dayanakları vardır. Onların dayanakları sıfatlar meselesi değildir.

3. Yüce Allah kötülüğü de takvayı da ilham etmiştir. O kulun fiilinin de yaratıcısıdır. O halde yaratacağı şeyi yaratmadan önce bilmesi de zorunludur. Nitekim O: *"Yaratan bilmez mi hiç?"* (Mülk. 14) buyurmaktadır. Çünkü seçim ve tercih sahibi/muhtar olan fail yaptığı şeyi isteyerek yapar. İrade/istek ise istenen şeyin tasavvur edilmesini gerektirir. Bu ise fiil ile meydana gelen ve irade ile istenen şeyi bilmek demektir.

Onun bir şeyi yaratması onu bilmesini gerektirdiğine göre işte önceki/ezeli kaderin esası da budur. Allah'ın sözü ile ve yazısı ile bildiği şey hakkında ise herhangi bir anlaşmazlık yoktur. Bu da bunda olsun başkasında olsun bütün eşyada açıkça bellidir.

Şanı yüce Allah kötülüğü ve takvayı ilham ettiğine göre ilhamı alan kişi eğer kötülük ile takva arasında bir ayırım gözetmiyor ve yapmak istediği bu fiilin bir kötülük olduğunu bilmiyorsa ve yapmak istediği diğer bir fiilin de takva olduğunu bilmiyorsa o taktirde ona kötülüğün ve takvanın ilham edilmesi de sahih olamaz. İşte bununla Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) önceki kadere dair verdiği haber ile bu âyet-i kerimenin tasdiki mahiyetinde zikrettiklerinin ne kadar güzel olduğu da açıkça görülmüş olmaktadır.

Yüce Allah'ın: *"Sonra da ona hem kötülüğü hem de takvayı ilham edene ki."* (Âyet 8) buyruğu kadere delil olduğu gibi şeriate de delildir. Çünkü şâyet insanların "kulların fiillerinin yaratıcısı" dedikleri gibi "ona fiillerini ilham etti" demiş olsaydı bunda hayır ile şer, sevilen ile sevilmeyen, emrolunan ile yasaklanan arasında bir fark gözetilmemiş olurdu. Hatta bunda emri ve nehyi hüsnü ve kubhu/güzeli ve çirkini kabul etmeyen ibahiyeci ve cebriyecilerden olan müşriklerin lehine bir delil dahi bulunurdu. Çünkü mesele kulların fiillerinin yaratılması meselesi olurdu. Ama yüce Allah: *"Sonra da ona hem kötülüğü hem de takvayı ilham edene."* buyurunca o taktirde bu ifade ile emrolunan güzel ile yasaklanan çirkin arasında bir fark olduğu ortaya konuldu ve fiillerin güzel ve kötü kısımlarına ayrıldığı bununla birlikte her iki türün de yaratıcısının Allah olduğu ifade edilmiş olmaktadır.

İşte birden çok yerde Kur'ân-ı Kerim'in izlediği yol budur. Mümini, kâfiri ve onların iyi ve kötü fiillerini va'dini ve tehdidini zikreder. Ve her iki türü de kendisinin yarattığını ifade eder. Yüce Allah'ın: *"Şüphesiz Allah dilediğini saptırır, dilediğine hidâyet verir."* (Fatır. 8) buyruğu ve buna benzer buyruklar gibi.

İşte bu cebriyenin de Kaderiyenin de doğru yoldan şaştığı bir esastır. Mecusiye karakterli Kaderiye şöyle demişlerdir: Şüphesiz fiiller onlarla kaim olan nitelikler sebebi ile güzel ve çirkin kısımlarına ayrılır. Onları meydana getiren ise Allah'ın kudreti de yaratması da sözkonusu olmaksızın kulun kendisidir.

Cebriye ise şöyle demektedir: Aksine kul fiilini işlemeye mecburdur. Cebr/mecbur etmek ise şanı yüce Allah'ın yaratmış olduğu sebeplerin varlığı ve sebeplerden herhangi birisinin bulunmaması esnasında varlığının önündeki engelin bulunmaması durumunda fiillerinin varlığını gerektiren bir gerçektir. Kul mecbur olduğuna göre fiilin onunla kaim olan herhangi bir mana sebebiyle güzel yahut çirkin olmasına imkân yoktur.

İşte fiilin özü itibari ile güzel ve çirkin kısımlarına ayrılmasını kabul etmeyen cebriyeye mensup Ebu Abdullah er-Razi'nin ve benzerlerinin yolu budur. Bundan daha uygunu ise Ebu'l-Huseyn el-Basri'nin[153] ve buna benzer Kaderiyeye mensup kimselerin yoludur. Bunlar der ki: Kulun fiilini kendisinden başka kimse meydana getiremez. Buna dair bilgi ise kesin yahut nazari bilgidir. Fiil de özü itibari ile güzel ve çirkin kısımlarına ayrılır. Buna dair bilgi de kesindir.

Ebu'l-Huseyn ise Mutezileden müteahhirlerin imamıdır. Benzerlerinin birçoğunun sahip olamadığı kadar üstün bir aklı ve fazileti vardır. Fakat o hem sünnetleri hem Kur'ân'ın manalarını hem de selefin yolunu az bilen birisidir.

O ve Ebu Abdullah er-Razi bu hususta iki zıt taraftadır. Onların her biri diğerinin olmadığı yerde haklıdır. Mesela Ebu'l-Huseyn kulun fiilini meydana getireceğinin bilinmesinin zorunlu olduğunu iddia ederken er-Razi ise mümkün ve ihdas olunan fiilin kendisince varlığını gerektiren tercih edici bir sebebe ihtiyacının olduğunu ve bunun yokluğu halinde de olmamasının aynı şekilde zorunlu olduğunu iddia eder. Halbuki bunların her ikisi sözünü ettiği zorunlu ilim noktasında doğrudur.

Diğer taraftan her bir kesim bu zorunlu bilginin diğerinin ileri sürdüğü zorunluluğu iptal ettiğine inanır. Ama durum böyle değildir. Hatta her ikisi de zorunlu olduğunu sözkonusu ettiği bilgi hususunda doğrudur ve bu hususta isabetlidir. Ama onun hatası diğerinin kabul ettiği hakkı inkâr etmesinde ortaya çıkmakta-

153 Adı Muhammed b. Ali et-Tayyib Ebu Huseyin el-Basri olup mutezile imamlarından birisidir. Basra'da doğmuş, Bağdat'ta yerleşmiş, 436 h. yılında orada vefat etmiştir. Hatib Bağdadi: Onun çeşitli eserleri ve şöhreti vardır demiştir. el-Mutemedu fi Usuli'l-Fıkh, Tesaffuhu'l-Edille ve Guraru'l-Edille gibi usule dair eserleri olduğu gibi Şerhu'l-Usuli'l-Hamse, Kitabu'n-Fi'l-İmame, Şerhu Esmai't-Tabii gibi eserleri de vardır.

dır. Çünkü kulun kendi fiilinin ihdas edicisi olması ile bu ihdas ediciliğin yüce Allah'ın meşieti ile varlığı mümkün bir iş olması arasında bir aykırılık yoktur.

Bundan dolayı ehl-i sünnetin kabul ettiği kanaate göre kul kendi fiilinin gerçek manada failidir. Tıpkı Ebu'l-Huseyn'in ileri sürdüğü zorunluluk gibidir. Onlar o gerçek manada fail değildir yahut da hiç fail değildir demezler. Cebriyeciliğe meyl eden Ebu Abdullah er-Razi'nin takipçisi taifenin söylediği gibi söylemezler. Bununla birlikte onlar şöyle derler: Şüphesiz bu fiili yapan faili de onun fiilini de yaratan Allah'tır. Onu gerçek manada bir fail kılan da odur. Kulların fiillerini yaratan da odur. Tıpkı er-Razi ve başkalarının taifesinin teşkil ettiği Eş'arilerden isbat ehlinin söyledikleri gibi söylerler. Ebu'l-Huseyin ve taraftarlarının iddiası olan Allah kulların fiillerini yaratmamıştır şeklindeki Kaderiyecilerin söylediklerini söylemezler.

Bundan dolayı İmam Ahmed ve ondan önceki Evzai gibi imamlar ve daha başkaları olumlu yahut olumsuz mutlak olarak cebriyecilik görüşünün kabul edilemeyeceğini açıkça ifade etmişlerdir. Buna göre: "Allah kulları cebretti/zorladı" denilemeyeceği gibi yine "onları cebretmedi" de denilemez. Çünkü "cebr" lafzında müştereklik ve mücmellik anlamı vardır. Eğer "onları cebretti" denilecek olursa bundan yüce Allah'ın onları kendi seçim ve tercihleri olmadan hayır ve şerri işlemeye mecbur ettiği izlenimi verir. Eğer onları cebretmedi denilecek olursa onların onun seçim ve tercihi olmaksızın dilediklerini yaptıkları izlenimini verir. Her ikisi de bir hatadır. Bizler bu hususta başka bir yerde genişçe açıklamada bulunduk.

Burada maksadımız şudur: Bu iki fırka kaderin ve şeriatın birbirlerini reddettiklerine inanmışlardır. Nitekim mecusiler ve müşrikler de böyle bir inanca sahip olup şöyle demişlerdir: Eğer o fiili yaratan ise bu durumda fiilin özü itibari ile sevabı olan güzel bir fiil yahut da cezası olan çirkin bir fiil olmasına kalmaz. Diğer taraftan Kaderiye de şöyle demişlerdir: Fakat fiil kısımlara ayrılır. O (kula ait) fiilin halıki değildir. Cebriye ise: Hayır o yaratıcıdır. fiil kısımlara ayrılmaz demişlerdir.

Fakat rasûlleri kabul eden cebriyeciler şeriat koyucunun yalnızca emir ve yasağı açısından kısımlara ayrılmayı kabul eder ve şöyle derler: O emirdeki herhangi bir özellikten ötürü olmamak üzere dilediği emri verebilir ve yine ondaki herhangi bir özellikten ötürü olmamak üzere dilediğini de yasaklayabilir. Yine onlar hem yaratması hem emretmesi hakkında birlikte: O dilediğini yapar ve dilediği hükmü verir derler.

Herhangi bir görüş ya da bir hevânın etkisi altında kalan kimselere gelince, o cebri gördüğü vakit şeriat koyucunun boyunduruğundan çözülüverir ve müşriklerin söyledikleri *"Allah dileseydi biz de babalarımız da ortak koşmazdık, hiçbir şeyi de haram kılmazdık."* (En'am, 148) sözlerini söylerler.

Şeriati, emri, nehyi, hüsnü ve kubhu kabul etmekle birlikte Mutezilenin kabul etmediği gibi kaderi ve fiillerin yaratılışını kabul etmeyenlere gelince bunlar mecusilere benzeyen mecusi Kaderiyecilerdendir. Esasen Mutezilenin mecusilerle yahudilere benzemekten payları büyüktür.

Kazayı, kaderi, kulların fiillerinin yaratılışını, rububiyetin umumi oluşunu kabul etmekle birlikte, marufu, münkeri, hidâyeti, dalaleti, hasenatı ve seyyiatı kabul etmeyenler ise müşriklere ve sabiilere benzerlik arz ederler.

Cehm b. Saffan ve ona uyanlar Hindliler ile tartışırken böyle idiler. Nitekim Mutezileler de mecusilerle -farslarla- tartıştıklarında böyle idiler. Mecusiler ise müşriklerden daha tercihe şayandır.

Şüphesiz emri ve nehyi inkâr eden yahut bunu kabul etmeyen bir kimse açık bir müşriktir. Yahudilerden, hristiyanlardan, mecusilerden daha kâfir bir kâfirdir. Nitekim bu husus ibahiliği kabul eden kelamcılarla mutasavvıfların birçoğunda ve benzerlerinde görülen bir özelliktir.

Bundan sonra bunlar ne sahabe ne tabiin döneminde nübüvvet zamanına yakınlıkları dolayısı ile ortaya çıkmamışlardır. Bu mecusi kaderiyeciler ancak mezheplerinde emrin, nehyin, sevabın ve ikabın tazim ihtiva etmesinden ötürü ortaya çıkmışlardır. Bu sebeple onlar kitaba, sünnete, rasûle ve dine emri ve nehyi büsbütün kabul etmeyen o ta'tilcilerden daha yakındırlar. Çünkü bunlar yaratılmışların en kötüleridir.

İblis karakterli Kaderiyeye gelince, bunlar emrin ve nehyin Allah'tan geldiğini kabul ettikleri gibi yine bununla birlikte kaza ve kaderin de ondan olduğunu kabul ederler. Fakat onlar şöyle derler: Bunda bir bilgisizlik ve bir zulüm vardır. Çünkü o çelişkiye düşmesi sebebiyle bilgisizlik ve akılsızlık sözkonusu olur. Ayrıca kulda yaratmış olduğu şey sebebi ile cezalandırması sözkonusu olduğundan da bu bir zulüm olur.

İşte iblisin durumu budur. Çünkü o: *"Beni azdırdığından dolayı yemin ederim ki ben de yeryüzünde onlara (sana isyanı) süslü göstereceğim, onları toptan azdıracağım."* (Hucurat, 39) diyerek Allah'ın kendisini azdırdığını ifade etmiş sonra da bunu kendisi açısından Âdem'in soyundan gelenleri azdırmasını gerektiren bir sebep olarak kabul etmiştir.

İblis Allah'a düşmanlık eden ve onun yaratması ve emretmesi hakkında dilini ilk uzatıp tenkitte bulunan kıyas ile nassa karşı çıkan ilk kişidir. Bu sebeple seleften bazıları: İlk kıyas yapan iblistir demişlerdir. Çünkü yüce Allah ona Âdem'e secde etmeyi emrettiği halde o bu emre ben ondan daha hayırlıyım diye itiraz etmiş, secde etmeyi kabul etmemiştir. Böylelikle o Allah'a ilk düşmanlık eden kişi olmuştur. O cahil ve zalimdir. Allah'ın emrindeki hikmeti bilmeyen cahil hakka karşı çıkmak ve insanları küçümsemek özelliklerini bir arada taşıyan müstekbirliği sebebiyle de zalimdir.

Diğer taraftan onun Rabbine: *"Beni azdırdığın için ben de andolsun senin doğru yolunda onlara engel olacağım."* (A'raf, 16) sözleri ile Allah'ın kendisini azdırması şeklindeki fiilini kendi lehine bir delil ve ademoğlunu azdırmaya iten bir sebep olarak kabul etmiştir. Bu ise onun Allah'ın fiilini ve emrini tenkit edip ona dil uzatması, onun bu emir ve fiilinin çirkin olduğunu iddia etmesi demektir. O halde ben de çirkin işi yapabilirim demiş oluyordu. Böylelikle kendisini Rabbine kıyas etmiş ve kendisini Rabbinin bir benzeri kılmış oluyordu.

Bu sebeple o rububiyete benzer bir konuma kendisini çıkartmış oldu. Nitekim Müslim'in Sahih'inde sabit olduğu üzere Cabir (radıyallâhu anh) Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den şöyle buyurduğunu rivâyet etmektedir: "Şüphesiz iblis deniz üzerine arşını koyar, sonra da birliklerini gönderir. Aralarında en büyük fitneyi çıkartanın ona yakınlığı en ileri derecede olur. Onlardan birisi gelir ve: Ben o kişiyi o kadar azdırdım ki sonunda şu işi yaptı der. Sonra bir başkası gelir o da: Onu o kadar etkiledim ki sonunda kendisi ile zevcesi arasına ayrılık soktum. Bu sefer onu alır. bağrına basar, kendisine yakınlaştırır ve işte sensin sen der.[154]

Kaderiye ise Allah'ın akılsızca, beyinsizce iş yapmaktan tenzih etme maksadını gözettiler. Böyle bir maksadı gözetmekle de iyi ettiler. Çünkü şanı yüce Allah iblisin ve askerlerinin oluşturduğu zalimlerin söylediklerinden pek yüce ve büyüktür. O mutlak hüküm veren (hakemdir), adaletlidir. Fakat onlar da yetersiz kalmışlar ve bir tür cahillik ederek bununla beraber şuna inandılar: Böyle bir tenzihin tamamlanması için mutlaka onun kullarının fiilleri üzerindeki kudretini, bu fiilleri yaratmasını ve onun iradesinin her bir şeyi kapsadığı vasfını ondan almak gerekir. Böylelikle onlar bir bakıma iblise ve onun taraftarlarına benzemeye kalkıştılar. İblis de diğer açıdan onların üzerine tahakküm kurdu.

İşte bu bilgisizce yahut haksızca din hususunda tartışmanın en büyük afetlerindendir. Bu ise selefin yerdiği kelamdır. Şüphesiz böyle bir kişi bir bâtılı bir başka bâtıl ile, bir bid'ati de bir başka bid'at ile reddeder.

154 Kaynakları daha önce gösterildi.

Daha sonra onların inkâr ettiklerini sabit kabul edenlerden onlarla tartışan bir takım taifeler geldi ve bunlar Allah'ın her şeyin yaratıcısı olduğunu, onun dilediklerinin olduğunu, dilemediklerinin olmadığını ve onun her şeye kadir olduğunu ortaya koydular. Fakat bunlar da akılları ve ilimleriyle yetersiz kaldılar ve şuna inandılar: Bunun tamam olması ancak şununla mümkün olur: Allah'ın muhabbetini ve rızasını da inkâr edelim, onun fiiller arasından bazılarına vermiş olduğu güzel ve çirkin nitelikleri kabul etmeyelim. Onun hikmet ve rahmetini inkâr edelim. Onun hakkında her bir fiil caiz/mümkün olsun. Onu ne zulümden ne de daha başka fiillerden tenzih etmemize gerek olmasın dediler. Hatta bazıları bu hususta daha da ileriye gittiler. Emri, nehyi ve va'di ve tehdidi baştan itibaren kabul etmediler. Bunlar mürcieci kanaate meylettiler. Tıpkı öncekilerin vaide/tehdide meylettikleri gibi. Vaidiye dedi ki: Her fâsık cehennemde ebediyyen kalacaktır, ondan ebediyyen çıkamayacaktır. Hariciler, o kişi kâfirdir dediler. Fakat mürcienin gulatı/aşırıları ise kıble ehlinden herhangi bir kimsenin cezalandırılmasını kabul etmediler. Açıkça kâfir olduğunu ortaya koyanlar ise baştan itibaren ahirette vaidi/tehdidi inkâr ettiler. İttihadçı/vahdet-i vücutçulardan, felsefecilerden, karmatilerden, batınilerden bir takım taifelerin yaptığı gibi. Bu cebriyeci mürcieciler ise emri, nehyi, va'di ve vaidi, vaidiyeci Kaderiyeci Mutezileden daha ileri derecede inkâr ettiler.

Emri, nehyi, va'di ve vaidi kabul eden kıble ehlinden cehenneme girecek kimselerin olabileceğini de kabul eden mutedil cebriyeci mürciecilere gelince, insanlar arasında ehl-i sünnete en yakın olanlar bunlardır. Tirmizi de Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den şöyle buyurduğunu rivâyet etmektedir: Kaderiyeci ve mürcieciler sonuncuları ben olduğum yetmiş nebi dili ile lanetlenmişlerdir."[155]

Fakat Kaderiyeden Mutezile olanlar cebriyecilerden ve mürcielerle benzerlerinden şeriat hususunda -ilmi ve ameli ile ilgili olarak- daha düzgündürler. Onların fıkıh usulüne, emre ve yasağa tabi olmaya dair açıklamaları Eş'ariye müntesibi mürcieden ve başkalarının açıklamalarından daha uygundur. Çünkü bunların fıkıh usulüne dair sözleri oldukça yetersizdir. Onlar aynı zamanda itaatleri ve masiyetleri gerektiği gibi tazim etmekte de kusurludurlar. Fakat onlar usuluddin'de öbürlerinden daha iyidirler. Çünkü onlar yüce Allah'ın sıfatına, kudretine ve yaratmasına öbürlerinin inanmadıkları hususlara inanırlar. Bu sınıf daha üstündür.

155 İbnu'l-Cevzi, el-İlelü'l-Mütenahiye, I, 143'de bunu zikretmiştir. Ama hadis sahih değildir.

Bundan dolayı mürcie genel olarak Kaderiyeden iyidir. Hatta Kufe'li fukahadan ve başkalarından -mutezililikten farklı olarak- mürcieliğin kapsamına girenler dahi vardır. Çünkü selef fukahasından ve imamlarından itizam kanaatini benimsemiş hiçbir kimse yoktur.

Kader Hususunda Sapmanın Sebepleri

Kader hususunda doğru yoldan sapmak kimi zaman kaderi ve yaratmayı yalanlamak, kimi zaman da şeriati ve vaidi/azap tehdidini yalanlamak, bazen de Rabbin zulmettiğini kabul etmek sebepleriyle hâsıl olduğundan dolayı bu sûrede bütün bu taifelere de red sözkonusu olmuştur.

Yüce Allah'ın: "*Sonra da ona hem kötülüğü hem de takvayı ilham edene ki.*" (Âyet 8) buyruğunda "*ilham edene*" lafzı ile hem kader hem de kulun fiili isbat edilmektedir. Bu da kötülüğün ve takvanın onun nefsine izafe edilmesi ile yapılmıştır. Böylelikle kulun kötülüğü işleyenin de takvalı olanın da kendisi olduğunun bilinmesi istenmiştir. Güzel ile çirkin, emir ile nehiy arasındaki fark da "*ona hem kötülüğü hem de takvayı*" buyruğu ile ortaya konulmuştur.

Bundan sonra yüce Allah'ın: "*Onu (nefsini) temizleyen muhakkak felah bulmuştur. Onu örten kimse de muhakkak ziyana uğramıştır.*" buyruğu ise kulun fiilinin va'din ve vaidin nefsini arındıran kimsenin kurtulması, onu kötülüklerle örten kimsenin de zarara uğraması sûreti ile isbat edildiğini görüyoruz. Bu ise mecusi eğilimli Kaderiyenin ve şeriat için yahut kulun fiili için cebriyeci olan ve aynı zamanda hakkın yalanlayıcısı olan kimselerin kanaatlerinin reddi hususunda da gâyet açıktır.

Yaratıcıya zulmü nisbet edenlere gelince, şunu bilmeli ki yüce Allah: "*Her bir nefse ve onu düzenleyene.*" buyruğu ile adaletine delildir. Çünkü düzenlemek/tesviye ta'dil etmek, her şeyi adalete uygun yapmak demektir. Böylelikle buyruk onun kendisine günahkârlığını da takvalı oluşunu da ilham eden nefsi düzenleyişinde adaletli olduğunu beyan etmiş bulunmaktadır.

Bunda sonra ise rasûllerini yalanlayıp azgınlaşan kimselerin cezasını zikretmekte, rasûllerine muhalefet edenlerden intikam almasının akıbetinden korkmadığını sözkonusu etmektedir. Böylelikle bunu ya da ötekini yalanlayan kimseden Allah'ın intikam alacağını ve ondan alacağı intikamın akıbetinden korkmadığını açıkça beyan buyurmuştur. Nitekim iblisten ve askerlerinden de intikam almış, onun Rabbinin zalim olduğunu ve akla uygun iş yapmadığını söylemesi dolayısıyla da ancak kendi nefsini helak etmiş olacağını Allah'a da hiçbir şekilde zarar veremeyeceğini de beyan etmektedir.

"Şüphesiz kullar asla Allah'a zarar vermeye ulaşamazlar ki ona zarar verebilsinler. Ona faydalı olacak bir noktaya gelemezler ki ona faydalı olsunlar. Eğer onların ilklerinden sonuncularına kadar insanlarıyla ve cinleriyle aralarındaki en ileri derecede takva sahibi bir kimsenin kalbi gibi bir kalbe sahip olsalar dahi bu bile onun mülkünde hiçbir şeyi artırmaz. İlklerinden sonuncularına kadar insanlarıyla ve cinleriyle aralarındaki en günahkâr kimsenin kalbi gibi bir kalbe sahip olsalar bu dahi onun mülkünden hiçbir şey eksiltmez."[156]

İşte bundan dolayı İmran b. Husayn. Ebu'l-Esved ed-Dueli'ye aklını sınamak üzere buna dair soru sorunca: "Böyle yapsaydı zulüm olur muydu" demiş ve bunun onun yaptığı bir zulüm olmayacağını zikretmiş ve yüce Allah'ın: *"O bunların söylediklerinden münezzehtir. Pek yücedir, pek büyüktür."* buyruğu dolayısıyla korkmuş idi. Sonra Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in hadisini ve bu âyeti delil göstermesini zikretmişti.

Bâtıl ile meselelere dalan Kaderiyenin ya Rabbin yaratmasına yahut emretmesine dair verdiği haberleri yalanlayıcı olacakları yahut da hükmünde onun zalimlik ettiğini söyleyen kimseler oldukları açıkça görülmüş olmaktadır. Halbuki şanı yüce Allah: *"Rabbinin sözü doğruluk ve adalet bakımından eksiksizdir. Onun sözlerini değiştirebilecek yoktur. O her şeyi işitendir, hakkıyla bilendir."* (En'am. 115) buyurduğu gibi doğru söyleyen ve adaletli olandır.

Söz ya inşadır ya ihbardır. Onun verdiği haberler doğrudur yalan değildir. İnşa olan tekvini emir ile teşri emir de adalettir, zulüm değildir. Ama mecusi eğilimli Kaderiye onun yarattıkları hakkında da dinin emirlerinden olan şeriati hakkında da verdiği haberleri yalanladılar. İblis eğilimli Kaderiyeciler ise ikisinin toplamında yahut onların her birisinde onun zalim olduğunu iddia ettiler.

Böylelikle bu ümmetten ihtilafa düşüp ayrılanların ancak Allah'ın peygamberi ile gönderdiği hakkın bir kısmını terk edip ona muhalif olan bâtılı almalarından ve rasûlün getirdiklerine muhalif olan bâtılda ortak oluşlarından dolayı olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu halleri ise kâfirlerin müminlere muhalefet etmeleri türündendir. Nitekim yüce Allah'ın: *"İşte Biz o peygamberlerin bazısını bazısına üstün kıldık."* buyruğundan itibaren *"Eğer Allah dileseydi birbirlerini öldürmezlerdi. Fakat Allah dilediği şeyi yapar."* (Bakara. 253) buyruğunda dile getirdiği gibi.

Onlar rasûllere uyan müminlere muhalefet ettikleri bir bâtılda ortak oldukları için kendilerine verilen öğüdün bir kısmından olsun pay almayı unuttular. Bu sebeple de aralarına düşmanlığı ve kini bıraktı, onlar da rasûlün getirdiği bir başka

156 Kaynakları daha önce gösterildi.

hak hususunda kendi aralarında anlaşmazlığa düştüler. Bunlar bir kısmına iman edip bir kısmını inkâr ettiler, ötekiler de bunların inkâr ettiklerine iman ediyor, iman ettiklerini de inkâr ediyor.

İşte burada ihtilafa ve tefrikaya düşen her iki taife de yerilmiş haldedir. Esasen bu ümmet arasında da başkaları arasında da ayrılığa ve ihtilafa düşmenin genel olarak durumu budur. Bu da o türdendir. Çünkü onlar Rabbin kulun fiilini yaratıcı oluşunu, kulun fiilinin güzel ve çirkin kısımlarına ayrılmasına aykırı olduğu hususunda ortak bir kanaate sahip oldular. Bu ilk önermede özü itibari ile hak yahut ona dair doğru dürüst bir delil bulunmasından dolayı olmaksızın tartışmaları gereği ortaklaşa kabul ettiler.

Bu ise er-Razi'nin Tahsin ve Takbih meselesinde dayandıkları iki önermeden birisidir. Çünkü o "el-Mahsul" adlı eserinde ve başkalarında kulun kendi fiilini işlemeye mecbur olduğuna inanmıştır. Mecbur olan kimsenin ise fiili çirkin olamaz. Dolayısıyla kulların fiillerinden çirkin hiçbir şey olamaz.

Bunun/tahsin ve takbihin kabul edilmemesi sûreti ile ileri sürülen bu delilin aslı aslında rasûlleri yalanlayan ve: *"Allah dileseydi biz de babalarımız da ortak koşmazdık. Hiçbir şeyi de haram kılmazdık."* (En'am, 148) diyen müşriklerin delilidir. Onlar kaderi kabul ederek şirkin ve Allah'ın temiz şeylerden haram kılmamış olduğu şeyleri haram kılmanın çirkin bir iş olmadığını söylediler.

Fakat hükümleri kabul etmemeye cebri/zorlamayı delil gösteren bu kimseler şeriati kabul etmeleri halinde her bakımdan müşrikler gibi olmazlar. Bundan dolayı şeriati kabul eden kelamcılar -kendilerinde müşriklerin bâtılından bir şeyler bulunsa dahi- müşrikler gibi değildir.

Fakat kelamcılarla tasavvufçular arasından cebriyeciliğin kendilerine baskın geldiği bazı taifeler vardır. Hatta bunlar o durumda emri, nehyi, va'di, vaidi/tehdidi, sevabı ve ikabı ya sözlü olarak ya hâl ve amelleri itibari ile inkâr ederler. Bu da çoğunlukla onların hevâlarına uygun düşen fiiller hakkında olur. Bu yolla onlar kendilerinin kınanmalarının ve cezalandırılmalarının sözkonusu edilmemesini sağlamaya çalışırlar. Halbuki bu onların yerilip cezalandırılmalarından başka bir şeylerini artırmaz. Onlar bu halleri ile sıcaktan ateş ile korunmaya çalışana benzerler.

Şüphesiz böyle bir kanaat gereğince amel etmek hiç kimse için mümkün değildir. Çünkü Âdemoğullarının birbirlerinden bir şeyi istemeleri onu emretmeleri, bir şeyden nefret edip onu yasaklamaları kaçınılamaz bir şeydir. Dolayısıyla sevilen ile hoşlanılmayan, razı olunan ile kızılan şeyler arasında adalet ile zulüm, ilim

ile bilgisizlik, dalalet ile hidâyet, doğruluk ile sapıklık arasında eşitlik sağlamaya çalışan bir kimse ebediyyen bu çizgide devam edemez. Aksine böyle bir kimse hoşuna gitmeyen ve kendisini rahatsız eden bir durum ile karşı karşıya kalacak olursa hemen bunu önlemeye ve gücünün yettiği kadarıyla bunu yapanı -hatta bu hususta aşırıya da giderek- cezalandırmaya kalkar.

O halde onlar kendilerinin işledikleri çirkin olan zulüm ve hayasızlık ile başkalarının yaptıkları arasında hoşlarına giden ile hoşlarına gitmeyen şeyler arasında fark gözetmek ve karşılarında yer alanlar için değil de yalnızca kendileri lehine kaderi delil göstermek hususunda insanların en zalimlerindendirler.

Bunlardan birisinin övülmesini gerektiren bir iş yaptığı taktirde kalbine Kaderiyecilerin durumunun daha galip geldiğini ve böylelikle bunu yapanın Allah değil kendisinin olduğunu kabul ettiğini, nefsine takvasını ilham etmesi hususunda Allah'ın üzerindeki nimetini unuttuğunu görürsün. Böyle yapan bir kimse yaratılmışların en zalimlerindendir. Nitekim Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzi de şöyle demiştir: Sen itaat ettiğin zaman Kaderiyeci, masiyette bulunduğun zaman cebriyecisin der. Yani arzu ve hevesine hangi mezhep uyarsa onu kabul ediyorsun.

Adalet ehli olanlar ise bunun zıttınadırlar. Onlar bir iyilik yaptıkları vakit bundan dolayı Allah'a şükrederler. Çünkü kendilerine imanı sevdirip kalplerinde onu süslü gösterenin bizzat Allah olduğunu, küfürden, fâsıklıktan ve isyandan kendilerini tiksindirenin de o olduğunu çok iyi bilirler: *"Ve onlar çirkin bir günah işledikleri yahut nefislerine zulmettikleri vakit Allah'ı hatırlayarak hemen günahları için bağışlanma dileyenlerdir. Zaten günahları Allah'tan başka kim bağışlar ki? Bir de işledikleri (günah) üzerinde bilip durdukları halde ısrar etmeyenlerdir."* (Âl-i İmran, 135)

Onlar böylelikle günah işlediği zaman (şu şekilde hareket eden) babalarına uydular: *"Âdem Rabbinden bazı kelimeler belleyip aldı (tevbe etti). O da tevbesini kabul buyurdu. Çünkü o tevbeleri kabul edendir. Çok esirgeyendir."* (Bakara, 37); *"Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bize mağfiret ve rahmet etmezsen muhakkak ki zarara uğrayanlardan oluruz."* (A'raf, 23)

Bu durumda olanların her biri şöyle der: "Senin benim üzerimdeki nimetini itiraf ettiğim gibi günahımı da itiraf ediyorum." Nitekim Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: "İstiğfarın en üstünü kulun şöyle demesidir: "(للَّهُمَّ أَنْتَ رَبِّي لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ. خَلَقْتَنِي وَأَنَا عَبْدُكَ وَأَنَا عَلَى عَهْدِكَ وَوَعْدِكَ مَا اسْتَطَعْتُ أَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ مَا صَنَعْتُ. أَبُوءُ لَكَ بِنِعْمَتِكَ عَلَيَّ وَأَبُوءُ بِذَنْبِي. فَاغْفِرْ لِي فَإِنَّهُ لَا يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلَّا أَنْتَ): Allah'ım! Rabbim sensin, senden başka ilah yoktur. Beni sen yarattın, ben senin kulunum.

Elimden geldiği kadar sana olan ahdim ve va'dine sadığım. Yaptıklarımın şerrinden sana sığınırım. Senin benim üzerimdeki nimetini de itiraf ediyorum, günahımı da itiraf ediyorum. Beni bağışla. Şüphesiz günahları ancak sen bağışlarsın."[157]

Yine sahih hadiste şöyle buyrulmuştur: "Yüce Allah buyuruyor ki: Kullarım! Bunlar sizin amellerinizdir. Bunlar size geri verilecektir. Bu sebeple kim hayır bulursa Allah'a hamd etsin, kim de şer bulursa kendisinden başkasını kınamasın."[158]

Yine onlar yüce Allah'ın: *"Sana gelen her iyilik Allah'tandır, sana gelen her fenalık da kendindendir."* (Nisa, 79) buyruğunun gereğini söylerler/kabul ederler.][159]

Merhum İbnu'l-Kayyim dedi ki:

[Şanı yüce Allah bu sûrede diğer yalanlayıcı ümmetler arasından Semud kavmini zikretti. Şeyhu'l-İslâm Ebu'l-Abbas Takiyyüddin İbn Teymiyye dedi ki:

Allah en iyi bilendir. Bu daha alt mertebede bulunan ile daha üsttekine dikkat çekmek türündendir. Çünkü yalanlayıcı ümmetler arasında günahları ve azapları onlardan daha hafif yoktu. Zira Ad, Medyen, Lut kavmi ve onların dışındakiler hakkında sözkonusu edilen günahlardan herhangi birisini işlediklerini zikretmemiştir.

Bundan dolayı yüce Allah onları ve Ad kavmini zikrederek: *"Ad kavmine gelince, yeryüzünde haksız yere büyüklük tasladılar ve dediler ki: Gücü bizden daha üstün kim vardır? Kendilerini yaratan Allah'ın onlardan daha üstün güce sahip olduğunu görmezler mi? Onlar âyetlerimizi bilerek inkâr ediyorlardı"* (Fussilet, 15) ve: *"Semud kavmine gelince. Biz onlara hidâyet verdik, ama onlar körlüğü hidâyetten daha sevimli buldular."* (Fussilet, 17) buyurmaktadır.

Aynı şekilde yüce Allah yalanlayıcı ümmetlerle birlikte onları zikrettiği zaman da öbürleri hakkında sözkonusu ettiği zorbalığı, büyüklenmeyi ve -Lut kavminin ameli, ölçüleri ve tartıları eksik yapmak, yeryüzünde fesat çıkarmak gibi- kötü amelleri sözkonusu etmemiştir. Hud, Şuarâ ve diğer sûrelerde görüldüğü gibi. Çünkü Lut kavminde şirk ile birlikte daha önce başkasının hiç yapmadığı bir takım hayasızlıkları işlemek vardı. Ad kavminde şirk ile birlikte zorbalık, büyüklenmek, dünyalıkta alabildiğine ileri gitmek ve şiddetlice yakalamak ile onların:

157 Kaynakları daha önce gösterildi.
158 Kaynakları daha önce gösterildi.
159 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XVI, 226-248.

"Bizden daha güçlü kim vardır" demeleri vardı. Medyen ashabı arasında şirk ile birlikte mallarda zalimlik vardı. Firavun kavminde ise yeryüzünde fesat çıkarmak ve büyüklük taslamak vardı.

Her ümmetin azabı kendi günahları ve cürümlerine göre idi. Ad kavmi karşısında hiçbir şeyin duramadığı oldukça şiddetli esen rüzgâr ile azaba uğratıldı. Lut kavmi kendilerinden başka hiçbir ümmetin azaba uğratılmadığı türlü azaplarla azap olundu. Böylelikle onlar hem helak edildi hem semadan üzerlerine taş yağdırıldı, hem gözleri silme kör yapıldı, ülkeleri de üzerlerine tersyüz edilerek altı üstüne getirildi. Onlar aşağıların aşağısına yerin dibine geçirildiler. Şuayb kavmi kendilerini yakan ateş ile azaba uğratıldılar. Böylelikle zulüm ve haksızlıkla kazanmış oldukları o malları yakıldı.

Semud kavmine gelince, onları yüksek bir çığlıkla helak etti ve derhal ölüverdiler. Şanı yüce Allah'ın bunlara azabı ve şirk ile birlikte günahları Allah'ın kendileri için bir âyet kıldığı o dişi deveyi kesmeleri olduğuna göre Allah'ın haramlarını çiğneyip onun emir ve yasaklarını hafif gören, kullarını boğazlayan ve onların kanlarını dökenin azabı elbette çok daha çetindir.

Eski ve yenisiyle âlemin durumlarından ve yeryüzünde fesat çıkartarak haksızca kanlar dökerek koşuşturanların fitneleri çıkartanların Allah'ın haramlarını küçümseyenlerin uğradıkları cezalardan ibret alan bir kimse dünyada da ahirette de kurtuluşun iman edenlere ve takvalı olanlara olduğunu da bilmiş olur.][160]

160 Mecmû'u'l-Fetâvâ. XVI. 249-250.

LEYL SÛRESİ

(Mekke'de inmiştir. 21 âyettir)

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

فَأَمَّا مَنْ أَعْطٰى وَاتَّقٰى ﴿٥﴾ وَصَدَّقَ بِالْحُسْنٰى ﴿٦﴾ فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْيُسْرٰى
﴿٧﴾ وَأَمَّا مَنْ بَخِلَ وَاسْتَغْنٰى ﴿٨﴾ وَكَذَّبَ بِالْحُسْنٰى ﴿٩﴾ فَسَنُيَسِّرُهُ
لِلْعُسْرٰى ﴿١٠﴾ وَمَا يُغْنِي عَنْهُ مَالُهُ إِذَا تَرَدّٰى ﴿١١﴾ إِنَّ عَلَيْنَا لَلْهُدٰى
﴿١٢﴾ وَإِنَّ لَنَا لَلْاٰخِرَةَ وَالْأُولٰى ﴿١٣﴾ فَأَنْذَرْتُكُمْ نَارًا تَلَظّٰى ﴿١٤﴾

5. "Artık kim verir ve sakınırsa,

6. O el-Hüsna'yı da doğrularsa,

7. Biz de ona kolay olanı kolaylaştırırız.

8. Ama kim cimrilik eder ve kendisini müstağni görürse,

9. O el-Hüsna'yı da yalanlarsa,

10. Biz de ona en zor olanı kolaylaştırırız.

11. Alçaldığı zaman malı kendisine fayda vermez.

12. Hidâyete iletmek şüphesiz ki Bize aittir.

13. Ahiret te, dünya da elbette ki Bizimdir.

14. İşte Ben sizi oldukça alevli bir ateşi haber vererek korkuttum."

Tefsiri:

[Kitap ve sünnet bu kaderi beyan etmiş. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) de bu hususta kendisine sorulan soruya cevap vermiştir. Bu ise kader dolayısıyla ameli terk etmek hakkındaydı. O da (sallallâhu aleyhi ve sellem) bu soruya cevap vermişti. Buhârî ve Müslim'in sahihlerinde yer alan rivâyete göre Ali b. Ebu Talib

şöyle demiştir:[161] Baki el-Garkad'de bir cenazede idik. Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) yanımıza geldi, oturdu, biz de etrafında oturduk. Beraberinde bir de bastonu vardı. Onu eğdi ve bastonu ile (yere) vurmaya başladı. Sonra da: "Aranızdan cennet ve cehennemdeki yeri yazılmamış, bedbaht mı mutlu mu olduğu yazılmamış hiçbir kimse -yahut da canlı hiçbir kişi- yoktur." Bunun üzerine bir adam: Ey Allah'ın Rasûlü! O halde neden biz hakkımızda yazılanı bekleyip ameli bırakmayalım ki? Çünkü nasıl olsa mutluluk ehlinden olanlar mutlu olacakların ameli ile amel edecektir. Bedbaht kimselerden olanlar da sonunda bedbaht olanların ameline varacaktır deyince şöyle buyurdu: "Siz amel edin. Herkese (varacağı hedef doğrultusunda ameli) kolaylaştırılmıştır. Mutlu olacaklara mutlu kimselerin ameli kolaylaştırılacaktır. Bedbaht olanlara da bedbaht olanların ameli kolaylaştırılacaktır. Daha sonra: *"Artık kim (infak edip) verir ve sakınırsa."* (Âyet 5) buyruğunu diğer âyetlerin nihâyetine kadar okudu.

Bir rivâyette de şöyle denilmektedir: Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) elinde ucuyla yeri vurduğu bir sopa da bulunduğu halde günün birinde oturuyorken başını kaldırdı ve şöyle dedi: "Sizden cennetteki ve cehennemdeki yeri bilinmedik hiçbir kimse yoktur." Ashab: Ey Allah'ın Rasûlü! O halde amel niçin? Neden biz de her şeyi bırakıp ona bel bağlamayalım dedi. O şöyle buyurdu: "Hayır! Siz amel edin. Herkes ne için yaratılmış ise ona o kolaylaştırılacaktır." Sonra da: *"Artık kim (infak edip) verir."* âyetini okudu.[162]][163]

"Hidâyete iletmek şüphesiz ki bize aittir" (Âyet 12) [Yüce Allah: *"Hidâyete iletmek şüphesiz ki bize aittir"* buyurmaktadır. Yani bize ulaşan hidâyet demektir. Bu her iki âyet hakkındaki görüşlerin en sahih olanıdır.][164]

İbnu'l-Kayyim dedi ki:

[Şeyhu'l-İslâm Takiyyüddin Ahmed b. Teymiyye'yi şöyle derken dinledim: Her ikisi de yüce Allah'ın: *"Hidâyete iletmek şüphesiz ki Bize aittir. Ahiret de dünya da elbetteki Bizimdir."* (Âyet 12-13) buyruğunun bir benzeridir. İşte bunlar bu manada Kur'ân-ı Kerim'de üç yerde dile getirilmiştir.

Derim ki: Müfessirlerin çoğu *"Andolsun örtüp bürüdüğü zaman geceye."* (Âyet 1) sûresinde sadece vücub manasını zikrederler. Yani hidâyeti dalaletten ayırdedecek şekilde açıklamak bize aittir. Onlardan bazıları da -Beğavi gibi- Nahl

161 Buhârî. 4949: Müslim. 2647.
162 Buhârî. 6596: Müslim. 2649.
163 Mecmû'u'l-Fetâvâ. II. 152-153.
164 Mecmû'u'l-Fetâvâ. XVII. 230-231.

Sûresi'nde sadece bu manayı zikreder. Hicr Sûresi'nde ise her üç görüşü de sözkonusu etmiştir. el-Vahidi ise el-Basit adlı eserinde Nahl Sûresi'nde iki manayı zikretmiştir. Bizim üstadımız ise her üç sûrede de mücahid ve Hasan'ın görüşlerini tercih etmiştir.[165]][166]

Merhum Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiyye dedi ki:

[Leyl Sûresi'ne gelince. Yüce Allah'ın: *"Hidâyete iletmek şüphesiz ki Bize aittir."* (Âyet 12) buyruğunu İbn Atiyye bu âyete benzetmiştir. Fakat onu birinci şekilde tefsir etmiş ve şöyle demiştir: Daha sonra yüce Allah bütün insanları hidâyete iletmenin kendisine ait olduğunu haber vermektedir. Yani onlara bütün yolları öğretip, kendilerine idrak bağışlamak ona aittir. Nitekim yüce Allah: *"Doğru yolu göstermek Allah'a aittir."* (Nahl. 9) buyurmuştur. Bundan sonra ise herkes kendisi için takdir olunan ameli işler/kesb eder. Buradaki hidâyet imana irşad etmek sûretiyle değildir. Eğer böyle olsaydı hiç bir kâfir bulunmazdı.

Derim ki: İşte İbnu'l-Cevzi'nin de zikrettiği budur. O bunu Zeccac'dan nakletmiştir.[167] Zeccac dedi ki: Hidâyet yolunu dalalet yolundan ayırıp göstermek bize aittir.

Aynı zamanda bu Katade'den de sabit bir tefsirdir.[168] Bunu Abd b. Humeyd rivâyet etmiştir: Bize Yunus Şeyban'dan tahdis etti, o Katade'den: *"Hidâyete iletmek şüphesiz ki Bize aittir"* buyruğu hakkında helalini haramını, itaatini ve masiyetini beyan etmek bize aittir diye açıkladığı rivâyet edilmiştir. Aynı şekilde bunu İbn Ebi Hatim de Said'in Katade'den[169] diye yüce Allah'ın: *"Hidâyete iletmek şüphesiz ki Bize aittir"* buyruğu hakkındaki açıklaması diye rivâyet etmiştir. Yani: Onun helalini haramını. itaat olanını masiyet olanından ayırdedip beyan etmek açıklamak Allah'a aittir.

Fakat Katade bunun Allah'ın rasûlleri ile gönderip kitaplarında indirdiği beyan olduğunu zikretmiştir. Böylelikle de helali haramı ona itaat olan ve masiyet olanı da birbirinden ayırdedilmiş olmaktadır.

165 Sözkonusu üç âyet şunlardır: Nahl Sûresi'nde geçen "Doğru yolu göstermek Allah'a aittir" (Nahl. 9); Hicr Sûresi'ndeki âyet-i kerime ise: "Buyurdu ki: Benim uymayı taahhüt ettiğim dosdoğru yol şu ki" (Hicr. 41) ve üçüncü âyet de: "Hidâyete iletmek şüphesiz ki Bize aittir" (Leyl. 12) âyetleridir.

166 Medaricü's-Sâlikin. I. 17-18.

167 Zâdu'l-Mesir. IX. 151.

168 Zâdu'l-Mesir. IX. 149.

169 İbn Cerir. XXX. 326

Sa'lebi, Vahidi[170], Beğavi[171] ve başkaları ise her iki görüşü de zikretmiş, daha başka görüşler de eklenerek -lafız Beğavi'ye ait olmak üzere- şöyle demişlerdir:

"Hidâyete iletmek şüphesiz ki Bize aittir." (Âyet 12) buyruğundan maksat beyandır. Zeccac dedi ki: Hidâyet yolunu dalalet yolundan ayırıp açıklamak bize aittir. Bu Katade'nin açıklamasıdır. O: Helalini ve haramını beyan etmek Allah'a aittir demiştir.

Ferra dedi ki: Yani hidâyet yolunu izleyene yolunu göstermek Allah'a aittir. Bu da yüce Allah'ın: *"Doğru yolu göstermek Allah'a aittir."* (Nahl, 9) buyruğuna benzer. Yani Allah'ı dileyen bir kimse doğru yol üzerindedir.

(Devamla) dedi ki: Anlamının yüce Allah'ın: *"Hayır yalnız senin elindedir."* (Âl-i İmran, 26) buyruğunda olduğu gibi hidâyete iletmek de dalalette bırakmak da bize aittir anlamında olduğu da söylenmiştir.[172]

Derim ki: Bu seleften rivâyet edildiği bilinmeyen sonradan ortaya atılmış açıklamalardandır. Buna benzer açıklamalar da böyledir. Bu gibi açıklamaları yapanlar: Bu hayır ve şer senin elindedir anlamındadır demişlerdir. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) ise sahih hadiste: "Hayır senin ellerindedir, şer ise sana nisbet edilmez" buyurmuştur.

Şanı yüce Allah her şeyin yaratıcısıdır. Onun mülkünde onun dilediğinden başka hiçbir şey olmaz. Kader de haktır. Fakat Kur'ân-ı Kerim'in anlaşılması her şeyin yerli yerince konulması yüce Rabbin hikmetini ve adaletinin kadere iman ile birlikte beyan edilmesi ashab-ı kiramın ve güzel bir şekilde onları takip edenlerin izlediği yoldur.

el-Mehdevi üç görüşü zikrederek şöyle demiştir: Hidâyet yolunu da dalalet yolunu da göstermek bize aittir. Böylelikle Katade bunu helalı ve haramı beyan etmek bize aittir manasındadır diyerek açıklamıştır.

Bir diğer açıklamaya göre anlamı şudur: Hidâyet yolunu izleyen kimselere hidâyet vermek bize aittir.

Derim ki: Bu Ferra'nın açıklamasıdır. Fakat Ferra'nın ibaresi bu görüşü anlamak bakımından daha açıktır.

Böylelikle mutakaddimunun cumhurunun üç âyet-i kerimeyi şöylece tefsir ettikleri açıkça görülmektedir: Dosdoğru yol ancak Allah'a gider. Aralarından

170 Vahidi, IV, 505.
171 Beğavi, IV, 463
172 Beğavi'nin açıklamaları, IV, 463 burada sona ermektedir.

kimileri de dosdoğru yolu açıklamak Allah'a aittir diye açıklamışlardır. Birinci mana müslümanlar arasında ittifakla kabul edilmiştir.

İkincisine gelince. Bir kesim şöyle diyebilir: Hayır! Allah'ın üzerine düşen bir şey yoktur. Ne onu beyan etmek ne de öbürünü. Ama bunlar yüce Allah'ın: "*Rabbiniz kendi üzerine rahmeti yazdı.*" (En'am. 54); "*Müminlere yardım etmek ise zaten üzerimize bir haktır.*" (Rûm. 47); "*Yeryüzünde yürüyüp de rızkı Allah'a ait olmayan hiçbir canlı yoktur.*" (Hud. 6) buyruklarında olduğu gibi. Kendisi üzerine bir takım hususları vacip kılmış/üstlenmiş olup olmadığı noktasında görüş ayrılığı içindedirler.

Diğer taraftan hidâyetin dalaletten ayırdedilmesi, helalın haramdan, ona itaatin ona masiyet olandan ayırdedilmesi eğer onun üzerine aldığı bir husus ise bu şöyle diyenlerin görüşlerine uygundur: Rasûller göndermek ona aittir ve bu onun üzerine vaciptir. Çünkü beyan ancak bu yolla gerçekleşir.

Bu ise bir başka esas ile alakalıdır. O da şudur: Onun bütün yaptıkları kendisinin meşiet ve hikmetinin vacip kıldığı ve kendisinin üzerine aldığı işleridir. O ne dilerse olur, onun dilemediği hiçbir şey olmaz. Onun dilediği şeyin varlığı icab eder. Dilemediği şeyin varlığı ise imkânsız olur... Bütün bu hususlara dair geniş açıklamalar başka yerde yapılmıştır.

Bu âyetlerin bu hususa delaleti ise tartışılır.

Üzerinde ittifak olunmuş manaya gelince, bu da üç âyetten de kesinlikle kastedilen bir manadır. Ve o bunlarla dosdoğru yolu göstermiştir. Dosdoğru yol da orta ve mutedil yolun kendisidir, hidâyetin de kendisidir. Ancak onu gösterir ve o da hakkın kendisidir. Bunun yolunu göstermek Allah'a aittir ve ondan sapmaz.

Fakat burada yüce Allah'ın: "*(علينا):Bize aittir, üzerimize düşer*" buyurarak isti'la/üstünlük ifade eden edatı kullanıp bunun yerine "(إلينا): Bize aittir, bizedir" buyurmamış olmasından ötürü bir şüphe ortaya çıkmıştır. Halbuki bilinen kendisine işaret olunan şey için: "Bu filana giden yoldur" yanından geçeceği veya üzerinden geçeceği kimse hakkında da "Filan yolumuzun üzerindedir" denilmesi şeklindedir.

İşte bu mananın isti'la harfi ile sözkonusu edilmesi şüphesiz hayranlık uyandırıcı özellikleri bitip tükenmeyen ilim adamlarının kendisinden doğmadığı Kur'ân-ı Kerim'in özelliklerindendir.

Şüphesiz bütün yaratılmışlar, hangi yolu izlerlerse izlesinler yüce Allah'ın sonunda huzuruna varıp döneceklerdir. Nitekim yüce Allah: "*Ey insan, gerçekten*

sen Rabbine doğru durmadan çalışıp çabalayacaksın, sonunda O'na kavuşacaksın." (İnşikak. 6); *"Dönüş yalnız Allah'adır"* (Âl-i İmran. 28); *"Sonra onların dönüşleri Bize olacaktır"* (Gaşiye. 25); *"O, geceleyin sizi öldüren (ölümü andıran bir halde uyutan), gündüzün de ne kazandığınızı bilendir. Sonra sizi belli bir ecel tamamlanıncaya kadar onda gene diriltendir. Sonra dönüşünüz O'nadır. Sonra da neler yaptığınızı size haber verecektir. O, kullarının üzerinde kâhir (egemen) olandır. Ve üzerinize koruyucular da gönderir. Nihâyet birinize ölüm gelse, elçilerimiz onun ruhunu alırlar. Onlar eksik de yapmazlar (bir fazlalık da). Sonra onlar hak mevlaları olan Allah'a döndürülürler."* (En'am. 60-62); *"Yoksa ona Mûsâ'nın ve ahdini(n gereklerini) eksiksiz yerine getiren İbrahim'in sahifelerinde olan haber verilmedi mi: Yük taşıyıcı hiçbir kimsenin başkasının yükünü yüklenmeyeceğini, insan için kendi çalıştığından başkasının olmadığını çalıştığının muhakkak ileride görüleceğini, sonra da ona yaptıklarının en mükemmel bir şekilde karşılığının verileceğini, şüphesiz ki son gidişin Rabbine olacağını?"* (Necm. 36-42); *"Onlara va'dettiğimizin bir kısmını sana göstersek yahut senin ruhunu alsak da yine onların dönüşü Bize olacaktır. Hem Allah, ne yapacaklarını görüp gözetendir."* (Yunus. 46) buyurmaktadır.

Çünkü kul hangi yolu izlerse izlesin sonunda dönüşü ve varacağı yer Allah'ın huzuru olacaktır. Allah'ın huzuruna çıkmak kaçınılmaz bir şeydir: *"(Bu) kötülük edenleri yaptıkları karşılığında cezalandırması, güzel amelde bulunanları da daha güzeli ile mükâfatlandırması içindir."* (Necm. 31)

Bu âyetler ile kastedilen şudur: Sırat-ı mustakimin kendisi olan izleyenlerinin mutlu olup Allah'ın veliliğini/dostluğunu, rahmetini. lütuf ve ihsanlarını kendisi sebebiyle kazanacakları yol, hak ve hidâyet yoludur. Bu yolun izleyicilerinin velisi şeytan değil Allah'tır. Bu yol ise yalnızca Allah'a ibadet edip rasûllerine itaat edenlerin yoludur. Bundan dolayı yüce Allah: *"Hidâyete iletmek şüphesiz ki Bize aittir"* ve: *"Doğru yolu göstermek Allah'a aittir."* (Nahl. 9); *"Buyurdu ki: Benim uymayı taahhüt ettiğim dosdoğru yol şu ki."* (Hicr. 41) buyurmuştur. Buna göre hidâyet mutedil yol ve dosdoğru yol ancak ona ibadet ve itaat etmeyi gösterir. Ona isyan edip şeytana itaat etmeyi göstermez.

Bu durumda buyruk "delalet/göstermek" manasını ihtiva etmiş olur. Çünkü buyruktan maksat ahirette görülecek amelin karşılığı değildir. Çünkü amelin karşılıklarının görülmesi bütün yaratılmışları kapsar. Hatta maksat Allah'ın emretmiş olduğu kendisine ibadet etmek, kendisine ve rasûle itaat etmektir. Peki bunu gösterecek olan nedir? Şöyle denilmiş gibidir: İşte sırat-ı mustakim/dosdoğru yol. Allah'a giden yolu, ona ibadeti, ona itaati gösterir.

İşte bu açıkça şunu göstermektedir. Eğer bir yol birisine gidiyor. onu gösteriyor, o yolun izlenmesinden kastolunan gaye o ise "((هٰذه الطَريقُ عَلَى فُلانٍ: Bu yol filana aittir" demek Arapların dillerinin bir gereğidir. Bu ise o yolun sahibinin yanından geçilip gidilmesi anlamında kullanılan bir tabirden farklıdır. Nitekim şöyle denilmiştir:

فَهُنَّ الْمَنَايَا أَيَّ وَادٍ سَلَكْتَه عَلَيْهَا طَرِيقِي أَوْ عَلَيَّ طَرِيقُهَا

"İşte onlar ecellerdir. hangi vadiyi izlerlerse

Benim yolum onların üzerindedir ya da onların yolu benim üzerimdedir."

Bu da Ferra'nın açıkladığı gibi: Hidâyet yolunu izleyen kimsenin yolu Allah'a düşer (Allah'a varır) gibidir.

Çünkü "sebil: yol"dan maksat yolu gösteren ve o yola konulmasını söyleyen irşad edendir. Mesela şöyle denilir: Eğer bu yolu izlersen sen maksadının üzerine düşersin ve buna benzer ifadeler. Yine: "(على الْخبير سَقطت): Bu işi iyi bilene rastgeldin" denilmesi de böyledir. Çünkü istenen amaç eğer pek büyük ise o yolda giden kişi onun üzerine düşer ve kendisini onun üzerine atar.

Aynı şekilde Allah'ın yolunu izleyen bir kimse ona tevekkül eden birisidir. Çünkü onun için ona ibadet ve ona tevekkül kaçınılmazdır.

Bu durumda "dosdoğru yola iletmek ona aittir" denildiği zaman bu o yolu izleyenin ona tevekkül ettiğini ve yolun ona delalet edip onu gösterdiğini, ona ibadeti ve ona itaati göstererek ona varıp ulaşacağını da ihtiva eder. İşte bu mana bırakılıp gaye belirten edat dışarıda tutularak istila/üstünlük harfine delalet eden bir takım manalara doğru gidilmez.

Çünkü şanı yüce Allah sırat-ı mustakimin ona ait olduğunu haber vermektedir. Sırat-ı mustakim ona aittir (ona ulaşır) ve o da sırat-ı mustakim üzeredir. O zalimlerin söylediklerinden pek büyük ve yücedir. Allah en iyi bilendir.][173]

لَا يَصْلَاهَا إِلَّا الْأَشْقَى ﴿١٥﴾

15. "Oraya bedbaht olandan başkası girmez."

Tefsiri:

[Yüce Allah'ın: *"Oraya bedbaht olandan başkası girmez."* buyruğunda geçen (الصَلي) girmekten maksat ya bu kökten gelen fiil kullanılarak cehennem ate-

173 Mecmû'u'l-Fetâvâ. XV. 209-216.

şine giren kişiyi cehennem ateşi çepeçevre kuşatır denildiği üzere bir tür azaplandırma kastediliyor olmalıdır yahut da özel bir ateş kastediliyor olmalıdır. Bundan başka bir ihtimal sözkonusu değildir. Cehennem ateşi kıble ehlinin secde yerlerini de yakmayacaktır.][174]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Şanı yüce Allah Leyl Sûresi'nde: "*İşte Ben sizi oldukça alevli bir ateşi haber vererek korkuttum. Oraya yalanlayıp, yüz çeviren, o en bedbaht olandan başkası girmez.*" (Âyet 14-16) buyurmaktadır.

Buradaki girmeyi Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) sahih hadiste tefsir etmiştir. Bu hadisi Müslim. Ebu Said el-Hudri'den şöyle dedi diye rivâyet etmektedir: Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurdu: "Ateşin asıl ehli olan ateşliklere gelince, onlar orada ne ölürler ne dirilirler. Fakat günahları sebebiyle -yahut da büyük günahları sebebiyle buyurdu- ateş onlara isabet etmiş, onları bir tür öldürmüştür. Nihâyet kömür haline gelecekleri vakit (onlara) şefaate izin verilecektir. Onlar da tomar tomar getirilecekler. Cennetin ırmakları üzerine saçılacaklar. Sonra: Ey cennetlikler! Onlara (cennet nimetlerinden) akıtınız denilecek. Onlar da selin sürükledikleri arasındaki bir tanenin yeşerip bitmesi gibi yeşerirler." Orada bulunanlardan birisi. Sanki Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) bir zamanlar çölde imiş gibi dedi.[175]][176]

اَلَّذِي كَذَّبَ وَتَوَلّٰى ﴿١٦﴾

16. "Yalanlayıp yüz çeviren."

Tefsiri:

[Bir de yalanlayıp yüz çevirenin masiyeti yüce Allah onun hakkında: "*Oraya yalanlayıp yüz çeviren o en bedbaht olandan başkası girmez.*" (Âyet 15-16) buyurmaktadır. Yani verilen haberi yalanlayan ve verilen emre itaatten yüz çeviren kimse. O halde insanların görevi haber verdikleri hususlarda rasûlleri tasdik etmeleri, emrettikleri hususlarda da onlara itaat etmelerinden ibarettir.][177]

174 Minhâcu's-Sünne. V. 298.
175 Müslim. 299.
176 Mecmû'u'l-Fetâvâ. XVI. 194-195.
177 Mecmû'u'l-Fetâvâ. VII. 59.

وَسَيُجَنَّبُهَا الْأَتْقَى ﴿١٧﴾ الَّذِي يُؤْتِي مَالَهُ يَتَزَكَّى ﴿١٨﴾ وَمَا لِأَحَدٍ عِنْدَهُ مِنْ نِعْمَةٍ تُجْزَى ﴿١٩﴾ إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِ الْأَعْلَى ﴿٢٠﴾

17-18. "Hâlbuki malını temizlenmek için veren, çok sakınan kimse ise ondan uzaklaştırılacaktır.

19. Üstelik onun üzerinde hiçbir kimsenin karşılığı verilmesi gereken bir iyiliği de yoktur.

20. Ancak o yüce Rabbinin rızasını arayarak (bunu yapmıştır)."

Tefsiri:

[Ebu Bekir es-Sıddik (radıyallâhu anh) ise ona Allah için canıyla ve malıyla yardım etmiştir. Bu sebeple de yüce Allah: *"Hâlbuki malını temizlenmek için veren, çok sakınan kimse ise ondan uzaklaştırılacaktır. Üstelik onun üzerinde hiçbir kimsenin karşılığı verilmesi gereken bir iyiliği de yoktur. Ancak o yüce Rabbinin rızasını arayarak (bunu yapmıştır). Yakında da elbette razı olacaktır."* (Âyet 17-21) buyurmuştur.][178]

Merhum İbn Teymiyye rafızilerin iddialarını reddetmek üzere şunları söylemektedir:

[Rafızi dedi ki: Yüce Allah'ın: *"Halbuki çok sakınan kimse ise ondan uzaklaştırılacaktır"* buyruğuna gelince. Bundan maksat Ebu'd-Dahdah'dır. O bir şahsa ait bir hurma ağacını komşusu için satın almıştı. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) de o hurma ağacına karşılık cennette bir hurma ağacı teklif etmişti. Ebu'd-Dahdah bunu işitince kendisine ait bir bahçe karşılığında satın aldı ve onu komşuya bağışladı. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) de ona onun karşılığında cennette bir bahçe verileceğini söyledi."

Buna şöyle cevap verilir: Bu âyet-i kerimenin Ebu Bekir dışarıda tutularak Ebu'd-Dahdah hakkında özel olması caiz olamaz. Ve bu Kur'ân'ı, tefsiri ve nüzul sebeplerini bilen ilim ehlinin ittifakı ile böyledir. Çünkü bu sûre alimlerin ittifakı ile Mekke'de inmiştir. Ebu'd-Dahdah kıssası ise yine alimlerin ittifakı ile Medine'de olmuştur. Çünkü o ensardan birisi idi. Ensar da ancak Medine'de peygamberin sahabiliğini yapmışlardır. Ayrıca bahçeler ancak Medine'de vardı. Dolayısıyla âyet-i kerimenin ancak Ebu'd-Dahdah kıssasından sonra inmiş olmasına imkân yoktur. Aksine eğer ilim adamlarından birileri onun Ebu'd-Dahdah hakkında indiğini söylemiş olsa bile bu onun âyetin kapsamına girip hükmünün ve genelliği-

178 Mecmû'u'l-Fetâvâ, VII, 754; Minhâcu's-Sünne, V, 14; Câmiu'l-Mesâil, II, 104.

nin kapsadığı kimselerden olduğu anlamına gelir. Çünkü bazı sahabe ve tabiinin: Bu âyet şu hususta inmiştir" demekle birlikte bundan kasıt âyet-i kerimenin bu hükme delalet ettiği, onu da ele aldığı, onunla bu hükmün kastedildiğini söylemek olur.

Hatta onlar arasından âyet biri bu sebep diğeri öbür sebep dolayısı ile iki defa inmiştir diyenleri de olur.

İşte bu gibi kimselerin kanaatine göre âyet-i kerimenin Ebu'd-Dahdah'ın olayı hakkında ikinci defa inmiş olması mümkündür. Yoksa âyet-i kerimenin Ebu'd-Dahdah müslüman olmadan önce ve Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) hicret etmeden önce Mekke'de indiğinde ilim ehli arasında görüş ayrılığı yoktur.

İlim ehlinden birden çok kişi de âyet-i kerimenin Ebu Bekir'in başından geçen olay hakkında indiğini de zikretmektedir. Mesela İbn Cerir tefsirinde kendi isnadıyla Abdullah b. ez-Zübeyr'den ve başkasından Ebu Bekir hakkında indiğini zikretmiştir.[179]

İbn Ebu Hatim -ve es-Sa'lebi de- aynı şekilde bu âyetin Ebu Bekir hakkında nazil olduğunu, hem Abdullah'tan hem de Said b. el-Müseyyeb'den diye zikretmektedir.[180]

İbn Ebu Hatim tefsirinde şu rivâyeti zikretmektedir: Bize babam tahdis etti, bize Muhammed b. Ebu Ömer el-Adeni tahdis etti. bize Süfyan tahdis etti, bize Hişam b. Urve babasından şöyle dediğini tahdis etti: Ebu Bekir hepsi de Allah yolunda işkence olunan yedi kişiyi hürriyetine kavuşturdu: Bunlar Bilal, Amir b. Fuheyre. en-Nehdiyye. onun kızı, Zinnire, Um Umeys, el-Müemmil oğullarının cariyesidir. Süfyan dedi ki: Zinnire Rûm bir kadın idi. Abduddar oğullarının cariyesi idi. Müslüman olunca gözleri kör oldu. Onlar: Lat ve Uzza gözlerini kör etti dediler. Çünkü o Lat ve Uzzayı inkâr ediyordu. Bunun üzerine Allah ona gözlerini geri verdi. Bilal'i ise taşların arasına gömülmüş olduğu halde iken satın aldı. Onlar: Eğer sen sadece bir ukiyye veriyorum demiş olsaydın dahi yine onu satardık demişlerdi. Bu sefer Ebu Bekir: Eğer yüz ukiyyeden aşağı olmaz deseydiniz ben yine onu satın alırdım diye cevap verdi. (Urve) dedi ki: İşte yüce Allah'ın: *"Halbuki çok sakınan kimse ise ondan uzaklaştırılacaktır."* (Âyet 17) buyruğu sûrenin sonuna kadar onun hakkında inmiştir.

Müslüman olduğu vakit kırk bini vardı. Hepsini Allah yolunda harcadı. Ayrıca buyruğun Ebu Bekir hakkında indiğinin çeşitli delilleri vardır:

179 Taberi, XX, 228.
180 ed-Durru'l-Mensur. VI. 359.

1. Şanı yüce Allah: *"Halbuki çok sakınan o kimse ise ondan uzaklaştırılacaktır."* (Âyet 17) ve: *"Muhakkak Allah'ın katında sizin en şerefliniz en takvalı olanınızdır."* (Hucurat, 13) buyurmaktadır. O halde bu ümmetin en takvalısının bu âyetin kapsamına girmesi de kaçınılmazdır. O ise Allah nezdinde sizin en değerli olanınızdır. Hiçbir kimse Ebu'd-Dahdah'ın ve benzerlerinin, Ebu Bekir, Ömer, Osman, Ali ve onların dışındaki öne geçmiş ilk muhacirlerden daha faziletli ve daha değerli olduğunu söylememiştir. Aksine sünni olanlarıyla olmayanlarıyla ümmetin tamamı muhacirlerden olan bunların ve benzerlerinin Ebu'd-Dahdah'dan daha faziletli olduğu üzerinde ittifak halindedirler. Dolayısıyla malını verip temizlenen, arınan en takvalı olanlarının bunlar arasında olması da kaçınılmazdır.

Bu iddiada bulunan kişi ise âyetin Ebu'd-Dahdah hakkında indiğini ileri sürmektedir. Eğer bu hususta söz söyleyenler iki kişi olup birisi: Onun hakkında inmiştir diyor, diğeri ise: Ebu Bekir hakkında inmiştir diyorsa ve Kur'ân-ı Kerim'in sözü bunu söyleyenin sözünün doğruluğuna delil ise -âyetin her ikisi hakkında da genel olduğu kabul edilse bile- Ebu Bekir'in kapsamına girmeyi hak etmesi Ebu'd-Dahdah'dan daha fazladır.

Hem nasıl böyle olmasın ki? Çünkü sahih'te sabit olduğu üzere Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: "Ebu Bekir'in malı gibi hiçbir malın bana faydası olmamıştır."[181]

Böylelikle Ebu Bekir'in malının faydalı olduğu kadar ümmetin tamamının malının kendisine faydalı olmamış olduğunu dile getirmiş olmaktadır. O halde fazilet itibari ile daha aşağıda olan o mallar nasıl âyetin kapsamına girer ve ona en faydalı olan mal onun kapsamına girmez?

En takvalı/en sakınan kişi malını verip temizlenen kişi olduğuna göre insanların en değerlisi de en takvalıları olduğuna göre böyle bir kişi insanların en faziletlisidir. Bu âyet-i kerime hakkındaki meşhur iki görüşe göre ehl-i sünnetin kanaati olan insanların en faziletlisinin Ebu Bekir, şianın görüşüne göre Ali olduğudur. O halde Allah nezdinde insanların en değerlisi olan en çok sakınan/en takvalı kimsenin ikisinden başka birisi olması caiz değildir ve onlardan birisinin en takvalının kapsamına girmemesi de kabul edilemez. Onlardan birisinin "en çok sakınan/en takvalı" içine girmesinin kaçınılmaz olduğu sabit olduğuna göre Ebu Bekir'in âyetin kapsamına dahil olması ve bu hususta Ali'ye göre daha öncelikli olması çeşitli sebeplerden dolayı gereken bir husustur:

181 Kaynakları daha önce gösterildi.

Birinci sebep: Yüce Allah: *"Halbuki O malını temizlenmek için veren."* (Âyet 18) buyurmaktadır. Sahih kaynaklarda ve diğerlerinde mevcut mütevatir nakilde sabit olduğu üzere Ebu Bekir malını infak etmiş ve bu hususta o bütün sahabenin önüne geçmiştir. Nitekim bu husus Buhârî'nin İbn Abbas'dan rivâyet ettiği hadiste de sabittir. O dedi ki: Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) vefatı ile sonuçlanan hastalığı sırasında başına bir bez parçası bağlamış olduğu halde dışarı çıktı. Minberin üzerine çıktı. Allah'a hamd ve senada bulunduktan sonra şöyle buyurdu: "Canında ve malında Ebu Kuhafenin oğlu Ebu Bekir'den daha çok benim üzerimde iyilik borcu olan hiçbir kimse yoktur. Eğer ben bir halil/candan dost edinecek olsaydım kesinlikle Ebu Bekir'i halil edinirdim. Fakat İslâm'ın halilliği/dostluğu daha üstündür. Bu mescitte bana açılan bütün kapıları Ebu Bekir'in kapısı müstesna kapatınız."[182]

Buhârî ve Müslim'in sahihlerinde de onun şöyle buyurduğu sabittir: Şüphesiz arkadaşlığı ve malı itibari ile insanlar arasında bana en çok lütufta bulunmuş kişi Ebu Bekir'dir."[183] Buhârî'de Ebu'd-Derda'dan gelen şu rivâyet yer almaktadır: Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurdu: "Şüphesiz Allah beni size (peygamber olarak) gönderdi. Sizler: Yalan söyledin dediniz. Ebu Bekir ise doğru söyledin dedi. O canıyla malıyla beni hep gözetti. Şimdi siz arkadaşımı bana bırakmayacak mısınız? Bu sözlerini iki defa tekrar etti. Bundan sonra kimse onu rahatsız edecek bir şey yapmadı."[184]

Buhârî ve Müslim'in sahihlerinde Ebu Hureyre'den rivâyete göre o şöyle demiştir: Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurdu: Ebu Bekir'in malının bana faydalı olduğu kadar hiçbir malın bana faydası olmadı." Bunun üzerine Ebu Bekir ağladı ve: Ben de malım da yalnız senin değil miyiz ey Allah'ın Rasûlü dedi.[185]

Ömer'den de şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) bizlere sadaka vermeyi emretti. Bu emir yanımda bir miktar malım bulunduğu bir zamana denk gelmişti. Ben de: Eğer bir gün Ebu Bekir'i geçebileceksem onu bugün geçeceğim dedim. Ve malımın yarısını getirdim. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem): "Ailene ne bıraktın" dedi. Ben getirdiğim kadar dedim. Ebu Bekir ise malının tamamını getirdi. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) ona: "Ailene ne bıraktın" dedi. O: Onlara Allah'ı ve Rasûlünü bıraktım dedi. Bu sefer ben: Artık

182 Kaynakları daha önce gösterildi.
183 Kaynakları daha önce gösterildi.
184 Kaynakları daha önce gösterildi.
185 Kaynakları daha önce gösterildi.

hiçbir şey için ebediyyen seninle yarışmayacağım dedim. Bunu Ebu Davud ve sahih olduğunu belirterek Tirmizi rivâyet etmişlerdir.

İşte bu sahih. mütevatir ve açık naslar onun Allah'ı ve Rasûlünü razı edecek yerlerde malını insanlar arasında infak edenlerin en büyüklerinden birisi olduğuna delildir.

Ali'ye gelince: Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) Mekke'deki bir kıtlık sebebiyle Ebu Talib'den onu aldığı zamandan itibaren ihtiyaçlarını o karşılıyordu. Ali de hep fakir idi. Hatta Fatıma ile evlendiğinde de fakir birisi idi. Bu da ehl-i sünnet ve şia arasında bilinen meşhur bir husustur. O Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in bakımını üstlendiği kimseler arasındaydı. Onun harcayacak hiçbir şeyi yoktu. Zaten herhangi bir malı bulunsaydı onu infak ederdi. Ama kendisi infak eden birisi değil. kendisine infak olunan birisi idi.

İkinci sebep: Yüce Allah'ın: "*Üstelik onun üzerinde hiçbir kimsenin karşılığı verilmesi gereken bir iyiliği de yoktur.*" buyruğudur. Bu da Ali dışarıda kalmak üzere yalnızca Ebu Bekir'e aittir. Çünkü Ebu Bekir'in üzerinde Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in Allah ona kendisi vasıtası ile hidâyet verdiğinden ötürü iman nimeti vardı. Bu nimetin karşılığını ise yaratılmışlar veremez. Aksine rasûlün bu husustaki ecri Allah'a aittir. Yüce Allah'ın: "*De ki: Buna karşılık sizden hiçbir ücret istemiyorum ve ben kendiliğinden bir şeyler uyduranlardan da değilim.*" (Sâd. 86) ve: "*De ki: Sizden istediğim herhangi bir ücret varsa o sizin olsun. Benim mükafatımı vermek ancak Allah'a aittir.*" (Sebe. 47) buyruklarında dile getirildiği gibi.

İnsanlara karşılığı verilen nimete gelince. O da dünya nimetidir. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in ise Ebu Bekir üzerinde dünya nimeti yoktu. Ali'den farklı olarak onun üzerinde sadece din nimeti vardı. Çünkü peygamberin Ali üzerinde karşılığı verilmesi mümkün dünya nimeti de vardı.

Üçüncü sebep: Ebu Bekir es-Sıddik ile Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) arasında dostluk etmeyi ve malını onun uğrunda harcamayı gerektiren imandan başka hiçbir sebep yoktu. Ebu Talib'in akrabalıktan ötürü ona yardım ettiği gibi ona yardım etmedi. Dolayısıyla onun ameli şanı yüce Allah için ihlaslı olmak itibari ile mükemmeldi. Nitekim yüce Allah: "*Ancak o çok yüce Rabbinin rızasını arayarak (bunu yapmıştır). Yakında da elbette razı olacaktır.*" (Âyet 20-21) buyurmaktadır.

Aynı şekilde Hatice (radıyallâhu anhâ) da onun zevcesi idi. Bir zevce de kocası için malını harcayabilir. İsterse bu Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) seviyesinde birisi olmasın.

Ali (radıyallâhu anh)'ın bir şeyler infak ettiğini kabul etsek dahi o akrabası olan birisine infak etmiş olur. İşte bunlar Ebu Bekir'in infak ve harcamasından farklı olarak yapılan harcamanın kendilerine izafe edilebileceği bir takım sebeplerdir. Çünkü onun bir ve tek Allah'a iman etmekten başka bir sebebi yoktu. Dolayısıyla yüce Allah'ın: *"Ancak o çok yüce Rabbinin rızasını arayarak."* (Âyet 20) buyruğunun tahkiki ile takva sahipleri arasında en çok hak edendir.

Yüce Allah'ın: *"Hâlbuki malını temizlenmek için veren, çok sakınan kimse ise ondan uzaklaştırılacaktır. Üstelik onun üzerinde hiçbir kimsenin karşılığı verilmesi gereken bir iyiliği de yoktur. Ancak o yüce Rabbinin rızasını arayarak (bunu yapmıştır)."* (Âyet 17-20) buyruğundaki (mealde 20. âyetin başındaki "ancak" anlamındaki lafız ile başlayan) istisna munkatı'dır. Yani o verdiklerinde yalnızca kendisine karşılık verip mükafatlandırması gereken iyiliği dokunmuş kimselere vermekle kalmaz. Çünkü böyle bir iş insanların birbirlerine karşı gözetmeleri gereken bir adalettir. Ve bu alışveriş, ücretle kiralama gibi karşılıklı ivazlaşmak durumundadır. Bu ise herkese karşı herkesin görevidir. Herhangi bir kimsenin onun üzerinde karşılığı verilmesi gereken bir iyiliği bulunmadığına göre böyle bir adaletli karşılık vermeye ihtiyacı da olmaz. Bu durumda onun bağışı en yüce Rabbi için ihlasla yapılmış olur ve bu bakımdan karşılığını verme ihtiyacını duyacağı başkasının kendisine bir iyilik yapmış olduğu kimsenin durumundan farklıdır. Bu durumdaki kişi o kimseye bu yaptığının karşılığı olmak üzere ona bir şeyler vermek ihtiyacını duyar.

İşte herhangi bir kimsenin kendisine karşılığını vermesi gereken bir iyiliği bulunmayan bir kimse malını verdiği vakit temizlenip arınır ve o insanlara karşı davranışlarında her zaman için onlara mükafat verir, onlara yardım eder ve onlara yaptıklarının karşılığını da verir. Allah ona malını verdiğinde o da (vererek) arınır ve böylelikle kimsenin onun üzerinde karşılığını vermesi gereken bir iyiliği olmaz.

Yine bunda sadaka vermek sûretiyle lütufta bulunmanın ancak karşılıklı/ivazlı işlemlerde verilmesi gerekenin ödenmesinden sonra sözkonusu olacağı anlaşılmaktadır. Nitekim yüce Allah: *"Sana neyi infak edeceklerini sorarlar. De ki: İhtiyacınızdan arta kalanı."* (Bakara. 219) buyruğunda bu anlaşılmaktadır. Herhangi bir kimsenin üzerinde ödemesi gereken nakdi ve ayni borçlar varsa böyle bir kimse sadakayı bu yükümlülüklerini yerine getirmenin önüne geçiremez. Eğer böyle bir işi yapacak olursa sadakası geri çevrilir mi? Bu hususta bilinen iki görüşü vardır. Bu âyet-i kerimeyi sadakasının geri çevrileceğini söyleyenler delil gösterir. Çünkü yüce Allah ancak üzerinde herhangi bir kimsenin karşılığı verilmesi gereken bir nimetinin bulunmadığı halde malını temizlenmek için veren

kimseleri övmektedir. Eğer üzerinde karşılığı verilmesi gereken bir nimet varsa temizlenmek için malını vermeden önce o nimetin karşılığını vermesi görevidir. Eğer o nimetin karşılığını vermeden önce temizlenmek için malını verecek olursa bu yaptığından ötürü övülmüş bir kişi olmaz. Bu sebeple de Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in: "Her kim bizim bu işimizin üzerinde bulunduğu hâle uymayan bir amelde bulunursa o amel geri çevrilir."[186] Buyruğu dolayısı ile ameli reddolunan bir amel olur.

Dördüncü sebep: Bu âyet-i kerimenin kapsamına ashab-ı kiramdan girdiği kabul edilenlerin girdiklerini varsaysak bile onun kapsamına girmeyi ümmet arasında en çok Ebu Bekir hak eder. Bu durumda bu ümmetin en takvalısı da o olur. Dolayısıyla da en faziletlisi de odur. Çünkü şanı yüce Allah en takvalı olan kimseyi nitelendirirken sözkonusu ettiği sıfatları bütün ümmet arasında en mükemmel derecede sahip olan kişi Ebu Bekir'dir. Bu da yüce Allah'ın: *"Halbuki malını temizlenmek için veren."* (Âyet 18) buyrukları ile *"Üstelik onun üzerinde hiçbir kimsenin karşılığı verilmesi gereken bir iyiliği de yoktur. Ancak o çok yüce Rabbinin rızasını arayarak (bunu yapmıştır)."* (Âyet 19-20) buyruklarıdır.

Malını vermesi sahih hadislerde Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den gelen rivâyetlerle sabit olduğu üzere Ebu Bekir'in infağı başkasının infağından daha faziletlidir. Onun Efendimize canıyla ve malıyla yardımcı olması başkasının yardımcı olmasından daha mükemmeldir.

Karşılığı verilecek olan nimete gelince Ebu Bekir Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den asla bir mal da istemedi. dünyevi bir ihtiyacının karşılanmasını da istemedi. O ondan sadece ilim öğrenmek istiyordu. Çünkü Buhârî ve Müslim'in sahihlerinde sabit olduğu üzere o Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e şöyle demişti: "Namaz kılacağım zaman yapacağım bir dua öğret bana." Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurdu: (اللَّهُمَّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي ظُلْمًا كَثِيرًا، ولَا يغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلَّا أَنْتَ. فَاغْفِرْ لِي مغْفِرة مِنْ عِنْدِكَ وارْحمْنِي إنَّكَ أَنْتَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ): Allah'ım ben nefsime çokça zulmettim. Günahları da senden başka kimse bağışlamaz. O halde bana nezdinden bir mağfiret ile mağfiret buyur ve merhamet eyle. Çünkü şüphesiz sen çok bağışlayıcısın çok merhametlisin" de buyurdu.[187]

Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) de asla yalnızca ona ait özel bir mal vermedi. Aksine eğer bir ganimet paylaştırılacaksa o da ganimet alanlardan herhangi birisi gibi idi. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) onun malının tamamını

186 Kaynakları daha önce gösterildi.
187 Buhârî. I. 166 : Müslim. IV. 2078.

(bağışta) aldı. Fakat ondan başka ensardan ve haşimoğullarından infak edenlere gelince. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) başkalarına vermediği kadarını veriyordu. O Haşimoğullarına ve Muttaliboğullarına başkalarına vermediği şekilde beşte birden pay verdi. Ömer'i zekat tahsilinde görevlendirmiş ve ona çalışmasının karşılığını vermişti. Ebu Bekir'e ise hiçbir şey vermemişti. Çünkü o insanlar arasında nimetinin karşılığı verileceklerin en uzağı idi ve karşılığı verilmeyecek olan nimete en layık olan idi.

Yüce Rabbinin rızasını aramaktaki ihlasına gelince, şüphesiz ki o bu hususta ümmetin en mükemmelidir. Böylelikle sözü edilen sıfatlar bakımından âyetin kapsâdıklarının en mükemmelinin o olduğu da bilinmiş olmaktadır. Nitekim şu buyrukların kapsadığı kimselerin en mükemmeli de odur: *"Doğruyu getiren ve onu doğrulayan ise, onlar sakınanların ta kendileridir."* (Zümer, 33); *"Aranızdan fetihten önce infak edip savaşanlar (diğerleriyle) bir olmaz. Onların dereceleri fetih sonrasında infak edip savaşanlardan daha büyüktür. Bununla beraber Allah hepsine de el-hüsnayı/cenneti vadetmiştir."* (Hadid, 10); *"İleriye geçen muhacir ve ensar ile onlara güzellikle uyanlardan Allah razı olmuştur."* (Tevbe, 100) ve buna benzer bu ümmetin müminlerinin övüldüğü diğer âyetlerde de böyledir. Ebu Bekir yüce Allah'ın müminleri övdüğü sıfatlar bakımından ümmetin en mükemmelidir. Bu sebeple bunların kapsamına girmekte o hepsinden öncelikli, kapsamına girenlerin de en mükemmelidir. Bununla da ümmetin en faziletlisinin o olduğu bilinmiş olmaktadır.][188]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Sevginin de Allah için ve Allah'tan başkası için olabileceğini gösteren hususlardan birisi de şudur: Ebu Bekir (radıyallâhu anh) Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'i katıksız/ihlasla Allah için seviyordu. Amcası Ebu Talib ise onu Allah için değil de hevâsı için seviyor ve ona yardım ediyordu. Yüce Allah da Ebu Bekir'in amelini kabul buyurup onun hakkında: *"Hâlbuki malını temizlenmek için veren, çok sakınan kimse ise ondan uzaklaştırılacaktır. Üstelik onun üzerinde hiçbir kimsenin karşılığı verilmesi gereken bir iyiliği de yoktur. Ancak o yüce Rabbinin rızasını arayarak (bunu yapmıştır). Yakında da elbette razı olacaktır."* (Âyet 17-21) buyruğunu indirdi. Ebu Talib'in ise amelini kabul etmedi. Hatta onu cehenneme koydu. Çünkü o Allah'tan başkası için amelde bulunan müşrik birisi idi. Ebu Bekir ise ücretini yaratılmışlardan istemedi. Ne Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den ne de başkasından. Ama ona iman etti, onu sevdi, onu korudu, onu

188 Minhâcu's-Sünne, VIII, 493-504.

canıyla malıyla destekledi. yardım etti. Bütün bunları yaparak Allah'a yakınlaşmak istiyordu ve mükafatını Allah'tan bekleyerek yapıyordu.][189]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Onun böyle olması ancak onların en takvalıları ve en değerlileri oluşundandır. Şanı yüce Allah nezdinde insanların en değerlisi ise kitap ve sünnet gereğince en takvalı olanlarıdır. Onların en takvalı oluşu da yüce Allah'ın: *"Hâlbuki malını temizlenmek için veren, çok sakınan kimse ise ondan uzaklaştırılacaktır. Üstelik onun üzerinde hiçbir kimsenin karşılığı verilmesi gereken bir iyiliği de yoktur. Ancak o yüce Rabbinin rızasını arayarak (bunu yapmıştır). Yakında da elbette razı olacaktır."* (Âyet 17-21) buyurmuş olmasından dolayıdır. Tefsir imamları da onun Ebu Bekir olduğunu söylerler.

Bizler de onların söylediklerinin doğruluğunu delil ile açıklamak üzere şöyle diyoruz: "el-etka: en takvalı. en sakınan" tür de olabilir bir kişi de olabilir. Eğer tür ise bir çok kişiyi toplar. Şâyet bunlar arasında en takvalı olan bir kişi yoktur denilecek olursa bu bâtıl olur. Çünkü bazı kimselerin diğerlerine göre daha takvalı olduğunda şüphe yoktur. Üstelik bu görüş ehl-i sünnetin de şianın da kanaatine muhaliftir. Çünkü ehl-i sünnet Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den sonra bu ümmet arasında en takvalı kişi Ebu Bekir'dir der. Şia da o Ali'dir der. Bazıları ise o Ömer'dir demiştir. Bazılarından bundan başka kanaatler de nakledilmektedir. Kim bu hususta kanaat belirtmez yahut şüphe etse bile onların hepsi takva bakımından birbirlerine eşittir dememiştir. Fazilet itibari ile onların birbirlerine eşit olduğunu söyleyecek olursa bütün taifelerin icmaına muhalefet etmiş olur. O halde onun en takvalı olması da muayyen olarak ortaya çıkmış olmaktadır.

En takvalı kişi eğer tek bir şahıs ise bu da ya Ebu Bekir ya da Ali'dir. Çünkü eğer kapsamına girenleri ihtiva eden ve tür demek olan cins isim ise o birinci kısmı teşkil eder ya da onların dışında muayyen bir kişinin o olması sözkonusu olur. Bu kısım ise ehl-i sünnetin ve şianın ittifakı ile sözkonusu değildir. Bu kişinin Ali olması da aynı şekilde bâtıldır. Çünkü yüce Allah: *"Halbuki malını temizlenmek için veren, çok sakınan kimse ise ondan uzaklaştırılacaktır.*[190] *Üstelik onun üzerinde hiçbir kimsenin karşılığı verilmesi gereken bir iyiliği de yoktur. Ancak o yüce Rabbinin rızasını arayarak (bunu yapmıştır). Yakında da elbette razı olacaktır."* (Âyet 17-21) buyurmuştur. Bu vasıf ise çeşitli sebeplerden ötürü Ali hakkında sözkonusu değildir:

189 Mecmû'u'l-Fetâvâ. XI. 525-526. XVIII. 321.

190 Metinde 17. Âyetin mealine tekabül eden buyruklar kaydedilmemiştir. Anlam bütünlüğü açısından tarafımızdan eklenmiştir. (Çeviren)

1. Şüphesiz bu sûre ittifakla Mekke'de inmiş bir sûredir. Ali ise Mekke'de iken Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in ailesi arasında baktığı fakir bir kişi idi. Onun ayrıca kendisinden infakta bulunacağı malı yoktu. Hatta Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) Mekke'liler bir kıtlık musibeti ile karşılaştıklarında onu ailesi arasına katarak bakımını üstlenmişti.

2. Yüce Allah: *"Üstelik onun üzerinde hiçbir kimsenin karşılığı verilmesi gereken bir iyiliği de yoktur."* buyurmaktadır. Ali'nin üzerinde ise Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in karşılığı verilmesi gereken iyiliği vardı. O da onu aile fertleri arasına katmak sûretiyle ona yaptığı iyilikti. Ebu Bekir'in durumu ise bunun aksine idi. Onun üzerinde dünyevi bir nimeti/iyiliği yoktu. Fakat onun üzerinde din nimeti vardı. Bunun karşılığı ise verilmez. Çünkü bu hususta Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in ecrini vermek Allah'a aittir. Hiçkimse bunun karşılığını veremez. Bu durumda Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in Ebu Bekir'e iyiliği karşılığı verilemeyen dini bir iyiliktir. Diğer taraftan Ali'ye olan iyiliği ise karşılığı verilebilen dünyevi ve dini bir iyilik idi.

Bu en sakınan/en takvalı kişinin ise üzerinde karşılığı verilmesi gereken bir iyilik yoktur. Bu vasıf ise Ali hakkında değil Ebu Bekir hakkında sabittir.

Denilse ki: Bundan maksat malını Allah için harcamış olmasıdır. Yoksa kendisine iyilik yapan kimseye karşılık vermesi değildir. Diyelim ki bir kişi kendisine iyilik yapan kişiye bir ücret verdi. bir diğer kişiye de Allah için bir şeyler verdi. Elbetteki bu kişi üzerinde herhangi bir kimsenin karşılığı verilmesi gereken bir iyiliği, bir nimeti yoktur.

Şöyle cevap verilir: Diyelim ki durum böyledir. Ama Ali eğer infak etmiş ise ancak Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in emrettiği yerlerde infak etmiştir. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in de onun üzerinde karşılığı verilmesi gereken bir iyiliği vardır. Dolayısıyla onun yaptığı infak -Ebu Bekir'in infakı hakkında sözkonusu olduğu şekilde- karşılığı verilmeyen katıksız bir infak olamaz.

Ali (radıyallâhu anh) başkasına göre daha takvalıdır. Fakat Ebu Bekir takva niteliği bakımından daha mükemmeldir. Bununla birlikte âyetin lafzına göre herhangi bir yaratılmışın onda karşılığı verilmesi gereken bir iyiliği yoktur. Bu ise insanlara kendisine yaptıkları iyiliklerin karşılığını veren kimsenin niteliğidir. Böylelikle hiçbir kimsenin onun üzerinde minnet edeceği bir iyiliği kalmaz. Bu vasıf ise muhacirlerden hiçkimsenin onunla boy ölçüşemeyeceği bir sûrette Ebu Bekir ile örtüşmektedir. Çünkü muhacirler arasında -Ömer, Osman, Ali ve başkaları dahil- İslâm'dan önce ve daha sonra canıyla ve malıyla Ebu Bekir'den

daha çok insanlara iyilikte bulunmuş hiçbir kimse yoktu. O gerçekten geçimi ve kaynaşması çok sevilen başkalarıyla kendi menfaatleri hususunda yardımlaşan birisi idi. Nitekim Kârelilerin efendisi İbnu'd-Duğunne Mekke'den çıkmak istediği zaman ona şöyle demişti: "Ey Ebu Bekir! Senin gibi birisi (bulunduğu yerden) ne çıkar ne çıkartılır. Çünkü sen yolda kalmışa binek sağlarsın, misafiri ağırlarsın, yoksul kimseye kazanç temin edersin, hak musibetler ile karşılaşılması halinde yardım edersin."[191]

Hudeybiye barışı sırasında da Urve b. Mesud'a: "Sen git Lat'ın bızırını em. Biz mi onu bırakıp yanından kaçacağız?" dediğinde o Ebu Bekir'e: Eğer senin bende henüz karşılığını vermediğim bir iyiliğin bulunmamış olsaydı sana cevap verecektim" demişti.[192]

İslâm'dan önce de İslâm geldikten sonra da dünyada Ebu Bekir üzerinde karşılığı verilmesi gereken bir iyiliği olduğu bilinen hiçbir kimse yoktu. Dolayısıyla o ashab-ı kiram arasında: *"Üstelik onun üzerinde karşılığı verilmesi gereken bir iyiliği de yoktur."* (Âyet 19) buyruğunu en çok hak eden kişi odur. Böylelikle âyetin kapsamına girmeyi en çok hak eden insan da odur.

Ali (radıyallâhu anh)'a gelince. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in onun üzerinde bir dünyevi nimeti vardı. Ahmed'in Müsned'indeki rivâyete göre Ebu Bekir (radıyallâhu anh)'ın elinden kamçı düşer, hiçbir kimseye: Onu bana ver demez ve şöyle derdi: Benim can dostum bana insanlardan hiçbir şey istememeyi emretmişti.[193]

Müsned'de Tirmizi ve Ebu Davud'da Ömer'in rivâyet ettiği hadise göre Ömer şöyle demiştir: Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) bizlere sadaka vermemizi emretmişti. Onun bu emri bende bir miktar malın olduğu bir vakte denk gelmişti. Kendi kendime: Eğer Ebu Bekir'i bir gün geçebileceksem işte bu gün onu geçeceğim dedim ve malımın yarısını getirdim. Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem): "Ailene ne bıraktın" dedi. Ben: Bunun kadar dedim. O sırada Ebu Bekir yanında ne varsa hepsini getirip geldi. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem): "Ailen için ne bıraktın" dedi. O: Onlara Allah'ı ve Rasûlünü bıraktım dedi. Bu sefer ben: Ebediyyen hiçbir hususta seni geçemeyeceğim (yahut seninle yarışmayacağım) dedim.[194]

191 Buhârî, V, 58-61.
192 Buhârî, III, 193-198.
193 Müsned, I, 180. Ebu Bekir ile İbn Ebu Muleyke arasındaki kopukluk/inkita dolayısıyla zayıftır.
194 Kaynakları daha önce gösterildi.

İşte Ebu Bekir (radıyallâhu anh) malının tamamını getirdi. Bununla birlikte o hiçkimseden ne bir sadaka ne bir akrabalık bağı gereği ne de bir adak olmak üzere bir şey yemedi. Aksine kendisi ticaret yapar ve kendi kazancından yerdi. İnsanların başına yönetici olup da müslümanların işleriyle uğraştığı için ticaret yapamayınca Allah'ın kendisine ayırmış olduğu Allah'ın ve Rasûlünün malından yedi. O hiçbir yaratılmışın malından bir şey yemedi.

Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) Ebu Bekir'e ona özel olarak dünyadan hiçbir şey vermedi. Aksine gazalarda o da insanlardan herhangi bir kimse gibi idi. Hatta kendi malından müslümanlara infak edecek şeyleri alırdı. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) onu devlet görevinde çalıştırdığı halde ona bunun karşılığında bir ücret verdiği bilinmemektedir. Halbuki Ömer'e ücret vermiş, Ali'ye de fey'den pay vermişti. Tulakadan Necidlilerden kalpleri İslâm'a ısındırılacak olanlara da bir şeyler verirdi. Muhacir ve ensardan öne geçen ilklere -Huneyn ganimetlerinde ve başkalarında yaptığı gibi- bir şey vermez ve şöyle derdi: "Şüphesiz ben -kendisine bir şey vermeden bıraktığım kişiyi verdiğim kişiden daha çok sevdiğim halde- bir takım kimselere bir şeyler veriyor, kimilerine bir şey vermiyorum. Ben bir takım kimselere kalplerindeki sabırsızlık ve tahammülsüzlüklerden ötürü veriyor ve bir takım kimseleri de Allah'ın kalplerinde takdir buyurduğu tokluğa ve hayra havale ediyorum."[195]

Ona ensarın sözleri ulaştığı vakit bu sözleri söyleyip söylemediklerine dair soru sorunca onlar da şöyle demişlerdi: Ey Allah'ın Rasûlü! Aramızdan sağlam görüş sahipleri hiçbir şey söylemiş değildir. Ama bizden yaşları genç bazı kimseler Allah, Allah'ın Rasûlüne mağfiret buyursun. Kılıçlarımızdan Kureyş'in kanları damlıyorken o onlara mal veriyor ve bizi bırakıyor dediler. Bunun üzerine Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştu: "Gerçek şu ki ben henüz küfürden yeni dönmüş bir takım kimselere kalplerini ısındırmak için bir şeyler veriyorum. İnsanlar malları alıp giderlerken sizler de evlerinize Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) ile dönmeye razı değil misiniz? Allah'a yemin ederim sizin beraberinizde alıp döndüğünüz onların beraberlerinde alıp gittiklerinden daha hayırlıdır" buyurdu. Ashab da: Öyledir elbette ey Allah'ın Rasûlü. Razı geldik deyince o şöyle buyurdu. "Şüphesiz sizler benden sonra ileri derecede başkalarının size tercih edildiğini göreceksiniz. Allah'ın huzuruna çıkıncaya, rasûlü ile de havzın başında buluşuncaya kadar sabredin." Ashab: Sabredeceğiz buyurdu.[196]

195 Kaynakları daha önce gösterildi.
196 Buhârî. IV. 94: Müslim. II. 733-734.

Yüce Allah'ın: "*Hâlbuki "malını temizlenmek için veren, çok sakınan kimse ise ondan uzaklaştırılacaktır. Üstelik onun üzerinde hiçbir kimsenin karşılığı verilmesi gereken bir iyiliği de yoktur. Ancak o yüce Rabbinin rızasını arayarak (bunu yapmıştır). Yakında da elbette razı olacaktır.*" (Âyet 17-21) buyruğundaki (mealde 20. âyetin başındaki "ancak" anlamındaki lafız ile başlayan) istisna munkatı'dır. Yani o verdiklerinde yalnızca kendisine karşılık verip mükafatlandırması gereken iyiliği dokunmuş kimselere vermekle kalmaz. Çünkü böyle bir iş insanların birbirlerine karşı gözetmeleri gereken bir adalettir. Ve bu alışveriş, ücretle kiralama gibi karşılıklı ivazlaşmak durumundadır. Bu ise herkese karşı herkesin görevidir. Herhangi bir kimsenin onun üzerinde karşılığı verilmesi gereken bir iyiliği bulunmadığına göre böyle bir adaletli karşılık vermeye ihtiyacı da olmaz. Bu durumda onun bağışı en yüce Rabbi için ihlasla yapılmış olur ve bu bakımdan karşılığını verme ihtiyacını duyacağı başkasının kendisine bir iyilik yapmış olduğu kimsenin durumundan farklıdır. Bu durumdaki kişi o kimseye bu yaptığının karşılığı olmak üzere ona bir şeyler vermek ihtiyacını duyar.

İşte herhangi bir kimsenin kendisine karşılığını vermesi gereken bir iyiliği bulunmayan bir kimse malını verdiği vakit temizlenip arınır ve o insanlara karşı davranışlarında her zaman için onlara mükafat verir, onlara yardım eder ve onlara yaptıklarının karşılığını da verir. Allah ona malını verdiğinde o da (vererek) arınır ve böylelikle kimsenin onun üzerinde karşılığını vermesi gereken bir iyiliği olmaz.

Yine bu buyrukta şu husus da açıkça görülmektedir: Sadaka sebebiyle üstünlük ancak karşılıklı ivazlaşmalarda yapılması gereken ödemelerin yerine getirilmesinden sonra olur. Nitekim yüce Allah: "*Sana neyi infak edeceklerini soruyorlar. İhtiyacınızdan arta kalanı de.*" (Bakara, 219) buyurmaktadır. Üzerinde ödemesi gereken borç ve başka yükümlülükler olan kimse bunları öder. O bu gerekli ödemeleri yapmadan sadaka vermeye kalkışmaz. Böyle bir şey yapacak olursa sadakası geri çevirilir mi? Bu hususta fukahanın bilinen iki görüşü vardır.

Bu âyet-i kerimeyi de onun sadakası reddolunur diyenler delil gösterirler. Çünkü şanı yüce Allah malını arınmak üzere veren ve kendisinde hiçbir kimsenin karşılığı verilmesi gereken bir iyiliği bulunmayan kimseyi övmektedir. Eğer onun üzerinde karşılığı verilmesi gereken bir iyilik varsa malını arınmak için vermeden önce onun karşılığını vermesi gerekir. Fakat onun karşılığını vermeden önce arınmak için malını verecek olursa övülmüş bir kişi olmaz ve böylelikle ameli de reddolunur. Çünkü Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem): "Her kim bizim bu işimize uymayan bir iş yapacak olursa o reddolunur" buyurmuştur.[197]

197 Kaynakları daha önce gösterildi.

3. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in: "Ebu Bekir'in malı gibi hiçbir malın bana faydası olmadı."[198] ve: "Şüphesiz arkadaşlığıyla ve elindeki imkânlarıyla insanlar arasında bize en çok iyilikte bulunmuş kişi Ebu Bekir'dir"[199] buyurduğu sahih olarak rivâyet edilmiştir. Oysa Ali (radıyallâhu anh) hakkında malını infak etmek ile ilgili Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den herhangi bir rivâyet zikredilmemiştir. Ebu Bekir (radıyallâhu anh)'ın İslâm'ın ilk dönemlerinde Allah yolunda işkenceye uğratılan yedi köleyi satın aldığı bilinen bir husustur. O bunu en yüce Rabbinin rızası için yapmıştı. O bu işi Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e yüce Allah için değil ve ona yakınlaşmak maksadıyla değil nesebi ve akrabalığı için Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e yardım eden Ebu Talib'in yaptığı gibi yapmamıştı.

Eğer: En sakınan (el-etka)" bir cins isim ise şüphesiz onun kapsamına ümmetin en takvalı olanı girer. Ashab-ı kiram da bütün nesillerin en hayırlılarıdır. O halde onların en takvalıları ümmetin de en takvalısıdır. Ümmetin en takvalısı ise ya Ebu Bekir ya Ali ya da başkalarıdır. Üçüncülerinin sözkonusu olmadığı icma ile kabul edilmiştir. Ali'ye gelince, eğer onun bu türün içerisine dahil olduğu söylenirse ve buna da onun malı olduktan sonra o temizlenmek için malını verdi diyerek gerekçe gösterilirse şöyle cevap verilir: Ebu Bekir bu işi İslâm'ın ilk zamanlarında ona ihtiyaç duyulduğu vakitlerde yapmıştır. Böylelikle sahip olduğu bu vasıfta en mükemmel kişi kendisi olur. O halde en çok sakınan/el-etka: en takvalı kişi o olur.

Aynı şekilde Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) başkasının ortaklığının muhtemel olmadığı yerlerde Ebu Bekir es-Sıddik'i öne geçirmiştir. Namazda ve hacda kendisine halef tayin etmesi gibi. hicret yolculuğunda yalnızca onun arkadaşlık etmesi, ona hitapta bulunması ve hitapta bulunmasına imkân tanıması. huzurunda hüküm ve fetva vermesi ve buna razı olması ve bunun dışında aktarılması pek uzun sürecek daha başka özellikleri buna örnektir.

Bu vasıfta daha mükemmel olan kişi Allah nezdinde daha değerlidir. Dolayısıyla onun daha çok sevdiği kişi olur. Pek çok delille sabit olduğu üzere Ebu Bekir sıddiklik bakımından ashabın en değerlisidir. Sıddik nebilerden sonra ahlakı en üstün kişidir. Bu hususta daha mükemmel olan kişi ise daha faziletlidir.

Aynı şekilde sahih nakilde Ali (radıyallâhu anh)'ın şöyle dediği de sabittir: Bu ümmetin nebisinden sonra en hayırlı kişileri Ebu Bekir ve Ömer'dir." Bu söz

198 Kaynakları daha önce gösterildi.
199 Kaynakları daha önce gösterildi.

oldukça yaygın ve ondan mütevatir olarak gelmiştir. Kendisini ondan üstün tutan kimselere iftira atan kimseye uygulanan cezayı uygulamakla tehdit etmiştir. Hatta onun bunu Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den işittiği dahi rivâyet edilmiştir. Bununla birlikte Ali'nin böyle bir şeyi bir bilgiye dayanmadan kesin olarak söylemeyeceğinde de şüphe yoktur.

Aynı şekilde ashab-ı kiram Ömer'in kendisinden daha faziletli, Ebu Bekir'in de her ikisinden daha faziletli olduğu Osman'ı icma ile (Ali'nin) önüne geçirmişlerdir. Bu mesele başka bir yerde genişçe açıklanmış, bunun bir kısmı da daha önce geçmişti. Fakat bunu "tayf hadisi"nin uydurma hadislerden olduğunu beyan edelim diye zikrettik.][200]

200 Minhâcu's-Sünne, VII, 376-385.

DUHÂ SÛRESİ

(Mekke'de inmiştir. 11 âyettir)

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

وَالضُّحٰى ﴿١﴾

1. "Andolsun kuşluk vaktine."

Tefsiri:

[Duhâ/kuşluk vakti, gündüzün tamamını kapsar. Yüce Allah'ın: *"Sizi yaratmak mı daha zordur yoksa gök mü? Ki onu bina etti. Onu alabildiğine yükseltip, kusursuz yaptı. Gecesini kararttı, gündüzünü de açığa çıkarttı."* (Nâziât. 27-29) ve: *"Andolsun kuşluk vaktine, örtüp bürüdüğünde geceye."* (Âyet 1-2) buyurmaktadır.][201]

مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلٰى ﴿٣﴾

3. "Rabbin seni terk de etmedi sana darılmadı da."

Tefsiri:

[Bu sûrelerde hitap yüce Allah'ın: *"Rabbin seni terk de etmedi, sana darılmadı da."* buyruğunda olduğu gibi ona özeldir.][202]

وَوَجَدَكَ ضَٓالًّا فَهَدٰى ﴿٧﴾

7. "Şaşkın iken seni doğru yola iletmedi mi?"

201 Mecmû'u'l-Fetâvâ. XVI. 227.
202 Mecmû'u'l-Fetâvâ. XVI. 284.

Tefsiri:

[İbn Atiyye yüce Allah'ın: *"Şaşkınken seni doğru yola iletmedi mi?"* buyruğu hakkında dedi ki: Onu buldu. onu himayesine aldı. Nübüvveti halindeki yoldan farklı bir yol üzere iken ona nübüvvet ve risalet nimetini ihsan etti. Hasan'ın ve Dahhak'ın görüşü budur.[203]][204]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Beğavi dedi ki: Usul alimleri peygamberlerin vahiyden önce de mümin olduklarını kabul ederler. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) de vahiyden önce İbrahim'in dini üzere Allah'a ibadet ediyordu. Fakat henüz dininin şer'i hükümleri ona açıklanmamıştı.[205]

Derim ki: Onun bu açıklaması daha önce yüce Allah'ın: *"Şaşkınken seni doğru yola iletmedi mi?"* buyruğunda zikrettikleri ile çelişmektedir.[206]

Çünkü o şöyle demişti: Ayetin manası şudur: O seni bugün üzerinde bulunduğun bu hale göre şaşkın sayılacağın bir vaziyette buldu. Ve seni tevhidine iletip hidâyet verdi. Böylelikle tevhidi. daha önce kaybettiği şaşkınlığından bulamadığı ve Allah'ın sonradan onu kendisine ilettiği bir husus olarak ifade etmiş oldu.][207]

فَأَمَّا الْيَتِيمَ فَلَا تَقْهَرْ ﴿٩﴾ وَأَمَّا السَّائِلَ فَلَا تَنْهَرْ ﴿١٠﴾ وَأَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ ﴿١١﴾

9. "O halde yetime gelince (sakın) ona kahretme.

10. İsteyene gelince sakın azarlama,

11. Bununla beraber Rabbinin nimetini (durmadan) anlat."

Tefsiri:

[Yüce Allah'ın: *"O halde yetime gelince sakın (ona) kahretme. İsteyene gelince sakın azarlama. Bununla beraber Rabbinin nimetini (durmadan) anlat."* (Âyet 9-11) Bu buyruğu ümmetin tamamını kapsar.][208]

203 Hasan ve Dahhak'ın görüşlerini Beğavi. IV. 499: Zâdu'l-Mesîr. IX. 158'de zikretmektedir
204 Tefsîru Âyâtin Üşkilet. I. 209
205 Beğavi. IV. 132.
206 Kastettiği kişi bizzat Beğavi'dir. IV. 499.
207 Tefsîru Âyâtin Üşkilet. I. 181-182.
208 Mecmû'u'l-Fetâvâ. XVI. 327.

İNŞİRAH SÛRESİ

(Mekke'de inmiştir. 8 âyettir)

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

وَرَفَعْنَا لَكَ ذِكْرَكَ ﴿٤﴾

4. "Hem Biz şanını da yükseltmedik mi senin?

Tefsiri:

[İbn Abbas yüce Allah'ın: *"Hem Biz şanını da yükseltmedik mi senin?"* buyruğu hakkında şöyle dedi: Yani ben ne zaman anılırsam sen de benimle anılırsın. Buna teşehhüd, hutbeler ve ezanlarda söylenen "eşhedu enla ilahe illallah eşhedu enne muhammeden rasûlullah"ın söylenmesi gibi. İslâm onu anmadan ve onun risaletine tanıklıkta bulunmadan da sahih olmaz.][209]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah'ın: *"Hem Biz şanını da yükseltmedik mi senin?"* buyruğu hakkında merfu olarak (Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem))'in şöyle buyurduğu nakledilmiştir: "Ben ne zaman anılırsam mutlaka sen de benimle anılırsın. Senin ümmetin senin benim kulum ve rasûlum olduğuna şahitlik etmedikleri sürece herhangi bir hutbeleri ve teşehhüdleri de tamam olmaz."[210]][211]

209 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XIX, 103-104. Bu Mücahid'den nakledilmiş bir rivâyet olup sabittir. İbn Abbas'dan rivâyetine gelince bunu bulamadım. Allah en iyi bilendir.

210 Taberi, XXX, 235; ed-Durru'l-Mensur, VI, 365'de de İbnu'l-Münzir, İbn Ebu Hatim, İbn Merdûye ve başkaları tarafından rivâyet edildiğini belirtmektedir. Bunu ayrıca İbn Hibban -el-İhsan-, 3382; Ebu Ya'la, 1383'de rivâyet etmişlerdir. Mecmau'z- Zevaid'de (VIII, 254) hasen olduğunu belirtmiş olmakla birlikte hadis zayıftır. Allah en iyi bilendir.

211 el-İstikame, II, 21.

فَإِذَا فَرَغْتَ فَانْصَبْ ﴿٧﴾ وَإِلَى رَبِّكَ فَارْغَبْ ﴿٨﴾

7. "O halde boş kaldın mı hemen yorul!

8. Ve yalnız Rabbine yönel!"

Tefsiri:

[*"O halde boş kaldın mı hemen yorul! Ve yalnız Rabbine yönel!"* (Âyet 7-8). Yani ben yalnız Allah'a yönelirim ondan başkasına değil.][212]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah: *"O halde boş kaldın mı hemen yorul! Ve yalnız Rabbine yönel!"* (Âyet 7-8) buyurarak ecrini beklemeyi ve yönelmeyi yalnızca yüce Allah'a ait kılmaktadır.][213]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Hatta yüce Allah: *"O halde boş kaldın mı hemen yorul! Ve yalnız Rabbine yönel!"* (Âyet 7-8) buyurmuş ve nebilere, meleklere rağbet et/yönel buyurmamıştır.][214]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah: *"O halde boş kaldın mı hemen yorul! Ve yalnız Rabbine yönel!"* (Âyet 7-8) buyurarak yalnızca kendisine yönelmeyi emretmektedir. Hiçbir zaman herhangi bir mahluka herhangi bir mahluktan bir şeyler dilemesini emretmemiştir. Her ne kadar bazı yerlerde bunu mübah kılmış olsa bile bunu emretmiş değildir. Aksine kul için en faziletli olan kesinlikle Allah'tan başkasından hiçbir şey istememesidir.][215]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah: *"O halde boş kaldın mı hemen yorul! Ve yalnız Rabbine yönel!"* (Âyet 7-8) buyurmaktadır. Rağbet/yönelmek tevekkülü de ihtiva eder. O kendisinden başkasına tevekkül edilmemesini emir buyurmuştur. Yüce Allah'ın: *"Yalnızca Allah'a tevekkül edin."* (Maide. 23); *"Doğrusu iman edip yalnız Rabblerine tevekkül edenler üzerinde onun hiçbir hakimiyeti yoktur."* (Nahl. 99) buyruklarında olduğu gibi. Çünkü bir ve tek olarak Allah'a tevekkül edip bir ve tek olarak

212 Mecmû'u'l-Fetâvâ. I. 181.
213 Mecmû'u'l-Fetâvâ. X. 276.
214 Mecmû'u'l-Fetâvâ. XXVII. 125.
215 İktizâu's-Sırâti'l-Müstakim. II. 827.

ona yönelmek/ondan ummak/rağbet etmek ve yalnızca ondan korkmak gerekir. Herhangi bir mahlukun meleklerin olsun peygamberlerin olsun bunda bir hakları yoktur. Tıpkı onların ibadette bir haklarının olmadığı gibi. Bir ve tek olarak Allah'tan başkasına ibadet etmemiz, korkmamız, sakınıp takvalı davranmamız kesinlikle caiz değildir. Yüce Allah'ın: *"Gerçek mü'minler ancak o kimselerdir ki; Allah anıldığı zaman kalpleri titrer, âyetleri karşılarında okunduğu zaman (bu), onların imanını artırır ve onlar ancak Rabblerine dayanıp güvenirler."* (Enfal, 2) buyruğunda ifade edildiği gibi.][216]

[Yüce Allah: *"O halde boş kaldın mı hemen yorul! Ve yalnız Rabbine yönel!"* (Âyet 7-8) buyurmuştur. Şöyle denilmiştir: Dünya işlerinden boşaldığın zaman ibadet ile yorul ve sen yalnızca Rabbine yönel. Bu, bu husustaki iki görüşün daha meşhur olanıdır.

Kadı Şureyh bir bayram günü oyun oynamakta olan bir kaç dokumacının yanına çıktı. Onlara: Ne diye oyun oynuyorsunuz deyince onlar: Biz işimizi bitirdik, yapacak bir şeyimiz kalmadı dediler. Bu sefer: Peki işini bitirmiş boş kalmış olana verilen emir bu mudur demiş ve arkasından yüce Allah'ın: *"O halde boş kaldın mı hemen yorul! Ve yalnız Rabbine yönel!"* (Âyet 7-8) buyruğunu okumuştur.

Buna yüce Allah'ın: *"Ey sarınıp, bürünen! Birazı müstesna geceleyin kalk!"* (Müzzemmil, 1-2) buyruklarından itibaren: *"Gece kalkışı (var ya) o hem daha etkilidir, hem de söyleyişi itibarı ile daha sağlamdır. Çünkü gündüzün senin için uzun uzun meşguliyetler vardır."* (Müzzemmil, 6-7) buyruklarına kadar devam eden buyruklar da uygundur. Yani gidişinde gelişinde ve gece vakitlerinde boş olacağın zaman demektir.

"Nâşietülleyl: gece kalkışı" iki görüşün daha sahih olanına göre ancak uykudan sonra sözkonusu olur. Bunun için uykudan sonra kalkan bir kimse için (نَشَأَ) denilir. Çünkü uykudan sonra kalktığı zaman kalbi uğraştıracak hususlar bulunmadığından uyku ile de gündüzün hareketinin/yorgunluğunun etkisi ortadan kalktığından ötürü kalbinin diline uygunluğu daha ileridir. Onun söyleyeceği söz de daha doğru ve muntazam olur.

Şöyle de açıklanmıştır: *"O halde"* namazdan sonra *"boş kaldın mı"* dua ederek *"hemen yorul ve yalnız Rabbine yönel!"* Bu açıklama ister sahih olsun ister olmasın namazın sonunda dua men olunmuştur. Özellikle de bununla emrolunan Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) olduğuna göre onun Allah'ın verdiği

216 er-Raddu Ala'l-Ahnâî, 213.

emrin gereğini yerine getirmesi kaçınılmazdır. Sahih kitaplarda ve başkalarında namazda dua ettiğine dair ondan gelen nakillere gelince, bu namazdan çıkmadan/namazı bitirmeden önce sözkonusudur. Hem o sahih hadisteki rivâyete göre ashabına şöyle demiştir: "Sizden biriniz teşehhüdü tamamladıktan sonra dört şeyden Allah'a sığınarak şöyle desin: (اللَّهُمَّ إنِّي أعُوذُ بك مِنْ عَذَاب جَهَنَّم وَمِنْ عذاب الْقَبْر ومِنْ فتْنَة الْمَحْيَا وَالْمَمَات وَمِنْ فتْنَة الْمَسِيح الدَّجَّالِ): Allah'ım! Ben sana cehennem azabından, kabir azabından, hayatın ve ölümün fitnesinden ve Mesih Deccal'in fitnesinden sığınırım."[217]

İbn Mesud'un rivâyet ettiği sahih hadiste de belirtildiği üzere o teşehhüdü sözkonusu ettikten sonra şunları söylemiştir: "Sonra da en çok yapmayı istediği duayı seçip yapsın."[218]

O halde sen namazı bitirdikten sonra dua ederek yorul diyenin bu açıklaması İbn Mesud'un teşehhüdü sözkonusu ettiği hadisinde söylediği nakledilenlerin açıklamasını andırmaktadır. O şöyle demiştir: "İşte sen bunu yapacak olursan namazını bitirmiş olursun. Kalkmak istersen kalk, oturmak istersen oturabilirsin." Bu fazlalık ister Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in sözü olsun isterse de hadis imamlarından bunu zikredenlerin söyledikleri gibi İbn Mesud'un hadisi arasına onu derceden/katan kimselerin sözü olsun bundan şu anlaşılmaktadır: Bu sözleri söyleyen bir kimse artık bununla namazını bitirmiş olur. İşte bu şekilde bu buyruğu tefsir eden kişi de bunu namazı bitirmek olarak değerlendirmiştir. Halbuki yüce Allah'ın: *"O halde boş kaldın mı hemen yorul!"* buyruğunun tefsiri namazı bitirdin mi anlamında olması zayıf bir görüştür. Çünkü yüce Allah'ın: *"Boş kaldınmı"* buyruğu mutlaktır. Boş kalan ve bitiren kimseden kasıt eğer ibadeti bitiren ise dua da bir ibadettir. Eğer bundan namazı bitirmek sûretiyle dünya uğraşılarını bitirmek kastediliyorsa durum böyle değildir.

Bunu şöylece açıklayabiliriz: Namazda dua yapılacağı hususunda müslümanlar arasında görüş ayrılığı yoktur. Nitekim Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem) de namazda dua ederdi. Çünkü sahih'te ondan sabit olduğu üzere o istiftah/namaza başlarken yaptığı duasında şöyle derdi: "(للَّهُمَّ بَاعِدْ بَيْنِي وَبَيْنَ خَطَايَايَ كَما بَاعَدْتَ بَيْنَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِب اللَّهُمَّ نَقِّنِي مِنْ خَطَايَايَ كَمَا يُنقَّى الثَّوْبُ الأَبْيَضُ مِنَ الدَّنَسِ اللَّهُمَّ اغْسِلْنِي مِنْ خَطَايَايَ بِالْمَاءِ وَالثَّلْجِ وَالْبَرَد): Allah'ım! Doğu ile batı arasında uzaklık koyduğun gibi benimle günahlarımın arasını da öylece uzaklaştır. Allah'ım! Beyaz elbisenin kirden ayıklandığı gibi beni de günahlarımdan arındır. Allah'ım! Beni günahlarımdan su ile, kar ile, dolu ile yıka."

217 Buhârî, 1377; Müslim, 588.
218 Buhârî, 835; Müslim, 402.

Yine O şöyle dua ederdi: “(اللَّهُمَّ أَنْتَ الْمَلِكُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ. أَنْتَ رَبِّي وَأَنَا عَبْدُكَ ظَلَمْتُ نَفْسِي وَاعْتَرَفْتُ بِذَنْبِي فَاغْفِرْ لِي ذُنُوبِي جَمِيعًا فَإِنَّهُ لَا يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلَّا أَنْتَ وَاهْدِنِي لِأَحْسَنِ الْأَخْلَاقِ فَإِنَّهُ لَا يَهْدِي لِأَحْسَنِهَا إِلَّا أَنْتَ وَاصْرِفْ عَنِّي سَيِّئَهَا فَإِنَّهُ لَا يَصْرِفُ عَنِّي سَيِّئَهَا إِلَّا أَنْتَ): Allah’ım! Sen el-Melik’sin/mutlak egemensin. Senden başka hiçbir ilah yoktur. Sen benim Rabbimsin ben de senin kulunum. Nefsime zulmettim, günahımı itiraf ettim. Bütün günahlarımı bana bağışla. Çünkü günahları senden başka bağışlayacak yoktur. Beni ahlakın en güzeline ilet. Çünkü senden başka en güzeline iletecek kimse yoktur. Ahlakın kötü olanını da benden uzak tut. Çünkü kötü ahlakı benden senden başkası uzaklaştıramaz.”[219] Yine ondan sahih’te sabit olduğuna göre başını rükûdan kaldırdığı zaman da dua ederdi. Rükû ve secde halinde iken de dua ederdi. Kıldığı namaz ister nafile ister farz olsun. Ayrıca namazın sonunda dua ettiği de ondan mütevatir olarak rivâyet edilmiştir. Buhârî ve Müslim’in sahihlerindeki rivâyete göre Ebu Bekir es-Sıddik: Ey Allah’ın Rasûlü! Bana namazımda yapacağım bir dua öğret demiş, O şöyle buyurmuştur: “(اللَّهُمَّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي ظُلْمًا كَثِيرًا وَلَا يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلَّا أَنْتَ فَاغْفِرْ لِي مَغْفِرَةً مِنْ عِنْدِكَ وَارْحَمْنِي إِنَّكَ أَنْتَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ): Allah’ım! Şüphesiz ki ben kendime çokça zulmettim. Senden başka da hiç kimse günahları bağışlayamaz. O halde senden bir mağfiret ile bana mağfiret buyur ve bana rahmetini lutfet. Çünkü şüphesiz sen Ğafursun, Rahimsin” de buyurdu.

Namaz esnasında dua özellikle de sonlarında meşru olduğuna göre kişi nasıl olur da: Namazı bitirdiğin zaman dua yaparak yorul diyebilir. Halbuki bitirilen iş kendisine emrolunanın bir benzeridir. Çünkü o namazda iken duasında yoruluyordu. Boş değildi. Diğer taraftan hiçbir müslüman namazdan çıktıktan sonra dua etmek namazda iken yapılan duadan daha güçlü ve müekkettir dememiştir. Ayrıca eğer yüce Allah’ın: *“Hemen yorul”* buyruğu dua ederek yorul demek olsaydı ayrıca: *“Ve yalnız Rabbine yönel”* demeye gerek olmazdı. Çünkü bilindiği üzere dua zaten ancak yüce Allah’a yapılır.

O halde onun iki şeyi emrettiği bilinmiş oluyor: İşlerini bitirdiği vakit ibadette olanca gayretini göstermek ve başkasına değil de yalnızca Rabbine yönelip ondan rağbet etmek/ummak ve beklemek. Tıpkı yüce Allah’ın: *“Yalnız sana ibadet eder yalnız senden yardım dileriz.”* (Fatiha, 5) buyruğunda olduğu gibi. Yüce Allah’ın: *“Yalnız sana ibadet eder”* buyruğu *“Hemen yorul”* buyruğuna uygundur. *“Yalnız senden yardım dileriz.”* buyruğu da *“Ve yalnız Rabbine yönel!”* buyruğu ile örtüşmektedir.

219 Kaynakları daha önce gösterildi.

Bunun bir benzeri de yüce Allah'ın: *"O halde O'na ibadet et ve yalnız O'na tevekkül et."* (Hud, 123); *"O benim Rabbimdir, O'ndan başka hiçbir ilah yoktur. Ben yalnız O'na tevekkül ettim ve dönüşüm de yalnız O'nadır."* (Rad. 30) buyrukları ile Şuayb (aleyhisselâm)'ın söylediği nakledilen: *"Yalnız O'na tevekkül ettim ve yalnız O'na dönerim."* (Hud. 88) buyrukları da bunun gibidir.

Mescide girerken yapılan şu dua da bu türdendir: "(اللَّهُمَّ اجْعَلْنِي مِنْ أَوْجه مَنْ تَوَجَّهَ إلَيْك وَأقْرب مَنْ تَقَرَّب إلَيْك وَأَفْضَلِ مَنْ سأَلَك وَرَغِبَ إلَيْك): Allah'ım! Beni sana yönelenlerin en itibarlılarından sana yakınlaşanların en yakınlarından. senden dileyip sana yönelerek senden umup bekleyenlerin en faziletlilerinden kıl."

Şu şekildeki: "(Bütün yönelmelerimiz bekleyip umduklarımız ve amel de yalnız senin içindir" rivâyeti de böyledir. Çünkü Kur'ân-ı Kerim'de sözü geçen Allah'a dua biri ibadet duası, diğeri dilek ve umup beklemek/rağbet duası olmak üzere iki kısımdır. O halde yüce Allah'ın: *"O halde boş kaldın mı hemen yorul ve yalnız Rabbine yönel"* buyruğu Allah'a yapılan iki tür duayı da bir arada ihtiva etmektedir. Nitekim yüce Allah: *"Şu da bir gerçek ki Allah'ın kulu ona dua/ibadet etmek için kalktığı zaman neredeyse etrafında bir keçe (gibi) olacaklardı."* (Cin. 19); *"Kim buna dair hiçbir delili bulunmaksızın Allah ile birlikte başka bir ilaha ibadet ederse onun hesabı ancak Rabbinin katındadır."* (Mü'minun. 117) buyurmaktadır. Benzeri buyruklar da pek çoktur.][220]

220 Mecmû'u'l-Fetâvâ. XXII. 495-498.

TİN SÛRESİ

(Mekke'de inmiştir. 8 âyettir)

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

وَالتِّينِ وَالزَّيْتُونِ ﴿١﴾ وَطُورِ سِينِينَ ﴿٢﴾ وَهَذَا الْبَلَدِ الْأَمِينِ ﴿٣﴾

1. "Andolsun incire ve zeytine;

2. Sina dağına,

3. Ve şu emin beldeye."

Tefsiri:

[Bundan da daha garibi bazı cahil müfessirlerin: *"Andolsun incire ve zeytine; Sina dağına ve şu emin beldeye"* (Âyet 1-3) buyruğu ile ilgili olarak işte bunlar o dört kişidir demiş olmalarıdır. Şüphesiz ki bu akla da nakle de aykırıdır. Aksine yüce Allah burada üç kitabı olan Tevrat'ı. İncil'i ve Kur'ân'ı indirdiği ve Mûsâ'nın. İsâ'nın ve Muhammed'in ortaya çıktığı üç mekâna yemin etmektedir. Nitekim Tevrat'ta da şöyle denilmiştir: "Allah Sina dağından geldi. Sa'îr'de parlayarak doğdu. Fârân dağlarından alenî olarak ortaya çıktı" denilmektedir.

O halde incir ve zeytin Mesih'in peygamber olarak gönderildiği topraklardır. Bir yerde yetişen mahsullerin o yere ad olduğu da pek çoktur. Mesela filan kişi bağa çıktı, zeytine çıktı, nara çıktı ve buna benzer ifadeler kullanılarak bunların yetiştiği yer kastedilir. Çünkü yerde bunlar bulunduğundan ötürü yerin bir kısmını işgal eden bu bitkilerin adı verilmiştir.

Sina Dağı ise yüce Allah'ın Mûsâ ile konuştuğu yerdir. Bu güvenilir belde ise yüce Allah'ın Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'i peygamber olarak gönderdiği şehirlerin anası olan Mekke'dir.][221]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

["Güneş yeri aydınlatacak, şaşkın kimseler onunla doğruyu bulacak. Fakat israiloğulları ondan sapıp uzaklaşacak" sözleri Tevrat'da yer alan şu ifadelere

221 Minhâcu's-Sünne. VII. 230.

uygundur: "Allah Tur-i Sina'dan geldi, Sa'îr'de doğdu, Fârân Dağları'ndan yükseldi/alenen görüldü."

Şüphesiz onun Sa'îr'den aydınlatması nurunun Mesih ile ortaya çıkmasıdır. Nitekim Tur-i Sina'dan gelişi de Mûsâ ile nurunun ortaya çıkması demektir. Fârân Dağları'ndan yükselmesi/aleni görülmesi ise onun nurunun Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem) ile yükselmesi demektir. İşte bu üç yere şanı yüce Allah Kur'ân-ı Kerim'de: *"Andolsun incire ve zeytine; Sina dağına ve şu emin beldeye."* (Âyet 1-3) buyruğu ile yemin etmiştir.

Çünkü incir ve zeytin ülkesi Mesih'in peygamber olarak gönderildiği mukaddes topraklardır. İsrailoğullarının peygamberleri de orda idi, Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem) isra ile oraya götürüldü, onun nübüvveti de orada açıkça zuhur etti, yükseldi. Tur-i Sinin ise Allah'ın İmran oğlu Mûsâ ile konuştuğu mekândır. Emin belde ise Allah'ın Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'i peygamber olarak gönderdiği ve üzerine Kur'ân'ı indirdiği Mekke şehridir.][222]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Bu da Tevrat'da Arapça tercümesi ile şöylece geçen sözlere benzemektedir: "Allah Tur-i Sina'dan geldi." Bazıları ise "Tur-i Sina'dan tecelli etti" derler. Sairden doğdu ve Fârân Dağları'ndan aleni olarak göründü."

Lafız Ebu Muhammed İbn Kuteybe'ye ait olmak üzere birçok ilim adamı şöyle demiştir: Bu sözler üzerinde iyice düşünen kimse için kapalı ve anlaşılmayacak bir ifade yoktur. Çünkü Allah'ın Tur-i Sina'dan gelmesi, Tur-i Sina'da Mûsâ'ya Tevrat'ı indirmesidir. Nitekim kitap ehlinde de bizde de bu böyledir. Aynı şekilde onun Sa'îr'den doğması, İncil'i Mesih'e indirmesi anlamında olmalıdır. Çünkü Mesih de Nâsıra diye bilinen bir kasabada el-Halil diyarından Sair'den idi. Zaten ona uyanlara "Nasâra/Nasrani. Hristiyan" adı verilmesi de o şehrin (Nâsıra'nın) adından dolayıdır.

Sair'den doğup aydınlatması Mesih ile sözkonusu olması gerektiği gibi aynı şekilde onun Fârân Dağları'ndan aleni olarak görülmesi de Kur'ân'ı Muhammed'e indirmesi olmalıdır. Fârân Dağları da Mekke dağlarıdır. (İbn Kuteybe) devamla dedi ki: Müslümanlarla kitap ehli arasında Fârân'ın Mekke olduğunda ihtilaf yoktur. Eğer Fârân'ın Mekke'den başka bir yer olduğunu ileri sürecek olurlarsa bu onların bildik tahriflerinden ve iftiralarından birisi olur.

(Bu inkârlarına karşı) biz deriz ki: Peki Tevrat'da İbrahim'in Hacer'i ve İsmail'i Fârân'a yerleştirdiği geçmiyor mu?

222 el-Cevâbu's-Sahîh, III. 373-374.

Yine deriz ki: O halde siz bize adı Fârân olan ve Allah'ın ordan aleni göründüğü yeri ve Mesih'den sonra kitabın üzerine indirildiği peygamberin kim olduğunu bize gösterin. Peki ayrıca açıkça ortaya çıktı ve ilan etti lafızları aynı manada değil midir? Bu ise görünen ve açıkça ortada olan anlamında değil midir?

Peki İslâm'ın üstünlük sağlayarak açıkça görüldüğü yeryüzünün doğularında, bâtılarında onun yayıldığı kadar yayılmış bir din biliyor musunuz?

İbn Zafer dedi ki: Sair Şam'daki bir dağdır. Mesih'in nübüvveti orada ortaya çıkmıştır. Derim ki: Beytullahın kasabası yakınlarında Mesih'in doğduğu kasaba bulunmaktadır ki burası bugüne kadar Sair diye adlandırılır ve onun Sair adını taşıyan bir dağı vardır.

Tevrat'da da şöyle denilmektedir: İsa'nın soyu Sair'de yerleşmiş idiler. Allah da Mûsâ'ya onlara eziyet etmemesini emretti.

Buna göre üç dağın sözkonusu edilmesinin gerçekliği şu şekilde ortaya çıkar: Mekke etrafında kendisinden daha yüksek bir dağın bulunmadığı Hira Dağı bunların birisidir. Yüce Allah'ın Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e ilk vahyi indirdiği dağ da orasıdır. Etrafında da çok sayıda dağ bulunmaktadır. Hatta Mekke'de on iki bin dağ olduğu söylenmiştir. İşte bu yere bugüne kadar "Fârân" adı verilmektedir ve Kur'ân'ın nüzulünün başlangıcı orada olmuştur.

Mekke ile Tur-i Sina arasındaki yerlere de "Beriyyetu Fârân" adı verilir. Herhangi bir kimsenin Mesih'den sonra bu topraklarda herhangi bir kitabın indirilmiş olduğunu ve bir peygamber gönderilmiş olduğunu iddia etmesine imkân yoktur. Böylelikle onun Fârân dağlarından aleni olarak ortaya çıkmasından kastın Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in peygamber olarak gönderilmesinden başka bir şey olmadığı da bilinmiş olmaktadır. İşte şanı yüce Allah bunu Tevrat'da zamansal sıralamaya uygun olarak zikretmiştir. Önce Tevrat'ın indirilişini sonra İncil'in sonra da Kur'ân'ın indirilişini zikretmiştir. İşte bu kitaplar da Allah'ın nuru ve onun hidâyetidir.

Bunların birincisi hakkında geldi yahut zuhur etti/ortaya çıktı. İkincisi hakkında: "Doğdu, aydınlattı." Üçüncüsü hakkında ise: "İlan etti, açıkladı" demektedir. Tevrat'ın gelişi fecrin doğuşu yahut da bundan daha açık bir durumu andırıyodu. İncil'in inişi, güneşin doğuşu gibi idi. Onunla nur ve hidâyet arttı. Kur'ân'ın inişi ise güneşin semada görünmesi durumunda idi. Bundan dolayı Fârân dağlarından aleni olarak ortaya çıktı demiştir. Çünkü Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) ile Allah'ın nuru ve hidâyeti yeryüzünün doğusunda da batısında da önceki iki kitabın ortaya çıkmasından daha büyük bir şekilde ortaya çıkmıştır. Tıpkı yeryü-

zünün doğularında ve bâtılarında yükseldiği zaman güneşin nurunun göründüğü gibi görünmüştür. Bu sebeple yüce Allah ona "aydınlatıcı kandil" adını verdiği gibi güneşe de "ısı saçıcı bir kandil" adını vermiştir.

İnsanların aydınlatıcı kandile olan ihtiyaçları ise ısı saçan kandile olan ihtiyaçlarından fazladır. Çünkü ısı saçan kandile bazen ihtiyaç duyabilirler, bazen duymayabilirler. Nitekim bazı zamanlarda ondan zarar dahi görebilecekleri bile söylenmiştir. Aydınlatıcı kandile gelince ona gece gündüz, gizli ve açık her zaman ve her mekânda ihtiyaç duyarlar.

Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) de şöyle buyurmuştur: "Doğuları ve batıları ile yeryüzü benim için bir araya getirildi. Ümmetin mülkü de benim için onun bir araya getirilen yerlerine kadar ulaşacaktır."[223]

İşte yüce Allah Kur'ân-ı Kerim'de bu üç mekâna *"Andolsun incire ve zeytine, Sina dağına, ve şu emin beldeye ki: Andolsun Biz insanı gerçekten ahsen-i takvim'de yarattık. Sonra onu aşağıların aşağısına döndürdük. İman edip salih amel işleyenler müstesna çünkü onlar için minnet edilmez bir mükâfat vardır. O halde seni dini yalanlamaya iten nedir? Allah hakimlerin en hakimi değil mi?"* (Âyet 1-8) buyruklarında yemin etmiş bulunmaktadır.

Yüce Allah incire ve zeytine yemin etti. Bu ise bu ağaçların bittiği ve Mesih (aleyhisselâm)'ın peygamber olarak gönderildiği ve İncil'in onun üzerine indirildiği Arz-ı Mukaddes'dir. Ayrıca yüce Allah Tur-i Sinin'e de yemin etmektedir ki o da Allah'ın Mûsâ ile konuştuğu mübarek yerdeki vadinin sağ tarafından ağaçtan kendisine nida ettiği yerdir. Yüce Allah pek emin beldeye de yemin etti ki o da Mekke'dir. Aynı zamanda İbrahim'in oğlu İsmail'i ve onun annesini yerleştirdiği yaratılış, emir, kader ve şeriat itibari ile insanların etraflarından koparılıp alındıkları bir durumda iken güvenilir bir harem kıldığı şehirdir. Çünkü İbrahim orayı harem bölgesi yapmış ve oradakilere dua ederek: *"Rabbimiz, ben zürriyetimden bir kısmını senin mukaddes evinin yanında ekin bitmez bir vâdiye yerleştirdim. Rabbimiz, namazı dosdoğru kılsınlar diye. Artık Sen insanlardan bir kısmının gönüllerini onlara meylettir ve şükrederler umuduyla kendilerini bir takım meyvelerle rızıklandır."* (İbrahim, 37) demişti.

Ayrıca yüce Allah: *"Hani Biz o Evi (Kâ'beyi) insanlar için bir dönüş ve güven yeri kılmıştık. Siz de İbrahim'in Makamından bir namazgah edinin. İbrahim ve İsmail'e de: Evimi tavaf edenler, itikâfa girenler, rükû' ve sücud edenler için titizlikle temizleyin, diye emir vermiştik. Hani İbrahim: Rabbim, bunu emin bir belde*

223 Müslim, 2889.

kıl, halkından Allah'a ve âhiret gününe iman edenleri mahsullerle rızıklandır, demişti. (Allah) buyurmuştu ki: Kâfir olanı dahi kısa bir zaman için faydalandıracak, sonra onu cehennem azabına mahkûm edeceğim. Varacağı yer ne kötüdür!" (Bakara. 125-126) buyruğunda İbrahim'in Allah'a Mekke'yi güvenilir bir şehir kılması için dua ettiğini, Allah'ın da İbrahim'in duasını kabul ettiğini haber vermektedir. Yüce Allah bu hususu birden çok yerde de sözkonusu etmiştir. Ayrıca İbrahim şu buyrukta dile getirildiği gibi Beyt'i de orada bina etmiştir: *"Hani İbrahim ve İsmail o Evin temellerini birlikte yükseltiyorlardı: "Rabbimiz, bizden kabul buyur. Şüphesiz Sen işitensin, hakkıyla bilensin. Rabbimiz; ikimizi de Sana teslim olmuş kimseler kıl! Soyumuzdan da yalnız Sana teslim olmuş (müslüman) bir ümmet (yarat). Ve bize menâsikimizi göster. Tevbelerimizi kabul buyur. Çünkü Sen tevbeleri pek çok kabul edensin, (mü'minleri) hakkıyla esirgeyensin. Rabbimiz! Onların (müslüman olan zürriyetimin) arasında kendilerinden onlara âyetlerini okuyan, onlara Kitabı ve hikmeti öğreten, onları (şirk ve isyandan) arındıran bir peygamber gönder. Çünkü Sen Azîzsin, Hakîmsin."* (Bakara. 127-129)

" Şüphesiz insanlar için ilk kurulan ev, Mekke'de bulunan, âlemlere mübârek ve hidâyet olmak üzere kurulan Ev'dir. Orada apaçık alâmetler ve İbrahim'in makamı vardır. Kim oraya girerse emin olur. Ona bir yol bulabilenlerin o Ev'i hacc etmesi Allah'ın insanlar üzerindeki bir hakkıdır. Artık kim inkâr ederse şüphesiz ki Allah âlemlere muhtaç değildir." (Âl-i İmran. 96-97)

"Kureyş'in güvenlik ve esenliği için; kış ve yaz yolculuklarında kendilerini güvenlik ve esenliğe kavuşturduğu için, artık onlar bu Beyt'in Rabbine ibadet etsinler. O ki kendilerini açlıktan doyuran ve korkudan kendilerine güvenlik verendir." (Kureyş Sûresi)

"Seninle birlikte hidâyete uyarsak hemen yerimizden çıkarılırız" dediler. Biz onları tarafımızdan bir rızık olmak üzere her şeyin mahsullerinin toplandığı güven dolu bir Haremde yerleştirmedik mi? Fakat onların çoğu bilmezler." (Kasas. 57)

Yine yüce Allah: *"Çevrelerinde insanların zorla kapılıp götürülmesine rağmen kendilerine güvenli, kutsal bir belde yaptığımızı görmezler mi? Bundan sonra bâtıla inanıp, Allah'ın nimetine nankörlük mü ediyorlar?"* (Ankebût. 67) buyurmaktadır.

O halde yüce Allah'ın: *"Andolsun incire ve zeytine; Sina Dağı'na ve şu emin beldeye ki"* buyrukları onun nurunun ve hidâyetinin ortaya çıktığı Tevrat, İncil ve Kur'ân'dan ibaret üç kitabı indirdiği pek muazzam ve şerefli üç mekâna yemindir. Nitekim Tevrat'da bu üç yerden şöylece söz edilmektedir: "Allah Tur-i Sina'dan geldi, Sâ'îr'den doğdu. Fârân Dağlarından açıkça göründü."

Tevrat'daki bu ifadeler bunlara dair bir haber olup bunlar hakkında zamansal sıralanışına göre haber vermiştir. Bundan ötürü zaman itibari ile öncekileri sırasıyla zikretti. Kur'ân'a gelince, Kur'ân buralara durumlarının tazim edilmesi için yemin etti. Bu ise aynı zamanda yüce Allah'ın kudretini, âyetlerini, kitaplarını ve rasûllerini de tazim etmek demektir. Şanı yüce Allah bunlara birbirinden sonra gelen dereceler halinde tedrici bir sûrette yemin etmiş ve en üst derece ile bu yeminini tamamlamıştır. Önce incile ve zeytine yemin etti, sonra Tur-i Sina'ya, sonra Mekke'ye. Çünkü üç kitabın en şereflisi Kur'ân sonra Tevrat sonra İncil'dir. Peygamberlerin sıralanışı da böyledir. İşte yüce Allah bundan dolayı bunlara: *"Andolsun tozutup savuranlara; ağır yük taşıyanlara; kolaylıkla akanlara; emri paylaştıranlara ki..."* (Zâriyât, 1-4) buyruğunda olduğu gibi tedrici bir sûrette yemin etmiştir.

Şanı yüce Allah mahlukata birine diğerinden sonraki bir tabaka halinde yemin etmiştir. Önce tozutup savuran rüzgârlara, sonra ağır yağmur yükü taşıyan bulutlara yemin etti. Çünkü onlar rüzgârların üstündedir. Sonra kolaylıkla akanlara yemin etti. Bunların gemiler oldukları söylenmiştir. Fakat daha uygunu yüce Allah'ın: *"Artık başka söze gerek yok, ant ederim geri dönüp gelenlere; aka aka yuvalarına geri dönenlere;"* (Tekvir, 15-16) buyruğunda adı geçen gezegenler olduklarıdır. Şanı yüce Allah: *"Denizde dağlar gibi akıp giden gemiler de O'nun âyetlerindendir."* (Şûrâ, 32) buyruğunda gemilere "akıp gidenler" adını verdiği gibi gezegenlere de "kolaylıkla akanlar" adını vermiştir. Gezegenler ise bulutların da üstündedir. Bundan sonra yüce Allah: *"Emri paylaştıranlara."* (Zâriyât, 4) buyurmaktadır ki bunlar da bütün bunlardan daha yüksek derecede bulunan meleklerdir.][224]

ثُمَّ رَدَدْنَاهُ أَسْفَلَ سَافِلِينَ ﴿٥﴾ إِلَّا الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَلَهُمْ أَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ ﴿٦﴾

5. "Sonra onu aşağıların aşağısına döndürdük.

6. İman edip salih amel işleyenler müstesna çünkü onlar için minnet edilmez bir mükâfat vardır."

Tefsiri:

[Yüce Allah'ın: *"Andolsun asra ki; gerçekten insan ziyandadır. İman eden, salih ameller işleyen, birbirine hakkı tavsiye ve sabrı tavsiye edenler müstesnâ."*

224 el-Cevâbu's-Sahîh, V, 204-209.

(Asr. 1-3) buyruğu ile: *"Sonra onu aşağıların aşağısına döndürdük. İman edip salih amel işleyenler müstesna."* buyruğunda türün tamamı hakkında hüküm verdi. İnsan topluluğunun tamamı hüsrandadır ve en ileri derecede aşağılardadır. Salih müminler müstesnadır.][225]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[**İnsanın Yaratılışına Dair**

Şanı yüce Allah bazen insanın yaratılışından özet ve toplu ifadelerle söz eder. Bazen de onu ayrıntılı bir şekilde sözkonusu eder. Yüce Allah'ın: *"Andolsun ki Biz insanı süzülmüş bir çamurdan yarattık. Sonra onu sağlam bir karargâhta yerleşen bir nutfe kıldık. Sonra o nutfeyi alaka olarak yarattık, sonra o alakayı bir parça et olarak yarattık ve o bir parça eti kemik olarak yarattık. Kemiğe de et giydirdik, sonra onu bambaşka bir hilkat olarak var ettik. Yaratanların en güzeli olan Allah'ın şanı ne yücedir!"* (Mü'minun. 12-14) buyruklarında olduğu gibi. Bundan sonra ise küçük ve büyük iki dönüşü sözkonusu ederek: *"Bundan sonra siz şüphesiz öleceksinizdir. Sonra da şüphesiz ki sizler kıyamet gününde elbette diriltileceksiniz."* (Mü'minun. 15-16) buyurmaktadır.

Bazı kimseler der ki: Te'kid lam'ı görülen bir hal olduğu halde neden ölüm kelimesinin başına gelmiş de gayb olup te'kide ihtiyacı bulunmakla birlikte ba's/ölümden sonra dirilişin başına gelmemiştir?

Allah en iyi bilendir ya bunun sebebi şudur: Ölüm ve dirilişin sözkonusu edilmesi amellerin karşılıklarının verileceği ve ölümden sonra dirilişin gerçekleşeceğini haber vermektir. Bunun başlangıcı ise ölümdür. Böylelikle ölümden sonra dirilişe ve ölümden sonrası için hazırlanışa imana dikkat çekmiş olmaktadır.

Yüce Allah burada yalnızca "diriltileceksiniz" buyurmakla birlikte "amellerinizin karşılığı verilecektir" buyurmamıştır. Çünkü ölümden sonra dirilişin amellerin karşılıklarının verilmesi için olacağı zaten bilinen bir husustur.

Aynı şekilde bununla insanın kahredilip zelil edilmesine de dikkat çekmek sözkonusudur. Yani: Bütün bunlardan sonra (ey insan) şüphesiz sen öleceksin. Aşağıların aşağısına indirileceksin. İman edip salih amel işleyenler müstesnadır. Yüce Allah'ın: *"Andolsun Biz insanı gerçekten ahsen-i takvim'de yarattık. Sonra onu aşağıların aşağısına döndürdük. İman edip salih amel işleyenler müstesna; çünkü onlar için minnet edilmez bir mükâfat vardır."* (Âyet 4-6) buyruğunda olduğu gibi.

225 Mecmû'u'l-Fetâvâ. II. 5.

İşte bu "döndürme" ölüm ile olacaktır. O iman edip salih amel işleyenler müstesna aşağıların aşağısına varır. Nitekim yüce Allah: *"Sakının (bu işten)! Çünkü günahkârların kitabı muhakkak ki Siccîn'dedir."* (Mutaffifin. 7) ve: *"Hayır! Şüphe yok ki iyilerin kitabı "İlliyyîn"dedir."* (Mutaffifin. 18) buyurmaktadır.

Yüce Allah'ın: *"Aşağıların aşağısı"* buyruğu hakkında iki görüş vardır. Bunun ihtiyarlık olduğu söylendiği gibi ölümden sonraki azap olduğu da söylenmiştir. Ayet-i kerimenin kesinlikle delalet ettiği mana da işte budur. Çünkü ölüm o kimseyi -müminler müstesna- aşağıların aşağısına indirmiş olur. İnsanlar da iki türlüdür: Kâfire ölümden sonra aşağıların aşağısında azap edilecektir. Mümin ise illiyyinde/yücelerde olacaktır.

Birinci görüş ise su götürür bir tefsirdir. Çünkü müminlerin dışındaki herkes yaşlanıp da aşağıların aşağısına döndürülmez. Aksine birçok kâfir yaşlanıp ihtiyarlamadan ölür. müminlerden birçok kimse de yaşlanıp ihtiyarlar. Her ne kadar müminin yaşlılıktaki hali kâfirden daha iyi olsa bile. Aynı şekilde gençlik halinde de müminin durumu kâfirin durumundan iyidir. Dolayısıyla aşağıların aşağısına döndürülmeyi ömrün sonunda kabul edip bunu kâfir hakkında özelleştirmek zayıf bir kanaattir.

Bundan dolayı bazıları -bu görüşe göre- bu istisnanın munkatı olduğunu söylemişlerse de bu da zayıf bir görüştür. Çünkü munkatı istisna mu'ceb/olumlu cümlede olmaz. Eğer bu caiz olsaydı o zaman herkesin dilediği her istisna hakkında munkatı olduğu iddiasını ileri sürmesi mümkün olurdu. Aynı zamanda munkatı istisnada ikinci kısım (yani istisna edilen) birincisinin bir kısmını teşkil etmez. Müminler ise insan türünün bir kısmıdır.

Bazıları bunu birinci görüşe tefsir ederek şöyle demişlerdir: Mümine aciz düşmesi halinde daha önce yaptığı ameli yazılır. İbrahim en-Nehai dedi ki:[226] Mümin yaşlandığı için yapmış olduğu amelleri yapmaktan aciz kalırsa Allah ona daha önce yaptığı amelleri yazar. İşte yüce Allah'ın: *"Çünkü onlar için sonu gelmez bir mükafat vardır"* buyruğu bunu ifade eder.

İbn Kuteybe ise şöyle demiştir:[227] "Buyruğun anlamı şudur: "İman edip salih amel işleyenler müstesna." Yani güçlü kudretli iken salih amel işleyenlerin yaşlanmaları halinde itaatleri yerine getirmekten acze düşseler dahi ecirleri eksiltilmez. Çünkü yüce Allah şunu bilir ki eğer onların güçlerini almamış olsaydı onlar da hayırlı fiilleri işlemekten geri kalmayacaklardı. Bu sebeple o da onlara bunların ecirlerini verir.

226 İbn Cerir. XXX. 247.
227 İbn Kuteybe. el-Kurtayn. II. 214.

Şöyle denilir: Bu aynı şekilde hastalık yahut yolculuk gibi gençlik döneminde aciz olunması halinde de sabittir. Nitekim Buhârî ve Müslim'in sahihlerinde Ebu Mûsâ'nın rivâyetine göre Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: "Kul hastalanır yahut yolculukta bulunursa Allah ona sağlıklı ve mukim iken yapmış olduğu amelleri yapmış gibi yazar."[228]

Kimisi de bunu İbn Abbas'dan rivâyet olunan şu açıklaması ile tefsir etmişlerdir: Kur'ân okuyan bir kimse kesinlikle erzel-i ömre/yaşlanmanın sebep olduğu en kötü hale döndürülmez. Denilebilir ki: Bu Kur'ân okuyan hakkında özeldir. Ayet-i kerime ise ister Kur'ân okusunlar ister okumasınlar iman edip salih amel işleyenleri istisna etmiştir. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) de sahih hadiste şöyle buyurmuştur: "Kur'ân'ı okuyan müminin misali turunç gibidir. Tadı da hoştur kokusu da hoştur. Kur'ân'ı okumayan müminin misali de hurma gibidir. Tadı hoştur, kokusu ise yoktur."[229]

Şöyle de denilir: Hayvanın yaşlanıp ihtiyarlaması insana ait bir özellik değildir. Aksine insandan başka diğer canlılar da yaşlandıklarında ihtiyarlar.

Diğer taraftan yaşlının bedeni zayıflasa bile aklı gencin aklından güçlüdür. Eğer bazı güçlerinin eksildiği kabul edilecek olsa bile bu aşağıların aşağısına döndürülmek değildir. Çünkü şanı yüce Allah ihtiyarlığı: *"Sonra zayıflığın ardından kuvvet sonra kuvvetin ardından zayıflık ve ihtiyarlık kılandır."* (Rûm. 54) ve: *"Kime uzun ömür verirsek yaratılışta onu başaşağı çeviririz."* (Yâsîn. 68) buyruklarında olduğu gibi zayıflıkla nitelendirir. O onu zayıflık haline geri çevirir. Bilindiği üzere çocuk da aşağıların en aşağısında değildir. O halde yaşlı da böyledir. Hatta böyle olması daha uygundur.

Aşağıların aşağısında ise ancak illiyyinde değil siccinde olanlar olurlar. Yüce Allah'ın: *"Muhakkak münafıklar cehennemin en aşağı tabakasındadırlar."* (Nisa. 145) buyruğunda olduğu gibi.

Buna açıklık getiren hususlardan birisi de: *"O halde bundan sonra din hususunda hangi şey seni yalanlayabilir?"* (Âyet 7) buyruğudur. Bu buyruk bunun kendisinden önceki ile irtibatlı olmasını gerektirir. Çünkü bunu (Âyetin başında) "fe" harfi ile zikretmektedir. Eğer zikredilen sadece onun ölümden sonrası sözkonusu olmamak üzere ihtiyarlığa döndürülmesi olsaydı buyrukta dinden ve amellerin karşılıklarının verilmesinden söz edilmezdi. Halbuki eğer sözkonusu edilen şey ölümden sonrası ise salih amel işleyen müminden başkası aşağıların

228 Buhârî, 2996 -hadis Buhârî'nin münferiden zikrettiği rivâyetlerdendir-.

229 Kaynakları daha önce gösterildi.

aşağısına döndürülür. İşte bu da yüce Allah'ın ölümden sonra kulları hesaba çekeceğine dair ve müminlere ikramda bulunup kâfirleri alçaltacağına dair haberi ihtiva eder.

Yine şanı yüce Allah buna incir. zeytin ve Tur-i Sina ile bu emin belde gibi büyük yeminler ile yemin etmiştir. Bunlar ise Muhammed'in. Mesih'in ve Mûsâ'nın geldiği yerlerdir: Allah bu yerlerde bu rasûllere müjdeleyici ve uyarıp korkutucu kimseler olmak üzere peygamberlik vermiştir.

Bu şekilde yemin ise herkesin bildiği bir şey olan mücerret bir ihtiyarlık üzerine yapılmış olamaz. Aksine bu yeminler yemin ile te'kid olunan gayb ile alakalı hususlara yapılmıştır. Çünkü şanı yüce Allah'ın yeminleri gayba dair haberler hakkındadır.

Diğer taraftan kendisine yemin edilenin bizzat kendisi -ki bu da bu rasûlleri peygamber olarak göndermektir- hakkında yemin olunan hususu muhakkak olarak göstermektedir. Bu ise ölümden sonra sevap ve cezadır. Çünkü rasûller bunu haber vermiştir.

Yine bu aynı zamanda kâfirlerden helak ettiği kimselerin helak edilmesi gibi dünyada cezalandırmayı da ihtiva etmektedir. Çünkü böyle bir ceza onların dünyada helak edilmeleri sûretiyle aşağıların aşağısına döndürülmeleridir. Bu da masiyetlerin ortaya çıkması halinde nimetlerin ortadan kalkacağına dair bir uyarıdır. Tıpkı dünyada iken günahlarının cezası olarak aşağılara döndürülen kimsenin durumu gibidir.

Yüce Allah'ın: *"O halde bundan sonra din hususunda seni hangi şey yalanlayabilir?"* (Âyet 7) buyruğuna gelince. Yani ceza dünyada berzahta ve ahirette amellere karşılık olmak üzere verilecek cezayı ifade eder. Çünkü yüce Allah, Allah'ın emrine. yasağına. va'dine ve tehdidine delalet eden apaçık deliller ile iman ehli için müjdeleyici. küfür ehli için korkutucu olmak üzere gönderilen bu rasûllerin yerlerine yemin etmektedir. O bunlar ile yemin ederek insanın eğer iman edip salih amel işlemesi halinde ahsen-i takvimde bulundurulmasından sonra onun için kesinlikle sonu gelmeyecek bir mükafat olacağını. aksi taktirde aşağıların en aşağısında olacağını bildirmiştir.

Böylece sûre. mekânlarına yemin edilen bu rasûller ile gönderilenlerin beyanını ve onların türlü mihnetlere uğradıkları yerlere yemini ihtiva etmiş olması onlar için bir tazim demektir. Çünkü insanın yeri kendisinden dolayı tazim edilecek olursa kendisi tazimi daha çok hak eder. Bundan dolayı yazışmalarda pek yüce, pek yüksek meclise. karargaha ve buna benzer yerlere diye yazılır. ona boyun

eğdiğinden ve oranın tazim edildiğinden söz edilir. Maksat ise bu makamların sahibidir.

Yüce Allah: *"O halde bundan sonra din hususunda seni hangi şey yalanlayabilir?"* (Âyet 7) buyurması geçmiş olan hususlarda dinin yalanlanmasını önleyecek açıklamaların yapıldığına delildir.

Yüce Allah'ın: *"seni yalanlayabilir"* buyruğu hakkında iki görüş vardır. Bunun Mücahid, İkrime ve Mukatil'in dediği gibi insana hitap olduğu söylenmiştir. Beğavi bundan başka bir görüş zikretmemektedir. İkrime dedi ki: Yani sana bu yaptıklarından sonra seni ne yalanlayabilir demektir. Mukatil'den de şöyle dediği nakledilmektedir: Amellerin karşılıklarının verilmesini/cezayı yalanlamaya seni iten nedir? O âyetin Ayyaş b. Ebu Rabia hakkında indiğini ileri sürmüştür.

İkinci görüşe göre bu Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e bir hitaptır. Bu da daha açıktır. Çünkü insan ancak kendisine dair haber verilen olarak sözkonusu edilmiştir. Ona hitap yapılmamıştır. Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) ise üzerine Kur'ân'ın indirildiği kişidir ve bu sûrede hitap ona yapılmıştır. Tıpkı: *"Rabbin seni terk etmedi, sana darılmadı da."* (Duha. 3); *"Biz göğsünü senin için açıp genişletmedik mi?"* (İnşirah. 1); *"Yaratan Rabbinin adıyla oku."* (Alak. 1) buyruklarında olduğu gibi.

İnsana hitap olunduğunda ise ona: *"Ey insan! O kerim Rabbine karşı seni aldatan nedir?"* (İnfitar. 6); *"Ey insan! Gerçekten sen Rabbine doğru durmadan çalışıp çabalayacaksın."* (İnşikak. 6) diye hitap edilir.

Aynı şekilde buyruğun insana hitap olduğu kabul edilse bile bunun insan türüne yönelik bir hitap olması gerekir: *"Ey insan! Sen gerçekten durmadan çalışıp çabalayacaksın."* (İnşikak. 6) buyruğunda olduğu gibi. Bunların görüşlerine göre ise bu hitap ancak dini yalanlayan kâfire yöneliktir.

Yine yüce Allah'ın: *"O halde bundan sonra din hususunda hangi şey seni yalanlayabilir?"* buyruğu seni yalancı durumuna düşürür demektir. Arap dilinden anlaşılan ve bilinen mana budur. Çünkü "(كذب غيره): Başkasını yalanladı" onu yalana nisbet etti ve onun yalancı olduğunu söyledi demektir ve bu meşhur bir anlamdır. Kur'ân-ı Kerim'de bu türden örnekler doludur. Şanı yüce Allah rasûlleri yalanlayanların yalanlamalarını yahut hakkın yalanlanmasını ve buna benzer hususları sözkonusu ettiği yerlerde maksadı budur.

Fakat bu âyet-i kerimede yüce Allah'ın: *"Bundan sonra din hususunda hangi şey seni yalanlayabilir?"* denilmiş olması itibari ile bir parça kapalılık vardır. Çünkü dini yalanlayanı zikretti. Böylelikle hem yalanlayanı hem yalanlananı birlikte

zikretmiş oldu. Bu da pek azdır. Bunun bir benzeri yüce Allah'ın: *"İşte sizi söylediklerinizde yalanladılar."* (Furkan. 19) buyruğunda geçmektedir. Ama çoğu yerde bunlardan birisi sözkonusu edilir. Ya yalanlayan kimse zikredilir, yüce Allah'ın: *"Nuh kavmi peygamberleri yalanladı."* (Şuarâ. 105) buyruğunda olduğu gibi. Ya da yalanlanılan husus sözkonusu edilir. Yüce Allah'ın: *"Hayır onlar saati yalanladılar."* (Furkan. 11) buyruğunda olduğu gibi. Yahut da hem yalanlayıcı hem de yalanlanan birlikte sözkonusu edilir. Bu ise pek azdır.

İşte bundan dolayı bu âyet-i kerime, burada hitabın insana olduğunu söyleyen ve yüce Allah'ın: *"Seni hangi şey yalanlayabilir?"* buyruğunu seni yalanlamaya iten nedir anlamında tefsir edenler için açıklanması zor bir hal almıştır.

Diğerlerinin ibaresi ise seni yalancı duruma düşüren nedir şeklindedir. İbn Atiyye dedi ki: Müfessirlerin birçoğu şöyle demiştir: Muhatap kâfir insandır. Yani seni dini yalanlamaya iten nedir? Sen Allah'a eşler koşuyor ve bunca delilden sonra dirilişin olmayacağını neye dayanarak söylüyorsun?[230]

İbn Atiyye dedi ki: Yüce Allah'ın: *"Hangi şey seni yalanlayabilir?"* buyruğundaki muhatabın kim olduğu hususunda görüş ayrılığı vardır. Katade, Ferra ve Ahfeş dedi ki: Muhatap Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'dir. Allah ona şöyle demiştir: Senin amellerin karşılıklarının görülmesi ve ölümden sonra dirilişe dair verdiğim haberlerde seni yalanlayan ne olabilir? Oysa bu üzerinde dikkatle düşünülmesi gereken ve senin söylediğinin doğruluğunu ortaya koyan oldukça ibretli bir hakikat olan dinden ibarettir."

(İbn Atiyye) dedi ki: Bu açıklamaya/tevile göre "din"in onun şeriatinin ve dininin tamamının olma ihtimali vardır.[231]

Derim ki: Muhatabın Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem) olduğu kanaatine göre mananın ne olduğu hakkında iki görüş vardır: Birisi Katade'nin görüşüdür.[232] Dedi ki: *"O halde bundan sonra din hususunda hangi şey seni yalanlayabilir?"* (Âyet 7) Yani sen kesin kanaat sahibi ol ki sana Allah'tan beyan gelmiş olunuyor. İbn Ebu Hatim de sabit isnad ile ondan böylece rivâyet etmiştir.

230 el-Muharrar el-Veciz. XVI. 332. Bundan sonra İbn Teymiyye "Derim ki:..." diye başlayarak -yaklaşık yarım sayfa kadar süren bir itiraz ile- İbn Atiyye'nin bu açıklamaları hakkında bu fiilin kastettiği anlamda kullanılmadığına dair örnekler vermekte ve kanaatini kabul etmediğini beyan etmektedir. Açıklamaları Türkçe okuyucuyu ilgilendirmediğinden ayrıca tercüme etmeyi gerekli görmedik. (Çeviren).

231 İbn Atiyye. XVI. 332.

232 Görüşünü İbn Kesir'de de ed-Durru'l-Mensur'da da tespit edemedim. Fakat bunu Kurtubi zikretmektedir. Ayrıca İbn Cerir bunu "ve denildi ki" diye zikretmektedir. XX. 116.

Aynı şekilde bunu el-Mehdevi de zikretmiştir: *"O halde bundan sonra din hususunda hangi şey seni yalanlayabilir?"* (Âyet 7). Yani Allah'tan sana gelenlerle birlikte kesin olarak şunu bil ki o hakimlerin en hakimidir.

Burada hitap Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'edir.

Yine o dedi ki: Bu mana da Katade'den nakledilmiştir. (Devamla) dedi ki: Denildiğine göre mana şudur: Ey şüphe eden -yani kâfir- kişi! Allah'ın kudreti hususunda seni yalanlamaya iten nedir? Yani onun kudreti senin tarafından açıkça görüldükten sonra seni buna iten nedir?

(Devamla) dedi ki: el-Ferra da dedi ki:[233] Mükafatı ve cezayı yalanlamaya seni iten ne? Aynı zamanda bu Taberi'nin de tercihidir.[234]

Derim ki: Katade'den nakledilen bu görüş Mücahid'in hitabın Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e olmasını reddetmesine sebeptir. Nitekim insanlar böylece rivâyet etmişlerdir. Bunlardan birisi de İbn Ebu Hatim'dir. O es-Sevri'den o Mansur'dan şöyle dediğini rivâyet etti: Mücahid'e: *"O halde bundan sonra din hususunda seni hangi şey yalanlayabilir?"* dedim. Bununla Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'i mi kastetti diye sordum. O: Allah korusun. Bununla insanı kastetmiştir dedi.[235]

Mücahid Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e: *"Bundan sonra seni ne yalanlayabilir?"* Yani kesin inan ve asla yalanlama diye hitap edilmesinden tenzih etmekle güzel bir iş yapmıştır. Çünkü eğer ona: "Yalanlama" denilmiş olsaydı elbetteki bu ona imanı, takvayı emretmek, Allah'ın yasakladığı şeyleri ona yasaklamak türünden olurdu. Fakat: "O halde seni dini yalanlamaya iten nedir" denilecek olursa şunu belirtelim ki o dini asla yalanlamış değildir. Aksine o dini haber veren ve onu tasdik edendir. Çünkü O: *"Doğruyu getiren ve doğruyu tasdik edendir."* (Zümer, 33). Nasıl olur da ona: *"O halde seni dini yalanlamaya iten nedir?"* (Âyet 7) denilebilir. Şüphesiz ki bu hem lafız hem mana itibari ile tutarsız bir görüştür. Benim isnad ile Katade'den nakledildiğini gördüğüm lafız ise bu hususta açık değildir. Aksine onun insana yapılan hitabı kastetmiş olma ihtimali de vardır. Çünkü: *"O halde seni dini yalanlamaya iten nedir?"* buyruğu: Kesin olarak inan. Çünkü sana beyan gelmiş bulunuyor demek olur. Esasen her insan da buna muhataptır. Eğer Katade bu manayı kastetmiş ise doğrudur.

233 Meani'l-Kur'an, III, 277.
234 İbn Cerir, XXX, 245.
235 İbn Kesir, IV, 527, İbn Ebu Hatim'den naklen. Taberi de, XXX, 249.

Fakat onlar Katade'den bu hitabın Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e yapılmış olduğunu nakletmişlerdir. Buna göre ise bu mana bâtıl olur. Çünkü rasûle: *"O halde seni dini yalanlamaya iten şey nedir"* diye hitap edilmesi nefis böyle bir anlamı kabul eder gibi olsa dahi söylenemez. Çünkü bu ifadede bu açıklamanın bozukluğunu ortaya koyan deliller vardır. İşte bundan dolayı Mücahid böyle bir kanaati kabul etmekten Allah'a sığınmıştır. Doğrusu ise Ferra. Ahfeş ve başkalarının söylediğidir. Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberi'nin ve ondan başka alimlerin -daha önce geçtiği gibi- tercih ettikleri görüş de budur.

Aynı şekilde Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzi de bunu el-Ferra'dan naklederek şöyle demiştir: Bu Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e yönelik bir hitaptır. Mana da şudur: Bizler insanı sana nitelendirdiğimiz şekilde yarattığımız açıkça görüldükten sonra senin mükafat ve cezaya dair verdiğin haberleri yalanlamaya kimin gücü yetebilir? Bu açıklamayı Ferra yapmıştır.[236]

(Devamla) dedi ki: "Din"e gelince. o ceza/amellerinin karşılıklarının verilmesi demektir.

Derim ki: Birden çok kişi böyle demiştir. Nitekim İbn Ebu Hatim. en-Nadr b. Arabi'den[237] *"O halde bundan sonra din hususunda hangi şey seni yalanlayabilir?"* (Âyet 7) yani hesap hususunda.

el-Avfi'nin İbn Abbas'dan tefsirinde de[238] Allah'ın hükmü hususunda diye açıklamıştır.

Derim ki: Onun: "Allah'ın hükmü" demesi yüce Allah'ın: *"Allah hakimlerin hakimi değil mi?"* (Âyet 8) buyruğundan dolayıdır. O yüce Allah ise hem dini doğrulayan hem onu yalanlayan hakkında hüküm verendir.

Buna göre yüce Allah'ın: *"(فما): Hangi şey"* buyruğu kişilere ait bir vasıftır. Yüce Allah: "(فمن) Kim" buyurmamaktadır. Çünkü bundan maksat muayyen şahıslar değil sıfatlardır. İşte yüce Allah'ın: *"Size helal olan kadınlardan nikahlayın"* (Nisa. 3); *"Sizin ibadet ettiklerinize tapacak da değilim."* (Kâfirun. 2) ve: *"Her bir nefse ve onu düzenleyene."* (Şems. 7) buyruklarında olduğu gibi maksat odur. Sanki şöyle denilmiş gibidir: Artık bundan sonra dini yalanlayan ne olabilir? Yani niteliği bu olan bir kimse bilgisiz ve nefsine zalim birisidir. Allah da bu pek büyük haber hakkında kendi aralarında anlaşmazlığa düştükleri hususlarda kulları arasında hüküm verecek olandır.

236 Zâdu'l-Mesîr. IX. 174.
237 Bunu İbn Kesir de ed-Durru'l-Mensur da İbn Ebu Hatim'den nakletmemiştir. Bu İbn Cerir. XXX. 249'da geçmektedir.
238 İbn Cerir. XXX. 250.

Yüce Allah'ın: *"Sonra"* buyruğu hakkında da şöyle denilmiştir: "İşte dine dair zikredilen bu delillerden sonra" demektir. Şöyle denilebilir: Yüce Allah bu hususu haber vermekten ve insanların bir türü aşağıların aşağısında bir diğer türünün de kesintisiz başa kakılmayacak bir mükafatların olacağından ibaret iki tür oldukları dışında herhangi bir hususu zikretmemektedir.

Böylelikle yüce Allah müjdeyi ve uyarıp korkutmayı zikretmiş olmaktadır. Rasûller de müjdeleyici ve uyarıcılar olmak üzere gönderildiler. Artık bundan sonra seni yalanlayan kimsenin hükmü hakimlerin hakimi olan Allah'a kalmıştır. Sen de tebliğ etmekle yükümlü olduğun şeyleri tebliğ etmiş bulunuyorsun.

Yüce Allah'ın: *"Hangi şey seni yalanlayabilir?"* buyruğu yalanlamanın sözkonusu olmadığını anlatmak için değildir. Çünkü yalanlama fiilen ortaya çıkmıştır. Lakin şöyle denilir: Bu yüce Allah'ın: *"Eğer (iman etmeyişlerine) şaşıyorsan asıl şaşılacak olan onların: Acaba biz toprak olduktan sonra mı yeniden yaratılacağız demeleridir."* (Rad. 5) buyruğunda olduğu gibi onların yaptıklarının hayret edilecek bir husus olduğuna dikkat çektiğini ortaya koymaktadır.

Şöyle de denilebilir: Bu onun bilgisizliği ve zulmü sebebiyle onun durumunun tahkir edilmesi ve değerinin küçültülmesidir. Nitekim: Filan kim oluyor ki? Bunu cahilden başka kim söyleyebilir ki denilmesi de böyledir. Fakat burada (ما) lafzının zikredilmesi onun niteliğine delalet etmektedir ki asıl maksat da odur. Çünkü onun muayyen kişi olarak şahsı ile ilgili bir gaye bulunmamaktadır. Şöyle denilmiş gibidir: Artık bundan sonra din hususunda hangi tür ve hangi bilgisiz seni yalanlayabilir? Çünkü böyle bir kimse aşağıların aşağısına döndürülecek kimselerdendir.

Yüce Allah'ın: *"Allah hakimlerin hakimi değil mi?"* (Âyet 8) buyruğu onun dini yalanlayan kimse ile ona inanan kimse arasında hakim olduğuna ve bu hususta emrin tamamen yalnız ona ait olduğuna delildir.

Kur'ân-ı Kerim'in hayret verici özellikleri bitip tükenemez. Şanı yüce Allah da kendi maksadını en muhkem bir şekilde beyan etmiş bulunmaktadır. Fakat şüphe ve tereddüt bu gerçeği gösteren delilleri bilmek hususunda gerektiği gibi derinleşmeyen kimseler hakkında sözkonusu olur. Şüphesiz ki bu sûrede ve başkalarında bitip tükenmez hayret verici özellikler vardır.

Bunlardan birisi yüce Allah'ın: *"O halde bundan sonra din hususunda hangi şey seni yalanlayabilir?"* buyruğudur. Bu buyrukta yüce Allah hem yalanlanan rasûlü hem de yalanlanan dini bir arada sözkonusu etmiştir. Böylelikle sûre her iki hususu da ihtiva etmiş olmaktadır. Sûre rasûllerin azametlerini gösteren onlara ait mekânlara yemin etmeyi ve onlara verilmiş bulunan ve imanı gerektirici

doğruluklarına delalet eden getirdikleri âyetleri de ihtiva etmektedir. Üstelik onlar bu sûrede sözkonusu edilmiş ölümden dirilişi de haber vermişlerdir.

Yüce Allah başka yerlerde ona dair yemin ettiği gibi (bu sûrede de) ona yemin etmiştir. Aynı zamanda şu buyruklarda görüldüğü gibi peygamberine de ona dair yemin etmesini emir buyurmuştur: *"O kâfir olanlar öldükten sonra asla diriltilmeyeceklerini iddia ettiler. De ki: Hayır! Rabbim hakkı için elbette diriltileceksiniz."* (Tegabun, 7); *"Kâfirler: Saat (kıyamet) bize gelmeyecek dediler. De ki: Hayır gaybı bilen Rabbim hakkı için elbette o size gelecektir."* (Sebe, 3) gibi.

Sûre hem bunu hem ötekini ihtiva ettiği için o da yalanlamanın her iki türünü sözkonusu ederek: *"O halde bundan sonra din hususunda hangi şey seni yalanlayabilir?"* (Âyet 7) buyurmuştur. Yüce Allah en iyi bilendir.

Aynı şekilde onun bu hususta herhangi bir günahı/kusuru yoktur. Kur'ân'ın maksadı ise bu cevabın onun günahlarına karşılık olduğunu açıklamaktır. Bu sebeple yüce Allah: *"İman edip salih ameller işleyenler müstesna."* (Âyet 6) buyurmaktadır. Nitekim: *"Gerçekten insan ziyandadır. İman eden, salih ameller işleyen, birbirine hakkı tavsiye ve sabrı tavsiye edenler müstesna."* (Asr, 2-3) buyurmuştur.

Fakat burada yalnızca hüsrana uğrayanı söz konusu etmiş ve istisna edilen kimseleri iman ve salah (salih amel) ile birlikte hakkı ve sabrı tavsiye etmekle nitelendirmiştir. Orada ise aşağıların aşağısını zikretmektedir ki bu da azap demektir. Salih amel işleyen mümin ise azaba uğratılmaz. Velevki gereken dikkati göstermiş olsaydı zarara uğramayan, kârlı birisi olabileceği bir takım zarara uğratıcı işleri yaparak fırsatı kaçırmış birisi olsun. Bunun genişçe açıklanacağı yer bir başkasıdır.

Burada maksat ise şudur: Şanı yüce Allah genel ve etraflı bir şekilde insanın yaratılışını zikreder.

Bazen yüce Allah'ın: *"Nasıl oluyor da Allah'ı inkâr ediyorsunuz? Halbuki siz daha önce ölüler idiniz de sizi O diriltti. Sonra (eceliniz geldiğinde) sizi yine O öldürecek, sonra tekrar sizi O diriltecek ve sonunda yine yalnız O'na döndürüleceksiniz."* (Bakara, 28) buyruğunda olduğu gibi ona hayat verdiğini sözkonusu eder. Bu da İbrahim el-Halil'in: *"Hayat veren de öldüren de Rabbimdir."* (Bakara, 258) sözlerini hatırlatmaktadır.

Çünkü hayatın, onun gereklerinin ve sonuçlarının yaratılması daha büyüktür, onun kudretine, nimetine ve hikmetine daha açık bir delildir.][239]

239 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XII, 278-292.

ALAK SÛRESİ

(Mekke'de inmiştir. 19 âyettir)

Sûre'nin Nüzulüne Dair

[Hatta sahih'te sabit olduğu üzere ona ilk indirilen: *"Yaratan Rabbinin adıyla oku. O, insanı (sülük gibi yapışan) bir kan pıhtısından yarattı."* (Âyet 1-2) buyruğundan itibaren: *"İnsana bilmediğini öğretti."* (Alak. 5)'e kadar olan buyruklardır. Bundan sonra ona: *"Ey örtünüp bürünen kalk (ve) artık uyar."* (Müddessir. 1-2) buyruğudur. Bu hitap onun insanlara rasûl olarak gönderilmesidir. Risalet ise nübüvvetten sonra verilir. İlk hitapta risalet sözkonusu değildir. İkra Sûresi'nin sonu ise: *"Secde et ve yaklaş."* (Alak. 19) buyruğudur. Buna göre sûrenin başı okumayı emrederken sonu da secde etmeyi emretmektedir. Namaz da birtakım sözlerden ve amellerden meydana gelir. Namazdaki sözlerin en faziletlisi kıraat. amellerinin en faziletlisi ise secde etmektir. Kıraat maksat olarak gözetilen sözlerinin ilkidir. ondan sonrakiler ise ona tabidir.][240]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Sahih'te sabit olduğu üzere[241] Âişe (radıyallâhu anhâ)'dan rivâyete göre o şöyle demiştir: "Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e vahiy ilk olarak sâdık rüya halinde gelmeye başladı. Onun gördüğü her bir rüya mutlaka sabah aydınlığı gibi çıkardı. Sonra ona tek başına ibadet sevdirildi. Bu sebeple Hira dağına gider ve orada belli sayıda bir takım geceler taabbüd ederdi. Daha sonra geri döner ve yine orada kalacağı süre için yanına azık alırdı. Nihâyet beklenmedik bir anda ona vahiy geldi. o sırada o Hira mağarasında idi. Melek ona gelerek: Oku dedi. O: Ben okuma bilmem dedi. (Allah Rasûlü) buyurdu ki: Bu sefer beni tuttu ve takatim kesilinceye kadar beni bağrına bastı. Sonra bıraktı. Daha sonra: Oku dedi. O: Okuma bilmem dedi. İki yahut üç defa böyle yaptı. Sonra: *"Yaratan Rabbinin*

240 Mecmû'u'l-Fetâvâ. VII. 605.
241 Buhârî. I. 3-4: Müslim. -Nevevi-. X. 97-98.

adıyla oku! O insanı (sülük gibi yapışan) bir kan pıhtısından yarattı. Oku, Rabbin en kerim olandır. O, kâlemle öğretendir. O, insana bilmediğini öğretti." (Âyet 1-5) buyurdu. Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) bu buyruklar ile tir tir titreyerek geri döndü." Diye devam eden hadis uzun uzadıya bunu anlatır.][242]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah'ın Kur'ân-ı Kerim'den ilk indirdiği buyruk *"Yaratan Rabbinin adıyla oku!"* (Âyet 1) buyruğudur. Bu buyruğun yer aldığı sûrenin son buyruğu ise *"Secde et ve yaklaş."* (Âyet 19) buyruğudur. Böylelikle sûreye kıraat emri ile başlamış, secde etmek emri ile bitirmiştir. Onların her biri ise başlı başına bağımsız bir ibadet olur. Çünkü Kur'ân okumak mutlak olarak bizatihi bir ibadettir. Ancak bazı yerlerde müstesnadır. Secde de sehiv/yanılma ve tilavet sebebi ile bir ibadettir. Şükür secdesi de böyledir. Bir takım ilahi âyetlerin (güneş tutulması gibi) görülmesi halinde de bir görüşe göre bu ibadet yapılır. O halde özel sûretteki bir tilavet secdeye sebeptir.][243]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e ilk indirilen buyruk hiç şüphesiz: *"Yaratan Rabbinin adıyla oku! O insanı (sülük gibi yapışan) bir kan pıhtısından yarattı. Oku, Rabbin en kerim olandır. O, kâlemle öğretendir. O, insana bilmediğini öğretti."* (Alak, 1-5) buyruklarıdır. Yüce Allah yaratmayı mutlak olarak sözkonusu ettikten sonra özel olarak insanın yaratılışını sözkonusu etti. Mutlak olarak öğretmeyi zikrettikten sonra da özellikle de kâlemle yazı yazmayı sözkonusu etti. Yaratmak onun fiilini, öğretmek de onun buyruğunu ihtiva eder.][244]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Bundan dolayı Allah'ın nebisine ilk indirdiği buyruk: *"Yaratan Rabbinin adıyla oku"* buyruğu olmuştur. O bu buyruğu ile Allah'ın adı ile okumasını emretmiştir. İşte bu emir de Allah'ı ve haktan nazil olanı sözkonusu edip zikretmeyi emri de ihtiva etmektedir. Yüce Allah: *"Yaratan Rabbinin adıyla oku! O insanı (sülük gibi yapışan) bir kan pıhtısından yarattı. Oku, Rabbin en kerim olandır. O, kâlemle öğretendir. O, insana bilmediğini öğretti."* (Âyet 1-5) buyurmakta ve böylelikle onun genel ve özel olarak mevcut varlıkların en değerlilerini yarattığını sözkonusu etmektedir ki bu da insandır. Ayrıca genel ve özel olarak insana ilmi

242 Mecmû'u'l-Fetâvâ, II, 151-152, III, 383; er-Raddu ale'l-Mantıkiyyîn , 492; Iktizâu's-Sırâtı'l-Müstakîm, II, 796-797.

243 el-Müstedrek Ala Mecmuil Fetava, baskı aşamasında.

244 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XVIII, 229.

öğretenin de o olduğunu sözkonusu etmektedir. Şanı yüce Allah ise mertebelerin sonuncusu olan kâlem ile öğretmeyi zikretmektedir. Böylelikle bu da sözlü öğretimi ve kalpte bulunan ilmi öğretmeyi de beraberinde gerektirsin.][245]

Genel Olarak Sûreye Dair

[Şanı yüce Allah bu sûreye: "*Yaratan Rabbinin adıyla oku!*" (Âyet 1) buyruğu ile başlayıp "*Secde et ve yaklaş.*" (Âyet 19) buyruğu ile bitirmektedir. Böylelikle namaz da bu şekildedir. Başı kıraat sonu da secdedir.][246]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Melek (aleyhisselâm) ona: "*Oku*" dedi. Allah'ın salat ve selâmının ona olmasını dilediğimiz rasûl de: Ben okuma bilmem dedi. Evet bu namazı da bilmiyorlardı. Bundan ötürü Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) namaz kılınca Ebu Cehil gibi müşriklerden bir takım kimseler onu alıkoymaya kalkıştılar. Yüce Allah da: "*Bir kulu namaz kılarken engelleyeni gördün mü? Gördün mü ya o (namaz kılan) doğru yol üzerinde ise yahut takvayı emretti ise? Gördün mü (bu engelleyen) yalanlayıp, yüz çevirdi ise? Allah'ın muhakkak gördüğünü hiç bilmez mi? Sakınsın, eğer vazgeçmezse --andolsun ki- şiddetle yakalayıp çekeriz alnından; o yalancı ve günahkâr alnından. O halde çağırıversin meclisini. Biz de Zebânîleri çağırıveririz. Hayır, ona itaat etme. secde et ve yaklaş!*" (Âyet 9-19) buyrukları ile bunu dile getirmektedir.][247]

اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ ﴿١﴾ خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ ﴿٢﴾ اقْرَأْ وَرَبُّكَ
الْأَكْرَمُ ﴿٣﴾ الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ ﴿٤﴾ عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ ﴿٥﴾

1. "Yaratan Rabbinin adıyla oku!

2. O insanı (sülük gibi yapışan) bir kan pıhtısından yarattı.

3. Oku, Rabbin en kerim olandır.

4. O, kâlemle öğretendir.

5. O, insana bilmediğini öğretti."

Tefsiri:

[Bundan dolayı yüce Allah'ın nebisine ilk indirdiği "*Yaratan Rabbinin adıyla oku!*" sûresi olmuştur. Bu sûrede iki türü sözkonusu etmektedir. Önce: "*Yaratan*

245 Mecmû'u'l-Fetâvâ. IV. 38.
246 Mecmû'u'l-Fetâvâ. XIV. 6.
247 Mecmû'u'l-Fetâvâ. X. 394.

Rabbinin adıyla oku. O insanı (sülük gibi yapışan) bir kan pıhtısından yarattı." (Âyet 1-2) buyurarak bütün varlıkları genel olarak aynî/muayyen var oluşları ile sözkonusu etti. Sonra genel ifadeden sonra bilhassa insanı yaratmayı özellikle sözkonusu etti. Arkasından: *"Oku Rabbin en kerim olandır. O kâlemle (yazmayı) öğretendir. O insana bilmediğini öğretti."* (Âyet 3-5) buyurarak kâlemle yazı yazmayı öğretmeyi genel olarak sözkonusu ettikten sonra insana öğretmeyi özellikle sözkonusu etti. Kâlemi sözkonusu edişinin sebebi ise kâlemle öğretilen şeyin yazı olmasından dolayıdır. Bu da lafzın öğretilmesinin bir gereğidir. Çünkü yazı lafız ile örtüşme halindedir. Lafzın öğretilmesi ise beyan demektir. Bu da ilmin öğretilmesini gerektirir. Çünkü ibare manaya mutabıktır.

Böylelikle ona kâlem ile yazmayı öğretmesi lafzi, ilmi ve resmi/şekilsel öğretim mertebelerini gerektirir. Halbuki mutlak olarak "öğretme" lafzını kullanmış olsaydı yahut da sadece ilmin öğretilmesini zikretmiş olsaydı bu ifade bu mertebeleri kapsamazdı.

Bu sûrede aynî ve ilmî varlığı sözkonusu etti ve bunların ikisini de verenin yüce Allah olduğunu belirtti. O hem mahlukatın yaratıcısıdır hem insanın yaratıcısıdır. O kâlemle öğretendir ve insana da bilmediğini öğretendir.][248]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[İşte bundan dolayı yüce Allah'ın nebisine (sallallâhu aleyhi ve sellem) ilk indirdiği buyruklar: *"Yaratan Rabbinin adıyla oku!"* buyruğu ile başlayan: *"İnsana bilmediğini öğretti"* buyruğuna kadar devam eden âyetlerdir. Şanı yüce Allah ilk indirdiği buyruklarda yaratıp hidâyet edenin yaratıp düzenleyenin, takdir edip hidâyete iletenin o olduğunu açıkladı. Tıpkı: *"Rabbimiz bütün her şeye hilkatini verip sonra da doğru yolu gösterendir."* (Taha. 50) buyruğunda olduğu gibi. Çünkü "halk: yaratmak" onun dışındaki bütün mahlukatı kapsar. Daha sonra özellikle insanı sözkonusu ederek: *"O insanı (sülük gibi yapışan) bir kan pıhtısından yarattı."* (Âyet 2) buyurmaktadır. Daha sonra ise ilim öğretenin o olduğunu zikretti. Çünkü doğru yola iletmek ve öğretmek yaratılmışların kemalini ifade eder.

İlmin ise üç mertebesi vardır: Kalp ile bilmek, dil ile ifade etmek, el ile yazmak. Bundan dolayı her bir şeyin dört ayrı varlığı vardır. Aynî varlık, ilmî varlık, lafzî varlık, resmi/şekilsel yazı ile gösterilen varlık. Dolayısıyla bunların da âyân arasında varlığı zihinlerde varlığı, dilde varlığı ve yazıda varlığı sözkonusudur. Ancak aynî varlık bütün varlıkların kendi özlerindeki var oluşlarıdır. Zihinsel ve kalbi varlığa gelince, o kalplerdeki bilgidir. Bunun ifade edilmesi de lisanî/lafzî

248 Mecmû'u'l-Fetâvâ, II, 158-159.

varlıktır. Bunun yazılması ise el ile resimsel varlığıdır. Hattın/yazının öğretilmesi ise ibarenin ve lafzın öğretilmesini gerektirir. Bu da ilmin öğretilmesini gerektirir. İşte bundan dolayı: *"O kâlemle (yazmayı) öğretendir."* buyurmaktadır. Çünkü kâlemle yazmayı öğretmek diğer üç mertebeyi de gerektirir. Öğretmek mutlak olarak sözkonusu edildikten sonra *"İnsana bilmediğini öğretti."* (Âyet 5) buyruğu ile bunu özelleştirmiş olmaktadır.][249]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah'ın Rasûlü Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e ilk indirdiği: *"Yaratan Rabbinin adıyla oku! O insanı (sülük gibi yapışan) bir kan pıhtısından yarattı. Oku, Rabbin en kerim olandır. O, kâlemle öğretendir. O, insana bilmediğini öğretti."* (Âyet 1-5) Alak sûresidir. Sahih'te Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den yüce Allah'ın Kur'ân-ı Kerim'den üzerine indirdiği ilk buyrukların bunlar olduğu sabit olan bu sûrede yüce Allah dört varlığı var edenin kendisi olduğunu zikretmektedir. Yüce Allah aynî varlığı -ki bu bizatihi sabit gerçek varlıktır- sözkonusu etti ve umumî olarak her şeyin ve özel olarak insanı kendisinin yarattığını ifade buyurarak: *"Yaratan Rabbinin adıyla oku. O insanı (sülük gibi yapışan) bir kan pıhtısından yarattı."* (Âyet 1-2) buyurdu. Daha sonra bununla örtüşen üç varlık aşamasını da sözkonusu etti. Genel ve özel olarak onları dile getirerek: *"Oku Rabbin en kerim olandır, o kâlemle (yazmayı) öğretendir. İnsana bilmediğini öğretti."* (Âyet 3-5) buyurarak genel olarak ilmi, özel olarak da insana ilim öğretmeyi zikretti ve kâlemle öğretenin kendisi olduğunu ifade buyurdu. Kâlem ise hat/yazı demektir. Yazı da lafız ile örtüşür. Lafız kalpteki mana ile örtüşür. Çünkü yazı bizatihi bir manaya delalet etmez. O ancak manaya delalet eden ibareye delalet eder.

Bundan dolayı yazıyı yazanın dilini bilmeyen bir kimse farsça yazılmış arapça bir hattı okuyacak olup o da fars dilinin manalarını bilmeyen birisi ise bu yazının manasını da bilemez. Çünkü hat ancak lafız aracılığı ile bir delildir.][250]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Her bir şeyin dört mertebesi vardır: Aynî varlık, zihinsel varlık, dildeki varlığı ve yazı ile varlığı. Bundan dolayı ilk nazil olan buyruk: *"Yaratan Rabbinin adıyla oku!"* buyruğudur. Bununla şanı yüce Allah genel olarak aynî varlığı sonra da özel varlığını sözkonusu ederek hepsini zikretmiş oldu. Daha sonra: *"Oku Rabbin en kerim olandır."* buyurarak kâlem ile öğretmeyi genel olarak sözkonusu ettik-

249 Mecmû'u'l-Fetâvâ. XII. 111-112.
250 es-Safdiyye. II. 278.

ten sonra özellikle de insana öğretmeyi sözkonusu etti. Kâlemle öğretmekten kasıt yazıdır. Bu da lafzın öğretilmesini gerektirir. Çünkü yazı onunla örtüşür. Lafzın öğretilmesi ise beyandır. Bu da ilmin öğretilmesini gerektirir. Çünkü ibare mana ile örtüşür. Böylelikle insana kâlem ile yazmayı öğretmek resmi ve lafzi öğretmek ile birlikte üç öğretme mertebesini gerektirir. İlim ise "ta'lim/öğretme"nin mutlak olarak sözkonusu edilmesinden farklıdır. Yalnızca ilmin öğretilmesinin sözkonusu edilmesi halinde bu. bu üç mertebeyi kapsayıcı olmaz.][251]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah'ın: *"Yaratan Rabbinin adıyla oku! O insanı (sülük gibi yapışan) bir kan pıhtısından yarattı. Oku, Rabbin en kerim olandır. O, kâlemle öğretendir. O, insana bilmediğini öğretti."* (Âyet 1-5) buyruğu ile genel ve özel yaratmayı zikrettikten sonra genel ve özel olarak öğretmeyi zikretti. Çünkü hat/yazı lafız ile örtüşür. Lafız da bilmek/ilim ile örtüşür. İlim ise malum ile örtüşendir.

İşte hataya düşenler burada yanılarak mushaftaki Kur'ân'ın yaprak üzerindeki muayyen şeyler gibi olduğunu sanmış ve böylelikle yüce Allah'ın: *"Şüphesiz o oldukça şerefli bir Kur'ân'dadır. Korunan bir kitaptadır."* (Vâkıa. 77-78) buyruğunun: *"Onlar ki yanlarındaki Tevrat'da ve İncil'de (isim ve sıfatını) yazılı bulacakları ... peygamber olan o rasûle uyarlar."* (A'raf. 157) buyruğu gibi olduğunu zannetmişlerdir. Böylelikle mushaflarda Allah'ın kelamı olarak bulunan Kur'ân'ın tespitinin rasûlün mushaflarda tespiti gibi olduğunu kabul etmişlerdir. Bu ise bir hatadır. Çünkü "Kur'ân"ın tespiti "rasûl" isminin tespiti gibidir. Bu da bir sözdür, bu da bir sözdür. "Rasûl"ün isminin tespitine gelince bu amellerin tespit edilmesi yahut Kur'ân'ın öncekilerin kitaplarında tespit edilmesi gibidir. Nitekim yüce Allah: *"İşledikleri her şey de defterlerdedir."* (Kamer. 52) ve: *"Şüphesiz ki o daha öncekilerin kitaplarında da vardır."* (Şuarâ. 196) buyurmaktadır. Buna göre amellerin defterlerde yazılı olması ile Kur'ân-ı Kerim'in öncekilerin kitaplarında sabit olması rasûlün onların nezdindeki Tevrat ve İncil'deki yazılı olması gibidir. Bundan dolayı şanı yüce Allah buna "zubur: defterler" ve "kütüb: kitaplar" kaydı ile sözkonusu etmiştir. Mesela kitabı yazmamızı anlatmak için: "(زبرت الكتاب): Kitabı yazdım" denilir. "Zebur" ise mezbur yani yazılmış demektir. Kur'ân-ı Kerim'in bizzat kendisi israiloğullarının nezdinde yoktur. Fakat onu sözkonusu etmiştir. Nitekim Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in kendisi de bizzat onların nezdinde değildi. Fakat onu sözkonusu etmiştir. O halde onların kitaplarında "rasûl" isminin sabit olması onların kitaplarında "Kur'ân"in sabit olması gibidir. Bu sabit

251 Müellefati Şeyh Muhammed b. Abdilvahhab. IX. 26. Muhtemelen bu Mecmû'u'l-Fetâvâ. XII. 112'deki ibareden kısaltılmıştır.

oluş ise Kur'ân-ı Kerim'in levh-i mahfuzda ve mushaflarda sabit oluşundan/tespit edilişinden farklıdır. Çünkü Kur'ân-ı Kerim'in bizzat kendisi bunlarda tespit edilmiştir. Bu tespiti öbürü gibi kabul eden bir kimsenin dalaleti gâyet açıktır. Bu da ilgili yerinde genişçe açıklanmıştır.][252]

[Şanı yüce Allah muayyen şeylerde var olan bütün hususların yaratıcısıdır, muayyen varlıklar ile örtüşen zihinsel sûretleri de öğretendir. Bundan dolayı rasûlüne ilk indirdiği buyruklar: "*Yaratan Rabbinin adıyla oku! O insanı (sülük gibi yapışan) bir kan pıhtısından yarattı. Oku. Rabbin en kerim olandır. O, kâlemle öğretendir. O, insana bilmediğini öğretti.*" (Âyet 1-5) olmuştur. Böylelikle ilk indirmiş olduğu buyruklarda genel ve özel olarak aynî bütün varlıkların yaratıcısının kendisi olduğunu beyan buyurdu. O aynî bütün varlıkların yaratıcısı olduğu gibi zihinsel mahiyetlerin de öğreticisidir.][253]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Şanı yüce Allah'ın ilk indirdiği: "*Yaratan Rabbinin adıyla oku! O insanı (sülük gibi yapışan) bir kan pıhtısından yarattı. Oku, Rabbin en kerim olandır. O, kâlemle öğretendir. O, insana bilmediğini öğretti.*" (Âyet 1-5) buyruklarıdır. Bu buyruklarda kendisinin "el-ekram: en kerim" olduğunu zikretmektedir ki bu "kerim"den daha beliğdir. En kerim ise son derece ihsan edici olan demektir. Onun kâlem ile yazmayı öğretmesi insana bilmediğini öğretmesi de kereminden-dir. O insana ilimleri kalbiyle bilmeyi. diliyle onları ifade etmeyi. bunu da kâlem ile yazmayı öğretti. Böylelikle kâlem ile yazmanın öğretilmesi ibare/tabir ve anlatım ilmini konuşma ilmini manaları ve ilimleri tabir edip ifade etme ilmini de kapsamaktadır. Şanı yüce Allah ona bunca ilimleri öğretmiş olduğuna göre ona vermiş olduğu emirleri ve bildirmiş olduğu haberleri öğretmesi nasıl imkânsız olsun? Bunu da yüce Allah sûrenin başında: "*Yaratan Rabbinin adıyla oku! O insanı (sülük gibi yapışan) bir kan pıhtısından yarattı.*" buyruğu ile açıklamaktadır.

Bilindiği üzere bir kimse alakanın/sülük gibi yapışan kanın bir kan parçası olduğunu görse ve ona bu kan parçasından şunları şunları bilen bir insan olacaktır denilse bundan son derece hayrete düşer ve bunu hiçbir şekilde kabul etmez. reddeder.

Bilindiği üzere insanın bir kan parçasından alınarak bilgisi olan kudret sahibi yazan bir insan haline getirilmesi böyle bir insanı Allah'ın verdiği emirleri ve haberleri bilen bir kişi haline getirmekten daha büyük bir iştir. Çünkü onu

252 Mecmû'u'l-Fetâvâ. XII. 289-290.
253 er-Raddu Ala'l-Mantıkiyyîn . 153.

küçüklüğünde alarak bir alim. okuyan yazan bir kişi haline getirmeye kâdir olan elbette onu emrettiklerini ve verdiği haberleri bilen kişi haline getirmesi daha uygun ve daha yerindedir. Bu aynı zamanda yüce Allah'ın yaratmayı yeniden iade etmeye kâdir oluşuna ilkin yaratmaya dair kudretini delil göstermesi gibidir. Şanı yüce Allah kâfirlerin tevhidden. nübüvvetten ve ölümden sonra diriliş/meaddan şaşırıp hayrete düştüklerini haber vererek şöyle buyurmaktadır: *"Andolsun saflar halinde dizilip duranlara, haykırarak sürenlere. zikir okuyup duranlara, şüphesiz sizin ilahınız birdir. Göklerle yerin ve aralarında olanların Rabbidir, doğuların da Rabbidir."* (Sâd. 1-5) Böylelikle onların tevhid ve nübüvvetten hayrete düştüklerini zikretmektedir. Yine yüce Allah: *"İçlerinde bir adama: İnsanları uyar, iman edenlere Rabbleri katında kendileri için muhakkak bir kadem-i sıdk/doğruluk makamı olduğunu müjdele diye vahiy göndermemiz insanlar için şaşılacak bir şey midir?"* (Yunus. 2) buyruğu da aynı şekilde Allah'ın onlara kendilerinden birisini bir elçi. peygamber göndermesine hayretlerini ortaya koymaktadır. Yüce Allah'ın: *"İçlerinden bir adama insanları uyar diye vahiy göndermemiz insanlar için şaşılacak bir şey mi ki?"* buyruğu da onun insan türü için bir uyarıcı olduğuna ve insan türünden olduğuna. başkaları dışarıda kalacak şekilde Araplar için özel olmadığına delildir. Kendilerine ilk olarak ve onların dili ile peygamber gönderilmiş olsa bile bu böyledir.

Yine yüce Allah: *"Kaaf, çok şerefli Kur'ân'a yemin ederim ki; hayır, onlar içlerinden bir uyarıp, korkutan geldi diye hayret ettiler de kâfir oldular: "Bu şaşılacak bir şeydir" dediler. Biz öldükten ve toprak olduktan sonra mı? Bu uzak bir dönüştür."* (Kaf. 1-3); *"Eğer (iman etmeyişlerine) şaşıyorsan asıl şaşılacak olan onların: "Acaba biz toprak olduktan sonra mı yeniden yaratılacağız?" demeleridir. İşte Rabbini inkâr edenler bunlardır. Boyunlarında demir halkalar (olacak) olanlar da bunlardır. İşte cehennemlikler de bunlardır. Onlar orada ebediyyen kalacaklardır."* (Rad. 5) ve: *"Evet. sen şaşıyorsun, onlar ise alay ediyorlar. Onlara öğüt verilse, öğüt almazlar. Bir âyet görseler aralarında alay ederler."* (Sâffât. 12-14) buyurmaktadır. Rasûl onların kendilerine getirmiş olduğu peygamberlere ait âyetlerden bir kısmını yalanladıklarından ötürü hayret ediyordu. Onlar da onun getirdiklerine hayret ediyorlardı. Buna sebep ise onun getirdiklerinin alışageldikleri benzerlerinin dışında olan bir şey oluşundan dolayı idi. Çünkü onlar onun gelişinden önce tevhidi de nübüvveti de meadı/ölümden sonra dirilişi de bilmiyorlardı. Yüce Allah: *"De ki: "Haydi Allah bunu haram kıldı diye şâhidlik edecek şâhidlerinizi getirin." Şâyet (yalan yere) şâhidlik ederlerse sen onlarla*

beraber şâhidlik etme; âyetlerimizi yalanlayanların ve âhirete iman etmeyenlerin hevâlarına uyma. Çünkü onlar (putları) Rabblerine denk tutarlar." (En'am. 150) buyurmaktadır.

Yüce Allah'ın bir beşeri peygamber olarak göndermesindeki hikmete gelince. Onların kendi türlerinden ve kendi dilleriyle konuşan birisi olduğunu zikretmektedir. Bu ise hikmet ve rahmet oluşunu daha eksiksiz kılmaktadır. Ayrıca onların bir melekten öğrenmelerinin imkânsız olduğunu ve eğer bir melek indirmiş olsaydı ondan öğrenebilmeleri için yine onu bir beşer sûretinde göndereceğini haber vermektedir. Bundan dolayı insanlar ancak insan sûretinde melekleri görebilirler. Nitekim Cebrail de Dihye el-Kelbi sûretinde gelirdi. Bir seferinde de bir bedevi sûretinde gelmişti. Melekler İbrahim'e de -hanımı da huzurda bulunuyorken- geldiklerinde insan sûretinde idiler ve ona İshak'ın. İshak'tan sonra da Yakub'un doğacağı müjdesini vermişlerdi. Yüce Allah: *"Kendilerine hidâyet geldiği zaman insanları iman etmekten alıkoyan tek şey onların: 'Allah bir insanı mı peygamber gönderdi' demeleri olmuştur. De ki: Şâyet yeryüzünde yerleşmiş, yürüyen melekler olsaydı Biz onlara gökten melek bir peygamber gönderirdik."* (İsra. 94-95) buyurmaktadır.][254]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Allah'ın Kur'ân-ı Kerim'den ilk indirdiği buyruk: *"Yaratan Rabbinin adıyla oku!"* buyruğudur. Yüce Allah bu buyruğunda her iki varlığı bahşedenin/verenin kendisi olduğunu zikrederek: *"Yaratan Rabbinin adıyla oku. O insanı (sülük gibi yapışan) bir kan pıhtısından yarattı."* buyurmaktadır. Burada sözkonusu edilen varlık aynî varlıktır. Bundan sonra ise: *"Oku, Rabbin en kerim olandır. O kâlemle (yazmayı) öğretendir. İnsana bilmediğini öğretti."* buyurmakta ve böylelikle ilmi ve zihni varlığı kendisinin verdiğini de zikretmektedir. Ayrıca kâlemle öğretmeyi de sözkonusu etmektedir. Çünkü o lafzı ve ibareyi öğretmeyi de gerektirmektedir. Lafzın ve ibarenin öğretilmesi ise mananın öğretilmesini gerektirir. Böylelikle en nihai mertebeyi sözkonusu etmekle onların ilkine delalet etmiş olmaktadır. Eğer "öğretme"yi mutlak olarak zikretmiş olsaydı bu umumi ve kuşatıcı anlam ihtiva ettiğine (istiğraka) delalet etmezdi.][255]

"Yaratan Rabbinin adıyla oku!" (Âyet 1) [Yüce Allah'ın: *"Rabbinin adını zikret."* (Müzzemmil. 8) buyruğuna gelince. Bunun için: "Subhanallahi velhamdulillahi ve lâ ilâhe illallah" denilir.

254 en-Nübuvvât. 163-165.
255 Mecmû'u'l-Fetâvâ. XII. 385.

Bu da aynı şekilde ismi müsemmanın/ad olduğu varlığın ta kendisi kabul edenlerin görüşünün tutarsızlığını ortaya koyan hususlardandır. Kesilen hayvan hakkındaki: *"Artık üzerlerine Allah'ın adı anılanlardan yeyin."* (En'am. 118) buyruğu *"Yaratan Rabbinin adıyla oku!"* buyruğu ve: *"Onun akması da demir atması da Allah'ın adıyladır."* (Hud. 41) buyruğu gibidir. Buna göre yüce Allah'ın: *"Yaratan Rabbinin adıyla oku!"* buyruğu sûrelerin başında bismillah'ı okumaktır.

Buna dair geniş açıklama başka bir yerde yapılmış ve bu âyet-i kerimenin Kur'ân okuyacak olanın "bismillah"ı okumakla emrolunmuş olduğu ve onun Kur'ân-ı Kerim'in sair buyrukları gibi olmayıp aksine bunun başkasına tabi bulunduğu da açıklanmıştır. Burada ise *"Rahman, Rahim Allah'ın adı ile."* (Fatiha. 1) der. Tıpkı Süleyman (aleyhisselâm)'ın yazdığı ve mütevatir sünnette gelip müslümanların icma ettiği gibi. Müsemmanın adı olan ismin bizzat kendisini telaffuz eder. Bunun yerine yüce Allah'ın: *"Rabbinin adını an."* (Müzzemmil. 8) buyruğunda olduğu gibi "billahi'r rahmanirrahim" demez. Onun yerine: "Subhanallahi velhamdulillahi ve lâ ilâhe illallah" ve buna benzer zikirleri yapar. Burada ise *"Rabbinin adıyla oku"* buyurmakta. Rabbinin adını oku. buyurmamaktadır. Yüce Allah'ın: *"Rabbinin adını an."* buyruğu ise onu diliyle anmasını gerektirir.

Yüce Allah'ın: *"Rabbini an."* (Âl-i İmran. 41) buyruğu kalbin anmasını sözkonusu ediyor olabilir. Buna karşılık yüce Allah'ın: *"Rabbinin adıyla oku!"* buyruğu ise yemek yiyen bir kimsenin "bismillah", hayvan kesen kimsenin de "bismillah" demesi gibidir. Nitekim Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in: "Kurbanını kesmemiş olan Allah'ın adıyla kesiversin" buyruğu da böyledir.][256]

"O kâlemle (yazmayı) öğretendir. İnsana bilmediğini öğretti." (Âyet. 4-5) [Eğer aslı varsa İbn Ata'nın hikayesinde kastettiği de muhtemelen bu olabilir. İbn Kuteybe'nin el-Mearif adlı eserinde zikrettiğine göre şanı yüce Allah Âdem'i yere indirdiği zaman onun üzerine sözlük harflerini yirmi bir sayfada indirdi.[257]

Bu durumda bunu nakleden kimsenin maksadı yüce Allah'ın: *"O kâlemle (yazmayı) öğretendir. O insana bilmediğini öğretti."* (Âyet 4-5) buyruğunda olduğu gibi bu harfler vasıtası ile yazı yazmanın öğretilmesi sûretiyle Âdem (aleyhisselâm)'a melekler arasında ayrı bir özellik verilmiş olduğunu kastetmiş olur.][258]

256 Mecmû'u'l-Fetâvâ. VI. 210-211.

257 el-Mearif. 18. Bazı lafzi farklılıklarla birlikte. İbn Ata ez-Zûrebari 379 yılında vefat etmiş olup Ebu Ali er-Ruzebari'nin kızkardeşinin oğludur.

258 el-İstikame. I. 203-204.

أَنْ رَاٰهُ اسْتَغْنٰى ﴿٧﴾

7. "Kendisini müstağni gördü diye."

Tefsiri:

Bazı mutasavvıfların âyet-i kerimeyi doğru olmayan bir şekilde tefsir edişlerindeki hatalarını beyan etmek üzere de şunları söylemiştir:

[*"Kendisini müstağni gördü diye."* Yani o Rabbinin müstağni olduğunu gördüğü için diye açıklamışlardır. Halbuki mana: O kendisini müstağni gördü diye azar şeklindedir.][259]

"O halde çağırıversin meclisini. Biz de Zebânîleri çağırıveririz." (Âyet. 17-18) [Buhârî ve Müslim'in sahihlerinde Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den rivâyete göre o şöyle buyurmuştur: "Doğruluktan ayrılmamaya bakınız. Çünkü doğruluk iyiliğe götürür, iyilik de cennete götürür. Kişi doğru söyleyip doğru söylemeye özellikle gayret ettiği sürece sonunda Allah nezdinde sıddik/çok doğru sözlü diye yazılır. Yalandan da çokça sakının. Çünkü yalan günahkârlığa götürür. Ve şüphesiz günahkârlık da cehenneme götürür. Kişi yalan söyleyip yalan söylemenin yollarını araştırıp durur ve nihâyetinde Allah nezdinde "kezzab/çok yalancı" diye yazılır."

Bundan dolayı yüce Allah: *"Size şeytanların kimin üzerine indiğini haber vereyim mi? Onlar her yalancı günahkâr üzerine inerler."* (Şuarâ. 221-222) ve: *"Şiddetle yakalayıp çekeriz alnından. O yalancı ve günahkâr alnından."* (Âyet 15-16) buyurmaktadır.][260]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah: *"O halde çağırıversin meclisini. Biz de zebanileri çağırıveririz."* (Âyet 17-18) buyurmaktadır. Ashaptan ve tabiinden -Ebu Hureyre. Abdullah b. el-Haris ve Ata gibi- bir çok kişi bunların melekler olduğunu söylemişlerdir. Katade ise: Zebaniler Arapçada güvenlik güçleri (polis vesaire) demektir. Mukatil: Bunlar cehennemin bekçileridir demiştir. İbn Kuteybe ve benzeri diğer dil bilginleri ise şöyle demişlerdir: Bu itmek anlamındaki "zebn"den alınmıştır. Onlar sanki cehennemlikleri oraya itecekler (de ondan dolayı bu isim verilmiş) gibidir. İbn Dureyd dedi ki: "Zebn" itmek demektir. Mesela kendisini sağan

259 Mecmû'u'l-Fetâvâ. X. 560.
260 Mecmû'u'l-Fetâvâ. XXVIII. 67. Hadisin kaynakları da daha önce gösterilmişti.

kimseyi ayağıyla iten dişi deveye "(ناقة زبون)" denilir. (تزابن القوم) ise "kişiler birbirlerini ittiler, kendi aralarında çekiştiler" demektir. "Zebaniler" de "ez-zebn"den türetilmiştir.[261]][262]

أَرَأَيْتَ الَّذِي يَنْهَى ﴿٩﴾ عَبْدًا إِذَا صَلَّى ﴿١٠﴾ أَرَأَيْتَ إِنْ كَانَ عَلَى الْهُدَى ﴿١١﴾ أَوْ أَمَرَ بِالتَّقْوَى ﴿١٢﴾ أَرَأَيْتَ إِنْ كَذَّبَ وَتَوَلَّى ﴿١٣﴾ أَلَمْ يَعْلَمْ بِأَنَّ اللَّهَ يَرَى ﴿١٤﴾ كَلَّا لَئِنْ لَمْ يَنْتَهِ لَنَسْفَعًا بِالنَّاصِيَةِ ﴿١٥﴾ نَاصِيَةٍ كَاذِبَةٍ خَاطِئَةٍ ﴿١٦﴾ فَلْيَدْعُ نَادِيَه ﴿١٧﴾ سَنَدْعُ الزَّبَانِيَةَ ﴿١٨﴾ كَلَّا لَا تُطِعْهُ وَاسْجُدْ وَاقْتَرِبْ ﴿١٩﴾

9-10. "Bir kulu namaz kılarken engelleyeni gördün mü?

11. Gördün mü? Ya o, (namaz kılan) doğru yol üzerinde ise?

12. Yahut takvayı emretti ise?

13. Gördün mü (bu engelleyen) yalanlayıp, yüz çevirdi ise?

14. Allah'ın muhakkak gördüğünü hiç bilmez mi?

15. Sakınsın, eğer vazgeçmezse -andolsun ki- şiddetle yakalayıp çekeriz alnından;

16. O yalancı ve günahkâr alnından.

17. O halde çağırıversin meclisini.

18. Biz de Zebânîleri çağırıveririz.

19. Hayır! Ona itaat etme! Secde et ve yaklaş!"

Tefsiri:

[Buhârî ve Müslim'in sahihlerinde Ebu Hureyre'den şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Ebu Cehil dedi ki: Muhammed sizin aranızda yüzünü toprağa değdiriyor mu diye sordu. Ona evet diye cevap verildi. O: Lat'a ve Uzzaya yemin ederim eğer onun böyle yaptığını görecek olursam onun boynuna basacağım" dedi. Ummadıkları bir zamanda onun arka arkaya geri çekildiğini ve elleriyle de kendisini korumaya çalıştığını gördüler. Ona ne oluyor sana diye sorulunca o: "Benimle onun arasında ateşten bir hendek, oldukça dehşetli varlıklar ve kanatlar var" dedi. Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) de: "Eğer bana yaklaşmış

261 Zâdu'l-Mesir, IX, 179.
262 er-Raddu Ala'l-Mantıkiyyin, 498.

olsaydı melekler onun azalarını tek tek (parçalar) alırlardı" buyurdu. Şanı yüce Allah da: *"Bir kulu namaz kılarken engelleyeni gördün mü? Gördün mü! Ya o, (namaz kılan) doğru yol üzerinde ise? Yahut takvayı emretti ise? Gördün mü (bu engelleyen) yalanlayıp, yüz çevirdi ise? Allah'ın muhakkak gördüğünü hiç bilmez mi? Sakınsın, eğer vazgeçmezse –andolsun ki- şiddetle yakalayıp çekeriz alnından; O yalancı ve günahkâr alnından. O halde çağırıversin meclisini. Biz de Zebânîleri çağırıveririz. Hayır! Ona itaat etme! Secde et ve yaklaş!"* (Âyet 9-19) buyruğunu indirdi.[263]][264]

"Hayır! Ona itaat etme! Secde et ve yaklaş!" (Âyet. 19) [Yüce Allah: *"Secde et ve yaklaş"* buyurmaktadır. Maksat ise secde halinde dua eden kimsenin yakınlaşmasıdır. Nitekim o şöyle buyurmuştur: "Secdeye gelince, o halde iken çokça dua ediniz. Duanızın kabul edilme ihtimali çok yüksektir." Böylelikle secde halinde dua etmekte gayret göstermeyi emir buyurmaktadır. Ayrıca kulun secde halinde iken Rabbine yakınlığını da dile getirmiştir. Namaz kılan kimseye de secde halinde iken "subhane rabbiyel ala" demesini emir buyurmuştur.[265] Bunu da sünen sahipleri rivâyet etmişlerdir.][266]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Bundan dolayı Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem): "Kulun Rabbine en yakın olduğu hali secdede bulunduğu halidir."[267] Yüce Allah da: *"Secde et ve yaklaş."* buyurmuştur.][268]

Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e İlk İndirilen Vahiy, Dinin Esaslarına Dairdir

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e ilk indirilen buyruklarda dinin esasları beyan edilmiştir. Bunlar ise yaratıcının varlığına, onun bir ve tek olduğuna, Rasûlünün (sallallâhu aleyhi ve sellem) doğruluğuna, ölümden sonra dirilişin mümkün olup fiilen gerçekleşeceğinin sabit olduğuna delil teşkil eden aklî delillerdir.

Bundan önceki açıklamalarımızda birkaç defa bu esası sözkonusu etmiş, Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in insanların dinlerine kurtuluşlarının nere-

263 Müslim, 2797 -Müslim'in tek başına naklettiği rivâyetlerdendir.-
264 el-Cevâbu's-Sahîh, VI, 277-278.
265 Kaynakları daha önce gösterildi.
266 Mecmû'u'l-Fetâvâ, V, 236-237.
267 Kaynakları daha önce gösterildi.
268 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XXI, 284; el-İstikame, I, 138-139.

de olduğuna, dünya ve ahiretteki mutluluklarına, onları götürecek akli ve sem'i delilleri beyan etmiş olduğunu, onun getirdiklerinin bir kısmına muhalif olan bir takım esaslar uyduranların aslında bunların kendi dinlerinin esasları olup onun dininin esasları olmadığına, akli ve sem'i delillerle de bunların bâtıl olduğuna dair açıklamalarda bulunmuştuk. Aynı şekilde bu husus birkaç yerde açıklandığı gibi ilim ve dine müntesip olanların bir çoğunun onun getirmiş olduğu sem'i ve aklî delilleri bilmek konusunda yetersiz yahut kendilerinin kusurlu hareket ettikleri de açıklanmış idi.

Mesela, bir taife onun bu ve şu hususlara dair getirdiklerine aykırı bir takım esaslar ortaya koymuştur.

Bir diğer taife bu ortaya konulanların bid'at olduğunu görerek ondan yüz çevirmişlerdir ve öbürlerinin bid'atinden uzak kaldıkları için de sünnete intisap etmeye koyulmuşlardır. Fakat onlar bununla birlikte gerektiği gibi sünnete de uymadılar ve sem'i ve akli delillerin getirdiklerinin gereğini de yerine getirmediler.

Aksine onun Rabbi ve ahiret günü ile ilgili sem'i hususlara dair verdiği haberler ile ilgili olarak onların bütün yaptıkları verdiği haberlere dair gerekli tasavvurları oluşmaksızın sadece onun lafzına iman etmiş, bundan daha ileriye gitmemişlerdir. Hatta bununla birlikte bazen: Bizzat onun kendisi dahi haber verdiği hususları manasını bilmiyordu demişlerdir. Çünkü bu onlara göre Allah'tan başkasının bilemeyeceği müteşabih buyrukların tevili mahiyetinde görülmüştür.

Akli delilleri sözkonusu edecek olursak onlar haber verdiği hususlara dair delil teşkil edecek akli bir takım esaslar getirmiş olduğunu düşünemiyor olabilirler. Tevhide ve sıfata dair getirdiği deliller gibi. Kimileri onun bu delilleri toplu/mücmel olarak getirdiğini kabul etmekle birlikte bunun delillerini bilmez. Hatta bazen onun insanın yaratılışının cevherleri hâdis oluşuna delil gösterilmesi gibi delil gösterilen hususların rasûlün getirdiği delil olduğunu dahi zannedebilir.

Hatta bunların çoğunluğu ölümden sonra diriliş/mead, tevhidin, adaletin, doğruluğun güzelliği, şirkin, zulmün, yalanın çirkinliği gibi akıl ile bilinmesi imkânsız olan hususların dahi bunlar arasında bulunduğuna inananlar vardır. Kur'ân-ı Kerim ise buna dair aklî delilleri açıklamış, bu delilleri kullanmayanların bu yaptıklarını reddetmiştir. Yine Kur'ân-ı Kerim akıl ile ölümden sonra dirilişin bir ve tek olarak ona ibadet edip ona şükretmenin güzel oluşunun, şirkin nimetlerine karşı nankörlüğün de çirkin olduğunun akıl yolu ile de bilinebileceğini beyan buyurmuştur. Buna dair çeşitli yerlerde geniş açıklamalarda bulundum.

Bu husus pek çok kimsede fıtri olarak bulunduğundan ötürü o Cehm'e tabi olan ve bunu kabul etmeyen cebriyecilerin izlediği yola uygun olarak din esasları hakkında eser yazmaya koyulduğu taktirde aklın bir şeyi güzel ve çirkin görüşünü kabul etmez.

Bu husus bunu bâtıl kabul edenlerin söylediklerinde genel olarak mevcuttur. Onlar kendi fıtratlarıyla bid'at inanışlarında söyledikleri ile çelişen şeyleri söylerler.

İbnu'l-Ced el-A'la'nın oğlu Ebu Abdullah'ın zikrettiğine göre[269] o Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzi'den vazettiği bir meclisde şu bilinen iki beyiti söylediğini dinlemiştir:

هَبْ الْبَعْثَ لَمْ تَأْتِنَا رُسُلُهُ وَجَاحِمَةُ النَّارِ لَمْ تُضْرَمْ

أَلَيْسَ مِنْ الْوَاجِبِ الْمُسْتَحَقِّ حَيَاءُ الْعِبَادِ مِنْ الْمُنْعِمِ؟

"Farzet ki ölümden sonra dirilişe dair rasûller bize haber getirmedi.

Ve hatta cehennemin alev alev yanan ateşi tutuşturulmadı

Peki nimet sahibi o yüce zattan kulların haya edip utanmaları

Yerine getirmeleri gereken hak olan bir görev değil midir?"[270]

O bununla açıkça şunu ortaya koymaktadır. İnsanların nimet sahibi yaratıcıdan haya etmeleri onların üzerinde yerine getirmeleri gereken bir haktır. İşte bu da cehennem azabı ile korkutma ve amellerin karşılıklarının verileceğine dair haber getiren bir risalet bulunmasa bile ona şükretmenin yerine getirilmesi gerekli bir görev olduğuna dair açık bir ifadedir.

Bu ise başka bir yerde sözkonusu ettiğimiz görüş ayrılığının bulunduğu bir konudur. Ayrıca sahih olanın bu olduğunu da beyan etmiştik. Yasak olan bir fiilin işlenmesinin sonucu ise kişi zarara sokulmak sûretiyle cezalandırılmayacak olsa dahi- konumunun alçalması ve içinde bulunduğu nimetlerin bir çoğunun geri alınmasıdır.

Şunu da açıklamaktadır: Bir şeyin vacip ve hak oluşu bilinen apaçık bir gerçektir. Çünkü vacibi/görevi terk edip çirkin olanı işleyen bir kimse cehennem gibi bir takım acılar ile azaba uğratılmasa dahi nimetlerinden ve onun sebeplerinden

269 Ebu Abdullah Muhammed b. Kasım el-Hadr b. Muhammed b. el-Hadr olup, bu İbn Teymiyye Fahruddin el-Hatib diye bilinir. Hanbeli fakihi ve vaizlikle meşhurdur. 542 yılında doğmuştur. Bağdat'da İbnu'l-Cevzi ile birlikte bulunmuş, 30 ciltten daha hacimli "et-Tefsiru'l-Kebir" ünvanlı Zâdu'l-Mesîr adlı tefsirini ondan dinlemiştir.

270 İbn Kayyim, Miftahu Dar-ı Saade adlı eserinde bu iki beyiti genişçe açıklamıştır: II, 92-96.

-ona ceza teşkil edecek sûrette- mahrum bırakılır. İşte nimete şükretmeyen aksine nankörlük eden bir kimsenin cezası o nimetlerden mahrum edilmesi ile ortaya çıkar.

Çünkü şükür, nimetleri sağlam bir şekilde elde tutmaya yarar. Nimetin daha da artırılmasını gerektirir. Delilin ortaya konulmasından sonra küfür ve nankörlük azabı gerektirir, bundan önce ise nimeti eksiltir, artırmaz.

Bununla birlikte kişinin kendisi ile birlikte naimi/cenneti yahut azabı hak edeceği bir rasûlün gönderilmesi de kaçınılmazdır. Çünkü orada cennet yahut cehennemden başka bir yurt bulunmamaktadır. Yüce Allah da: *"Andolsun Biz insanı gerçekten ahsen-i takvim'de yarattık. Sonra onu aşağıların aşağısına döndürdük. İman edip salih amel işleyenler müstesna çünkü onlar için minnet edilmez bir mükâfat vardır."* (Tin. 4-6) buyurmaktadır. Bu husus da çeşitli yerlerde genişçe açıklanmıştır.

Burada maksadımız ise şudur: Bu hususlara dair gerekli açıklama Kur'ân-ı Kerim'in ilk indirilen buyruklarında gerçekleşmiştir. Çünkü ilim adamlarının büyük çoğunluğuna göre Kur'ân'dan ilk indirilen buyruk *"Yaratan Rabbinin adıyla oku"* buyruğudur. Bunun: *"Ey örtülere sarılıp bürünen."* (Müddessir) olduğu da söylenmiştir. Bu Cabir'den rivâyet edilmiş olmakla birlikte birincisi daha sahihtir. Çünkü Buhârî ve Müslim'in sahihlerinde yer alan Âişe (radıyallâhu anhâ)'nın rivâyet ettiği hadis ilk nazil olan buyruğun *"Yaratan Rabbinin adıyla oku!"* buyruğu olduğunu açıkça göstermektedir. O Hira mağarasında iken bu buyruk ona nazil olmuş, Müddessir sûresi ise bundan sonra nazil olmuştur.

İşte olması gereken de budur. Çünkü yüce Allah'ın: *"Oku"* buyruğu risaletin tebliğini değil okuma emrini vermektedir. O bununla nebi oldu. Yüce Allah'ın: *"Artık kalk ve uyar."* (Müddessir, 2) buyruğu ise uyarıp korkutmaya dair ona verilen bir emirdir. Bununla da o uyarıp korkutucu/inzal edici bir rasûl olmuştur.

Buhârî ve Müslim'in sahihlerinde yer alan hadise göre Zühri Urve'den o Âişe'den şöyle dediğini rivâyet etmiştir: Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e vahiy başlangıçta uykuda iken sâdık rüya halinde gelmeye başladı. Onun gördüğü her bir rüya mutlaka sabah aydınlığı gibi gerçekleşirdi. Sonradan ona yalnız kalmak sevdirildi. Bunun için Hira mağarasına gider ve ailesinin yanına geri dönmeden önce sayılı günler orada ibadete -bunun için gerekli azığını yanına almış olarak- ibadete çekilirdi. Sonra Hatice'nin yanına geri dönüyor, yine benzeri bir süre için yanına azık alırdı. Bu kendisi Hira dağındaki mağarada iken hak/vahiy kendisine gelinceye kadar böylece sürdü.

Derken melek gelip: *"Oku"* dedi. O: "Ben okuma bilmem" dedi. (Allah Rasûlü) buyurdu ki: (Melek) beni takatim kesilinceye kadar aldı (kucakladı). Sonra beni saldı. Yine: *"Oku"* dedi. Ben: "Ben okuma bilmem" dedim. İkinci bir defa daha aldı ve takatim kesilinceye kadar beni bağrına bastıktan sonra salıverdi ve: *"Oku"* dedi. Ben: "Ben okuma bilmem" dedim. Üçüncü bir defa daha beni aldı. Yine takatim kesilinceye kadar beni bağrına bastı. Sonra salıvererek: *"Yaratan Rabbinin adıyla oku! O insanı (sülük gibi yapışan) bir kan pıhtısından yarattı. Oku, Rabbin en kerim olandır. O, kâlemle öğretendir. O, insana bilmediğini öğretti."* (Âyet 1-5) dedi.

Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) kalbi titreyerek bunları bellemiş olduğu halde geri döndü. Huveylid kızı Hatice'nin yanına girdi ve: "Beni örtün, beni örtün" demesi üzerine onlar da onu iyice örttüler. Nihâyet üzerinden korku kaybolup gidince Hatice'ye -olanı biteni haber verdikten sonra- : Gerçekten kendim için çok korktum dedi.

Hatice (radıyallâhu anhâ) ona şöyle dedi: "Asla! Allah'a yemin olsun ki Allah ebediyyen seni mahçup etmeyecektir. Çünkü sen hiç şüphesiz akrabalık bağını gözetir, çaresiz kalmış olana bineceği binek verir, misafiri ağırlar, yoksula kazanç sağlar ve hak musibetlere karşı yardımcı olursun."

Sonra Hatice onu alıp amcasının oğlu Varaka b. Nevfel b. Esed b. Abduluzza'nın yanına götürdü. Kendisi cahiliye döneminde hristiyan dinine girmiş birisi idi. Kendisi ibranice yazmayı da bilirdi. İncilden ibranice Allah'ın yazmasını dilediği şeyleri yazıyordu. Oldukça yaşlı ve gözleri kör olmuştu.

Hatice ona: Amcamın oğlu bak, kardeşinin oğlu neler söylüyor, bir dinle dedi.

Varaka ona: Kardeşimin oğlu ne görüyorsun dedi. Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) neler gördüğünü ona bildirince Varaka ona şunları söyledi: İşte bu Mûsâ'nın üzerine inen "o namus"dir. Keşke o dönemde gücü kuvveti yerinde birisi olsaydım. Keşke kavmin seni dışarı çıkaracağı zaman ben hayatta olsam dedi.

Bunun üzerine Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem): "Demek onlar beni dışarıya çıkartacaklar öyle mi" buyurdu. Varaka şöyle cevap verdi: Evet senin getirdiklerinin benzerlerini getirip de kendisine düşmanlık edilmemiş hiçbir kimse olmamıştır. Eğer o gününde ben de hayatta olursam seni bütün gücümle kuvvetimle destekler, sana yardımcı olurum.[271]

271 Buhârî. 1. 3-4: Müslim. 97-98.

Sonra aradan fazla bir zaman geçmeden Varaka vefat etti ve vahiy bir süre gecikti.

İbn Şihab ez-Zühri dedi ki: Ben Ebu Seleme b. Abdurrahman'ı şöyle derken dinledim: Bana Cabir b. Abdullah'ın haber verdiğine göre o Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'i fetret döneminden söz ederken şunları söylerken dinlemiştir: Ben yolda yürümekte iken bir ses işittim. Başımı semaya doğru kaldırdığımda Hira dağında bana gelmiş olan meleğin gök ile yer arasındaki bir kürsiye oturmuş olduğunu gördüm. Bu ani manzara karşısında yere düşüverdim. Sonra ailemin yanına gelip: Beni iyice örtün. beni iyice örtün dedim. Onlar da beni örttüler. Bunun üzerine şanı yüce Allah: *"Ey örtülere sarınıp bürünmüş olan artık kalk ve uyar."* (Müddessir. 1-2) buyruğu: *"Riczi/pisliği, putları da terk et."* (Müddessir. 5) buyruğuna kadar nazil oldu.[272]

İşte bu Müddessir Sûresi'nin bu fetret döneminden sonra indiğini ve bunun da daha önce Hira'da görmüş olduğu meleği gözüyle gördükten sonra gerçekleşmiş olduğunu açıkça göstermektedir. Böylelikle meleği iki defa görmüş oluyordu.

İşte bu hadis bir başka yoldan rivâyet edilmiş olan Cabir'in hadisine de açıklık getirmektedir. Bu hadisi Buhârî ve Müslim Yahya b. Ebu Kasir'in rivâyeti olarak zikretmektedirler. O dedi ki: Ben Seleme b. Abdurrahman'a Kur'ân-ı Kerim'den ilk nazil olan buyruğa dair soru sordum. O: *"Ey örtülerine bürünüp sarılmış olan."* (Müddessir. 1) buyruğudur dedi. Ben: Ama *"Yaratan Rabbinin adıyla oku"* olduğunu söylüyorlar dedim. Ebu Seleme dedi ki: Ben de bu hususu Cabir b. Abdullah'a sordum ve senin söylediklerinin benzerini ona söyleyince Cabir şöyle dedi: Ben sana Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in bize anlattığından başkasını nakletmiyorum. O şöyle buyurdu dedi: Ben Hira dağında kaldım. Ben oradaki süremi tamamlayınca aşağı indim. Bana seslenilince sağıma baktım hiçbir şey görmedim. Soluma baktım yine hiçbir şey görmedim. Önüme baktım hiçbir şey görmedim. Arkama baktım yine bir şey göremedim. Başımı kaldırdığım zaman bir şey gördüm ve hemen Hatice'ye gelip: "Beni örtün ve üzerime soğuk su dökün" dedim. Onlar da beni örttüler ve üzerime soğuk su döktüler.

Bunun üzerine: *"Ey örtünüp bürünen kalk (ve) artık uyar ve yalnız Rabbini yücelt."* (Müddessir. 1-3) buyrukları nazil oldu.[273]

272 Buhârî. IV. 141: Müslim. I. 99.
273 Kaynakları daha önce gösterildi.

İşte bu hadis daha önce zikredilen hadise ve Müddessir'in dağdan indikten sonra yolda yürürken ve o sırada melek ona seslendikten sonra nazil olduğuna uygun düşmektedir. Çünkü öbür rivâyette bu meleğin Hira'da gelen meleğin kendisi olduğunu beyan etmektedir. Âişe de: "İkra/oku"nun o vakit Hira dağında inmiş olduğunu açıklamış bulunmaktadır. Ama sanki o o zamanlarda "ikra" sûresinin inmiş olduğunu bilmediğini aksine onun meleği bundan önce gördüğünü görmekle birlikte ondan hiçbir şey işitmemiş olduğunu bildiğini göstermektedir. Fakat Âişe'nin hadisinde buna göre fazladan bir bilgi vardır ki o da meleğin ona "İkra"ı okumasını emretmiş olmasıdır.

Ayrıca Zühri'nin rivâyet ettiği hadiste o buna "vahyin fetret dönemi" adını verdiği gibi Âişe'nin rivâyet ettiği hadiste de vahyin fetretinden söz edilmektedir. Bu durumda Zühri Cabir'in hadisini mana ile rivâyet etmiş ve iki görme arasındaki süreye "vahyin fetret dönemi" adını vermiş olabilir. Nitekim Âişe de bunu böylece açıklamış bulunmaktadır. Aksi taktirde Cabir eğer buna "vahyin fetret dönemi" adını vermiş ise nasıl olur da: Vahiy henüz inmemişti demiş olabilir.

Durum ne olursa olsun Zühri, Urve'nin Âişe'den rivâyet ettiği hadisi de Ebu Seleme'nin Cabir'den rivâyet ettiği hadisi de bilen birisidir. O Yahya b. Ebu Kesir ile ihtilaf edecek olurlarsa ilmi itibari ile daha geniş ve ona göre hıfzı daha sağlam birisidir. Fakat Yahya onu Ebu Seleme'ye birincisine dair soru sorduğunu zikretmekte. Cabir de bildiğini ona haber vermiş olmakla birlikte bundan daha önce bir şey inmiş olduğunu da bilmiyordu. Âişe ise bir şeyler indiğini tespit edip açıklamış bulunmaktadır.

Ayetlere gelince, İkra Sûresi'ndeki âyetler ile Müddessir Sûresi'ndeki âyetler bunu açıkça göstermektedir. Her iki hadis Kur'ân-ı Kerim ve aklın da delaleti ile birlikte uygun olan sıralamanın bu olduğu hususunda birbirini tasdik etmektedir.

İlk indirilen buyruklar: *"Yaratan Rabbinin adıyla oku! O insanı (sülük gibi yapışan) bir kan pıhtısından yarattı. Oku, Rabbin en kerim olandır. O, kâlemle öğretendir. O, insana bilmediğini öğretti."* (Âyet 1-5) olduğuna göre birinci âyet-i kerimede yüce yaratıcının varlığı tespit edilmektedir. İkinci âyette de böyledir. Hem ondan hem ikinci âyette nübüvvetin mümkün oluşuna ve Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in nübüvvetine de delalet vardır.

Birinci âyete gelince. O: *"Yaratan Rabbinin adıyla oku!"* (Âyet 1) buyurduktan sonra: *"O insanı (sülük gibi yapışan) bir kan pıhtısından yarattı."* (Âyet 2) buyurmaktadır. Böylelikle önce yaratmayı mutlak olarak sözkonusu etti. daha sonra ise özel olarak insanı alak/sülük gibi yapışan kan parçacığından yarattığını

belirtti. Bu ise bütün insanlar tarafından bilinen bir husustur. İnsanların hepsi insanın annesinin karnında yaratıldığını, onun bir alaktan olduğunu bilirler. İşte ademoğulları bunlardır.

Yüce Allah'ın: *"İnsan"* buyruğu bir cins ismi olup bütün insanları kapsar. Onun kapsamına ise çamurdan yaratılmış olan Âdem dahil değildir. Çünkü bu âyet-i kerimeden maksat yüce yaratıcıya dair delili beyan etmektir. Delillendirme/istidlal ise ancak delili kullanacak olanın bildiği bir takım önermeler ile yapılır. Maksat insanlara delalet edip onları hidâyete iletmektir. Onların hepsi de insanların bir kan parçacığından yaratıldığını bilirler.

Âdem'in çamurdan yaratılmasına gelince, bu ancak peygamberlerin verdikleri haber ile yahut başka bir takım delillerle bilinen bir husustur. Bundan dolayı peygamberliği kabul etmeyen Dehriyeciler ve onların dışındaki kâfirlerden bir kesim bunu kabul etmezler.

Bu ise onun (Âdem'in) bundan başka sûrelerde yaratılmasına dair sözkonusu edilenlerden farklıdır. Çünkü orada Âdem'in yaratılışını nübüvveti sabit kabul edenler için zikretmektedir. Bu sûre ise ilk nazil olan buyruktur ve bununla nübüvvet sabit olmaktadır. Bundan dolayı bu sûrede (peygamberin) haberi ile bilinen bir hususu zikretmemiştir. Aksine bu sûrede kan parçacığını görmeyen kimselere akıl, müşahede ve mütevatir haberler ile bilinen delili zikretmiştir.

Şanı yüce Allah insanın alak denilen "alaka"nın çoğulu olan bir kan parçacığından yarattığını zikretmektedir. Alaka ise küçücük bir kan parçacığı demektir. Çünkü bundan öncesi bir nutfedir. Nutfe ise bazı hallerde -insanın ihtilam olmasında olduğu gibi- rahmin dışında da düşebilir. Rahime de düşebilir. Sonra rahim onu alaka olmadan önce dışarıya atabilir. Böylelikle bu kan parçacığı insan hilkatinin başlangıcıdır. Onun kendisinden insanın yaratılması için bir alaka haline geldiği de bilinen bir husustur.

Yüce Allah Kıyame Sûresi'nde: *"O dökülen meniden bir damla değil miydi? Sonra o bir sülük gibi yapışan kan pıhtısı olmuş sonra (Allah onu) yaratmış, düzenlemiştir. Ondan erkek ve dişi iki sınıf yaratmıştır. Bunları yapanın ölüleri diriltmeye gücü yetmez mi?"* (Kıyame, 37-40) buyurmaktadır. Burada bu hususu topraktan gerçekleştirilecek olan ikinci yaratılışın mümkün oluşuna delil olarak zikretmektedir. Bundan dolayı bir başka yerde: *"Ey insanlar! Eğer öldükten sonra diriltilmekten yana şüpheniz varsa muhakkak Biz sizi (atanız Âdemi) topraktan yarattık. Sonra (soyundan gelenleri) nutfe (meni)den sonra alakadan (yarattık)."* (Hacc, 5) Kıyame Sûresi'nde insanın nutfeden yaratılışını delil göstermektedir.

Çünkü nutfe bütün insanlar tarafından bilinen bir şeydir. Hacc Sûresi'nde ise onun topraktan yaratıldığını zikretmektedir. Çünkü bu da kesin delillerle bilinen bir husustur. Ama ilk yaratılışın zikredilmesi yaratılışı yeniden tekrar etmenin mümkün oluşuna daha açık bir delildir.

Burada maksat ise ta baştan beri yüce yaratıcıya delil olacak hususu zikretmektir. Bundan dolayı o insanı bir kan parçasından yarattığını zikretmektedir ki o bir kan parçasından sonra bir çiğnem et haline gelir. Bu da (bir çiğnem et) ise ağızda çiğnenen küçük bir et parçası demektir. Daha sonra bu çiğnem ete şekil verilir ve sûretlendirilir. Nitekim yüce Allah: *"Sonra da şekli belli belirsiz bir çiğnem etten (yarattık). Size açıklayalım diye."* (Hacc. 5) buyurmaktadır. Çünkü rahim bazen onu şekillenmeden önce de dışarı atar/düşürür. Böylece yüce Allah insanlara gözleriyle gördükleri yaratılışlarının başlangıcını açıklamış bulunmaktadır.

İşte *"O insanı (sülük gibi yapışan) bir kan pıhtısından yarattı."* buyruğu ile gösterilen bu delilde bütün insanlar ortaktırlar. O halde bu delili görüp kullanacak olanlar insanlardır. Aynı zamanda delil, burhan, âyet/belge olanlar da yine onlardır.

O halde insan hem delildir hem de delili kullanandır. Nitekim yüce Allah: *"Kendi nefislerinizde de (deliller vardır). Artık görmez misiniz?"* (Zâriyât. 21); *"Onun gerçeğin ta kendisi olduğu kendilerine apaçık belli oluncaya kadar âyetlerimizi onlara hem âfâkta/dış dünyalarında hem kendi nefislerinde göstereceğiz."* (Fussilet. 53) buyurmaktadır. Bu da yüce Allah'ın bir başka âyet-i kerimedeki: *"Yoksa onlar bir şeysiz (yaratıcısız) mı yaratıldılar? Yoksa yaratanlar onlar mıdır?"* (Tur. 35) buyruğu gibidir.

Bu ise insanın kendisinden hareketle bildiği gerek kendisi hakkında gerekse gördüğü hem cinsleri hakkında ibretle düşündüğü zaman ibret aldığı bir delildir. O bunu hem ilk yaratılışa/mebde'e hem de sonraki yaratılışa/meade delil olarak görür. Nitekim yüce Allah: *"İnsan: Ben öldükten sonra mı diriltilip, çıkarılacakmışım? der. (Peki) insan daha önce hiçbir şey değilken gerçekten Bizim kendisini yarattığımızı düşünmez mi?"* (Meryem. 66-67) ve: *"Kendi yaratılışını unutarak bize bir misal getirip: Çürümüş haldeki kemikleri kim diriltecek? dedi. De ki: Onları ilk defa yaratan kim ise onları diriltecektir. O her türlü yaratmayı en iyi bilendir."* (Yâsîn. 78-79) buyurmaktadır.

Aynı şekilde Zekeriyya da yaşlılığına rağmen bir çocuğunun doğacağının haber verilmesine hayret ettiği zaman yüce Allah ona: *"Dedi ki: Rabbim, eşim kısır bir kadın, benim ise yaşlılıktan kemiklerim kurumuşken nasıl oğlum olabilir.*

Dedi ki: "Öyle. (Ama) Rabbin buyurdu ki: Bu, benim için pek kolaydır. Çünkü sen daha önce bir şey değilken seni yarattım." (Meryem. 8-9) buyurmuş ve ilk yaratılış/mebde ve sonraki yaratılış/mead hakkında söylediği: *"Yaratıkları ilkin yoktan var eden sonra da onu tekrar iade eden O'dur."* (Rûm. 27) buyurduğu gibi: "Şüphesiz ki o ona göre daha kolaydır" buyurmamıştır.

Şanı yüce Allah: *"Yaratan"* buyurduktan sonra: *"O insanı (sülük gibi yapışan) bir kan pıhtısından yarattı."* buyurmaktadır. Böylelikle bütün yaratılmışları ihtiva eden bir sûrette "yaratma"yı mutlak olarak sözkonusu ettikten sonra muayyen olarak insanın yaratılışını sözkonusu etti. Böylelikle sonradan hâdis olduğu bilinen her bir şey onun: *"Yaratan"* buyruğunun kapsamına girmiş olmaktadır.

Yaratmaktan sonra kâlemle yazı yazmak ve insana bilmediğini öğretmekten ibaret olan "öğretme"yi sözkonusu etti. Böylelikle nübüvvetin mümkün oluşuna delil gösterilen bu öğretmeyi özellikle zikretmiş oldu.

Burada bir başka yerde: *"O en yüce Rabbinin ismini tesbih et! O ki yaratıp, düzenleyendir. O ki takdir edip, yol gösterendir."* (A'lâ. 1-3) buyruğunda ve Mûsâ (aleyhisselâm)'ın: *"Rabbimiz bütün her şeye hilkatini verip sonra da doğru yolu gösterendir."* (Taha. 50) buyurduğu gibi burada da şanı yüce Allah hem insanı hem diğer canlıları kapsayan genel hidâyeti sözkonusu ederek "hidâyetten/doğru yola iletmekten" söz etmemektedir. Çünkü bu özel öğretme gelen hidâyeti gerektirmekle birlikte aksi sözkonusu değildir. Bu ise tür olarak öğretmekten daha ileri derecede nübüvveti ispatlayabilir.

Esasen insanı bir nebi yapmak bir kan parçacığını canlı, ilim sahibi, nâtık, işiten, gören ve konuşan türlü bilgileri edinmiş bir insan yapmaktan daha büyük bir iş değildir. Tıpkı ilk yaratmanın onun için onu yeniden iade etmekten daha kolay olmadığı gibi. İlk olarak yaratmaya kadir olan tekrar diriltmeye/meade nasıl kadir olmaz. Böyle bir öğretme kudretine sahip olan nasıl öbür öğretme kudretine sahip değildir? Hem o her şeyi bilendir ve o dilemedikçe hiçbir kimse onun ilminden hiçbir şey kuşatamaz.

Yüce Allah ilk olarak *"Kâlem ile öğretti"* buyurarak öğretmeyi ve öğreteni mutlak olarak sözkonusu etti. Herhangi bir öğretici türünü özel olarak zikretmedi. Dolayısıyla yaratmak onların hepsini kapsadığı gibi öğretmek de meleklerin de onların dışındaki insanların ve cinlerin de öğretimlerini kapsadı.

Kâlemle öğretmeyi sözkonusu etmesi ise bunun yazı yazmayı öğretmeyi gerektirdiğinden dolayı. Yazı ise lafız ile örtüşür. Bu ise beyan ve kelam demektir. Diğer taraftan lafız kalpteki akıl ile kavranılan manalara da delalet eder. Böylelikle onun kapsamına kalpteki her bir ilim dahil olur.

Zihnin dışında bizatihi sabit bir hakikati bulunan sonra da zihnin ve kalbin tasavvur edip dilin onu ifadelendirdiği kâlemin de yazdığı her bir şeyin aynı zamanda aynî. zihni. lafzi ve resmi varlığı vardır. Aynlar arasında zihinlerde. dillerde ve parmakların ucunda onun varlığı bulunur. Fakat birincisi (ayni varlık) odur. Diğer üçüne gelince bunlar da ona mutabık misalleridir. Birincisi mahluk olandır. Diğer üçü ise öğretilen şeylerdir. Bu durumda yaratmanın ve öğretmenin sözkonusu edilmesi dört mertebeyi de kapsamasından dolayıdır. Bunun için yüce Allah: *"Yaratan Rabbinin adıyla oku! O insanı (sülük gibi yapışan) bir kan pıhtısından yarattı. Oku, Rabbin en kerim olandır. O, kâlemle öğretendir. O, insana bilmediğini öğretti."* (Âyet 1-5) buyurmaktadır.

İnsanlar mahiyetlerin yaratılmış olup olmadıkları hususunda ihtilaf halindedirler. Acaba her bir şeyin mahiyeti onun varlığından fazla (ayrı) bir şey midir? Nitekim bu husus başka bir yerde genişçe açıklanmıştır.[274] Bu hususta doğru olan açıklanmış ve onun ancak zihinde tasavvur olunan ve dışarıda (zihnin dışında) var olan şey olduğu beyan edilmişti.

Eğer mahiyetten kasıt zihinde tasavvur olunan. varlıktan maksat da dışarıda bulunan ise yahut bunun aksi ise mahiyet var olandan farklıdır. Fakat ayni varlıklarda bulunanın zihinlerde bulunandan farklı olması hali müstesnadır.

Şâyet mahiyetten maksat zihinde yahut dışında bulunan ya da her ikisi kastolunursa "varlık" ile de aynı şeyi kastedecek olursak dışarıdaki varlık dışarıda var olan mahiyettir. Aynı şekilde bundan zihinde bulunan da bizzat odur. Dolayısıyla dışarıda iki ayrı şey değildir. Şanı yüce Allah ise zihinlerde olanı bilir. ayni olarak var olanı yaratır. Her ikisi de onun mahlukudur.

Fakat şanı yüce Allah dışarıda var olanı halik olarak var etmiş. zihinde bulunanı da ta'limi/öğretilen bir varlık olarak var etmiştir. Çünkü *"Yaratan Rabbinin adıyla oku! O insanı (sülük gibi yapışan) bir kan pıhtısından yarattı. Oku, Rabbin en kerim olandır. O, kâlemle öğretendir. O, insana bilmediğini öğretti."* (Âyet 1-5) buyurmaktadır.

Yüce Allah'ın: *"Kâlem ile (yazı yazmayı) öğretti"* buyruğunun kapsamına yazıcı meleklere öğretmesi de dahildir. İndirilen kitapların yazılmasına öğretme de dahildir. O Tevrat ve Kur'ân-ı Kerim gibi indirdiği kelamının kâlem ile yazılmasını öğretmiştir. Hatta Mûsâ'ya Tevrat'ı yazan odur.

Muhammed'in ümmi bir nebi olması ise ona verilenin olağanüstü bir mucize

274 Şeyhu'l-İslâm er-Raddu Ala'l-Mantıkiyyin. 64-69'da buna dair açıklamalarda bulunmuştur.

oluşunun tamamlayıcı bir unsuru olduğu gibi onu öğretmenin her türlü öğretmeden de en büyük olduğunun beyan edilmesinin tamamlayıcı bir unsurudur. Yüce Allah'ın: *"Sen bundan önce hiçbir kitap okumuş değildin ve sağ elinle de onu yazmamıştın. O zaman bâtıl söyleyenler elbette şüphe ederlerdi."* (Ankebût, 48) buyruğunda ifade edildiği gibi. Çünkü ondan başkası, başkasının yazdığı şeyleri öğrenir. Kendisi ise ne yazacaklarını insanlara öğretmiştir. Allah da bunu ona bu Kur'ân'ı ona vahyetmek sûretiyle öğretmiştir.

İşte Allah'ın üzerine indirdiği bu kelam onun nübüvvetinin bir âyeti/mucizesi, delili ve burhanıdır. Onun benzerini hiçbir insan ve hiçbir cin ortaya koyamaz: *"De ki: Andolsun bu Kur'ân'ın bir benzerini getirmek için insanlar ve cinler bir araya toplansalar birbirine yardımcı olsalar dahi yine benzerini getiremezler."* (İsra, 88); *"Yoksa onlar: Onu kendiliğinden uydurdu, mu diyorlar? De ki: Öyle ise, eğer doğru söyleyenler iseniz, siz de onun benzeri bir sûre getirin. Hatta Allah'tan başka kimi çağırabilecekseniz çağırın!"* (Yunus, 38) buyurmaktadır. Diğer âyette de: *"Öyleyse haydi siz de onun gibi uydurma on sûre getirin. Allah'tan başka kime gücünüz yetiyorsa onları da çağırın. Eğer doğru söyleyenler iseniz. Eğer bunun üzerine size cevap vermezlerse bilin ki, demek o ancak Allah'ın ilmiyle indirilmiştir. Ve gerçekten O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. Artık müslüman oluyor musunuz?"* (Hud, 13-14) buyurmuştur.

Yaratıcının ve Nübüvvetin İsbatı Hususunda İzlenen Yollar

Başka bir yerde, insanların yaratıcının ve nübüvvetin ispat edilmesi hususunda izledikleri yollarını ve sünnete muhalif bir takım hususları ihtiva eden bütün yolların, şeriate bir muhalefet olduğu gibi aklî bakımdan da bâtıl olduğunu genişçe açıklamış bulunuyoruz.

Kelamcılar arasında meşhur olan yol ise arazların hâdis oluşunu, cisimlerin hâdis oluşuna delil göstermek yöntemidir.

Biz buna dair açıklamaları ve bunun şeriate de akle de aykırı olduğuna dair geniş açıklamaları daha önceden yapmış bulunuyoruz. Aynı zamanda insanların bir çoğu bunu şeriatte bir bid'at olduğunu da bilirler. Fakat ilim bakımından bunun tutarsızlıklarını bilmezler. Hatta bazıları bunların akıl ve şeriat bakımından doğru olduğunu ve bunu İbrahim el-Halil (aleyhisselâm)'ın yolu olduğunu dahi zannedebilirler. Bununla birlikte bu kanaatin de yanlışlığı bir başka yerde açıklanmış bulunmaktadır.[275]

275 Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiyye bu hususta Der'u Teâruzi'l-Akli ve'n-Nakl ve Tefsiru Sûreti'l-İhlas adlı eserinde açıklamalarda bulunmuştur.

Burada maksadımız ise şudur: Sıfatları kabul eden bir takım kelamcılar ehl-i sünnetin yolunu izlemek istediler ama onların elinde bu yoldan başka bir yol yoktu. Bundan dolayı insanın yaratılışını delil gösterdiler. Fakat âyet-i kerimede olduğu gibi onun yaratılışını delil kabul etmeyip aksine başka hususlarla ona dair delil gösterdiler. Nutfenin ârâzlarının hâdis oluşunun bedihi olarak ve duyular ile bilineceğini zannettiler. Onun cevherlerine gelince, cisimlerin tümünün münferit cevherlerden mürekkep olduklarını, insanın ve başkasının yaratılışının ise ancak o cevherlerde cem'/bir araya getirmek ve fark/dağıtmak sûretiyle yeni bir takım arazlar meydana getirmek olduğuna ve bunun bir aynın ihdas edilmesi olmadığına inandılar.

Böylelikle onlar insanın yaratılmış olduğunu delillendirmek istediler. Onun yaratılmış olduğu sabit olunca da: Şüphesiz onun bir yaratıcısı vardır dediler.

Onun yaratılmış olduğuna da ârâzı ve nutfenin alakanın ve bir çiğnemlik etin hâdis ârâzlardan kurtulamadığını delil gösterdiler. Çünkü onlara göre cevherler bazen bir araya gelip toplanır bazen dağılır. Dolayısıyla toplanmaktan ve dağılmaktan hiçbir şekilde uzak kalamaz. Bunlar ise iki hâdis durumdur. O halde insan da hâdislerden uzak kalamamaktadır. Hâdislerden uzak kalamayan ise başlangıcı olmayan hâdislerin imkânsızlığından ötürü hâdisdir.

İşte Eş'ari'nin "el-Luma' fi'r-Reddi Alâ Ehli'l-Bida'" adlı eserinde izlemiş olduğu yol budur. Onun mezhebine mensup alimler de buna çok sayıda şerhler yazdılar. Aynı şekilde onun "Ehlu's-Suğr/Serhatlerde Yaşayanlara" risalesinde de böyledir. O yüce Allah'ın: *"Dökmekte olduğunuz meniden bana haber verin. Onu siz mi yaratıyorsunuz? Yoksa yaratanlar Bizler miyiz?"* (Vâkıa, 58-59) buyruğunu zikrederek insanın yaratılmış olduğuna, onun bir araya gelmekten ve ayrılmaktan uzak kalamayan cevherlerde mürekkep oluşunu ve böylelikle hâdislerden uzak kalamadığı için onun da hâdis olduğunu delil gösterdi.

Bu izlenen yöntem ise cisimlerin tamamının böyle olmasını gerektirir.

Bu ise Cehmiyye'nin, Mutezile'nin ve Ebu Hanife, Malik, Şafii ve Ahmed'in mezheplerine mensup dört mezhebe ve başkalarına müntesip müteahhirundan onlara tabi olanların izlemekte olduğu bir yoldur. Bunu Kadı İbn Akil ve başkalarının böyle olduğunu zikretmişlerdir. Ayrıca Ebu'l-Meani el-Cuveyni ile et-Tetimme adlı eserin sahibi[276] ve başkaları da bunu zikretmişlerdir. Yine bunu

276 Ebu Said Abdurrahman b. Me'mun olup el-Mütevelli en-Neysaburi diye bilinir. Döneminde Şafiilerin üstadı idi. et-Tetimme ise "el-İbane Fi Fıkhi Şafii" adlı eseri tamamlamasının adıdır. 478 yılında vefat etmiştir.

Ebu'l-Velid el-Bâci[277] Ebu'l-Bekr İbnu'l-Arabi[278] ve başkaları bunu zikrettikleri gibi Ebu Mansur el-Mâturidi[279] es-Sâbuni[280] ve başkaları bunu zikretmişlerdir.

Fakat insanın yaratılışını delil gösteren bu gibi kimseler insanda bu olduğunu varsayarken Kur'ân'ın yolunun bu olduğunu zannetmişler, bu hususta sözü alabildiğine uzatmışlar, pek çok incelikleri ele almışlar ve nihâyet insanın aynî olarak da onu meydana getiren cevherleriyle de yaratılmış olduğuna delil gösterdiler. Çünkü onlar his/duyu organları ile ve aklın bedihi yolla bildiği hususların cevherlerin hâdis oluşu değil ârâzın hâdis olduğunu zannetmişler ve yüce Allah'ın meydana getirdiği bulut, yağmur, ekin, mahsul, insan ve hayvan gibi hâdislerde ancak bir takım ârâzlar hâdis olduğunu ve bunların aslında daha önce var olan cevherlerin/özlerin bir araya getirilip dağıtılmasından ibaret olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Yine onların iddialarına göre bir kimsenin kendisinden başka aynî varlıkların hâdis olduğunu ne müşahede yolu ile ne de aklın zorunluluğu ile bilebilir. O bunu ancak kendilerinin delillendirdikleri gibi delillendirirse bilebilir. Bunun için şöyle derler: Var olan şeyler cevherlerde hâdis olan ârazlardır. Bu cevherler ise ârâzlardan uzak kalamazlar. Çünkü cevherlerin ârâzlardan uzak kalmaları imkânsızdır.

Sonra şöyle derler: Hâdislerden uzak kalamayan her bir şey de hâdisdir.

Bunu da şu esasın üzerine bina etmişlerdir: Cisimler bölünmeyi kabul etmeyen bağımsız cevherlerden mürekkeptir. Cisimlerin ise birinin diğerine dönüşmesi mümkün değildir.

277 Süleyman b. Halef b. Sa'd el-Kurtubi Ebu'l-Velid el-Bâci'nin biyografisi daha önce verilmişti. Ayrıca bk. ed-Dibacul Muzehher, 120; el-Vefayat, I, 210; Fevatü'l-Fevad, I, 175; Nefhut-tib, I, 361; Tehzibu İbn Asakir, VI, 248.

278 Muhammed b. Ebu Abdullah b. Muhammed el-Meafiri el-İşbili el-Maliki Ebu Bekr İbnu'l-Arabi hadis hafızlarından bir hakim/kadıdır. İşbiliye'de dünyaya gelmiş Meşrika yolculuk yapmış, delillendirmede oldukça ileri bir mertebeye ulaşmış, din ilimlerinde içtihad rütbesine varmış, hadis, fıkıh, usül ve tefsire dair pek çok eser tasnif etmiştir. Fas yakınlarında vefat etmiş ve orada defnedilmiştir. (543 h.) Ahkamu'l-Kur'an el-Kamas fi Şerhi Muvattai İbn Enes en-Nasih vel Mensuh ve buna benzer birçok eseri daha vardır.

279 Muhammed b. Muhammed b. Mahmud Ebu Mansur el Maturidi'nin daha önce biyografisi hakkında bilgi verilmişti. 333 h. yılında vefat etmiştir.

280 Nûruddin Ebul Mehanid Ahmed b. Ebu Bekr es-Sabuni el-Buhârî el-Hanefi, 580 h. yılında vefat etmiştir. kelam ilmine dair el-Kifaye ve'l-Hidaye isimli eserin müellifidir. Maturidi de o da hanefidir. Dr. Umeyra bunun muhaddis es-Sabuni olduğunu zannederek biyografisini vermiştir.

Selefin çeşitli ilim adamlarının ve aklî ilimlerle uğraşanların çoğunluğu ise münferit ve tek başına sabit olduğunu kabul ettikleri cevher hususunda bunlara muhalefet ederler ve cisimlerin birbirlerine dönüşebileceğini kabul ederek şöyle derler: Yüce Rabb aynlarda her zaman hâdis olanları var eder durur. Nitekim Kur'ân-ı Kerim de buna delildir.

İşte bundan dolayı bu yol aklî ve şer'i bakımdan bâtıl bir yoldur ve bu aklın bir mükaberesi/bile bile hakka karşı çıkmasıdır. Çünkü insanın önceleri yokken sonradan ihdas olunan bir yaratık olması bütün insanlar tarafından kesin olarak bilinen bir husustur. Herkes önceleri yokken sonradan annesinin karnında hâdis olduğunu/meydana geldiğini ve onun ayn'ının hâdis olduğunu bilir. Yüce Allah'ın: *"Çünkü sen daha önce bir şey değilken Ben seni yarattım."* (Meryem. 9); *"Peki insan daha önce hiçbir şey değilken gerçekten Bizim kendisini yarattığımızı düşünmez mi?"* (Meryem. 67) buyruklarında ifade edildiği gibi.

Bu ayrıca kendisine delil getirilmeyi gerektiren hususlardan değildir. Eğer onların bu delillendirmeleri doğru olsaydı bile ayrıca bu husus kendisi için delil getirilmeyecek kadar açık ve seçik olduğuna göre ya bu delillendirme bâtıl olduğuna göre durum nedir?

Onların: Şüphesiz hâdis olan şeyler sadece ârâzlardır. Ve o da bağımsız cevherlerden mürekkeptir şeklindeki sözleri iki bâtıl iddiadır. Bunların doğrulukları bilinemez. Hatta bunların bâtıl oldukları bilinen bir husustur.

İnsan cevherinin de cevherin dışında onun yaratıldığı madde olan alak/kan parçacığının da hâdis olduğu yüce Allah'ın: *"O insanı bir kan parçacığından yarattı."* (Âyet 2) buyruğundan bilinmektedir.

Onun münferit cevherlerden mürekkep oluşuna gelince. Bu doğru değildir. Eğer doğru olsa dahi ancak ilk önermeler mahiyetindeki dinin aslını teşkil etmekten uzak, oldukça incelikli bir takım deliller yoluyla ancak bilinebilir. Çünkü bu önermelerin bedihi olarak bilinen apaçık ve temel önermeler olması gerekir.

Böylelikle onların izledikleri yol bilineni inkâr etmeyi de ihtiva etmektedir ki bu da hâdis ayn'ların hâdis oluşudur. Bu da herkes tarafından bilinen bir husustur. Bilinmeyen hatta bâtıl olan bir şeyin de isbatıdır. Çünkü onların ihdas edilerek meydana getirilmeleri ancak cevherleri bir araya toplayıp dağıtmak ve sadece bir takım ârâzları ihdas edip meydana getirmektir. Bundan dolayı onların bu şekilde cevherler ve ârâz yolunu kullanarak delillendirmede bulunmalarını dinin önder alimleri kabul etmemiş ve onların bu hususta bid'atçi olduklarını hatta aklen ve şer'an dalalette olduklarını açıkça göstermişlerdir. Nitekim bun-

dan başka bir yerde selefin ve imamların onlar hakkındaki açıklamaları geniş bir şekilde gösterilmiştir. Çünkü bu tür açıklamalar pek çoktur.

Kur'ân-ı Kerim insanın: *"İnsanı bir kan parçacığından yarattı"* gibi insanlar tarafından bilinen bir hususu delil göstermiştir. Bunlar ise bu bilinen hususu ele alarak bunun bilinmeyen hatta varlığı şüpheli bir husus olduğunu ileri sürdüler. Sonra da onlar kendisi vasıtası ile bilinen bir şey olacağını kabul ettikleri delili zikrettiklerini ileri sürerek onun hâdis oluşuna delil teşkil etmeyen ama ancak bir şüpheden ibaret ve oldukça tutarsız bir takım gerekleri de beraberinde getiren delil olduğu zannolunan bâtıl bir delil zikrettiler.

Böylelikle onlar akıl ile sonra şeriat ile bilinen bir hususu inkâr ettiler ve gerçekte akıl ve şeriat açısından bâtıl olan akıl ile bilinen bir yol olduğunu iddia ettiler. Bu durumları ile yüce Allah'ın: *"Eğer biz dinleseydik ve aklımızı kullanmış olsaydık cehennemlikler arasında olmazdık."* (Mülk, 10) buyurduğu kimselere benzemiş oldular.

İşte bu şeklide nübüvvetin isbatı ve mümkün oluşu ölümden sonra dirilişin/meadın isbatı ve mümkün oluşu hususunda onlar yüce Allah'ın kendisi ile kullarını hidâyete ilettiği ve kesin ilmi gerektiren gerçek doğru yolu bırakıp şüpheyi, şaşkınlığı ve tereddütü doğuran bir yola yöneldiler. Bundan ötürü şöyle denilmiştir: Bid'atçi kelamcıların varacakları nihai nokta şüphe, bid'atçi sufilerin varacakları nihai nokta şathiyyâttır/ipe sapa gelmez iddialardır.

Diğer taraftan bunların akla ve şeriata uymayan bâtıl bir takım gerekleri/sonuçları da ortaya çıkar. Böylelikle onlar aklî hususlarda safsata, sem'i hususlarda da karmatiliğe mecbur eden onun gereklerini de yerine getirmek/ortaya koymak zorunda kaldılar. Nubuvvetin, meadın delilleri ile rububiyetin delilleri ile ilgili bir takım sözler söyleyerek bunların delil olduklarını iddia ettiler. Halbuki tahkik edilmesi halinde bunların delil olmadıkları ortaya çıkar. Bu sebeple onların bir kısmı diğer bir kısmının delillerini tenkit eder.

Eğer doğru bir delili ortaya koymuşlarsa o -ibareler farklı olsa dahi- rasûlün getirdikleri ile örtüşen bir delildir.

Bundan dolayı bazıları bazen sahih bazen sahih olmayan bir delili delil diye gösterebilir. Bu delile bir diğeri tenkitte bulunur ve kendisinin ondan daha iyi bir delil ortaya koyacağını iddia eder. Diğer taraftan onun daha iyi olacağını iddia ettiği o delil öbürünün zikrettiği delilden daha alt seviyede bir delil olur. Onlar tanımlarda çoğunlukla bu duruma düşerler. Birileri öbürlerinin tanımlarını eleştirir ve kendisi ya onun gibi yahut ondan daha aşağı bir tanım ortaya koyar.

Bütün tanımlar da aynı türden olur. Hepsi ile eğer maksat tanımı yapılan ile başkalarını birbirinden ayırdetmek kastı ile yapılırsa doğru olur. Fakat: Tanımlar tanımı yapılanın mahiyetini tasvir etmeyi ifade eder diyenlere gelince -nitekim mantıkçılar böyle der- bunlar hata etmiş ve doğru yolu kaybetmiş kimselerdir. Nitekim bunu bir başka yerde genişçe açıkladık. Halbuki tanım aslında tanımı yapılan varlıkların sınırlarını bildirir. Ve onun için isim düzeyinde bir delildir. Fakat ismin toplu olarak delalet ettiği hususu o etraflıca zikreder. Çünkü o da bir başka yerde genişçe açıklandığı gibi delillerden bir türdür.[281]

O halde burada maksadımız Kur'ân-ı Kerim'in açıkladığı gibi ilim ve kesin bilgi ifade eden yol ile şer'an ve aklen bâtıl olan bid'at ehlinin yollarından böyle olmayan yollar arasındaki farka dikkat çekmektir.

Rabbin Sıfatları

Yüce Allah: *"Oku Rabbin en kerim olandır. O kâlemle (yazmayı) öğretendir. İnsana bilmediğini öğretti."* (Âyet 3-5) buyruklarında yüce Allah yaratanın kendisi olduğunu haber verdikten sonra kendisine kerim adını vermiş ve en kerim olmakla nitelendirmiştir. Böylelikle onun yaratılmışlara nimet ihsan ettiği ve onları övülmeye değer amaçlara kadar ulaştırdığını göstermek istemiştir. Nitekim bir başka yerde: *"O ki yaratıp düzenleyendir, O ki takdir edip yol gösterendir."* (A'la. 2-3) buyurmaktadır. Mûsâ (aleyhisselâm) da: *"Rabbimiz bütün her şeye hilkatini verip sonra da doğru yolu gösterendir."* (Taha. 50) demiş. İbrahim el-Halil (aleyhisselâm) da: *"O beni (yoktan) yaratandır ve bana doğru yolu gösterendir."* (Şuarâ. 78) demişti.

Yaratmak başlatmayı/başlamayı, kerem/kerim olmak sona ermeyi ihtiva eder. Nitekim yüce Allah Fatiha Sûresi'nde: *"Âlemlerin Rabbi"* buyurduktan sonra: *"Rahman, Rahim"* buyurmaktadır.

"Kerem" lafzı güzellikleri ve övülmeye değer hususları ifade eden kapsamlı bir lafızdır. Bundan maksat soyut olarak bir şeyler vermek değildir. Aksine bir şeyler vermek onun anlamının tamamlayıcı bir unsurudur. Çünkü başkasına ihsanda bulunmak güzelliklerin tamamıdır. Kerem/kerim olmak ise hayrın çokluğu ve kolaylıkla yapılmasıdır. Bundan dolayı Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem): "Sizler üzüme "kerm" demeyiniz. Çünkü kerm/kerim olan müminin kalbidir"[282] buyurmaktadır.

281 Buna dair geniş açıklamayı er-Raddu Ala'l-Mantıkiyyîn adlı eserinde yapmıştır.
282 Buhârî. 6183; Müslim. 2247.

Onların üzüme "kerm" demelerinin sebebi ise hem yaş hem kuru yenilen hem de sıkılan bir meyve olarak meyvelerin en faydalı oluşundan dolayıdır. Bu sebeple ondan türlü türlü ihtiyaç karşılanır. Ayrıca o hurmaya göre daha yaygın bulunur. Hemen hemen her yerde yetişir. Hurma ağacı ise ancak sıcak ülkelerde bulunur. Bundan dolayı yüce Allah insanın rızkı ile ilgili olarak: *"Öyleyse insan yediğine bir baksın: Şüphesiz ki Biz suyu bol bol dökeriz. Sonra da yeri gereği gibi yararız. Böylece orada taneler bitiririz: Üzümler, sebzeler, zeytinlikler, hurmalıklar, sık ve bol ağaçlı bahçeler, meyveler ve otlaklar. Sizin için de, davarlarınız için de birer fayda olmak üzere."* (Abese. 24-32) buyruğunda öncelikle üzümü sözkonusu etmiştir. Cennetin niteliği hususunda da: *"Şüphe yok ki takva sahipleri için bir kurtuluş vardır. Bahçeler ve üzüm bağları da."* (Nebe. 31-32) buyurmuştur.

Bununla birlikte Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in üzüm bağına "kerm" demeyi yasaklayarak: "Kerm müminin kalbidir" buyurması ise dünyada müminin kalbinden daha çok ve hayrı daha büyük bir şeyin bulunmamasından dolayıdır.

Esasen güzel ve övülen bir şey "kerem" ile nitelendirilir. Nitekim yüce Allah: *"Yeryüzüne bakmazlar mı ki? Biz orada her güzel/kerim çiftten nice bitkiler bitirdik."* (Şuarâ. 7) buyurmaktadır. İbn Kuteybe dedi ki: Her güzel çiftten demektir. Zeccac dedi ki: Burada çift tür demektir. Kerim ise övülmeye değer demektir. Başkaları ise "her çift" her sınıf ve her tür demektir. "Kerim" ise insanların ve davarların yedikleri bitkilerin nebatatın güzel olanları demektir. Mesela: Hurma ağacının yüklendiği meyvenin olgun ve güzel olduğunu anlatmak için (نخلة كريمة) ve sütü çok olan dişi deveyi anlatmak için (ناقة كريمة) denilir.

Şa'bî'den de şöyle dediği rivâyet edilmektedir: İnsanlar da yerin bitirip yetiştirdiklerindendir. Buna göre cennete giren kerimdir, cehenneme giren ise lein/adi ve bayağıdır.

Kur'ân-ı Kerim'de insanlar arasında Allah'ın değer verdiği kerim/değerli kimseler olduklarına ve aralarında değer vermeyip alçalttığı kimselerin bulunduğuna delil teşkil etmektedir. Nitekim yüce Allah: *"Şüphesiz ki Allah katında sizin en şerefliniz/keriminiz en takvalı olanınızdır."* (Hucurat. 13) ve: *"Allah'ın hor kıldığını yüceltebilecek/kerim mertebesine çıkartabilecek kimse yoktur. Muhakkak Allah dilediğini yapar."* (Hacc. 18) buyurmuştur.

Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) de Muaz b. Cebel'e (zekat tahsilatını yapmak üzere gönderdiğinde) "Onların mallarının kerim/değerli olanlarını almaktan

sakın, mazlumun bedduasından kendini koru. Çünkü onun bedduası ile Allah arasında bir perde yoktur"[283] buyurmuştur. Malların kerim olanları/değerlileri ise onların ihtiyaç duydukları ve onlardan yararlandıkları sebebiyle sahipleri için kerim/değerli olan davarlar ve daha başka varlıklarıdır.

Şanı yüce Allah hem ismi tafdil kipi ile hem de elif lam ile ta'rif ederek/tanımlı isim haline sokarak kendisinin "el-ekram: en kerim" olduğunu haber vermektedir. İşte bu "(وربك أكرم): Rabbin daha kerim olan birisidir" denilmiş olmasına göre "el-ekram: en kerim" olanın yalnız kendisi olduğuna delildir. Çünkü öbür türlü söyleyiş hasır/yalnızca Allah'ın öyle olduğu manasına delalet etmez. Fakat "(الأكرم): En kerim" lafzı bu şekliyle hasra delalet eder.

Yine yüce Allah, "(الأكرم من كذا): Şundan daha kerim" buyurmayarak ismi mutlak olarak zikrederek kayıtsız ve şartsız bir sûrette "el-kerim"in kendisi olduğunu beyan etmek istemiştir. İşte bu da onun daha ilerisi bulunmayan ve hiçbir eksiği de olmayan keremin en ileri vasfına sahip olduğuna delildir.

İbn Atiyye dedi ki: Daha sonra yüce Allah ona ünsiyet vermek üzere: *"Oku! Rabbin en kerim olandır."* (Âyet 3) buyurmaktadır. Böylece ona şöyle demiş gibi oluyor: Sen emrolunduğunu yapmaya devam et. Senin Rabbin bu uyduruk rabbler gibi değildir. Aksine o hiçbir eksikliğin kendisine erişmediği en kerim olandır. O halde o sana yardım edecek ve seni güçlendirecektir. Galip getirecektir.[284]

Derim ki: Seleften birisi şöyle demiştir:[285]

"Sizden herhangi bir kimse kendisi için değerli/kerim olan kimseye hediye etmekten utanacağı bir şeyi Allah için hediye vermesin. Çünkü şüphesiz Allah kerimlerin en kerim olanıdır." Yani o ikramı her şeyden daha çok hak edendir. Çünkü o her bir şeyden daha kerimdir.

Ayrıca yüce Allah celal ve ikram sahibi olandır. O halde ta'zim edilmeyi de kendisine ikram edilmeyi de hak eden odur. İclal ta'zim etmeyi, ikram da övmeyi ve sevmeyi ihtiva eder.

Nitekim bu husus müminin nitelikleri sözkonusu edilirken söylenen: Ona bir tatlılık ve bir heybet ihsan olunmuştur denilmesine benzer.[286] Hind b. Ebu Hâle'nin Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in niteliklerine dair hadisinde de şöyle denilmektedir: Onu açıkça gören bir kimse onun heybetinden etkilenir.

283 Buhârî, 1458.
284 el-Muharrar el-Veciz, XVI, 338.
285 Asıl yazmanın kenarına bunun Urve b. ez-Zübeyr olduğu kaydedilmiştir (Abdussamed).
286 Bunu İbnu'l-Kayyim Cilaü'l-Efham 120'de Hasan-ı Basri'den nakletmektedir.

Onunla oturup kalkarak onu tanıyan bir kimse de onu sever."[287] Bunun böyle olması ise mülkün ve hamdin yalnızca yüce Allah'a ait olmasından dolayıdır.

Buna dair genişçe açıklama başka yerlerde yapılmış ve ehl-i sünnetin yüce Allah'ı ilahi kudret, hikmet ve rahmet ile nitelendirdikleri beyan edilmiştir. İşte ona ibadet edip ona hamd edenler onlardır. O başkaları arasında ibadet edilmeyi yalnız hak edendir. İbadet ise en ileri derecedeki zilleti en ileri derecedeki sevgiyi de ihtiva eder. Cehmiyyeden ve onlara muvafakat edenlerden onun sevilmesini inkâr eden kimselerin söyledikleri sözlerin gerçek manası onun ibadet edilmeyi hak etmediğidir. Nitekim onların hikmetsiz ve rahmetsiz olarak iş yapar şeklindeki sözleri de ona hamd edilmemesini gerektirir.

Onlar onu ancak kudret ve kahr ile nitelendirirler. Bu ise sadece onu iclâli/tazimi gerektirir. Ona ikramı muhabbeti ve hamdi gerektirmez. Halbuki yüce Allah ekrem/en kerim olandır. Yüce Allah: "*Şüphe yok ki Rabbinin azapla yakalayıverişi pek çetindir. Çünkü ilkin var eden de, diriltecek olan da yalnız O'dur.*" (Buruc. 12-13) buyurduktan sonra: "*O çok mağfiret eden, pek sevendir. Arşın sahibidir, Meciddir. Ne dilerse yapandır.*" (Buruc. 14-16) buyurmaktadır. Şuayb de: "*Rabbinizden mağfiret dileyin ve sonra O'na tevbe edin. Şüphesiz Rabbim rahmet edicidir Vedud'dur/çok sevendir.*" (Hud. 90) demiştir.

İlk inen buyruklarda yüce Allah kendisini yaratmakla en kerim olmakla nitelendirdiği halde cehmiyyenin kabul ettiği onun yaratıcı olmasından ibarettir. Bununla birlikte onun yaratıcı oluşunu kabul edişlerinde de kusurları vardır. Onu kerem sahibi, merhametli ve hikmet sahibi olmakla da nitelendirmezler.

Bunların lafızlarını mutlak olarak zikretseler bile onlar bunlarla gerçek manalarını kastetmezler. Aksine onlar bu lafızları Kur'ân-ı Kerim'de geldikleri için mutlak olarak kullanırlar. Sonra da onun isimleri hususunda eğriliğe saparlar. Kelimeleri yerlerinden oynatarak tahrif ederler. Kimi zaman: Hikmet kudretin kendisidir derken kimi zaman meşiettir derler. Bir başka zaman da ilimdir derler.

Hikmet her ne kadar bütün bunları ihtiva edip gerekleri içerisinde bulunsa dahi bu hususlardan fazla bir mahiyet arz eder. Çünkü kâdir yahut irade sahibi olan herkes hakim değildir. İlim sahibi olan herkes de ilminin gereğini amel olarak yerine getirmedikçe "hakim/hikmet sahibi" olamaz.

287 Tirmizi. 3638; Şemail. VII. 19. 124. Sahihtir. Bu Ali b. Ebu Talib (radıyallâhu anh)'ın rivâyeti olup ben bunu Hind b. Ebu Hâle'nin Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in niteliklerine dair meşhur rivâyetinde tespit edemedim. Bu ibareyi İbnu'l-Kayyim Cilaül Efham. 119-120'de şerh etmektedir.

İbn Kuteybe ve başkaları dedi ki: Hikmet ilim ve ilim gereğince amel etmektir demişlerdir. Yine hikmet doğru sözdür. Böylelikle hikmet hem doğru söz söylemeyi hem de salih ve dosdoğru amelde bulunmayı birlikte ifade eder.

Şanı yüce Rabb ise hem ahkamül hakimin: hüküm verenlerin hükmü en sağlam olanlarıdır hem de "ahkamül hükema: hikmet sahibi kimselerin en hikmet sahibi olanları"dır.

Onun mahlukatındaki muhkemlik ise ilminin delilidir. Onlar diğer taifelerle birlikte muhkemliği ilme delil kabul ederler. Fakat bu ancak failin bir hikmet sebebi ile fiilini işleyen hakim birisi olması halinde delil olur.

Oysa onlar: O yaptığını herhangi bir hikmet dolayısı ile yapmaz. O ancak özelleştirmeyi gerektiren bir sebep olmaksızın benzer şeyler arasından özellikle birisiyle alakalı bir meşiet ile yapacağını yapar. Bu ise hikmet ile çelişen bir durumdur. Hatta bu büsbütün bir beyinsizliktir.

Şanı yüce Allah ise: *"Eğer Biz eğlence edinmek isteseydik, elbette onu kendi katımızdan edinirdik. Fakat Biz (bunu) yapanlar değiliz. Bilakis biz, hakkı bâtıl üzerine bırakırız da hak onun beynini darmadağın eder, o da derhal çekişerek can verir. Allah'ı nitelendirmenizden ötürü vay size!"* (Enbiya. 17-18) buyruğu ile yüce zatını bundan tenzih etmiştir.

Şanı yüce Allah gökleri. yeri ve aralarında bulunanları ancak hak ile yaratmış olduğunu, onun bunları bâtıl/boş yere yaratmadığını. bunun ancak kâfir kimselerin bir zannı olduğunu haber vermiş ve: *"Acaba siz Bizim sizi boşuna yarattığımızı mı zannettiniz?"* (Mü'minun. 115) ve: *"Yoksa insan başıboş bırakılacağını mı sanır?"* (Kıyame. 36). Yani kendisine emir ve nehiy verilmeden kendi haline terk edileceğini mi sanır buyurmaktadır. Bu buyruk ise yüce Rabb hakkında böyle bir şeyi mümkün kabul eden kimselerin bu kanaatlerini reddetmek manasında bir sorudur.

Cebriyeci Cehmiyye ise onun hakkında bunu mümkün kabul eder ve onlar isterse en çirkin fiillerden birisi olsun herhangi bir fiili işlemekten onu tenzih etmez ve onun keremi. merhameti. hikmeti ve adaletinin gereği olan vasıflarla nitelendirmezler. Böylelikle onun bunlara layık olan fiilleri işlediği ve bunların zıttı olan fiilleri de işlemeyeceğinin bilinmesinin sözkonusu olduğunu da kabul etmezler.

Aksine onlara göre kudret dahilinde olan her şeyin olması da olmaması da mümkündür. Onlardan birisine ise ancak ya sem'i bir haber dolayısı ile yahut da kesintisiz bir âdet/sünnetullah dolayısı ile hüküm verilebilir. Bununla birlikte

onlar haberleri -rasûllerin haberleri ile yüce Rabbin adetleri/sünnetleri-ni delil gösterirken de çelişkilere düşerler. Nitekim bu husus peygamberlerin mucizeleri, rasûllerin gönderilmeleri, emir, nehiy, mead/ölümden sonra diriliş ve buna benzer onun fiilleri ve meşieti sebebi ile sadır olan hükümleri ile alakalı açıklamaların yapıldığı yerlerde görüldüğü gibi birçok yerde genişçe açıklanmıştır. Bütün bunlar ise onun hikmetinden, rahmetinden ve meşietinden sadır olan fiiller olup hem bunu hem ötekini gerektirir. O ancak hikmeti ihtiva eden bir meşiet ile diler. O bir annenin çocuğuna olan merhametinden daha fazla kullarına merhametlidir. Nitekim bu husus Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den gelen sahih hadiste de böylece sabit olmuştur. O: "Andolsun ki Allah'ın kullarına merhameti annenin çocuğuna merhametinden daha fazladır."[288]

O halde onlar gerçekte onun "el-ekram: en kerim" olduğunu kabul etmiyorlar.

"En Kerim" Vasfı

Yüce Allah'ın: *"En kerim"* buyruğu onun zatında kerim olmakla ve ayrıca "el-ekram: en kerim" olmakla nitelendirilmesini, aynı zamanda kullarına ihsan edici olmasını gerektirir. Çünkü o güzellikleri ve ihsanı dolayısıyla övülmeyi hak edendir. Yüce Allah'ın: *"Celal ve ikram sahibi."* (Rahman, 27) buyruğu hakkında da üç görüş vardır. Bir görüşe göre o celal ve ikram sahibi olarak tazim ve ikram olunmaya layık olandır. Nitekim: "O kendisinden korkulmaya layık olandır. Yani kendisinden korkulmayı/takvalı olmayı hak edendir demeye benzer.

Bir diğer görüşe göre o zatı itibari ile tazim edilmeyi ve kendisini veli edinip itaat eden kimselere de ikramda bulunmaya layık olandır.

Bir diğer görüşe göre o zatı itibari ile ta'zim edilmeye ve ikramda bulunulmaya layık olandır.

Hattabi üç ihtimali de sözkonusu etmiş. İbnu'l-Cevzi onun söylediklerini naklederek şunları söylemiştir: Ebu Süleyman el-Hattabi dedi ki: "Celal" lafzı "celil"in mastarıdır. O celali ve celaleti apaçık bir celildir denilir. İkram da (أكرم- يكرم- إكراما) in mastarıdır. Yani o kendisinin velisi olanlara ve kendisine itaat edenlere ikramda bulunur ve ayrıca Allah kendisine iclal edilmeyi ikram olunmayı buna karşılık inkâr olunmayıp nankörlük edilmemeyi hak edendir. Ayrıca İbnu'l-Cevzi dedi ki: Mananın şöyle olma ihtimali de vardır. O kendisinin gerçek dostlarına ikramda bulunup onların derecelerini yükseltmeye layık olandır.

288 Kaynakları daha önce gösterildi.

Derim ki: İşte Beğavi'nin şu sözleriyle zikrettiği de budur: "Celal" azamet ve kibriya "ikram" yani nebilerine ve dostlarına celal ve azameti ile birlikte lütufta bulunmak sûretiyle *"İkram sahibidir."* (Rahman, 27)

Hattabi dedi ki: İki husustan birisinin olma ihtimali de vardır. O da "celal" lafzının ona ait bir sıfat manasına Allah'a izafe edilmiş olması, diğerinin ise fiil manasına kula izafe edilmiş olmasıdır. Yüce Allah'ın: *"İşte O kendisinden korkulmaya layık olandır. Bağışlamak da O'na yaraşır."* (Müddessir, 56) buyruğunda olduğu gibi. Burada iki husustan birisi Allah'a izafe olunmuştur ki o da günahları bağışlamaktır. Diğeri ise kullara nisbet edilmiştir ki o da takva sahibi olmaktır.

Derim ki: Birinci görüş maksada daha yakındır. Bununla birlikte burada "celal" lafzı "celle celaluhu"nun mastarı değildir. Aksine o (أجل-إجلالا)'in mastar ismidir. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in: "(نَّ مِنْ إِجْلَالِ اللهِ إِكْرَامُ ذِي الشَّيْبَةِ الْمُسْلِمِ وَحَامِلِ الْقُرْآنِ غَيْرِ الْغَالِي فِيهِ وَلَا الْجَافِي عَنْهُ وإِكْرَام ذِي السُّلْطَانِ الْمُقْسِطِ): Saçları ağarmış olan yaşlıya Kur'ân okuyuşunda aşırıya kaçmayan ve onu terk etmeyen Kur'ân hafızına ve adaletli yöneticiye ikramda bulunmak Allah'ı iclal etmenin/ta'zim etmenin bir gereğidir" buyruğuna benzer. Burada yüce Allah bu gibi kimselere ikramda bulunmayı yüce Allah'ın iclali/tazim edilmesinin bir gereği olarak tespit buyurmuştur. Bu da (kip olarak): (وَاللَّهُ أَنْبَتَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ نَبَاتًا) ve *Allah sizi yerden bir bitki gibi bitirmiştir."* (Nuh, 17) buyruğuna benzemektedir. Yine: "(كَلَّمَهُ كلامًا وَأَعْطَاهُ عَطاءً): Onunla bir kelam konuştu. Ona bir bağış verdi" ifadesi de buna benzer. Çünkü burada kelam/konuşmak ve ata: vermek mastar isimdir. "Celal" lafzı "ikram" lafzı ile birlikte zikredilmiştir. Bu (ikramın vezni olan ifal kalıbı) ise müteaddi mastardır. İşte ikram da böyledir. Selefin sözlerinden birisi de şöyledir: "(أجِلُّوا الله أنْ تَقُولُوا كَذَا): Şöyle demekten Allah'ı ta'zim ediniz."[289] Mûsâ (aleyhisselâm)'ın da şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "(يا ربِّ إنِّي أَكُونُ عَلَى الْحَالِ الَّتِي أُجِلُّكَ أَنْ أَذْكُرَكَ عَلَيْهَا. قَالَ: اُذْكُرْنِي عَلَى كُلِّ حَالٍ): Rabbim ben (bazen) öyle bir halde bulunuyorum ki o halde iken seni zikretmeyi senin azametine yakıştıramıyorum. Yüce Allah: Her durumda beni zikret buyurdu."

Şanı yüce Allah iclal (ta'zim) ve ikramı hak ettiğine göre onun zatı itibari ile bunu gerektiren vasıflara sahip olması gerekir. Tıpkı bir kimsenin: İlah, ilah edinilmeyi/yani kendisine ibadeti hak edendir demesi gibidir. Çünkü o zatı itibari ile bunu gerektireni hak edendir. Dolayısıyla: *"İşte O, kendisinden korkulmaya layık olandır."* (Müddessir, 56) denilecek olursa o zatı itibari ile kendisinden korkulmasını gerektiren sıfatlara sahip odur demek olur.

289 Allah hakkında böyle demenin O'nun azametiyle bağdaşmayacağını bilin, anlamında. (Çeviren)

Nitekim Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in rükûdan başını kaldırırken "Rabbena velekel hamd: Rabbimiz hamd yalnız sanadır" dedikten sonra: "(مِلْءَ السَّمَوَاتِ وَمِلْءَ الْأَرْضِ وَمِلْءَ مَا بيْنَهُمَا ومِلْء ما شِئْتَ مِنْ شَيْءٍ بَعْدُ أَهْلَ الثَّنَاءِ وَالْمَجْدِ أَحَقُّ مَا قال الْعَبْدُ وكُلُّنا لَكَ عَبْدٌ. اللَّهُمَّ لَا مَانِعَ لِمَا أَعْطَيْتَ وَلَا مُعْطِيَ لما مَنَعْتَ وَلَا يَنْفَعُ ذَا الْجَدِّ مِنْكَ الْجَدُّ): Gökler dolusu yer dolusu her ikisinin arasını dolduracak kadar ve bundan sonra her neyi dilersen onu dolduracak kadar (hamdolsun). Ey her türlü övgünün ve yüceliğin sahibi. Kulun söylediği en hak söz budur. Ki hepimiz sana bir kuluz: Allah'ım senin verdiğine kimse engel olamaz. Senin vermediğini kimse veremez. Gayret sahibinin/yahut varlıklı olanın sana karşı bu halinin hiçbir faydası olamaz"[290] demesi de bu kabildendir. Yani övülmesi ve şanının yüceltilmesini hak eden odur.

Kullar ise ona övgüleri sayıp dökemezler. O kendi zatını övdüğü gibidir. Aynı şekilde o yüceltilip tazim edilmeye ve en kerim olarak bilinmeye de layık olandır. O zaten kendi zatını ta'zim eder, kendi zatına ikram eder/yüceltir. Kullar ise onu layıkıyla ta'zim edemez, ona ikramda bulunamazlar.

İclal ta'zim etmek türündendir. İkram ise sevmek ve hamd etmek türündendir. Bu da yüce Allah'ın: *"Mülk de yalnız O'nundur, ham de yalnız O'nadır."* (Teğabün, 1) buyruğuna benzer. O halde iclal/ta'zim ve mülk de yalnız onundur. İkram ve hamd de yalnız onadır.

Namazın yapısı ise rükû ve sücutta tesbih, kıyam ve oturma halinde tahmid ve tevhid, intikallerde/rükünler arası geçişlerde tekbir esası üzerine kurulmuştur. Nitekim Cabir (radıyallâhu anh) şöyle demiştir: Bizler Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) ile birlikte idik. Bir tümseğe çıktığımız zaman tekbir getirir/Allahuekber derdik, yokuş aşağı indiğimiz zaman da tesbih getirir/subhanallah derdik. İşte namaz da buna göredir.[291]

Namaz kılan rükûda: "Subhane rabbiyel azim" der. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) de şöyle buyurmuştur: "Ben rükû yahut secde halinde iken Kur'ân okumam bana yasaklandı. Ama rükû halinde Rabbi ta'zim ediniz, secde halinde iken de olabildiği kadar dua ediniz. Çünkü o halde iken duanızın kabul edilmesi muhtemeldir."[292]

Kul rükûdan başını kaldırdığında hamd ederek: "(سَمِعَ اللهُ لِمَنْ حَمِدَهُ رَبَّنَا وَلَكَ الْحَمْدُ) Allah kendisine hamd edeni işitti. Rabbimiz hamd de yalnız sanadır" der ve bu kıyam halinde birinci kıyamda Fatiha Sûresi'ni okuduğu vakit ona hamd

290 Kaynakları daha önce gösterildi.
291 Kaynakları daha önce gösterildi.
292 Kaynakları daha önce gösterildi.

ettiği gibi hamd eder. Çünkü hamd etmek ve tevhid tek başına ta'zimden önce gelir. Bu sebeple Fatiha bunu ihtiva etmektedir. Onun başı hamd etmek, ortası Allah'ın şanını yüceltmektir. Bundan sonra rükûda Rabbin ta'zimi sözkonusudur. Rükûdan kalkarken de ona hamd eder, onu över ve şanını yüceltir.

İşte bu da tek başına ta'zimin yüce Allah'ın hamd edilen oluşuna ve mabud oluşuna tabi olduğuna delildir. Çünkü ona hamd etmek ve ibadet etmek gerekir. Bununla birlikte ta'zim de kaçınılmazdır. Çünkü ta'zim bunun ayrılmazı/gereğidir.

Ta'zim bazen hamd ve ibadetten -cehmiyyenin kabul ettiği esas ilkeye göre-soyut olabilir. Çünkü bu emrolunmuş bir şey değildir. Ama kul bununla mümin de olmaz, ibadet eden birisi de itaat eden birisi de olmaz. Ebu Abdullah b. el-Hatib el-Razi ise "celal"i selbi sıfatlar için "ikram"ı da subuti sıfatlar için kabul eder. Böylelikle o bu gibi sıfatlara celal adını verir, öbür sıfatlara da ikram adını verir. Bu onun kendisine ait bir ıstılahıdır. Yüce Allah'ın: *"Celal ve ikram sahibi Rabbinin Vechi ise kalıcıdır."* (Rahman, 27) ve: *"Celal ve ikram sahibi Rabbinin adı ne yücedir."* (Rahman, 78) buyruklarında kastedilen bu değildir.

O (Rahman, 78. âyet) Şam ahalisinin mushafında: "(تبارك اسْمُ ربّك ذُو الْجلَالِ وَالْإِكْرَام): Rabbinin celal ve ikram sahibi ismi ne mübarektir" şeklinde olup bu İbn Âmir'in kıraatidir. Burada celal ve ikramın sahipliği bizzat "ism"in kendisidir. Diğer mushaflarda ise -ki bu cumhurun kıraati olup: "(ذي الْجلَال): Celal ve ikram sahibi" Rabbin şeklindedir. Bu durumda buna sahip olan (isim değil) müsemmanın kendisidir. Birincisinde (Rahman, 27) ise "Celal ve ikram sahibi Rabbinin vechi kalır" anlamında olup burada "sahip" olan yüce Allah'ın "vechi"dir. Bu ise onun celal ve ikram sahibi olmasını gerektirir. Çünkü onun vechi celal ve ikram sahibi olduğuna göre bu bir dikkat ve uyarı mahiyetinde olur. Nitekim onun ismi celal ve ikram sahibi olursa müsemmanın da böyle olduğuna dair bir dikkat çekiştir.

İşte bu da maksadın onun celal ve ikram sahibi olarak gerektiği gibi tazim edilmeyi hak ettiğinin kastedilmiş olduğunu göstermektedir.

Çünkü ismin kendisi tesbih edilir, alınır. Ama bununla müsemma kastedilir. Çünkü ismin kendisi ikram olsun başka bir şey olsun hiçbir şey yapamaz. Bundan dolayı Kur'ân-ı Kerim'de herhangi bir fiilin ve nimetlerden herhangi birisinin isme izafet edildiği görülmemektedir. Fakat bunun yerine: *"O en yüce Rabbinin ismini tesbih et."* (A'la, 1) ve: *"Rabbinin adı ne yücedir."* (Rahman, 78) ve buna benzer buyruklar bulunmaktadır. Şüphesiz ki Allah'ın ismi mübarektir. O isim ile birlikte berekete nail olunur. Kul da en yüce Rabbinin adını tesbih ederek: "Sub-

hane rabbiyel a'la: En yüce Rabbimi her türlü eksiklikten tenzih ederim der." Yüce Allah'ın: *"O en yüce Rabbinin ismini tesbih et."* (A'la, 1) buyruğu nazil olunca Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem): "Bunu secdede iken söyleyin" buyurdu.[293] Bunun üzerine onlar da: "Subhane rabbiyel a'la: En yüce Rabbimi her türlü eksiklikten tenzih ederim" dediler.

İşte Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem) de aynı şekilde: "Subhane ismi rabbiyel a'la: En yüce Rabbimin adını tenzih ederim" buyurmamıştır. Onun söylediği "subhane rabbiyel a'la: en yüce Rabbimi tenzih ederim" sözüdür. Bu ise aynı zamanda onun adının tesbihi olmakla birlikte bununla müsemmanın/o adı taşıyan zatın tesbihi kastedilir. Soyut olarak ismin tesbihi kastedilmez. Yüce Allah'ın: *"De ki: İster Allah diye (dua edip) çağırın ister Rahman diye çağırın. Hangisi ile çağırırsanız çağırın esasen en güzel isimler O'nundur."* (İsra, 110) buyruğunda olduğu gibi. Çünkü dua eden kişi ya Allah ya Rahman derken onun maksadı o ismi alan müsemmadır. Yüce Allah'ın: *"Hangisi ile"* buyruğu bu iki isimden hangisi ile çağırırsanız çağırın demektir. İsmin çağırılması ise o ismin müsemmasını/o adın sahibini çağırmak ve ona dua etmek demektir.

İşte ehl-i sünnet arasından: İsim müsemmanın kendisidir diyenlerin bu sözleriyle kastettikleri budur. Onlar bununla şunu anlatmak isterler: İsme dua edilip o isim anıldığı vakit ondan maksat o ismi taşıyan müsemmadır. Buna göre namaz kılan kimse Allahuekber dediği vakit Rabbinin ismini anmış olmakla birlikte onun kastettiği o ismin müsemmasıdır.

Onlar bununla lafzın kendisinin zihnimizin dışında var olan zatın kendisi olduğunu kastetmezler. Çünkü bunun yanlışlığı anlamını düşünen herkes için gizli saklı kalmaz. Eğer durum böyle olsaydı o durumda: ateş" diyenin dilinin yanması gerekirdi. Buna dair geniş açıklamanın yapılacağı yer bir başka yerdir.

Maksadımız şudur: el-Celal ve el-İkram tıpkı el-Melik gibidir. "el-Hamd" de muhabbet ve ta'zim gibidir. Bu ise hem subuti hem selbi sıfatlarda sözkonusu olur. Çünkü her bir selb bir subutu ihtiva eder. Ama katıksız selbde/nefy ve olumsuzlukta övgü sözkonusu değildir.

İşte bu da bunlardan birisini selbi diğerini de subuti anlam için kabul edenlerin görüşlerinin yanlışlığını ortaya koyan hususlardandır. Özellikle de bunu söyleyen kişi onun muhabbetini inkâr eden ve onun muhabbeti ve hamd edilmeyi gerektiren sıfatlarını sabit kabul etmeyen Cehmiyyeden ise. Bunlar tam aksine kudret gibi kahretmeyi gerektiren sıfatları sabit kabul ederler. İşte bunlar bir kıs-

293 Kaynakları daha önce gösterildi.

ma iman etmiş, bir kısmı inkâr etmiş ve isimlerinde âyetlerinde haktan yalanladıkları kadarıyla doğrudan sapıp uzaklaşmış kimselerdir. Nitekim bu husus başka bir yerde genişçe açıklanmıştır.[294]

Yüce Rabb, Bilinen Bir Zattır

Yüce Allah'ın ilk indirdiği buyruklarda: *"Yaratan Rabbinin adıyla oku!"* (Âyet 1) ile: *"Oku Rabbin en kerim olandır."* (Âyet 3) buyurarak her iki yerde de tanımlı olmayı ve muhataplar tarafından tanınmış olmasını gerektiren bir sûrette izafet ile (Rabbin) diye zikredilmiştir. Çünkü şanı yüce Rabb kul tarafından herhangi bir delillendirme sözkonusu olmaksızın bilinen bir zattır. Bunun için ayrıca onun yaratıcı olduğunu ve yaratılmışı delil göstermeye gerek yoktur. Her ne kadar o delil olup yaratıcıya da delalet etmekle birlikte böyle bir delillendirmeden önce de fıtratta bilinen bir varlıktır. Onu bilmek fıtratta yer etmiş ilk ve apaçık zorunlu fıtri bir bilgidir.

Yüce Allah'ın: *"Oku"* buyruğu ilk olarak Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e yönelik bir hitap olsa bile o herkese yapılmış bir hitaptır. Onun: *"Oku Rabbin en kerim olandır"* buyruğu ister mutlak olarak insana hitap olup bu hitabı ilk işiten kişi yahut insan türünden ona muhatap olan ilk kişi peygamber olsun, isterse de buna benzer buyruklar hakkında söylendiği gibi özellikle Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e yapılmış bir hitap olsun fark etmez.

Mesela yüce Allah'ın: *"Sana gelen her iyilik Allah'tandır. Sana gelen her fenalık da kendindendir."* (Nisa, 79) buyruğunda hitabın ona yönelik olduğu söylendiği gibi türe/insan türüne yapılmış bir hitap olduğu da söylenmiştir. Buna benzer daha başka buyruklar da vardır. Eğer bunun ona hitap olduğu söylenmiş ise ona yapılan emir ve nehiy hitapları aynı zamanda onun hakkında özel olduğuna dair delil ortaya konulmadığı sürece ümmetine de yapılmış bir hitaptır.

İşte böylelikle yüce Allah'ın: *"Eğer sana indirdiğimizden şüphede isen senden önce kitabı okuyanlara sor."* (Yunus, 94) buyruğunun ondan başkalarını da kapsadığı açıkça görülmüş olmaktadır. Hatta müfessirlerin birçoğu şöyle demişlerdir: Hitap Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e olmakla birlikte kasıt ondan başkalarıdır. Yani sahip oldukları şüpheleri sebebi ile soru sormaları kendilerinden istenen kimseler onlardır. Bizzat peygamberden ise soru sormamasını istememiştir. Çünkü onun herhangi bir şüphesi yoktu.

294 Bütün bu hadislerle rivâyetlerin kaynakları daha önce başka yerlerde gösterilmiş bulunmaktadır.

Bunun kendisinin de muhatap alınmasına ve bu hitap ile kendisinin de kastedilmesine engel olmadığında da bir şüphe yoktur. Hatta lafzın açık ifadesinden anlaşılan da budur. O halde hitap kesinlikle onu kapsamına almaz demek doğru değildir. Çünkü hitapta mutlak soru sormakla emir verilmemiştir. Aksine eğer onda bir şüphe varsa soru sorması emredilmiştir. Bu onda şüphenin bulunmuş olmasını gerektirmediği gibi ona mutlak olarak böyle bir emrin verilmiş olmasını da gerektirmez. Aksine ona eğer böyle bir durum varsa sorması emrolunmuştur. Bir şarta bağlı olan bir hüküm ise o şartın yokluğu halinde yoktur.

Aynı şekilde müfessirlerin birçoğu yüce Allah'ın: *"Hak Rabbinden (gelen) dir. O halde sakın şüphecilerden olma."* (Bakara, 47) buyruğu ile *"Kâfirlere de münafıklara da itaat etme."* (Ahzâb, 48) buyrukları ve benzerleri hakkında da böyle demişlerdir: Hitap Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e yönelik olmakla birlikte maksat ondan başkalarıdır. Yani ondan başkası şüphe edenlerden ve onlara itaat eden kimselerden olabilir. Bu hali ona yasaklanmıştır. Kendisi ise ne şüphe edenlerden birisidir ne de onlara itaat edenlerden birisidir.

Fakat durumun böyle olduğunun var sayılması halinde o da bu emre muhataptır. Ona da böyle bir şey yasaklanmıştır. Çünkü şanı yüce Allah ona şirki, onun hakkında bilgisizce söz söylemeyi, zulmü ve hayasızlıkları haram kılmış ve bunları ona yasaklamıştır. Bu hususta Allah'a itaat etmesi dolayısı ile de pek büyük bir sevabı hak etmiştir. Şâyet böyle yasak ve bu itaat emri bulunmamış olsaydı o bunları hak etmezdi. Bununla birlikte kendisine emir verilip yasak konulan kimsenin de ona itaat hususunda şüphe eden kimselerden olması gerekmez. Rabbe isyan etmesinin yahut da mutlak olarak ona isyan edip ona itaat etmemesinin sözkonusu olması da mümkün değildir. Aksine şanı yüce Allah meleklere kendisine itaat edeceklerini bilmekle birlikte emir verir. Peygamberlere de kendisine itaat edeceklerini bildiği halde emir vermiştir. Müminlerin durumu da böyledir. Onlar bu hususta Allah'a itaat ettikleri sürece kendisine bu şekilde itaat edeceklerini bildiği halde onlara bu emirleri vermiştir.

Burada: Emre ihtiyaç yoktur. Aksine emir ile itaatkâr olmuş pek büyük sevabı hak etmiş olur.

Fakat nehy/yasaklama onun yasaklanan şeyi yapabilecek kudrete sahip olmasını ve dilerse onu yapabilmesini gerektirir. Böylelikle onu terk etmesi halinde ona sevap verilir. Diğer taraftan o işi yapmaya iten sebebin var olmasını da gerektirebilir. Bu durumda bu işi yapması ona yasaklanır. Çünkü yasaklamak ile ve yüce Allah'ın da o emre uyması hususunda ona yardım etmesi ile o işi yapmaya iten sebebin varlığı halinde bile o kendisine yasak kılınmış olandan uzak durur.

İşte yüce Allah'ın: *"İsrailoğullarına sor."* (Bakara. 211) buyruğu hakkında da böyle denilmiştir. Bu Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e verilmiş bir emirdir. Bundan kasıt ise müminlerdir. Bunun mükellef olan her kişiye verilmiş olan bir emir olduğu da söylenmiştir.

O halde yüce Allah'ın bu sûredeki *"Oku"* emri sûrenin sonundaki *"Secde et ve yaklaş"* buyruğu ile: *"O halde yetime gelince, sakın (onu) kahretme! İsteyene gelince, sakın azarlama! Bununla beraber Rabbinin nimetini anlat!"* (Duha. 9-11) buyrukları gibidir. Bu bütün ümmeti kapsar. Yüce Allah'ın: *"Ey sarınıp bürünen (peygamber) birazı müstesna geceleyin kalk!"* (Müzzemmil. 1-2) buyruğu ise bütün müminlere yönelik bir hitaptır.

Yüce Allah'ın: *"Ey örtünüp bürünen! Kalk (ve) artık uyar!"* (Müddessir. 1-2) buyruğu da böyledir. Ona kendisine indirilen uyarıları tebliğ etmekle emrolunduğu zaman verilmiştir. Bu da kifaye yollu bir farzdır. Bu sebeple ümmetin ona indirilenleri tebliğ etmesi ve onun uyarıp korkuttuğu gibi uyarıp korkutmaları icab eder. Yüce Allah: *"Mü'minlerin topluca (savaşa) çıkmaları gerekmez. Onların her bir topluluğundan bir kesim de dinde fakîh olmak ve kendilerine döndükleri zaman kavimlerini uyarmak üzere (geri) kalmalı değil miydi? Olur ki sakınırlar diye."* (Tevbe. 122). Cinler de Kur'ân-ı Kerim'i işittikleri vakit *"Kavimlerine uyarıcılar olarak döndüler"* (Ahkâf. 29) Durum böyle olduğuna göre kalbinde Rabbi tanıyan her bir insana: *"Yaratan Rabbinin adıyla oku!"* denildiği zaman adı ile okuması emrolunan Rabbinin *o* olduğunu tıpkı kendisinin bir mahluk/yaratılmış olduğunu bildiği gibi bilir. Mahluk olmak ise yaratıcının varlığını gerektirir ve ona delildir.

Bu husus bir başka yerde genişçe açıklanmış ve yaratıcıyı ikrar ve itiraf etmenin insanların nefislerinde fıtri ve zorunlu olduğu kesin olarak açıklanmıştır. Her ne kadar bazı kimseler fıtratlarını bozan bir takım durumlarla karşı karşıya kalarak sonunda yaratıcıyı tanımasına sebep teşkil edecek bir düşünmeye ihtiyacı olsa bile bu böyledir.

Bu insanların çoğunluğunun kabul ettiği kanaat olup akli ilimlerle uğraşanların yetkinlerinin kabul ettiği bir kanaattir de. Buna göre marifet bazen kesinlik olarak hâsıl olur. bazen de düşünme ile ulaşılır. Nitekim kelamcıların imamlarından birden çok kişi bunu böylece itiraf etmiştir.

Bu âyet-i kerime aynı zamanda düşünmenin ilk vacib/görev olmadığına. aksine Allah'ın peygamberine (sallallâhu aleyhi ve sellem) vacip kıldığı ilk görevin *"Yaratan Rabbinin adıyla oku"* olduğuna delildir. Çünkü yüce Allah bu buyrukta yaratıcıyı tanıman için önce düşün ve delil getir buyurmamıştır.

Bu sûre kendilerine ilk olarak tebliğ edildiği kimseler de böyledir. Kendilerine tebliğ edilenler her şeyden önce bu âyet ile muhatap idiler ve bu âyette onlara düşünmek ve delillendirmek emri verilmemiştir.

Kelamcılardan bir çoğu nefsin yaratıcıyı itiraf edip onu var kabul etmesinin ancak düşünmek ile gerçekleşebileceği görüşünü benimsemişlerdir.

Yine onların bir çoğu bu düşünmenin özel bir düşünme olduğunu kabul etmişlerdir ki bu da ârâzlar üzerinde düşünme şeklidir. Buna göre ârâzlar cisimlerden ayrı olamaz. O halde ârâz olmadan cisimlerin varlığı imkânsızdır.

Onlar der ki: Hâdis olanlardan kurtulamayan yahut da hâdislerden önce varlığı sözkonusu olmayan her bir şey hâdistir.

Diğer taraftan onlardan bazıları şuna inanır: Bu önerme kendiliğinden apaçık bir önermedir. Hatta zorunlu bir önermedir. Böyle inananlar muayyen ve sınırları belli hâdis olan ile bir şeyden sonra ardı arkasına başka şeyler ile bitişik halde bulunan tür arasında da herhangi bir ayırım gözetmezler. Ya bunun imkânsız olduğunu zannettikleri için yahut da böyle bir şey hatırına gelmediği için. Eğer bunun imkânsız olduğu söylenecek olursa şunu belirtelim ki bunu bilmek bedihi/apaçık değildir.

Çünkü bedihi olan bilgiye göre başlangıcı bulunan bir hâdis herhangi bir hâdis gibi sınırlı bir hâdistir. Sınırı belli bir süreden beri varlığı mukadder olan hâdislere gelince işte öncelerinde hâdisin bulunmadığı varlıklar bunlardır. Bundan uzak olamayan varlıklardan önce bir hâdisin bulunmaması da sözkonusu değildir. O halde o da hâdistir. Eğer ondan önce değilse ya onunla beraberdir yahut ondan sonradır. Her iki ihtimale göre de o şey hâdistir.

Şâyet biri diğerinin arkasından gelen sürekli hâdislerin varlığı kabul edilecek olursa bunun ya mümkün olduğu kabul edilecektir yahut da bu imkânsızdır. Fakat onun imkânsız olduğunu bilmek için bir delile ihtiyaç vardır denilecektir. Bununla birlikte bunun imkânsızlığını bilmek apaçık ve zorunludur. Ayrıca bunun bir delile ihtiyacı yoktur diyen akılcılardan bilinen bir taife de bilinmemektedir.

Hatta insanların birçoğu bunu tam anlamıyla dahi tasavvur edemez. Aksine o ne zaman bir hâdisi tasavvur ederse onun zihni bir başlangıcı da derhal kabul eder. Daha sonra zihni bundan önceki bir şeye doğru ilerler. Sonra bundan önceki bir başka şeye ilerler. Fakat nihâyet zihninin varsaymasına göre sınırları belli nihai bir dereceye kadar gider. Nitekim zihnin belli bir sayıyı sayacağının var sayılması gibi. Fakat zihin her neyi varsayıp taktir ederse etsin o sonludur.

Bazı kimselere "ezel" denilecek olursa yahut da "bu ezelde vardı" denildiği zaman o bunu tasavvur eder fakat bu bir hatadır. Çünkü ezel başlangıcı olmayan şeydir. Nitekim ebed de sonu olmayan bir süredir. Çünkü ezel zihnin bir gayesinin/nihai sonucunun olduğunu düşündüğü her bir şeyin ötesindedir. Bu hususa dair açıklamalar bir başka yerde yapılmıştır.

Burada maksat şudur: Rabbi tanımak ancak düşünmek ile gerçekleşir diyen sonra da: Ancak bu şekildeki bir düşünme ile elde edilir diyen bu kimseler kelam ehli arasından Kaderiyeci Cehmiyye ile onlara tabi olan kimselerdir. Ümmetin selefi, imamları, kelamcılardan ve başkalarından alimlerin büyük çoğunluğu ise böyle muayyen bir düşünceyi vacip görmelerinde ve Allah'ı bilmenin buna bağlı olduğunu iddia etmelerinde hata ettiklerini kabul etmişlerdir. Çünkü Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in dininden kesin olarak bilindiği üzere o ümmete böyle bir işi vacip kılmadığı gibi onlara bunu emretmiş de değildir, kendisi de ümmetin selefinden herhangi bir kimse de böyle bir bilgiyi elde etmek maksadı ile de bu yolu izlemiş değildir. Diğer taraftan bu delil ile ilgili olarak insanların üç farklı görüşü bulunmaktadır:

1. Bunların söyledikleri gibi bunu izlemek vaciptir ve marifet/Allah'ı bilmek buna bağlıdır.

2. Hayır bu olmadan da marifetin/Allah'ı bilmenin hâsıl olması mümkündür. Onu bilmenin bir başka yolu vardır. Bu kanaati de bu yolun doğruluğunu söyleyen o kimseler arasından bir çoğu da paylaşmaktadır. Fakat bunun vacip olduğunu kabul etmezler. Hattabi, Kadı Ebu Ya'la, Musul kadısı ve üstad Ebu'l-Velid el-Bâci'nin hocası Ebu Cafer es-Sümnânî[295] gibi kimseler bu kanaattedir.

Ayrıca kendisi şöyle derdi: Düşünmenin vacip kabul edilmesi Şeyh Ebu'l-Hasan el-Eş'ari'deki Mutezile mezhebinin kalıntılarındandır. İşte bunlar bu şekilde düşünmeyi vacip kabul etmezler.

3. Onlardan kimileri düşünmeyi mutlak olarak vacip görmezler. es-Sumnani. İbn Hazm ve daha başkaları buna örnektir. Kimileri de Hattabi ve Ebu'l-Ferec el-Makdisi gibi genel olarak düşünmeyi vacip kabul ederler.

295 Muhammed b. Ahmed b. Muhammed es-Sumnâni Ebu Cafer 361 h. yılında doğmuştur. Hanefi mezhebine mensup bir kadıdır. Aslen Sümnân'lıdır. Bağdat'ta yetişmiş. Musul'da 444 h. yılında vefat ettiği tarihe kadar hakimlik görevini yapmıştır. Kendi döneminde Eş'arilerin ileri gelenlerinden idi. İbn Hazm ise ona ağır tenkitler yöneltmiştir. Fıkha dair de eserleri vardır.

Kadı Ebu Ya'la da bazen bunu kabul eder bazen de ötekini. Hatta bazen Ebu'l-Meani'nin ve başkalarının söylediği gibi muayyen şekilde düşünmenin vacip olduğunu dahi söyler.

Diğer taraftan düşünmeyi vacip kabul edenler arasından şöyle diyenleri de vardır: O bütün vaciplerin ilkidir. Kimileri ise hayır (vacip olan) bu yolla vacip olan marifettir demişlerdir. Bu ise lafzi bir ihtilaftır. Nitekim bazıları da şöyle demişlerdir: Vaciplerin/görevlerin ilki düşünmeye yönelmektir. Nitekim Ebu'l-Meani'nin ibaresi buna benzer. Bunlardan: Hayır! Asıl önce gelmesi gereken şüphedir diyenler de vardır. Ebu Haşim'in dediği gibi.

Bu görüşlere ve diğerlerine dair geniş açıklamalar bir başka yerde yapılmıştır. Orada bütün bunların bir hata, kitaba, sünnete, selefin ve ümmetin icmaına muhalif hatta aynı zamanda akıl bakımından da bâtıl oldukları da beyan edilmiştir.

İşte bu âyet-i kerime bu hususa dair gösterilen delillerden birisidir. Çünkü yüce Allah'ın Rasûlüne ve müminlere emrettiği ilk görev/vacip: *"Yaratan Rabbinin adıyla oku"* buyruğunda verdiği emirdir. Marifet/Allah'ı bilmek ancak düşünmek ile elde edilir diyenler şunu da derler: Eğer başka bir yolla hâsıl oluyorsa böyle bir yükümlülük de ortadan kalkar. Nitekim Kadı Ebu Bekr ve başkaları bunu böylece sözkonusu etmiştir.

Bunun üzerine bunlara şöyle denilir: Şanı yüce Allah'ın bize naklettiği rasûllerin haberleri arasında onlardan herhangi birisinin bunu/düşünmeyi vacip kıldığı sözkonusu değildir. Aksine bu bütün ümmetler nezdinde hâsıl olan bir husustur. Fakat rasûllerin bir çoğu davetlerinin başına Allah'a bir ve tek olarak ona başka hiçbir kimseyi ortak koşmaksızın ibadet etmek emrini koymuşlardır. Nitekim yüce Allah'ın Nuh, Hud, Salih ve Şuayb ile onların kavimlerine dair verdiği haberler bunu ortaya koymaktadır. Onlar yaratıcıyı kabul ediyorlardı. Fakat ondan başkasına ibadet eden müşriklerdi. Tıpkı Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in aralarında peygamber olarak gönderildiği Araplar gibiydiler.

Kâfirler arasından firavun gibileri yaratıcıyı açıktan inkâr etmişlerdir. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Firavun dedi ki: Ey ileri gelenler, sizin benden başka ilahınız olduğunu bilmiyorum. Artık ey Hâmân, benim için çamura ateş yak. Bana yüksek bir kule yap olur ki Mûsâ'nın ilahının yanına çıkarım. Hem ben onu kesinlikle yalancılardan sayıyorum."* (Kasas, 38). Ayrıca o: *"En yüce Rabbiniz benim."* (Nâziât, 24) demişti. Mûsâ'ya da: *"Eğer benden başka ilah edinirsen elbette seni hapse atılanlardan kılarım."* (Şuarâ, 29) ve: *"Ey Hâman! Benim için yüksek*

bir köşk yap. Belki o yollara göklerin yollarına ulaşırım. Sonunda belki Mûsâ'nın ilahının yanına çıkarım. Doğrusu şu ki ben onu yalancı sayıyorum." (Mümin, 36-37) demişti.

Bununla birlikte şanı yüce Allah Mûsâ'ya Kur'ân-ı Kerim'de zikrettiği sözleri söylemesini emretmektedir. Yüce Allah buyurdu ki: *"Hani Rabbin Mûsâ'ya şöyle seslenmişti: Git, o zalimler topluluğuna, Firavun'un kavmine, korkmazlar mı onlar. Dedi ki: Rabbim, gerçekten ben, beni yalanlarlar diye korkarım. Ve göğsüm daralır, dilim çözülmez; bunun için Harun'a da elçilik ver. Ayrıca onların bana isnad ettikleri bir suç da vardır. Onun için beni öldürmelerinden korkuyorum. Buyurdu ki: Asla, ikiniz âyetlerimizle gidin. Muhakkak biz sizinle birlikteyiz, işitenleriz. İkiniz Firavun'a gidin ve deyin ki: Gerçekten Biz âlemlerin Rabbinin rasûlleriyiz. İsrailoğullarını bizimle gönderesin, diye (geldik). (Firavun) dedi ki: Sen çocuk iken yanımızda seni beslemedik mi? Ömründen nice seneler aramızda eğlenmedin mi? Ve işlediğin o işi de yaptın. Sen nankörlerdensin. (Musa): "O işi işlediğim sırada ben cahillerden idim, dedi. Sizden korkunca da aranızdan kaçtım da Rabbim bana bir hüküm bağışladı ve beni peygamberlerden kıldı."* (Şuarâ, 10-21)

Firavun red ve inkâr etmek maksadıyla: *"Âlemlerin Rabbi dediğin nedir?"* (Şuarâ, 23) deyince Musa: *"Etrafında bulunanlara: İşitmiyor musunuz, dedi. (Musa): O sizin de Rabbinizdir, sizden önceki atalarınızın da Rabbidir, dedi. (Firavun): Size gönderilen bu elçiniz mutlaka delidir, dedi. (Musa): Doğunun, batının ve onların etrafında olanların Rabbidir. Eğer akıl ederseniz, dedi."* (Şuarâ, 25-28) demişti.

Bazı kimseler firavunun: *"Âlemlerin Rabbi dediğin nedir?"* şeklindeki sorunun yüce Rabbin mahiyetine dair sorduğu bir soru olduğunu zannetmişlerdir. Böylelikle onun eşyanın tanımını soran bir kimseye benzediğini kabul etmişlerdir. Bu kişi insan nedir, melek nedir, cin nedir ve buna benzer sorular sorar. Bunun için şöyle derler: Hakkında soru sorulanın mahiyeti sözkonusu olmadığından dolayı Mûsâ buna dair cevap vermeyip onun bilinmesinin yollarını beyan etme yoluna gitmiştir ki o da onun: *"O göklerin ve yerin Rabbidir"* sözüdür. Bu müteahhirundan birilerinin dile getirdiği bir görüş olmakla birlikte bâtıldır.

Şüphesiz firavun red ve inkâr anlamındaki bir soru ile sormuştur. O onun varlığını kabul eden Rabbin mahiyetine dair soru soran bir kişi edası ile sormamıştır. Aksine o Rabbi red ve inkâr eden birisi idi. Bundan dolayı buyrukların devamında: *"Eğer benden başka ilâh edinirsen elbette seni zindana atılanlar*

arasına katarım." (Şuarâ. 29) demiş ve ayrıca: *"Ben onun elbette yalancılardan olduğunu zannediyorum."* (Mümin. 37) demişti. O halde onun soru sorması red ve inkâr anlamında olup şunu demek istiyordu: Âlemlerin seni peygamber gönderecek bir Rabbi yoktur. Senin bu Rabb dediğin kim ola ki diye onu inkâr eden bir manayı kastetmişti.

Bunun üzerine Mûsâ onun hem kendisi tarafından hem huzurda bulunanlar tarafından bilindiğini, onun âyetlerinin/delil ve belgelerinin varlığı ile birlikte inkâr edilmesi imkânsız olacak şekilde açık ve seçik olduğunu ama sizlerin kalplerinizin bilip ve tanıdığı varlığı dillerinizle inkâr ediyorsunuz diyerek açıkça göstermektedir. Nitekim bir başka yerde Mûsâ firavuna: *"Andolsun ki bunları birer ibret olmak üzere göklerin ve yerin Rabbinden başka kimsenin indirmediğini bilmişsindir."* (İsra. 102) demiş ve yüce Allah da: *"Kalpleri onlara inandığı halde zulümle büyüklenmeleri sebebi ile onları inkâr ettiler. Bozguncuların sonunun nasıl olduğuna bir bak."* (Neml. 14) buyurmuştur.

Firavun bu sorusunu sorarken "Âlemlerin Rabbi kim" dememiştir. Çünkü "kim" muayyen olarak ona dair soru sormayı ifade eder. Bu edatı ise hakkında soru sorulan kimsenin bilgi sahibi kimseler türünden olduğunu bilip muayyen olarak şahsı hakkında şüphe eden kimsenin soracağı bir sorudur. Mesela bir insanın yanından geldiği bilinen bir elçiye: "Seni kim gönderdi" denilmesi buna benzer.

Fakat "ne" sorusu vasfa/niteliğe dair bir soruyu ifade eder. Yani bu dediğin nasıl/hangi şeydir? Âlemlerin Rabbi adını verdiğin bu varlığın mahiyeti nedir demek olur. O bu sözleri ona inkâr eden bir üslup ile söyledi. O inkâr anlamında bir soru sorunca Mûsâ da onun inkâr olunmayacak kadar tanınan hakkında şüphe ve tereddüte düşülmeyecek kadar apaçık olduğunu söyleyerek: *"Göklerle yerin ve ikisi arasındakilerin Rabbi(dir). Kesin olarak inananlar iseniz."* (Duhân. 7) diye cevap vermiştir.

Burada şuna ve şuna kesin olarak inanan kimseler iseniz demeyerek sizin herhangi bir şeye dair kesin bilginiz ne olursa olsun anlamında mutlak bir ifade kullanmıştır. Çünkü yakînin/kesin inancın başlangıcı bu yüce Rabbe kesin olarak inanmaktır. Tıpkı rasûllerin kendi kavimlerine: *"Allah hakkında şüphe mi var?"* (İbrahim. 10) diye sormuş olmaları gibi.

Eğer: Biz hiçbir şeye kesin olarak inanmıyoruz. Hatta bizden her türlü bilgi alınmış bulunuyor diyecek olursanız bu avamın safsata türü iddialarından olup böyle bir iddiada bulunanın yalan söylediği de açıkça ortadadır. Çünkü bilgi sahibi olmak her insanın ayrılmazlarındandır. Aklı başında her bir insanın bir bilgi-

sinin olması da zorunludur. Bundan dolayı "akıl"ın tanımı yapılırken: O zorunlu bir takım bilgilerdir ve hiçbir akıllı kişi bu bilgilerden uzak değildir denilmiştir.

Bundan dolayı firavun: *"Size gönderilen bu elçiniz mutlaka delidir."* (Şuarâ, 27) demişti. Bu ise yalanlayıcıların rasûle iftiralarındandır. Çünkü kendilerince övülecek nitelikteki âdet ve alışkanlıklarının dışına çıktıkları zaman onlara deli dediler. Yaratıcıyı inkâr ya da onun hakkında şüphe ve tereddütlerini açıkça ortaya koydukları için böyle yaptılar. Onların genel olarak durumları ve dinleri budur. Bu da onlara göre güzel bir dindir. Ama onların itaat ettikleri ilahları olan firavun ise: *"Size gönderilen bu elçiniz mutlaka delidir."* (Âyet 27) demişti.

Bunun üzerine Mûsâ da ona kendilerine faydalı olacak aklı başlarından alınmış olanlar asıl sizlersiniz ve bu niteliği siz daha çok hak ediyorsunuz diye açıklayıp şunları söyledi: *"Doğunun, batının ve onların aralarında olanların Rabbidir. Eğer akledersenîz."* (Şuarâ, 28). Çünkü akıl zorunlu ve kesin kanaat ifade eden bilgilere sahip olmayı gerektirir. Bunların en büyükleri ise fıtratta yaratıcıyı kabul bilgisidir. Bu sebeple ilk olarak herhangi bir şeye kesin inanan bir kimse de dolayısıyla ona da kesin olarak inanır. Herhangi bir şeye kesin inanmak ise aklın gereklerindendir. İkinci olarak da onu ikrar ve kabul etmenin aklın gereklerinden olduğunu beyan etmiştir.

Fakat övülen bilgi kişinin gereğince amel ettiği faydalı bilgidir. Eğer onu bilen kişi gereğini yerine getirmeyecek olursa böyle bir kimsenin aklı yoktur denilir. Yine kesin inandığı ve bildiği bir şeye uymayan kimseye de onun kesin bir bilgisi/yakîni yoktur denilir. Aynı şekilde "yakîn" ile de kalpte iyice yerleşmiş bilgi de kastedilir. Bu bilgi gereğince amel etmek de kastedilir. Buna göre kalbinde ilim ve amelin yer etmiş olduğu kimseler dışındakiler için "yakîn sahibi, yakîni olan" nitelemesi kullanılmaz.

Firavunun kavmi bildikleri şeylere uymuyorlardı. Bu sebeple onların herhangi bir aklı ve bir yakînleri/kesin bilgileri yoktur. Mûsâ'nın sözleri de iki hususu gerektirmektedir: Eğer senin kesin bir bilgin var ise onu zaten biliyorsundur. Eğer senin aklın varsa onu zaten biliyorsundur. Eğer senin kesin bir bilginin ve aklının olmadığını ileri sürüyorsan senin kavmin de böyledir. Bu bizzat sizin insanın bir özelliğinin sizden alınmış olduğuna dair bir itiraftır. Bu durumda olan bir kimse için de kabul ettiğiniz ilahlık davası -bu sizin ileri sürdüğünüz bâtıl bir iddia olmakla birlikte- asla ileri sürülemez. Çünkü siz esasen onu kesinlikle biliyor/ona inanıyorsunuz. Nitekim yüce Allah: *"Kalpleri onlara inandığı halde zulümle büyüklenmeleri sebebi ile onları inkâr ettiler."* (Neml, 14) buyurmuştur.

Sizin onu kendisi ile tanıyacağınız bir aklınız vardır. Fakat hevânız sizi aklın gereğini izlemekten alıkoymaktadır. Bu hevâ ise yeryüzünde üstünlük taslamak ve fesat çıkarmak istemenizdir. Bu itibarla sizin aklınız yoktur. Nitekim cehennemlikler de: *"Eğer biz dinleseydik ve aklımızı kullanmış olsaydık cehennemlikler arasında olmazdık."* (Mülk, 10) diyeceklerdir. Yüce Allah da kâfirler hakkında: *"Sen onların çoğunu dinler ve akıl erdirirler mi sanırsın? Onlar ancak hayvanlar gibidir. Hatta onlar -yolca- daha da sapıklıktadırlar."* (Furkan, 44) buyurmuştur. Firavun ve kavmi hakkında da: *"Kavmini böylece hafife aldı, onlar da ona itaat ettiler. Çünkü onlar bir fâsıklar topluluğu idi."* (Zuhruf, 54 buyurmaktadır. Hafife alınan kişi (hafif) ise ilmi gereğince amel etmeyen aksine hevâsının izinden giden sefih/beyinsiz, akılsız demektir. Buna dair açıklamanın yapılacağı yer bir başka yerdir.

Buradaki maksadımıza gelince şudur: Rasûller arasında kavmini ilk davete başladığı zaman sizler yaratıcıyı bilmenin yollarını öğrenmekle emrolunuyorsunuz. O halde bakıp düşünün ve onu bilecek hale gelinceye kadar deliller ortaya koyun dememiştir. İşin başından beri bizzat onu bilmekle de onu bilmeye ulaştıracak delilleri öğrenmekle de yükümlü tutulmadılar. Çünkü esasen onların kalpleri onu biliyor, onu ikrar ve kabul ediyordu. Her doğan da fıtrat üzere doğar. Fakat daha sonra fıtrat onu değişikliklere uğratan hususlarla karşı karşıya kalmıştır. İnsana öğüt verip hatırlatıldığı zaman o da fıtratında olanı hatırlar.

Bundan dolayı yüce Allah Mûsâ'ya hitabında: *"Ona yumuşak söz söyleyin. Belki"* kendisi ile Rabbini tanıdığı üzerindeki nimet ve ihsanlarını ve ona muhtaç olduğunu bilebildiği fıtratındaki bilgiyi hatırlayarak *"öğüt alır yahut"* kendisi ile uyarılıp korkutulduğu azaptan *"korkar"* (Taha, 44) buyurmaktadır. Bu da aynı zamanda onu iman etmeye çağıracaktır. Nitekim yüce Allah: *"Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet et."* (Nahl, 125) buyurmaktadır. Hikmet ise hakkı öğretmek demektir. Hakkı kabul eden tartışmasız bir şekilde onu da kabul eder. Hevası dolayısı ile çekişmeye giren kimseye de teşvik ve korkutmak sûretiyle öğüt verilir.

Çünkü hakkı bilmek kişiyi ona uymaya çağırır. Şüphesiz hak fıtrattadır ve fıtrat onu herhangi bir hakikati olmayan bâtıldan daha çok sever, daha çok tazim eder, ondan daha çok zevk alır. Çünkü fıtrat hakikati olmayan bâtılı sevmez.

Eğer hak ve hakkı bilmesi onu inkâr ve isyanın âkıbetinden korkmaya ve bundaki azaptan çekinmeye itmese dahi hiç şüphesiz nefis kesinlikle azaptan korkar. Çünkü her bir canlı kendisine eziyet veren şeylerden -faydalı olanların aksine- kaçar.

İnsanlardan bazıları kendi hevâsının peşinden gider ve daha üstün olanı bırakarak daha aşağılık olanın arkasından gider. Aynı şekilde onlar arasında kendisi ile korkutulduğu şeyleri yalanlayan yahut onu bilmezlikten gelen kimseler de vardır. Bundan maksadı ise canının çektiği şeyi yapmak istemesidir. Eğer o hakkı doğrulayacak ve onu hatırlayacak olursa bu hak onun nefsini hevâsının peşinden gitmeye yönlendirmez. Onun arkasından gitmesi için bir tür gaflet ve bilgisizlik kaçınılmazdır. Bundan dolayı Allah'a isyan eden herkes çeşitli yerlerde bu husus açıklandığı gibi cahil/bilgisiz bir kimsedir.

Burada maksadımız ise yüce Allah'ın: *"Yaratan Rabbinin adıyla oku"* buyruğunda yüce Rabbin muhataplar tarafından bilindiğine ve fıtratların onun varlığını kabul ettiklerine dair bir uyarı ihtiva ettiğine dikkatleri çekmektir.

Zaten yüce Allah'ın: *"Hani Rabbin ademoğullarının sırtlarından zürriyetlerini (çıkarıp almış) ve onları kendilerine şahit tutup ... Ben sizin Rabbiniz değil miyim, (buyurmuştu)."* (A'raf, 172) buyruğu da buna dair başka yerdeki açıklamalarda olduğu gibi buna delildir.

Aynı şekilde rasûllerin: *"Allah hakkında mı şüphe (ediyorsunuz)?"* (İbrahim, 10) demiş olmaları da böyledir. Bu bir olumsuzlamadır. Yani Allah hakkında hiçbir şüphe olamaz. Bu ümmetlerin Allah hakkında hiçbir şüphe olmadığına dair ikrar ve itiraf ettikleri şekilde ümmetlerin bunu ikrar etmelerini istemeyi ihtiva eden bir takrir istifhamıdır.

Çünkü istifham/soru edatı olumsuzluk edatının başına gelecek olursa bu bir takrir/doğruyu söyletme, itiraf ettirme olur. Yüce Allah'ın: *"Biz göğsünü senin için açıp genişletmedik mi?"* (İnşirah, 1); *"Ona iki göz yaratmadık mı?"* (Beled, 8); *"Onlara kendilerinden öncekilerin haberi de gelmedi mi?"* (Tevbe, 70) buyruklarında olduğu gibi. Buna benzer buyruklar da pek çoktur. Bu ise firavuna sorulan sorudan farklıdır. O takrir sorusu değil inkâr sorusudur. Çünkü orada sadece soru edatı vardır ve bunun inkâr mahiyetinde olduğuna da sözün bağlamı delil teşkil etmektedir.

Denilse ki: Eğer onu bilmek ve varlığını itiraf etmek her fıtratta sabit bir husus ise ilahi varlık ile ilgili çeşitli bahislere dair aklî delilleri ortaya koyduklarını iddia eden kimseler olan gerek müslümanların gerek onların dışındakilerin aklî delillendirmeler ile uğraşanların bir çoğu nasıl olur da bunu inkâr edebiliyorlar?

Öncelikle şöyle denilir: İslâm'da bu bilgiyi inkâr ettikleri bilinen ilk kimseler Cehmiyye ve Kaderiye arasından selefin ittifakla yerdiği kelam ilmi ile uğraşan kimselerdir. Bunlar ise ümmetin selefine göre taifelerin en doğru yoldan uzak-

laşmış ve en bilgisiz olanlarıdır. Fakat onların kabul ettikleri esasların birçoğu ise pek çok hususta selefe muvafakat eden müteahhirun/onların sonradan gelenleri arasında yayılmıştır. Cehmiyyenin selefi/geçmişleri ise bu hususlarda müteahhirun ile muhalefet halindedir. Bundan dolayı bazı kimseler bunun esas itibari ile İslâm alimleri tarafından söylendiğini zannetmiştir. Oysa durum böyle değildir. Bu ilk olarak din imamlarının ve müslüman alimlerinin yerdiği kimseler tarafından söylenmiştir.

İkincisi insan bazen bizzat bir takım bilgileri bilebilir ve bir takım iradeleri ve daha başka sıfatlara sahip olabilir. Bununla birlikte o bunların kendisi ile kaim olduklarını da bilmeyebilir. Çünkü bir niteliğin kişi ile kaim olması o niteliğe sahip olan kimsenin bu niteliğin kendisi ile kaim olduğunu bilmeyebilir. Çünkü insanda ve başkasında bir şeyin varlığı insanın bunun varlığını bilmesinden farklıdır.

Bu onun bedeni sıfatlarını andırır. Yüzü, kafası gibi görmediği sıfatları olduğu gibi özellikle bakmak istediği taktirde karnı, uyluğu, pazuları gibi görebileceği yerleri de vardır. Bazen bunlarda ben, benlerin dışında daha başka durumlar da bulunabilir. Ve bunlar onun bilip bilmediği şeyler olmakla birlikte eğer görmeyi kastederse görebilir. Kimi insanlar ise gözündeki bulanıklık, körlük ya da daha başka arızi bir sebep dolayısı ile bunları göremeyebilir.

Aynı şekilde kendisinin niteliklerinin de bir kısmını bilebilir, bir kısmını bilemeyebilir. Fakat kendi durumu üzerinde dikkatle duracak olursa kimilerini bilebilir, kimilerini ise basiretinin bozukluğu yahut basiretinin karşı karşıya kaldığı arızi durum sebebi ile dikkatle dursa dahi bilemeyebilir.

Buna açıklık getiren husus da şudur: İhtiyari fiiller ancak kişinin kendisi ile kaim bir irade ile ortaya çıkabilir. Her kim bilerek ihtiyari bir fiil işleyecek olursa bunu iradesi ile yapması kaçınılmaz bir husustur. Ne yaptığını bilerek yiyen, içen ve elbise giyen bir kimse gibi. Onun bunları iradesiyle isteyerek yapması bir zorunluluktur. Çünkü ihtiyari/seçim ve tercih sonucu yapılan fiilin iradesiz olmasına imkân yoktur. Yapmakta olduğu bir fiili düşünse ve onu fiilen yapmış olsa onu düşünmüş olup iradesi ile isteyerek yapmış olması gerekir. Onu iradesiyle istemiş ve tasavvur etmiş olduğuna göre onun tasavvur edip fiilen işlemiş olduğu bir işi istememiş olması mümkün değildir.

Mesela insan namaz kılmak için kalkacak olursa kılacağı o namazın öğle namazı olduğunu bilir. Bunu unutmayıp bildiği halde öğle namazını kılmakla beraber öğle namazını kılmayı istememiş olması imkânsız bir şeydir.

Oruç da böyledir. Yarının ramazanın bir günü olduğunu düşünüp kendisi de ramazan orucunu tutmayı istiyor ise onun oruç tutmayı niyet etmemesi imkânsızdır.

Aynı şekilde hacc için ihrama girdiğini bilmekle birlikte hacc niyeti ile ihrama girecek olursa o kimsenin haccetmeyi istememesi mümkün değildir.

Abdest de böyledir. Onun abdest alırken namaz için abdest aldığını bilmekle birlikte abdest almayı iradesiyle istememesine imkân yoktur. Buna benzer durumlar ise oldukça fazladır. Bununla birlikte avamı bir tarafa bırakın alimlerden pek çok kimsenin niyeti özellikle söylenecek lafızlar halinde kabul ettiklerini, bir takım lafızları söylemek için türlü külfetlere girdiklerini, arka arkaya o lafızların varlığı hususunda (söylendiğinde) şüpheye düştüklerini, sonunda neredeyse delileri dahi andıracak vesveseli bir duruma kadar düştüklerini görebiliyoruz.

Halbuki niyet iradedir, kastetmektir. Ve bu da o mescitte veya camide namaz kılan şu şadırvandan abdest alan herkesin içinde bulunduğundan ötürü kişilerin kendi nefislerinde var olan bir husustur. İşte bunlar bunu bizzat kendi nefislerinde var bilirler. Bundan dolayı da herhangi bir vesveseye kapılmazlar. Öbürleri ise niyetin kalplerinde bulunmadığını zannederek kalplerinde hâsıl olmasının yollarını ararlar.

Bunlar aynı zamanda niyeti lafzan söylemenin vacip olmadığını, farz olanın sadece kalpteki iradenin varlığı olduğunu da bilirler. Bu da esasen vardır. Bununla birlikte ise onun var olmadığına inanırlar. Bunlardan birisine: Niyet senin kalbinde zaten gerçekleşmiştir denilecek olursa onun kalbinde yer etmiş bulunan fıtratı ile çelişen bozuk inancından dolayı bunu kabul etmeyecektir.

İşte aynı şekilde Allah'ın ve Rasûlünün sevgisi her müminin kalbinde vardır. O eğer mümin ise bunu kalbinden uzaklaştırmasına imkânı olmaz. Eğer herhangi bir kimse Allah Rasûlüne sövmeye, ona dil uzatmaya, yahut Allah'a sövmeye, ondan yakışık olmayan bir sûrette söz etmeye kalkışacak olursa Allah'ı ve Rasûlünü sevdiğinin alametleri derhal ortaya çıkar. Çünkü mümin bir kimse bizzat annesine babasına sövülecek olursa kızıp öfkelendiğinden daha fazla bundan dolayı kızıp öfkelenir.

Bununla birlikte kelam ve rey ehlinden pek çok kimse Allah'ın sevgisini inkâr etmişler ve onun seven yahut sevilen olması imkânsızdır deyip bunu dinin esaslarından kabul ederek işte hulûlu kabul edenlere muhalefet etmek için böyle diyoruz demişlerdir. Sanki Allah'a muhabbet beslendiğini hulûlu kabul edenlerden

başkaları söylememiş gibi bir tutum takınırlar. Halbuki bilindiği üzere nebilerin, rasûllerin, ashab-ı kiramın, tabiinin ve bütün iman ehlinin dini budur. Ayrıca çeşitli yerlerde genişçe açıkladığımız üzere kitap da buna delildir.

İşte Allah'a ve Rasûlüne duyulan bu muhabbet onu inkâr edenlerin bir çoğunun hatta karşı karşıya kaldığı geçici bir şüphe dolayısı ile inkâr etse dahi her müminin kalbinde vardır.

Aynı şekilde marifet/Allah'ı bilmek de bunların kalplerinde vardır. Çünkü onun muhabbetini inkâr eden bu kimseler aynı zamanda şöyle diyen kimselerdir: Onu bilmek/tanımak ancak düşünmek ile meydana gelebilir. Böyle diyerek onlar fıtratlarında ve kalplerinde bulunan onu bilmek ve ona muhabbet beslemeyi inkâr etmiş oluyorlar.

Diğer taraftan böyle bir inkâr onların nefislerinde bunu bilmenin imkânsızlığına sebep olabilir. Çünkü onların herhangi birisinin kalbindeki marifet ve muhabbet bundan dolayı kalkabilir. Zira fıtrat bozulabilir ve bu hal ortadan kalkabilir de var olmakla birlikte görülmeye bilir de. *"Çünkü gözler kör olmaz. Asıl göğüslerdeki kalpler kör olur."* (Hacc, 46). Yüce Allah da: *"Sen yüzünü hanif olarak dine, Allah'ın insanları üzerinde yarattığı fıtratına dosdoğru çevir. Allah'ın yaratışını değiştirmek sözkonusu değildir. Dosdoğru din işte budur. Fakat insanların çoğu bilmezler. Ona dönenler olun, O'ndan korkun, namazı da dosdoğru kılın ve müşriklerden olmayın."* (Rûm, 30-31) buyurmuştur.

Buhârî ve Müslim'in sahihlerindeki rivâyete göre de Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: "Her doğan fıtrat üzere doğar. Sonra onun anne babası onu yahudi, hristiyan ve mecusi yapar. Nitekim bir hayvan da hilkati tam bir yavru doğurur. Siz o yavrunun kulaklarının kesik olduğunu görebiliyor musunuz?" Daha sonra Ebu Hureyre şöyle der: Dilerseniz yüce Allah'ın: *"Sen yüzünü hanif olarak dine, Allah'ın insanları üzerinde yarattığı fıtratına dosdoğru çevir."* buyruğunu okuyabilirsiniz.

Yaratıcının Bilinmesi Neticesinde Bilinmesi Zorunlu Olan Hususlar

Yüce Allah'ın: *"Yaratan Rabbinin adıyla oku! O insanı (sülük gibi yapışan) bir kan pıhtısından yarattı."* buyruğu genel olarak yaratması, özel olarak da insanı yaratması ile bilinmiş olmasından ötürü onu tanıtmaya ve bunun fıtratın bildiği hususlardan birisi olduğuna dair bir -daha önce geçtiği gibi- bir beyan/açıklamadır.

Diğer taraftan onun yaratıcı olduğu bilindiğine göre kesin olarak da şu da bilinir: Yaratıcı ancak kudret sahibi birisi olabilir. Hatta herhangi bir kimsenin yaptığı her bir fiil ancak güç yetiren/kudreti yeten bir güç ile olur. Hatta taşın düşmesi, suyun akması, ateşin hareket etmesi gibi. Cansız varlıkların fiilleri dahi onlarda bulunan bir güç ile meydana gelir. Bitkilerin hareketi de aynı şekilde onlardaki bir güç ile olur. Hareket eden bütün canlıların ve başkalarının her türlü fiili de onlardaki bir güç ile yapılır. İnsan da başkası da böyledir.

Yaratmak ise fiillerin en büyüğüdür. Ona yüce Allah'tan başkasının da gücü yetmez. Ona güç yetirebilmek ise her türlü kudretten daha büyüktür, yaratılmışların kudretleri ve güçleri arasında onun hiçbir benzeri yoktur.

Aynı şekilde kâlemle öğretmek de kudret sahibi olmayı gerektirir. O halde yaratmanın ve öğretmenin her biri kudret sahibi olmayı gerektirir.

Aynı şekilde onların her biri de ilim sahibi olmayı gerektirir. Çünkü başkasına öğreten bir zatın bizzat kendisinin o öğrettiği kimseye öğrettiğini bilen birisi olması gerekir. Yoksa bir kimsenin kendisinin bilmediği bir şeyi başkasına öğretmesi imkânsızdır. O halde insanı ve başkalarına bilmedikleri şeyleri öğretenin öğrettiği şeyi bilen olması herkesten önceliklidir.

Yaratmak da aynı şekilde ilim sahibi olmayı gerektirir. Nitekim yüce Allah: *"Yaratan bilmez mi hiç? O latiftir, her şeyden haberdardır."* (Mülk, 14) buyurmaktadır. Bu yaratmanın iradeyi gerektirmesi bakımından böyledir. Çünkü herhangi bir şeyi belli bir nitelikte ve belli ve özel bir miktarda yapmak ve bunun dışında bir şekilde yapmamak ancak böyle bir hususu diğerine göre özellikle isteyip tercih eden bir irade ile olur. İrade ise ilim sahibi olmayı gerektirir. Çünkü iradesi ile bir şeyler isteyen ancak şuurunda olduğu ve nefsinde tasavvur ettiği şeyi isteyebilir. Şuur sahibi olmadan iradede bulunmak/istemek imkânsızdır.

Aynı şekilde bizzat yaratmak -insanı yaratmak- yaratılmışlar arasında hayret verici varlıklardan birisi olan bu insanı yapmak demektir. Bu insanda akılları hayretlere düşüren muhkemlik ve son derece sağlamlık ve mükemmellik vardır. Sağlam ve muhkem bir fiil ise ancak yaptığını bilen bir kişi tarafından yapılabilir. Bu da zorunlu ve kesin olarak bilinen bir husustur. O halde yaratmak bu bakımdan da öteki bakımdan da ilme delalet eder.

Yüce Allah Mülk Sûresi'nde de: *"O latiftir. Her şeyden haberdardır."* (Mülk, 14) buyurmaktadır. Bu da yaratılmış varlıklardaki son derece latif/pek incelikli hikmetleri açıkça göstermektedir. Bu hikmet de her bir hususu ayrı ayrı en latif/incelikli şekilde nihai amaçlarına ulaştırmayı da ihtiva eder. Nitekim Yûsuf

(aleyhisselâm): *"Muhakkak Rabbim dilediği şeyi çok latif olarak yapandır."* (Yûsuf, 100). Bu ise maksat olarak gözetilen amacı da bilmeyi, bu maksada ulaştıran yolu da bilmeyi gerektirir. Haberdar olmak da böyledir. Bunu açıklamak ise oldukça uzun sürer. Çünkü burada bizim maksadımız ilk indirilen bu âyetlerdeki hususlara dikkat çekmektir. Diğer taraftan onun kudret sahibi/kâdir ve ilim sahibi/âlim olduğu sabit olduğuna göre bu onun hayy/diri olmasını gerektirir. Aynı şekilde irade sahibi olmak da hayat sahibi olmayı gerektirir.

Hayat sahibi eğer semi', basir ve mütekellim/işiten, gören ve konuşan olmazsa bunların zıttı olan körlük, sağırlık ve dilsizlik ile nitelendirilir. Bu ise yüce Rabb hakkında imkânsızdır. O halde semi', basir ve mütekellim olmak sıfatlarına sahip olması gerekir.

İrade ya ta baştan itibaren hikmetli bir amaca yöneliktir. Eğer hikmetli bir amaca yönelik olmazsa bu akılsızlık olur. O da bundan münezzehtir. O halde onun "hakim/sonsuz hikmet sahibi" olması gerekir.

O ya yaratılmışlara faydalı olup onlara ihsanda bulunma maksadını güder yahut da mücerred olarak onların zarar görmesini ve onları azaplandırmayı maksat olarak güder yahut her ikisinden hiçbirini maksat olarak gözetmez. Aksine ister bu ister öteki olsun herhangi bir şeyleri ister. İkincisi şerli ve zalimdir. Yüce Rabb ondan münezzehtir. Üçüncüsü beyinsiz ve anlamsız iş yapan birisidir. Böylelikle şanı yüce Allah'ın hakim olduğu gibi rahim olduğu da kaçınılmaz olarak kabul edilmek durumunda olur. Nitekim bu husus başka yerlerde genişçe açıklanmıştır.

Burada maksat şudur: Onun yaratan ve kâlem ile yazı yazmayı öğreten en kerim olduğunun zikredilmesinin her biri ayrı ayrı sıfatların sabit olduğunu ispatlamak ile ilgili bu iki yola delalet etmektedir. Aynı şekilde birinci yol da fiil ile delillendirme yolunu bize göstermiş bulunmaktadır.

Şüphesiz yüce Allah'ın: *"el-ekram: en kerim"* buyruğu onun "kerem" hususunda başkasından daha üstün olmasını gerektirir. "Kerem" ise bütün güzellikleri kapsayan bir isimdir. Bu da onun övülmeyi gerektiren bütün vasıfları daha çok hak etmesini gerektirir. Övülmeyi gerektiren hususlar ise kemal sıfatlarıdır. O halde yaratılmışlara ihsanda bulunup onlara rahmet ve merhamette bulunmayı, hikmeti, kudreti, ilmi, hayatı ve daha başka diğer sıfatları daha çok hak etmesini gerektirmektedir.

Yüce Allah'ın: *"Yaratan, yarattı"* buyruğu da böyledir. Çünkü yaratan kadim ve ezelidir. Bizatihi hiçbir varlığa muhtaç değildir ve bizatihi varlığı vacip/zorunlu

olandır. Kayyumdur. Varlığı mümkün sonradan hâdis yaratılmışa göre kemal sıfatlarını onun daha çok hak ettiği ise bilinen bir husustur. Bu kıyas-ı evlâ/öncelikli kıyas bakımından da kıyas-ı eser bakımından da böyledir. Çünkü başkasını diri, âlim, kudret sahibi, işiten ve gören olarak yaratan zatın diri, âlim, kudret sahibi, işiten ve gören olması öncelikle sözkonusudur.

"Rabbin en kerim olandır. O kâlemle (yazmayı) öğretendir. İnsana bilmediğini öğretti." Böylelikle o insanı ilim sahibi kıldı. İlim sahibi ise ancak diri olabilir. Yine insanı güç, kudret sahibi, işiten ve gören yapması da onun bir keremidir. Başkasını bilen bir duruma getiren en kerim olanın kendisi ise alim/her şeyi bilen olması öncelikle sözkonusudur. İşte diğer kemal sıfatlarında da övülmeyi gerektiren hususlarda da bu aynen böyledir.

Bu özel yaratılmışı delil göstermek yoludur. Birincisi ise yaratmanın türü ile delillendirmedir. Bundan dolayı bu herhangi bir zorlanma olmadan kesin/zorunlu olarak sıfatların sabit olduğuna delildir. İşte tafdil/daha üstün olma ve evla/öncelikli olma yöntemi de böyledir. Buna göre Rabb yaratılmışlara göre kemali öncelikle hak eder. Bütün bu yollar gâyet açık ve belirgin olduklarından ötürü müslüman olmayan diğer din mensupları ile hristiyan gibi onların dışındakilerin de izlediği bir yoldur. Onlar yüce Allah'ın bu şekilde konuşabilmesi için bizatihi var olduğunu ispatlamışlardır. Fakat ona "cevher/öz" adını vererek onun sıfatlarını üçe indirgemekle -ki bunlar da ukmunlar diye bilinir- doğru yoldan sapmış oldular.

Onlar şöyle demişlerdir: Biz eşyanın cevher olan ve cevher olmayan kısımlarına ayrıldığını gördük. Cevher bu iki türün daha üstünüdür. Bu sebeple o cevherdir dedik. Daha sonra cevherin canlı olan ve olmayan kısımlarına ayrıldığını gördük. Canlı olanın daha mükemmel olduğunu da gördük. Bunun için o canlıdır/diridir dedik. Diri olanın da nâtık olan ve olmayan kısımlarına ayrıldığını gördük. Biz de o nâtıkdır dedik.

Aynı şekilde onlara diğer kemal sıfatları hakkında da şu söylenir: Şüphesiz eşya kudret sahibi olan ve olmayan kısımlarına ayrılır. Kudret sahibi olan daha mükemmeldir. Ben onların sözlerindeki doğruyu ve yanlışı "el-Cevabu Salih Limen Beddele Dinel Mesih: Mesih'in Dinini Değiştirenlere Doğru Cevap" adını verdiğimiz kitapta genişçe açıkladık.

Burada maksadımız ise bu âyet-i kerimenin -ve ilk inen buyrukları teşkil eden bu âyetlerin- dinin esaslarına delaletine dikkat çekmektir.

Yüce Allah'ın: "*İnsana bilmediğini öğretti*" buyruğu da onun insana bilmiş olduğu şeyleri öğretme kudretine sahip olduğuna delildir. İnsan türünde türlü eksiklikler bulunmakla birlikte bu böyledir. O böyle bir öğretme kudretine sahip olduğuna göre onun peygamberlere öğretmiş olduğu şeyleri öğretebilmesi ise öncelikle sözkonusudur. İşte bu da yüce Allah'ın: "*İnsana bilmediğini öğretti*" buyruğunun kapsamına girer. Çünkü peygamberler de insanlardandır.

Böylelikle bu âyetler aklî bütün esaslara delalet etmiş olmaktadır. Çünkü nübüvvetin mümkün oluşu akıl ile bilinen en son husustur.

Nebilerin ve onların mucizelerinin varlığı ise mütevatir sem'i delillerle bilinir. Bununla birlikte "*İnsana bilmediğini öğretti*" buyruğunun kapsamına nebilere öğretmiş olduğu şeyleri öğretmesinin isbatı da dahildir. İşte bu da (mucizelerin) mümkün oluşuna ve fiilen meydana gelişlerine delildir.

Çeşitli yerlerde yüce Allah'ın tenzihinin aslında iki esas noktada toplandığını zikretmiş bulunmaktayız:

Onun kemali ile çelişen eksikliklerden tenzih edilmesi. O halde onun kemalinin sübutuna delil olan her bir husus aynı zamanda onun kemali ile çelişen eksiklikten münezzeh olduğuna delildir.

İşte bu da onun eksiklikten münezzeh oluşunun kelamcılardan bir kesimin söylediği: Bu ancak sem'i delil ile bilinir şeklindeki kanaatlerinin aksine akıl ile bilinen bir husus olduğunu ortaya koyan şeylerdendir.

Biz başka bir yerde açıkladığımız üzere onların cisimlerin hâdis oluşuna ârâzı delil göstermek sûreti ile izledikleri bütün aklî yolların aslında onu ispat etmeye de delil olmadığını, kemal sıfatlarından herhangi bir şeyi de ispatlayamayacağını, eksiklik ifade eden hiçbir şeyden de münezzeh olduğuna delil olmadığını açıklamış bulunuyoruz. Çünkü onlar nezdinde herhangi bir eksikliğin onun hakkında imkânsız olduğunu açıklayacak bir delilleri yoktur. Ayrıca onlar onun -sıfatların aksine- her bir şeyi yapmasının caiz olduğunu da itiraf ederler. Fakat sıfatlar hususunda izledikleri yol da tutarsız ve çelişkilidir. Nitekim bu husus bundan başka bir yerde genişçe açıklanmıştır.

İkincisi ise kemal sıfatlarında onun benzeri hiçbir şeyin bulunmaması ile ilgilidir. Kur'ân-ı Kerim bu iki esası ispat eden buyruklarla dolup taşmaktadır. Yani etraflı bir şekilde kemal sıfatları ile zalimlerin söylediklerinden pek yüce ve büyük olduğu onun benzerinin bulunmasından tenzihini ihtiva eden buyruklarla dolup taşmaktadır.

Yüce Allah'ın Fiilleri ve Sözleri

Yüce Allah'ın: *"Yaratan Rabbinin adıyla oku!"* buyruğu ile: *"O kâlemle (yazmayı) öğretendir. İnsana bilmediğini öğretti."* (Âyet 4-5) buyrukları onun fiillerinin ve sözlerinin sabit olduğuna delildir. Çünkü yaratmak onun fiilidir. Öğretmek onun indirdiklerini öğretmeyi de kapsar. Nitekim yüce Allah: *"Rahman! Kur'an'ı öğretti. İnsanı yarattı. Ona beyanı öğretti."* (Rahman. 1-4) buyurmaktadır.

Yüce Allah'ın: *"Kâlemle"* buyruğu kâlem ile yazılan kelamının öğretilmesini ihtiva eder. Bunun şanı yüce Allah'ın kelamını indirdiği ve kâlem ile yazılan kelamını peygamberine öğrettiği bu sûrenin baş tarafında inmiş olması âyetin bunları da kapsadığına delildir. Çünkü mutlak ve genel lafzın sebebinin onun kapsamında münderic olması kaçınılmazdır. Buyruklar onun yaratıp konuştuğuna delildir. Yüce Allah: *"İnsanı yarattı."* (Rahman. 3) buyurmuştur. Akıl ve hitap ile bilindiği üzere yaratılmış olan insan Rabbin onu yaratmasından farklı bir şeydir. Ondan başkasını yaratması da böyledir. Bu hususta tartışmaya girişenler aslında karşı karşıya kaldıkları bir şüpheden dolayı konuyu tartışmışlardır. Nitekim bundan sonra ve daha başka yerlerde bu husus sözkonusu edilmiştir. Yoksa onlar "yarattı"nın mastarı olan bir fiil olduğu, insanın da bu mastarın edilgeni olduğu, yaratılmışın da mastarın kendisi olmadığı hususunda çekişmiyorlar.

Fakat bazen mastar fiilden etkilenen meful hakkında da kullanılarak: Bu emirin darbı olan dirhemdir denilir. Yüce Allah'ın: *"İşte bu Allah'ın yaratmasıdır"* buyruğu da böyledir. Bu buyrukta maksat ise bu Allah'ın yarattığıdır demektir. Yoksa "yaratmak" lafzında kasıt mahluk olduğunu söylemek değildir. Aksine yaratmak lafzı ile kastedilen mastara ad olan fiildir. Tıpkı: "(خلق - يخلق - خلقا): Yarattı, yaratır. yaratmak" denilmesi ile: *"Sizin yaratılmanız da diriltilmeniz de ancak bir tek nefis(i yaratmak) gibidir."* (Lukman. 28); *"Sizi analarınızın karnında üç karanlık içinde bir yaratıştan sonra öbür yaratışa geçirerek yaratır."* (Zümer. 6); *"Ben göklerin ve yerin yaratılışında da kendilerinin yaratılışında da onları şahit tutmadım."* (Kehf. 51) buyruklarında olduğu gibi.

Yaratmak onun fiili olduğuna göre o halde o onun meşieti/iradesi ile olur. Çünkü onun meşieti olmadan bir fiilini yapmasına imkân yoktur. Meşiet ile/irade ve dilemek ile yapılan bir şeyin ise bizzat aynısının önceden yapılmış olmasına imkân yoktur. Ama onun türünün önceden var olması mümkündür.

Hâdis/sonradan var olan bir varlığı yaratmak için tam bir müessir/etkenin varlığını kaçınılmaz kıldığına göre onun hâdis olması onunla var olan ihtiyari/tercihe bağlı hususlar ile nitelikli olmasını gerektirmektedir. Fakat eğer bu mah-

luktan önce bir diğer mahlukun var olduğu sabit olursa onun yaratmaktan sonra bir başka yaratmak ile de muttasıf olduğu sabit olur.

İşte kendi meşieti ile mütekellimdir/konuşandır ile ilgili yapılacak açıklama da böyledir. Hem onun önceden mütekellim değilken sonradan mütekellim olması iki sebepten dolayı imkânsızdır:

1. Bu onun kemal sahibi olmamasını gerektirir. Kelam/konuşmak ise bir kelam sıfatıdır.

2. Bunun sonradan hâdis olması imkânsızdır. Çünkü mütekellim olmayanın kendi kendisini mütekellim kılması/konuşur hale getirmesi mümkün değildir. Âlim olmayan bir kimsenin de kendisini âlim yapması mümkün değildir. Diri olmayan bir kimsenin kendi kendisini diri kılması imkânsızdır.

O halde bu sıfatlar onun zatının gereklerindendir.

Aynı şekilde yaratıcı olmayan bir kimsenin kendi kendisini yaratıcı kılmasına imkân yoktur. Çünkü kendisi yaratma kudretine sahip değil ise kendisini yaratıcı hâle getirmesi daha büyük bir iştir. Böylelikle bu öncelikle imkânsız olur. Kendi kendisini yaratıcı hale sokması yaratılmışın var olmasını gerektirir. Bundan dolayı o insanı fiil işleyen bir hale getirme kudretine sahip olduğuna göre insanın yaptıklarının yaratıcısı da odur. Eğer kendisini yaratıcı yapacak olursa kendisinin yarattıkları şeylerin yaratıcısı da o olur.

Eğer onun ezelden beri yaratıcı olmasının imkânsız olduğu varsayılacak olursa herhangi bir şekilde kendi kendisini yaratıcı yapması da imkânsız olur ve ezelden beri onun fiil işlemesinin imkânsız olduğunu kabul etmekten ötürü her zaman için bunu yapamayacağının kabul edilmesi gerekir. Halbuki âyet-i kerime onun yarattığına delildir. Böylelikle onun yaratma imkânına sahip olduğu ve yaratmak mümkün ve kudret dahilinde olduğu sözkonusu olduğu sürece onun da yaratma kudretine sahip olduğu bilinmiş olur. Bu ise Cehmiyyenin kabul ettiği esas ilkeyi çürütür.

Hatta eğer onun buna kudreti bulunsa dahi bunu gerektiren dışarıdan ve ayrı bir şey değildir. Aksine bu yine onun kendi zatındandır. Dolayısıyla onun kendi zatının önceleri irade sahibi değilken irade sahibi yapmasına imkân bulunmaz. O halde onun ezelden beri irade sahibi ve kudret sahibi olduğunu kabul etmek gerekir. Kudret ve iradenin varlığı sözkonusu ise o taktirde kudret ile meydana getirilen şeylerin var olması gerekir. Bu hususta çekişme halindeki kelamcılar ise o ezelden beri olacaklara kadir olandır derler.

Bunun üzerine onlara şöyle denilir: Kudret ancak kudret ile meydana getirilen şeyin mümkün olması ile birlikte sözkonusu olur: Eğer kudret sürekli ise o her zaman için kudret ile meydana getirileni yapma imkânına sahip miydi? Onlar hayır, aksine imkân -fiilin mümkün olması- sonradan meydana gelir derler.

Bu ise kudreti kabul etmek ile çelişen bir durumdur.

Eğer: Hayır, imkân hâsıl olan bir şeydir diyecek olurlarsa fiilin de her zaman için mümkün olduğu açıkça ortaya çıkar. Böylelikle de Rabbin kudreti ile meydana gelen hususlar arasında sonsuz şeylerin varlığının mümkün olduğu da sabit olur. O halde ezelden beri o kâdir ve fiil de mümkün olduğuna göre bu mümkün olan şey de her zaman için var olan bir husustur. Çünkü kudret ile meydana getirilecek türün varlığını gerektiren husus -mesela irade- ya ezelde varlığı imkânsız bir şeydir. O taktirde fiilin imkânsız olması gerekir. Halbuki biz bunun mümkün olduğunu açıklamış bulunuyoruz.

Aynı şekilde eğer iradenin varlığı imkânsız ise kudret ile var edilecek şeyin imkânsızlığı da devam eder. Çünkü mevcut olması bir tarafa onu mümkün kılacak herhangi bir şey bulunmaz. Bilindiği üzere önceleri yokken sonradan var olması için mutlaka bunun bir gerektiricisinin olması gerekir. Eğer ezelde onun varlığı mümkün ise bu mümkünün varlığı kendi zatından başkasına bağlı olamaz. Onun husule gelmesi için zatı yeterlidir. O halde onun ezelden beri irade sahibi olması da gerekir.

İşte bütün kemal sıfatlarında durum böyledir. Ezelde onların mümkün oldukları sabit olduğu taktirde ezelde bunların varlıkları gerekliliktir. Eğer bulunmayacak olursa o taktirde bunlar imkânsız şeylerdir. Zira ezelde onların varlığını gerektirecek onun zatından başka hiçbir şey yoktur. Eğer bunlar mümkün olup tam anlamıyla onları gerektiren bizzat onun kendisi ise o halde ezelde de bunların var olmalarının gereği ortaya çıkar.

Bu ise onun ezelden beri Hayy, Alim, Kadir, Murid, Mütekellim ve Fail olduğuna delil olan hususlardandır. Çünkü bütün bu hususları onun zatından başka gerektiren bir şey yoktur. Bu hususta da onun zatı tek başına yeterlidir. O halde türün kadim olması ve onun dilediği vakit ezelden beri mütekellim olması da gerekir. Fakat türün fertleri/birimleri imkân ve hikmete göre ardı arkasına meydana gelir.

Bundan dolayı değişik yerlerde şu husus açıklanmıştır: Aslında varlık ve yokluk tarafları eşit olan mümkün hiçbir varlık yoktur. Aksine ya onun varlığını gerektiren bir husus meydana gelir. O taktirde gerekli olur. Yahut öyle bir husus

meydana gelmez. O taktirde de imkânsız olur. Şanı yüce Rabbin sahip olduğu sıfatlara gelince onun o sıfatlara sahip olması vaciptir/zorunludur. Onun niteliği olmayan şeyler ile nitelenmesi ise imkânsızdır. Onun dilediği her şey olur ve var olması vacip olur. Dilemediği bir şey de olmaz. Varlığı da imkânsız olur. Bu durumda tam tercihini gerektiren sebep ile birlikte mümkün olan vacip olur ve o olmadan da imkânsız olur.

O halde yüce Allah'ın: *"Yaratan Rabbinin adıyla oku! O insanı (sülük gibi yapışan) bir kan pıhtısından yarattı"* buyruğu ile *"Oku. Rabbin en kerim olandır. O kâlemle (yazmayı) öğretendir."* (Âyet 1-4) buyruklarında onun için kemal sıfatlarının sabit olduğuna ve ezelden beri onun bu sıfatlara sahip olduğuna bir delil vardır.

Bu hususta selefin sözleri pek çoktur. Nitekim onlar yüce Allah'ın: *"Allah Azizdir, Hakimdir."* (Nisa. 158) buyruğunu ve benzeri buyrukları böylece tefsir etmişlerdir. Buhârî de sahihinde bunu İbn Abbas'dan böylece zikretmiş olup bunu İbn Ebi Hatim de çeşitli yollardan rivâyet etmiş bulunmaktadır. İbn Abbas'a: "Allah ... dır" buyruğu sanki önceden böyle idi sonra bu geçti diye sorulması üzerine o şöyle cevap vermişti: Yüce Allah kendi zatına bu ismi verdi. O ezelden beri hep böyledir.

Bu İbn Ebi Hatim'in Ebu Muaviye'nin A'meş'den, o el-Minhal'den o Said b. Cübeyr'den o İbn Abbas'dan diye gelen yoldan naklettiği lafızdır. İbn Abbas buna göre: O baştan beri böyleydi ve hep böyledir diye cevap vermiştir.

Amr b. Ebu Kays'ın Mutarrif'den, onun el-Minhal'den, onun Said b. Cübeyr'den onun İbn Abbas'dan rivâyetine göre ise o şöyle demiştir: Ben yüce Allah'ın: *"Allah her şeyi bilendir, Hakimdir."* (Nisa. 17) buyurduğunu işitiyorum. Sanki o önceden olmuş (ve sona ermiş) bir şey gibidir. Bunun üzerine İbn Abbas şöyle dedi: Yüce Allah'ın: *"(كان): idi"* (mealde: "... dir") buyruğuna gelince o ezelden beri böyledir ve her zaman için böyledir. O: *"İlktir, Ahirdir, Zahirdir, Batındır ve O her şeyi çok iyi bilendir."* (Hadid. 3).

Abdurrahman b. Mağra'nın Mücenni b. Yahya'dan onun amcasından onun İbn Abbas'dan rivâyetine göre de şöyledir: Bir yahudi dedi ki: Sizler Allah'ın (önceden) Aziz, Hakim olduğunu ileri sürüyorsunuz. Peki bugün o nasıldır? Bunun üzerine İbn Abbas: O zatı itibari ile Azizdir. Hakimdir demiştir.

İşte İbn Abbas'ın bu sözleri onun her zaman için (كان):...dir" in haberi olan (Alim, Hakim, Aziz gibi) sıfatına sahip olduğunu ve her zaman için böyle olduğunu ve bunun bizzat zatının bir gereği olduğunu göstermektedir. Bu onun zatının

gereklerinden olduğuna göre zatı itibari ile hep bu vasıflara sahiptir. Bu sebeple o her zaman için böyledir. Çünkü bu onun zatındandır.

Ahmed b. Hanbel dedi ki: Allah her zaman için alimdir, mütekellimdir, ğafurdur. Yine o şöyle demiştir: Allah her zaman için dilerse mütekellimdir/söz söyler, konuşur.

Kur'ân'ın En Büyük Ayeti Olan Ayete'l-Kürsi'nin Bu Sıfatlara Delaleti

Kur'ân-ı Kerim'in inen ilk âyet(ler)i buna delil olduğu gibi Kur'ân-ı Kerim'deki en büyük âyet de buna delildir. Ama bu delaleti itibari ile buna göre daha geniş ve daha eksiksizdir.

Bu âyet ise Âyete'l-Kürsîdir. Sahih'te sabit olduğu üzere Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) Ubeyy b. Ka'b'a şöyle demişti: Ey Ebu'l-Münzir! Allah'ın kitabından ezberlemiş oldukların arasında en büyük âyetin hangisi olduğunu biliyor musun? O: *"Allah ... Ondan başka ilah yoktur, Diridir, Kayyûmdur."* (Bakara, 255) deyince Allah Rasûlü: "İlme kana kana doyasın ey Ebu'l-Münzir" buyurdu.[296]

Burada âyet yüce Allah'ın: *"Allah"* buyruğu ile başlamaktadır. Bu ise *"Rabbini"* (Müddessir, 3) buyruğundan daha büyüktür. Bundan dolayı Kur'ân-ı Kerim'deki en büyük sûreye de bu isim ile başlamıştır: *"Âlemlerin Rabbi Allah'a hamdolsun."* (Fatiha, 2). Ayrıca yüce Allah: *"Allah ... O'ndan başka ilah yoktur, Diridir, Kayyûmdur."* (Bakara, 255) buyurmaktadır.

Müşrikler onun yaratıcı olduğunu söyleseler dahi ondan başka ilah edinmiş oldukları için yüce Allah'ın: *"Yaratan"* buyruğunda bir başka yaratıcının bulunmadığı sözkonusu edilmemiştir. Çünkü bu zaten bilinen bir husustur. Zira hiçbir kimse mutlak olarak her şeyi yaratmış, insanı ve ondan başka varlıkları da yaratmış bir başka yaratıcı olduğunu kabul etmiş değildir. Halbuki ilahlık hususunda durum böyle değildir. Yüce Allah: *"Dediler ki: Eğer (bir şey) yapacaksanız onu ateşle yakın, ilahlarınıza yardım etmiş olursunuz."* (Enbiya, 68); *"Onlardan elebaşıları: Yürüyün ve ilahlarınıza (ibadette) direnin. Şüphesiz ki bu istenen bir şeydir diyerek kalkıp gittiler."* (Sâd, 6); *"Acaba Allah ile birlikte başka ilahların varlığına gerçekten siz mi şahitlik edersiniz? De ki: Ben (buna) şahitlik etmem. De ki: O ancak tek bir ilahtır."* (En'am, 19); *"De ki: Onların dedikleri gibi onunla beraber başka ilahlar olsaydı elbette o zaman arş sahibine bir yol alırlardı."* (İsra, 42). Yani onunla birlikte başka ilahlar bulmaya çalışırlardı. Ama onunla beraber bir başka yaratıcı olduğunu kabul etmemişlerdir.

296 Kaynakları daha önce gösterildi.

Yüce Allah âyetlerin en büyüklerinde: *"Allah ... Ondan başka ilah yoktur. O Diridir, Kayyûmdur."* buyurmaktadır. O bu buyruğu Kur'ân-ı Kerim'in üç yerinde zikretmektedir. Bunların her birisinde de tevhid, rasûller ve ahiretten ibaret dinin üç esasından birini sözkonusu etmektedir.

İşte bütün rasûller ile gönderilen ve müşriklerin inkâr ettiklerini haber verdiği hususlar da bunlardır. Yüce Allah'ın şu buyruklarında olduğu gibi: *"Ayetlerimizi yalanlayanların ve ahirete iman etmeyenlerin hevâlarına uyma. Çünkü onlar (putları) rabblerine denk tutarlar."* (En'am, 150). Şanı yüce Allah burada: *"Allah ... Ondan başka hiçbir ilah yoktur. O Diridir, Kayyûmdur."* (Bakara, 255) buyurarak kendisinden başka hiçbir ilah olmadığı ile birlikte bunu sözkonusu etmiştir.

Âl-i İmran Sûresi'nde ise bir eklemede bulunarak: *"O sana kitabı hak ile ondan öncekileri doğrulayıcı olarak indirdi. Tevratı ve İncili de indirdi. Bundan önce insanlara (birer) yol gösterici olarak Furkanı da indirdi."* (Âl-i İmran, 3-4) buyurmaktadır. Bu ise kitaplara ve rasûllere imanı ifade eder.

Ayrıca yüce Allah Taha Sûresi'nde de: *"O günde Rahman'ın izin vereceği ve sözünden razı olacağı kimseninki müstesnâ, şefaatin hiçbir faydası olmayacaktır. O, onların önlerindekini de, arkalarındakini de bilir. Onlar ise bilgileri ile onu kuşatamazlar. Yüzler Hayy/Diri ve Kayyûm'a zillet ile boyun eğmiş olacaktır. Zulüm taşıyanlar gerçekten zarara uğrayacaktır."* (Taha, 109-111) buyurmaktadır.

Allah'ı Kendi Zatını Nitelendirdiği Sıfatlarla Bilmek

En büyük esaslardan birisi de insanın şanı yüce Allah'ın kendi zatını nitelendirmiş olduğu fiili sıfatları bilmektir. Yüce Allah'ın bu sûredeki: *"Yaratan Rabbinin adıyla oku. O insanı (sülük gibi yapışan) bir kan pıhtısından yarattı."* (Âyet 1-2) buyruklarında olduğu gibi. Yaratmak birçok yerde sözkonusu edilmiştir. Onun dışındaki diğer fiiller de böyledir. Bu da iki türlüdür: Birisi mefulin bihe geçiş yapan müteaddi/geçişli fiildir. "Yarattı" fiili gibi. Bu bir mahlukun/yaratılanın varlığını gerektirir. Aynı şekilde "rızık vermek" de böyledir. Yüce Allah'ın: *"Allah sizi yaratan sonra size rızık veren sonra sizi öldüren sonra da sizi diriltecek olandır. Sizin ortaklarınızdan bu işlerden birisini olsun yapabilen var mıdır?"* (Rûm, 40) buyruğu gibi.

Hidâyet, dalalete düşürmek, öğretmek, ölümden sonra diriltmek (peygamber) göndermek, teklim/konuşmak da böyledir.

Yine yüce Allah'ın haber verdiği: *"Böylece onları yedi gök olmak üzere iki günde yarattı."* (Fussilet, 12); *"Ve onları yedi sema olarak düzenledi."* (Bakara, 29); *"Ve Biz göğü kudret ve kuvvetle bina ettik."* (Zâriyât, 47); *"O (Rabbiniz) ki yeryü-*

zünü sizin için bir döşek, göğü de bir bina yaptı. O gökten su indirip onunla size rızık olmak üzere meyveler çıkardı." (Bakara, 22) buyruklarında verdiği haberlerde böyledir. Yine bir başka âyet-i kerimedeki: *"Allah odur ki yeri sizin için bir karargah, göğü üstünüze yüksek bir bina yapmış, size sûret verip sûretlerinizi güzelleştirmiş ve hoş şeylerden sizi rızıklandırmıştır."* (Mümin, 64) buyruğu da böyledir. Kur'ân-ı Kerim'de bu gibi buyruklar gerçekten çoktur.

Lazım/geçişsiz fiillere de yüce Allah'ın şu buyruklarını örnek gösterebiliriz: *"Sonra semaya yöneldi."* (Bakara, 29); *"Sonra arşın üzerine istivâ etti."* (A'raf, 24); *"Onlar buluttan gölgeler içinde Allah'ın kendilerine gelivermesinden başkasını mı bekliyorlar?"* (Bakara, 210); *"Onlar kendilerine meleklerin gelmesinden yahut Rabbinin gelmesinden yahut Rabbinin âyetlerinden birisinin gelmesinden başkasını mı bekliyorlar?"* (En'am, 158) ve: *"Rabbin gelip melekler de saf saf dizildiğinde."* (Fecr, 22) buyrukları gibi.[297]

Birinci türü ele alacak olursak. Müslümanlar bu tür fiillerin yüce Allah'a izafe edileceği ve yaratanın rızık verenin o olduğu üzerinde ittifak etmişlerdir. Bu onun mahlukatından hiçbirisinin sıfatı değildir. Fakat yaratmak olan fiil onunla kaim midir yoksa fiil meful ile yaratmak da mahluk ile aynı şey midir hususunda onun sıfatlara sahip olduğunu kabul edenlere göre iki görüş vardır: Cehmiyye ve Mutezile arasından sıfatları kabul etmeyenlere gelince onların fiilin onun zatı ile kaim oluşunu kabul etmemeleri öncelikle sözkonusudur. Fakat aralarından "halk: yaratma"yı mahluktan ayrı kabul eden ve "yaratma"yı ya mahluk ile kaim bir mana olarak kabul eden yahut da Ma'mer b. Abbad'ın dediği gibi[298] yahut da yaratmayı herhangi bir yerde kaim olmayan bir iş olarak kabul eder. Bazılarının: Yaratmak herhangi bir yerde sözkonusu olmamak üzere ol demektir derler. Basralılar da şöyle der: O herhangi bir yerde sözkonusu olmayan bir iradede bulunmaktır. Bu ise onların onun zatı ile hâdislerin kaim oluşundan kaçışlarının bir neticesidir. Halbuki aralarından Ebu'l-Huseyn ve başkalarının kabul ettiği gibi bunu kabul eden kimseler de vardır.

Sıfatları kabul eden cumhur ise fiiller hususunda iki farklı görüşe sahiptir. Kimileri onunla herhangi bir fiil kaim olmaz, fiil mefulün kendisidir der. Bu da aralarında Eş'ari'nin ve onun mezhebine mensup olan ve olmayanlardan muvafakat edenlerin görüşüdür. İbn Akil ve başkaları gibi. Aynı zamanda bu Kadı Ebu Ya'la'nın iki görüşünden ilk görüşüdür.

297 Burada Türkçeye göre bazı fiiller geçişli gibi görünse bile Arapça açısından bunlar geçişsiz/lazım fiildir (çeviren).

298 Ma'mar b. Abbad es-Sülemi Basralı mutezilenin aşırılarından/gulatından olup Bağdat'da yerleşmiş. Nazzam ile tartışmış birisidir. 215 h. yılında vefat etmiştir.

Bunlar ise sıfatları zati, manevi ve fiili sıfatlar olmak üzere kısımlara ayırırlar. Bu ise gerçeği olmayan bir ayırımdır. Çünkü onlara göre fiiller onunla kaim olmaz. Dolayısıyla onları da sıfat almaz. Fakat o bunlarla kendi zatı hakkında haber verir. Böyle bir ayırım şöyle diyenlerin görüşlerine uygundur: Sıfatlar şanı yüce Allah'ın kendi zatı hakkında haber vermiş olduğu haberlerdir. Onunla kaim olan manalar değildir. Nitekim Cehmiyye ve Mutezile böyle söylerler. Bundan dolayı bunlar: Sıfatlar zati ve fiili kısımlara ayrılır dedikleri zaman bununla şanı yüce Allah'ın kendi zatı hakkında haber verdiği sözleri kastederler. Bu sözler bazen onun zatı hakkında bir haber olur bazen de yarattığı mahlukatı hakkında haber olur. Çünkü onlara göre onunla kaim olan sıfatlar yoktur. Sıfatları bu şekilde tefsir eden kimselerin onları zati, manevi ve fiili olmak üzere üç kısma ayırması da mümkün olur.

Fakat sıfatlarla onunla kaim olanları kasteden kimselere göre ise böyle bir ayırım kabul ettikleri esasa göre uygun değildir. Ama bunlar böyle bir ayırımı sıfatlardan kastedilenin ne olduğu hususunda onlara muhalefet etmekle birlikte bu ayırımı onlardan almışlardır.

Böyle bir ayırım Ebu'l-Hasan ile ona muvafakat eden Kadı Ebu Ya'la, Ebu'l-Maali, el-Bâci ve daha başka kimselerin de açıklamalarında görülen bir ayırımdır.

İkinci görüşe gelince, onunla fiiller kaimdir. Bu ise selefin ve sıfatları sabit kabul edenlerin cumhurunun/çoğunluğunun görüşüdür.

Buhârî "halku efalil ibad/kullarının fiillerinin yaratılması" bölümünde ilim adamlarının icmaının da bu olduğunu zikretmiştir. Buna göre o haliktir, halk ve mahluk/yaratmak ve yaratılan aynı anlamdadır. Beğavi de bunu ehl-i sünnetin kanaati olarak zikretmiştir. Ayrıca bunu Ebu Nasr Muhammed b. İshak el-Kelâbâzi,[299] "et-Tearruf bi Mezâhibi't-Tasavvuf" adlı eserinde sufilerin görüşünün de bu olduğunu zikretmektedir. Aynı zamanda bu hanefilerin arasında tekvin adını vermeleri ile şöhret kazanmış görüşleridir. Kerramilerin, hişamilerin ve benzeri fırkaların da görüşü bu olduğu gibi Maliki, Şafii ve Ahmed'in mezhebine mensup eski alimlerin de görüşü budur. Kadı Ebu Ya'la'nın iki görüşünden sonuncusu da budur.

299 Muhammed b. İbrahim b. Yakub el-Kelebâzi el-Buhârî Ebu Bekr. Buhara ahalisinden hadis hafızlarındandır. "Bahru'l-Fevâid" adlı bir eseri vardır. Mean'il-Ahbar/haberlerin manaları hususunda bilgi sahibi idi. Ayrıca bu hususta 592 hadis toplamıştır. Onun et-Tearruf li Mezhebi Ehli't-Tasavvuf adlı bir eseri de vardır. 380 h. yılında vefat etmiştir.

Eğer halk/yaratmak mahluktan başkadır ve bu rabb ile kaim bir sıfattır denilecek olursa o taktirde bu mahlukatın hâdis olması ile birlikte rabbın zatının ayrılmaz kadim sıfatı olarak yaratmak demek olur. Nitekim Ebu Hanife mezhebine mensup alimler ile başkalarının da söyledikleri budur. Yahut da acaba halk/yaratmak zatı ile hâdis ve mahlukatın türü ile var olmuş. meydana gelmiş bir fiil midir yoksa yaratmadan sonra bir yaratma mı sözkonusudur. Bu hususta üç görüş vardır.

Ehl-i sünnetin hadisin imamlarının çoğunluğunun ve cumhurunun kabul ettiği kanaat bu ya da öteki olsun aynı zamanda bu kelam ehlinden kerramilerin. hişamilerin ve başkalarının teşkil ettiği taifelerin de görüşüdür. Buna göre her kim: O kendi meşieti ve seçimi ile zatıyla kaim bir kelam ile konuşur diyenler için şöyle demesi mümkündür: O bunu kendi zatı ile kaim bir fiil olarak seçimi ve meşieti ile yapar.

İhtiyari/seçim ve tercihe bağlı işlerin zatı ile kaim olduğunu kabul edenlerin kimileri ârâz delilini ve bunun cisimlerin hâdis oluşuna delil gösterilmesini kabul edenler vardır. Kerramiye, hanefilerin, malikilerin ve şafiilerin müteahhir alimleri gibi. Bunun doğru olduğunu kabul etmeyenler de vardır. Selefin hadisin imamları, Ahmed b. Hanbel, Buhârî ve başkaları gibi. Bu mesele "tesir meselesi" diye ifade edilir ve bunun vücudi bir emr/durum olup olmadığı tartışılır. Acaba tesir müessir ile eserden ayrı bir husus musudur değil midir? Bu hususta er-Râzi'nin sözleri değişik yerlerde genişçe açıklandığı üzere farklı farklıdır.

Halk mahlukun kendisidir. Tesir de eserin var olmasıdır diyenler onun ayrı bir şey olduğunu kabul etmezler. Çünkü şöyle derler: Eğer yaratmak ve tesir mahlukun ve eserin zatından ayrı bir şey olsaydı o taktirde bu ya bir mahal/bir yer ile kaim olurdu yahut olmazdı. İkincisi ise bâtıldır. Çünkü manevi hususlar kendi kendilerine/bizzat kaim olamazlar derler. Aynı zamanda bu Mutezileden bir taifenin de kanaatlerini red demektir. Derler ki: Eğer bir mahal ile kaim olursa bu ya yaratan ile kaimdir yahut başkasıyla ikincisi bâtıldır. Çünkü kendisinden başkası ile kaim olsaydı bu başkasının yaratıcısı olması gerekirdi. Kendisi değil. Aynı zamanda bu mahluk ile kaim olan diyen ikinci bir taifenin de kanaatini reddeder.

Eğer yaratıcı ile kaim ise ya kadimdir yahut muhdesdir/sonradan ihdas edilmiş, var edilmiştir. Eğer kadim ise o zaman mahlukun da kadim olması gerekir. Çünkü yaratmak ile mahluk birbirinden ayrılmazlar. Mahluk olmadan yaratmanın varlığı imkânsızdır. İşte eser olmadan tesirin varlığı da böyledir.

Eğer bu muhdes ise iki bakımdan bâtıldır. Birincisi onunla hâdis olanların kaim olması gerekir, ikincisi ise bu hâdis olanı yaratmak bir başka yaratmaya muhtaçtır. Böylelikle teselsülü kabul etmek gerekir.

Muammer b. Abbad ise teselsülü kabul etmiş ve yaratmanın bir başka yaratmayı onun da bir başka yaratmayı gerektirdiğini ifade etmiştir. Fakat bu Allah'ın zatında da değildir aynı zamanda da değildir (der).

İşte bunların dayanakları budur. Onlara muhalefet eden her bir taife ise delillerinin bütün önermelerini kabul etmez.

Onun zatı ile yahut bir mahluk ile kaim olmasını kabul edenler (onların kabul ettikleri) bu iki önermeyi de kabul etmez. Cumhura gelince, onların her birisi de kabul ettiği kanaate göre onlara cevap vermişlerdir.

Kimisi şöyle der: Hayır, yaratmak ve tekvin kadimdir. Tıpkı iradenin de onlara göre kadim oluşu gibidir. Ama onun kadim olduğunu kabul etmekle birlikte de irade ile var edilen şeyin (muradın) kadim olması gerekmez. İşte yaratmak ve tekvin de böylece kadimdir. Ama bu mahlukun kadim olmasını gerektirmez. Bu Eş'ariye'den Küllâbiyye için ve diğerleri için bağlayıcı bir ifadedir, onların buna verecekleri bir cevapları yoktur. Fakat muayyen bir iradenin kadim olmadığını söylemek -Cehmiyye ile Mutezilenin söyledikleri gibi- (sıfat olarak) iradenin kadim olmadığını kabul etmeyi gerektirmez. Yahut da irade türünün kadim olduğunu söylemeye mani değildir. Nitekim hadis ehli imamları onlara muvafakat eden felsefeciler, kelamcılar ve başkaları da böyle derler.

Yalnız bu kanaat sahibi olan kimseye şöyle denilir: Kadim tekvin ya onun meşieti ile olur yahut onun meşieti ile olmaz. Eğer onun meşieti olmadan oluyorsa o zaman mahlukatı halk etmesinin meşietsiz olması gerekir. Eğer meşieti ile oluyorsa o taktirde kadim olanın kastedilmiş olması gerekir. Bu da bâtıldır. Eğer doğru kabul edilse o zaman âlemin de -yaratılmış olmakla birlikte- kadim bir irade ile ve kadim bir yaratmak ile kadim olması gerekirdi. Bunun ise bâtıl olduğu bilinen bir husustur. Bundan dolayı Kur'ân kadimdir diyen herkes aynı zamanda o meşieti ve kudreti olmaksızın konuşmuştur derler.

O halde murad olunan meful/irade ile yapılan fiilin neticesi ancak hâdis olabilir. Yine murad olunan fiil de ancak hâdis olabilir.

Aynı şekilde onların kanaatlerini kabul etmeyip tartışan bu kimseler şöyle derler: İrade muradı/irade ile yapılmak isteneni gerektirir. Yaratmak da mahluku gerektirir.

Gerek bunlara gerek ötekilere karşı ifade edilen delillere gelince şüphesiz irade ve halk/dilemek ve yaratmak izafi hususlardandır. Murad/irade olunanı kabul etmeden iradenin mahluku/yaratılanı kabul etmeden halkın/yaratmanın sabit olması imkânsızdır. Fakat karşı görüşü savunan kimseler şöyle der: İrade ve yaratmak var olmakla birlikte murad ile mahluk sonra meydana gelir.

Bunlara da şöyle denilir: Sizler iradenin yahut yaratmanın irade ile birlikte var olduğunu, bununla birlikte muradın da mahlukun da var olmayacağını söylersiniz. Bundan sonra ise sonu bir türlü gelmeyen vakitlerin takdirini sözkonusu edersiniz. Böylelikle yaratılması istenen varlık sebepsiz olarak var olur. Bunun bâtıl olduğu ise aklın apaçık hükümlerinde besbellidir. Çünkü irade yahut yaratmak kudret ile birlikte vardı. Eğer bu tam bir etken ise o zaman eserin de var olmasını gerektirir. Tam müessir/etkenin varlığı sırasında da eserin var olması gerekir.

Çünkü müessir/etken mümkün bir varlıktır. Mümkün varlığın ise tam tercih edicinin varlığı sırasında var olması ise vacip olur. Çünkü böyle olmasa tercih edicinin varlığından sonra hem var olması hem de yok olması kabil varlığı caiz olur. O vakit de tercih edici bir sebebe muhtaç olur. Bu ise teselsülü gerektirir. Teselsül ise ancak gerektirici olan tam tercih edicinin varlığı şartı ile sona erer.

Burada insanlar görüş ayrılığı içindedir. Muhammed b. el-Heysam el-Kerrami ve Mahmud el-Hârizmi gibi bir kesim şöyle demişlerdir: Mümkin varlığın öncelikle meydana gelmesi sözkonusu olabilir. Fakat hiçbir zaman vücub/varlığı zorunlu bir sınıra kadar ulaşamaz.

Mutezile ve Eş'ariye mensuplarının çoğunluğu ise şöyle demişlerdir: Hayır hiçbir zaman öncelikli olamaz. Fakat kudret sahibi yahut kudret ve irade sahibi herhangi bir tercih edici sebep bulunmaksızın birbirinin misli şeylerden birisini tercih eder.

Diğer başkaları ise bunun lazım/gerekli olduğunu bilip tam tercih edicinin varlığı esnasında eserin var olmasının vacib/zorunlu olduğunu kabul etmişlerdir. Kudret ile birlikte tam gerektiricinin varlığı halinde fiilin de var olması icab eder. Nitekim Ebu'l-Huseyn el-Basri, er-Râzi, et-Tûsi ve başkaları bunu böyle kabul ettikleri gibi kelamcıların kadim olanlarından birçoğu ise gerektirici iradeyi ve iradenin irade ile istenen şeyin/muradın varlığını gerektirdiğini söylerler. Felsefeciler ise kelamcılara böyle bir itiraz yöneltmiş olmakla birlikte onlar ayrıca eserin tesirin varlığı ile birlikte sözkonusu olacağını böylelikle onunla eş zamanlı bulunacağını söylerler.

İnsanların birçoğu da bu görüş ile ötekinden başkasını bilmez/kabul etmezler. Râzi ve başkaları gibi. Onlar dinin ilmin ve kelamın en büyük esaslarından birisi olan bu pek büyük esas karşısında şaşar kalırlar.

Biz başka bir yerde buna dair geniş açıklamalarda bulunduk ve üçüncü bir görüşün ilim imamlarının kabul ettiği doğru görüş olduğunu açıkladık. O da şudur: Tam etki ne zaman itibari ile onunla birlikte ne de ondan sonra olmamak üzere hemen akabinde eserin var olmasını gerektirir. Kelamcılardan arada bir zaman fasılasının bulunacağını kabul edenler hata etmişlerdir. Felsefeciler gibi eşzamanlılığı kabul edenlerin hataları ise daha büyüktür. Onların bu görüşleri ise değişik yerlerde açıklamış olduğumuz birçok imkânsızı da kabul etmeyi gerektirir.

Bu görüşe gelince sem'i ve aklî deliller ona delalet etmektedir. Şanı yüce Allah: *"O bir şeyi diledimi ona emri sadece: Ol demesidir, o da oluverir."* (Yâsîn, 82) buyurmuştur. Akılcılar da şöyle derler: Onu kestim o da kesiliverdi, onu kırdım o da kırılıverdi, adam karısını boşadı kadın da boş oluverdi, köleye hürriyetini verdi o da hür oluverdi. Bu durumda hür olmak ve boş olmak hürriyeti ve talakı vermenin hemen akabinde gerçekleşir. Bunun etkisi için arada ne bir fasıla vardır ne de onunla eş zamanlıdır. İşte kırılmak ve kesilmek de aynı şekilde kesmek ve kırmak ile birlikte ortaya çıkar.

Bu ise şuna açıklık getiren hususlardandır: Yaratmak var olduğu taktirde onun akabinde yaratılanın var olması gerekir. Nitekim şöyle denilir: Allah bir şeyi tekvin etti o da oluştu. Onun oluşması Allah'ın ne tekvini ile birlikte ne de arada bir zaman fasılası geçtiği halde olmayıp Allah'ın onu tekvin etmesinin akabinde sözkonusudur.

Kudret ile birlikte tam irade de aynı şekilde irade ile istenen ve kudret dahilindeki şeyin var olmasını gerektirir. O yaratmayı irade eder/diler ve irade ve kudreti ile yaratmak meydana gelir. Diğer taraftan yaratmak yaratılanın da varlığını gerektirir. Eğer bu yaratmak bir başka sebep ile hâdis ise bu da onun akabinde olur. Çünkü bunda tam müessirin akabinde eserin varlığı eserlerde teselsülü gerektirir. Her ikisi de bir haktır. Allah en iyi bilendir.

Mahluka gelince, onun ondan/halikten ayrı olması ve onunla herhangi bir mahlukun kaim olmaması gerekir. Aksine kudret ile birlikte bizatihi irade kelamın varlığını gerektirdiği gibi yaratmanın da varlığını gerektirir.

Yaratmanın bir başka yaratmaya da ihtiyacı yoktur. Aksine kendisi ile yaratmanın hâsıl olacağı şeye ihtiyacı vardır ki bu da ondan önceki iradedir. O bir şeyi yaratacak olursa bir başka şeyi de yaratmayı murad eder. Onun dilediği olur, dilemediği de olmaz.

Hişamiye ve Kerramiye[300] gibi yaratmanın hâdis olduğunu söyleyenler: Bizler hâdislerin (onunla) kaim olduğunu söyleriz derler.

Bunun bâtıl oluşuna herhangi bir delil yoktur. Aksine akıl, nakil, kitap, sünnet ve selefin icmaı ilgili yerinde genişçe açıklanmış olduğu gibi bunun tahkikinin delilidir.

el-Muteber ve daha başka eserlerin sahibi Ebu'l-Berekât gibi felsefeciler arasında hakka en yakın olanların itiraf ve kabul ettikleri gibi Allah'ın âlemi ancak bununla tedbir/idare ettiğini söylemek ise mümkün değildir.

Onların: Yaratmak için bir başka yaratma gerekir şeklindeki sözlerine gelince, kerramiye ve onların dışında bunu kabul eden bir takım kimseler onlara şöylece cevap vermişlerdir: Sizler ayrı mahlukat, hiçbir sebep hâdis olmadan hâdis olur dersiniz. Bu durumda herhangi bir sebep hâdis olmadan mahlukatın kendisi ile hâdis olduğu yaratmanın hâdis olduğunu kabul etmek akıl ve nakil bakımından doğruya daha yakındır.

Bu ise bu takdire yani ihtiyari hususların (onunla) kaim olduğu takdirine/varsayımına karşı bağlayıcı bir cevaptır.

Kerramiye ise onunla kaim olana "hâdis/sonradan yaratılmış, var olmuş" demekle birlikte ona "muhdes/sonradan ihdas edilmiş, yaratılmış" demezler. Onun kelamı olan Kur'ân yahut başka kelamları gibi. Bununla ilgili olarak: O hâdisdir derler fakat "muhdesdir" denilmesini kabul etmezler. Çünkü hâdis olan bir şey -fiil gibi- onun kudreti ve meşieti ile hâdis olur/var olur. Muhdesin ise ayrıca bir ihdas etmeye ihtiyacı vardır. Bu durumda muhdesden başka onun ihdasının da zatı ile kaim olması gerekir. Bu ihdasın ayrıca bir başka ihdasa ihtiyacı olur. Bunun sonucunda da teselsül gerekir.

Kerramiyenin dışındaki hadis, sünnet ve kelam imamları ise buna "muhdes" adını verirler. Yüce Allah'ın: *"Kendilerine rabblerinden muhdes/yeni bir öğüt*

300 Hişamiye'nin kurucusu Abdusselâm b. Muhammed b. Abdulvehhab el-Cübbai'dir. Osman'ın azadlısı Eban'ın çocuklarındandır. Mutezilenin büyüklerinden bir kelam alimidir. Kendisine ait özel görüşleri vardır. "eş-Şamil Fil Fıkh. Tezkiyetül Alim, el-Udde fi Usulil Fıkh" gibi eserleri vardır. 321 h. yılında vefat etmiştir.

Muhammed b. Kerram el-Sicistani ise İslâm'da bid'atçi fırkalardan olan Kerrâmilerin imamıdır. Kendisi yüce Allah arşın üzerinde istikrar bulmuş/yerleşmiştir. O cevherdir derdi. İbn Kerram Sicistan'da dünyaya gelmiş. Mekke'de beş yıl mücavirlik yapmış. Neysabur'a gelmiş, Tahir b. Abdullah onu hapse attıktan sonra Şam'a gitmiş, tekrar Neysabur'a geri döndüğü vakit yine Muhammed b. Tahir onu ikinci bir defa daha haps etmiştir. Bu hapsinden de 251 yılında çıktıktan sonra Kudüs'e gitmiş ve 255 yılında orada ölmüştür. "es-Seczi" Sicistana mensup/Sicistanlı demektir.

geldiği her seferinde." (Enbiya. 2) buyurmaktadır. Buhârî ve Müslim'in sahihlerinde de İbn Mesud'dan gelen rivâyete göre Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: "Şüphesiz Allah emrinden neyi dilerse onu ihdas eder. İhdas ettiği hususlardan birisi de namazda konuşmamanızdır."

Burada ihdas ettiği sözkonusu edilen husus onların namazdaki konuşmalarının yasaklanışıdır.

"Muhdesin ise ayrıca bir ihdas etmeye ihtiyacı vardır" ve bu böylece sürüp gider şeklindeki görüşlerine gelince, bu ise eserlerde teselsülün olmasını gerektirir. Tıpkı birinden sonra diğeri gelen bir kelam ile mütekellim olması gibi. Allah'ın kelimelerinin de sonu yoktur. Ve yüce Allah da ne zaman dilerse her zaman konuşan, mütekellimdir. Bu da sünnet imamlarının görüşüdür. Naklin ve aklın delalet ettiği hak da budur.

İşte onun fiilleri de böyledir. Şüphesiz fiil ve kelam bir kemal sıfatıdır. Çünkü kelam ile konuşan hiç konuşamayandan daha mükemmeldir. Yaratan yaratamayandan daha mükemmeldir. Nitekim yüce Allah: *"Yaratan yaratmayan gibi olur mu hiç? Artık iyice düşünmeyecek misiniz?"* (Nahl. 17) buyurmaktadır. Diğer taraftan o her zaman kemal sıfatlarına sahip celal ve ikram vasıfları ile muttasıftır.

İşte bununla türlü açmazlar ortadan kalkmakta ve rasûllerin Allah hakkında haber verdikleri hususların sözlerin en doğrularından olduğu ve aklî delillerin ise sadece rasûllerin verdiği haberlere uygun olanları gösterdiği bilinmiş olmaktadır.

Fakat hata insanların birçoğunun rasûllerin verdikleri haberleri bilmemelerinden ve gerçekte bilgisizliğin eseri olan akla uygun zannettikleri kendi görüşlerinin delillerinin peşinden gitmeleridir. Böylelikle onlar hem sem'i hem aklî deliller hususunda hata ettiler. bunun sonucunda ihtilafa düştüler. *"Muhakkak ki kitap hakkında anlaşmazlığa düşenler elbette (haktan) uzak bir ayrılık içindedirler."* (Bakara. 176).

Bu hususa dair açıklamalar kelam ve fiiller meselesinde değişik yerlerde genişçe yapılmış ve bu hususta bu esas ile alakalı olarak selefin ve imamların bu husustaki görüşleri mümkün olduğu kadar zikredilmişti. Buradaki maksadımız ise bu husustaki görüşlerin eleştirilebilecek yerlerine dikkat çekmektir.

Bu husus İmam Ahmed ve benzeri başka sünnet imamlarının açıkça ortaya koyduğu hususlardan birisidir. O yüce Allah'ın: *"Muhakkak Biz onu Arapça bir Kur'ân kıldık."* (Zuhruf, 3) buyruğu ile ilgili olarak Cehmiyyenin kanaatlerini reddeden açıklamalarda bulunmuş ve yüce Allah tarafından "kılmak"in yaratmak anlamına da gelebileceğini: *"Karanlıkları ve nuru kılan/yaratan."* (En'am. 1) buna

karşılık bazen yaratmak olmayıp bir fiil olarak zikredilmiş olabileceğini ve: "*Muhakkak Biz onu Arapça bir Kur'ân kıldık.*" buyruğunun da bu türden olduğunu açıklamış bulunmaktadır.

Çünkü yüce Allah'ın Kur'ân-ı Kerim'i ve benzeri kitapları kelamı ile söylemesi Mûsâ ile konuşması, onun dışında nüzul/inmek, gelmek ve benzeri bir takım fiillerinde olduğu gibi yaratmak olmayan diğer fiilleri vardır ki bütün bunlar ancak onun kudreti ve meşieti ile ayrıca yaratmak dışında onun zatı ile kaim başka fiillerle meydana gelir.

İşte Buhârî ve onun dışında sünnet imamlarından olan başkaları kerramiyeye: "Muhdesin mutlaka bir ihdas ediciye ihtiyacı vardır" şeklindeki sözlerine bu sûretle cevap vererek şöyle derler: "Evet. işte bu ihdas/meydana getirme yaratma olmayan bir başka fiildir." Burada sözkonusu olan teselsülü de kabul ediyoruz.

Çünkü imkânsız olan teselsül aynı anda bu müteselsillerin varlığıdır. Bir yaratanın bir yaratanı var etmesi onun da bir başka yaratanı yaratması yahut bir yaratmanın yaratmayı bir diğer yaratmanın öbürünü aynı anda gerektirmesidir. Bu ise çeşitli bakımlardan imkânsızdır. Bundan birisi de herhangi birisinin sonu ile sonu bulmayan sonu gelmez varlıkların ortaya çıkmasıdır. Bu mutlak olarak imkânsızdır. Bunun bir diğer delili de şudur: Sözkonusu edilenlerin hepsi muhdes şeylerdir. Mümkün şeyler değildir. Ve bunlar arasında kendisi ile teselsülün kesintiye uğrayacağı bizatihi var olan bir varlık değildir. Çünkü böyle olsaydı imkânsız olması öncelikle sözkonusu olurdu.

Bunu kabul etmek ise: "Bu kelamdan önce bir kelam vardı ve bu fiilden önce bir başka fiil vardı" denilmesinden farklıdır. Bu akılcıların. sünnet imamlarının, felsefecilerin önderlerinin ve diğerlerinin bir çoğuna göre caiz/mümkündür. Buna göre: "Bu muhdes kelamı kendi zatında ihdas etmiştir" denilecek olursa bu da akla uygun olur ve bu bizim o bu sözü söyledi dememize benzer. Yüce Allah'ın: "*Muhakkak Biz onu Arapça bir Kur'ân kıldık.*" (Zuhruf. 3) buyruğunun manasıdır ki biz onu Arapça olarak kelamımızla söyledik ve onu Arapça olarak indirdik demektir.

İshak b. Râhûye gibi selef alimleri de bunu böylece tefsir etmiş ve bu açıklamayı Mücahid'den zikretmişlerdir. Mücahid dedi ki: "Biz onu Arapça bir Kur'ân kıldık." Yani biz onu Arapça olarak söyledik. Bunu İbn Ebu Hatim tefsirinde İshak b. Râhuye'den diye zikretmiştir. O dedi ki: Bize Mücahid'den ve tabiinden ondan başkalarından zikredildiğine göre: "*Muhakkak Biz onu Arapça bir Kur'ân kıldık.*" yani biz onu (Arapça) söyledik ve onu Arapça olmakla nitelendirdik, demektedir. Ayrıca bunu Ahmed b. Hanbel'den o el-Eşcaî'den o Süfyan es-Sevri'den yüce

Allah'ın: *"Muhakkak Biz onu Arapça bir Kur'ân kıldık."* Onu Arapça bir Kur'ân olarak beyan ettik diye açıklamıştır.

İnsan kendi nefsindeki konuşması ve hareketi ile başkasını harekete geçirmesi arasında fark gözetir. Seleften Süfyan b. Uyeyne ve başkaları onun (Ku'an'ın) mahluk olmadığına, şanı yüce Allah'ın eşyayı *"ol"* (Yâsîn, 82) buyruğu ile yaratmış olduğunu delil göstermişlerdir. Eğer "ol" lafzı yaratılmış olsaydı bu sefer bir mahluku bir başka mahluk ile yaratmış olması gerekirdi ve bunun neticesinde de bâtıl olan teselsülün ortaya çıkması sözkonusu olurdu.

Çünkü şanı yüce Allah ancak "ol" lafzı ile yaratır. Eğer "ol" lafzı yaratılmış olsaydı onun hiçbir şeyi yaratmamış olması gerekirdi. Böyle bir devr/teselsül, kısırdöngü ise imkânsız olan kısırdöngüdür. Bu durumda o "ol" demeden hiçbir şey yaratmış olmaz ve ol demeyi de yaratmadan "ol" demezdi. Buna bağlı olarak etkinin aslını söyleyinceye kadar hiçbir şey yaratmış olamazdı. Fiile gelince yapmayıncaya kadar bir şey yapmasın denilmesi buna örnektir. Bu durumda bir şey yapması için bir şey yapmaması, bir şey yaratması için yaratmaması gerekir. Böylelikle de hiçbir şey yaratmaması icab eder. Fakat: O "ol" dedi, o "ol"dan önce "bir ol" ve "ol"den önce "ol" dedi denilmesi halinde ise bu imkânsız değildir. Çünkü bu etkinin ayrı ayrı birimlerindeki bir teselsüldür. Türündeki bir teselsül değildir. Nitekim o gelecekte de "ol"dan sonra bir "ol" diyecektir ve her bir şeyi bir diğerinden sonra yaratır ve sonsuza kadar bu böylece sürüp gider.

Buna göre tam mahlukatı yüce Allah kendi yaratmasıyla halk eder. Onun yaratması ise kendisi ile kaim olan bir fiilidir. Bu da ancak onun kudreti ve meşieti ile olur.

Denilse ki: Onunla kaim olan bu fiilin bir başka fiile ihtiyacı vardır. İşte onun varlığında etkin olan da kudretin ve iradenin dışındaki bu fiildir.

Eğer sadece bu yeterli olsaydı o taktirde mahlukun var olmasında da yeterli olurdu. Onun için yaratmak zorunlu olduğuna göre işte bu yaratma önceleri yokken sonradan meydana gelen/hâdis bir durumdur. Bu da onunla kaim bir fiildir. Çünkü onda tam etken olan/müessir kendisinden sonra gelecek olanı gerektiricidir. Bizatihi hâdis olan kelamın varlığındaki tam bir etken gibi. İnsanlardan mütekellim/konuşan kişi konuşacak olursa kelamın varlığı onun lafzıdır. Manasından önce ise bir başka fiil vardır. Dolayısı ile kelamın kendisi olan harflerin varlığının akabinde bir hareketin bulunması da kaçınılmazdır. İşte kelamı Arapça yahut Arapça dışında bir söz haline sokan bu harekettir. Bu da fail ile kaim/onunla var olan bir fiildir. İşte bu hâdis olan (kılmak) yine kendisinden önceki tam bir müessir/etken ile hâdis olmuştur.

Bütün bunların gerektiricisi ise yüce Rabbin zatıdır. O birincisinin -onunla beraber değil de- ona ermesi şartı ile ikincisini gerektirir. İkincisini gerektirmesi ise birincisinden sonra onunla kaim bir fiildir. O da bu etkiyi de öbür etkiyi de gerektirendir. Diğer taraftan hem bu etki hem de bütün etkiler kendisinden öncekinin sebebi ile meydana gelir ve kendisinden sonrakiler için bir şarttır. Bunlarda -hâdis olsalar bile- mahluk olan hiçbir şey yoktur.

Birisi kalkıp: Ben buna "yaratmak" derim diyecek olursa onun bu görüş ayrılığı lafzi bir ihtilaftan ibarettir ve ona şöyle denilir: "Kur'ân mahluktur" diyen kimselerin maksatları bu değildi. Selef ve imamlar da bunu reddederken onlar onu Allah'tan ayrı bir mahluk kabul edenlerin görüşlerini reddetmekten ibaretti. Nitekim İmam Ahmed de şöyle demiştir: Allah'ın kelamı ondan ayrı olmamak üzere Allah'tandır.

Yine şöyle demişlerdir: Allah'ın kelamı mahluk değildir. Ondan başlamıştır.

Ahmed dedi ki: Ondan başlamıştır, onu sözlü olarak söyleyen/mütekellim odur. O bir mahluktur diyenlerin dedikleri gibi o bir mahluktan başlamış değildir. Yüce Allah: *"Kendilerine kitap verdiklerimiz bunun muhakkak Rabbinden hak ile indirildiğini bilirler."* (En'am, 114) buyurmaktadır.

Bundan dolayı hiçbir kimse: O kendi nüzulünü, istivâsını, gelişini yaratmıştır demez. Onun Mûsâ ile konuşması ve ona seslenmesi de böyledir. Ona meşieti ve kudreti ile seslenmiş ve onunla konuşmuştur. Teklim/konuşturmak onun zatı ile kaim bir fiildir. O yaratmanın kendisi değildir. Nitekim bir kimse konuştuğu zaman bir sözü fiilen yapmış olur ve bir söz ihdas etmiş olur. Fakat o bunu kendisinden ayrı olarak değil kendi nefsinde gerçekleştirmiş olur.

Bundan dolayı kelam sıfatı selefin ve imamların mezheplerine göre aynı zamanda hem fiili sıfattır hem zati bir sıfattır.

Kelamın mahluk olduğunu söyleyen kimseler ise o bir fiili sıfattır der ve fiili de kelamı da ondan ayrı kabul eder. O zati bir sıfattır diyenler ise meşieti ve kudreti olmaksızın o konuşur derler.

Selefin mezhebine göre ise o kendi meşieti ve kudreti ile kelam eder/söz söyler, konuşur. Onun kelamı da onunla kaimdir. Çünkü kelam hem zati bir sıfattır hem fiili bir sıfattır. Fakat buradaki fiil yaratmak değildir. Aksine imam Ahmed'in dediği gibi: Kılmak iki türlüdür. Bir yaratmanın kendisi olan kılmak, diğeri ise yaratmak olmayan kılmaktır.

Bütün bunlar ise fiillerin onun zatı ile kaim olmasını ve bunların iki kısma ayrılmasını gerektirir. Birisi yaratmak gibi müteaddi/geçişli fiiller diğeri ise ko-

nuşmak ve inmek gibi lazım/geçişsiz fiillerdir. Selef ise her iki türü de bunu da diğerlerini de sabit kabul ederler.

Kur'ân'ın Arapça kılınmasına gelince, Arap dili açısından bir mefulü nasb etmesi anlamında müteaddi/geçişli ise de konuşmaktan ibaret olan kelam fiili kelamın kendisi olan meful ile bitişiktir. Ve her ikisi de konuşan ile kaimdir.

İşte bundan dolayı bir kimse: "O güzel bir söz söyledi" denildiği zaman meful ile sadece mastarın kendisi kastedilebilir. Ya da sadece sözün kendisi kastedilir. O taktirde söz meful olur. Bazen her ikisi de kastedilir. Bu durumda hem bir meful hem de bir mastar bulunur.

İşte Kur'ân-ı Kerim de böyledir. O asıl itibari ile "(قرأ قرآنا): Bir Kur'ân okudu" şeklindedir. Bu da fiil ve hareketten ibarettir. Daha sonra da okunan kelama "Kur'ân" adı verilmiştir. Yüce Allah da birinci manada: *"Çünkü onu toplamak ve onu okutmak (onun Kur'ân'ı) Bize aittir. O halde biz onu okuduğumuz zaman sen onun okumasına (Kur'ân'ına) uy"* (Kıyame, 17-18) buyurmaktadır. İkinci anlamda da: *"Muhakkak bu Kur'ân ..."* (İsra, 9) buyruğudur.

Bu husus bir başka yerde genişçe açıklanmış ve asıl itibari ile tilavet ve kıraatin, "(تلا - تلاوة): Tilavet etti ve: "(قرأ - قرءة): Okudu" fiillerinin mastarı olduğu genişçe açıklanmıştır. Nitekim "Kur'ân" kelimesi de böyledir. Fakat ilahi kelama Kur'ân adı verilir. Bu durumda "kıraat" okunan şeyin kendisi "tilavet" de tilavet olunan şeyin kendisi olur.

Tilavet ve kıraat ile fiilin kendisi olan mastar da kastedilebilir. Bu durumda kıraat ve tilavet okunan ve tilavet olunan şeyin kendisi olmaz, onun ayrılmazı/gereği olur.

Tilavet ve kıraat ile her iki hususun toplamı da kastedilebilir. Bu durumda tilavet olunan şeyin kendisi olmaz. Çünkü onda fiil vardır. Tilavet olunandan ayrı ve farklı bir şey de olmaz. Çünkü tilavet olunan onun bir parçasıdır.

Bu kıraat ile makruun/okunan şeyin muayyen belirli bir şey olduğunun kastedilmesi halinde böyledir. Mesela yüce Rabbin kıraati ve makruru/okuması ve okuduğu yahut da kulun kıraati ile makruu gibi. Ama kıraat ile kulun okuması kastedilecek olup bu da onun hareketi demek ise makruu/okunan şey ile de Rabbin sıfatı kastediliyorsa şüphesiz kulun hareketi Rabbin sıfatı değildir.

Fakat bu bir zorlamadır. Hatta kulun kıraati de onunla Kur'ân'ın kendisinin kastedilmesi halinde onun Kur'ân'ı okuması ve makruu gibidir. Eğer hareketini kastedecek olursa bu makru değildir. Eğer her iki hususu onunla kastedecek olursa bunların hiçbiri mutlak olarak kullanılamaz.

İşte bundan dolayı sünnete müntesip olanlardan kimileri şöyle derdi: Kıraat ile makru/okumak ile okunan şey aynıdır. Kimileri de: Kıraat makru ile aynı şey değildir. Kimileri de bunların herhangi birisini mutlak olarak kullanmazdı.

Her bir görüşün tam olarak kavranılması ve insaf ile bakılması halinde doğruluktan bir payı ve açıklanır bir tarafı vardır. Bununla birlikte bu sözlerin her biri tek başına doğruyu tamamen kuşatamaz. Aksine bu sözlerin her birinde bir bakıma doğruluk vardır, bir diğer açıdan hatalı olabilir.

Buhârî ise kulların fiillerinin hareketlerinin ve seslerinin yaratıldığını sabit kabul eder. Bu kıraat ise kula emir olarak da verilen ona yasak da kılınan kulun bir fiilidir. Kelamın kendisi ise Allah'ın kelamıdır. Buhârî İmam Ahmed'in bunu da ötekini de söylemeyi yasakladığı gibi kulun lafzı mahluktur da dememiştir, mahluk değildir de dememiştir.

Kulun mahluktur dediği kulların fiillerinden ve sıfatlarından olup Ahmed de seleften ondan başkaları da o mahluk değildir dememiştir. Eğer bu hususta bir şey söylememiş iseler durumun açıklığından ve onların Cehmiyyenin kanaatlerini reddetme maksadını gütmelerinden dolayıdır.

Ahmed'in mahluk olmadığını söylediği ise kulların sıfatı değil Allah'ın kelamı ile ilgilidir. Buhârî de bunun mahluk olduğunu söylememiştir.

Fakat Ahmed'in maksadı Allah'tan tebliğ edilmesi halinde Allah'ın kelamını mahluk kabul edenlerin kanaatini reddetmekti. Buhârî'nin maksadı ise kulların fiilleri ve sesleri mahluk değildir diyenlerin kanaatlerini reddetmek idi.

Her iki maksat da doğrudur, aralarında aykırılık yoktur. İbn Kuteybe bu hususu lafız meselesinde beyan etmiştir. Fakat iki taraftan birisine doğru yoldan saparak kayanlar ise ötekini reddederler. Şanı yüce Allah en iyi bilendir.

(Yüce Allah hakkında kullanılan) Lazım/Geçişsiz Fiiller

İstivâ ve gelmek gibi lazım/geçişsiz fiillere gelince. İnsanlar bizzat bu fiillerin sabit olduğunu kabul etmesi hususunda anlaşmazlık içerisindedirler. Çünkü bunlarda bilinen ve var olan bir meful yoktur ki böylelikle mahlukun sabit olmasını yaratmaya delil göstersinler. Ama bunlar haber ile bilinen hususlardır. Bu fiillerin bilinmesi hususunda aslolan akıl değil haberdir.

Bundan dolayı haberi sıfatları kabul etmeyenler aynı zamanda "yaratmak mahluktan ayrıdır" diyenlerin de "yaratmak mahlukun kendisidir" diyenlerin de bu husustaki görüşlerini kabul etmezler. Her iki kesim arasından da haberi sıfatları sabit kabul edenler bunu sabit kabul ederler.

Haberi sıfatları sabit kabul edenlerin de bu hususta iki görüşü vardır:

Onlardan bazıları bunları müteaddi/geçişli fiil türünden kabul ederler. Çünkü bunlar kendilerinden başkalarında sonradan hâdis olan bir takım hususları ortaya çıkartırlar. Eş'ari'nin ve onun mezhebine mensup imamların ve Kadı Ebu Ya'la, İbnu'z-Zâğûnî ve birçok görüşünde İbn Akil gibi onlara muvafakat edenlerin görüşü budur.

Eş'ari der ki: İstiva yüce Allah'ın arşta yaptığı bir fiilidir. Böylelikle o bu fiili ile arşın üzerine istivâ etmiştir. Aynı şekilde gelmek ve inmek hakkında da böyle der ve şunları ifade eder: Bu fiiller cisimlerin özelliklerinden değildir. Aksine bunlar cisim ve ârâza sıfat olur ve şöyle denilir: "Humma geldi, soğuk geldi, sıcak geldi" ve buna benzer ifadeler kullanılır. Bu aynı zamanda Kadı Ebu Bekir'in de Kadı Ebu Ya'la'nın da ve başkalarının da görüşüdür. Bunlar Evzai ve ondan başka benzeri seleften rivâyet edilenleri nüzul hakkında şöyle demişler diye yorumlarlar: Allah kendi zatı ile arşın üstünde bu fiili işler. Nitekim Kadı Abdülvehhab Kadı Ebu Bekir'den bunu böylece naklettiği gibi Eş'ari'den ve başkalarından da böylece nakletmişlerdir. Zaten bu husus onun kitaplarında birden çok yerde zikredilmiş bulunmaktadır.

Fakat onlara göre bu haberi sıfatlardandır. Aynı zamanda bu Beyhaki'nin ve bir kesimin de görüşüdür. Kadı Ebu Ya'la'nın iki görüşünden ilkidir.

Ayrıca yüce rabb ile ihtiyari/seçimi ve iradesi ile meydana gelen sıfatlar kaim değildir diyen herkes aynı zamanda ister lazım/geçişsiz ister müteaddi/geçişli olsun meşieti ile istediği herhangi bir fiilin onunla kaim olmasını kabul etmezler. Fakat bunları kadim bir fiil olarak sabit kabul edenler -tekvin sıfatını ve bunu kabul edenler gibi- şöyle söylerler: Bu kadim onun meşieti sözkonusu olmaksızın onunla kaimdir. Nitekim kadim iradesi hakkında da bunlar böyle söyler.

İkinci görüş: Bunlar onun meşieti ve ihtiyarı/seçimi ile zatı ile kaim olan fiillerin de delalet ettiği gibidirler. Nitekim müteaddi/geçişli fiiller hususunda da böyle demişlerdir. Bu da -daha önceden de geçtiği gibi- sünnet, hadis, fıkıh ve tasavvuf imamları ile kelam ehline mensup çeşitli sınıflardan birçok kişinin de kabul ettiği kanaattir.[301]] [302]

301 Daha sonra İbn Teymiyye istivâ, nüzul, geliş ve buna benzer hususlara dair geniş açıklamalara girişir ve yararlanmak isteyenler için görmeleri yerinde olan sıfatlar ile ilgili naslar hakkında bid'atçilerin söyledikleri itirazlara verdiği cevapları sıralar.

302 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XVI, 251-395 (.....) şeklinde işaret olunan yerlerde bazı ifadeler de zikredilmemiştir.

KADİR SÛRESİ

(Mekke'de inmiştir. 5 âyettir)

Bu Sûrenin Nüzul Sebebi

[İbn Ebu Necih Mücahid'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Bana ulaştığına göre israiloğulları arasında bir adam vardı. Bu bin ay boyunca Allah yolunda silahlarını kuşanmış ve bırakmamıştı. Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) bunu ashabına söyleyince onun bu söylediklerine hayret ettiler. Bunun üzerine yüce Allah da: *"Kadir gecesi bin aydan daha hayırlıdır"* (Kadir. 3) âyetini indirdi. Yani yüce Allah şöyle buyuruyor: Kadir gecesi sizin için o adamın Allah yolunda silahını kuşanmış olduğu o bin aydan daha hayırlıdır."[303]

Bunu Âdem b. Ebu İyâs, ez-Zinci'den o ondan (Mücahid'den) diye rivâyet etmiştir.][304]

إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ ﴿١﴾

1. "Doğrusu Biz onu (Kur'ân'ı) Kadir Gecesi'nde indirdik."

Tefsiri:

303 Yahya b. Sellam. Tefsir. s. 68: Vahidi. Esbabu Nüzul. s. 461: Beyhaki. es-Sünenü'l-Kübra. IV. 306: ed-Durru'l-Mensur. VI. 629'da belirtildiği üzere bunu ayrıca İbn Ebu Hatim ve İbnu'l-Münzir de tefsirlerinde rivâyet etmişlerdir.

Derim ki: Bu mürsel ve senedi zayıf bir rivâyettir.

Taberi. Tefsir'inde (XXX. 260) yüce Allah'ın: "Bin aydan hayırlıdır" buyruğunun anlamı ile ilgili görüşleri zikrettikten sonra şunları ifade etmektedir: Bu hususta söylenen görüşlerin cenab-ı Allah'ın indirdiği buyruğun zahirine göre en doğru olanı Kadir gecesindeki bir amel Kadir gecesi bulunmayan bin aydaki amelden hayırlıdır diyenlerin görüşüdür. Diğer görüşlere gelince. haklarında akli ve nakli herhangi bir delaletin bulunmadığı bâtıl bir takım anlamların iddia edilmesinden ibarettir. Bu manalar aynı zamanda yüce Allah'ın buyruklarında da bulunmamaktadır.

304 Şerhu'l-Umde -Siyam-. II. 668.

[İbn Abbas'dan ve seleften ondan başkalarından yüce Allah'ın: *"Doğrusu Biz onu Kadir Gecesi'nde indirdik."* (Âyet 1) buyruğunda şöyle açıklama yaptığı zikredilmektedir: Yüce Allah onu dünya semasında bulunan Beytü'l-İzze'ye indirdi. Bundan sonra ise meydana gelen olaylara uygun olarak ayrı ayrı ve parça parça nazil oldu.[305]][306]

305 Zâdu'l-Mesîr. I. 5.
306 Mecmû'u'l-Fetâvâ. XI. 126.

BEYYİNE SÛRESİ

(Medine'de inmiştir. 8 âyettir)

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

لَمْ يَكُنِ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَالْمُشْرِكِينَ مُنْفَكِّينَ حَتَّى تَأْتِيَهُمُ الْبَيِّنَةُ ﴿١﴾

1. "Kitap ehli ve müşriklerden kâfir olanlar kendilerine apaçık delil gelinceye kadar (güya küfürlerinden) ayrılmayacaklardı."

Tefsiri:

"Kitap Ehli" Ne Demektir?

[Yüce Allah'ın: *"Kitap ehlinden ve müşriklerden kâfir olanlar."* (Âyet 1) buyruğu ile: *"Kendilerine kitap verilenlerle ümmilere de ki: Siz de İslâm'a girdiniz mi? Eğer İslâm'a girerlerse muhakkak hidâyet bulmuş olurlar."* (Âl-i İmran, 20) ve buna benzer buyruklarda hitap mevcut olan o kimselere yöneliktir ve onlara dair verilen bir haberdir. Kitaptan murad ise neshe ve tebdile maruz kalmış bulunan ellerindeki kitaptır. Yoksa bundan maksat nesh ve tebdilden önce o kitaba bağlı olan kimseler değildir. Çünkü onlar kâfir değillerdi ve Kur'ân-ı Kerim'in şer'i hükümlerine muhatap olan kimselerden de değillerdi. Kur'ân-ı Kerim'de kendilerine *"Ey kitap ehli!"* (Âl-i İmran, 64) diye hitap edilmiş de değildi. Çünkü onlar Kur'ân'ın nüzulünden önce ölmüş gitmişlerdi. Durum böyle olduğuna göre kitap ehlinin yanında bulunan bu kitaba göre dine bağlanan herkes kitap ehlindendir ve bunlar tebdil edilmiş ve nesh edilmiş bir kitaba sarılmış kâfirlerdir. Onlar da diğer kâfir türleri gibi ebedi olarak cehennemde bırakılacaklardır. Bununla birlikte şanı yüce Allah cizye ile onların kendi hallerine bırakılmalarını teşri buyurmuş, onların yiyeceklerini ve kadınları ile evlenmeyi helal kılmıştır.][307]

307 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XXXV, 227-228.

Kitap Ehli İle Müşrikler Arasında Fark Gözetmenin Sebebi

Onların[308]: "Ve bizim hakkımızda "şirk adını sözkonusu etmemiştir" sözlerine gelince. Şanı yüce Allah'ın müşriklerle kitap ehli arasında bir kaç yerde fark gözettiğinde ve aralarından şirk koşan kimseleri bazı yerlerde nitelendirdiğinde şüphe yoktur. Hatta bazı yerlerde sabiiler, mecusiler ve müşrikler arasında dahi bir ayırım gözetmiştir. Her ikisi de bir haktır. Birincisine yüce Allah'ın şu buyruklarını örnek verebiliriz: *"Kitap ehlinden ve müşriklerden kâfir olanlar ..."* (Âyet 1); *"İman edenler, yahudiler, sabiiler ve hristiyanlar, ateşperestler ve müşrikler (var ya)."* (Hacc. 17)

Yine yüce Allah: *"Andolsun insanlar arasında iman edenlere düşmanlıkta en şiddetli olanların yahudiler ve müşrikler olduğunu bulacaksın."* (Maide. 82) buyurmaktadır.

Onların müşrik olmakla nitelendirilmelerine gelince, yüce Allah: *"Onlar Allah'ı bırakıp âlimlerini, râhiplerini, Meryemoğlu Mesih'i Rabbler edindiler. Halbuki onlar bir tek ilâha ibadet etmekten başkasıyla emrolunmamışlardı. Ondan başka ilâh yoktur. O, bunların ortak koştukları her şeyden münezzehtir."* (Tevbe. 31) buyurmaktadır.

Bu buyrukta yüce Allah onların koştukları şirkten kendi zatını tenzih etmektedir. Buna sebep ise onların dinlerinin aslında şirkin olmayışıdır. Şanı yüce Allah rasûllerini tevhid ile ve şirki yasaklamak ile göndermiştir. *"Senden önce gönderdiğimiz peygamberlerimize sor: Rahman'dan başka ibadet edilecek ilâhlar kılmış mıyız?"* (Zuhruf. 45) buyruğunda olduğu gibi. Yine yüce Allah: *"Andolsun ki Biz her ümmet arasında: Allah'a ibadet edin ve tağuttan kaçının diye bir peygamber göndermişizdir."* (Nahl. 36) ve: *"Senden önce gönderdiğimiz her bir peygambere mutlaka şunu vahyederdik: Benden başka ilah yoktur. O halde yalnız bana ibadet edin."* (Enbiya. 25).][309]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Şanı yüce Allah: *"Kendilerine apaçık delil gelinceye kadar (güya küfürlerinden) ayrılmayacaklardı. O Allah tarafından gönderilmiş bir rasûldür."* (Âyet 1-2) buyruklarında görüldüğü gibi "apaçık delil/beyyine" adını da vermiş bulunmaktadır. Çünkü o hakkı apaçık gösterendir.][310]

308 Kanaatlerini reddettiği hristiyanları kastetmektedir.
309 el-Cevâbu's-Sahîh. III. 111-113.
310 Mecmû'u'l-Fetâvâ. II. 72.

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Şüphesiz sabiiler, kitap ehli gibidir. Bazen onları müşriklerden bir kısım bazen onları onlardan farklı bir kısım olarak değerlendirmiştir. Yüce Allah'ın: *"Kitap ehlinden ve müşriklerden kâfir olanlar kendilerine apaçık delil gelinceye kadar (güya küfürlerinden) ayrılmayacaklardı."* (Âyet 1) buyruğundan itibaren: *"Gerçek şu ki ister kitap ehlinden olsun ister müşriklerden olsun o kâfir olanlar cehennemdedirler, orada ebedi kalacaklardır."* (Âyet 6)'e kadar buyruklarda görüldüğü gibi.

Aynı şekilde şanı yüce Allah Hacc Sûresi'nde altı ayrı dini ve mensuplarını sözkonusu ederken: *"İman edenler, yahudiler ..."* (Hacc, 17) ve: *"Onlar Allah'ı bırakıp âlimlerini, râhiplerini, Meryemoğlu Mesih'i Rabbler edindiler. Halbuki onlar bir tek ilâha ibadet etmekten başkasıyla emrolunmamışlardı. Ondan başka ilâh yoktur. O, bunların ortak koştukları her şeyden münezzehtir."* (Tevbe, 31) buyurmaktadır.

Bundan önce de: *"Yahudiler: Üzeyir Allah'ın oğludur dediler. Hristiyanlar da: Mesih Allah'ın oğludur dediler. Bu onların ağızlarında dolaşan sözleridir ki daha önce kâfirlerin söylediklerine benzetiyorlar."* (Tevbe, 30) buyruğundan itibaren yüce Allah'ın: *"O bunların ortak koştukları her şeyden münezzehtir. Allah'ın nurunu ağızlarıyla söndürmek isterler."* (Tevbe, 31-32) ve: *"Kâfirler hoş görmese de."* (Tevbe, 32) buyruklarına kadar ki buyruklar arasında yer almaktadır.

Yine yüce Allah: *"Allah gerçekten üçün üçüncüsüdür diyenler de andolsun kâfir oldular."* (Tevbe, 73); *"Andolsun ki: Meryemoğlu Mesih hakikaten Allah'ın kendisidir diyenler kâfir oldular"* (Maide, 72); *"Allah: Ey Meryemoğlu İsâ! İnsanlara Allah'ı bırakıp da beni ve anamı iki ilah edinin diye sen mi söyledin?"* (Maide, 116); *"(Allah) üçtür demeyin. Kendi faydanız için (bundan) vazgeçin."* (Nisa, 171) buyurmaktadır.][311]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[*"Allah'ın kendilerine lanet ettiği üzerlerine gazap ettiği ve onlardan bir kısmını maymun ve domuz sûretine soktuğu kişiler ve tağuta tapanlardır."* (Maide, 60) Yahudiler ve hristiyanlar müşrik olduklarına göre sabiilerin böyle olmaları öncelikle sözkonusudur. Bu durum ise onların dinlerini değiştirmelerinden sonradır. Onlar nerede şirk koşmakla nitelendirilir iseler bu dinlerini değiştirmeden sonradır. Müşrik olarak değerlendirilmedikleri yerlerde ise sahih olan dinlerinde şirk bulunmamasından dolayıdır. Şirk onlarda sonradan ortaya çıkartılmıştır.

311 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XII, 20-21.

el-Vahid[312] Araplardan sağlam görüş sahibi iyi kıyas yapan ve işleri güzel idare eden birisi idi. Onların hakimlerinden ve felsefecilerinden sayılırdı. Bundan dolayı yüce Allah onun hakkında: *"Çünkü o düşündü, ölçtü, biçti. Kahrolası! Ne biçim ölçtü, biçti? Tekrar tekrar kahrolası! Ne biçim ölçtü biçti? Sonra baktı. Sonra kaşlarını çattı, yüzünü ekşitti. Sonra yüz çevirip, büyüklük tasladı ve hemen dedi ki: Bu nakledilegelen bir sihirden ibarettir. Bu insan sözünden başka bir şey değildir."* (Müddessir. 18-25) buyruklarında felsefecilerin durumuna benzer bir şekilde haber vermiştir.][313]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Ancak yüce Allah'ın: *"Kitap ehlinden ve müşriklerden kâfir olanlar ... ayrılmayacaklardı."* (Âyet 1) buyruğunda olduğu gibi. Tebaiz/kısmilik ifade etmiş olması halinde farklıdır. O taktirde o Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in peygamber olarak gönderilmesinden sonra "kâfirler"in kapsamına bütün müşrikler ve kitap ehli girer.][314]

وَمَآ أُمِرُوٓا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللّٰهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ حُنَفَآءَ وَيُقِيمُوا الصَّلٰوةَ
وَيُؤْتُوا الزَّكٰوةَ وَذٰلِكَ دِينُ الْقَيِّمَةِ ﴿٥﴾

5. "Hâlbuki onlar ancak dininde ihlâs sahipleri ve hanifler olarak Allah'a ibadet etmelerinden, namazı dosdoğru kılmalarından, zekâtı vermelerinden başkası ile emrolunmadılar. Dosdoğru din işte budur."

Tefsiri:

[Çünkü ibadet bütünüyle bir ve tek olarak ortak koşmaksızın yalnızca Allah'a aittir: *"Hâlbuki onlar ancak dininde ihlâs sahipleri ve hanifler olarak Allah'a ibadet etmelerinden, namazı dosdoğru kılmalarından, zekâtı vermelerinden başkası ile emrolunmadılar. Dosdoğru din işte budur."* (Âyet 5)

Sahih'te de Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den şöyle buyurduğu sabittir: "Şüphesiz Allah sizin için üç şeyi yapmanıza razıdır: Ona hiçbir şeyi ortak koşmaksızın ona ibadet etmenizden. Allah'ın ipine topluca sarılarak ayrılmamanızdan ve Allah'ın işlerinizin yönetimini ellerine verdiği kimselere de sami-

312 Bu el-Velid b. el-Muğire'nin lakabı idi.
313 Tefsîru Âyâtin Üşkilet. II. 731-733.
314 el-Cevâbu's-Sahîh. III. 64.

miyetle öğüt vermenizden."[315] Dinin sadece Allah'a hâlis kılınması ise ibadetin esasıdır.][316]

Merhum İbn Teymiyye belli bir amele başlanacağı vakit niyeti şart koşan kimseler hakkında açıklamalarda bulunurken şunları söylemektedir:

[Bunlar taharet, namaz ve benzeri amellerde vacip olan niyete yüce Allah'ın: *"Halbuki onlar onun dininde ihlas sahipleri olarak Allah'a ibadet etmelerinden başkası ile emrolunmadılar"* (Âyet 5) buyruğunu delil göstermiş ve şöyle demişlerdir: Dinin hâlis kılınması ise niyetten ibarettir. Bir kimse serinlemek yahut temizlenmek için gusledecek olursa dini Allah'a hâlis kılmış olmaz. Yine onlar yüce Allah'ın: *"Kim Âhiret ekinini isterse onun ekinini arttırırız, kim de dünya ekinini isterse kendisine ondan bir şeyler veririz ama Âhirette onun hiçbir payı yoktur."* (Şûrâ, 20) buyruğunu delil göstererek şöyle derler: Serinlemek ve temizlenmek maksadıyla gusleden bir kimse ahiret ekinini dilemiş olmaz. Dolayısıyla dinini ona hâlis kılmamış olmasını gerektirir.

Bilindiği üzere bu iki âyet-i kerime amelin Allah için ve ahiret yurdu için olması gerektiğine muayyen bir amelin niyetinin vacip oluşuna delil teşkil etmelerinden daha ileri derecede delil teşkil etmektedir. Fakat birinci görüşü destekleyen bir kimse şöyle diyebilir: Nev'i için niyet tür için niyeti de gerektirir. Çünkü muayyen bir ameli yapmaya niyet eden bir kimse daha önce geçtiği gibi imanının hükmü gereğince Allah için ameli niyet etmiş demektir.][317]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Bu ise niyetsiz sahih olmayan ve maksat olarak gözetilen bütün ibadetler hakkında yer etmiş bir esastır. Çünkü yüce Allah: *"Halbuki onlar onun dininde ihlas sahipleri olarak Allah'a ibadet etmelerinden başkası ile emrolunmadılar"* buyurmuştur.][318]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah: *"Halbuki onlar onun dininde ihlas sahipleri olarak Allah'a ibadet etmelerinden başkası ile emrolunmadılar."* buyurmaktadır. Dinin ona hâlis kılınması ise ibadeti yalnızca onun için yapmaktır.][319]

315 Ebu Davud, 3660; Tirmizi, 3656; İbn Mace, 230. Hadis sahihtir.
316 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XXVII, 93-94.
317 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XXVI, 31-32.
318 Şerhu'l-Umde -hacc-, I, 582.
319 Mecmû'u'l-Fetâvâ, X, 495-496.

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Muhammed b. Nasr dedi ki: Yüce Allah: *"Halbuki onlar onun dininde ihlas sahipleri olarak Allah'a ibadet etmelerinden başkası ile emrolunmadılar."* ve: *"Muhakkak Allah nezdinde din İslâm'dır."* (Âl-i İmran, 19) buyurmaktadır. Böylelikle namazı dosdoğru kılıp zekatı vermeyi dosdoğru bir din adını vermiş, dine de İslâm adını vermiştir. Buna göre zekatı eda etmeyen bir kimse şanı yüce Allah'ın nezdindeki geçerli din olduğunu haber vermiş olduğu ve İslâm'ın kendisi olan dosdoğru dinin bir kısmını terk etmiş olur.][320]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Şanı yüce Allah'ın teşri buyurduğu ibadetlerin tamamı dinin bütününü yalnızca Allah'a hâlis kılmayı da ihtiva eder. Bu da yüce Allah'ın: *"Hâlbuki onlar ancak dininde ihlâs sahipleri ve hanifler olarak Allah'a ibadet etmelerinden, namazı dosdoğru kılmalarından, zekâtı vermelerinden başkası ile emrolunmadılar. Dosdoğru din işte budur."* (Âyet 5) buyruğunun tahkik edilmesi demektir. O halde namaz yalnızca Allah içindir, sadaka yalnızca Allah içindir, oruç yalnızca Allah içindir, hacc yalnızca Allah içindir ve yalnızca Allah'ın evi ziyaret edilerek yapılır. Çünkü haccdan maksat Allah'ın kendisine ibadet edilmiş olduğu yerlerde yalnızca Allah'a ibadet etmektir. Bundan dolayı hacc hanifliğin şiarı olmuştur. Hatta seleften bir kesim[321]: "Allah için hanifler olarak" ibaresini haccedenler olarak" diye açıklamışlardır. Çünkü yahudilerle hristiyanlar Beyt'i haccetmezler.][322]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Mabudun kastedilmesi (ibadetin onun için yapılması) yüce Allah'ın: *"Halbuki onlar onun dininde ihlas sahipleri olarak Allah'a ibadet etmelerinden başkası ile emrolunmadılar."* buyruğunun delalet ettiği esastır.][323]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Ayrıca yüce Allah: *"Halbuki onlar onun dininde ihlas sahipleri olarak Allah'a ibadet etmelerinden başkası ile emrolunmadılar."* buyurmaktadır. Dinin yalnızca ona hâlis kılınması ise ibadeti yalnızca onun için yapmak demektir.][324]

320 Mecmû'u'l-Fetâvâ, VII, 376-377.
321 İbn Cerir, XXX, 263.
322 İktizâu's-Sırâti'l-Müstakîm, II, 830.
323 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XXVI, 23.
324 Câmiu'l-Mesâil, II, 125.

Rafızilerin İddialarını Reddetmek Üzere Şunları Söylemektedir

إِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولٰٓئِكَ هُمْ خَيْرُ الْبَرِيَّةِ ﴿٧﴾

7. "İman edip salih amel işleyenler ise işte bunlar yaratılanların en hayırlılarıdır."

Tefsiri:

[Şöyle denilir: Yüce Allah'ın: *"İman edip salih amel işleyenler"* buyruğu bu niteliğe sahip olan herkes hakkında umumidir. Bunun şia hakkında özelleştirmesini gerektiren nedir?

Eğer: Çünkü onların dışındakiler kâfirdir denilecek olursa şöyle cevap verilir: Eğer onların dışındakilerin kâfir olduğu bir delil ile sabit olursa bu sizin lafı bu kadar uzatmanıza ihtiyaç bırakmaz. Eğer sabit değilse sizin ileri sürdüğünüz bu delilin size faydası olmaz. Çünkü nakil cihetinde sabit değildir. Eğer ayrı bir delil ile bunun ispat edilmesi mümkün olursa işte dayanak alınacak olan odur. Bu âyet-i kerime değildir.

Beşinci şekil şöyle denilmesidir: Tevatür ile bilinen hususlardan birisi şudur: İbn Abbas'ın Ali Şiasından olmayanlar arasından veli edindiği kimseler şiasından veli edindiği kimselere göre daha çoktu. Hatta o hariciler ile oturup kalkar, onlara fetva verir, onlarla tartışırdı. Eğer iman edip salih amel işleyenlerin şiadan ibaret olup onların dışındakilerin kâfir olduklarına inanmış olsaydı böyle bir iş yapmazdı. Aynı şekilde Umeyyeoğulları da İbn Abbas ile ondan başkaları ile karşılıklı ilişkilerde bulunması onların ona göre kâfir değil mümin olduklarına dair en açık delillerdendir.

Eğer: Bizler şianın dışındakilere kâfir demiyoruz ama yaratılmışların en hayırlılarının onlar olduğunu söylüyoruz denilecek olursa şöyle cevap verilir:

Ayet-i kerime iman edip salih amel işleyenlerin yaratılmışların en hayırlıları olduğuna delildir. Eğer sizler: Onların dışında olanlar bunun kapsamına girmez diyorsanız ya: O kişi kâfirdir diyeceksiniz yahut bu gibi kimseler iman isminin kapsamı içerisinde bulunsalar bile iman edip salih amel işleyen kimselerden sayılmayacakları bir sûrette fâsıktırlar diyeceksiniz. Aksi taktirde mümin olan bir kimse fâsık değildir ve bu kişi iman edip salih amel işleyenlerin arasına dahildir.

Eğer: O fâsıktır diyecek olursanız size şöyle denilir: Onların fâsıklıkları sabit olursa delil olarak bu size yeter. Eğer sabit olmazsa delillendirmede bunun size

bir faydası olmaz. Herhangi bir taife hakkında fâsık olduklarına dair neyi zikrederseniz mutlaka o taife de sizlere sizin kendilerine göre fâsık olmayı bir çok bakımdan hak ettiğinizi açıkça göstereceklerdir. Üstelik sizin onların bu iddialarını rededecek sağlıklı hiçbir deliliniz de yoktur.

Aranızda yalancılığın, hayasızlıkların ve zulmün çokluğundan ötürü fâsıklık sizde daha baskındır. Çünkü bu sizde haricilerden ve onların dışındaki sizin hasımlarınızdan daha fazla görülmektedir. Umeyyeoğullarına tabi olanların zulmü yalanı ve hayasızlıkları şiaya dahil olanlara göre pek çok daha azdır. Her ne kadar şiaya mensup bazı kimselerde doğruluk, dindarlık ve zahidlik bulunsa bile bu diğer taifelerde onlara göre daha çoktur. Şâyet haklarında: "Sizden herhangi bir kimse onların namazlarına karşılık kendi namazını, onların oruçlarına karşılık kendi oruçlarını, onların Kur'ân okumalarına karşılık kendi Kur'ân okumasını oldukça küçümser"[325] buyrulmuş haricilerden başkaları olmasaydı dahi bu bile yeterdi.

Altıncı husus: Yüce Allah bundan önce: *"Gerçek şu ki ister kitap ehlinden olsun, ister müşriklerden olsun o kâfir olanlar cehennem ateşindedirler. Orada ebedi kalıcıdırlar. Yaratılanların en kötüleri de işte bunlardır."* (Âyet 6) buyurduktan sonra: *"İman edip, salih amel işleyenler ise işte bunlar yaratılmışların en hayırlılarıdır."* (Âyet 7) buyurmaktadır. Bu da açıkça şunu göstermektedir: Bunlar müşriklerle kitap ehlinden başka kimselerdir. Kur'ân-ı Kerim'de iman edip salih amel işleyenlerin sözkonusu edildiği pek çok yer vardır. Hepsi de umumi buyruklardır. Peki benzeri buyruklar arasından bu âyet-i kerimeyi özellikle tahsis etmeyi (şia hakkında özel kabul etmeyi) gerektiren nedir?

Rafızilerin yahut da onların dışındaki diğer hevâ fırkalarına mensup olanların kendileri dışındakilerden pek çok kimse arasında küfür bulunduğunu iddia etmeleri -hariciler, Mutezilenin bir çoğu ve Cehmiyye gibi- ve başkaları değil de kendilerinin iman edip salih amel işleyen kimseler olduklarını iddia etmeleri, yahudilerle hristiyanların şöyle demelerine benzer: *"(Yahûdî ve hristiyanlar): Yahûdî ve hristiyan olandan başkası asla cennete giremez, dediler. Bu onların kuruntularıdır. De ki: Eğer doğru söyleyenler iseniz, delilinizi getirin. Hayır (dedikleri gibi değil); kim ihsan edici olarak yüzünü (ihlas ile) Allah'a teslim ederse işte ona Rabbi katından ecri verilecektir. Onlar için korku yoktur ve onlar üzülmezler de."* (Bakara, 111-112) Bu ise Allah için Allah'ın emrettikleri gereğince amelde bulunan herkes hakkında umumidir. Çünkü salih amel yerine getirilmesi emrolunandır. Yüzün yalnız Allah'a teslim edilmesi ise kişinin amelini yalnız Allah için ihlasla yapması demektir.

325 Bu hariciler hakkında bilinen bir hadistir.

Bu Sûrenin Faziletleri

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Şanı yüce Allah'ın: *"Kitap ehlinden ve müşriklerden kâfir olanlar kendilerine apaçık delil gelinceye kadar ayrılmayacaklardı."* (Âyet 1) buyruğu hakkında:

Şüphesiz bu sûre oldukça değerli bir sûredir. Bu sûrenin faziletleri hakkında çeşitli rivâyetler varid olmuştur. Sahih'te sabit olduğuna göre Allah, nebisine Ubeyy b. Ka'b'a bu sûreyi okumasını emir buyurmuştur. Buhârî ve Müslim'in sahihlerindeki rivâyete göre Enes b. Malik şunu rivâyet etmiştir: Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) Ubeyy b. Ka'b'a: "Şüphesiz Allah bana sana Kur'ân okumamı emir buyurdu" dedi. Ubeyy: Allah sana adımı da verdi mi dedi. O: "Allah bana senin adını verdi" buyurdu. (Enes) dedi ki: Ubeyy ağlamaya başladı.

Bir başka rivâyette şöyle denilmektedir: "Allah bana sana: "Kitap ehlinden ve müşriklerden kâfir olanlar ..." sûresini okumamı emir buyurdu dedi. Ubeyy: Sana adımı verdi mi dedi. O: Evet buyurunca Ubeyy ağlamaya başladı.

Buhârî'deki bir rivâyet de şöyledir: Âlemlerin Rabbi nezdinde benim adım geçti mi deyince Allah Rasûlü: "Evet" buyurdu. Bunun üzerine Ubeyy'in gözlerinden yaş aktı. Katade dedi ki: Bana haber verildiğine göre ona: "Kitap ehlinden ve müşriklerden kâfir olanlar ... ayrılmayacaklardı" sûresini okudu.[326] Bu sûrenin özel olarak Ubeyy'e okunmasının emredilmesi onun böyle bir özellik ile ayrıcalıklı kılınmasını gerektiren bir hususun bulunmasını gerektirir.

Efendimizin: "Sana okumamı" buyruğu yani tebliğ, dinletme ve telkin okuyuşu ile okumamı emretti demektir. Yoksa bu öğrencinin öğretmeninin karşısında okuduğu gibi bir telkin ve tashif okuyuşu değildir. Çünkü bazıları bunun böyle olduğunu zannetmişler ve bunu tevazu kabilinden değerlendirmişlerdir. Ebu Hamid (el-Gazzali) de bunu öğrencinin tevazuuna delil gösterilen hususlardan biri kabul etmiştir. Bunun hiçbir değeri yoktur. Çünkü böyle bir okuyuşu o Cebrail'e zaten okuyor ve ona her sene Kur'ân-ı Kerim'i arz ediyordu. Çünkü Kur'ân'ın üzerine nazil olduğu kişi odur.

İnsanlara gelince Kur'ân'ı ondan öğrendiler. Onlar arasından birisine okuyarak kıraatini tashih etmesi yahut da öğrencinin okuması gibi ona karşı okuması nasıl mümkün olabilir? Aksine onun Ubeyy b. Ka'b'a okuması insanlara ve cinlere Kur'ân'ı okuması gibi idi. O cinlere Kur'ân'ı okumuştur. O insanların arasına çıktığı zaman onları İslâm'a davet ediyor, onlara Kur'ân okuyordu. Namazın içinde de dışında da insanlara Kur'ân okurdu.

326 Buhârî, VI, 216; Müslim, VII, 150 -Nevevi şerhi ile-.

Yüce Allah: *"O halde onlara ne oluyor, neden iman etmezler? Onlara karşı Kur'an okunduğunda secde etmezler."* (İnşikak. 20-21); *"Onlara Rahman'ın âyetleri okunduğunda ağlayarak secdeye kapanırlardı."* (Meryem. 58); *"Andolsun ki Allah mü'minlere, içlerinde kendilerinden, kendilerine âyetlerini okuyan bir Peygamber göndermekle büyük bir lütufta bulunmuştur."* (Âl-i İmran. 164) buyurmaktadır. Buna benzeri buyrukları birden çok yerde zikretmiş bulunmaktadır. O müminlere Allah'ın âyetlerini okurdu.

Ubeyy b. Ka'b'a özel olarak Kur'ân okumasını emir buyurması ise Ubeyy'in fazileti ve Kur'ân ilmini özel olarak bilmesinden dolayıdır. Nitekim sahihlerde sabit olduğu üzere Ömer'den şöyle dediği sabittir: "Ubeyy aramızda Kur'ân'ı en iyi okuyanımız, Ali de (anlaşmazlıklar hususunda) en iyi hüküm verenimizdir."[327]

Sahih'teki rivâyete göre İbn Mesud'a da: "Bana Kur'ân oku" buyurmuştur: O: Kur'ân sana indirilmiş iken sana Kur'ân mı okuyacağım dedi. O: "Ben onu başkasından dinlemeyi de severim" buyurdu.[328]

Burada İbn Mesud'un ona Kur'ân okuması kıraati tashih etmek ve telkin için değil ona okuduğu Kur'ân'ı dinletmek idi.

Bunların da ötekilerin de "ayrılmayacak olmaları" buyruğunun anlamı hususunda müfessirlerden birden çok kişinin sözkonusu ettiği üç görüş vardır.

Acaba bundan kasıt küfürden ayrılmayacakları mıdır?

Yoksa onlar Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem) peygamber olarak gönderilinceye kadar yalanlayıcı değillerdi. Bu sebeple o peygamber olarak gönderilinceye kadar Muhammed'den ve nübüvvetini tasdik etmekten ayrılmamışlardı.

Yoksa onlar kendilerine bir rasûl gönderilmeden bırakılacak değillerdi anlamlarından hangisi kastedilmiştir?

Bu hususu zikredenlerden birisi de Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzi'dir. O şöyle demiştir: "Kitap ehlinden" yani yahudilerle hristiyanlardan "ve müşriklerden" puta tapıcılar arasından "kâfir olanlar "ayrılmayacaklardı" yani ayrılmayacak ve vaz geçmeyeceklerdi. Mesela: (فَكَكْتُ الشَّيْءَ فَانْفَكَ): O şeyi ayırdım, söktüm o da ayrıldı, söküldü" denilir. Yani onlar apaçık delil/beyyine kendilerine gelinceye kadar küfürlerinden ve şirklerinden ayrılmadılar. Burada buyruk her ne kadar gelecek lafzı şeklinde ise de anlamı mazidir. Beyyine/apaçık delil ise rasûldür. Bu da Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'dir. Onlara dalalet içinde olduklarını ve bilgi-

327 Buhârî. 4481.
328 Buhârî. 4582; Müslim. 800.

sizliklerini beyan etti. İşte bu her iki kesim arasından iman eden kimseleri onun vasıtası ile kurtardığından ötürü onlara Allah'ın nimetine dair bir beyandır.

Beğavi'nin lafzı da buna yakındır. O şöyle demektedir: Onlar küfürlerinden ve şirklerinden vazgeçmediler.

Dil bilginleri dedi ki: "Ayrılmayacaklardı", ayrılmayacaklar ve terk etmeyeceklerdi demektir. Mesela, "(فككت الشيء فانفك): O şeyi ayırdım, söktüm o da ayrıldı, söküldü" denilir. *"Kendilerine apaçık delil gelinceye kadar"* buyruğunda lafız gelecek lafzı olmakla birlikte manası mazidir. Yani apaçık delil olan o beyyine kendilerine gelinceye kadar. Bu da Muhamed'in onlara Kur'ân'ı getirmesidir. Onu getirerek kendilerine içinde bulundukları dalaletlerini ve bilgisizliklerini beyan etti ve onları imana davet ederek onun sayesinde Allah kendilerini bilgisizlikten ve dalaletten kurtardı.[329] Beğavi bundan başkasını zikretmemektedir.

Ebu'l-Ferec dedi ki: Bazı müfessirler âyet-i kerimenin manasının: Allah kendilerine bir nebi göndereceği hususunda Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'i gönderinceye kadar anlaşmazlığa düşmemişlerdi. Onu gönderdikten sonra ayrılığa düştüler.

Bazıları ise şöyle demiştir: Kendilerine karşı apaçık delil ortaya konuluncaya kadar onlar Allah'ın hüccetlerinden/delillerinden ayrı kalmadılar. (İbnu'l-Cevzi) dedi ki: Doğru açıklama birincisidir.[330]

Ebu Muhammed İbn Atiyye üç görüşü de zikretmiş olmakla birlikte üçüncüsünü uygun açıklama olarak görmüş ve güçlü olduğunu ifade etmiş, bununla birlikte onu başka herhangi birisinden nakletmemiş ve şöyle demiştir: Yüce Allah'ın: *"Ayrılmayacaklardı"* buyruğu ayrılıp tefrikaya, ayrılığa düşmeyecekti demektir. Çünkü bir şey diğerinden ayrıldığı zaman: (انفك الشيء عن الشيء): O şey, o şeyden ayrıldı, denilir.

(كان): ..dir, ...dır'ın benzerlerinden olan: "(ما انفك): Ayrılmadı, bırakmadı" lafzının ise bu âyet-i kerimede herhangi bir alakası yoktur. Böylelikle bu âyet-i kerimede bunun sıfat olarak ayrı olmak anlamında olduğunu açıklamakta sonra şunları söylemektedir: Peki insanlar ne hususunda ihtilafa düştüler? Mücahid ve başkaları dedi ki: Kendilerine apaçık delil/beyyine gelinceye kadar küfür ve dalaletten ayrı durmadılar. Burada: "(تأتيهم): Kendilerine gelince" buyruğunda gelecek/geniş zamanlı fiil mazi fiil anlamında kullanılmış bulunmaktadır. Çünkü şeriatın gücü ve azameti henüz gelmemişti.

329 Beğavi. IV. 481.
330 Zâdu'l-Mesîr. IX. 196

Ferra ve başkaları şöyle demektedir: Onlar Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in nübüvvetini bilmekten ve onun emri hususunda kesin emin olmaktan apaçık delil gelinceye kadar ayrı değillerdi. Apaçık delil onlara gelince işte o vakit ayrılığa düştüler. (Devamla) dedi ki: Bazı nahivciler "ayrılmayacaklardı" buyruğu ile birlikte geçen bu olumsuz ifadeyi "(كَانَ) : ..dir, ...dır" ile birlikte değerlendirmektedir. Ondan sonra da bunun haberini takdir hususunda da "Muhammed'in durumunu bilenler olarak" ya da buna benzer bir ifade olarak rivâyet ederler.[331]

(İbn Atiyye devamla) dedi ki: Ayet-i kerimenin manası hususunda anlamı oldukça parlak üçüncü bir görüş daha vardır. O da maksadın şöyle olmasıdır: Bunlar Allah kendilerine kendisi ile onlara karşı delilin ortaya konulacağı ve iman eden kimseler üzerinde de nimetin tamamlanacağı uyarıp korkutucu bir rasûl göndermedikçe Allah'ın emrinden kudretinden ve onlara nazarından (onları görüp gözetmesinden) ayrı ve uzak değillerdi demek olur. Şöyle buyurmuş gibidir: Yani onlar başıboş bırakılacak değillerdi. (İbn Atiyye): Bu mananın Allah'ın kitabında benzerleri bulunmaktadır.[332]

Sa'lebi üç görüş zikretmiş fakat üçüncü görüşü buyruğun maksadını delilin ortaya konulması ile onların helak edilmesi olarak kabul etmiş ve: "Ayrılmayacakları" olduğunu, helak olmaları anlamında kabul etmiştir.

O dedi ki: Yani onlar küfürlerinden ve şirklerinden ayrılmadılar, vazgeçmediler. Dil bilginleri ise son vermediler diye açıklamışlardır. Araplar: "(ما انْفَكَّ فُلاَنٌ يفعل كذا): Filan kişi şu işi yapmaktan vazgeçmedi, yapıp durdu" derler ki, devamlı yaptı demektir. Çünkü (الْفَكّ) fiilinin asıl anlamı açmaktır." (فَكَّ الْكِتَاب): Mektubun açılması/mührünün sökülmesi" ve: "(فَكَّ الْخَلْخَال): Halhalın açılması/sökülmesi" ifadesi de buradan gelmektedir. "Kendilerine apaçık delil/beyyine gelinceye kadar" buyruğu da açık seçik delil demektir ki bu da onlara Kur'ân'ı getirip kendilerinin dalalet ve bilgisizlik içerisinde olduklarını beyan eden ve onları imana çağıran Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'dir.

(Sonra) dedi ki: İbn Keysan dedi ki: Buyruğun anlamı şudur: Bu kâfirler Muhammed peygamber olarak gönderilinceye kadar kitaplarındaki sıfatlarını terk etmediler (bağlı kaldılar). Fakat peygamber olarak gönderilince ayrılıp dağıldılar.

Şunları da söyledi: İlim adamları sûrenin başından itibaren yüce Allah'ın: "*İçinde dosdoğru hükümlerin yazılı olduğu*" buyruğuna kadar ki ifadelerin hük-

331 Bu son takdire göre mana, onlar hep Muhammed'in durumunu bilegeldiler anlamında olur.

332 İbn Atiyye, XVI, 343-344.

mü kitap ehlinden ve müşriklerden iman eden kimseler ile ilgilidir. "Ayrılığa düştüler"in hükmü ise kendilerine karşı delilin ortaya konulmasından sonra kitap ehlinden iman etmeyen kimseler hakkındadır.

(Devamla) dedi ki: Bazı dil imamları yüce Allah'ın: *"Ayrılmayacaklardı"* buyruğu helak olmayacaklardı diye açıklamışlardır. Bu da Arapların: "(انْفَكَ صَلا الْمَرْأة عِنْدَ الْوِلَادَة): Doğum sırasında kadının beli çıktı (kırıldı)" ifadelerinden gelmektedir ki bu da belinin çıkması ve arkasından kaynamaması neticesinde ölmesi demektir. Ayetin manası da şu olur: Onlar rasûlün gönderilmesi ve kitabın indirilmesi ile kendilerine karşı delilin ortaya konulmasından sonra ancak helak olan yalanlayıcılar oldular.

Beğavi bunu ve birinci görüşü zikrederek birincisi daha sahihtir demiştir.

Derim ki: İbn Keysan'dan diye naklettiği ikinci görüş aslında Ferra'nın görüşüdür. el-Mehdevi de bunu birinci görüşten öne alarak şöyle demiştir: "Ayrılmayacaklardı" fiili bir şey diğerinden ayrıldığı zaman kullanılan: "(انْفَكَ الشَّيْءُ مِنْ الشَّيْء): O şey o şeyden ayrıldı" tabirinden gelmektedir. Yani onlar ancak rasûl kendilerine geldikten sonra ihtilafa düştüler. Çünkü onlar apaçık delillerden sonra ellerinde bulunan ona dair haberleri ve sıfatları bırakıp ayrıldılar ve inkâr ettiler. (Beğavi) dedi ki: Bu tevile göre "ayrılmayacaklardı" lafzının haber anlamını veren ibareye ihtiyacı olmaz. Buna da yüce Allah'ın: *"Ama kendilerine kitap verilenler ancak kendilerine apaçık delil geldikten sonra ayrılığa düştüler."* (Âyet 4) buyruğu delildir.

(Beğavi) dedi ki: Mücahid dedi ki:[333] Yani onlar üzerinde bulundukları halden vazgeçmeyeceklerdi. Yine Mücahid'den şöyle dediği nakledilmektedir: Onlar apaçık delil/beyyine kendilerine gelinceye kadar iman etmeyeceklerdi.

(Beğavi) devamla dedi ki: Ferra dedi ki: Onlar peygamber ortaya çıkıncaya kadar yanlarında bulunan peygamberin zikrine ait bilgileri ve onu anmayı terk etmediler. Fakat ortaya çıktığı zaman tefrikaya ve ayrılığa düştüler.[334] Derim ki: İşte onun öne aldığı mana budur. Fakat Ferra ve İbn Keysan "ayrılma" fiilini onların onun zikrine ona dair habere ve onun müjdelenmesine dair bilgileri terk edip ondan ayrılmaları diye kabul etmişlerdir. Yani onlar onun haberine dair bildiklerini ortaya çıkıncaya kadar terk etmediler, ondan ayrılmadılar. O ortaya çıkınca işte o vakit ayrıldılar. Öbür görüş ise şöyle der: Onlar rasûlün geldiği

333 İbn Cerir, XXX, 262'de: Hak kendilerine açıkça belli oluncaya kadar onlar vazgeçmeyeceklerdi.

334 Ferra, Meani'l-Kur'an, III, 281. Çok az farkla.

zaman dışında ayrı yani ayrılık ve ihtilaf içinde değillerdi. Çünkü rasûl kendilerine gelince onun haberine dair yanlarında bulunanları bırakıp ayrıldılar. Bu da Ebu'l-Ferec'in naklettiği şu açıklama ile aynı anlamdadır: Allah kendilerine bir peygamber gönderinceye kadar ihtilafa düşmediler. Peygamberi onlara gönderince ayrılığa düştüler.

Buna göre "infikak: ayrılma" birbirlerinden ayrılmaları demektir. Yahut da ellerinde ilmi ve haberi bulunandan ayrılmalarıdır. Bu zayıf bir görüştür. Kesinlikle bu âyet ile kastedilmiş değildir. Çünkü yüce Allah yalnızca kitap ehlini zikretmemektedir. Aksine müşriklerle kitap ehlinden kâfirleri zikretmektedir. Müşriklerin ise kitap ehlinin yanında bulunduğu gibi onlar ellerindeki kitaplardan onu tanımıyor, anmıyor ve onu yazılı olarak bulmuyorlardı. Diğer taraftan onun peygamber olarak gönderilmesinden önce de bir din üzerinde ittifak etmiş iken o gelince ayrılığa da düşmüş değillerdi. O halde şöyle demeye imkân yoktur: Muhammed peygamber olarak gönderilinceye kadar müşrikler ona dair bilgilerini ve ona imanı terk etmedikleri gibi bu hususta ihtilaf içinde de değillerdi. Ayrılık içinde de değillerdi. Şüphesiz ki bu müşrikler hakkında bâtıl bir manadır.

Aynı zamanda bu kitap ehli hakkında da doğru bir mana vermez. Çünkü şanı yüce Allah aralarından kâfir olanları sözkonusu ederek: *"Kitap ehlinden ve müşrik olanlardan kâfir olanlar ayrılmayacaklardı."* buyurmaktadır. Bilindiği üzere onun nübüvvetini bilen, itiraf eden ve peygamber olarak gönderilmeden önce onu anıp sözkonusu eden kimselerin hepsi kâfir değildi. Hatta iman onlar arasında daha çok görülen bir haldi.

Şu husus buna daha da açıklık getirir: Kendilerine apaçık delilin/beyyinenin gelmesinden sonra ayrılığa düşen kitap ehlini sözkonusu edince onların genelini kapsayan bir ifade kullanarak: *"Ama kendilerine kitap verilenler ancak kendilerine apaçık delil geldikten sonra ayrılığa düştüler."* (Âyet 4) buyurmakta buna karşılık: Kitap ehlinden kâfir olanlar beyyine/apaçık delil kendilerine gelinceye kadar hak üzere ittifak halinde idiler buyurmamaktadır.

Aynı şekilde bu mana hakkında "infikak: ayrılma" lafzının kullanımı bilinen bir kullanım değildir. Lügatte buna tanık olduğu da bilinmemektedir. Dolayısıyla tefrikaya ve ihtilafa düşmeye "infikak: ayrılış" adını vermek bilinen bir kullanım değildir.

Ayrıca yüce Allah burada: "(مُنْفَكِّينَ): Ayrılmayacaklar" lafzının haberini: "(مَا انْفَكُّوا يَذْكُرُونَ مُحَمَّدًا): Hep Muhammed'i anıp durdular" ve: "(مَا زَالُوا يُؤْمِنُونَ بِهِ وَنَحْوَ ذَلِكَ): Ve ona hep iman edip durdular" ifadelerinde ve benzerlerinde olduğu gibi

bir haberini zikretmemektedir. İşte burayı da (bu şekilde haberi gelmesi gereken bu kökten gelen lafız) (كان) edatının benzerlerindendir. Bu manadaki kullanım halinde ise (Âyette görüldüğü gibi): (ما) denilemez. Bunun yerine: "(مَا انْفَكَكْتُ أفْعَلُ كَذَا): Ben bu işi ayrılmamak üzere/sürekli olarak yaptım" denilir. Yani bu durumda fiil (ما) harfinden hemen sonra gelir.

Aynı şekilde lafızda ayrılmanın özel olarak Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in durumu ile ilgili olduğuna delalet eden bir taraf da yoktur. Bu mana ayrıca yüce Allah'ın: *"Ama kendilerine kitap verilenler ancak kendilerine apaçık delil geldikten sonra ayrılığa düştüler."* (Âyet 4) buyruğunda da sözkonusu edilmiştir. Eğer bu kastedilmiş olsaydı katıksız bir tekrar olurdu.

Bununla birlikte birinci görüş müfessirler arasında daha meşhurdur. Onlar arasından Beğavi ve başkaları gibi başka görüşleri zikredenler de vardır. Bu ise Mücahid'den ve Rabi' b. Enes'den geldiği bilinen bir görüştür. Nitekim İbn Ebu Necih'den o Mücahid'den diye bilinen tefsirde "ayrılmayacaklardı" buyruğu hakkında hak kendilerine apaçık belli oluncaya kadar iman etmeyen münafıklar olmayacaklardı demiştir.[335]

er-Rabi' b. Enes de şöyle dedi: Beyyine/apaçık delil ve rasûller kendilerine gelinceye kadar şüphe ve tereddüt üzere kalmayı sürdürdüler.[336]

Bu görüş beyyinenin/apaçık delilin gelişinden sonra onların övülmelerini ihtiva eder. Bundan dolayı bu görüşü kabul edenler: Bu her iki kesim arasından iman edenler hakkında Allah'ın onlar üzerindeki nimetlerinin beyanı olduğunu söylemek ihtiyacını duymuşlar ve yüce Allah'ın: *"Ama kendilerine kitap verilenler ... ayrılığa düştüler."* (Âyet 4) buyruğunu da Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e aralarından iman etmeyen kimseler hakkında kabul ettiler.

Bu da aynı şekilde zayıf bir görüştür. Çünkü kitap ehli Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem) kendilerine rasûl olarak gönderilmeden önce ayrılığa ve ihtilafa düşmüşlerdir. Nitekim bu hususu şanı yüce Allah birden çok yerde haber vererek şöyle buyurmuştur: *"Andolsun ki Biz İsrailoğullarına kitabı, hükmü ve nübüvveti vermiştik. Kendilerini hoş ve temiz şeylerle rızıklandırmış ve onları âlemlere üstün kılmıştık. Onlara din hususunda apaçık belgeler de verdik. Onlar kendilerine ilim geldikten sonra ancak aralarındaki kıskançlıktan dolayı anlaşmazlığa düştü-*

335 Asılda bu şekildedir. İbn Cerir'in tefsirinde ise "münafıklar" lafzı yer almamak sûretiyle: "Dedi ki: Hak kendilerine apaçık belli oluncaya kadar vazgeçmeyeceklerdi" şeklindedir. Zaten "münafıklar" lafzının açıklanabilir bir tarafı yoktur. (Abdussamed).

336 Mücahid'in sözü az önce geçti fakat Rabi'in bu açıklamasını herhangi bir yerde bulamadım. İbn Ebu Hatim'de bulunma ihtimali vardır.

ler. Muhakkak Rabbin ayrılığa düştükleri şeyler hakkında kıyamet gününde aralarında hüküm verecektir." (Casiye. 16-17) Yine: *"Sonra Biz seni dinden bir şeriata sahip kıldık. Sen de artık ona uy, bilmeyenlerin hevâlarına uyma."* (Casiye. 18); *"İnsanlar tek bir ümmetti. Allah da peygamberleri müjdeleyici ve korkutucular olmak üzere gönderdi. Beraberlerinde insanların anlaşmazlığa düştükleri şeyler hakkında aralarında hükmetmek için de hak ile kitabı indirdi."* (Bakara. 213) buyurduktan sonra *"Halbuki kendilerine o kitabın verildiği kimseler ancak apaçık deliller onlara geldikten sonra (ve yalnızca) aralarındaki kıskançlıktan dolayı ona (o hakka) dair anlaşmazlığa düştüler. İşte Allah böylece izni ile iman edenleri hakkında anlaşmazlığa düştükleri hakka ulaştırdı. Allah dilediğini dosdoğru yola iletir."* (Bakara. 213) buyurmaktadır.

Böylelikle o yüce Allah'ın müminlere hakkında ihtilafa düştükleri hususta izni ile hakka hidâyet ettiğini haber vermektedir. Bu durumda anlaşmazlık Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in ümmetinin varlığından önce olmuştur.

Yine yüce Allah: *"Cumartesi ancak hakkında ihtilafa düşenlere farz kılınmıştı. Şüphesiz ki Rabbin ihtilaf edegeldikleri şey hakkında kıyamet gününde aralarında hükmedecektir."* (Nahl. 124); *"Andolsun ki Biz, İsrailoğullarını gerçekten çok güzel bir yere yerleştirdik. Onları hoş ve temiz şeylerle rızıklandırdık. Kendilerine ilim gelinceye kadar anlaşmazlığa düşmediler. Muhakkak ki Rabbin, anlaşmazlığa düştükleri şeyler hakkında Kıyamet günü aralarında hüküm verecektir."* (Yunus. 93) buyurduktan sonra da: *"Eğer sana indirdiğimizden şüphede isen, senden önce kitabı okuyanlara sor. Andolsun ki hak sana Rabbinden gelmiştir. O halde sakın şüphe edenlerden olma."* (Yunus. 94) buyurmaktadır.

Ayrıca yüce Allah: *"Allah'a andolsun ki, Biz senden önceki ümmetlere de peygamberler gönderdik. Şeytan onların yaptıklarını kendilerine süsleyip, hoş göstermiştir. İşte o bugün de onların velisidir. Onlara çok acıklı bir azap da vardır. Biz sana bu Kitabı ancak hakkında anlaşmazlığa düştükleri şeyleri kendilerine açıkça anlatman için ve iman edecek bir kavme bir hidâyet ve bir rahmet olmak üzere indirdik."* (Nahl. 63-64) buyurmaktadır. Böylelikle yüce Allah Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den önce çeşitli ümmetlere peygamberler göndermiş olduğunu ve şeytanın onlara kötü amellerini süslü gösterdiğini ve Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in gönderildiği sırada da onların velisi olduğunu kitabı da onlara hakkında anlaşmazlığa düştükleri hususlara açıklayıcılık getirmek üzere indirdiğini haber vermiş olmaktadır.

Yine yüce Allah: *"Gerçekten bu Kur'an İsrailoğullarına hakkında anlaşmazlığa düştükleri şeylerin çoğunu anlatır. Muhakkak o müminlere bir hidâyet ve bir*

rahmettir." (Neml, 76-77) buyurmaktadır. Muhammed ümmetine de: *"Siz, kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp (dinlerinde) ayrılığa düşenler gibi olmayın. İşte onlar için büyük bir azap vardır."* (Âl-i İmran, 105) buyurmaktadır. İşte böylelikle onları Muhammed'den önce apaçık delillerin kendilerine gelmesinden sonra ayrılığa ve ihtilafa düştüklerini açıklamış olmaktadır. Ayrıca Allah Muhammed ümmetine de onlar gibi olmalarını yasaklamış bulunuyor.

Yine yüce Allah: *"Biz nasraniyiz diyenlerden de sağlam bir şekilde sözlerini almıştık. Onlar da kendilerine verilen öğütlerden bir pay almayı unuttular. Biz de kıyamet gününe kadar aralarına kin ve düşmanlığı yerleştirdik."* (Maide, 64) buyurmaktadır. Yüce Allah yahudiler hakkında da: *"Bununla beraber aralarında kıyamet gününe kadar sürecek kin ve düşmanlık bıraktık."* (Maide, 64) ve: *"Onları (yahudileri) yeryüzünde paramparça topluluklar halinde dağıttık. Onlardan kimi salihlerden oldu kimi de bundan aşağıdadır."* (A'raf, 168) buyurmaktadır.

Ayrıca sünende ve müsnedde Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den çeşitli yollardan şöyle buyurduğuna dair hadisler gelmiştir: "Yahudiler yetmiş bir fırkaya ayrıldı. Bu ümmet ise yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır."[337] İbn Hazm gibi bazı kimseler bu manadaki hadislerin zayıf olduğunu söylemekte iseler de ilim ehlinin çoğunluğu bu hadisleri kabul etmiş ve doğrulamışlardır.

Buhârî ve Müslim'in sahihlerinde Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den şöyle buyurduğu rivâyet edilmektedir: "Ben sizi bıraktığım sürece siz de beni bırakın. Çünkü sizden öncekiler ancak çokça soru sormaları ve peygamberlerine muhalefet etmeleri sebebi ile helak oldular. Bu sebeple size herhangi bir şeyi yasaklayacak olursam ondan uzak durunuz. Eğer herhangi bir hususu emredecek olursam ondan da gücünüzün yettiği kadarını yapınız."[338]

Buhârî ve Müslim'in sahihlerinde de yine ondan şöyle buyurduğu rivâyet edilmektedir: Bizler (dünyada) son gelenleriz, kıyamet gününde de öne geçecek olanlarız. Ancak onlara kitap bizden önce verildi, bize ise onlardan sonra kitap verildi. İşte bu onların hakkında anlaşmazlığa düştükleri günleridir. Allah bizi bu güne ileterek hidâyet verdi. Bu günde insanlar bize tabidirler/sonraya kaldılar. Yarın yahudiler içindir, yarından sonrası için ise hristiyanlar içindir."[339]

Bu ise tevatür ile bilinen bir husustur. Kitap ehli Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem) rasûl olarak gönderilmeden önce ihtilafa ve ayrılığa düştüler. Hatta ya-

337 Kaynakları daha önce gösterildi.
338 Kaynakları daha önce gösterildi.
339 Kaynakları daha önce gösterildi. (Kastedilen gün cuma günüdür -Çeviren-)

hudiler Mesih'in gelişinden önce ayrılığa düşmüşlerdi. Daha sonra Mesih gelince yine onun hakkında ihtilafa düştüler. Sonra hristiyanlar bir başka ihtilafa daha düştüler. Durum böyle iken yüce Allah'ın: *"Ama kendilerine kitap verilenler ancak kendilerine apaçık delil geldikten sonra ayrılığa düştüler."* (Âyet 4) buyruğunun aralarından Muhammed'e iman etmeyen kimseler hakkında olduğu nasıl söylenebilir?

Aynı şekilde Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'i inkâr edenler kâfirdir ve bunlar yüce Allah'ın: *"Kitap ehlinden ve müşriklerden kâfir olanlar kendilerine apaçık delil gelinceye kadar ayrılmayacaklardı."* (Âyet 1) buyruğunda sözü edilenlerdir. Bunlar da Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den önceki peygamberlerin getirdikleri hakkında ayrılığa ve ihtilafa düşmüşler ve Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem) peygamber olarak gönderilmeden önce kâfir olanları da kâfir olmuştu.

Aralarından kâfir olmayan peygamberlere iman eden kimseler de vardı. Nitekim yüce Allah: *"Mûsâ'nın kavminden de (insanları) hakka yönelten ve gereğince adaletle hükmeden bir topluluk vardı."* (A'raf. 159); *"Onları (yahudileri) yeryüzünde paramparça topluluklar arasında dağıttık. Onlardan kimi salihlerden oldu kimi de bundan aşağıdadır."* (A'raf. 168); *"Onların hepsi bir değillerdir. Kitap Ehli'nden bir zümre vardır ki hak üzere dosdoğru yürümektedir. Gecenin saatlerinde secde ederek (namaz kılarak) Allah'ın âyetlerini okurlar. Allah'a ve âhiret gününe iman ederler, iyiliği emrederler, kötülükten vazgeçirmeye çalışırlar. Hayırlı işlerde ellerini çabuk tutarlar. İşte onlar sâlihlerdendir."* (Âl-i İmran. 113-114) ve: *"Ve eğer onlar Tevrat'ı, İncil'i ve Rabbleri katından kendilerine indirileni gereği gibi uygulasalardı, şüphesiz, üstlerinden ve ayakları altından (rızıklarını) yerlerdi. İçlerinden ortayolu tutan bir zümre varsa da bir çoğunun yapmakta oldukları pek kötüdür!"* (Maide. 66) buyurmaktadır.

Müslim'in sahihinde ve başka kaynaklarda İyaz b. Himar'dan o Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den şöyle buyurduğu rivâyeti yer almaktadır: "Şüphesiz Allah yeryüzündekilere nazar etti. Kitap ehlinden bir miktar kalıntılar dışında Arap olanlarıyla olmayanlarıyla onlara gazap etti. Şüphesiz Rabbim bana şöyle buyurdu: Kureyş'in ortasında kalk ve onları uyar. Ben de: Rabbim o vakit onlar da bir ekmek parçası haline getirinceye kadar başımı yaracaklar dedim. O şöyle buyurdu: Muhakkak ben hem seni sınayacağım hem de seninle başkalarını sınayacağım. Senin üzerine suyun yıkayamayacağı, uyurken de uyanıkken de okuyacağın bir kitap indireceğim. Sen bir ordu gönder biz onların iki kat fazlasını göndereceğiz. Sana itaat edenlerle sana baş kaldıranlara karşı savaş."[340]

340 Müslim. 2865.

Hadis bundan da uzundur.

Burada maksadımız ise âyet hakkında açıklamalarda bulunmak olup şöyle deriz: Üçüncü görüş hem lafız hem mana itibari ile görüşlerin en sahih olanıdır.

Lafzın delaleti ve beyanı bakımından üzerinde duracak olursak şüphesiz bu lafız insanın tercihinin ortadan kaldırılıp yapmaya mecbur edildiği ve ondan kurtulması halinde onu yapması için zorlandığı hususlar hakkında kullanılır. Mesela: "(انْفَكَّ مِنْهُ): Ondan kurtuldu, ayrıldı" denilir. Kölelik ve esaret ile kahredilip yenik düşürülmüş esir ve köle gibi kimseler hakkında kullanılarak: "(فَكَكْتُ الْأَسِيرَ فَانْفَكَّ): Esiri esaretten kurtardım, o da kurtuldu" ve : "(فَكَكْتُ الرَّقَبَةَ.): Köleyi kölelikten kurtardım/azad ettim" denilir. Nitekim yüce Allah da: *"O sarp yokuşun ne olduğunu sen nereden bileceksin? O köle azad etmektir."* (Beled, 12-13) buyurmaktadır.

Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) de Buhârî'nin rivâyet ettiği sahih hadiste şöyle buyurmuştur: "(عُودُوا الْمَرِيضَ وَأَطْعِمُوا الْجَائِعَ وَفُكُّوا الْعَانِي): Hastayı ziyaret edin, aç olana yemek yedirin ve köleyi kölelikten kurtarın."[341]

Yine Sahih'teki rivâyete göre Ali (radıyallâhu anh)'a (yanında bulunan) sahifede neler olduğuna dair soru sorulunca o şöyle cevap vermişti: "(فِيهَا الْعَقْلُ وفَكَاكُ الْأَسِيرِ وَأَنْ لَا يُقْتَلَ مُسْلِمٌ بِكَافِرٍ): Bunda diyetler, esirin kurtarılması ve bir kâfir karşısında müslümanın öldürülmeyeceği (hükümleri) vardır" demişti.

Buna göre (فَكَّهُ): Onu çözdü, kurtardı fiili kendisini kahredip yenik düşüren kendi istek ve tercihi olmaksızın kendisine hakim olan kimseden bu hali ayırmak ve onları birbirinden ayrı tutup uzaklaştırmak demektir.

Yine: "(فُلانٌ مَا يفُكُّ فُلانًا حَتَّى يُوقعهُ فِي كَذَا وكَذَا): Filan kişi onu şu şu işe düşürünceye kadar arkasını bırakmıyor" denilir. Yine: "((الْمُتَوَلِّي لا يَفُكُّ هَذَا حَتَّى يفْعَلَ كَذَا): Mütevelli şunu yapmadığı sürece o bunu çözmüyor" denilir. Ya güç ve mecbur etmek sûretiyle yahut işi güzel ve süslü göstermek sûretiyle ve sebepler dolayısıyla bu yolla kendisine itaat edecek hale getirinceye kadar başkasını mecbur edip ona hakim olan kimse için de böyle denilir.

Mesela başkasının tahakkümü altında bulunan kimse için: "(هُو ما يَنْفَكُّ مِنْ هذَا كَما لا يَنْفَكُّ الْأَسِيرُ والرَّقِيقُ مِنَ الْمُتَوَلِّي عَلَيْهِ.): Esirin ve kölenin kendisine tahakküm eden kimseden kurtulamadığı gibi o da bundan kurtulamıyor" denilir.

O halde yüce Allah'ın: *"Kitap ehlinden ve müşriklerden kâfir olanlar ayrılmayacaklardı"* buyruğu şu demek olur: Onlar kendilerinin tercihi ile ve üzerlerinde herhangi bir baskı ve kısıtlama olmaksızın canlarının çektiklerini ve arzu

341 Buhârî, 3046.

ettiklerini yapmayı terk etmeyeceklerdi. Tıpkı (esaret ve buna benzer hallerden kurtulmuş kimsenin) üzerinde herhangi bir kısıtlılık olmadığı gibi.

Yüce Allah burada "(مَفْكُوكِينَ): Ayrılmaları sağlanmış" buyurmayıp "(مُنْفَكِّينَ) ayrılmışlar" buyurmaktadır ki bu daha güzeldir. Çünkü bu tabir ile onların kendi fiilleri olumsuzlanmaktadır. Eğer öbürü kullanılmış olsaydı ifade onlar kendi hallerine başıboş bırakılıp terk edilmiş kimseler değildi takdirinde olurdu ki bu onların üzerinde başkalarının fiilinin olmadığını ifade ederdi. Maksat ise onların kendilerine emir ve nehiy verilmeyen. peygamberlerin gönderilmeyerek kendi hallerine terk edilen kimseler olmadıklarını, aksine canlarının diledikleri ne ise onu yaptıklarını ifade etmektir.

Kısaca buyruğun manası şudur: Allah onları kendi hallerine bırakıp terk etmedi. O kendilerine bir rasûl göndermeden onları bırakmaz. Bu da yüce Allah'ın: "*İnsan başıboş bırakılacağını mı zanneder?*" (Kıyame. 36) buyruğu gibidir. Yani kendisine emir verilmeyeceğini. yasak konulmayacağını mı zanneder? Yani insan böyle bir şeyin olacağını düşünebilir mi? Bu kesinlikle olmaz. Aksine ona mutlaka emirler verilir. yasaklar konur.

Yüce Allah'ın: "*Muhakkak Biz onu akıl edip anlayasınız diye Arapça bir Kur'ân kıldık. Muhakkak ki o katımızdaki ana kitapta çok yücedir, muhkemdir. Siz haddi aşan bir kavimsiniz diye zikri size bildirmekten vaz mı geçelim?*" (Zuhruf. 3-5) buyruğu da buna yakındır. Buradaki istifham inkâr anlamındadır. Yani siz haddi aştınız diye zikri/Kur'ân ile öğüt vermeyi bırakıp sizlere rasûller göndermekten ve gönderilmelerinden hoşlanılmayan kimseleri size göndermekten vazgeçeceğimizi mi sanıyorsunuz? Çünkü birincisi onların varlıklarını yalanlamak olur. ikincisi de onların rasûllerin getirdiklerinden nefret edip hoşlanmadıkları manasını ihtiva eder. Yüce Allah da: "*Bu böyledir. Çünkü onlar Allah'ın indirdiğini hoş görmediler. Bundan dolayı amellerini boşa çıkartmıştır.*" (Muhammed. 9) buyurmaktadır. Firavun kavminden iman etmiş kişi de: "*Andolsun önceden Yûsuf da size apaçık belgeler ile gelmiş idi. O zaman da size getirdiğinden şüphe edip durmuştunuz. Nihâyet o vefat ettiğinde de: Allah ondan sonra artık asla bir daha peygamber göndermez dediniz. Allah haddi aşan şüpheci kimseleri işte böyle saptırır.*" (Mümin. 34) buyurmaktadır.

Rasûllerin gönderilmesinden sonra onları yalanlayan kimselere gelince bunların kâfir oldukları açıkça ortadadır. Fakat Allah'ın kendisine bir peygamber göndermeyeceğini ve kendisinin emir ve yasak verilmeden başı boş bırakılacağını zanneden kimseye gelince bu da yüce Allah'ın yerdiği kimselerden birisidir.

Çünkü amellere karşılık sevabın ve cezanın verilmesi kıyamet gününün varlığı kaçınılmaz olduğu gibi rasûllerin gönderilmesi ve kitapların indirilmesi de kaçınılmaz bir şeydir.

Bundan dolayı şanı yüce Allah böyle bir şeyin olmayacağını zanneden kimselerin bu kanaatlerini reddederek: *"Biz göğü, yeri ve onların aralarında olanları boşuna yaratmadık. Bu kâfirlerin zannıdır. Cehennem ateşinden dolayı vay o kâfirlerin haline! İman edip salih ameller işleyenleri yeryüzünde fesat çıkaranlar gibi mi kılarız yahut takva sahiplerini günahkârlar gibi mi kılarız."* (Sâd, 27-28) buyurmaktadır. Ayrıca yüce Allah: *"Acaba Biz Bizim sizi boşuna yarattığımızı ve sizin Bize gerçekten döndürülmeyeceğinizi mi zannettiniz?"* (Mü'minun, 115); *"Biz gökleri, yeri ve aralarındakileri ancak hak ile yarattık. Şüphesiz o saat gelicidir. O halde (şimdilik) sen onlara güzellikle davran. Şüphesiz senin Rabbin her şeyi yaratandır, her şeyi bilendir."* (Hicr, 85-86); *"Allah gökleri ve yeri hak ile bir de her kişiye kazandığının karşılığı verilsin diye yaratmıştır. Onlara zulmedilmez."* (Casiye, 22) buyurmaktadır.

Yüce Allah özlü akıl sahipleri hakkında da: *"Onlar ki, ayakta iken, otururken, yanları üstünde (yatar) iken daima Allah'ı anar, göklerin ve yerin yaratılışını düşünürler (ve şöyle derler): "Rabbimiz, Sen bunları boşuna yaratmadın. Sen münezzehsin. Bizi ateşin azabından koru."* (Âl-i İmran, 191) buyurmaktadır. Buna benzer Kur'ân-ı Kerim'de emrin, yasağın, sevabın, ikabın ve ölümden sonra dirilişin kaçınılmaz olduğunu beyan eden ve böyle bir şeyin olmayacağını düşünen yahut zanneden kimselerin bu kanaatlerini reddeden daha başka buyruklar da vardır.

Bu ise bunların fiilen meydana gelmesinin zorunlu olmasını ve olmamasının imkânsız olmasını gerektirir. Bu müslüman olsun olmasın verilen haberin doğrulanması bakımından rasûlleri tasdik eden bütün din mensupları arasında ittifak ile kabul edilmiş bir husustur. Çünkü Allah bunun haberini vermiştir. Onun haberi de doğrudur. Onun verdiği haberin meydana gelmesi de zorunludur. Onun va'di ve haberi gereğince bu mutlak tahakkuk edecektir. Bunun mutlaka gerçekleşeceği ve haber verdiklerinin mutlaka meydana geleceği bilindiğine göre meydana gelmesi de kaçınılmazdır. Çünk onun bilip haber verdiği, yazıp takdir ettiği bir hususun bunun hilafına meydana gelmesine imkân yoktur.

Aynı şekilde o bunu böyle dilemiştir. Onun dilediği olur, dilemediği olmaz. Dilediği her bir şeyin meydana gelmesi de bir zorunluluktur.

Buradaki maksada gelince, bu sûre Kur'ân-ı Kerim'in başka yerlerinin delalet ettiği hususlara delalet etmiş bir sûredir. Bunlar Allah'ın, rasûlleri, insanlara

kendilerine emirler ve nehiyler vermek üzere göndermesi, onları müjdeleyici ve uyarıcılar olmak üzere göndermesidir. Yüce Allah'ın: *"Biz peygamberleri ancak müjdeleyiciler ve uyarıcılar olarak göndeririz."* (En'am. 48) buyruğunda ifade ettiği gibi onlar kötü amel işleyenleri amellerinin cezalarını kendilerine haber verip uyarırlar, iman edip salih amel işleyen kimselere de ebedi nimetleri *"Onlara güzel bir mükafat olduğunu müjdelemek için (indirmiştir) ki o mükafat içinde ebediyyen kalacaklardır."* (Kehf. 2-3) müjdesini verirler.

Buna göre yüce Allah'ın: *"Kitap ehlinden ve müşriklerden kâfir olanlar kendilerine apaçık delil gelinceye kadar (güya küfürlerinden) ayrılmayacaklardı."* buyruğu onun tarafından kâfirleri bulundukları bu küfür hali üzere Allah'ın bırakıp terk etmeyeceğine aksine kendilerine müjdeleyip uyarıcı olmak üzere rasûlü göndermedikçe onları bırakmayacağını beyan buyurmaktadır. *"Bu kötülük edenleri yaptıkları karşılığında cezalandırması, güzel amelde bulunanları da daha güzeli ile mükafatlandırması içindir."* (Necm. 31)

Buna açıklık getiren hususlardan birisi de: "(حتى): ...'e kadar"in bir gaye/nihai bir sınır bildiren bir edat oluşudur. Bu gayeden sonrası ise öncekine muhaliftir. Yüce Allah'ın: *"Fecrin beyaz ipliği siyah ipliğinden tarafınızdan seçilinceye kadar yeyin, için."* (Bakara. 187); *"Temizleninceye kadar."* (Bakara. 222); *"Bir başka koca ile nikahlanıncaya kadar."* (Bakara. 230) buyrukları gibi ki benzerleri pek çoktur.

Eğer bununla hak kendilerine açık seçik belli oluncaya kadar vazgeçmeyip iman etmeyecekleri kastedilmiş olsaydı beyyinenin/apaçık delilin gelişinden sonra hepsinin artık vazgeçip iman etmeleri gerekirdi. Çünkü lafız onların hepsi hakkında umumidir. Aynı şekilde yine maksat onların rasûlü peygamber olarak gönderilinceye kadar tasdik etmek üzere ittifak halinde oldukları olsaydı bu sefer hepsinin de kendilerine peygamber olarak gönderilmesinden önce onu bilip tanımaları ve peygamber olarak gönderilmesinden sonra da hepsinin ayrılığa ve ihtilafa düşmüş olmaları gerekirdi. Her ikisi de bâtıldır. Çünkü onların bir çoğu ümmi idi ve bir takım kuruntular dışında kitabı bilmiyordu. Ayrıca kitaplarda bulunan onun peygamber olarak gönderileceği hususunu da diğer başka hususları da bilmiyorlardı. O peygamber olarak gönderildikten sonra aralarından çok sayıda kişi ona iman etti ve hepsi de ona iman etmekten ötürü ayrılığa ve ihtilafa düşmedi.

O zaman âyet-i kerime kesinlikle onları övmeyi ihtiva etmemektedir. Ayetin manası bazılarının zannettiği gibi onlar hak kendilerine açık seçik belli oluncaya

kadar vazgeçmediler ve iman etmediler anlamında değildir ve kayıtsız şartsız bir şekilde onları yermeyi de ihtiva etmemektedir. Yine bazı kimselerin zannettiği gibi rasûl kendilerine gelince ayrılığa ve ihtilafa düştüler. Halbuki önceleri tasdik üzere ittifak halinde idiler anlamını da taşımamaktadır. Aksine âyet-i kerime aralarından rasûle iman edenleri övmeyi, iman etmeyenleri yermeyi ve kendilerine rasûl göndermenin kaçınılmaz olup onların bir kısmının ona iman ederken bir kısmının onu inkâr edeceği haberini ihtiva etmektedir.

Nitekim yüce Allah: *"İşte Biz o peygamberlerin bazısını bazısına üstün kıldık. Allah onlardan kimisi ile söyleşmiş, kimisini de birçok derecelerle yükseltmiştir. Meryemoğlu İsâ'ya da açık deliller verdik; onu Ruhu'l-Kudüs (Cebrâil) ile destekledik. Eğer Allah dileseydi, onlardan sonra gelenler, kendilerine apaçık deliller geldikten sonra, birbirlerini öldürmezlerdi. Fakat anlaşmazlığa düştüler de kimi iman etti, kimi de kâfir oldu. Eğer Allah dileseydi birbirlerini öldürmezlerdi. Fakat Allah dilediği şeyi yapar."* (Bakara, 253) buyurmaktadır.

Diğer taraftan rasûllere iman eden kimseleri de doğru ve samimi olanı yalancıdan ayırdetmek üzere imtihan etmesi de kaçınılmaz bir şeydir. Yüce Allah'ın: *"İnsanlar "iman ettik" demeleri ile bırakılıverileceklerini ve imtihan edilmeyeceklerini mi sandılar? Andolsun onlardan önce geçenleri Biz imtihan etmişizdir. Allah elbette doğru olanları da bilir, yalancı olanları da bilir."* (Ankebût, 2-3) buyruğunda dile getirildiği gibi.

Bundan sonra da: *"Yoksa o kötülükleri işleyenler Bizden kurtulabileceklerini mi sanırlar? Ne kötü hüküm veriyorlar?"* (Ankebût, 4) buyurmaktadır.

Çünkü insanlara peygamber gönderilecek olursa onlar iki tutumdan birisini takınırlar: Ya zahiren onlara iman eden bir tutum takınır. Bu durumda doğru söyleyen yalan söyleyenden açıkça ayırdedilinceye kadar imtihan edilmesi kaçınılmaz olur. Yahut da kötülük işleyip iman etmeyen bir kişi olur. Böyle bir kişi ise Allah'ın elinden kurtulamaz. Aksine o onu elbette yakalar.

Bundan dolayı insanlar rasûller hususunda üç kısma ayrılmışlardır: Bâtınen ve zahiren iman eden bir mümin, açıkça küfrünü ortaya koyan bir kâfir, imanı açığa vurmakla birlikte küfrü içinde gizleyen bir münafık.

Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in de Medine'ye hicret ettiği zamandan itibaren bu kısımlar ortaya çıktı. Şanı yüce Allah da Bakara Sûresi'nin başında müminlerin niteliği hakkında dört âyet-i kerime, kâfirlerin niteliği hakkında iki, münafıkların niteliği hakkında ise on küsür âyet-i kerime indirdi.

Mekke'de iken müminlerin mustazaf oldukları zamanda ise kimsenin münafıklık etme ihtiyacı yoktu. Aksine müminler arasında imanını gizleyen pek çok kişi vardı. Kimileri ise kalbi iman ile dopdolu ve huzurlu olduğu halde zorlanarak küfrü gerektiren sözleri söylerdi. Bu durumdaki kimse ise hem bâtınen hem zahiren mümin idi. Bazı kimselere kendisini küfre zorladıkları zaman küfrü açığa vursa yahut da imanını gizlese dahi o yalnız başına kaldığı ve iman edenler ile birlikte bulunduğu zamanlar imanını sözlü olarak ifade eder. İmkanı olduğu amelleri işler. Yapmaktan aciz olduğu amelleri işlemek yükümlülüğü de üzerinden düşerdi.

Bundan dolayı aralarında Ahmed b. Hanbel'in de bulunduğu ilim adamları şöyle demişlerdir: Onların münafıklık yapmalarına imkân yoktu. Münafıklık ancak Medine'de ortaya çıktı.

Fakat Mekke'de kalbinde hastalık bulunan kimseler de vardı. Nitekim yüce Allah Mekki bir sûrede: *"Kitap verilenlerle müminler şüpheye düşmesin, kalplerinde hastalık bulunanlar da kâfirler de: Allah bununla misal olarak neyi murad etmiş desinler diye."* (Müddessir. 31) buyurmaktadır. Şanı yüce Allah imanını açığa vuran kimseleri iyiyi kötüden ayırdedip imtihan etmeden kendi hallerine bırakmayacağını sözkonusu etmiş bulunmaktadır. Nitekim yüce Allah: *"Allah mü'minleri üzerinde bulunduğunuz bu halde asla terketmez. Nihâyet murdarı temizden ayıracaktır."* (Âl-i İmran. 179); *"Yoksa siz Allah içinizden cihad edenleri, Allah'tan, Rasûlü'nden ve mü'minlerden başkasını dost ve sırdaş edinmeyenleri ayırd etmeksizin bırakılıverileceğinizi mi sandınız? Allah yaptıklarınızdan haberdardır."* (Tevbe. 16) ve: *"Yoksa siz, sizden önce geçenlerin hali (musibetlerinin benzeri) başınıza gelmeden cennete girivereceğinizi mi sandınız? Onlara öyle yoksulluklar ve sıkıntılar gelip çattı ve öyle sarsıldılar ki, hatta Peygamber kendisine iman edenlerle birlikte: "Allah'ın yardımı ne zaman gelecek?" derlerdi. Haberiniz olsun ki Allah'ın yardımı yakındır."* (Bakara. 214) ve buna benzer buyrukları indirmiştir.

Aynı şekilde kâfirleri de kendilerine apaçık âyetlerle/belge ve mucizelerle rasûl göndermedikçe bırakacak değildi. İşte yüce Allah'ın: *"Kitap ehlinden ve müşriklerden kâfir olanlar kendilerine apaçık delil gelinceye kadar ayrılmayacaklardı."* (Âyet 1) buyruğunun manası budur. Onlara da beyyine/apaçık delil gelince kimileri iman eder, kimileri kâfir olur.

Denilse ki: Ayet-i kerime bundan sonra şu şekildeki diğer manayı da ihtiva eder. Onlar kendilerine beyyine/apaçık delil gelinceye kadar hidâyet bulacak, hakkı bilecek ve iman edecek değillerdi. Çünkü onların Allah'tan gelen bir rasûl

olmadan hakkı bilmelerinin yolu yoktu. Yahut da onlar Allah'tan kendilerine öğüt verecek bir kimse gelmedikçe hakkı bilseler dahi (yollarından) vazgeçip öğüt alacak değillerdi.

Böyle bir mana öbürü ile çelişmez. Ve bu yönüyle şöyle diyenlerin sözlerinden farklıdır: Müşrikler de kitap ehli de Muhammed'i bilip onu hatırlamayı terk edecek değillerdi ve onun hakkında fırkalara da ayrılmış olmayıp aksine ona iman etmek üzere ittifak halinde idiler. Ve bu onlara beyyine/apaçık delil gelinceye kadar böyle sürdü. Beyyine gelince ona imanı terk edip ayrılığa düştüler. Hiç şüphesiz bu mana kesinlikle kastedilmemiştir.

Buna açıklık getiren hususlardan birisi de yüce Allah'ın: *"Kendilerine apaçık delil gelinceye kadar"* buyurmuş olmasıdır. Burada yüce Allah: "(حتي أتتهم): Gelmiş oluncaya kadar" buyurmamıştır. Öbürleri âyetin manasını anlamadıkları için âyetin geçmiş zaman hakkında olduğunu ve maksadın bu olduğunu zannettiler: Onlar üzerinde bulundukları küfürden de imandan da beyyine kendilerine gelinceye kadar ayrılmadılar. Fakat: "Apaçık delil kendilerine gelinceye kadar" buyrulduğu için bu onlar için anlaşılması zor bir durum oldu ve kimileri çünkü henüz beyyinenin tamamı onlara gelmemişti dedi.

Doğru manaya göre ise burası muzari fiil konumundadır. Yüce Allah'ın: *"Allah mü'minleri üzerinde bulunduğunuz bu halde asla terketmez. Nihâyet murdarı temizden ayıracaktır."* (Âl-i İmran. 179) buyruğunda olduğu gibi. Şüphesiz maksat onlar kendilerine beyyine/apaçık delil gelinceye kadar kendi hallerine bırakılacak ve terk edilecek değillerdi demektir.

Şanı yüce Allah: *"(لَمْ يَكُنِ الَّذِينَ كَفَرُوا): Kâfir olanlar ... caklardı"* buyurmuştur. Buradaki (لَم) her ne kadar muzari fiili maziye dönüştürüyor ise de bu yalın olarak geldiği taktirde böyledir. O zaman "(لَمْ يَأْتِ و لَمْ يَذْهَبْ): Gelmedi. gitmedi" denilir. Ve bu da onun geçmiş zamanda gelip gitmediğini ifade eder.

Fakat "(لَمْ يَكُنْ يَفْعَلُ هَذَا): O bu işi yapacak değildi" denilecek olursa ve yine "(لَمْ يَكُنِ اللهُ لِيَغْفِرَ لَهُمْ وَلَا لِيَهْدِيَهُمْ سَبِيلًا): Allah onları mağfiret edecek değildir. onları doğru bir yola iletecek de değildir" (Nisa. 137) buyrulması halinde ise maksat mutlak olarak fiilin manasının daimi olacağıdır." (لَمْ يَكُنْ فُلانٌ آتِيًا حَتَّى يَذْهَبَ إِلَيْهِ فُلانٌ): Filan kişi falanca kişi kendisinin yanına gitmediği sürece gelecek değildir" denilmesi ise "(لَمْ يَكُنْ فُلانٌ قَدْ أَتَى حَتَّى ذَهَبَ إِلَيْهِ فُلانٌ): Filan kişi falanca kişiye gidinceye kadar gelmedi" demekten farklıdır. Eğer: "(مَا كَانَ فُلَانٌ فَاعِلًا لِهَذَا حَتَّى يَكُونَ كذا): Filan kişi şöyle oluncaya kadar bu işi yapacak değildir" denilecek olursa bu da öbürüne yakın bir mana ifade eder ve((مَا كَانَ فُلانٌ قَدْ فَعَلَ حَتَّى أَتَى فُلانٌ Filan kişi gelinceye kadar falanca kişi de (o işi) yapmış olmadı" denilmesinden farklıdır.

Buna göre haberi devamlılık ifade eden ism-ü fail/etken ortaç olan muzari fiilin olumsuzlandığı bu buyruktan maksat onlar kendilerine beyyine/apaçık delil gelinceye kadar şimdiki zamanda da gelecekte de kendi hallerine bırakılacak değillerdir. Eğer burada: "(حَتَّى أَتَتْهُمُ الْبَيِّنَةُ): Kendilerine beyyine gelmiş oluncaya kadar" denilmiş olsaydı bu onun yerine geçemezdi.

Aynı şekilde eğer maksat küfür ve imandan vazgeçmek olsaydı bu durumda "beyyine olan zat kendilerine gelinceye kadar" denilmesi gerekirdi. Yani onlar kendilerine hakkı tanıtacak bir peygamber gelinceye kadar hakkı tanıyacak değillerdi. Ya da kendilerine öğüt verip hatırlatacak kişi gelinceye kadar onlar öğüt alıp amelde bulunan kimseler olmayacaklardı. Bu durumda ibare: "(مَا زَالُوا كافرين حَتَّى أَتَاهُمْ): O kendilerine gelinceye kadar hep kâfir kalmayı sürdürdüler" denilmiş olmasından farklı olarak mazi konumunda değildir.

Bu durumda âyet-i kerime beyyinenin/apaçık delilin tespit edilmesinin vücubunu ve o olmadan ayrılmalarının imkânsızlığını haber vermeyi ihtiva etmektedir. Bununla sadece ayrılmamayı sonra da mazide bunun sübutunu haber vermek kastedilmemiştir. Buyruk tıpkı "((لَمْ يَكُونُوا يَنْفَكُّوا حَتَّى تَأْتِيَهُمُ الْبَيِّنَةُ): Kendilerine beyyine/apaçık delil gelinceye kadar onlar ayrılmayacaklardı" denilmiş gibidir. Fakat burada çoğul ismu fail/etken ortaç zikredilerek: "(مُنْفَكِّينَ): Ayrılacak olanlar" buyrulmaktadır.

Şanı yüce Allah müşrikler ile kitap ehlinden kâfirlere karşı delilin ortaya konulması için rasûlleri göndermenin kaçınılmaz olduğunu sözkonusu ettikten sonra rasûllere iman eden kitap ehlinin ancak beyyinenin/apaçık delilin kendilerine gelip onlara karşı delilin ortaya konulmasından sonra tefrikaya düştüklerini zikretmektedir. Şanı yüce Allah'ın apaçık delilleri ve belgeleri böylelikle hem bunlara karşı hem ötekilere karşı ortaya konulmuş olmaktadır.

O her iki kesimden hiçbir kimseyi kendilerine apaçık delil gelip kendilerine karşı delil ortaya konulmadan asla azaplandırmaz. Nitekim Mûsâ ile kendilerine rasûl olarak gönderildiği kimse ile ilgili kıssada da böyledir. Şanı yüce Allah onlara Mûsâ'yı peygamber olarak göndermedikçe firavunu ve kavmini kendi hallerine bırakmadı. Onlara karşı delil ortaya konulmadan onları azaplandırmadı. Daha sonra israiloğulları kitaplara ve rasûllere iman edince de ancak kendilerine apaçık delil geldikten sonra ayrılığa ve ihtilafa düştüler. İşte bundan dolayı bu hallerinde mazur değillerdi.

Bu sebeple Muhammed ümmetine onlara benzemeye kalkışmak yasaklanmış ve: *"Siz kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp (dinlerinde) ayrılığa düşenler gibi olmayın."* (Âl-i İmran. 105) buyurmuştur.

Kendilerine Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in peygamber olarak gönderildiği insanların durumu da budur. O zaman kâfir olan kendisine apaçık delil gelinceye kadar (gitmekte olduğu yoldan) ayrılmadı. Ümmetlerden Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e iman edenler daha sonra tefrikaya düştüler ve ihtilaf ettiler. Fakat onlar da ancak apaçık delil kendilerine geldikten sonra ihtilafa düştüler. Oysa hepsine verilen emir ise: *"Onun dininde ihlas sahipleri ve hanifler (İslâm'a bağlananlar) olarak Allah'a ibadet etmelerinden, namazı dosdoğru kılmalarından, zekatı vermelerinden başkası ile emrolunmadılar."* (Ayet 5)

Ayet-i kerime yüce Rabbi övmeyi. onun hikmetini. adaletini ve kendilerine bir rasûl göndermedikçe onları kendi hallerine bırakmaması hususundaki delilini sözkonusu etmeyi ihtiva etmektedir. Nitekim o kitap ehline de: *"Peygamberlerin arasının kesildiği bir zamanda size (dinin hükümlerini) açıklayıp duran rasûlümüz gelmiştir. Bize bir müjdeleyici ve bir korkutucu gelmedi demeyesiniz diye. İşte size gerçekten müjdeleyici ve korkutucu (bir peygamber) gelmiş bulunuyor."* (Maide. 19). Bu onların kendilerine o peygamber gelinceye kadar küfür üzere kalmalarından dolayı onları övmüyor. Bunun ifade ettiği anlam ise rasûl gelinceye kadar bundan dolayı cezalandırılmayacakları manasından öteye gitmez. Yoksa rasûl gelene kadar bu hallerinden dolayı övülecekleri manasında değildir. Bunu aklı başında hiçbir kimse söyleyemez. kimse de söylememiştir. Özellikle kitap ehline karşı da ondan önceki peygamberler vasıtası ile gerekli deliller ortaya konulmuş bulunuyordu.

Lafız itibari ile bunun bir benzeri yüce Allah'ın: *"Onlar kendi kendinize yarı canınız tükenmeden varamayacağınız bir memlekete ağırlıklarınızı yüklenir götürürler."* (Nahl. 7) buyruğudur. Bundan maksat sizler geçmişte oraya ulaşamıyordunuz demek değildir. Aksine bu onların daimi halleridir.

O halde yüce Allah'ın: *"Kitap ehlinden ve müşriklerden kâfir olanlar kendilerine apaçık delil gelinceye kadar ayrılmayacaklardı."* buyruğu onların daimi hallerinin bu olmasını gerektirir.

Sûre aynı zamanda insanların sınıflarını Allah'ın bütün kullara verdiği emirleri, bunun kaçınılmaz olduğunu. rasûller gönderip kitaplar indirmenin cennet ehli olan bahtiyar kimseler ile cehennem ehli olan bedbaht kimselerin kimler olduklarının beyan edilmesinin kaçınılmaz olduğunu da ihtiva etmektedir.

Buna göre yüce Allah'ın: *"Kitap ehlinden ve müşriklerden kâfir olanlar kendilerine apaçık delil gelinceye kadar ayrılmayacaklardı. Tertemiz sahifeleri okuyup duran Allah tarafından gönderilmiş bir rasûldür."* (Âyet 1-2) buyruğu rasûlün

herkese gönderildiğinin beyanını ihtiva eden bir cümledir. *"Ama kendilerine kitap verilenler ancak kendilerine apaçık delil geldikten sonra ayrılığa düştüler."* (Âyet 4) buyruğunda ise şeriat sahibi olan kimselere karşı delil ortaya konulmakta onların ayrılığa ve ihtilafa düşmeleri yerilmekte ve bu halin kendilerine apaçık delilin gelmesinden sonra ortaya çıktığı da ifade edilmektedir. İşte bu iki cümlenin benzeri yüce Allah'ın: *"İnsanlar tek bir ümmetti. Allah da peygamberleri müjdeleyici ve korkutucular olmak üzere gönderdi. Beraberlerinde insanların anlaşmazlığa düştükleri şeyler hakkında aralarında hükmetmek için de hak ile kitabı indirdi."* buyruğundan sonra: *"Halbuki kendilerine o kitabın verildiği kimseler ancak apaçık deliller onlara geldikten sonra (ve yalnızca) aralarındaki kıskançlıktan dolayı ona (o hakka) dair anlaşmazlığa düştüler. İşte Allah böylece izniyle iman edenleri hakkında anlaşmazlığa düştükleri hakka ulaştırdı."* (Bakara. 213) buyruğudur.

Yine yüce Allah'ın: *"O, dini dosdoğru tutun, onda ayrılığa düşmeyin, diye dinden Nuh'a tavsiye ettiğini, sana vahyettiğimizi, İbrahim, Mûsâ ve İsâ'ya tavsiye ettiğimizi size de şeriat yaptı. Senin onları kendisine davet ettiğin şey, müşriklere büyük geldi. Allah dilediği kimseyi buna seçer ve döneni buna hidâyet eder."* (Şûrâ. 13) buyruğu da bunun gibidir. Ondan sonra da yüce Allah: *"Onlar ancak ilim kendilerine geldikten sonra aralarındaki düşmanlık sebebi ile ayrılığa düştüler. Eğer Rabbinden belirli bir süreye kadar bir söz geçmiş olmasaydı, elbette aralarında hüküm olunurdu. Onlardan sonra kendilerine kitap miras verilenler de muhakkak onun hakkında bir şüphe ve tereddüt içindedirler."* (Şûrâ. 14). Yüce Allah'ın: *"Andolsun Biz Mûsâ'ya o Kitabı verdik de hakkında ayrılığa düşüldü. Eğer Rabbinden bir söz geçmemiş olsaydı, elbette aralarında hüküm verilmiş olurdu. Halbuki muhakkak onlar bundan yana tereddüte düşüren bir kuşku içindedirler."* (Hud. 110) buyruğu da böyledir.

Ondan sonra şanı yüce Allah hepsine verdiği emri: *"Hâlbuki onlar ancak dininde ihlâs sahipleri ve hanifler olarak Allah'a ibadet etmelerinden, namazı dosdoğru kılmalarından, zekâtı vermelerinden başkası ile emrolunmadılar. Dosdoğru din işte budur."* (Âyet 5) buyruğu ile zikretmektedir. Arkasından da kitap ehlinden ve müşriklerden kâfir olanların akıbeti ile iman edip salih amel işleyenlerin akıbetini zikretmektedir.

Kitap Ehlinin Kendilerine Apaçık Delilin Gelmesinden Sonra Ayrılığa Düşmeleri

Yüce Allah'ın: *"Kitap ehlinden ve müşriklerden kâfir olanlar kendilerine apaçık delil gelinceye kadar ayrılmayacaklardı."* (Âyet 1) buyruğu hakkında mü-

fessirlerden bir grup bu onların daha önce Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e iman etmek hususu üzerinde toplanmış ve birlik sağlamış iken onun gelişinden sonra ayrılığa düşmeleridir demişlerdir.

Diğer taraftan bunlardan bazıları onların ayrılığa düşmelerini bir kısmının iman etmesi diğer bir kısmının inkâr etmesi olarak değerlendirmişlerdir. Beğavi de şöyle demiştir: Daha sonra yüce Allah kitap ehlinden iman etmeyenleri sözkonusu ederek: *"Ama kendilerine kitap verilenler ancak kendilerine apaçık delil geldikten sonra ayrılığa düştüler."* (Âyet 4) buyurmaktadır. Burada "beyyine: apaçık delil"den kasıt onların kitaplarında onun rasûl olarak gönderilmiş bir nebi olduğuna dair beyan ve açıklamadır. Müfessirler dedi ki: Kitap ehli Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'i Allah peygamber olarak gönderinceye kadar onu tasdik etmek hususunda söz birliği etmişlerdi. Ama peygamber olarak gönderilince onun durumu hakkında ayrılığa düştüler ve ihtilaf ettiler. Onlardan bazısı ona iman ederken bir kısmı da onu inkâr etti.

Aynı şekilde yüce Allah: *"Andolsun Biz israiloğullarını gerçekten çok güzel bir yere yerleştirdik. Onları hoş ve temiz şeylerle rızıklandırdık. Kendilerine ilim gelinceye kadar anlaşmazlığa düşmediler."* (Yunus. 93) buyruğu hakkında böyle bir açıklama sözkonusu etmişlerdir. Ebu'l-Ferec (İbnu'l-Cevzi) dedi ki: İbn Abbas dedi ki: Onlar Muhammed'in durumu hakkında anlaşmazlığa düştüler. İlim yani Kur'ân kendilerine gelinceye kadar onu hep tasdik etmeye devam ettiler. Yine ondan şöyle dediği rivâyet edilmiştir: İlim yani Muhammed kendilerine gelinceye kadar.

Buna göre burada ilim ma'lumun kendisi demek olur. Bunun açıklaması da şöyledir: O kendilerine peygamber olarak gelince onu tasdik etmek hususunda ihtilafa düştüler. Daha önceleri onu doğrulamak üzere söz birliği etmiş iken kıskançlıklarından ötürü onların çoğu onu inkâr etti.

Kimileri de bu şekilde ihtilafa düşenlerin hepsini kâfir olarak kabul etmektedir. İbn Atiyye dedi ki: Daha sonra yüce Allah israiloğulları arasından kitap ehlinden iman etmeyenleri yermeyi sözkonusu etti. Çünkü onlar Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in durumu hususunda apaçık âyetleri/belge ve mucizeleri gördükten sonra ayrılığa düştüler. Daha önceleri ise onun nübüvveti ve nitelikleri üzerinde ittifak halinde idiler. Ama o Araplar arasından gelince onu kıskandılar.[342]

342 İbn Atiyye. XVI. 344.

es-Sa'lebi de böyle demiştir: Kendilerine kitap verilmiş olanlar Muhammed'in durumu hususunda ancak kendilerine apaçık delil/beyyinenin gelmesinden sonra ayrılığa düşüp onu yalanladılar. Sözkonusu beyyine ise onların kitaplarında yer alan onun bir rasûl nebi oluşudur. İlim adamları dedi ki: Bu sûrenin baş tarafından itibaren: "*İçinde dosdoğru hükümlerin yazılı olduğu.*" (Âyet 3) buyruğuna kadar âyetlerin hükmü kitap ehlinden ve müşriklerden iman edenler hakkındadır. "*Ayrılığa düştüler*" buyruğunun hükmü ise kendilerine karşı delilin ortaya konuluşundan sonra kitap ehlinden iman etmeyen kimseler hakkındadır.

Aynı şekilde Ebu'l-Ferec de böyle demiştir: "*Ama kendilerine kitap verilenler*" yani iman etmeyenler "*ancak kendilerine apaçık delil geldikten sonra ayrılığa düştüler.*" Bu âyet hakkında üç görüş vardır:

1. Bu (beyyine) Muhammed'dir. Yani onlar peygamber olarak gönderilinceye kadar ona iman etmek üzere ittifak halinde kalmayı sürdürdüler. Çoğunluk bu açıklamayı yapmıştır.

2. Beyyine Kur'ân'dır. Bu açıklamayı Ebu'l-Âliyye yapmıştır.

3. Onların kitaplarında bulunan nübüvvetine dair beyan ve açıklamadır. Bunu da Maverdi zikretmiştir.[343]

Derim ki: İşte müfessirlerin çoğunluğunun kesin olarak söylediği budur. Sa'lebi ve Beğavi ile onlardan başkaları da bunun dışında bir görüş zikretmemişlerdir.

Ebu'l-Âliyye'nin "kitap" deyip Kur'ân dememiş olmasına gelince. Bunu İbn Ebi Hatim. er-Rabi' b. Enes'den bilinen isnad ile böylece rivâyet etmiştir: "*Kendilerine kitap verilenler ancak kendilerine apaçık delil geldikten sonra*" buyruğu hakkında dedi ki: Ebu'l-Âliyye dedi ki: Bu kitaptır. Ebu'l-Âliyye'nin kastettiği ise "kitap" türüdür. Bu durumda ilk indirilmiş kitap(lar)ı da kapsar. Yüce Allah'ın: "*Andolsun Biz Mûsâ'ya o kitabı verdik de hakkında ayrılığa düşüldü.*" (Hud. 110) Kur'ân-ı Kerim'de iki yerde zikredilmektedir. Ayrıca yüce Allah: "*Allah da peygamberleri müjdeleyici ve korkutucular olmak üzere gönderdi. Beraberlerinde insanların anlaşmazlığa düştükleri şeyler hakkında aralarında hükmetmek için de hak ile kitabı indirdi*" (Bakara. 213) buyurduktan sonra: "*Halbuki kendilerine o kitabın verildiği kimseler ancak apaçık deliller onlara geldikten sonra (ve yalnızca) aralarındaki kıskançlıktan dolayı ona (o hakka) dair anlaşmazlığa düştüler. İşte Allah böylece iman edenleri izniyle hakkında anlaşmazlığa düştükleri hakka ulaştırdı.*" (Bakara. 213) buyurmaktadır.

343 Zâdu'l-Mesîr. IX. 197.

Bu şekildeki tefsir Ebu'l-Âliyye'den diye bilinen bir tefsirdir. O bunu Ubeyy b. Ka'b'dan da rivâyet etmiştir. İbn Ebi Hatim ve başkaları ise bunu er-Rabi'den o Ebu'l-Âliyye'den o Ubeyy b. Ka'b'dan bu âyeti şöyle okuyordu diye rivâyet etmektedir: "*İnsanlar tek bir ümmetti*" de ihtilafa düştüler "*Allah da peygamberleri müjdeleyici ve korkutucular olmak üzere gönderdi.*" Ve Allah ise ancak ihtilafa düşülmesi üzerine rasûlleri gönderip kitapları indirdi. "*Beraberlerinde hak ile kitabı indirdi.*" o dedi ki: Kitabı ihtilafa düşülmesi üzerine indirdi. Halbuki kendilerine o kitabın verildiği kimseler" yani kendilerine kitabın ve ilmin verilmiş olduğu israiloğulları "*Ancak apaçık deliller onlara geldikten sonra (ve yalnızca) aralarındaki kıskançlıktan ötürü ona dair anlaşmazlığa düştüler.*" Yani onlar dünyalığa talib olmak, mülkünü, süsünü ve ziynetini isteyip insanlar arasında mülk ve heybete hangileri sahip olacak diye birbirlerine karşı haksızlık ettiler, haddi aştılar, birileri diğerlerinin boynunu vurdu. "*İşte böylece izniyle iman edenleri hakkında anlaşmazlığa düştükleri hakka ulaştırdı.*" Yani Allah anlaşmazlığa düştükleri vakit onlara hidâyeti gönderdi. Onlar da anlaşmazlık öncesi rasûllerin getirdikleri üzere kaldılar. Ve bir ve tek olarak Allah'a ihlasla ona ortak koşmaksızın ibadet etmek, namazı dosdoğru kılıp zekatı vermek üzerinde durdular. Böylelikle anlaşmazlıktan önceki birinci halde durup ayrılıktan uzak kaldılar. Bu şekilde onlar kıyamet gününde insanlara karşı şahitlik edecek kimseler oldular. Onlar Nuh kavmine, Hud kavmine, Salih kavmine, Şuayb kavmine ve Firavun kavmine karşı rasûllerinin kendilerine tebliğ ettiğine, kendilerinin ise rasûllerini yalanladıklarına dair şahitlik ettiler.

Derim ki: Allah'ın kitabı hususunda ihtilaf iki türlüdür: Bir türünde ihtilafa düşenlerin hepsi yerilir. Yüce Allah'ın: "*Muhakkak ki kitap hakkında anlaşmazlığa düşenler elbette (haktan) uzak bir ayrılık içindedirler.*" (Bakara, 176); "*Onlarsa hâlâ anlaşmazlık içerisindedirler. Rabbinin rahmet ettikleri müstesna.*" (Hud, 118-119) buyrukları gibi.

İkinci tür de ise iman edenler övülür, kâfirler yerilir. Yüce Allah'ın: "*Eğer Allah dileseydi, onlardan sonra gelenler, kendilerine apaçık deliller geldikten sonra, birbirlerini öldürmezlerdi. Fakat anlaşmazlığa düştüler de kimi iman etti, kimi de kâfir oldu. Eğer Allah dileseydi birbirlerini öldürmezlerdi. Fakat Allah dilediği şeyi yapar.*" (Bakara, 253); "*Bunlar Rabbleri hakkında davalaşan iki hasımdırlar. Kâfir olanlar için ateşten elbiseler biçilir.*" (Hacc, 19) buyruğundan itibaren "*Muhakkak Allah mümin olup salih amel işleyenleri altından ırmaklar akan cennetlere girdirir.*" (Hacc, 23)'e kadar olan buyruklar ile: "*İman edenler, Yahudiler, sabiîler, hristiyanlar ve ateşperestler, ve müşrikler (var ya) muhakkak Allah*

kıyamet gününde aralarında hükmedecektir. Muhakkak Allah her şeye şahittir." (Hacc. 17) buyruklarında görüldüğü gibi.

Durum böyle olduğuna göre şanı yüce Allah'ın kitap ehlinin ayrılığa ve anlaşmazlığa düşmeleri sebebi ile yermesi sözkonusu ise aynı şekilde herkesi de yermiş ve onlara benzemeyi yasaklayarak: *"Siz kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayın."* (Âl-i İmran. 105) ve: *"İnsanlar tek bir ümmetti.[1] Allah da peygamberleri müjdeleyici ve korkutucular olmak üzere gönderdi. Beraberlerinde insanların anlaşmazlığa düştükleri şeyler hakkında aralarında hükmetmek için de hak ile Kitabı indirdi. Halbuki kendilerine o Kitabın verildiği kimseler, ancak apaçık deliller onlara geldikten sonra (ve yalnızca) aralarındaki kıskançlıktan dolayı ona (o hakka) dair anlaşmazlığa düştüler."* (Bakara. 213) buyurmaktadır.

Bu ise bir kesimin hakkın bir kısmına iman ederken diğer kesimin sahip olduğu hakkı inkâr etmesi, hakka bâtıl katması sûretiyle olur. Yahudilerle hristiyanların Mesih hakkındaki ihtilafları ve başka ihtilafları böyledir.

O vakit biz şöyle deriz: Kitap ehlinin Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem) hakkında ayrılığa düşmeleri ancak peygamber olarak gönderilmesinden sonra olmuştur diyenler onların bir kısmının iman edip bir kısmının kâfir olduklarını kasteder. Nitekim bir kesim böyle demiştir. Burada yerilen kimse iman eden kimseler değil kâfir olan kimselerdir. İhtilafa düşenlerin hepsi yerilmemiştir. Fakat onun rasûl olduğunu bilmekle birlikte peygamber olarak gelince kıskançlığından yahut çekememezliğinden dolayı onu inkâr edip kâfir olanlardır. Nitekim yüce Allah: *"Önceden kendisi vasıtası ile kâfirlere karşı zafer istedikleri ve ellerindekini (Tevratı) doğrulayıcı bir Kitap onlara Allah tarafından gönderilince; işte o tanıdıkları (Peygamber) kendilerine gelince onu inkâr ettiler. Artık Allah'ın laneti kâfirler üzerinedir."* (Bakara. 89) buyurmaktadır.

Eğer onun hakkında ayrılığa düşmekten maksat onların hepsinin kâfir olmaları ve onun hakkında söyledikleri sözlerinin farklılık arz etmesi şeklinde ise durum böyle değildir. Çünkü Kur'ân-ı Kerim birden çok yerde onların Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in peygamber olarak gönderilmesinden önce de ihtilafa düştüklerini beyan buyurmaktadır. O halde bunların Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem) hakkındaki ihtilafları ve ayrılıkları kendi aralarındaki ihtilafları ve ayrılıkları arasında yerini alır. Allah en iyi bilendir.][344]

344 Mecmû'u'l-Fetâvâ. XVI. 480-516.

ZİLZÂL (ZELZELE) SÛRESİ

(Medine'de inmiştir. 8 âyettir)

Bu Sûre'nin Fazileti

[Zelzele/zilzal Sûresi ile *"De ki: Ey kâfirler"* sûresi ile ilgili hadise gelince. Tirmizi, Enes b. Malik'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurdu: "Kim: *"Yer kendine has bir sarsıntı ile sarsıldığı zaman."* (Zilzal. 1) sûresini okursa bu Kur'ân'ın yarısına denk gelir. Kim: *"De ki: Ey kâfirler!"* (Kâfirûn. 1) sûresini okursa, bu da onun için Kur'ân'ın dörtte birine denk gelir."

İbn Abbas'dan da şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: *"Yer kendine has bir sarsıntı ile sarsıldığı zaman."* buyruğu Kur'ân'ın yarısına denktir. *"De ki: Ey Kâfirler!"* buyruğu da Kur'ân'ın dörtte birine denktir.[345] Bu iki hadisi de Tirmizi rivâyet etmiş olup bunların her birisi hakkında "garibtir" demiştir.][346]

يَوْمَئِذٍ تُحَدِّثُ أَخْبَارَهَا ﴿٤﴾ بِأَنَّ رَبَّكَ أَوْحَى لَهَا ﴿٥﴾

4. "O gün (yer) bütün haberlerini anlatacaktır.

5. Çünkü Rabbin ona vahyetmiştir."

Tefsiri:

[Bu yüce Allah'ın: *"O gün (yer) bütün haberlerini anlatacaktır. Çünkü Rabbin ona vahyetmiştir."* buyruğuna muhaliftir. Çünkü bunlar insanların bilip tanıyacakları ve tanık olunacak hususlardır. Fakat hayret yerin bunları haber verecek olması ile ilgilidir. Çünkü hayret verilen haberden dolayı değil organların tanıklık etmesinde olduğu gibi haberi veren ile ilgilidir.][347]

345 Enes b. Malik'in hadisini Tirmizi. 2893'de rivâyet etmiş olup hasen bir hadistir. İbn Abbas'ın hadisini de yine Tirmizi. 2894'de rivâyet etmiş olup senedi sahihtir.

346 Mecmû'u'l-Fetâvâ. XVII. 8.

347 en-Nübuvvât. 222.

فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ ﴿٧﴾

7. "Kim zerre ağırlığınca bir hayır yapıyorsa onu görecektir, kim de zerre ağırlığınca bir kötülük yapıyorsa onu görecektir."

Tefsiri:

[Yüce Allah: "*Kim zerre ağırlığınca bir hayır yapıyorsa onu görecektir, kim de zerre ağırlığınca bir kötülük yapıyorsa onu görecektir.*" buyurmaktadır. O halde her kim mümin olarak yüce Allah'ın rızası için salih bir amel işleyecek olursa şüphesiz Allah ona zulmetmeyecek, aksine bu ameli karşılığında ona sevabını verecektir.][348]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Çünkü yüce Allah: "*Kim zerre ağırlığınca bir hayır yapıyorsa onu görecektir, kim de zerre ağırlığınca bir kötülük yapıyorsa onu görecektir.*" buyurmuştur. Kulun hem kötülükleri hem iyilikleri bir arada bulunuyorsa kötülükleri dolayısıyla cezalandırılmayı hak etse dahi Allah onun iyiliklerinin sevabını ona verir ve yaptıkları kötülüklerden ötürü müminin iyiliklerini boşa çıkarmaz. Büyük günah sebebiyle bütün iyiliklerin boşa çıkacağını söyleyenler büyük günah işleyen kimselerin cehennemde ebedi kalacağını ve ne şefaat ile ne de başka bir yolla oradan çıkmayacaklarını, büyük günah işleyen ile birlikte iman namına hiçbir şey kalmayacağını söyleyen hariciler ile Mutezile mensuplarıdır. Bu görüşler ise kitaba. mütevatir sünnete ve ashabın icmaına muhaliftir.][349]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Kulları ondan başka hiçbir kimse hesaba çekmeyecektir. Amellerinin karşılığını verecek olan da odur. "*Kim zerre ağırlığınca bir hayır yapıyorsa onu görecektir, kim de zerre ağırlığınca bir kötülük yapıyorsa onu görecektir.*" (Âyet 7-8).][350]

348 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XI, 661.
349 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XXXV, 68.
350 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XXXV, 37.

ÂDİYÂT SÛRESİ

(Mekke'de inmiştir. 11 âyettir)

Sûrenin Nüzûlü ve "Adiyat"ın Tefsiri

[*"Andolsun harıl harıl koşan atlara."* sûresi hakkında iki görüş vardır. Bir görüşe göre sûre Mekke'de inmiştir. Bu görüş İbn Mesud, İkrime, Ata ve başkalarından rivâyet edilmektedir. Buna göre (daha önceden) ileri sürülen bu görüşün[351] yalan olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır.

İkinci görüşe göre ise âyet-i kerime Medine'de inmiştir.[352] Bu da İbn Abbas ve Katade'den rivâyet edilmiştir. Bu görüş ise "ve'l-âdiyât"ı mücahidlerin atları diye tefsir edenlerin görüşüne uygundur. Fakat Ali'den meşhur olan ve tefsir kitaplarında ondan nakledilen ise onun "vel adiyat: harıl harıl koşanlara yemin olsun"ı hacıların develeri ve onların müzdelifeden minaya koşmalarına yemin diye tefsir ediyordu. Bu da birinci görüşe uygundur. Böylelikle Ali'nin söyledikleri ileri sürülen bu görüşü yalanlamaktadır. İbn Abbas ve çoğunluk ise âyeti Allah yolunda koşan atlar diye tefsir ediyorlardı.[353]][354]

351 Bu buyrukla yüce Allah'ın müminlerin emirinin belli bir fiiline yemin etmesi olduğu görüşü kastedilmektedir. Bk. Minhâcü's-Sünne, VIII, 116 (Çeviren)

352 Her iki görüş de Zâdu'l-Mesîr, IX, 206'de geçmektedir.

353 Bütün bu görüşler Zâdu'l-Mesîr, IX, 206'da geçmektedir.

354 Minhâcü's-Sünne, VIII, 117.

KÂRİA SÛRESİ

(Mekke'de inmiştir. 11 âyettir)

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

فَأَمَّا مَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ ﴿٦﴾ فَهُوَ فِي عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ ﴿٧﴾ وَأَمَّا مَنْ خَفَّتْ
مَوَازِينُهُ ﴿٨﴾ فَأُمُّهُ هَاوِيَةٌ ﴿٩﴾

6. "İşte kimin tartıları ağır gelirse,

7. Artık o hoşnut (kalacağı) bir yaşayıştadır.

8. Fakat kimin de tartıları hafif gelirse,

9. Artık onun anası (varacağı yer) haviyedir."

Tefsiri:

[Maksat şudur: Kitap ve sünnet ile selefin görüşleri hasenat ve seyyiatın tartılacağını dile getirmiş olması bazı günahların iyiliklerle gittiği gibi bazı iyiliklerin de günahlar ile gittiğini söyleyenlerin görüşlerine delildir. İbn Abbas'dan rivâyete göre iyilikler ve kötülükler iki kefesi bulunan bir mizanda tartılacaktır. Mümine ameli en güzel bir sûrette getirilir ve hak olduğu halde mizanın bir kefesine konulur. Hasenatı böylelikle seyyiâtına ağır gelir. Bu sefer onun ameli cennete konulur. O da kendi ameliyle orayı tanır. İşte yüce Allah'ın: "*Kimlerin tartıları ağır gelirse işte onlar felah bulanların ta kendileridir.*" (Mü'minun. 102) buyruğu bunu ifade eder. Yani kurtulanlar bunlar olacaktır. Bunların cennete gidecekleri zaman kendi konaklarını tanımaları cumaya giden kimselerin kendi konaklarına döndükleri vakit evlerini tanımalarından daha ileri derecede olacaktır. Kâfirlerin ise amelleri en çirkin bir sûrette getirilir ve bâtıl olan o amelleri mizanın kefesine konulur ve tartısı (iyilikleri) hafif gelir ve nihâyet cehennem ateşine düşer ve sonra da ona: Ameline yetiş denilir.[355]

355 Kurtubi. VII. 166.

Şanı yüce Allah katıksız va'de mazhar olanlar ile katıksız tehdit ehli olanları sözkonusu edişinde Kur'ân'ın yöntemine uygun olarak tartıları ağır gelenlerin cennete gireceklerini, tartıları hafif basanların da cehenneme gireceklerini sözkonusu etmektedir. Nitekim Ebu Bekir es-Sıddik da şöyle demiştir: Şüphesiz Allah için geceleyin yapılması gereken bir ameli o gündüzün onu kabul etmez. Gündüzün yapılması gereken bir ameli de vardır ki geceleyin onu kabul etmez. Hiç şüphesiz kıyamet gününde terazileri(nde iyilikleri) ağır basanların terazilerinin ağır basması hakka tabi olmaları ve bunun onlar için ağırlık/değer ifade etmesi dolayısı iledir. Kendisinde hakkın konulduğu bir mizanın da ağır gelmesi elbette hakkıdır. Kıyamet gününde terazileri hafif gelenlerin hafif gelmesinin sebebi ise bâtıla uymaları ve bunu hafife almaları/önemsemeyişleri dolayısıyladır. Kendisine bâtılın konulduğu bir terazinin hafif gelmesi de hakkıdır.[356]

Va'd ve vaidin kapsamına giren kimselere gelince, ashabın, tabiinin, ehli sünnet vel cemaatin mezhebine göre böyle bir kimse hem sevabı hem cezayı hak eder. Eğer Allah günahı sebebiyle onu azaplandırmayı dileyecek olursa azap eder. Bundan sonra ise kalbinde zerre ağırlığı kadar iman bulunan kimseleri de cehennemden çıkartır.

Haricilerle Mutezilenin mezhebine göre ise böyle bir kimse günahkârdır ve sadece tehdidi hak eden birisidir. Çünkü ya azaba uğratılmayacak nimete mazhar bir kişi olur. Yahut da yalnızca tehdidi hak eden hiçbir nimet görmeyen, azaba uğratılan bir kişi olur. Onlara karşı geniş açıklamaları başka yerlerde yapmış bulunuyoruz.[357]

Bundan dolayı onlar beraberinde hiçbir hasenenin/iyiliğin kalmadığı mutlak olarak amellerin boşa çıkacağını kabul etmişlerdir.

Naslar ve selefin icmaı ise şuna delildir: İnsanların bazıları hem nimete mazhar olacaklardır, hem azaba uğratılacaklardır. Bir kimsede eğer kısmen bir iman varsa bu kişinin de çok sayıda hasenatı ve pek çok kötülükleri varsa onun seyyiatı da kendi miktarlarına göre hasenatının bir kısmını iptal etmiş olur. Eğer seyyiatı ağır basarsa cehenneme gider. Bununla birlikte seyyiatın ağır basması kendisinin kâfirlerin durumuna düşecek şekilde hiçbir hasenatı kalmayacak kadar bâtıl olmasını gerektirmez. Çünkü tartılan sûretlenmiş ameller olacaktır. Bu amellerin yazılı olduğu sahifeler ise onun bir takım hasenatı ile bir takım seyyiatı olduğuna delildir. Hiçbir durumda hasenatı olmayan bir kimsenin mizanı hafif

356 İbn Ebu Şeybe, Musannef, XIV, 572; İbn Cerir, Tehzibu'l-Âsâr, II, 925; İbn Sa'd, Tabakat, III, 274. Bu vasiyeti İbn ez-Zebr er-Rıb'i, Vasaya'l-Ulemâ, 32-35'de zikretmektedir.

357 Bunu değerli eseri "iman"da zikretmiştir. Oraya bakılabilir.

gelir. Bu hafiflik ise mutlak bir hafiflik olup bunlarda kendilerinin ağır basmalarını sağlayacak hasenat adına hiçbir şey bulunmaz. Gerçek şu ki hafiflik ve ağırlık hasenat hususundadır. Kişinin kurtuluşuna sebep teşkil olan terazinin kefesinin ağır basması halidir. Hafif basar ise zarar eder. Şâyet karşılığında hiçbir günahın bulunmadığı sadece hasenatın varlığı kabul edilecek olursa bu gibi ameller son derece ağır basacaktır. Aynı şekilde karşılığında hiçbir iyilik bulunmayan sadece kötülüklerin varlığı kabul edilecek olursa bu da son derece hafif olur.

Ebu Bekir es-Sıddik, Ömer (radıyallâhu anh)'a vasiyetinde şöyle demiştir: Şunu bil ki terazileri ağır basan kimselerin ağır basmasının sebebi onların hakka tabi olmaları ve bunun kendileri için oldukça değerli olmasından dolayıdır. Yarın hakkın konulacağı bir mizanın ağır basması da bir haktır. Terazileri hafif gelenlerin terazilerinin hafif gelmesinin sebebi ise bâtıla tabi olmaları ve hakkı önemsemeyişleri dolayısıyladır. İçine bâtılın konulacağı bir terazinin hafif olması da haktır.

Amellerin tartılması iki şekilde olacaktır: Birisinde hasenatın karşılığında miktarı ağırlığı ve hafifliği bilinen seyyiat konulur. Tıpkı malların tartılması gibi. Bundan sonra ise tartılanların miktarlarına dengesine ve birinin diğerinden daha fazla oluşuna bakılır.

İkincisi ise onlardan birinin diğeri ile tartılması sûretiyle olur. Nitekim Zeyd'e ait dirhemlerin Amr'a ait dirhemlerle tartılması gibi. Bunlardan biri diğeri karşılığında eşit miktarda satılması halinde olduğu gibi. İşte "bitaka hadisi"nin delil olduğu tartı şekli budur. Çünkü o hadiste belirtildiği üzere (üzerinde la ilahe illallah yazılan) bitaka/bir kağıt parçası terazinin bir kefesine konulacak, kötülüklerinin yazılı olduğu büyük tomarlar ise bir diğer kefeye konulacak. bitaka ağır basacak. öbür tomarlar havaya kalkacak.

Mizanın mutlak olarak ağır basmak ve hafif gelmek ile nitelendirilip, hasenatın ağırlık ile nitelendirilmeyip aynı şekilde tartılanlardan birisinin tartılanlardan diğerine ağır basmakla da nitelendirilmeyiş olması hasenatın bir ağırlığının olduğuna delildir. Seyyiatın/günahların ise hiçbir şekilde ağırlıkları yoktur. Buna göre eğer mizana sadece seyyiat bırakılacak olursa ağırlıkları olmayacaktır. Aksine mutlak olarak hafif gelecektir. Terazinin ağır basması ancak onlarda hasenatın bulunması halinde sözkonusu olur. Hasenat ise sûretlendirilmiş bir nur, seyyiat ise bir karanlık olacaktır. Bundan dolayı Ebu Bekir es-Sıddik şöyle demiştir: Kendisine bâtılın konulduğu bir mizanın hafif olması da hakkıdır. Seyyiattan başka hiçbir şeyi bulunmayan kâfirin mizanı ise kayıtsız ve şartsız hafif olacaktır. Hase-

natı ve seyyiatı bulunup günahları daha çok olan müslümanın ise terazisi onda tartılacak fazla seyyiat dolayısı ile hafif basacaktır. İşte azaba uğratıldıktan sonra cehenemden çıkartılacak olan kişiler bunlardır.

Terazi bazen ağır bazen hafif olmakla, bazen iki taraftan birisinin diğerine göre ağır basması ile nitelendirilir. Bu ise karşılıklı olarak konulanların ağırlıkta ortak olup onlardan birisinin daha ağır olmak gibi bir özelliği bulunması halinde sözkonusudur. İki kefesi bulunan mizan ile tartılanlar gibi. Bu kefelerden birisine ağırlığı olan bir şey konulur, diğerine de ağırlığı olan bir başka şey konulur. Bu durumda ya birbirleriyle eşit olurlar yahut biri diğerine ağır basacaktır. Bu da hadiste dile getirilen şu manaya benzer: "Rüyamda kendimi bir kefeye konulur gördüm. Ümmet de öbür kefeye konuldu. Ben ümmete ağır bastım. Sonra Ebu Bekir bir kefeye konuldu. Ümmet de diğer kefeye konuldu. Ebu Bekir ağır bastı. Sonra da bunun bir benzerini Ömer hakkında zikretti."[358]

Buna göre iki kişinin hasenatı tartılacak olursa bu ikisinden birisinin hasenatı daha ağır geldi denilir. Aynı şekilde iki amelin sevabı tartılacak olursa bu amelin sevabı daha ağırdır denilir. Şanı yüce Allah terazileri ağır basmakla nitelendirmeyip onları hafif ve ağır gelmekle nitelendirmektedir. Çünkü hasenatın bir ağırlığı vardır. Seyyiatın ise kesinlikle bir ağırlığı yoktur. Buna göre hasenat seyyiat ile tartılacak olursa seyyiatın bulunduğu tarafın terazide bulunanlara ağır basması sözkonusu olmaz. Çünkü o taktirde ağır basan yerilmiş olurdu. Kur'ân-ı Kerim ise ağır olanı ancak övülmüş olarak sözkonusu etmiştir. Ayrıca Kur'ân-ı Kerim'de kimin hasenatı ağır basarsa ve kimin seyyiatı ağır basarsa denilmeyerek aksine: *"Kimlerin tartıları ağır gelirse."* (Mü'minun, 102) ve: *"Kimlerin de tartıları hafif gelirse."* (Mü'minun, 103) buyurmaktadır.][359]

358 Ebu Davud, 4634. Şu lafızla rivâyet etmiştir: "Sizden rüya gören var mı? Bir adam şöyle dedi: Ben rüyamda semadan terazi gibi bir şeyin indirildiğini gördüm. Sen ve Ebu Bekir tartıldınız. Sen Ebu Bekir'e ağır bastın."; Tirmizi, 2288; Ahmed, II, 76, V, 44; Nesai, Fedailu Sahabe, h. no: 33.

359 Risaletu Tezkiyeti'n-Nefs, 70-75. Tahkik: Muhammed b. Said el-Kahtani

TEKÂSUR SÛRESİ

(Mekke'de inmiştir. 8 âyettir)

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

أَلْهَاكُمُ التَّكَاثُرُ ﴿١﴾ حَتَّى زُرْتُمُ الْمَقَابِرَ ﴿٢﴾ كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿٣﴾
ثُمَّ كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿٤﴾

1. "Çoklukla övünüş sizi o kadar oyaladı ki,

2. Sonunda kabirleri ziyaret ettiniz.

3. Sakının! Yakında bileceksiniz.

4. Evet, sakının; ileride bileceksiniz."

Tefsiri:

[İlim adamlarından bir grup yüce Allah'ın: "*Çoklukla övünüş sizi o kadar oyaladı ki sonunda kabirleri ziyaret ettiniz*" buyruğu hakkında onların ölülerinin kabirlerinin çokluğu ile övündüklerinin kastedildiğini zikretmektedir. Bunu sözkonusu edenlerden birisi de İbn Atiyye olup o tefsirinde şunları söylemektedir:[360] Bu buyruk kabirleri çokça ziyaret etmek dolayısı ile bir azardır. Yani sizler geçmişlerinizin çokluğu ile ve onları yücelterek anmak maksadı ile kabirleri çokça ziyaret ederek onları ziyaret etmeyi sizi ibadet ve ilimle uğraşmaktan alıkoyacak bir meşguliyet haline getirdiniz. Diğer taraftan Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) de şöyle buyurmuştur: "Ben size kabirleri ziyaret etmeyi yasaklamıştım. Artık ziyaret edebilirsiniz. Ama münker bir söz söylemeyiniz."[361]

Böylelikle Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in kabir ziyaretini yasaklaması âyetin manası ile ilgili idi. Daha sonra övünmek, böbürlenmek, mermer taşlarla

360 İbn Atiyye. XVI. 358-359.
361 Nesai. VIII. 311: İbn Mace. 1771: Beyhaki. IV. 76. Hadis sahihtir.

yükseltmek, israfa kaçacak şekilde türlü renklerle boyamak, üzerinde pencerecikler bina etmek için değil de öğüt almak için mübah kıldı. İbn Atiyye'nin ifadeleri lafzan budur.][362]

كَلَّا لَوْ تَعْلَمُونَ عِلْمَ الْيَقِينِ ﴿٥﴾ لَتَرَوُنَّ الْجَحِيمَ ﴿٦﴾ ثُمَّ لَتَرَوُنَّهَا عَيْنَ الْيَقِينِ ﴿٧﴾

5. "Sakının. Gerçekten kesin bir bilgi ile bilseydiniz (böyle yapmazdınız.)

6. Andolsun siz cahimi göreceksinizdir.

7. Yine andolsun onu aynel yakin göreceksiniz."

Tefsiri:

[Şeyhu'l-İslâm Ebu'l-Abbas Ahmed b. Teymiyye'ye yüce Allah'ın: *"Hakkul Yakin"* (Vâkıa. 95) ile *"Aynel Yakin"* ve *"İlmel Yakin"*'e dair soru sorularak bu makamların her birinin manası nedir ve hangi makam daha üstündür diye sorulan soruya o şu şekilde cevap vermiştir: Hamd âlemlerin Rabbi Allah'adır. Bu isimler hakkında insanların bilinen görüşleri vardır.

Bunlardan birisine göre "ilmel yakin" işiterek haber ile kıyasla ve düşünerek bildiği şeylerdir. Aynel yakin ise müşahede edip gözle gördüğü şeylerdir. Hakkel yakin ise dokunduğu, bulduğu, tadına baktığı ve kıyas yolu ile bildiği şeydir.

Birincisine örnek: Bir yerde bal olduğunu haber verip o haberi vereni tasdik eder yahut da balın etkilerini görüp onun varlığına delillendirmede bulunması gibi.

İkincisine örnek: Balı gören onu müşahede ederek onu gözü ile gören kimsedir. Bu ise Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in buyurduğu gibi "kendisine haber verilen kişi gözü ile gören kişi gibi olamaz"[363] daha üstün bir mertebedir.

Üçüncüsüne örnek de balın tadına bakan, tadını ve lezzetini alan kimsenin durumudur. Bilindiği üzere bu da kendisinden önceki mertebeden daha üstündür.

Bundan dolayı marifet ehli kimseler sahibi olduğunu söyledikleri zevk ve vecde işaret ederler. Nitekim Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) de bir hadiste şöyle buyurmuştur: "Üç haslet vardır ki bunlar kimde bulunursa o kişi imanın tadını alır: Allah'ı ve Rasûlünü onların dışındaki herkesten daha çok seven, sevdiği

362 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XXVII, 375-376.
363 Kaynakları daha önce gösterildi.

kişiyi ancak Allah için seven ve Allah kendisini küfürden kurtardıktan sonra küfre dönmekten ateşe atılmaktan hoşlanmadığı gibi hoşlanmayan kimse."[364] Yine Allah Rasûlü (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: "Rabb olarak Allah'a, din olarak İslâm'a, rasûl olarak Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e razı olan kimse imanın tadını almış olur."[365]

Buna göre insanlar iman ehlinin imanın tadını ve lezzetini almakta üç derecededirler:

1. Bunu doğru söylediğini kabul ettiği üstadının verdiği bir haber yoluyla yahut da ariflerin kendileri hakkında verdikleri haberlerin ulaşması yoluyla yahut da onların durumlarından buna delil olan bir takım etkileri bulması yolu ile bilen kimsedir.

2. Bunu müşahede edip gözü ile gören kimsedir. Mesela marifet, doğruluk ve yakîn ehli kimselerin onların vecdlerini ve zevklerini kendisi ile bileceği hallerini gözü ile görmesi gibi. Gerçekte onların tattıklarını ve hissettikleri vecdlerini gözü ile görmese dahi o buna delil olan şeyleri müşahede eder. Yine de bu verilen haberden ve onların etkilerinin delil görülmesinden daha beliğdir.

3. Bir kimsenin daha önce işitmiş olduğu zevki ve vecdin bizzat kendi nefsinde hâsıl olması halidir. Nitekim kimi şeyh şöyle demiştir: Ben bir zamanlar öyle bir halde idim ki o durumda şöyle diyordum: Şüphesiz cennetlikler cennette bunun gibi bir halde olurlarsa muhakkak pek güzel bir yaşantı içerisinde olurlar. Bir diğeri de şöyle demiştir: Kalbin üzerinden öyle zamanlar geçiyor ki neşesinden kalkıp raks eder. Bir başkası şöyle demiştir: Gece ehli geceleri vaktinde eğlenip vakit geçiren kimselerin eğlencelerinden aldıkları lezzetten daha fazlasını alırlar.

İnsanlar ahiret ile ilgili kendilerine verilen haberler hususunda üç derecede bulunurlar:

1. Rasûllerin kendilerine verdikleri haber ve bunun varlığına dair ortadaki deliller sebebi ile bunu bilmek.

2. Kendilerine va'd olunan sevabı, cezayı, cenneti ve cehennemi gözle gördükleri zamanki bilgileri.

3. Buna fiilen temas edip cennetlikler cennete girip kendilerine va'dolunanları tatmaları, cehennemliklerin de ceheneme girip kendilerine va'dolunanların tadını almalarıdır.

364 Kaynakları daha önce gösterildi.
365 Kaynakları daha önce gösterildi.

İşte insanlar kalplerde bulunan ve kalplerin dışında bulunanlar hususunda bu üç derecede bulunurlar.

Dünya ile ilgili hususlarda da böyledir. Kendisine aşka ya da nikaha dair haber verilmekle birlikte bunu görmeyip tatmayan bir kimsenin buna dair bir bilgisi olur. Bunu görmekle birlikte tadını almazsa onu gözü ile görmüş olur. Bizzat tadını alacak olursa o vakit ona dair bir zevki ve bir de bilgisi bulunur. Kısacası bir şeyin tadına bakmayan bir kimse onun hakikatini bilemez. Sözlü ifade ancak bir temsil ve bir yakınlaştırmayı anlatır. Hakikatin bilinmesi ise soyut ibare ile -ibare ile anlatılan şeyi tatmış, bilmiş ve denemiş olan kimseler müstesna- hâsıl olamaz. İşte bundan dolayı bu gibi kimselere "marifet ehli" adı verilir. Çünkü bunlar başkalarının verilen habere ve düşünmeye dayanarak bildikleri şeyleri onlar deniyerek ve tadarak bilmiş oluyorlar.

Sahih hadiste de şöyle buyrulmuştur: "Rûm/Bizans hükümdarı Hirakl (Herakliyus) Ebu Süfyan b. Harb'a Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in durumları ile ilgili bir takım sorular sormuş ve bu arada ona şöyle sormuştu: Aralarından herhangi bir kimse dinine girdikten sonra o dinini beğenmeyerek geri dönen var mı? Ebu Süfyan hayır deyince Herakliyus: İşte imanın o güleçliği (kalbe) karıştığında hiç kimse artık ondan nefret etmez demiştir.[366]

Çünkü iman kalbe girip onun güleçliği kalbe karışacak olursa kalp bir daha ondan tiksinmez. Aksine onu sever ve onu beğenir. Çünkü imanın kalpteki tadı, lezzeti, verdiği sevinç ve huzuru onu tatmamış olan kimselere anlatmaya imkân yoktur. Ayrıca insanlar kalbe verdiği sevinç ve neşesi itibari ile imanın zevki sevinç ve süruru bakımından kendi durumlarına göre farklı mertebelerdedirler. İşte bu hâl kalbe karıştığında bir daha ondan tiksinmez. Yüce Allah da: *"De ki: Allah'ın lütfu ve rahmeti ile ve yalnız bunlar ile sevinsinler. Bu onların topladıklarından daha hayırlıdır."* (Yunus, 52); *"Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler sana indirilene sevinirler. Fakat (sana karşı çıkan) güruhlar arasında onun bir kısmını inkâr eden kimseler de vardır."* (Rad, 36); *"Bir sûre indirildiği zaman içlerinden (münafıklardan) bazıları (alayla) bu hanginizin imanını artırdı derler. İman etmiş olanlara gelince (her sûre inişiyle) daima onların imanını artırmıştır ve onlar birbirleri ile müjdeleşirler/sevinirler."* (Tevbe, 124) buyurmaktadır. Bu buyruklarıyla şanı yüce Allah onları Kur'ân'dan indirilenler sebebi ile sevindiklerini haber vermektedir. İstibşar/müjdeleşmek, sevinmek ise sevinç ve sürur demektir. Buna sebep ise Allah'ın indirdikleri sebebi ile kalplerinde hissettikleri tatlılık, lezzet ve sevinçtir.

366 Herakliyus ile ilgili bu hadis ve onun Ebu Süfyan ile konuşması Buhârî'de yer alan bilinen bir hadistir.

"Lezzet" her zaman için muhabbetten sonradır. Bir kimse bir şeyi sevip sevdiğini de elde edince onun lezzetini alır. Çünkü zevk sevilen zahiri lezzeti idrak etmektir. Yemek yemek gibi. İnsanın yemek hakkındaki durumu şöyledir: Canı yemeği çeker, onu sever. sonra onun tadına bakar ve onu yer. İşte o vakit de onun lezzetini ve tadını alır. Nikah ve benzeri hususlar da böyledir.

Müminlerin Rabblerine besledikleri muhabbetten daha büyük, daha mükemmel ve daha eksiksiz bir muhabbet yaratılmışlar için sözkonusu değildir. Varlıklar arasında da her bakımdan bizzat kendisi olduğu için sevilmeyi hak eden yüce Allah'tan başka kimse yoktur. Onun dışında sevilen herkesin muhabbeti de ona olan muhabbete tabidir. Muhakkak Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) ancak Allah'tan ötürü sevilir ve ancak Allah için ona itaat edilir, Allah için ona uyulur. Nitekim O: *"De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun Allah da sizi sevsin."* (Âl-i İmran. 31) buyurmaktadır. Hadiste de şöyle buyrulmuştur: "Allah'ı sizleri nimetleri ile donatıp beslediği için seviniz. Beni de Allah'ı sevdiğiniz için seviniz. Ehl-i beytimi de beni sevdiğiniz için seviniz."[367]

Şanı yüce Allah da: *"De ki: Eğer babalarınız"* diye başlayan buyruk ile: *"Size Allah'tan, Rasûlünden ve onun yolunda cihaddan daha sevimli ise o halde Allah'ın emri gelinceye kadar bekleyedurun. Allah fâsıklar topluluğunu hidâyete erdirmez."* (Tevbe. 24) buyurmaktadır.

Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) de şöyle buyurmuştur: "Sizden herhangi bir kimse beni kendi çocuğundan, babasından ve bütün insanlardan daha çok sevmedikçe iman etmiş olmaz."[368]

Tirmizi ve başka kaynaklarda yer alan hadiste de şöyle buyurmaktadır: "Kim Allah için sever. Allah için buğz eder. Allah için verir. Allah için de vermemezlik ederse onun imanı kemale ermiş demektir."[369]

Yüce Allah da: *"İnsanlar içinde Allah'tan başkasını (Allah'a) eş edinen kimseler de vardır. Onları Allah'ı sever gibi severler. İman edenlerin Allah'a sevgisi ise çok daha sağlamdır."* (Bakara. 165) buyurmuştur. Çünkü iman edenlerin Allah'a sevgileri seven herkesin sevdiği kimseye duyduğu sevgiden daha fazlasını beslerler. Buna dair geniş açıklamaları değişik yerlerde yapmış bulunuyoruz.

Burada maksadımız şudur: İman ehli Allah'a ve Rasûlüne olan muhabbetleri sebebi ile bu muhabbet ile mütenasip şekilde imanın tadını alırlar. Bu sebeple Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) hissettikleri muhabbet ile alakalı olarak şöyle

367 Tirmizi. 3789: Hâkim. III. 150. Hadis zayıftır.
368 Kaynakları daha önce gösterildi.
369 Kaynakları daha önce gösterildi.

buyurmaktadır: "Üç haslet vardır ki bunlar kimde bulunursa o kişi imanın tadını alır: Allah'ı ve Rasûlünü onların dışındaki herkesten daha çok seven, sevdiği kişiyi ancak Allah için seven ve Allah kendisini küfürden kurtardıktan sonra küfre dönmekten ateşe atılmaktan hoşlanmadığı gibi hoşlanmayan kimse."[370]

Tevhid, ihlas, tevekkül ve yalnızca Allah'a dua etmenin semeresi olarak hissettikleri de bu türdendir. Şüphesiz insanlar bu hususta da üç derecedirler.

1. Kimileri bunu sem'i delille ve istidlal ile bilmiştir.

2. Kimileri elde ettikleri bu bilgiyi müşahede etmiş ve görmüştür.

3. Kimileri ise ihlasın yüce Allah'a tevekkül etmenin, ona sığınmanın, onun yardımını dilemenin, ondan başka herkese bağlanmayı kesmenin hakikatini vecd olarak bulmuş ve nefsinde yaratılmışlara bağlanıp onlardan bir şeyler ümit edip onlardan bir şeyler bekleyecek olursa onların kendisine bir fayda sağlayacaklarını yahut bir zararı önleyebileceklerini umacak olursa onlar tarafından yardımsız terk edildiğini deneyleriyle görmüştür. Ve böylelikle maksadını elde edememiştir. Hatta bazen onlara karşılıksız hizmetler verir, mal verir ve daha başka onlara ihtiyacı olacağı zaman kendisine faydalı olacakları ümidi ile birşeyler yaptığı halde onlar ona ya acizliklerinden ötürü yahut da kalplerinin ona yönelmemiş olması dolayısı ile hiçbir fayda sağlayamazlar. Ama Allah'a gerçek manada fakrını ve muhtaçlığını arz ederek yönelip dinini ona ihlaslı olarak onun yardımını isteyecek olursa Allah onun duasını kabul buyurur. Onun sıkıntısını giderir, ona rahmet kapılarını açar. İşte böyle bir kimsenin tevekkülün ve Allah'a dua etmenin hakikatinden aldığı zevki ondan başkaları asla alamaz. Aynı şekilde dinini Allah'a hâlis kılmanın ve başkasını değil de yalnız onun rızasını dilemenin tadını alan bir kimse bu durumda olmayanların asla bulamayacakları halleri, sonuçları ve faydaları bulur.

Hatta başkanlık ve üstünlük sağlamak isteği güzel sûretlere bağlanmak yahut mal toplamak gibi hususlarda hevâsının peşinden giden bir kimse bunları elde etmek için uğraşırken anlatılamayacak derecede üzüntüler, kederler, sıkıntılar, acılar ve kalp darlıkları ile karşılaşır. Hatta bazen kalbi bu arzusunu terk etmek hususunda ona itaat etmez, bununla birlikte onu memnun edecek herhangi bir şey de elde edemez. Aksine o eğer sevip arzuladığı şeyi elde etmek istiyor ise her zaman için korku ve keder içerisinde bulunur. O istediğini elde etmeden önce üzüntülüdür ve acı çeken birisidir. Çünkü o henüz eline geçmemiştir. Onu elde ettikten sonra da bu sefer onun elinden gitmesinden ve ondan ayrılmaktan korkmaya başlar.

370 Kaynakları daha önce gösterildi.

Allah'ı seven Allah dostları için ise bir korku yoktur, kendileri de üzülmezler. İşte bu ya da öteki. Allah için ihlaslı olmanın, yalnız ona ibadet etmenin tadını, onu anmanın, ona seslenmenin tadını alsa, kitabını anlasa, kendisini sadece Allah'a ihsan edici olarak teslim edip salih amel işleyip o amelini Allah için ihlasla yapsa hiç şüphesiz onun hissedeceği sevinç, lezzet ve ferahlık duası ile dünyada kendisine faydalı olacak şeyleri elde eden yahut da kendisine zarar verecek şeylerin önlenmesine sebep olan dua edip tevekkül eden bir kimsenin duyduklarından çok daha muazzamını duyar. Çünkü böyle birisinin aldığı lezzet elde ettiği fayda yahut da kendisinden uzaklaştırılan zarara göre olacaktır. Hiç şüphesiz tevhidden ve dini Allah için hâlis kılmaktan daha çok kalbe faydalı olacak bir şey yoktur. Şirk koşmaktan da daha çok ona zarar verecek bir şey yoktur.

"Yalnız sana ibadet eder." (Fatiha. 5)'nin hakikati olan ihlasın hakikatini *"yalnız senden yardım dileriz."* (Fatiha. 5)'in hakikatini teşkil eden tevekkülün hakikati ile birlikte hisseden bir kimse hiç şüphesiz onun bu hissettikleri (vecdi) bunun gibi bir vecdi hissetmeyen herkesin hissettikleri vecdin üstünde olur. Allah en iyi bilendir.][371]

ثُمَّ لَتُسْـَٔلُنَّ يَوْمَئِذٍ عَنِ النَّعِيمِ ﴿٨﴾

8. "Sonra andolsun o günde nimetlerden elbette (hesaba çekilip) sorulacaksınızdır."

Tefsiri:

[Yüce Allah: *"Sonra andolsun o günde nimetlerden elbette (hesaba çekilip) sorulacaksınızdır."* buyruğu yani sizler nimetlere şükredip etmemekten dolayı sorgulanacaksınız. Çünkü kuldan Allah'ın nimetine karşılık ihsan edilen bunca nimetler için şükrünü eda etmesi istenir. Şanı yüce Allah mübah kıldığı şeylerden ötürü cezalandırmaz. Ama o emrolunan işi terk etmekten ve yasak kılınmış işi yapmaktan dolayı cezalandırır.][372]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah: *"Sonra andolsun o günde nimetlerden elbette (hesapa çekilip) sorulacaksınızdır."* (Âyet 8) buyurmaktadır. Yani ona şükretmekten sorgulanacaksınız. Kâfir Allah'ın kendisine ihsan etmiş olduğu bunca nimete şükretmediği için

371 Mecmû'u'l-Fetâvâ. X. 645-652. İşte bunlar Kur'an-ı Kerim'de Vakıa. Hâkka ve Tekasür sûrelerinde olmak üzere üç yerde güzel sabır. güzel hecr ayrılmak. terk etmek ve güzel affedip bağışlamadan ibaret üç konuyu kapsamaktadır.

372 Mecmû'u'l-Fetâvâ. XXII. 137.

bundan dolayı onu cezalandıracaktır. Yüce Allah bu nimetleri müminlere mübah kılmış ve onlarla birlikte kendisine şükretmelerini emir buyurmuştur. Yüce Allah'ın: *"Ey iman edenler! Size rızık olarak verdiğimiz şeylerin (helal ve) temiz olanlarından yeyin ve Allah'a şükredin."* (Bakara. 172) buyurmaktadır.][373]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah: *"Sonra andolsun o günde nimetlerden elbette (hesaba çekilip) sorulacaksınızdır."* buyurmaktadır. Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem) Ebu'l-Heysem b. et-Teyyihan'ı misafir edip gölgede oturup onlara meyve ve et ikram edip soğuk su içirince şöyle buyurdu: "İşte bu kendisinden dolayı sorgulanacağınız nimetlerdendir."[374] Ona dair soru sorulacak olması ise ondaki bir günahtan ötürü değil şükrünün istenmiş olmasından dolayı olacaktır.][375]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah: *"Sonra andolsun o günde nimetlerden elbette (hesaba çekilip) sorulacaksınızdır."* buyurmaktadır. Nimetlere şükredip etmemekten dolayı sorgulanacaksınız demektir. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den şöyle buyurduğu rivâyet edilmektedir: Yemek yeyip şükreden kişi, oruç tutup sabreden kişi konumundadır."[376]

Sahih'teki rivâyete göre de Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: "Şüphesiz Allah kulun bir yemek yeyip bundan dolayı kendisine hamd etmesinden yahut bir şey içip ondan dolayı kendisine hamd etmesinden dolayı kulundan razı olur."[377] Aynı şekilde yemekte israf da yerilmiştir. Bu ise sınırı aşmak demektir.][378]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Sahih hadisteki rivâyete göre Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: "Şüphesiz ki Allah kulunun bir yemek yeyip ondan dolayı kendisine hamd etmesinden, bir şey içip ondan dolayı da kendisine hamd etmesinden dolayı kulundan razı olur."

Bir başka hadiste de: "Yemek yeyip şükreden bir kimse, oruç tutup sabreden bir kimse konumundadır."

373 Mecmû'u'l-Fetâvâ. VII. 44. X. 140.
374 Nesai. VI. 246: Ahmed. III. 351. Hadis sahihtir.
375 Câmiu'l-Mesâil. II. 350.
376 Kaynakları daha önce gösterildi.
377 Kaynakları daha önce gösterildi.
378 Mecmû'u'l-Fetâvâ. XXXII. 212.

Ayrıca yüce Allah: *"Sonra andolsun o günde nimetlerden elbette (hesaba çekilip) sorulacaksınızdır."* (Âyet 8) buyurmaktadır. Yani ona şükredip etmemenizden ötürü sorgulanacaksınız. Çünkü o bir şeyi mübah kılıp da o mübahın yapılmasından dolayı cezalandırmaz. Fakat onunla birlikte onun için vacip kıldığı ve ona haram kıldığı hususlar hakkında ona sorar. Acaba emredileni terk etmek yahut yasak olanı işlemek sûretiyle kusur işledi mi? Yüce Allah: *"Ey iman edenler! Allah'ın size helal kıldığı o en temiz ve en güzel şeyleri haram kılmayın ve haddi aşmayın. Çünkü Allah haddi aşanları sevmez."* (Maide. 87) buyurmaktadır. Böylelikle onlara ashab-ı kiramdan bir kesimin rahipliğe yönelmeyi kararlaştırdıkları şekilde helal ve temiz olan şeyleri haram kılmaya kalkınmalarını yasakladı ve bunun üzerine yüce Allah bu âyet-i kerimeyi indirdi.][379]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[*"Sonra andolsun o günde nimetlerden elbette (hesaba çekilip) sorulacaksınızdır."* (Âyet 8) Yani o nimetlerden ötürü şükretmekten sorgulanacaksınız.][380]

Bu Sûrede Dikkat Çekilen Bilginin Mahiyeti

[Tekasür Sûresi'nde: *"Sonunda kabirleri ziyaret ettiniz"* buyrularak ziyaret eden kimsenin ziyaret ettiği yerden intikal etmesinin kaçınılmaz olduğuna da dikkat çekmektedir. O halde bu ölümden sonra dirilişe bir dikkat çekmedir.

Daha sonra: *"Sakının (bu işten). Yakında bileceksiniz. Evet sakının. İleride bileceksiniz."* buyurmaktadır. Bu onların gelecekte sahip olacakları bilgiye dair bir haberdir. Bundan dolayı Ali'den bundan kastın kabir azabı olduğunu söylediği rivâyet edilmiştir.

Daha sonra yüce Allah: *"Sakının. Gerçekten kesin bir bilgi ile bilseydiniz."* (Âyet 5) buyurmaktadır. İşte bu onların şimdiki zamandaki bilgilerine bir işarettir. Haberi hazf edilmiştir. Yani durum anlatılamayacak kadar büyük olurdu. Ve sizler pek büyük bir hususu bilmiş olacaktınız ve bu sizi oyalayan husustan da ilgilenmekten oyalayarak alıkoyardı. Çünkü çoklukla övünüş ile oyalanmak gafletten ve yakînin olmayışından dolayı meydana gelmiştir. Nitekim yüce Allah: *"Ayetlerimizi yalanlamaları, onları umursamamaları yüzünden."* (A'raf. 136) buyurmaktadır. Yine Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in şu buyruğu da bunun gibidir: "Eğer bildiğimi bilseydiniz pek az güler çokça ağlardınız."[381] Kur'ân-ı Kerim'de şart edatının cevabının hazfedilmesi çokça görülen bir husustur. Bu onun bü-

379 Mecmû'u'l-Fetâvâ. XVII. 180-181.
380 Mecmû'u'l-Fetâvâ. IV. 191.
381 Buhârî. 1044; Müslim. 901.

yüklüğünü ve azametini anlatmak içindir. Çünkü o anlatılamayacak kadar yahut herhangi bir sözün işitilmesi ile tasavvur olunamayacak kadar büyüktür. Zira kendisine haber verilen kimse gözüyle gören kimse gibi değildir. Bundan dolayı hemen arkasından ilmel yakîn demek olan haberden daha ileri mertebedeki aynel yakîn olan görmeye yemin ederek: *"Andolsun ki cahimi göreceksinizdir. Yine andolsun onu aynel yakîn göreceksinizdir."* (Âyet 6-7) buyurmaktadır.

İşte bu sözler de hazfedilmiş bir yeminin cevabıdır ve gelecek zamanda olacaktır. Bununla birlikte yine az önce geçtiği gibi bu husustaki iki görüşten birisine göre şart edatının cevabı da hazf edilmiştir. Diğer görüşe göre ise o (لَوْ) ile alakalıdır. Ancak şöyle denilir: (لَوْ) şart edatının cevabı ancak mazi/dili geçmiş fiil olabilir. O vakit de "(لَرَأَيْتُمُ الْجحِيمَ): Cahimi görürdünüz" denilir. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in: "(لَوْ تَكُونُونَ عَلَى الْحالِ الَّتِي تَكُونُونَ عِنْدِي لَصافَحَتْكُمُ الْمَلائِكَةُ فِي طُرُقِكُمْ وَعَلَى فُرُشِكُمْ): Eğer sizler benim yanımdaki hal üzere olabilirseniz sizler yollarınızda giderken ve döşekleriniz üzerinde iken dahi melekler sizlerle musafaha ederdi"[382] buyruğunda da olduğu gibi. Eğer fiil mazi olsaydı o taktirde bu te'kid edilen bir husus olmazdı. Çünkü o durumda: "(لَوْ يَجيءُ لَأَجيءُ): O geliyorsa ben de gelirim" denilir. Bunun cevabı ise hazf edilmiş bir yeminin cevabı olup (لَوْ) in cevabının yerini tutmuştur. Yüce Allah'ın: "(وإِنْ أطَعْتُمُوهُمْ إِنَّكُمْ لَمُشْرِكُونَ): *Eğer onlara itaat ederseniz muhakkak siz müşrikler olursunuz.*" (En'am. 121) buyruğuna benzer. Bunun Kur'ân-ı Kerim'de de Arap dilinde de örnekleri vardır. Çünkü söz eğer hem kasem hem şartı kapsıyor ve onların her biri bunun cevabını gerektiriyorsa onlardan birincisinin cevabı verilir. Burada ise sözkonusu olan yemindir ve maksat olan da odur.

İşte bu görüşe göre buyruğun manası şöyle olur: Allah'a yemin olsun! Eğer sizler kesin olark mutlaka cahimi kalplerinizle göreceğinizi bilmiş olsaydınız.

Birincisi ise meşhur olandır.

Müfessirler arasından bundan başkasını zikretmeyenler de vardır. Hatta kendi mütekaddimlerinden naklettikleri açıklama da budur. Bunun doğruluğuna ve hak olduğuna da yüce Allah'ın: "*Sonra onu göreceksinizdir*" buyruğu ile: "*Sonra elbette sorulacaksınızdır.*" buyrukları delildir. Buyruk kendisinden öncekine atfedilmiştir. Böylelikle onun durumuna dahil olur. Eğer birincisi şarta bağlı bulunsaydı o taktirde matufun aleyhin/kendisine atfolunanın da böyle olması gerekirdi. Bu ise bâtıldır. Çünkü mesele onun aynel yakîn görülmesi meselesidir. Soru da nimetler hakkında sorulacaktır. Onların dünyada bunu ilmel yakîn ile bilmelerine bağlı değildir.

382 Müslim. 2750.

Aynı şekilde mutlak görmenin kalbin görmesi ile tefsir edilmesi Arap dilinde bilinen mana değildir.

Bu durumda da şart cevabın kendisi olur. Çünkü o durumda mana şöyle olur: Eğer sizler ilmel yakîn bilseydiniz mutlaka kalplerinizle de görecektiniz. İşte ilim de budur. Bu durumda mana eğer bilseydiniz şeklinde olur. Bunun ise kalbin müşahedesi ile mücerred ilimden daha fazlası kastedilse dahi bir anlamı olmaz. Çünkü bu da bir şeyi bilen kimsenin onu kalbi ile müşahede olunan bir hale getirmesinin onun için mümkün olduğu bilinen bir husustur. Aynı şekilde böyle bir mana bir anlam ifade etseydi ayrıca hakkında yemin etmeyi hak eden bir husus olmazdı. Çünkü bunun bir faydası yoktur.

Yine yüce Allah'ın: *"Gerçekten kesin bir bilgi ile bilseydiniz"* buyruğunda bilinen şeyin ne olduğunu zikretmemektedir ki onu bilmek cahimi bilmeyi gerektirsin. Şâyet özel bir bilinen şey kastedilmiş olsaydı gerekli irtibat sağlıklı bir şekilde ortaya çıkıncaya kadar şartta ona dair bir delil bulunmazdı. Eğer genel olarak bilinen bir husus kastedilmiş ise -ki bu da ölümden sonrasıdır- işte bu cahimi de ondan başka hususları da bilmeyi gerektirir. Anlamın bu oluşu hususu da tartışılır. Çünkü yüce Allah'ın: *"Sakının (bu işten) yakında bileceksiniz. Evet sakının, ileride bileceksiniz"* buyruğunda neyin bilineceği zikredilmeyerek mutlak olarak bırakılmıştır diye sorulabilir.

Bilindiği üzere şüphesiz herkes daha önce bilmediği bir şeyi ileride bilecektir. Bunun cevabı da şudur: İfadelerin bağlamı tehdidi ve korkutmayı gerektirmektedir. Çünkü söze: *"Çoklukla övünüş sizi o kadar oyaladı ki"* buyruğu ile başlamaktadır.

Diğer taraftan böyle bir ifade artık örfte çoğunlukla tehdit yahut vaad hakkında kullanılır olmuştur. Eğer ilim. lafzi bağlam ile yahut örfi mana ile kayıtlı ise bu durumda yüce Allah'ın: *"Bilseydiniz"* buyruğunda kastedilen o ilimdir ve gelecekte bunun meydana geleceğini haber vermektedir. Sonra onun meydana gelecek olmasını hali hazırdaki bir şarta bağlamaktadır. Kendisine bağlı kıldığını da yakîn ilmi ile kayıtlamaktadır. Çünkü onlar belki ölümden sonrasını bilebilirler ama bu bilgileri yakîn/kesin değildir.][383]

383 Mecmû'u'l-Fetâvâ. XVI. 517-520.

ASR SÛRESİ

(Mekke'de inmiştir. 3 âyettir)

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

وَالْعَصْرِ ﴿١﴾ إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ ﴿٢﴾ إِلَّا الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا
الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ ﴿٣﴾

1. "Andolsun asra ki,

2. Gerçekten insan ziyandadır.

3. İman eden, salih ameller işleyen, birbirine hakkı tavsiye ve sabrı tavsiye edenler müstesnâ."

Tefsiri:

[Yüce Allah: *"Andolsun asra ki, gerçekten insan ziyandadır. İman eden, salih ameller işleyen, birbirine hakkı tavsiye ve sabrı tavsiye edenler müstesnâ."* (Asr. 1-3) Şafii (rahmetullâhi aleyh)'den şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Eğer insanların hepsi Asr Sûresi hakkında düşünecek olurlarsa bu şüphesiz onlara yeterli olurdu.

Durum dediği gibidir. Çünkü yüce Allah bütün insanların ziyanda olduklarını haber vermektedir. Ancak kendisi salih bir mümin ise başkasına hakkı ve sabrı tavsiye ediyor ise müstesna. Gerçek şu ki mihnet büyük ise salih mümin için bu derecesinin yükselmesi, ecrinin büyümesi için bir sebep olur. Nitekim Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e soruldu: İnsanlar arasında belası en ağır kimlerdir? O: "Nebiler, sonra salihler sonra sırası ile daha üstün olanlar. Herkes dinine göre belaya maruz bırakılır. Eğer dininde bir salabet/sağlamlık varsa onun belası artırılır. Eğer dininde bir incelik varsa onun belası hafifletilir. Bela mümin üzerine öyle bir gelir ki sonunda o yeryüzünde üzerinde herhangi bir günah bulunmaksızın yürüyecek hale gelir."[384]

384 Kaynakları daha önce gösterildi.

İşte o vakit başka bir şeye ihtiyaç duymayacağı kadar sabra ihtiyaç duyar. Bu da dinde imam olmanın bir sebebidir. Nitekim yüce Allah: *"Ve onlardan sabrettikleri zaman bizim emrimizle hidâyete ileten imamlar kıldık. Onlar âyetlerimize iyiden iyiye inanıyorlardı."* (Secde. 24) buyurmaktadır.][385]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah: *"Andolsun asra ki, gerçekten insan ziyandadır. İman eden, salih ameller işleyen. birbirine hakkı tavsiye ve sabrı tavsiye edenler müstesnâ."* (Âyet 1-3) buyurmaktadır. Çünkü hakkı ve sabrı karşılıklı tavsiye etmek kaçınılmaz bir şeydir. Zira fesat ve bâtıl ehlinin bâtılları da ancak onun üzerinde sabretmek/direnmek ile ayakta kalır. Fakat müminler birbirlerine hakkı ve sabrı tavsiye ederler. onlar ise bâtılları üzere birbirlerine tavsiyede bulunurlar. Nitekim o bâtılcıların sözcüsü: *"Yürüyün ve ilahlarınıza (ibadette) direnin. Şüphesiz ki bu istenen bir şeydir."* (Sâd. 6) demişti.

Sabır göstermeden hakkı tavsiye etmek Allah'a iman ettiğini söyleyen kimselerin yaptıklarına benzer. Bunlardan herhangi birisine Allah için bir eziyet yapılacak olursa o kişi insanların fitnesini Allah'ın azabı gibi kabul eder. Yine böyle bir hakkı tavsiye Allah'a bir uçurumun kenarındaymış gibi ibadet eden kimselerin yaptıklarına benzer. Onlardan birisine bir hayır isabet edecek olursa onunla huzur bulur. Ona bir fitne isabet ederse yüz üstü gerisin geri döner. dünyayı ve ahireti de kaybeder. Hak olmadan sabrı tavsiye etmek ise *"Yürüyün ve ilahlarınıza ibadet üzerinde direnin"* diyenlerin yaptıklarına benzer. Bunların ikisi de hüsranı gerektirir. Hüsrandan/ziyana uğramaktan kurtulanlar ancak iman edip salih amel işleyen ve birbirlerine hakkı tavsiye. sabrı tavsiye eden kimselerdir. Bu özellik ise bozuk arzularının peşinden giden bu gibi kimseler ile fücur ve bid'at ehli olan ve bozuk bir takım şüphelerin peşinden giden kimselerin dışında kalan herkeste bulunur.][386]

385 Mecmû'u'l-Fetâvâ. XXVIII. 152-153.
386 Câmiu'l-Mesâil. II. 393-394.

HÜMEZE SÛRESİ

(Mekke'de inmiştir. 9 âyettir)

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

وَيْلٌ لِكُلِّ هُمَزَةٍ لُمَزَةٍ ﴿١﴾

1. "İnsanları arkadan çekiştiren yüzlerine karşı onlarla alay eden her kişinin vay haline."

Tefsiri:

[Yüce Allah: *"İnsanları arkadan çekiştiren yüzlerine karşı onlarla alay eden her kişinin vay haline."* buyurmaktadır. Ayetteki "hemz" ayıplamak, şiddetle ve haşin bir şekilde dürtmek, ta'netmek demektir." (همز الأرض بعقبه): Topuğu ile yeri dürttü" ifadesi de buradan gelmektedir. Göğüsten gelen bir titreyiş demek olan "hemze" de buradan gelmektedir.][387]

Çekiştiren, Alay Eden

[Yüce Allah'ın: *"İnsanları arkadan çekiştiren, yüzlerine karşı onlarla alay eden her kişinin vay haline."* buyruğunda geçen "hümeze lümeze" tenkid eden ve ayıp ve kusurlar ile çekiştiren kişi demektir. Yüce Allah'ın: *"Ayıplayıp duran, onun bunun sözünü taşıyan."* (Kâlem. 11); *"Bazıları da sadakalar hususunda sana dil uzatırlar/ayıplarlar, tenkid ederler."* (Tevbe. 58); *"Müminlerden (nafile) bağışlarda bulunanları kaş göz işaretleriyle ayıplayanlar."* (Tevbe. 79) buyruklarında olduğu gibi. Fakat "hümeze" lümezeden daha ileridir. Çünkü "hems" şiddetle itmek demektir. Harflerden "hemze" de bu kökten gelmektedir ki hemze boğazdan gelen bir sestir. Yüce Allah'ın: *"Ve de ki: Rabbim şeytanların vesveselerinden ve kışkırtmalarından sana sığınırım."* (Mü'minun. 97) buyruğunda da bu kökten gelen lafız kullanılmıştır. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in şu buyruğunda da bu kökten gelen kelime vardır: "(أَعُوذُ بِاللهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ مِنْ هَمْزِهِ وَنَفْخِهِ وَنَفْثِهِ): Kovulmuş şeytandan onun dürtmesinden, üfürmesinden, üflemesinden Allah'a sığınırım."[388]

387 Minhâcu's-Sünne. V. 235.

388 Ebu Davud. 764. 775; Tirmizi. 242; İbn Mace. 807; Beyhaki. II. 35-36. Hadis sahihtir.

"Lemz" yermek ve ayıplamak gibidir. Buyrukta çokça ayıplamak ve arkadan çekiştirmek yerilmiş bulunmaktadır. Çünkü "hümeze" ve "lümeze" bu işleri çokça yapan kişi demektir.[389]

Yüce Allah'ın: *"O malı toplayıp onu tekrar tekrar sayandır"* buyruğuna gelince. Böyle bir kimseyi insanları tenkit etmek, onları ayıplamakla ve ayrıca malı toplayıp sayıp durmakla da nitelendirmektedir. Bu da yüce Allah'ın: *"Allah böbürlenip kibirlenen kimseleri sevmez. Onlar cimrilik edenler ..."* (Hadid, 23-24) buyruğuna benzemektedir. Nisa (36. âyet) ve Hadid sûrelerinde (büyüklenip böbürlenmekten söz edilmektedir).

Çünkü "hümeze ve lümeze" böbürlenip övünen kimseye benzer. Çokça mal toplayıp sayıp döken kişi de cimri kimseye benzer. Aynı şekilde yüce Allah'ın: *"Ayıplayıp duran, onun bunun sözünü taşıyana, hayra durmadan engel olan, haddi aşan ve çok günahkâr olana, cahil ve kaba üstelik kulağı kesik olana."* (Kâlem, 11-13) buyrukları da bunlara benzemektedir. Yüce Allah böyle bir kimseyi kibirle ve cimrilikle nitelendirmektedir. Yüce Allah'ın: *"Ama kim cimrilik eder ve kendisini müstağni görürse."* (Leyl. 8) buyruğu da böyledir. İşte böylelikle bu hususlar beş ayrı yerde sözkonusu edilmiş olmaktadır. Bunun kaynağı ise şeref ve mala beslenen sevgidir. Çünkü şeref sahibi olmak sevgisi kişiyi başkasını ayıplayarak çekiştirerek böbürlenerek ve büyüklenerek eksik görmeye iter. Mal sevgisi ise cimriliğe iter. Bunun zıttı ise verip cimrilik etmeyen, Allah'tan korkup başkasını ayıplamayıp çekiştirmeyen kimsedir. Aynı şekilde veren kişi insanlara faydalı olur. Takvalı/sakınan kişi ise onlara zarar vermez, onlara faydalı olur. Zararlı olmaz. Büyüklenip böbürlenen cimri kimse ise cimriliği sebebi ile onları hayırdan mahrum bırakır. böbürlenmesi sebebi ile onlara zarar vermek ister, zarar verir, onlara faydalı olmaz. Aynı şekilde mal toplayıp ayıplayıp duran kişi de böyledir. Bunun bir benzeri ise mal toplayan karundur. Karun ise Mûsâ'nın kavminden idi ve kavmine karşı azgınlık edip haksızlık yaptı.

Kur'ân-ı Kerim'i iyice düşünen bir kimse onun bir kısmının diğer bir kısmını tefsir ettiğini görür. Kur'ân-ı Kerim İbn Abbas'ın el-Valibi'nin naklettiği rivâyette dediği gibidir: O yeminleri ve misalleri de ihtiva eder. Bu ise yüce Allah'ın: *"Allah sözün en güzelini müteşabih tekrar edilen/mesâni bir kitap halinde indirmiştir."* (Zümer. 23) buyruğunun tefsiridir.

İşte bundan dolayı Allah'ın kitabı kapsamlı manalarla gelmiştir. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in: "Ve bana kapsamlı, özlü sözler verildi" buyruğunda dile getirdiği gibi.][390]

389 Burada hümeze ve lümezeye benzeyen bazı lafızlar da örnek olarak zikredilmektedir. (çeviren).
390 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XVI. 521-523.

FİL SÛRESİ

(Mekke'de inmiştir. 5 âyettir)

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِأَصْحَابِ الْفِيلِ ﴿١﴾ أَلَمْ يَجْعَلْ كَيْدَهُمْ فِي
تَضْلِيلٍ ﴿٢﴾ وَأَرْسَلَ عَلَيْهِمْ طَيْرًا أَبَابِيلَ ﴿٣﴾ تَرْمِيهِمْ بِحِجَارَةٍ مِنْ
سِجِّيلٍ ﴿٤﴾ فَجَعَلَهُمْ كَعَصْفٍ مَأْكُولٍ ﴿٥﴾

1."Rabbinin Fil sahiplerine ne ettiğini görmedin mi?

2. Onların düzenlerini boşa çıkarmadı mı?

3. Üzerlerine sürü sürü kuşlar gönderdi.

4. Onlara ateşte pişirilmiş çamurdan taşlar atıyorlardı.

5. Sonunda onları yenmiş ekin yaprağı gibi yapıverdi."

Tefsiri:

Fil Sûresi'nin Nüzul Sebebi

[Tefsir ve siyer alimleri ile başkalarının zikrettiklerine göre Yemen'i istila edip Arapları yenik düşürdükleri zaman Mekke'yi yıkmak üzere fil (ordusun)u gönderen kişi Habeş kralı Ebrehe idi. Bundan sonra Seyf b. Ziyezen Fars kralı Kisradan yardım istemiş o da ona yardım etmek üzere bir ordu göndermişti. Sonunda da Habeşlileri Yemen'den çıkarmıştı. O Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in geleceği müjdesini verenlerden idi. Fil ordusu mucizesi ise Allah'ın kendisi ile Kabe'nin ne kadar saygıya değer olduğunu ortaya çıkarmıştı. Çünkü yüce Allah onların (Ebrehe ordusunun) üzerine kendilerine pişmiş çamurdan taş atan sürü sürü kuşlar göndermişti. Taşlar ise adeta taş haline gelmiş çamurdan idi. Bu hadise de Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in doğduğu yıl olmuştu. Bu da onun nübüvvetinin delillerinden, risaletinin alametlerinden, şeriatinin de belgelerin-

den idi. Beyt ise ancak kendisinin ve ümmetinin haccedip kendisine dönerek namaz kıldığı Kâbe'dir.

Dediler ki: Ebrehe Yemen topraklarında bir kilise bina etmiş ve Arapların oraya gelip haccetmelerini sağlamak istemişti. Araplardan bir adam o kiliseye girip içinde ihtiyacını gidermişti. Bunun üzerine Ebrehe kızmış ve Kâbe'yi yıkmak üzere yola çıkmış ve olan olmuştu. İşte yüce Allah da: *"Rabbinin Fil sahiplerine ne ettiğini görmedin mi? Onların düzenlerini boşa çıkarmadı mı? Üzerlerine sürü sürü kuşlar gönderdi. Onlara ateşte pişirilmiş çamurdan taşlar atıyorlardı. Sonunda onları yenmiş ekin yaprağı gibi yapıverdi."* (Fil. 1-5) buyurmaktadır.

Bu husus bütün tefsir ve siyer alimleri ile başkaları tarafından bilinen bir olaydır. O bir kilise inşa etmiş ve Arapların oraya haccetmelerini sağlamak istemişti.] [391]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[İbn İshak dedi ki: Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) Abdullah b. Huzafe b. Kays es-Sehmi'yi Fars kralı Kisra b. Hürmüz'e göndermiş ve ona şu mektubu yazmıştı: "Rahman Rahim Allah'ın adı ile. Allah'ın Rasûlü Muhammed'den Farsların büyüğü Kisra'ya. Selâm hidâyete tabi olanlara. Allah'a ve Rasûlüne iman et. Ben Allah'tan başka hiçbir ilah olmadığına -onun ortaksız ve bir ve tek olduğuna- Muhammed'in de onun kulu ve rasûlü olduğuna şahitlik ederim. Ben seni Allah'ın daveti ile çağırıyorum. Şüphesiz ben Allah'ın insanların tamamına gönderdiği rasûlüyüm. Ben hayatta olanları uyarıp korkutmak ve kâfirlerin üzerine azap sözünün de hak olması için gönderildim. Müslüman ol kurtulursun. Şâyet yüz çevirecek olursan şüphesiz mecusilerin günahı senin üzerinedir."

Kisra Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in mektubunu okuyunca onu parçaladı ve: O benim kulum iken bana böyle bir mektup yazıyor öyle mi dedi.[392]

Derim ki: Kisra'nın bu sözleri söyleyip kendisini bu şekilde yüksek görmesinin sebebi şudur: Habeşliler Yemen'e hakim olmuş, onların kralları Beyt'i tahrif etmek için fil ile Mekke'nin üzerine yürümüştü. Onlar hristiyan idiler. Allah da onların üzerine deniz tarafından bölük bölük kuşlar gönderdi. Bu kuşlar da çamurdan taşlar taşıyordu. Taşıdıkları bu taşları hristiyan habeşliler üzerine bırakmış ve onları helak etmişlerdi. Bu ise ümmetlerin kendisi sebebi ile Beyt'e ve Beyt'in komşularına boyun eğdiği pek büyük bir âyet/alamet, mucize idi.

391 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XXVII, 355-356.

392 Bu metin İbn Cerir, II, 654-655'de yer almaktadır. Mektubun parçalanması da Buhârî, I, 24 ve başka yerlerde sabittir.

Akıl sahibi kimseler de şunu bildi: Bu Allah'ın Arap müşriklerine bir yardımı değildi. Çünkü hristiyanlığın dini onların dininden daha iyi idi. Aksine bu Beyt'e ve o Beyt'i tazim eden müslüman ümmete, Beyt'in bulunduğu yerden peygamber olarak gönderilen o nebiye bir destek ve yardım idi. Bu hadise Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in doğduğu sene olmuştu. Yüce Allah da bunun hakkında: *"Rabbinin Fil sahiplerine ne ettiğini görmedin mi? Onların düzenlerini boşa çıkarmadı mı? Üzerlerine sürü sürü kuşlar gönderdi. Onlara ateşte pişirilmiş çamurdan taşlar atıyorlardı. Sonunda onları yenmiş ekin yaprağı gibi yapıverdi."* (Fil. 1-5) buyruklarını indirdi.][393]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in mucizelerinden ve onun Kur'ân-ı Kerim'deki nübüvvetine dair delillerden birisi de fil kıssasıdır. Yüce Allah: *"Rabbinin Fil sahiplerine ne ettiğini görmedin mi? Onların düzenlerini boşa çıkarmadı mı? Üzerlerine sürü sürü kuşlar gönderdi. Onlara ateşte pişirilmiş çamurdan taşlar atıyorlardı. Sonunda onları yenmiş ekin yaprağı gibi yapıverdi."* (Fil. 1-5) buyurmaktadır.

Fil sahipleri kıssası mütevatir olarak gelmiştir. Buna göre hristiyan olan Habeşliler beraberlerinde fil de bulunduğu halde büyük bir ordu ile Kâbe'yi yıkmak üzere yola çıkmışlardı. Buna sebep ise Araplardan birisinin Yemen'deki kiliselerine hakaret sayılacak bir iş yapmış olması idi. Onlar da böylelikle Kâbe'yi küçültmek ve kendi kiliselerini tazim etmek istediler. Ama yüce Allah onların üzerine gönderdiği kuşlar ile onları helak etti. Bu hadise Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in doğduğu sene olmuştu. Beyt'in komşuları putlara tapan müşrikler idi. Hristiyanların dini onların dinlerinden hayırlıydı.

Böylelikle bu âyetin/mucizenin o zaman için Beyt'in komşuları için olmadığı bilinmiş olmaktadır. Aksine bu Beyt'in kendisi yahut o sene Beyt'in yakınında orada dünyaya gelen Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) için yahut da her ikisi için olmuştu. Hangisi için olmuş olursa olsun o onun peygamberliğinin delillerindendir.

Denilse ki: Bu Beyt için bir âyet ve onu korumak, onu himaye etmek içindi. Çünkü o İbrahim el-Halil'in inşa ettiği Allah'ın Beyt'idir. Bilindiği üzere bu Beyt'e haccedip ona doğru dönerek namaz kılan çeşitli din mensupları arasında sadece Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in ümmetidir. Muhammed ise Beyt'i haccedip ona dönerek namaz kılmayı farz kılmıştır. Eğer bu Beyt Allah nezdinde hris-

393 el-Cevâbu's-Sahîh, I. 316-318.

tiyanların kiliselerinden daha hayırlı ise ve hatta Allah kiliseleri tazim edip Beyt'i tahkir etmeyi istedikleri zaman kiliseleri mabed bilen hristiyanları helak etmiş olduğuna göre bu, bu Beyt'in ehli olanların dininin hristiyanların dininden hayırlı olduğunu göstermiş olmaktadır. Müşrikler ise hristiyanlardan hayırlı değildir. Böylelikle Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in ümmetinin hristiyanlardan hayırlı olduğu tartışılmaz bir gerçek olarak ortaya çıkmaktadır. Bu da onların peygamberlerinin sâdık olmasını gerektirir. Yoksa yalan söyleyen bir peygambere uyan kimseler hristiyanlardan daha hayırlı olamaz. Aksine onlar yaratılmışların en şerlileridir. Yalancı müseylime ile esved-i asinin ve onlara benzer başkalarının izleyicileri gibi. Kur'ân-ı Kerim'de de: *"Rabbinin Fil sahiplerine ne ettiğini görmedin mi? Onların düzenlerini boşa çıkarmadı mı? Üzerlerine sürü sürü kuşlar gönderdi. Onlara ateşte pişirilmiş çamurdan taşlar atıyorlardı. Sonunda onları yenmiş ekin yaprağı gibi yapıverdi."* (Fil, 1-5) buyurmaktadır.

Ebabil ardı arkasına gelen ve bölük bölük toplu haldeki kuş sürüleridir. Bu kuşlar *"Onlara ateşte pişirilmiş çamurdan taşlar atıyorlardı."* Yani bu çamur taşlaşmış idi. *"Sonunda onları yenmiş ekin yaprağı gibi yapıverdi."* Yani yenilmiş saman gibi oldular. Yüce Allah'ın: *"Görmedin mi?"* buyruğu ise takrir/doğruyu söyletme anlamında bir sorudur. Bu ise bu olayın fiilen meydana gelmiş olmasını, insanların bunu bilip görmüş olmalarını gerektirir. İşte bu hadisedeki delalet, açıklama ve insanlara nimet olma özelliğinden ötürü bu hususa dair onlara olanı söyletmiş olmaktadır.][394]

394 el-Cevâbu's-Sahih, VI, 55-57.

KUREYŞ SÛRESİ

(Mekke'de inmiştir. 4 âyettir)

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

لِإِيلَافِ قُرَيْشٍ ﴿١﴾ إِيلَافِهِمْ رِحْلَةَ الشِّتَاءِ وَالصَّيْفِ ﴿٢﴾ فَلْيَعْبُدُوا رَبَّ
هَذَا الْبَيْتِ ﴿٣﴾ الَّذِي أَطْعَمَهُمْ مِنْ جُوعٍ وَآمَنَهُمْ مِنْ خَوْفٍ ﴿٤﴾

1. "Kureyş'in güvenlik ve esenliği için,

2. Kış ve yaz yolculuklarında kendilerini güvenlik ve esenliğe kavuşturduğu için,

3. Artık onlar bu Beyt'in Rabbine ibadet etsinler.

4. O ki kendilerini açlıktan doyuran ve korkudan kendilerine güvenlik verendir."

Tefsiri:

Kureyş Sûresi'nin Nüzul Sebebi

[Kureyşlileri Allah'a çağırdı, onlara bir ve tek ve ona ortak koşmaksızın Allah'a ibadet etmelerini emretti. Yüce Allah da: *"Kureyş'in güvenlik ve esenliği için, kış ve yaz yolculuklarında kendilerini güvenlik ve esenliğe kavuşturduğu için, artık onlar bu Beyt'in Rabbine ibadet etsinler. O ki kendilerini açlıktan doyuran ve korkudan kendilerine güvenlik verendir."* (Kureyş, 1-4) buyruklarını indirdi.][395]

Yüce Allah'ın Kureyş Sûresi'ndeki: *"Artık onlar bu Beyt'in Rabbine ibadet etsinler. O ki kendilerini açlıktan doyuran ve korkudan kendilerine güvenlik verendir."* (Âyet 3-4) buyruğu Kureyş'ten başkalarının bu Beyt'in Rabbine ibadet etmek ile emrolunmuş olmalarına engel değildir. Aksine yüce Allah cinlere ve insanlara da bu Beyt'in Rabbine ibadet etmelerini emir buyurmuştur.][396]

395 el-Cevâbu's-Sahih, I, 387.
396 el-Cevâbu's-Sahih, III, 152.

"O ki kendilerini açlıktan doyuran ve korkudan kendilerine güvenlik verendir." (Âyet. 4) [Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) kuraklık zamanında dua ile yağmur yağdırılmasını dilediği gibi Allah'ın yardımını isteyerek kunut yapmıştır. İhtiyaç zamanında yardım dilemesi yine ihtiyaç zamanında rızık istemesi gibidir. Çünkü insanların işlerinin ayakta durması yardım ve rızık iledir. Nitekim yüce Allah: *"O ki kendilerini açlıktan doyuran ve korkudan kendilerine güvenlik verendir."* buyurmaktadır. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) de şöyle buyurmuştur: "Hem sizlere zayıflarınızın duaları, namazları ve mağfiret dilemeleri dışında başka bir sebepten dolayı mı yardım olunuyor, rızık veriliyor sanıyorsunuz?"[397] Yine Ebdal denilenlerin nitelikleri hakkında: "Onlar sayesinde rızıklanıyor, onlar sayesinde size yardım olunuyor."[398]

Aynı şekilde şanı yüce Allah bu iki türü de Mülk Sûresi'nde zikretmiş ve her ikisinin de kendi elinde olduğunu: *"Rahman'a karşı sizlere yardım edecek de kimmiş? Şu sizin ordunuz mu? Kâfirler ancak bir aldanış içerisindedirler. Eğer o rızkını kesiverirse size rızık verebilecek kim? Hayır! Onlar azgınlık edip inatla kaçmaktadırlar."* (Mülk. 20-21) buyruğunda her ikisinin de kendi elinde olduğunu beyan etmektedir.][399]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Eli açıklığın ve cömertliğin fazileti ise talebi ve muhabbet gücünün kemali oluşu iledir. Şüphesiz ki cömertlik yumuşaklıktan, kolaylık sağlamaktan ve yaratılışın nemliliğinden sadır olur. Nitekim kahramanlık da güçten, zorluktan ve hilkatteki kuruluktan sadır olur. Çünkü gazabi kuvvet yardımın gücüdür. Şehevi kuvvet rızık gücüdür. Her ikisi de yüce Allah'ın: *"O ki kendilerini açlıktan doyuran ve korkudan kendilerine güvenlik verendir."* buyruğunda sözkonusu edilen güçlerdir. Rızık ve yardım kitap ve sünnette bir arada sözkonusu edilir. İnsanların da bu hususta söyledikleri çokça söz vardır.][400]

397 Kaynakları daha önce gösterildi.

398 Ebdal ile ilgili hadis sahih değildir. Şeyhu'l-İslâm (İbn Teymiyye) de bu hadisin zayıf olduğunu söylemiştir. Ancak o buradaki sözleriyle onun ihtiva ettiği mananın bu bağlam çerçevesinde görülebileceğini göstermek istemiştir.

399 Mecmû'u'l-Fetâvâ. XXIII. 102.

400 Mecmû'u'l-Fetâvâ. XV. 432-433.

MÂÛN SÛRESİ

(Mekke'de inmiştir. 7 âyettir)

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

أَرَأَيْتَ الَّذِي يُكَذِّبُ بِالدِّينِ ﴿١﴾ فَذَلِكَ الَّذِي يَدُعُّ الْيَتِيمَ ﴿٢﴾ وَلَا
يَحُضُّ عَلَى طَعَامِ الْمِسْكِينِ ﴿٣﴾ فَوَيْلٌ لِلْمُصَلِّينَ ﴿٤﴾ الَّذِينَ هُمْ عَنْ
صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ ﴿٥﴾ الَّذِينَ هُمْ يُرَاؤُونَ ﴿٦﴾ وَيَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ ﴿٧﴾

1. "Dini yalanlayanı gördün mü?

2. İşte o, yetimi şiddet ve sitemle itendir.

3. Yoksulu doyurmaya teşvik etmeyendir.

4. İşte (böyle) namaz kılanların ki,

5. Onlar namazlarından gaflet içindedirler.

6. Onlar hem riyakârlık yapanların ta kendileridir,

7. Hem de mâûnu da engellerler."

Tefsiri:

[Yüce Allah: *"İşte namaz kılanların vay haline ki! Onlar namazlarından gaflet içindedirler. Onlar hem riyakârlık yapanların ta kendileridir, hem de mâûnu da engellerler."* (Âyet 4-7) ve: *"Bunlardan sonra ise namazı kaybeden, arzularına uyan bir kavim geldi. İşte onlar gayy ile karşılaşacaklardır."* (Meryem. 59) buyurmaktadır. Şanı yüce Allah namaz kılıp namazlarından yana gaflet içinde olan kimseleri kitabında yermiş bulunmaktadır. Bu da iki şekilde olur:

1. Biri namazı vaktinden sonraya bırakmaları.

2. Taharet. tumanine. hûşû ve daha başka namazın vaciplerini tamamlamamaları.

Nitekim sahih'te sabit olduğuna göre Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: "O münafığın namazıdır, o münafığın namazıdır, o münafığın namazıdır -üç defa tekrar etti-. Oturur güneşi bekler. Nihâyet şeytanın iki boynuzu arasına gelince kalkar, dört rekat gagalayıverir ve o namazında pek az dışında Allah'ı da anmaz."[401]][402]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Hatta yüce Allah: *"İşte namaz kılanların vay haline ki! Onlar namazlarından gaflet içindedirler."* (Âyet 4-5) buyurmaktadır. Seleften bir kesim ise bunlar namazı vaktinden sonraya bırakanlardır demiştir. Bir diğer kısmı ise bunlar namazı vaktinde kılsa dahi emrolunduğu şekilde eda etmeyen kimselerdir demişlerdir.

Namazın vaktinden sonraya bırakılması ilim adamlarının ittifakı ile haramdır. Çünkü ilim adamları gece vakti olarak kılınan namazı da gündüze, gündüz vakti kılınan namazı da geceye tehir etmenin, Ramazan orucunu Şevval ayına tehir etmek durumunda olduğu üzerinde ittifak etmişlerdir.][403]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Şanı yüce Allah: *"İşte namaz kılanların vay haline ki! Onlar namazlarından gaflet içindedirler."* (Âyet 4-5) buyurarak onların namaz kıldıklarını ifade etmekle birlikte namazlarından gaflet içerisinde olduklarını ifade etmektedir. Böylelikle onların namazlarından yana gaflette olmakla birlikte namaz kıldıkları bilinmiş olmaktadır. Seleften bir kesim de şöyle demiştir: Asıl burada kastedilen itminanın terk edilmesi gibi namazda yapılması icab eden hallerden gaflete düşmek/yanılmaktır demişlerdir. Her iki mana da doğrudur. Ayet-i kerime onu da bunu da kapsar. Nitekim Müslim'in sahihinde Enes'den rivâyete göre o Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den şöyle buyurduğunu nakletmektedir: "O münafığın namazıdır, o münafığın namazıdır, o münafığın namazıdır. Oturur güneşi gözetler. Nihâyet şeytanın iki boynuzu arasına gelince kalkıp dört rekati gagalayıverir ve onlarda pek az dışında Allah'ı zikretmez."][404]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah'ın: *"İşte namaz kılanların vay haline ki! Onlar namazlarından gaflet içindedirler."* (Âyet 4-5) buyruğu da böyledir. Yüce Allah namaz kılmakla

401 Müslim, 622.
402 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XXII, 23-24.
403 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XXII, 29.
404 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XV, 234-235.

birlikte onları yermiştir. Çünkü onlar namazın vaktinde kılınması. farz olan fiillerinin eksiksiz yapılması gibi yerine getirilmesi gereken hakları hususunda yanılma ve gaflet içinde bulunurlar. Nitekim Müslim'in Sahih'inde sabit olduğu üzere Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: "O münafığın namazıdır, o münafığın namazıdır, o münafığın namazıdır. Oturur güneşi gözetler. Nihâyet şeytanın iki boynuzu arasına gelince kalkıp dört rekat gagalayıverir ve onlarda pek azı dışında Allah'ı anmaz."

İşte Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) böyle bir namazı hem vaktinden sonraya bıraktığı için hem de onu gagalarcasına çabucak kılmak istediği için münafığın namazı olarak değerlendirmiştir.][405]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Aynı şekilde şanı yüce Allah: *"İşte namaz kılanların vay haline ki! Onlar namazlarından gaflet içindedirler."* (Âyet 4-5) buyurarak namazından yana vakti çıkıncaya kadar -bundan sonra kılsa dahi- yanılıp gaflete düşen kimseleri veyl diye tehdit edip korkutmaktadır.][406]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah: *"İşte namaz kılanların vay haline ki! Onlar namazlarından gaflet içindedirler."* (Âyet 4-5) buyurmaktadır. Namazın vaktinden sonraya bırakılması da ilim adamlarının ittifakı ile namazdan yana gaflete düşmenin bir parçasıdır.][407]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[İbn Mesud dedi ki: Yüce Allah: *"İşte namaz kılanların vay haline ki! Onlar namazlarından gaflet içindedirler."* (Âyet 4-5) buyurmaktadır. Bunlar da namazlarını vakit çıkıncaya kadar geciktiren kimselerdir.][408]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[İbn Mesud dedi ki: *"Onlar namazlarından gaflet içindedirler."* (Âyet 5) Onlar namazlarını vakti çıkıncaya kadar geciktirdiler. Eğer büsbütün terk etselerdi kâfir olurlardı.][409]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

405 Mecmû'u'l-Fetâvâ. VII. 614-615.
406 Mecmû'u'l-Fetâvâ. XXII. 54-55.
407 Mecmû'u'l-Fetâvâ. XXII. 39
408 Mecmû'u'l-Fetâvâ. III. 428.
409 Şerhu'l-Umde -es-Salat-. 93.

[Yüce Allah: *"İşte namaz kılanların vay haline ki! Onlar namazlarından gaflet içindedirler."* (Âyet 4-5) buyurmaktadır. Selef burada "namazdan yana gaflet içinde olmayı" onu vaktinden sonra geciktirmek ve namazın içinde yapılması gerekenleri terk etmek diye tefsir etmişlerdir. Nitekim Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) de hem vaktinden sonraya bırakmayı hem de onu eksilterek kılmayı kapsadığını beyan buyurmuştur. Selman-ı Farisi dedi ki: Şüphesiz namaz bir ölçektir. O ölçeği tastamam yapana karşılığı tastamam verilir. Onu eksik yapana da şanı yüce Allah'ın eksik ölçüp tartan kimseler hakkında ne buyurduğunu zaten biliyorsunuz.[410]][411]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Said b. Ebu Meryem'in rivâyet ettiği hadise göre: *"Onlar namazlarından gaflet içindedirler."* buyruğu hakkında vakitlerini kaybetmek diye açıklamıştır.][412]

[Yüce Allah: *"İşte namaz kılanların vay haline ki! Onlar namazlarından gaflet içindedirler. Onlar hem riyakârlık yapanların ta kendileridir."* (Âyet 4-6) buyurmaktadır. İlim adamları dedi ki: *"Namazlarında gaflet içinde olanlar"* onu vaktinden sonraya geciktirenler ve onun vaciplerini yerine getirmekte kusurlu olanlardır. İşte bu şekilde namaz kılanlara veyl olsun denildiğine göre peki ya hiç namaz kılmayanın durumu ne olur?][413]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah: *"İşte namaz kılanların vay haline ki! Onlar namazlarından gaflet içindedirler. Onlar hem riyakârlık yapanların ta kendileridir, hem de mâûnu da engellerler."* (Âyet 4-7) buyurmaktadır. Sünen'de İbn Mesud'dan şöyle dediği nakledilmektedir:[414] Bizler "maun"ı kova, çanak ve balta gibi şeyleri ödünç olarak vermek diye değerlendiriyorduk.][415]

410 ed-Durru'l-Mensur, VI, 324'de İbn Ebu Şeybe ve Said b. Mansur tarafından rivâyet edildiğini belirtmektedir.

411 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XXXII, 217.

412 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XXII, 572; el-Kavâidu'n-Nûrâniyye, 77. İbn Ebu Meryem'in sözünün kaynakları daha önce gösterilmişti.

413 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XXXV, 106. İlim adamlarının bu âyet-i kerime hakkında söylediklerine dair değerlendirme daha önce geçmişti.

414 İbn Cerir, XXX, 315-316.

415 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XXVIII, 98, XXIX, 187.

KEVSER SÛRESİ

(Mekke'de inmiştir. 3 âyettir)

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ ﴿١﴾ فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَانْحَرْ ﴿٢﴾ إِنَّ شَانِئَكَ هُوَ الْأَبْتَرُ ﴿٣﴾

1. "Şüphe yok ki Biz sana Kevser'i verdik.

2. O halde Rabbin için namaz kıl ve kurban kes!

3. Şüphesiz ki soyu kesik olan sana buğz edenin kendisidir."

Tefsiri:

[Şanı yüce Allah: *"O halde Rabbin için namaz kıl ve kurban kes!"* (Âyet 2) buyruğunda kurban kesmeden önce namaz kılmayı sözkonusu edip buna karşılık *"Gerçek şu ki umduğunu elde eder iyice temizlenen/tezekki eden ve Rabbinin adını anarak namaz kılan."* (A'la. 14-18) buyruğunda da tezekkiyi/sadaka vermeyi, arınmayı namaz kılmadan önce sözkonusu ettiği için sünnet, ramazan bayramında fıtır sadakasının namazdan önce verilmesi, kurban bayramında ise namaz kılmanın kurban kesmekten önce olması şeklinde gelmiştir.][416]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah: *"O halde Rabbin için namaz kıl ve kurban kes! Şüphesiz ki asıl soyu (ve sonu) kesik olan sana buğz edenin kendisidir."* (Âyet 2-3) buyurmaktadır. Her kim Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in getirdiklerinden herhangi bir şeye buğz edecek olursa onun da bundan bir payı olur. Bundan dolayı Ebu Bekir b. Ayyaş'a: Mescitte bir takım kimseler var, orada oturuyorlar. İnsanlar da onların yanında oturuyorlar denilmesi üzerine o: İnsanlar için oturan bir kimsenin yanına da insanlar oturur. Fakat ehl-i sünnet bâki kalır, onların anılması da kalıcıdır. Bid'at ehli ise ölür ve onların anısı da ölür.

416 Mecmû'u'l-Fetâvâ. XVI. 200.

Çünkü bid'at ehli Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in getirdiklerinin bir kısmına buğz ettiler. Şanı yüce Allah da bu buğz ettikleri kadarı ile onların artlarını arkalarını kesti. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in getirdiklerini açık açık dile getirenlerin ise yüce Allah'ın: *"Hem Biz şanını da yükseltmedik mi senin?"* (İnşirah, 4) buyruğundan payları olmuştur. Şüphesiz yüce Allah'ın nebisine ikram ettiği dünya ve ahiret saadetinden ona uyan müminlerin de imanları kadar bir payları vardır. Nübüvvetin ve risaletin özellikleri olan hususlarda onun ümmetinden hiçkimse ona ortak olmaz. Fakat iman ve salih amellere verilen sevaplara gelince her müminin o oranda bir payı vardır.][417]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah: *"O halde Rabbin için namaz kıl ve kurban kes!"* (Âyet 2) buyurmuştur. Yani Rabbin için kurban kes. Tıpkı o can dostuna dediği gibi: *"De ki: Şüphesiz benim namazım, ibadetim, hayatım ve ölümüm âlemlerin Rabbi olan Allah içindir."* (En'am, 162)][418]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah: *"Şüphesiz ki asıl soyu (ve sonu) kesik olan sana buğz edenin kendisidir."* (Âyet 3) buyurmaktadır. Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e buğz eden kim olmuşsa mutlaka Allah da onun sonunu kesmiştir. Hatta onun sünnetine muhalefet eden bid'at ehline varıncaya kadar. Ebu Bekir b. Ayyaş'a denildi ki: Gerçek şu ki mescitte insanlar için oturup bid'at olan şeyleri söyleyen kimseler vardır. Bunun üzerine o şu cevabı verdi: İnsanlar için oturanın yanına insanlar da oturur. Fakat ehl-i sünnet de kalır, onların şanı da kalır. Bid'at ehline gelince, onlar da ölürler, onların anısı da ölür.][419]

Üçüncü Ayetin Tefsirine Dair

[Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) Kisra'ya da Kayser'e de mektup yazmıştır. Her ikisi de müslüman olmadı fakat Kayser Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in mektubuna saygı gösterdiği gibi Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e de gerekli saygıyı gösterdi. Bu sebeple onun mülkü sağlam kaldı. Günümüze kadar onun mülkünün/krallığın soyundan gelenlerin de devam ettiği söylenmektedir. Kisra ise Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in mektubunu parçaladı. Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) ile alay etti. Aradan fazla bir zaman geçmeden Allah onun öldürülmesini sağladı, mülkünü darmadağın etti ve kisraların hiçbir hükümdar-

417 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XXVIII, 38; el-İstiğase, 75.
418 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XVII, 485.
419 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XIII, 172.

lıkları kalmadı. Bu ise -yüce Allah en iyi bilendir ya- yüce Allah'ın: *"Şüphesiz ki asıl soyu (ve sonu) kesik olan sana buğz edenin kendisidir."* (Âyet 3) buyruğunun gerçekleştirilmesidir. Çünkü ona buğz eden, ondan nefret eden ve ona düşmanlık eden herkesin şüphesiz Allah da onun soyunu keser, bizzat kendisini ve izini yok eder. Denildiği üzere âyet-i kerime el-Afv b. Vail yahut Ukbe b. Ebu Muayt ya da Ka'b b. el-Eşref hakkında nazil olmuştur.[420] Allah'ın bunlara ne yaptığını ise herkes gördü.][421]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[İmam Ahmed rivâyetle dedi ki: Bize Muhammed b. Ebu Adiyy Davud'dan tahdis etti, o İkrime'den o İbn Abbas'dan şöyle dediğini rivâyet etti: Ka'b b. el-Eşref Mekke'ye geldiğinde kureyşliler ona şöyle dedi: Sen bu kavminden uzak kalan onlar arasında ardı arkası kesilmiş olan bu kişiyi görüyor musun? O bizler hacılara ikram edenler, Beyt'in koruyucuları ve hacılara su hizmeti verenler olduğumuz halde bizden daha hayırlı olduğunu ileri sürüyor. Buna ne dersin? O: Siz daha hayırlısınız deyince bunun üzerine onlar hakkında: *"Şüphesiz ki asıl soyu (ve sonu) kesik olan sana buğz edenin kendisidir."* (Âyet 3) buyruğu nazil oldu.][422]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah: *"Şüphesiz ki asıl soyu (ve sonu) kesik olan sana buğz edenin kendisidir."* buyurarak şanı yüce Allah ona buğz edenin kendisinin sonunun gelmeyeceğini haber vermektedir. (Ebterin kökünü teşkil eden) "elbetr: kesmek" demektir. Fiil, "(بتر يبتر بترا): Kesti, keser. kesmek" şeklinde gelir. Kılıç keskin ve kesici ise ona: (سيف بتار) denilir. Büyük iştikakda kullanılan: "(تبره تتبيرا): Onu helak etti, yok etti" anlamındadır. (التبار) ise helak ve hüsran demektir.

Şanı yüce Allah hasr ve te'kid kipi ile "ebter: soyu ve sonu kesik olanın o olduğunu beyan buyurmaktadır. Çünkü onlar Muhammed'in çoluk çocuğu olmadığı için adı sanı kesilecek demişlerdi. Ama yüce Allah da ona buğz edenin bizzat kendisinin -Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem) değil de- olduğunu beyan etmektedir. Ona buğz etmenin açığa çıkıp kalpte gizli olanı olduğu gibi dile vurarak açığa vuranı da vardır. Bu da buğz etmenin en büyüğü ve en ağır olan halidir. Allah tarafından işleyen kimsenin cezalandırılmasını haklı kılan her bir suç bizim yanımızda açığa vurulacak olursa o kişiyi cezalandırmamız ve ona Allah'ın haddini uygulamamız gerekir.

420 Zâdu'l-Mesîr. IX. 250.
421 es-Sârimu'l-Meslûl. 172.
422 es-Sârimu'l-Meslûl. 80.

O halde bizler de ona açıktan açığa buğz edip açıktan açığa düşmanlık eden kimselerin sonunu getirmemiz gerekiyor. Bu bir vacip olduğuna göre böyle bir kimsenin öldürülmesi gerekir. İsterse onun cezalandırılmak üzere ele geçirilmesinden sonra tevbe ettiğini açığa vurmuş olsun. Aksi taktirde ona buğz eden bir kimsenin sonu çoğunlukla bizim elimizle getirilmiş olmaz. Çünkü ona buğz eden bir kimse açıkça buğz edip sonra da kılıcı gördükten sonra tevbe ettiğini izhar ettiği taktirde kurtulacağını görürse mutlaka bunu yapar. Çünkü kılıçtan korkan kimse için böyle bir işi yapmak çok kolaydır.

Bunun tahkiki de şöyledir: Şanı yüce Allah sonun kesik olmasını ona buğz etmeye bağlı olarak sözkonusu etmiştir. Uygun olan türemiş isim ile alakalı eğer bir hüküm sözkonusu edilecek olursa bu, bu türemiş ismin türediği kökün o hükmün illetini teşkil ettiğine delildir. Dolayısıyla o kimsenin sonunun kesik olmasını gerektiren ona buğz etmek olmalıdır. Bu ise buğz etmenin ihtiva ettiği katıksız küfür yahut ahdin bozulmasından daha özel bir haldir. Sonun kesilmesi ise onu öldürmenin vacip olmasını hatta onun aynî varlığının ve izinin dahi kesilmesini gerektirir. Eğer buğzettiğini açıkça ortaya koyduktan sonra hayatta bırakılması caiz olsaydı bu durumda onun muayyen varlığının da izinin de ortada bırakılması gerekirdi. Ama buğz etmek onun muayyen olarak varlığını ve izini kesmeyi gerektirdiğine göre bu da kişinin öldürülmesini gerektiren diğer sebepler gibi olur.][423]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Şam'da bulunan müslüman askerler arasında meşhur olarak bilinen ve denenmiş bir husus vardır. Onlar kitap ehlinin herhangi bir kalesini kuşattıkları taktirde eğer o kalenin fethi onlar için zorlaşıp kuşatma uzayıp gidecek olur da düşman Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e sövmeye başlayacak olduğunda bu sefer müslümanlar kalenin feth edileceğine ve yüce Allah'ın düşmandan intikam alacağına dair bunu bir müjde görürlerdi. Bunun pek yakında gerçekleşeceğine inanırlardı. Nitekim müslümanlar bunu birden çok kere denemiş bulunuyorlar. Bu da yüce Allah'ın: "*Şüphesiz ki asıl soyu (ve sonu) kesik olan sana buğz edenin kendisidir.*" (Âyet 3) buyruğunun bir tahkikidir. Kisra da onun mektubunu parçalayınca Allah da bütün kisraların mülkünü paramparça etti. Herakliyus ve Mukavkis ise onun mektubuna saygı gösterdikleri için de onların mülkleri devam etti.][424]

423 es-Sârimu'l-Meslûl. 460-461.
424 el-Cevâbu's-Sahîh. VI. 296.

Kevser Sûresi'nin Ehemmiyeti ve Yüce Manaları

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Kevser Sûresi ne kadar muazzam bir sûredir! Kısa olmakla birlikte ondan istifade edilecek hususlar ne kadar da çoktur. Onun manasının hakikati ise sonundaki buyruktan anlaşılır. Çünkü şanı yüce Allah, Rasûlüne buğz eden kimseleri her türlü hayırdan mahrum edip kesik kılmıştır. Onun anılmasını, aile halkını ve malını kesip sonunu getirmiştir. O ahirette bunları kaybedecektir. Hayatını da kesip sonlandırmıştır. Hayatından asla bir fayda göremez. Hayatında ölümden sonrası için salih bir ameli azık olarak gönderemez. Kalbi de hayırdan yana kesilir ve hayrı bir türlü anlayamaz. Kalbinde hayrı tanımak ve sevmek rasûllerine iman etmek liyakati ve ehliyeti kalmaz. Amellerini kesik kılar, itaat olan amellerde bulunmasına imkân vermez. Onun yardımcılarını da keser, kendisine yardım edecek destek verecek kimse bulamaz. Allah'a yakınlaştırıcı bütün işlerden ve salih amellerden yana onu nasipsiz kılar, onların hiçbir tadını alamaz, onların bir lezzetini duyamaz. Zahiren bunları yapsa dahi onun kalbi bütün bunlardan oldukça uzak haldedir.

Bu Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in getirdiklerinin bir kısmını buğz eden hevâsı yahut uyduğu kimse yahut şeyhi yahut emiri yahut büyük kabul ettiği kimsesi için onu reddedenin cezasıdır. Sıfat âyetlerine ve sıfat hadislerine dil uzatarak onları Allah'ın ve Rasûlünün onlardan murad ettiğinden başka türlü tevil eden yahut onları kendisinin ve taifesinin mezhebine uygun şekilde yorumlayan ya da keşke sıfat âyetleri indirilmeseydi sıfat hadislerini de Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) söylememiş olsaydı diye temenni eden kimselerin halleri buna örnektir.

Bu gibi kimselerin bu nasları buğz ile karşılamasının ve onlardan hoşlanmayışının en güçlü alametlerinin bazıları da şudur: O ehl-i sünnetin bunları delil oldukları hakka dair delil gösterdiklerini işittiği zaman bundan dolayı tiksinir, bundan yan çizer ve bundan uzaklaşır. Buna sebep ise onun kalbinden bunlara buğz etmesi, onlardan nefret etmesidir.

Peki bundan daha büyük ölçüde rasûle buğz eden kimse kim olabilir?

Aynı şekilde şarkıları, kasideleri, defleri ve kavalları işittikleri vakit raks eden semacıların durumu da böyledir. Onlar meclislerinde Kur'ân'ın tilavet olunup okunduğunu işittikleri zaman ise bunun pek uzun sürdüğünü söyleyerek sıkılırlar ve bu iş onlara ağır gelir. Peki bundan daha büyük bir buğz olabilir mi? İşte bu hususta diğer taifeleri de buna göre kıyas et.

İnsanların sözlerini ve bilgilerini Kur'ân'a ve sünnete tercih edenlerin durumu da böyledir. Eğer böyle bir kimse rasûlün getirdiklerine buğz eden birisi olmasaydı böyle bir şeyi yapmazdı. Hatta onlar arasında Kur'ân'ı hıfz etmişken onu unutarak filanın ve feşmekânın sözleri ile uğraşanları dahi vardır. Ama ona buğz edip onu reddedenlerin en irileri onu inkâr eden, onu kabul etmeyen ve onu geçmişlerin masalları olarak değerlendiren nakledilen bir büyü olarak gören kimselerin yaptığıdır. Elbetteki böyle bir kimsenin sonunun kesikliği daha büyük ve felaketi daha korkunçtur.

Ona buğz eden herkesin ona buğz etmesi oranında bu sonunun kesikliğinden bir payı vardır.

İşte bütün bunlar ona buğz edip düşmanlık ettiklerinden ötürü şanı yüce Allah da bütün hayırları onlara düşmanlık edecek konuma getirmekle ve onları hayırdan yana mahrum etmek sûreti ile cezalandırmış oldu, nebisi (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e de bunun zıttı olarak özel ikramda bulundu. Bu ise ona kevseri vermesidir. Kevser ise Allah'ın dünyada ve ahirette ona vermiş olduğu pek çok hayırlardır. Dünyada ona verdiği hayırların bir kısmı ise hidâyet, yardım, destekleme, göz ve ruh aydınlığı, kalbin açılıp genişletilmesi, Allah'ı anmak ve onu sevmek sûretiyle kalbin türlü nimetlere mazhar olması gibi nimetlerdir. Öyle ki onun sahip olduğu nimetlere kesinlikle dünyadaki hiçbir nimet benzemez. Ayrıca ona ahirette vesileyi ve makam-ı mahmudu verdi. İlk olarak cennet kapısı ona ve onun ümmetine açılacaktır. Ahirette Allah ona hamd sancağını ve pek büyük havzı kıyamet mevkifinde/hesap için durulacak yerde vermiş ve bundan başka pek çok şey vermiştir.

Yüce Allah'ın: "*Sana buğz eden*" buyruğu ise senden nefret eden demektir. Ebter ise çocuğu olmayan, soyu kesik, hayırsız ve salih amelsiz kimse demektir. Bundan dolayı böyle birisinden ne hayır doğar ne de salih amel. Ebu Bekir b. Ayyaş'a denildi ki: Mescitte oturan ve insanların da yanlarına oturduğu kimseler var. O şöyle dedi: Her kim insanlar için oturursa insanlar da ona gelip oturur. Fakat ehl-i sünnet şahıs olarak ölürler fakat onların anılması hep diri kalır. Bid'at ehlinin şahısları ölmekle birlikte onların anılması da ölür. Çünkü ehl-i sünnet Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in getirdiklerini canlandırırlar. Bundan dolayı onların da yüce Allah'ın: "*Ve Biz senin şanını yükseltmedik mi?*" (İnşirah, 4) buyruğundan pay sahibidirler. Bid'at ehli ise Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in getirdiklerine buğz ettikleri için onların da yüce Allah'ın: "*Şüphesiz ki asıl soyu (ve sonu) kesik olan sana buğz edenin kendisidir.*" buyruğundan payları olur.

O halde kardeşim! Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in getirdiklerinden herhangi bir şeyden sakın tiksinme. Yahut onu canının istediği için ya da mezhebini yahut şeyhini desteklemek için yahut arzularınla ya da dünyalık ile meşgul olduğun için onun getirdiklerinden herhangi bir şeyi reddetmeye kalkışma. Çünkü şanı yüce Allah, Rasûlüne itaatin dışında kimseye itaati herhangi bir kimseye vacip kılmamıştır. Onun getirdiklerinden başkasını almayı emretmemiştir. O kadar ki kul bütün yaratılmışlara muhalefet edip rasûle uyacak olursa Allah ona herhangi bir kimseye neden muhalefet etti diye sormayacaktır. Çünkü onun itaat ettiği ya da kendisine itaat olunan bir kimse ancak rasûle tabi olarak ona itaat olunur. Yoksa bir kimse rasûlün emrettiğine aykırı bir emir verecek olursa ona itaat edilmez. O halde bunu bil, dinle, itaat et, tabi ol, bid'at ortaya koyma. O zaman amelin senin yüzüne çarpılmış olarak ebter olursun. Rasûle tabi olmaktan yana ebter olan herhangi bir amelde de hayır yoktur, bu ameli işleyende de hayır yoktur. Allah en iyi bilendir.

Yüce Allah'ın: *"Şüphe yok ki Biz sana Kevser'i verdik."* âyeti pek büyük kimseye muhtaç olmayan, bağışlaması pek bol bir verenden gelen çok miktardaki bağışa delalet etmektedir. Şüphesiz Allah melekleri ve onunla beraber bütün askerleri âyetin başına te'kidi ve haberin tahkikini ifade eden "(إِنَّ): Şüphe yok ki" buyruğunu getirmiştir. Fiil de tahkike delalet eden mazi lafız ile gelmiştir. Bu ise sabit ve meydana gelmiş bir hususu ifade eder. Kevserin mahlukatın yaratılışından elli bin sene önce kaderlerinin takdir edildiği ve ezeli kaderde verilmiş olduğunun anlaşılması buna engel değildir. *"Kevser"*'in nitelediği varlığın hazf edilmiş olması ise -herhangi bir şey tayin edilmediğinden ötürü- umum ifade etmekte daha beliğ olması içindir. Mevsufu zikretmeyip sıfatı zikretmektedir. Yani şanı yüce Allah: *"Şüphe yok ki Biz sana kevseri verdik."* buyurmakta ve böylelikle onu "kevser" ile nitelendirmiş olmaktadır. Bilinen kevser ise açık ve sahih hadislerde varid olduğu gibi cennetteki bir ırmaktır. İbn Abbas da şöyle demiştir: Kevser yüce Allah'ın ona vermiş olduğu pek çok hayırdır demiştir.[425] Cennet ehli arasından kendisine en az nimet verilecek kişiye verilenler dünyanın on misli olduğuna göre Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) için Allah'ın o cennette hazırlamış oldukları hakkında ne düşünülebilir? O halde kevser şanı yüce Allah'ın ona hazırlamış olduğu hayırların pek çok olduğunun bir alameti, bir belirtisidir. Bu hayırların kesintisiz ve fazlalığı onun makamının yüksekliğini ve yüceliğini ifade eder. Şüphesiz o nehir yani kevser ırmağı cennet ırmaklarının en büyüğü, suyu en hoş, en tatlı, en lezzetli ve en yüce olanlarıdır.

425 İbn Cerir, XXX, 322.

Çünkü burada bu isim müsemmanın mükemmelliğine ve eksiksizliğine delalet eden tarif lamı ile zikredilmiştir. Bir kimsenin: "(زيد العالم، زيد الشجاع): Alim olan Zeyd, kahraman olan Zeyd" demesi gibi ki ondan daha alimi, ondan daha kahramanı yok demektir. İşte yüce Allah'ın: *"Şüphe yok ki Biz sana kevseri verdik"* buyruğu da yüce Allah'ın ona hayrın tamamını eksiksiz ve pek çok olarak verdiğine delildir. Ümmetinin bazıları o hayırdan bir şeylere nail olursa şüphesiz onun nail olduğu bu hayır ona tabi olmanın, ona uymanın bir bereketi ile elde edilir. Bununla birlikte ona tabi olanın ecrinden hiçbir şey eksiltilmeksizin de tabi olanın ecrinin aynısı ona da (sallallâhu aleyhi ve sellem) verilir. İşte bunda şanı yüce Allah'ın ona cennette ümmetinin tamamının ecirleri kadarını ona vereceğine, bununla birlikte ümmetinin ecirlerinden hiçbir şey eksiltmeyeceğine işaret vardır. Çünkü hidâyet bulmalarının ve kurtuluşlarının sebebi odur. O halde kula ona uymak ve onun izinden gitmek bir görevdir. Onun verdiği emirlere uyması oruç, namaz, sadaka, taharet gibi salih amelleri çokça yapması gerekir ki onun ecrinin misli de ona verilsin. Çünkü o eğer emrolunan şeyleri terk etmekle birlikte yasak kılınan şeyleri yapacak olursa bu sefer günah yükü artar, haramları işleyip emrolunan işleri terk ettiğinden ötürü kurtuluşu zor olur. Eğer emrolunanları yapmakla birlikte yasak kılınmışları da işleyecek olursa bu sefer Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in hakkında şefaat edeceği kimseler arasına girer. Çünkü emrolunan işlerden yaptıklarının ecrinin bir misli ona da verilmiştir. Bütün yaratılmışların dönüşü de Allah'a olacaktır. Onları hesaba çekmek ona aittir. Onların yani kullarının halini en iyi bilen odur. Şüphesiz Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in şefaati ümmeti arasından büyük günah sahibi olanlaradır. İhsan edici/güzel amel işlemiş kimse ancak Allah'ın ona başarısı ile iyilik yapmıştır. Kötülük işlemiş kimsenin ise ileri sürecek bir delil ve bir mazereti yoktur.

Maksadımız şudur: Kevser cennetteki bir ırmaktır. Ve bu da şanı yüce Allah'ın dünya ve ahirette rasûlüne verdiği pek çok hayrın bir kısmıdır. Ayrıca bu yüce Allah'ın ona kıyamet gününe kadar ümmetinin kazandığı ecirlerin misli olarak vereceği ecrin dışındadır. Her okuyan, ilim öğrenen, salih amel işleyen, başkasına ilim öğreten, sadaka veren, hacceden, cihad eden, ribat yapan, tevbe eden, sabreden, tevekkül eden, haşyet, korku, marifet gibi kalbi makamlardan herhangi bir makama nail olan ve bundan başka iyi bir iş yapan herkesin ecri kadar o ameli işleyenin ecrinden hiçbir şey eksiltilmeksizin ona da ecir vardır. Allah en iyi bilendir.

Yüce Allah'ın: *"O halde Rabbin için namaz kıl ve kurban kes!"* buyruğuna gelince, Allah ona bu iki büyük ibadeti birlikte yapmasını emir buyurmaktadır.

Bunlar namaz ve kurban kesmektir. Bu iki ibadet Allah'a yakın olmanın, ona karşı alçakgönüllülük göstermenin, muhtaç oluşunu arz etmenin, güzel zan besleyip kesin yakîn sahibi olmanın delilidir. Kalbin Allah'tan yana mutmain olduğunu, onun va'dinden, emrinden, lütfundan, infak ettiklerinin yerine başkalarını ihsan edeceğinden yana rahat ve huzurlu olduğunu gösterir. Bu hal ise kibir ve (ibadetlerden uzaklaşan) nefret ehlinin kıldıkları namazlarında rabblerinden dileyecekleri bir ihtiyaçları bulunmayan, Allah'a muhtaç olmayan, fakirlikten korktukları ve fakirlere yardımcı olup onlara bir şeyler vermeyi terk ettikleri için ve rabbleri hakkında kötü zan besledikleri için kurban kesmeyenlerin durumunun tam aksinedir. İşte bundan dolayı yüce Allah bu iki ibadeti bir arada zikretmiştir.

Yüce Allah'ın: *"De ki: Şüphesiz benim namazım, kurbanım, hayatım ve ölümüm âlemlerin Rabbi olan Allah içindir."* (En'am, 162) buyruğunda kurban (nüzük) onun rızasını arayarak kesilen hayvandır.

Maksat şudur: Namaz ve kurban yüce Allah'a yakınlaştırıcı ibadetlerin en üstünleridir. İşte burada yüce Allah sebebe delalet eden "fe" harfini başlarına getirerek zikretmiştir. Çünkü bu emrin fiili olan namaz ve kurban kesmek Allah'ın ona vermiş olduğu kevser ve pek çok hayra karşılık yapılması gereken şükrün eda edilmesine bir sebeptir. Çünkü kendisine nimet ihsan olunanın en büyük şükür ve ibadeti bu iki ibadettir. Hatta namaz ibadetlerin en ileri hali ve gayelerin gayesidir.

Yüce Allah: *"Şüphe yok ki Biz sana kevseri verdik."* buyruğu ile biz sana çok hayrı verdik ve sana bu nimetleri ihsan ettik. Bundan amaç ise senin bizim için bu iki ibadeti bizim sana ihsan etmiş olduğumuz nimetlere karşı şükür olmak üzere yerine getirmendir. İşte bizim sana bunları nimet olarak ihsan etmemizin sebebi bunlardır. O halde sen de bu iki ibadeti bizim için yap. Çünkü namaz ve kurban kesmek onlardan önce ihsan edilen nimetler ile onlardan sonra da bağışlanan nimet ile kuşatılmıştır. Mali ibadetlerin en üstünü kurban kesmek, bedeni ibadetlerin en üstünü de namazdır. Kulun namaz esnasında bir arada elde ettikleri namazın dışındaki diğer ibadetlerde onun için bir araya gelmez. Nitekim uyanık kalp sahibi olan kimseler ile yüksek himmet sahibi kimseler bunu bilirler. Ayrıca kul kurban keserken Allah için başkalarını kendisine tercih eder, onun hakkında güzel zan ve kesin yakîn besler, Allah'ın elinde bulunanlara tam bir güven duyar. Ki bunları bir arada hayret verecek şekilde hisseder. Elbetteki bununla beraber iman ve ihlas bulunursa böyledir. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) de Rabbinin emrine uymuştur. O Rabbi için çokça namaz kılar, çokça kur-

ban keserdi. Hatta veda haccında kendi eliyle altmış üç deve kesmişti. O ayrıca bayramlarda ve daha başka zamanlarda da kurban keserdi.

Yüce Allah'ın: *"Şüphe yok ki Biz sana kevseri verdik. O halde Rabbin için namaz kıl ve kurban kes!"* buyruğunda şuna işaret edilmektedir: Sen dünyalıktan hiçbir şey için sakın üzülme. Nitekim bu hususu Taha Sûresi'nin sonlarında, Hicr Sûresi'nde ve başkalarında da zikretmiştir. Yine bunda insanlardan bir şeyler beklemeyi ve onlardan sana bir şeyler gelmesini gözetlemeyi terke de işaret vardır. Aksine sen Rabbin için namaz kıl ve kurban kes. Ayrıca bu buyruk ile namazı da kurbanı da Allah'tan başkası için olan o buğz edip soyu kesik olan kimseye de bir gönderme vardır.

Yüce Allah'ın: *"Şüphesiz ki asıl soyu (ve sonu) kesik olan sana buğz edenin kendisidir."* buyruğunda da çeşitli te'kid türleri vardır:

1. Cümlenin başına "(إن): Şüphe yok ki" lafzı getirilmiştir.

2. İsnadın ve ihtisasın gücüne delalet eden fasıl zamiri (هو)'nin getirilmiş olması,

3. Haber olan "ebter" lafzı meful isim olarak değil de tafdil/üstünlük sıfatı olarak gelmiş olması,

4. Bu mevsufa bunun tamamen hâsıl olduğuna delalet eden ve bunu başkasına göre daha çok hak ettiğini gösteren lam ile tanımlanması te'kidde bunun bir benzeri de yüce Allah'ın: *"Korkma çünkü en üstün gelecek olan sensin sen."* (Taha, 68) buyruğudur.

Bunun oldukça latif özelliklerinden birisi de yüce Allah'ın: *"O halde Rabbin için namaz kıl ve kurban kes!"* buyruğundaki iltifattır.[426] Bu ise Rabbinin bunu hak ettiğine senin de ona ibadet edip onun için kurban kesmeye liyakatli olduğuna delildir. Allah en iyi bilendir.][427]

426 Yani birinci âyette yüce Rabbimizden "biz" ile söz edilirken bu âyette "Rabbin" diye söz edilmesidir. İşte bu şekilde sözü edilen şahısların aynı olmakla birlikte farklılık göstermesine "iltifat" sanatı denilir. (çeviren).

427 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XVI, 526-533.

KÂFİRÛN SÛRESİ

(Mekke'de inmiştir. 6 âyettir)

Bu Sûrenin Fazileti

[Zilzal Sûresi ile: *"De ki: Ey kâfirler!"* sûresine dair hadise gelince. Tirmizi, Enes b. Malik (radıyallâhu anh)'dan şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurdu: "Her kim: *"Yer kendine has bir sarsıntı ile sarsıldığı zaman."* (Zilzal. 1) sûresini okursa onun için Kur'ân'ın yarısına denktir. Kim de: *"De ki: Ey kâfirler!"* sûresini okursa bu da onun için Kur'ân'ın dörtte birine denk gelir.

Yine İbn Abbas (radıyallâhu anh)'dan şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurdu: *"Yer kendine has bir sarsıntı ile sarsıldığı zaman."* (Zilzal. 1) Kur'ân'ın yarısına denktir. *"De ki: Ey kâfirler!"* de Kur'ân'ın dörtte birine denktir.

Bu iki hadisi de Tirmizi rivâyet etmiş olup bunların her biri hakkında gariptir demiştir.][428]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) sabah namazının iki rekatinde bazen İhlas Sûresi ile: *"De ki: Ey kâfirler!"* sûrelerini okurdu.

Çünkü: *"De ki: Ey kâfirler!"* buyruğunda bir ve tek olarak Allah'a ibadet sözkonusudur ki bu da İslâm dinidir. Yüce Allah'ın: *"De ki: O Allah'tır, bir tektir."* (İhlas. 1) buyruğunda da Rahman'ın sıfatları ve onun hakkında layık olduğu şeylerin söylenip haber verilmesi sözkonusu edilmektedir ki bu da imandır. İşte bu kavli tevhiddir. öbürü (Kâfirun Sûresi'ndeki de) ameli tevhiddir.][429]

428 Mecmû'u'l-Fetâvâ. XVII. 8. Bu paragraftaki her iki hadisin kaynakları da daha önce gösterildi.

429 Mecmû'u'l-Fetâvâ. XIX. 171. (Sabah namazının iki rekatinden kasıt. farzdan önce kılınan iki rekat sünnettir -Çeviren-).

Genel Olarak Sûrenin Manası

قُلْ يَٓا اَيُّهَا الْكَافِرُونَ ﴿١﴾ لَٓا اَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ ﴿٢﴾ وَلَٓا اَنْتُمْ عَابِدُونَ مَٓا
اَعْبُدُ ﴿٣﴾ وَلَٓا اَنَا عَابِدٌ مَا عَبَدْتُمْ ﴿٤﴾ وَلَٓا اَنْتُمْ عَابِدُونَ مَٓا اَعْبُدُ ﴿٥﴾
لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِيَ دِينِ ﴿٦﴾

1. "De ki: "Ey kâfirler!

2. Ben sizin ibadet etmekte olduklarınıza tapmam.

3. Siz de benim ibadet ettiğime tapanlar değilsiniz.

4. Sizin ibadet ettiklerinize tapacak da değilim.

5. Siz de benim ibadet ettiğime ibadet edecek değilsiniz.

6. (Artık) sizin dininiz sizin olsun, benim dinim de benim olsun."

Tefsiri:

[*"De ki: Ey kâfirler!"* sûresinde kasti ve ameli tevhid vardır. Yüce Allah'ın: *"De ki: Ey kâfirler! Ben sizin ibadet etmekte olduklarınıza tapmam."* buyruğunda olduğu gibi. Böylelikle Allah'a ibadet eden ile ondan başkasına ibadet edenler birbirlerinden ayrılmaktadır. Her ikisi de Allah'ın her şeyin Rabbi olduğunu ikrar etmekte ise de. Allah'ın Allah'tan başkasına ibadet etmeyen ihlaslı kulları ondan başkasına ibadet edip ona ortak koşanlardan yahut da müşrik Arapların yaptığı gibi her şeyi kapsayan kadere bakarak müminlerle kâfirler arasında fark görmeyen kimseleri birbirlerinden ayırmaktadır. Bundan dolayı Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem): "Bu (sûre) şirkten bir uzaklaşıştır" buyurmuştur.][430]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Ameli ve iradi tevhid Allah'tan başkasına ibadet etmemek, ondan başkasına dua etmemek, yalnız ona tevekkül etmek, yalnız ondan korkmak, yalnız ondan ummak ve dinin tamamiyle Allah'ın olması demektir. İşte yüce Allah: *"De ki: Ey kâfirler! Ben sizin ibadet etmekte olduklarınıza tapmam. Siz de benim ibadet ettiğime tapanlar değilsiniz. Sizin ibadet ettiklerinize tapacak da değilim. Siz de benim ibadet ettiğime ibadet edecek değilsiniz. (Artık) sizin dininiz sizin olsun, benim dinim de benim olsun."* (Âyet 1-6) buyurmaktadır.][431]

430 İktizâu's-Sırâti'l-Müstakîm. II. 852.
431 es-Safdiyye. II. 228-229.

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah'ın: *"De ki: Ey kâfirler!"* buyruğunda sözkonusu edilen kasti ve ameli tevhid ile bununla alakalı olan hususlara gelince, şüphesiz bu Allah'a davetin esasını, gerçeğini ve maksadını açıkça ifade etmektedir.][432]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah'ın: *"De ki: Ey kâfirler!"* buyruğuna gelince. Bu ameli ve iradi tevhidi ihtiva eder ki bu da kasıt ve irade ile dini sadece hâlis kılmak demektir. Çoğunlukla tasavvuf meşayıhinin sözünü ettiği budur.][433]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Hatta onların şu inkârcı, münafık ve adi bir herif olan onların veziri[434] şu muhtevada bir eser telif etti: Güya Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) yahudilerle hristiyanların dinlerine razı idi, onların dinleri reddolunmuyor, dinlerinden ötürü yerilmiyor, vazgeçmeleri istenmiyor, İslâm'a dönmeleri de emrolunmuyormuş. Cahil adi herif buna da yüce Allah'ın: *"De ki: Ey kâfirler! Ben sizin ibadet etmekte olduklarınıza tapmam. Siz de benim ibadet ettiğime tapanlar değilsiniz. Sizin ibadet ettiklerinize tapacak da değilim. Siz de benim ibadet ettiğime ibadet edecek değilsiniz. (Artık) sizin dininiz sizin olsun, benim dinim de benim olsun."* (Âyet 1-6) buyruklarını da delil göstermiş ve bu âyetin onların dinlerine razı olmayı gerektirdiğini ileri sürmüş ve bu âyetin muhkem olup nesh edilmemiş olduğunu da ifade etmiştir. Bundan dolayı da pek çok iş meydana geldi.

Bilindiği üzere bu onun bilgisizliğinin bir neticesidir. Şüphesiz yüce Allah'ın: *"(Artık) sizin dininiz sizin olsun, benim dinim de benim."* buyruğu kâfirlerin dinlerinin hak olmasını da o dinlerinden razı olunmasını da gerektirmez. Bu ancak onların dinlerinden uzaklaşışa bir delildir. Bundan dolayı Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) bu sûre hakkında: "Şüphesiz ki o şirkten bir uzaklaşıştır" buyurmuştur. Nitekim bir başka âyet-i kerimede yüce Allah: *"Eğer onlar seni yalanlarlarsa de ki: Benim yaptığım bana aittir, sizin yaptığınız size aittir. Benim yaptıklarımdan siz uzaksınız, sizin yaptıklarınızdan da ben uzağım."* (Yunus, 41) buyurmaktadır. O halde yüce Allah'ın: *"(Artık) sizin dininiz sizin olsun, benim dinim de benim olsun."* (Âyet 6) buyruğu: *"Bizim amellerimiz bizim, sizin amelleriniz sizindir."* (Kasas, 55) buyruğu gibidir. Şanı yüce Allah: *"Benim yaptıklarımdan siz uzaksınız, sizin yaptıklarınızdan da ben uzağım."* (Yunus, 41) buyurmak sûretiyle bunun icab ettirdiğine ve gerektirdiğine uymaktadır.

432 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XV, 164.
433 Mecmû'u'l-Fetâvâ, X, 54.
434 İbnu'l-Alkami'yi kastediyor.

Eğer bu sûrede onlara dinlerini terk etmeleri emrinin verilmemesini gerektiren bir husus bulunduğu kabul edilecek olsa bile mütevatir naslar ve ümmetin icmaı ile İslâm dininin müşriklere ve kitap ehline kendisine iman etmelerini emrettiği bu maksatla da onlar ile cihad ettiği, onların cehennemde ebedi olarak kalacak kâfirler olduklarını haber verdiği kesin olarak bilinmektedir.][435]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[İrade ve amel bakımından tevhid ise yüce Allah'a hiçbir kimseyi ortak koşmaksızın bir ve tek olarak ibadet etmektir. Şanı yüce Allah da *"De ki: Ey kâfirler!"* ve: *"De ki: O Allah'tır, bir tektir."* (İhlas. 1) diye başlayan iki ihlas sûresini indirmiş bulunmaktadır. Bunlardan biri amelin tevhidi hakkındadır. Bundan dolayı bu sûrede: *"Ben sizin ibadet etmekte olduklarınıza tapmam."* (Âyet 2) buyurmaktadır. Bu da inşai bir fiil cümlesidir. Diğeri ise ilmin tevhidi hakkındadır ki bu da yüce Allah'ın: *"De ki: O Allah'tır. bir tektir."* (İhlas. 1) buyruğudur. Bunu ifade eden bu cümle de haber bildiren bir isim cümlesidir. Söz ise ya inşadır yahut ihbardır. İhbar/haber vermek ilme dair bir bilgidir. (Bildiğini bildirmektir). İnşa ise insanın iradesi ile ilgilidir. Bundan dolayı yüce Allah: *"Sizin ilahınız bir tek ilahtır. Ondan başka hiçbir ilah yoktur. O Rahman'dır, Rahim'dir."* (Bakara. 163) buyurmuştur.][436]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah: *"De ki: Ey kâfirler! Ben sizin ibadet etmekte olduklarınıza tapmam. Siz de benim ibadet ettiğime tapanlar değilsiniz. Sizin ibadet ettiklerinize tapacak da değilim. Siz de benim ibadet ettiğime ibadet edecek değilsiniz. (Artık) sizin dininiz sizin olsun. benim dinim de benim olsun."* (Âyet 1-6) buyurmaktadır. Bu onun dinlerinden uzaklaşışını gerektiren ama bununla birlikte onların o hallerine razı olmasını gerektirmeyen bir sözdür. Tıpkı yüce Allah'ın bir diğer âyet-i kerimedeki: *"Eğer onlar seni yalanlarlarsa de ki: "Benim yaptığım bana aittir, sizin yaptığınız size aittir. Benim yaptıklarımdan siz uzaksınız; sizin yaptıklarınızdan da ben uzağım."* (Yunus. 41) buyruğu gibidir.

İnkarcılar arasından bu onun kâfirlerin dinlerinde rıza gösterdiğini ortaya koyduğunu zanneden kimselere gelince böyle birisi insanların en yalancılarından. en kâfirlerindendir. Tıpkı yüce Allah'ın: *"Rabbin şuna hükmetti ..."* (İsra. 23) buyruğunun "kader olarak tayin etti" anlamında olduğunu ve şanı yüce Allah'ın hükme bağladığı her bir şeyin mutlaka meydana geldiğini ve aslında putlara

435 Mecmû'u'l-Fetâvâ. XXVIII. 526-527.
436 Beyânu Telbisi'l-Cehmiyye. I. 479-480.

ibadet edenlerin de Allah'tan başka kimseye ibadet etmediklerini ileri süren kimseler gibi olur. Elbetteki böyle bir kimse insanlar arasından kitapları en büyük çapta inkâr edenlerden birisidir.][437]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah'ın: *"De ki: Ey kâfirler! Ben sizin ibadet etmekte olduklarınıza tapmam. Siz de benim ibadet ettiğime tapanlar değilsiniz. Sizin ibadet ettiklerinize tapacak da değilim. Siz de benim ibadet ettiğime ibadet edecek değilsiniz. (Artık) sizin dininiz sizin olsun, benim dinim de benim olsun."* (Âyet 1-6) buyruğu da böyledir. Şüphesiz ki bu söz onun: *"Benim yaptığım bana aittir, sizin yaptığınız size aittir. Benim yaptıklarımdan siz uzaksınız, sizin yaptıklarınızdan da ben uzağım."* (Yunus. 41) buyruğu gibidir.

İşte bu onun onların yaptıklarından, onların da onun yaptıklarından uzak olmasını gerektiren bir sözdür. Çünkü bu buyruklardaki "lam" (benim ve sizin anlamındaki lafızların başlarındaki lamı kastediyor) harfi Arap dilinde özel aidiyeti ifade eder. O halde yüce Allah'ın: *"(Artık) sizin dininiz sizin olsun benim dinim de benim olsun."* buyruğu sizin dininiz sizin için özeldir, ben o dinde sizlerle ortak olmam. Benim dinim de benim için özeldir. Bu dinde siz de bana ortak olmuyorsunuz demektir. Yüce Allah'ın: *"Eğer onlar seni yalanlarlarsa de ki: "Benim yaptığım bana aittir, sizin yaptığınız size aittir. Benim yaptıklarımdan siz uzaksınız; sizin yaptıklarınızdan da ben uzağım."* (Yunus. 41) buyruğunda olduğu gibi.

Bundan dolayı Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem): *"De ki: Ey kâfirler!"* sûresi hakkında: "O şirkten bir uzaklaşıştır." buyurmaktadır. Bu âyet-i kerimede onun müşriklerin yahut kitap ehlinin dinine -bazı mülhitlerin sandığı gibi- razı olduğuna dair bir anlam yoktur. Yine hataya düşen bazı kimselerin zannettikleri gibi onlara karşı cihad etmeyi yasaklayan ve böylelikle bunu nesh edilmiş kabul eden kimselerin çıkardığı mana da yoktur. Aksine bu buyrukta onun onların dininden uzak oluşunu, kendilerinin de onun dininden uzak olduklarını, onların amellerinin ona bir zarar vermeyeceğini ve onun amelinden ötürü onların ceza görmeyeceklerini ve amelinin onlara bir faydasının olmayacağını ifade eder.

Bu ise muhkem bir husus olup herhangi bir şekilde neshi kâbil değildir. Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) kesinlikle bir göz açıp kırpacak kadar bir süre dahi müşriklerin dinlerine de kitap ehlinin dinlerine de razı olmuş değildir. Her kim onun kâfirlerin dinine rıza gösterdiğini iddia edip yüce Allah'ın: *"De ki: Ey kâfirler! Ben sizin ibadet etmekte olduklarınıza tapmam. Siz de benim ibadet*

437 Mecmû'u'l-Fetâvâ. XI. 268-269.

ettiğime tapanlar değilsiniz. Sizin ibadet ettiklerinize tapacak da değilim. Siz de benim ibadet ettiğime ibadet edecek değilsiniz. (Artık) sizin dininiz sizin olsun, benim dinim de benim olsun." (Âyet 1-6) buyruğunu da delil gösterecek olursa (o da hata etmiştir).

İşte bundan dolayı bu mülhid kişi yüce Allah'ın: *"(Artık) sizin dininiz sizin olsun, benim dinim de benim olsun."* buyruğunun kâfirlerin dinlerine razı olduğu anlamında olduğunu zannettikten sonra bir de bu âyet-i kerime nesh edilmiştir, demiştir. Böylelikle onun iddiasına göre o kâfirlerin dinlerine rıza göstermiş olur. Bu ise Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e yapılan en açık bir iftira ve onun hakkında uydurulan apaçık bir yalandır. O hiçbir zaman Allah'ın rasûlleri ile göndermiş olduğu ve kitaplarında indirdiği Allah'ın dininden başkasına razı olmamıştır. O müşrikleriyle, kitap ehli ile bütün kâfirlerin dinine asla razı olmamıştır.

Yüce Allah'ın: *"(Artık) sizin dininiz sizin olsun, benim dinim de benim olsun."* (Âyet 6) buyruğu onların dinlerine razı olduğuna delil değildir. Hatta onların kendi dinleri üzerine kalmalarına ses çıkarmadığı anlamına da gelmez. Aksine onun dinlerinden uzak olduğuna bir delildir. Bundan dolayı Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem): "Şüphesiz ki bu sûre şirkten bir uzaklaşıştır." buyurmuştur.

Bu âyetin bir benzeri yüce Allah'ın: *"Eğer onlar seni yalanlarlarsa de ki: "Benim yaptığım bana aittir, sizin yaptığınız size aittir. Benim yaptıklarımdan siz uzaksınız; sizin yaptıklarınızdan da ben uzağım."* (Yunus. 41) buyruğudur. Aynı şekilde yüce Allah'ın: *"İşte bundan dolayı sen davet et. Emrolunduğun gibi dosdoğru ol. Onların arzularına uyma ve de ki: Ben Allah'ın indirdiği bütün kitaplara iman ettim. Aranızda adalet yapmakla emrolundum. Allah bizim de Rabbimizdir, sizin de Rabbinizdir. Bizim amellerimiz bizim, sizin amelleriniz de sizindir."* (Şûrâ. 15) buyruğu da böyledir.

Yine bazı kimseler yüce Allah'ın: *"(Artık) sizin dininiz sizin olsun, benim dinim de benim olsun."* (Âyet 6) buyruğunun ben savaşmayı da emretmiyorum, onu yasaklamıyorum da. Bu hususta olumlu yahut olumsuz herhangi bir şekilde onu sözkonusu etmiyorum anlamında olduğunu da zannedebilirler. Bu sûrede bulunan şundan ibarettir: Sizin dininiz sizindir. Bu din sizin için özeldir. Ben ise ondan uzağım. Benim dinim de benimdir. Ve benim için özeldir. Siz de ondan uzaksınız.

Bu ise muhkem bir husustur. Hiçbir durumda bunun nesh edilmesine imkân yoktur. Nitekim yüce Allah İbrahim el-Halil hakkında şöyle buyurmaktadır: *"Hani İbrahim babasına ve kavmine: Muhakkak ben sizin ibadet etmekte olduğunuz şeylerden uzağım, demişti. Ancak beni yaratan müstesnâ, gerçekten O beni hidâyete kavuşturacaktır."* (Zuhruf. 26-27).

Ayrıca yüce Allah: *"Her insanın amelini kendi boynuna ayrılmayacak şekilde doladık."* (İsra. 13) buyurmaktadır. Bu ise onun yaptığı hayır ve şer türünden amelleridir. Bir başka yerde yüce Allah da: *"Herkesin kazandığı yalnız kendisine aittir. Günahkâr hiçbir nefis başkasının günahını yüklenmez."* (En'am. 164); *"(Herkesin) kazandığı (iyilik) kendisine, yaptığı (kötülük) de onun aleyhinedir."* (Bakara. 286); *"Eğer iyilik yaparsanız kendinize iyilik etmiş olursunuz. Kötülük yaparsanız da kendi (aleyhi)nize."* (İsra. 7) buyurmaktadır. Hatta yüce Allah kendi peygamberine: *"Sana uyan müminlere de kanadını indir. Sana isyan ederlerse: Muhakkak ben yaptıklarınızdan uzağım de."* (Şuarâ. 215-216) buyurmuştur. Şanı yüce Allah onun kendisine uyan müminlerden kendisine karşı gelenlerin masiyetinden uzak olduğunu ifade ettiğine göre ona baş kaldırmaları ve muhalefetleri çok daha ileri derecede olan kâfirlerin küfründen onun uzak olduğunu nasıl dile getirmez?][438]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah'ın: *"De ki: Ey kâfirler! Ben sizin ibadet etmekte olduklarınıza tapmam. Siz de benim ibadet ettiğime tapanlar değilsiniz. Sizin ibadet ettiklerinize tapacak da değilim. Siz de benim ibadet ettiğime ibadet edecek değilsiniz. (Artık) sizin done sizin olsun, benim dinim de benim olsun."* (Âyet 1-6) buyruğuna gelince, bu müşrikleri ile kitap ehli ile bütün kâfirlere söylenmesi istenen bir emirdir. Çünkü Rabbinden ona indirilenlere iman etmeyen kitap ehli de kâfirdir. Onların kâfir olduklarına dair tanıklık etmiş. onlara karşı cihad etmeyi emretmiş, onları kâfir kabul etmeyip onlara karşı cihad etmeyi gerekli görmeyenlerin de kâfir olduklarını ifade buyurmuştur. İşte yüce Allah: *"Kitap ehlinden ve müşriklerden kâfir olanlar kendilerine apaçık delil gelinceye kadar ayrılmayacaklardı."* (Beyyine. 1); *"Andolsun ki: Allah Meryemoğlu Mesihtir diyenler kâfir oldular."* (Maide. 17); *"Allah gerçekten üçün üçüncüsüdür diyenler de andolsun kâfir oldular."* (Maide. 73) ve: *"Kendilerine kitap verilmiş olanlardan Allah'a ve âhiret gününe iman etmeyen, Allah'ın ve Rasûlü'nün haram kıldığını haram saymayan ve hak dinini din olarak kabul etmeyenlerle kendi elleriyle küçülmüşler olarak cizye verinceye kadar savaşınız."* (Tevbe. 29) buyurmaktadır.

Bu gibi yerlerdeki "(من): ... den" edatı cinsin beyanı içindir. Tabiz/kısmilik ifade etmek için olması halinin aksine kendisinden sonraki cinsin tamamının içerisine kendisinden öncekiler dahil olmakla birlikte önce geçenin cinsini beyan eder. Yüce Allah'ın: *"Kitap ehlinden ve müşriklerden kâfir olanlar kendilerine*

438 el-Cevâbu's-Sahîh. III. 58-62.

apaçık delil gelinceye kadar ayrılmayacaklardı." (Beyyine. 1) buyruğunda olduğu gibi. Çünkü Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in peygamber olarak gönderilmesinden sonra "kâfirler"in kapsamına bütün müşrikler ve kitap ehli girer.

Aynı şekilde Allah'a ve ahiret gününe iman etmeyip Allah'ın ve Rasûlünün haram kıldıklarını haram tanımayan ve hak dini din olarak kabul etmeyen kimselerin kapsamına onun davetinin kendilerine ulaştığı ve ona iman etmeyen bütün kitap ehli dahildir. Yüce Allah'ın: *"Allah içinizden iman edip salih amel işleyenlere va'detti ki"* (Nûr. 55) buyruğu da böyledir. Bununla birlikte onların hepsi iman edip salih amel işleyen kimselerdir. Fakat adı geçenlerden başkaları cinsin kapsamı içerisinde kalmaz. Bir kimsenin: -Onlardan başka birisi bulunmasa dahi- burada Abdulmuttaliboğulları'ndan bir adam vardır demek de bunun gibidir.

Yüce Allah onları: *"Onlar Allah'ı bırakıp âlimlerini, râhiplerini, Meryemoğlu Mesih'i Rabbler edindiler. Halbuki onlar bir tek ilâha ibadet etmekten başkasıyla emrolunmamışlardı. Ondan başka ilâh yoktur. O, bunların ortak koştukları her şeyden münezzehtir."* (Tevbe. 31) buyruğunda olduğu gibi onları şirk koşmakla ve Allah'tan başkasına ibadet etmekle nitelendirmektedir.

Bu buyruğu ile onların Allah'tan başka rabbler edindiklerini, Mesih'i de rab edindiklerini -kendilerine bir ve tek ilaha ibadet etmekten başka bir emir verilmemiş olduğu halde- haber vermektedir. Onlar Allah'tan başkasını rabbler edinmek sûretiyle o rabblere ibadet ettiler ve böylelikle Allah'a ortak koştular. O onların ortak koşmalarından pek yüce ve münezzehtir.

Yüce Allah: *"Allah'ın, kendisine kitabı, hükmü ve peygamberliği verdiği bir beşerin kalkıp insanlara: Allah'ı bırakın da bana kul olun, demesi, olacak iş değildir. Fakat o: Başkalarına öğretmekte ve okuyup okutmakta olduğunuz kitap sayesinde Rabbânîler olun, (der). O size melekleri ve peygamberleri Rabbler edinmenizi de emretmez. Müslüman olduktan sonra size küfrü emreder mi hiç?"* (Âl-i İmran. 79-80) buyurmaktadır.

Yine yüce Allah melekleri ve nebileri rabbler edinen kimselerin de kâfir olduğunu haber vererek yüce Allah: *"Allah gerçekten üçün üçüncüsüdür, diyenler de andolsun kâfir oldular. Halbuki bir tek ilâhtan başka hiçbir ilâh yoktur. Eğer söylediklerinden vazgeçmezlerse içlerinden o kâfir olanlara andolsun ki pek acıklı bir azap dokunacaktır. Hâlâ Allah'a tevbe etmeyecek ve O'ndan mağfiret dilemeyecekler mi? Halbuki Allah günahları bağışlayandır, mağfiret edendir. Meryemoğlu Mesih bir rasûlden başka bir şey değildi. Ondan önce de rasûller*

gelip geçmiştir. Anası ise sıddîka (dosdoğru) bir kadındı. İkisi de yemek yerlerdi. Bizim, âyetleri onlara nasıl açıkladığımıza bir bak; sonra da onların nasıl döndürüldüklerine bir bak! De ki: Allah'ı bırakıp da size hiçbir fayda ve hiçbir zarar vermeye gücü yetmeyen şeye ibadet mi ediyorsunuz? Halbuki Allah, işitendir, hakkıyla bilendir." (Maide. 73-76) buyurmaktadır.

Şanı yüce Allah kendilerine herhangi bir zarar veremeyip herhangi bir fayda sağlayamayan varlıklara ibadet ettiklerinden ötürü teslise inananları azarlamış bulunmaktadır. Halbuki o her şeyi işiten ve her şeyi bilendir. Bu sebeple onlar da yüce Allah'ın: *"De ki: Ey kâfirler! Ben sizin ibadet etmekte olduklarınıza tapmam. Siz de benim ibadet ettiğime tapanlar değilsiniz."* (Âyet 1-3) buyruğunun kapsamına girmiş oldular.

Aynı şekilde onlardan başka diğer kâfirler de buyruğun kapsamına girmektedir. Özellikle de bunun kapsamına yahudiler de dahildir ve onlar başkalarına göre bunun kapsamına dahil olmaları öncelikle sözkonusudur. Çünkü yüce Allah'ın: *"Sizin ibadet etmekte olduklarınız"* buyruğu mabudun niteliklerini kapsar. Müminlerin ibadet ettikleri ilah ise Tevrat'ı, İncil'i ve Kur'ân'ı indiren Mûsâ'yı, İsâ'yı ve Muhammed'i -Allah'ın salat ve selâmları onlara- rasûl olarak gönderendir.

Bu niteliklere sahip olan ilaha ise yahudiler de hristiyanlar da ibadet etmiyor. Bu ise yüce Allah'ın: *"Onlar: Senin ilahına ve ataların İbrahim, İsmail, İshak'ın ilahına, bir tek olan ilaha ibadet edeceğiz. Biz ona teslim olmuşuzdur demişlerdi."* (Bakara. 133) buyruğu gibidir.

İşte Muhammed'in ve onun ümmetinin ibadet ettiği bu ilah müşriklerin ibadet ettikleri ilah değildir. Eğer o kendisine ibadet etmelerini hak eden ilah olsa bile onlar ona ibadete başkalarını ortak koşuyorlar ve onu kendisinin uzak olduğu vasıflarla nitelendiriyorlar. Böylelikle onlar dini yalnız ona hâlis kılmayıp onunla birlikte -ona ibadet etmeye karşı büyüklenmeseler dahi- başka ilahlara ibadet ediyorlar. Kulun fiilen ibadet ettiği ilahın durumu kesinlikle kendisine ibadeti hak eden ama bununla birlikte kendisine ibadet etmeyip aksine ortak koştuğu ya da ona ibadet etmeye karşı büyüklük tasladığı ilaha karşı olan durumu gibi değildir. İşte yüce Allah'ın hakkında: *"Ben sizin ibadet etmekte olduklarınıza tapmam"* (Âyet 2) buyurduğu zat da budur. Şirk hristiyanlarda daha ileri, büyüklenmek ise yahudilerde daha baskın bir haldedir.][439]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

439 el-Cevâbu's-Sahîh. III. 63-67.

[Yüce Allah: *"De ki: "Ey kâfirler! Ben sizin ibadet etmekte olduklarınıza tapmam. Siz de benim ibadet ettiğime tapanlar değilsiniz. Sizin ibadet ettiklerinize tapacak da değilim. Siz de benim ibadet ettiğime ibadet edecek değilsiniz. (Artık) sizin dininiz sizin olsun, benim dinim de benim olsun."* (Âyet 1-6) buyurmaktadır. Bu onun onların dininden uzak olmalarını gerektiren bir sözdür. Aynı zamanda benim dinim benimdir, sizler de benim dinimden uzaksınız. Sizin dininiz de sizindir ve ben de sizin dininizden uzağım demeyi de gerektirir.

Nitekim yüce Allah bir başka âyet-i kerimede de: *"Eğer onlar seni yalanlarlarsa de ki: "Benim yaptığım bana aittir, sizin yaptığınız size aittir. Benim yaptıklarımdan siz uzaksınız; sizin yaptıklarınızdan da ben uzağım."* (Yunus, 41) buyurmaktadır.

Yüce Allah'ın: *"Benim yaptığım bana aittir, sizin yaptığınız size aittir."* (Yunus, 41) buyruğu yüce Allah'ın: *"(Artık) sizin dininiz sizin olsun, benim dinim de benim olsun."* (Âyet 6) buyruğu gibidir. Bunu da onun muktezası ve gereği ile birlikte sözkonusu ederek: *"Benim yaptıklarımdan siz uzaksınız, sizin yaptıklarınızdan da ben uzağım."* (Yunus, 41) buyurmaktadır.

Bundan dolayı Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) bu sûre hakkında şirkten bir uzaklaşış olduğunu söylemiştir. Bu sebeple o bu sûreyi: *"De ki: O Allah'tır, bir tektir."* (İhlas, 1) buyruğu ile birlikte sabah namazının (farzdan önceki) iki rekatında tavafın iki rekatında ve başkalarında çokça okurdu. Çünkü bu iki sûrede tevhid sözkonusu edilmektedir. Bu sûrede amel ve iradenin tevhidi vardır, öbüründe ise söz ve ilim tevhidi vardır. Öbür sûrede: *"De ki: O Allah'tır, bir tektir."* (İhlas, 1) buyurarak ona yüce Allah hakkında haber mahiyetindeki bir ve Samed olduğunu söylemesini emir buyururken bu sûrede de: *"De ki: Ey kâfirler! Ben sizin ibadet etmekte olduklarınıza tapmam."* buyurarak ona kendisinin Allah'tan başka ibadet olunanlara ibadet etmeyeceğini söylemesini emretmektedir. Çünkü o ancak bir ve tek olarak Allah'a ibadet eder.

Bu mananın bir benzeri de yüce Allah'ın: *"İşte bundan dolayı sen davet et. Emrolunduğun gibi dosdoğru ol. Bunların arzularına uyma ve de ki: Ben Allah'ın indirdiği bütün kitaplara iman ettim. Aranızda adalet yapmakla emrolundum. Allah bizim de Rabbimizdir, sizin de Rabbinizdir. Bizim amellerimiz bizim, sizin amelleriniz de sizindir. Bizimle sizin aranızda artık bir delile gerek yoktur."* (Şûrâ, 15) buyruğudur. Yani bizimle sizin aranızda davalaşmaya gerek yoktur. Çünkü hüccet/delil bâtıl dahi olsa hasmın delil diye ileri sürdüğü şeydir. Bu ileri sürülen delilin hak olması "hüccet" lafzında şart değildir. Aksine eğer ileri sürülen delil hak ise ona "beyyine, burhan ve delil" isimleri verilir. Bundan dolayı yüce Allah:

"Ta ki insanların peygamberlerden sonra Allah'a karşı bir hüccetleri/bahaneleri olmasın." (Nisa. 165); *"Ta ki insanlar arasından -zulmedenlerin dışında- size karşı bir delilleri/hüccetleri kalmasın."* (Bakara. 150) buyurmaktadır. Bunlar ise müşrikler olup size karşı bâtıl bir hücceti delil diye gösteriyor ve şöyle diyorlar: O bizim kıblemize geri döndü. Fazla bir süre geçmeden bizim dinimize de dönecektir. İşte ashab-ı kiramın ve onlara güzel bir şekilde uyan tabiinin alimleri bu âyet-i kerimeyi bu şekilde tefsir etmişlerdir. Sonraki alimlerden buradaki: "(إلا): Dışında" buyruğunun "vav" anlamında olduğunu söyleyip bununla, ta ki insanların ve aralarından zulmeden kimselerin size karşı bir delilleri olmasın, anlamının kastedildiğini söyleyenlere gelince. onların bu görüşleri birçok bakımdan tutarsızlığı açıkça görülen bâtıl bir sözdür.

Ayrıca yüce Allah: *"Onun çağrısı kabul edildikten sonra Allah hakkında tartışanların delilleri rabbleri nezdinde bâtıldır. Onların üzerinde bir gazap ve onlar için çok çetin bir azap da vardır."* (Şûrâ. 16) buyurmaktadır.

Şanı yüce Allah gerçek hakkında da: *"İşte bu kavmine karşı İbrahim'e verdiğimiz hüccetimizdir. Biz kimi dilersek onu derece derece yükseltiriz."* (En'am. 83) buyurmaktadır.

Sıhhati ittifakla kabul edilmiş hadiste de Efendimiz şöyle buyurmuştur: "Sizler benim yanıma gelip davalaşıyorsunuz. Muhtemeldir ki biriniz kendi hüccetini diğerine göre daha açık ifade edebilir. Ben de (ondan) işittiklerime yakın bir şekilde onun lehine hüküm verebilirim. Her kime kardeşinin hakkı olan bir şeyi hükmedip ona verecek olursam onu almasın. Çünkü bu durumda ben ona cehennemden bir parça kesmiş olurum."[440]

Müfessirlerden bir topluluk da bu sûrenin nesh edilmiş olduğunu söylemişlerdir. Yani onlar savaşı terk etmek anlamına delalet ettiğini zannettikleri hususta nesh edilmiş. Çünkü onlar yüce Allah'ın: *"(Artık) sizin dininiz sizin, benim dinim de benim olsun."* (Âyet 6) buyruğunun savaşı terk etmeyi ihtiva ettiğini zannetmişlerdir. Bilindiği üzere Allah nebisine Mekke'de savaşmayı emretmemiştir. Ona ancak Medine'de iken savaşma emrini vermiştir. Savaş hakkında ilk nazil olan âyet-i kerime de: *"Kendileri ile savaşılanlara zulme uğradıkları için izin verildi. Allah onlara yardım etmeye elbette kadirdir."* (Hacc. 39) buyruğudur. Bununla yüce Allah onlara önce savaşmaları için izin vermiş sonra da ikinci olarak onlara savaşı farz kılarak: *"Savaş hoşunuza gitmediği halde üzerinize farz olarak yazıldı. Bazen hoşlanmadığınız bir şey sizin için hayırlı olur. Sevdiğiniz bir şey de hakkınızda şer olabilir."* (Bakara. 216) buyurdu.

440 Buhârî. III. 180; Müslim. III. 1337.

Yüce Allah onlara kendileri ile barış yapmayanlara karşı savaşmalarını farz kıldı. Kendileri ile barış yapanlara ise savaşmaları emredilmemiştir. Nitekim yüce Allah: *"Eğer onlar barışa meylederlerse sen de ona meylet ve Allah'a güvenip dayan."* (Enfal. 61) ve: *"Sizinle aralarında anlaşma bulunan bir kavme sığınanlar yahut hem sizinle, hem kendi kavimleriyle savaşmaktan göğüsleri daralarak size gelenler müstesnâdır. Allah dileseydi elbette onları üzerinize saldırtır, sizinle savaşırlardı. Şâyet onlar sizden uzak durup da sizinle savaşmazlar ve sizinle barış içinde kalmak isterlerse, artık Allah size onların aleyhine bir yol bırakmamıştır."* (Nisa. 90) buyurmaktadır.

Bundan dolayı Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) ile müşriklerden pek çoğu arasında hem mutlak/süresiz hem belirli süre ile yapılmış antlaşmalar vardı. Belirli süreli olanların süresine riâyet etmek gerekirdi. Mutlak/süresiz olanlar için bu manada bağlayıcı değildi. Aksine onların her biri bu antlaşmayı fesh edebilirdi. Allah Mekke fethini gerçekleştirip Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) de hicretin 9. yılında katıldığı gazvelerin sonuncusu olan Tebuk gazvesini de yapınca o gazvede kitap ehli ile savaşılmasını ve kendi elleriyle küçülmüş oldukları halde cizyeyi verinceye kadar savaşın devam ettirilmesini: *"Kendilerine kitap verilmiş olanlardan Allah'a ve âhiret gününe iman etmeyen, Allah'ın ve Rasûlü'nün haram kıldığını haram saymayan ve hak dinini din olarak kabul etmeyenlerle kendi elleriyle küçülmüşler olarak cizye verinceye kadar savaşınız."* (Tevbe. 29) buyruğu ile emir buyurdu.

Tebuk gazvesinden döndükten sonra Allah Berae/Tevbe Sûresi'ni indirdi ve "*onlardan. onlardan*" buyurarak münafıkların durumlarını sözkonusu etti. Bundan dolayı bu sûreye kaşife/açığa çıkaran. mübasire/alttakini ortaya çıkartarak görünmeyenin görünüp bilinmesini sağlayan ve fadıha: rezil ve rüsvay eden gibi isimlerle anılır.[441] Ona mutlak/süresiz ahitleri bozmasını ve harem bölgesinin de kâfirler için yasak kılınmasını emir buyurdu. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) de Ebu Bekir'i hacc emiri olarak gönderdi ve ona çıplak kimselerin Beyt'i tavaf etmelerini. müşriklerin de hacc etmelerini yasaklamasını emretti. Bundan dolayı hacc mevsiminde şöyle seslenilmesini emretmişti: "Bu yıldan itibaren kesinlikle hiçbir müşrik haccetmeyecektir. Beyt'i de çıplak hiçbir kimse tavaf edemeyecektir."

Daha sonra mutlak/süresiz ahitleri bulunan müşriklerin ahitlerinin bozulduğunu ilan etmek üzere arkasından Ali b. Ebu Talib'i gönderdi. Ebu Bekir de hacc

441 Zâdu'l-Mesir. III. 389. Sûre'nin diğer isimlerine de daha önce işaret edilmişti.

emiri idi. Ali ise onunla beraber olup arkasında namaz kılıyor ve onun emirlerini yerine getiriyordu. Fakat Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in onu göndermesinin sebebi Arapların şöyle bir adetlerinin olması idi: Ahitleri yapan ve bozan ancak ya kendisine itaat edilen kişi olur yahut da onun ehl-i beytinden birisi bunu yapar. Bu sebeple o eğer ehli beytinden birisini göndermeyecek olursa antlaşmaların bozulduğunu kabul etmeyeceklerinden korkmuştu. Ebu Bekir ise Medine'ye daha önce kendisine vermiş olduğu herhangi bir görevden onu almış olarak geri dönmedi. Bu hususta nakledilen rivâyetler ise yalan olduğu açıkça bilinen yalanlardandır.

Ebu Bekir'in Ali'nin üzerine emir tayin edilmesi de onun Tebuk Gazvesi'nde Ali'ye hitaben söylediği: "Harun'un Mûsâ'ya karşı durumu ne ise senin de bana karşı aynı durumda olmana razı değil misin"[442] demesinden sonra olmuştu. Nitekim bu husus ilgili yerinde genişçe açıklanmıştı. Şanı yüce Allah Berae/Tevbe Sûresi'nde: *"Müşriklerden antlaşma yaptıklarınıza Allah ve Rasûlü tarafından ilişkilerin kesildiğine dair bir uyarı (dır bu)."* (Tevbe. 1); *"Antlaşma yaptığınız müşrikler ... müstesnâdır."* buyruğundan itibaren *"O halde onların süreleri bitinceye kadar ahitlerini tamamlayın. Şüphesiz Allah sakınanları sever."* (Tevbe. 4) buyruğuna kadar bu hususu ortaya koymaktadır.

Fukahadan bir topluluk kâfirlerle ancak belli bir süreliğine antlaşma yapmanın caiz olduğunu zannetmişlerdir. Daha sonra kendi aralarında ihtilafa düşmüş, bazıları böyle bir antlaşmayı bozmak caiz olur bağlayıcı değildir demiş, bazıları da hayır bağlayıcıdır, sürenin sonuna kadar devam eder demişlerdir. Diğer taraftan Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in antlaşmayı bozması hususunda da anlaşmazlığa düşmüşlerdir. Doğrusu ise antlaşmanın süreli de süresiz de caiz olduğudur. Eğer süreli ise bağlayıcı olur ve yüce Allah'ın: *"O halde onların süreleri bitinceye kadar ahitlerini tamamlayın."* (Tevbe. 4) buyruğu dolayısı ile bozulması caiz değildir. Eğer süresiz ise o zaman bağlayıcı olmaz. Çünkü bağlayıcı akitler kesinlikle müebbed/sonsuza kadar yapılmaz. Ortaklık ve vekalet ile bundan başka akitler gibi. Bu husus ise başka bir yerde genişçe açıklanmış ve her bir görüşün kimin tarafından ileri sürüldüğü de belirtilmiştir.

Maksat şudur: Şanı yüce Allah Tevbe Sûresi'ni indirip o sûrede: *"O haram aylar çıkınca artık o müşrikleri nerede bulursanız öldürün."* (Tevbe. 5) buyurmaktadır. Bu haram aylar ise yüce Allah'ın: *"Yeryüzünde dört ay rahat rahat dolaşın."* (Tevbe, 2) diye ifade ettiği aylardır. Bunlardan maksat zülkade, zülhicce,

442 Kaynakları daha önce gösterildi.

muharrem ve recep ayları değildir. Bazıları bu aylar olduğunu söylese de bu gibi kimseler bu hususta hata etmiş ve şöyle demişlerdir:[443] *"O haram aylar çıkınca artık o müşrikleri nerede bulursanız öldürün, onları yakalayın, onları alıkoyun, onların bütün geçit yerlerini tutun. Eğer tevbe edip namaz kılar ve zekât verirlerse, yollarını serbest bırakın. Gerçekten Allah mağfiret ve rahmet edicidir."* (Tevbe. 5) Bu âyete "âyetüsseyf: kılıç âyeti" adı verlir. Yüce Allah bu âyette müşriklerle ve kitap ehli ile kendi elleri ile küçülmüş oldukları halde cizyeyi verecekleri zamana kadar savaşılmasını emir buyurmaktadır.

Bundan dolayı yüce Allah Fetih Sûresi'ndeki âyet-i kerimede: *"Yakında çetin savaşçı bir kavme karşı (savaşa) çağrılacaksınız ve onlarla savaşacaksınız. Yahut onlar (savaşsız) İslâm'a gireceklerdir."* (Fetih. 16) buyurmaktadır. Bunlar ise Rûmlar/Bizanslılar ve Farisilerdir. Bunlar Araplardan daha çetin savaşçı idi. Bunlarla savaşılması yahut müslüman olmaları kaçınılmazdı. Bunlarla savaşılacak olursa cizyeyi kendi elleriyle küçülmüş oldukları halde verinceye kadar savaşılacaktı. Bunların durumları cizyeden önceki durumdan farklı idi. Çünkü onlar kimi zaman savaşıyor kimi zaman da cizyesiz olarak antlaşma yapıyorlardı. Nitekim Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) yahudilerle ve müşriklerle cizyesiz olarak antlaşma yapmıştı. Hudeybiye senesinde ise savaşacak yahut antlaşma yapacak kimselere karşı savaşmaya çağrılmışlardı. Bundan sonra ise savaşacak yahut müslüman olacak kimseler ile savaşmaya çağrıldılar. Yüce Allah burada yahut teslim olacakları vakte kadar buyurmadı. Çünkü bu hale varıncaya kadar onlarla savaşmak gerekli değildir. Aksine kendi elleriyle küçülmüş oldukları halde cizyeyi verecek olurlarsa emrolunan şekli ile onlara karşı savaşılmış olur.

Diğer taraftan ilim adamları cizye âyetinin nüzulünden sonraki durum hakkında görüş ayrılığı içindedirler: Hem kitap ehlinden hem de kitap ehli olma ihtimali bulunanlardan alınır. başkalarından ise alınmaz. Yoksa kendileri ile antlaşma yapılması caiz olan her kâfir alınır mı? Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) cizyeyi Araplardan kabul etmedi. Çünkü onlarla cizye âyetinin nüzulünden önce savaşılmıştı. Yahut da Arap müşrikleri bundan müstesna mıdır? İşte bu hususta ilim adamlarının meşhur üç görüşü vardır. Cumhur/çoğunluk, Hint, Türk ve Arap olmayan daha başka türlü müşriklerden alınmasını caiz kabul ederler. Aynı zamanda bütün fukaha ihtiyaç duyulması yahut maslahat halinde bunlarla antlaşmayı caiz kabul ederler. Bu durumda acaba onlarla mutlak/süresiz antlaşma yapılması caiz midir yoksa antlaşma ancak süreli mi yapılır? Bu hususta iki görüş vardır. İşte bundan dolayı anlamının savaşı yasaklamak olduğu zannedilen

443 Buna dair açıklama daha önce geçti.

bir takım âyetler hakkında müfessirlerin birçoğunun bu âyetlerin kılıç âyeti ile nesh edilmiş olduğunu söyledikleri görülür. Buna göre *"De ki: Ey kâfirler"*in nesh edilmiş olduğunu söyleyenlerin dayanakları budur. Doğrusu ise bu âyet-i kerimenin gerek emir gerek yasak anlamında savaşı sözkonusu etmediğidir. Aksine bu sûrenin muhtevası kâfirlerin dininden uzak oluşu ifade etmektedir. Bu ise muhkem bir emirdir, ebediyyen nesh edilmez. Bu sûre yahut da bunun dışındaki buyruklar hakkında rasûlün bir kâfirin dinine razı olduğuna dair söylenen sözlere gelince, bunu kesinlikle İslâm alimlerinden herhangi bir kimse söylemediği gibi ne ümmetin selefinden ne öncekilerden ne sonrakilerden bunu söyleyen vardır. Bunu ancak Allah'a ve Rasûlüne iftira eden birisi söyleyebilir. Çünkü Allah İslâm'dan başka hiçbir dine razı olmamıştır. Yüce Allah'ın Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem) ile gönderdiği din de budur Allah da rasûlü de kesinlikle bu dinden başkasını hiçbir kimseden kabul etmezler. Eğer işin başında müslümana kâfirlerle cihadı emretmemiş ise bu müslümanların acizliklerinden ve sayıca az oluşlarından dolayı idi.

Bundan dolayı Akabe gecesinde ensar Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e bey'at ettikleri zaman cihad etmek hususunda ondan izin istediklerinde O: Henüz bana buna dair emir verilmedi, buyurmuştu. Daha sonra savaş farz olarak yazılınca bazıları bundan hoşlanmadı. İşte bunun için yüce Allah: *"Kendilerine: (Savaştan) ellerinizi çekin, namazı dosdoğru kılın, zekâtı veriniz, denilmiş olanlara bakmaz mısın? Şimdi onlara savaş farz kılınınca bakarsın ki içlerinden bir grup insanlardan (müşriklerden) Allah'tan korkar gibi hatta daha fazla korktular ve: Rabbimiz, üzerimize niçin savaşmayı farz kıldın? Bizi yakın bir süreye kadar geciktirmeli değil miydin? dediler. Dünya menfaatı pek azdır. Âhiret ise takva sahibi olanlar için elbette daha hayırlıdır ve size kıl kadar dahi zulmedilmez, de."* (Nisa. 77) buyurmaktadır. Bu âyet-i kerimenin genişçe açıklanacağı yer ise başka bir yerdir.][444]

Merhum İbn Kesir dedi ki:

[Ebu'l-Abbas İbn Teymiyye'nin kitaplarının birisinde desteklediği görüş şudur: Yüce Allah'ın: *"Ben sizin ibadet etmekte olduklarınıza tapmam."* buyruğu fiilin nefy edilmesini ifade eder. Çünkü bu bir fiil cümlesidir. *"Sizin ibadet ettiklerinize de tapacak değilim."* (Âyet 4)[445] Buyruğu da onun böyle bir işi büsbütün

444 es-Safdiyye. II. 315-323.

445 Elimizdeki tercümeye esas aldığımız bu derlemede bu dördüncü âyet-i kerime yerine "siz de benim ibadet ettiğime tapanlar değilsiniz" (Kafirun. 3) sehven konulmuş bulunmaktadır. Çünkü İbn Kesir'in aslında da burada kaydedilen 4. âyet-i kerime olduğu gibi bundan sonraki açıklamalar da 4. âyet-i kerimenin muhtevası ile alakalıdır. (Çeviren).

kabul etmeyeceğini bildirmektedir. Çünkü isim cümlesi ile nefy/olumsuzluk daha vurgulu ve kesindir.[446] Böylelikle o hem fiili nefy etmekte hem de böyle bir şeyi benimsemesinin kâbil olmadığını ifade etmiş olmaktadır. Bu da böyle bir şeyin gerçekleşmesinin de aynı zamanda şer'an de mümkün olmasının sözkonusu olmayacağını ifade etmektedir. Bu da aynı zamanda güzel bir görüştür. Allah en iyi bilendir.][447]

Kâfirun Sûresine Dair

Merhum Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiyye dedi ki:

["*De ki: Ey kâfirler!*" sûresindeki her iki taraftan uzaklaşışın tekrar edilişinin açıklaması hususunda çeşitli açıklamaları vardır. Yüce Allah: "*Ben sizin ibadet etmekte olduklarınıza tapmam, siz de benim ibadet ettiğime tapanlar değilsiniz.*" (Âyet 2-3) buyurduktan sonra: "*Sizin ibadet ettiklerinize tapacak da değilim. Siz de benim ibadet ettiğime ibadet edecek değilsiniz.*" buyurmaktadır. Bu husustaki açıklamaların arasında meşhur iki görüş bulunmaktadır ki bunları müfessirlerin çoğu zikretmiş bulunmaktadır. Acaba burada ifadelerin tekrarı te'kid/vurgu için mi yoksa şimdiki zamanın ve geleceğin olumsuzlanması için mi?

Ebu'l-Ferec dedi ki: Sözün tekrar edilmesi ile ilgili iki görüş vardır: Bunlardan birisine göre bu tekrar durumun pekiştirilmesi ve bu husustaki onların ümitlerinin nihai olarak kesilmesi içindir. Bu açıklamayı Ferra yapmıştır. Bizler ise Rahman Sûresi'nde bu hususu genişçe açıklamış bulunuyoruz.[448]

İbn Kuteybe dedi ki: Rahman Sûresi'ndeki tekrar te'kid/vurgu içindir. (Devamla) dedi ki: Bunlar Arapların izledikleri yollardır. Tekrar vurgu ve meseleyi iyice kavratmak içindir. Nitekim onların ihtisar yöntemleri de hafifletmek ve özlü ifade kullanmak içindir. Çünkü öğretmenin ve hatibin değişik teknikler kullanması onun böyle bir konumda tek bir teknik kullanmasından daha güzeldir. Mesela bir kimse: Allah'a andolsun bunu yapmayacağım. Bir daha Allah'a andolsun ki bunu yapmayacağım der. O bunu te'kidde bulunmak ve bu işi yapacağı ümidini ortadan kaldırmak istediği için bunu yapar. Nitekim olumsuzluk edatını zikretmemekle birlikte kastederek Allah'a yemin olsun ben bunu yapar mıyım (yapmam anlamında) ifadesini daha kısa bir ifade kullanmak istediği zaman kullanır. Ayrıca acele edilmesini isteyen bir kimse yavaş hareket eden kimseye acele et acele et. Ok atan kimseye de at at der. Şair de şöyle demiştir:

446 Arapçada "ibadet edecek değilim" anlamını verdiğimiz ibarede ibadet etmek demek olan "abede" fiilinden etken ortaç olduğundan ötürü cümle isim cümlesidir. (Çeviren).

447 İbn Kesir, IV, 597.

448 Zâdu'l-Mesîr, IX, 252.

كَمْ نِعْمَةٍ كانت لَكُمْ وَكَمْ وَكَمْ؟

"Sizin nice ve nice nimetleriniz var"

demiştir.

Bir başka şair de şöyle demektedir:

هَلْ سَأَلْتَ جُمُوعَ كِنْـدَةَ يَوْمَ وَلَّوْا أَيْنَ أينا؟

"Sen Kindeli topluluklara sordun mu

Geri dönüp gittikleri zaman nereye nereye diye?"[449]

Bazen sıfatı pekiştirmek istemekle birlikte tek kelime olduğu için onu aynen tekrar etmek hoşlarına gitmez ve bunun için o kelimede bir harf değişikliği yaparlar.[450]

İbn Kuteybe dedi ki:[451]

Şanı yüce Allah bu sûrede nimetlerini sayıp döktü, kullarına nimetlerini hatırlattı, kudretine dikkatlerini çekti. İşte bundan dolayı onlara nimetlerini iyice anlatmak ve o nimetleri itiraf etmelerini sağlamak için her iki nimet arasında ayırdedici bir kelime koydu. Bu da bir kimsenin diğerine: Sen kovulmuş iken ben seni bir yerde barındırmadım mı, bunu inkâr edebilir misin? Sen hiç haccetmemiş iken ben senin haccetmeni sağlamadım mı? Bunu inkâr edebilir misin demek gibidir.[452]

Derim ki: İbn Kuteybe dedi ki: Yüce Allah'ın: *"De ki: Ey kâfirler!"* buyruğunda sözün tekrar edilmesi zamanın tekrar edilmesi içindir. Çünkü onlar eğer bir yıl bizim senin dinini kabul etmemiz seni memnun edecekse sen de bizim dinimize bir yıl gir demeleri üzerine bu sûre nazil oldu.

Derim ki: Onun lafzın tekrar edilmesi ile ilgili sözkonusu ettiği ifadeler her ne kadar Arap olanların da olmayanların da kullandığı bir anlatım ise de hiç şüphesiz bütün ümmetler ya talep ifade eden cümlelerde, ya haber ifade eden cümlelerde sözü tekrar etmek sûreti ile te'kid yaparlar. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in şu hadisi de bu türdendir: "Allah'a yemin olsun Kureyş'in üze-

449 Beyit Ubeyd b. el-Abras'a aittir. 142.
450 Zâdu'l-Mesîr. VIII. 111.
451 Bu daha önceki ifadelerin bir devamıdır fakat ondan bir şeyleri kaydetmemiştir. Sanki: Sonra dedi ki demiş gibidir.
452 Zâdu'l-Mesîr. VIII. 112.

rine gaza düzenleyeceğim. Sonra yine Allah'a yemin olsun Kureyş'in üzerine bir gaza düzenleyeceğim. Sonra yine Allah'a yemin olsun Kureyş'in üzerine bir gaza düzenleyeceğim. Sonra da: İnşaallah dedi sonra da onların üzerine gaza düzenlemedi."[453]

Yine ondan rivâyet edildiği üzere Tebuk gazvesinde Huzeyfe önden devesini çekiyor, Ammar da arkadan devesini sürüyordu. Onküsür adam çıkarak yüzleri-ni örtmüş develerine binmiş olup Akabe'ye çıktılar. Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e suikast yapmak istemişlerdi. Huzeyfe'ye: Hızlı, hızlı dedi. Ammar'a da: Sür sür dedi.

Bu bundan da daha çoktur. Fakat Kur'ân-ı Kerim'de bu türden bir tekrar yoktur. Çünkü şüphesiz Kur'ân-ı Kerim'in kendine özgü bir durumu vardır. Ne bir beşer kelamı ona benzer ne de bir peygamber ne de bir başkasının kelamı. Her ne kadar Arapların dili ile nazil oldu ise de hiçbir kimse onun gibi ne bir sûre ne de bir sûrenin bir bölümünü ortaya koyabilir.

Kur'ân-ı Kerim'de sadece birincisinin akabinde lafzın aynı ile tekrarı yoktur. Rahman Sûresi'nde ise her bir âyetten sonra böyle bir hitabı vardır. Ama bu peşpeşe zikredilmemiştir. Bu tür birincisinden daha üstündür.

Aynı şekilde Kur'ân kıssalarında da bazılarının zannettikleri gibi bir tekrar yoktur.

"*De ki: Ey kâfirler!*" sûresinde yüce Allah'ın: "*Siz de benim ibadet ettiğime tapanlar değilsiniz*" in dışında tekrar edilen bir lafız yoktur. Fakat bu tekrar ikisi arasına bir cümle girdikten sonra yapılmıştır.

İlim adamları Rahman Sûresi'ndekini bir kimsenin iyilik yapmış olduğu ve iyiliklerini peşpeşe sürdürdüğü halde o nimetleri inkâr eden onlara karşı nan-körlük eden bir kimseye: Sen fakirken ben seni zengin etmedim mi? Bunu inkâr edebilir misin? Sen çıplak iken ben seni giydirmedim mi? Bunu inkâr edebilir misin? Sen bilinmez tanınmaz bir kişi iken senin tanınmanı sağlamadım mı? Ve buna benzer sözleri söylemesine benzer. Bu ise tekrar edilen yeminde olduğu gibi ardı arkasına yapılan tekrara göre daha iyidir.

Aynı şekilde bazılarının söyledikleri bir şey diğerine yalnızca lafızdaki deği-şiklikten dolayı atıf yapılabilir şeklindeki sözleri de böyledir. Buna örnek de:

453 Ebu Davud. 3286: Ebu Ya'la. 2675: Taberani. 11742: Beyhaki. X. 47: Tahavi. II. 379: hadis zayıftır.

وَأَلْفَى قَوْلَهَا كَذِبًا وَمَيْنًا

"Böylelikle onun sözlerinin yalan ve dolan olduğunu gördü."

Kur'ân-ı Kerim'de bu türden hiçbir anlatım yoktur. Hiçbir lafız pek bir mana ifade etmedikçe fazladan zikredilmez. İsterse o te'kidin kapsamında olsun. Yüce Allah'ın: *"Allah'tan bir rahmet sayesinde sen onlara yumuşak davrandın."* (Âl-i İmran. 159); *"Az zaman sonra elbette pişman olacaklardır."* (Mü'minun. 40); *"Ne kadar az öğüt tutuyorsunuz."* (Araf. 3) buyruklarında olduğu gibi gelen fazla lafızlarda bu fazlalıklarla birlikte mana onlar olmadan anlaşılan manadan daha ileridir. Çünkü lafzın artışı mananın artışından dolayıdır. Lafzın gücü de mananın gücü dolayısıyladır. Ötre kesreden güçlü, kesre fethadan güçlüdür. Bundan dolayı (الكره) ile (الكُرْه) lafızlarında ötre daha güçlü olduğundan ötürü (kef harfinin ötreli) olduğu kesinlikle anlaşılır. Çünkü kef harfi ötreli olarak hoşlanılmayan şey demek olur. Yüce Allah'ın: *"Savaş hoşunuza gitmediği halde üzerinize (farz) yazıldı."* (Bakara. 216) buyruğunda olduğu gibi. Kef harfi fethalı olarak da mastardır. Yüce Allah'ın: *"İsteyerek yahut istemeyerek."* (Fussilet. 11) buyruğunda olduğu gibi. Bizatihi hoşlanılmayan bir şey hoşlanmayan kimsenin hoşlanmayışından daha güçlüdür.

Aynı şekilde (الذبح) lafzında zel harfinin kesreli okunuşu ile fethalı okunuşu da böyledir. Kesreli okunuşta kesilen hayvan demek olur. Yüce Allah'ın: *"Biz de ona büyük bir kurbanlıkla fidye verdik."* (Sâffât. 107) buyruğunda olduğu gibi. Zel harfi fethalı olursa fiilin mastarı olur (kesmek. boğazlamak). Ama zel harfi kesreli, kesilen hayvanın adıdır. Bu ise kesilen bir ceset demektir. Dolayısıyla bu bizatihi fiilin kendisinden daha mükemmel bir manadır.

Ebu'l-Ferec dedi ki:[454]

İkinci görüşe göre ise *"Ben sizin ibadet etmekte olduklarınıza tapmam."* yani ben bu halimde bunu yapmam. *"Siz de"* bu halinizde *"Benim ibadet ettiğime tapanlar değilsiniz. Sizin ibadet ettiklerinize tapacak da değilim."* Bu gelecekte olmayacak. Aynı şekilde "siz de" (benim ibadet ettiğime ibadet edecek değilsiniz"). Böylelikle onların şimdiki ve gelecek zamanda ibadet etmeyeceklerini haber vermektedir. Bu ise yüce Allah'ın kendisine iman etmeyeceklerini bildirdiği muayyen kimseler hakkında idi. Nitekim biz bu açıklamayı Mukatil'den nakletmiş idik. Bu durumda buyrukta tekrar olmaz. (Devamla) dedi ki: İşte Sa'leb'in ve Zeccac'ın görüşü de budur.[455]

454 Buradan itibaren Ebu'l-Ferec'ın sözlerinin aktarılmasına tekrar devam edilmektedir. Zâdu'l-Mesîr. IX. 254.

455 Burada İbnu'l-Cevzi'nin ifadeleri sona ermektedir.

Derim ki: Bu iki görüşü bir topluluk zikretmiş bulunmaktadır. Fakat aralarından bazıları meani alimlerinin çoğunluğunun birinci görüşü kabul ettiklerini belirterek lafız Beğavi'ye ait olmak üzere şöyle demişlerdir: Ayet-i kerimenin manası: Ben sizin ibadet ettiklerinize hali hazırda ibadet etmiyorum. Aynı şekilde sizin ibadet ettiklerinize gelecekte de ibadet edecek değilim. Sizler de gelecekte benim ibadet edeceklerime ibadet etmeyeceksiniz. Bu ise şanı yüce Allah'ın ilminde iman etmeyecekleri mukadder olan kimselere bir hitaptır.

(Devamla Beğavi) dedi ki: Meani alimlerinin çoğunluğu da şöyle demişlerdir: Kur'ân-ı Kerim Arap dili ile ve onların hitaplarının mecrasına uygun olarak nazil olmuştur. Onların izledikleri yollardan birisi de te'kid ve iyice anlaşılmasını sağlamak maksadıyla tekrar etmektir. Aynı şekilde ifadeyi hafifletmek ve daha kısa/veciz kılmak üzere ihtisar da onların anlatım yollarındandır.[456]

Derim ki: Müfessirlerden ikincisini zikretmeyenler arasında Mehdevi ve İbn Atiyye de vardır.

İbn Atiyye dedi ki: Yüce Allah'ın: *"Tapmam, ibadet etmem"* buyruğu ile şimdiki zamanın da kastedilmesi ve ileride onun ibadet edebilme beklentisi de sözkonusu olduğundan ötürü yüce Allah'ın: *"Sizin ibadet ettiklerinize tapacak da değilim."* (Âyet 4) buyruğu ile. Yani hayatta kaldığım sürece ebediyyen bu olmayacaktır diye beyanı geldi. Bundan sonra da yüce Allah'ın: *"Siz de benim ibadet ettiğime ibadet edecek değilsiniz"* buyurmaktadır. İkincisi ise onların ebediyyen iman etmeyeceklerinin kesin olarak ifade edildiğini belirtmektedir. Kendileri hakkında gaybın açıldığı kimseler buna örnektir. Yine Nuh (aleyhisselâm)'a: *"Gerçek şu ki kavminden iman etmiş olanlardan başka kimse iman etmeyecektir."* (Hud. 36) buyruğu gibidir. Ama şu farkla ki. Bu buyrukta hitap muayyen kimseler hakkındadır. Nuh kavmi hakkında ise bu hüküm umumi olarak verilmişti.

(Devamla) dedi ki: İşte bir sûrede benzer lafızların tekrar edilmesinin manası budur. Bu da fesahatın pek üstün şekillerinden birisidir. Sadece bir tekrardan ibaret değildir. Aksine ileri derecedeki belagat ve te'kid ile birlikte zikrettiği hususlar da vardır. Duruma daha bir açıklık getirmek ve onlardan uzaklaşışı daha da kesin vurgulamak da sözkonusudur.[457]

Derim ki: Bu onların tekrardan ayrı fazladan bir mana için beyanda bulunmaları açısından önceki görüşe göre daha güzel bir görüştür. Fakat diğer bir bakımdan bunda da bir eksiklik vardır. O da onların bunu muayyen kimselere

456 Beğavi. IV. 505.
457 el-Muharrar el-Veciz. XVI. 375

hitap olarak kabul etmeleridir. Böylelikle onlar bu bakımdan sûrenin manasını eksiltmiş oldular. Bu ise bir yanlışlıktır. Çünkü yüce Allah'ın: *"De ki: Ey kâfirler"* hitabı bütün kâfirleredir ve o bu sûreyi o muayyen kimselerin ölümünden sonra da Medine'de okuyor ve okunmasını emrediyor, bunun şirkten bir uzaklaşış olduğunu söylüyordu. Eğer sûre sadece o muayyen kimselere olsaydı yahut da aralarından kâfir olarak ölecekleri bilinen kimselere yönelik olsaydı böyle olmayacaklarını bildiği kimselere onunla hitap etmezdi. Aynı şekilde o kastedilen kimselerin eğer onlara hitap ettiği doğru ise o sırada onların küfür üzere öleceklerini henüz bilmiyordu.

Onun bu buyrukla muayyen kimselere hitap ettiği görüşünü kendisine itimad edilen birisi söylemiş değildir. Fakat Mukatil b. Süleyman[458] bunun Ebu Cehil ve (Muhammed ve risaleti ile) alay eden kimseler hakkında inmiş olduğunu ve âyetin haklarında indiği bu kimselerden hiçkimsenin iman etmemiş olduğunu söylemiştir. Fakat Mukatil'in tek başına yaptığı nakil tıpkı el-Kelbi'nin nakli gibi hadis ehlinin ittifakı ile itimad olunmayan nakiller arasındadır.

Bundan dolayı nakil yoluyla tefsir telif edenler bu ikisinden birisinden dahi nakil zikretmezler. Ahmed b. Hanbel ve İshak b. Râhûye gibileri bir tarafa Muhammed b. Cerir, Abdurrahman b. Ebu Hatim ve Ebu Bekr b. el-Münzir gibileri dahi onlardan bir şey zikretmemişlerdir. Fakat ondan başkaları bunu mutlak olarak Kureyş hakkında diye zikretmektedir. Nitekim Abd b. Humeyd bunu Vehb b. Münebbih'den şöyle dedi diye rivâyet etmiştir: Kureyşliler Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e şöyle dedi: Bir seneliğine bizim senin dinine girmemiz senin de bir sene bizim dinimize girmen seni memnun eder mi dediler. Bunun üzerine: *"De ki: Ey kâfirler!"* sûresi sonuna kadar nazil oldu.[459]

İbn Abbas'dan rivâyete göre de Kureyşliler: Ey Muhammed! Eğer sen bizim ilahlarımıza elini sürerek istilam etsen biz de senin ilahına ibadet ederiz demesi üzerine sûre nazil oldu dediği rivâyet edilmiştir.[460]

Katade'den de şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Allah ona kâfirlere seslenmesini emretmesi üzerine o da onlara "Ey ... "diye seslendi.

İbn Ebu Hatim de Vehb b. Münebbih'den şu rivâyeti nakletmektedir: Kureyş kâfirleri dedi deyip bu rivâyeti zikretti. İkrime dedi ki: Allah bu sûre ile onu

458 Zâdu'l-Mesîr, IX, 253'de bunu Mukatil'den diye zikretmektedir.

459 ed-Durru'l-Mensur, VI, 404'de Abdürrezzak, İbnu'l-Münzir tarafından rivâyet edildiğini belirtmektedir. Bu rivâyet Abdürrezzak, II, 403 ve Taberi, XV, 331'de yer almaktadır.

460 ed-Durru'l-Mensur, VI, 404'de Abd b. Humeyd, İbnu'l-Münzir ve İbn Merdûye tarafından rivâyet edildiğini belirtmektedir.

bütün putlara tapanlardan ve bütün kâfirlerin dininden uzak tutmuştur. Katade dedi ki: Allah peygamberine müşriklerden uzaklaşmasını emretti, o da onlardan uzaklaştı.

Katade de Zürare b. Evfa'dan şu rivâyeti nakletmektedir: Buna "el-Mukaşkişe" adı verilirdi.[461] Bu kökten fiil (kaşkaşe) hastalıktan iyileşmeyi ifade eder. İşte bu sûre sahibini/onu devamlı okuyup gereğini yerine getiren kimseyi şirkten iyileştirir ve uzak tutar. İşte Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) israilin Ebu İshak'dan onun Fevre b. Nevfel'den onun babasından onun Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den diye nakledilen ve Müsned ve Tirmizi'de bilinen hadis-i şerifte Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) (Ferve'nin babası Nevfel'e): Ne diye geldin diye sorunca Nevfel: Ey Allah'ın Rasûlü! Uyuyacağım vakit söyleyeceğin bir şeyleri bana öğretesin diye geldim deyince Allah Rasûlü şöyle buyurdu: "Yatağına yanın üzerine yattığın zaman: *"De ki: Ey kâfirler!"* sûresini sonuna kadar oku ve uyu. Çünkü bu sûre şirkten bir uzaklaşış/bir ibranamedir."[462]

Bunu birden çok kişi Ebu İshak'dan diye rivâyet etmiştir. Bu hadisi bazen Müsned olarak bazen mürsel olarak rivâyet ederdi. Hadisi kendisinden Züheyr ve israil müsned olarak rivâyet etmişlerdir. Yine hadisi ondan Şu'be rivâyet etmiş olmakla birlikte "o babasından" ibaresini zikretmeyerek bunun yerine: Ebu İshak'dan o bir adamdan o Ferve b. Nevfel'den diye rivâyet etmiş ve: "O babasından" dememiştir. Tirmizi dedi ki: Züheyr'in hadisi Şu'be'nin hadisine göre doğruya daha yakın ve daha sahih görünüyor. Ondan sonra Tirmizi dedi ki: Ayrıca bu hadis başka bir yoldan da rivâyet edilmiştir. Bu hadisi Abdurrahman b. Nevfel babasından o Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den diye rivâyet ettiği gibi Abdurrahman b. Nevfel de Ferve b. Nevfel'in kardeşidir.

Derim ki: Ayrıca bu hadisi Ebu İshak'dan İsmail b. Ebu Halid rivâyet ederek şöyle demiştir: Eşca'lılardan bir adam Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e gelerek: Ey Allah'ın Rasûlü! Bana uyuyacağım vakit söyleyeceğim bir söz öğret dedi. O şöyle buyurdu: "Sen bizim süt babamız (sayılır)sın. *"De ki: Ey kâfirler!"* sûresini uyuyacağın zaman oku. Çünkü o şirkten bir uzaklaşış/bir ibranamedir."[463]

Buna göre Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) müslümanlardan birisine bu sûreyi okumasını emir buyurmuş ve bunun şirkten bir uzaklaşış/bir ibraname olduğunu haber vermiştir. Eğer hitap şirk üzere ölen kimseye yönelik olsaydı o taktirde sadece onların dininden bir uzaklaşışı ifade ederdi ve kişinin daha sonrasın-

461 ed-Durru'l-Mensur, VI, 404'de belirtildiği üzere İbn Ebu Hatim.

462 Tirmizi, 3403; Ahmed, V, 456; el-İlel, II, 224; Nesai, Amelü'l-Yevmi Ve'l-Leyle, 801; Ebu Davud, 5055; Hâkim, II, 538. Hadis sahihtir.

463 Ahmed, V, 456; hadis sahihtir.

da esen kalacağı şirkten bir uzaklaşış anlamına gelmezdi. Bilindiği üzere sûreden maksat itikadi ve ameli her türlü şirkten bir uzaklaşış/ibraname olmasıdır.

Yüce Allah'ın: *"Artık sizin dininiz sizin olsun, benim dinim de benim olsun."* buyruğu bütün kâfirlere bir hitaptır. Daha sonraları müslüman olsa dahi onun İslâm'dan önceki dini kendisinindi. Müminler de ondan beri idiler, uzak idiler. Allah önceki dininin günahlarını ondan tevbe ettiği için bağışlamış olsa dahi. Nitekim nebisine hitaben: *"Sana isyan ederlerse: Muhakkak ben yaptıklarınızdan uzağım de."* (Şuarâ. 216) buyurmaktadır. Çünkü o ashabının isyan ile yaptıkları masiyetlerinden onlardan tevbe etseler dahi uzaktır. Bu da yüce Allah'ın: *"Eğer onlar seni yalanlarlarsa de ki: Benim yaptığım bana aittir, sizin yaptığınız size aittir. Benim yaptıklarımdan siz uzaksınız, sizin yaptıklarınızdan da ben uzağım."* (Yunus. 41) buyruğu gibidir.

İbn Ebu Hatim şu rivâyeti nakletmektedir: Bize babam tahdis etti, bize Muhammed b. Mûsâ el-Haraşî tahdis etti, bize Ebu Halef Abdullah b. İsâ tahdis etti, bize Davud b. Ebu Hind, İkrime'den tahdis etti, o İbn Abbas'dan rivâyet ettiğine göre Kureyşliler Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'i çağırdılar. Ona aralarında en zengin kişi olsun diye mal vermeyi, dilediği kadın ile onu evlendirmeyi ve onu başlarına lider yapmayı teklif ettiler. Ve biz bunları sana vermeyi taahhüt ediyoruz ey Muhammed! Ama bizim ilahlarımıza sövmekten vazgeç. Onları ağzına kötülükle alma. Eğer dediğimizi yapmayacak olursan biz sana tek bir husus daha teklif ediyoruz. O senin için iyi olur, bizim için de onda bir iyilik vardır dediler. O: O dediğiniz nedir deyince şu cevabı verdiler: Sen bizim ilahlarımız lata ve uzzaya bir yıl ibadet et. Biz de senin ilahına bir yıl ibadet edelim. O: Rabbim'den bana nasıl bir emir geleceğini bekleyeyim dedi. Bunun üzerine ona Allah'tan Levh-i Mahfuzdan şu emir geldi:[464] *"De ki: Ey kâfirler!"* sûresi sonuna kadar indi ve yüce Allah ayrıca ona: *"De ki: Artık ey cahiller! Bana Allah'tan başkasına ibadet etmemi mi emredeceksiniz? Andolsun sana ve senden öncekilere vahyolundu ki: Eğer şirk koşarsan andolsun ki amelin boşa çıkar ve muhakkak zarar edenlerden olursun. Hayır! -işte bundan ötürü- yalnız Allah'a ibadet et ve şükredenlerden ol."* (Zümer. 64-66) buyruklarını indirdi.

Yüce Allah'ın: *"De ki: Artık ey cahiller! Bana Allah'tan başkasına ibadet etmemi mi emredeceksiniz."* (Zümer. 64) buyruğu Allah'tan başkasına ibadet eden herkese bir hitaptır. İsterse ondan sonra tevbe etmesi onun için takdir edilmiş olsun. Aynı şekilde her mümin de Allah'tan başkasına ibadet eden herkese bu şekilde hitap eder.

464 Taberi. XV. 331.

Hadis-i şerifteki: "Rabbimden bana gelecek emri bekleyeyim" buyruğuna gelince. bunu zalimleri en güzel bir yolla geri çevirmek maksadında olan bir kimse söyleyebilir. Böylelikle o kendisinin delilinin kendisine düşen görevin ona itaat etmekten ibaret olduğunu ve böyle bir teklifi kabul etmesinin de kendisine yasaklanmış olduğunu ortaya koymak için söylemiş olabilir. Bu sûretle Rabbinin emri gelinceye kadar cevabı geciktirir. O her ne kadar onların söyledikleri sözün yerine getirilmesinin imkânsız olduğunu bilmekle birlikte bu maksatla bu sözü söylemiş olmalıdır. Bazen bir kimsenin kızına talib olunur. O ise o kişiye kızını vermek istemez ve annesinin de buna razı olmayacağını bilmekle birlikte hele bir annesine danışayım der. Aynı şekilde sultanın vekili de hele bir sultana danışayım der.

Dolayısıyla böyle bir cevapta herhangi bir tereddüt olmadığı gibi Allah'ın kendisine bu işi mübah kılacağını düşünmesi de sözkonusu değildir. Çünkü Kureyş'ten ona ve ashabına Allah'tan başkasına ibadet etmelerini emreden ve bu uğurda onlarla savaşan. onlara çok büyük düşmanlık eden bir topluluk vardı. Sonra da bunlar tevbe ettiler. müslüman oldular ve bu sûreyi de okumayı sürdürdüler.

Nakilcilerden bazıları başkalarının tayin ettiği kimselerden başka kimseleri tayin eden kimseler vardır. Bunlardan kimisi Ebu Cehil ile bir topluluğu zikrederken kimileri Utbe b. Rabia ile birlikte bir topluluğu sözkonusu etmektedir. Kimisi Velid b. Muğire ile bir topluluğu zikrederken kimileri de şöyle demektedir: Onlar onunla birlikte bir sene Allah'a ibadet etmeyi, kendileri ile birlikte de onun bir sene Allah'a ibadet etmesini istediler. Kimileri de: Onlar ilahlarını/putlarını istilam etmesini/onlara el sürmesini istediler. Kimisi ise ortaklığı istediler demektedir. Nitekim İbn Ebu Hatim ve başkaları İbn İshak'dan şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Bana Ebu'l-Bahteri'nin azadlısı Said b. Meyna tahdis edip dedi ki: Velid b. Muğire, Âs b. Vâil, Esved b. el-Muttalib ve Umeyye b. Halef Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) ile karşılaşıp dediler ki: Haydi gel biz senin ibadet ettiğine ibadet edelim sen de bizim ibadet ettiğimize ibadet et. Biz de sen de bütün işlerimizde ortak olalım. Eğer senin getirdiğin bizim elimizde bulunanlardan daha iyi ise biz o iyilikte seninle ortak oluruz ve ondan payımıza düşeni de almış oluruz. Eğer bizim elimizde bulunan senin elinde bulunandan daha iyi ise böylelikle sen de bizim işimize ortak olmuş ve ondan payına düşeni almış olursun dediler. Bunun üzerine yüce Allah bu sûreyi indirdi.[465]

465 Zâdu'l-Mesîr. IX. 253.

Bu aynı zamanda Ubeyd b. Umeyr'den de nakledilmiştir. O nakilde bunu ona söyleyenin Utbe ve Umeyye olduğu belirtilmektedir.

Bütün bu rivâyetler aynı mana üzerinde örtüşmektedir. Bu da onların kendisinden kısmen kendi dinlerine girmesini, onların da kısmen onun dinine girmeyi istemeleri mahiyetindedir. Diğer taraftan bütün bu rivâyetler eğer sahih ise bazen ondan şu, bazen de öteki, bazen bunun kavmi bazen ötekinin kavmi bunu yapmış olur demektir.

Her türlü ihtimale göre hitap geçmişleriyle ve kıyamet gününe kadar geleceklériyle müşriklerin tamamınadır.

Yüce Allah ona kendinden başka bütün mabudlardan uzak olmasını emir buyurmuştur. İşte İbrahim el-Halil'in dini budur. O da onun dini ile gönderilmiş bir peygamberdir. Nitekim yüce Allah da: *"Hani İbrahim babasına ve kavmine: Muhakkak ben sizin ibadet etmekte olduğunuz şeylerden uzağım demişti. Ancak beni yaratan müstesna. Gerçekten O beni hidâyete kavuşturacaktır. Böylece onu kendisinden sonra gelecekler arasında kalacak bir kelime kıldı."* (Zuhruf. 26-28).

Yine İbrahim el-Halil: *"Kavmim! Ben sizin ortak koştuğunuz şeylerden tamamen uzağım demişti. Şüphesiz ki ben yüzümü hanif olarak gökleri ve yeri yaratana çevirdim ve ben müşriklerden değilim."* (En'am. 78-79): *"İbrahim'de ve onunla beraber olanlarda sizin için gerçekten uyulacak güzel bir örnek vardır. Hani onlar kavimlerine: Muhakkak bizler sizden ve Allah'tan başka ibadet ettiğiniz şeylerden uzağız. Sizi inkâr ettik. Yalnızca Allah'a iman edinceye kadar bizimle sizin aranızda düşmanlık ve kin ebediyyen başgöstermiştir demişlerdi."* (Mümtehine. 4) Peygamberine hitaben de: *"Eğer onlar seni yalanlarlarsa de ki: Benim yaptığım bana aittir. Sizin yaptığınız size aittir. Benim yaptıklarımdan siz uzaksınız. Sizin yaptıklarınızdan da ben uzağım."* (Yunus. 41) buyurmaktadır.

Böylelikle yüce Allah ona kendisini yalanlayan herkesin amelinden uzak olduğunu ortaya koymasını emir buyurmuştur. Onun bu şekildeki uzaklaşışı ise müşrikleri de kitap ehlini de kapsar.

el-Mehdevi bu görüşü zikretmekle birlikte iki görüş daha zikretmiş ve şunları söylemiştir: (el-Kâfirun: kâfirler lafzının başındaki) elif ve lam sıfat olduğu taktirde cins için ise de aslında mahut/bildik birilerine racidir. Çünkü onun lam'ı yüce Allah'ın ilminde kâfir olarak öleceği bilinen kimselere bir hitaptır. Dolayısıyla bu umumi lafız ile gelen hususi lafızlar kabilindendir.

Yüce Allah'ın bu sûrede tekrarladığı ibareler ne mana itibari ile bir tekrardır ne de lafız itibari ile. Sadece bir yer müstesna. Bu da mana ile tekrar olmayıp yalnızca lafız bakımından bir tekrardır. Buyruğun manası da şudur: "Ben" şimdiki zamanda "sizin ibadet etmekte olduklarınıza tapmam. Siz de" şimdiki zamanda "benim ibadet ettiğime tapanlar değilsiniz. Ben sizin ibadet ettiklerinize" gelecekte "tapacak değilim. Siz de" gelecekte "benim ibadet ettiğime ibadet edecek değilsiniz."

(Mehdevi devamla) dedi ki: Böylelikle yüce Allah'ın: *"tapmam/ibadet etmem"* buyruğunda lafız da mana da farklılık göstermiş olur. Bundan sonraki "ben de" lafzı da böyledir. Ama: *"Siz de benim ibadet ettiğime tapanlar değilsiniz."* (Âyet 3) ile *"Siz de benim ibadet ettiğime ibadet edecek değilsiniz."* (Âyet 5) buyrukları mana itibari ile değil sadece lafız itibari ile tekrar edilmiştir.

(Devamla) dedi ki: Birincisinin anlamının siz benim ibadet ettiğime ibadet etmiyorsunuz şeklinde, ikincisinin anlamının da: siz benim ibadet etmekte olduğuma da ibadet etmiyeceksiniz olduğu söylenmiştir. Böylelikle "ibadet ettiğin" lafzı ile geçmişte ibadet ettiği ile gelecekte ibadet ettiği ilahın aynı olduğunu ifade etmek istemiştir. Çünkü bu fiillerin biri diğerinin yerine kullanılır. Ve bu da çoğunlukla şanı yüce Allah'ın verdiği haber cümlelerde gelir. Bununla birlikte (ما) lafzının fiil ile birlikte mastar olması da mümkündür.[466] Ayetlerin anlamlarının ve takdirlerinin şöyle olduğu da söylenmiştir: "De ki: Ey kâfirler!" ben sizin ibadet ettiğiniz putlara ibadet etmem. Siz de benim ibadet ettiğim zata ibadet etmezsiniz. Çünkü sizler ona ortak koşuyorsunuz, onunla birlikte putları da ilah ediniyorsunuz. Eğer sizler ona ibadet ettiğinizi ileri sürecek olursanız siz yalancısınız. Çünkü sizler ona ortak koşarak ona ibadet ediyorsunuz. Ben ise sizin gibi ibadet etmem. Yani sizin ibadetiniz gibi ibadet etmiyorum. Bu durumda ikincisinde mastar anlamındadır.

Aynı şekilde yüce Allah'ın: *"Siz de benim ibadet ettiğime tapanlar değilsiniz."* (Âyet 3) buyruğu da böyledir. İkincisinde (beşinci âyette) de yine mastar olur ve manası da şudur: Sizler tevhidin kendisi olan benim ibadetim gibi ibadet etmiyorsunuz.

Derim ki: Üçüncü görüş ise ikinci görüş ile aynı manadadır. Fakat yüce Allah'ın: *"Siz de benim ibadet ettiğime tapanlar değilsiniz."* (Âyet 3) ve: *"Siz de benim ibadet ettiğime ibadet edecek değilsiniz."* (Âyet 5) buyruklarına (iki âyette lafız aynı olmakla birlikte) iki mana vermiştir. Bunlardan birisi ibadet ettiğime, diğeri ise ibadet etmeme, ibadet edişime anlamını vermektedir. Böylelikle onlara

466 Bu durumda mana sizin yapmakta olduğunuz ibadeti ben yapmam demek olur. (çeviren).

söylediği: *"Ben sizin ibadet etmekte olduklarınıza tapmam."* (Âyet 2) ile: *"Sizin ibadet ettiklerinize tapacak da değilim."* (Âyet 4) buyrukları arasında mutabakat olması içindir.

O, onların geçmişte ve şimdiki zamanda ibadet ettikleri varlıklara şimdiki zamanda ve gelecekte ibadet etmekten uzak olduğunu ifade ettiği gibi aynı şekilde onların da şimdiki zamanda ve gelecekte kendisinin ibadet ettiği ilaha onların ibadet etmekten uzak olduklarını ifade etmektedir. Fakat onlar ile ilgili ibare mazi lafzı ile gelmiştir. Bu kanaatte olanlar derler ki: Şanı yüce Allah'ın onun hakkında "ibadet etmedim" buyurmamış olması onun geçmişte ibadet ettiği ilahın gelecekte de ibadet edeceği ilahın kendisi olduğunu hissettirmek içindir.

Derim ki: Bu görüşün sahipleri daha önce geçtiği gibi "mutabakat[467]"ın bulunduğunu kastetmektedirler. Fakat yüce Allah'ın: *"İbadet etmekte olduklarınıza"* buyruğu ile kastedilen "ibadet ettiğime" buyruğu ile -iki yerden birisinde- kastedilen gibi -mazideki durum- kastedilecek olursa onların bu zikrettiklerine göre ifadenin takdiri şu manada olur: Sizin geçmişte ibadet ettiklerinize ben gelecekte de ibadet etmem. Böylelikle o onların geçmişte ibadet ettiklerine gelecekte ibadet etmeyeceğini ifade ederken gelecekte onların ibadet edecekleri mabuda ibadeti reddetmemiştir. Aynı şekilde yüce Allah'ın: *"Siz de benim ibadet ettiğime tapanlar değilsiniz."* (Âyet 3) buyruğu hakkında bu geçmişte anlamındadır denilmesi halinde de durum böyledir. İster şimdiki zamanda ibadet ettikleri, ister gelecekte ibadet edecekleri kastedilmiş olsun onların geçmişte ibadet ettiklerine ibadet etmeyi reddetmektedir. Ama bu âyetin manasına göre eksikliktir. Hem o nasıl olur da sadece geçmişte ibadet ettiklerine gelecekte ibadet etmekten uzak olduğunu, aynı şekilde onların da bu durumda olduklarını söyleyebilir ki?

Denilse ki: Gelecekte küfürden dönmek sûretiyle Allah'a ibadet edebilirler. Ama o hem şimdiki zamanda hem de gelecekte onların ibadet ettiklerine ibadet etmez. Şöyle denilir: Bu durumda bu gibi kimselere sizler benim geçmişte ibadet ettiğime gelecekte ibadet edecek değilsiniz denilmez. Aksine onlar küfürden dönmeleri halinde gelecekte kendisinin geçmişte de ibadet ettiği Rabbine ibadet edebilirler.

Denilse ki: Böyle diyenlerin görüşü ikinci görüştür. Yani ben sizin şimdiki zamanda ibadet ettiklerinize şimdiki zamanda ibadet etmeyeceğim gibi gelecekte ibadet edeceklerinize de gelecekte ibadet etmeyeceğim.

467 Tıbâk/mutabakat: İfadelerde zıt anlamları bir arada zikretmektir. Çeşitli şekilleri bulunmaktadır. Daha geniş bilgi için belagate dair eserlere bakılmalıdır. (Çeviren)

Şöyle denilir: Ama âyetin lafzı: "Sizin ibadet ettiklerinize tapacak da değilim" şeklinde olup âyetin lafzı "(وَلَا أَنَا عَابِدٌ مَا تَعْبُدُونَ): Ben sizin ibadet etmekte olduklarınıza ibadet ediyor değilim" şeklinde değildir. Buna göre yüce Allah'ın: *"İbadet ettikleriniz"* ile eğer bunların kastettikleri anlamda geçmiş zaman kastedilecek olursa mana bozulur. Eğer bununla gelecek kastedilecek olursa onların sözünü ettikleri muzari/şimdiki ve gelecek zamanı ifade eden fiil yüce Allah'ın: *"Siz de benim ibadet ettiğime tapanlar değilsiniz."* buyruğundaki mazi/geçmiş zaman anlamındadır şeklindeki iddiaları bâtıl olur. Çünkü burada mazi muzari manasınadır. Eğer muzari ona mutabık ise geriye maziye nakledilmemiş muzari olarak kalır. Bu durumda da maksadın aksini ifade eder.

Onun sözünü ettiği dördüncü görüş olan (ما)'ı diğerinde değil de ikinci cümlede mastar için kabul etmeye gelince. Yine buyruklarda ikisi arasında bir fark olduğuna delil olacak herhangi bir söz bulunmamaktadır. Eğer bütün cümlelerde mastar anlamını verdiği kabul edilecek olsa bu doğruya daha yakın olur. Bununla birlikte mastar anlamını veren bu edatın ifade ettiği mana yine de (مَا) buyruğu ile hâsıl olmaktadır. Çünkü yüce Allah "(وَلَا أَنْتُمْ عَابِدُونَ مَنْ أَعْبُدُ): Ve siz benim ibadet ettiğim zata ibadet etmiyorsunuz" buyurmayıp aksine (ما أَعْبُدُ أَعْبُدُ) ibadet ettiğime buyurmuştur. (ما أَعْبُدُ): Şey aslında sıfata delalet eder. Oysa (مَنْ): kim, zat ise böyle değildir. O muayyen kişiye delalet eder. Yüce Allah'ın: *"(فَانْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ): Size helal olan kadınlardan ... nikahlayın"* (Nisa. 3). Yani helal olan demektir. Yine (وَالسَّمَاءِ وَمَا بَنَاهَا): *"Semaya ve onu bina edene"* (Şems. 5) buyruğu da onu bina eden zat demektir. Bunun bir benzeri de yüce Allah'ın: *"(إِذْ قَالَ لِبَنِيهِ مَا تَعْبُدُونَ مِنْ بَعْدِي قَالُوا نَعْبُدُ إِلَٰهَكَ وَإِلَٰهَ آبَائِكَ): Hani o oğullarına benden sonra neye (kime) ibadet edeceksiniz dediği zaman onlar: Senin ilahına ve atalarının ilahına ibadet edeceğiz demişlerdi."* (Bakara. 133) buyruğu gibi. Burada "(مَنْ تَعْبُدُونَ مِنْ بَعْدِي): Benden sonra kime ibadet edeceksiniz" dememiştir.

Bu da yüce Allah'ın: *"Siz de benim ibadet ettiğime tapanlar değilsiniz."* (Âyet 3) buyruğunun benzeri hatta aynısıdır. Çünkü mana: Ben sizin mabudunuza ibadet etmediğim gibi siz de benim mabuduma ibadet etmiyorsunuz demektir.

Buna göre yüce Allah'ın: "*Siz de benim ibadet ettiğime tapanlar değilsiniz.*" (Âyet 3) buyruğu onların şirklerini ve bu yaptıklarının Allah'a bir ibadet olmadığını ifade etmektedir. Çünkü şanı yüce Allah ancak sırf kendisi için ihlasla yapılan ameli kabul eder. Ona ortak koşacak olurlarsa ona dua edip onun için namaz kılsalar dahi ona ibadet etmiş olmazlar.

Aynı şekilde onun ibadet ettiğine de ibadet etmiş olmazlar. Çünkü o tek başına ve özel olarak mabud olmak ile nitelendirilmiştir. Hatta bu yalnızca ona

ibadeti dahi ihtiva eder, aynı zamanda sahip olduğu isim ve sıfatları ile haber verdiği Rabbi de anlatır. Onun Rabbinden vermiş olduğu haberlerin bir kısmını dahi yalanlayan bir kimse her bakımdan onun ibadet ettiği mabuda ibadet etmiş olmaz.

Aynı şekilde ibadetler hususunda şeriatler türlü türlü olabilir. Fakat ibadet öbür ibadetin aynısı olmasa bile mabud bir ve tektir. Bu gibi kimselerden ise uzaklaşılmaz. Çünkü her kim Allah'a dini yalnız ona hâlis kılıp ibadet edecek olursa o her zaman için müslümandır. Fakat ona ibadet ancak onun meşru kıldığı sûrette yapılır. Eğer: Ben sizin ibadetinizi yapmam, siz de benim ibadetimi yapmazsınız diyecek olursa bunun kapsamına şekli kendisinin ibadet şekline uymayan her türlü ibadetten uzak oluşun kapsamına girdiği zannedilebilir. Halbuki uzaklaşış ancak mabuddan ve ona yapılan ibadettendir.

Kur'ân'ın Öngördüğü İbadet

Bu husus açıklık kazandığına göre deriz ki: Kur'ân hakim/hikmeti sonsuz hamid/her türlü hamde ve övgüye layık olanın indirdiği bir kitaptır. O âyetleri muhkem kılınmış sonra da geniş geniş açıklanmış bir kitaptır.

Âdemoğullarından ilmi yahut hikmeti yahut hitabeti yahut şairliği yahut da telif ettiği eserleri bulunan bir adam bunları ortaya koyarken kullandığı lafızları pek güzel seçse ve bu şekilde farklı bir şey ortaya koysa onun bu işi yapmaktan bir hikmetli maksadının olduğunu biliriz. Ayrıca bu kimsenin anlam bir olmakla birlikte farklı lafızlar kullanmasının boşuna olmadığını da biliriz. Peki ya âlemlerin Rabbinin ve ahkemül hakiminin kelamı nasıl olsun? Özellikle yüce Allah onun hakkında: *"De ki: Andolsun bu Kur'ân'ın bir benzerini getirmek için insanlar ve cinler bir araya toplansalar, birbirine yardımcı olsalar dahi yine benzerini getiremezler."* (İsra. 88) buyurmuştur.

Deriz ki: Muzari fiil dilde mazi dışında sürekli/geniş zamanı ifade eder ve şimdiki zamanı ve geleceği kapsar. Nitekim Sibeveyh şöyle demiştir: Onlar geçmiş zaman için ve bitmeyen sürekli zaman için fiil ortaya koydular. Fakat (aynı fiil) hem mazi hem muzari manasına gelmediği ve emir fiil olmadığı için muzari kesintiye uğramayan daimi zaman için ayrıldı. Bu fiil şimdiki zamanı ve geleceği de ihtiva eder.

Buna göre: *"Tapmam, ibadet etmem"* buyruğu onun şimdiki zamanda ve gelecek zamanda onların mabudlarına ibadet etmeyeceğini ihtiva eder. "Sizin ibadet etmekte olduklarınız" buyruğu da şimdiki zamanda ve gelecekte ibadet ettikleri şeyleri ifade eder. İkisi de muzaridir.

İkinci cümlede ise kendisi hakkında: *"Sizin ibadet ettiklerinize tapacak da değilim"* buyurmakta ve "(لا أَعْبُدُ): İbadet etmiyorum, etmem" demeyip bunun yerine "(وَلَا أَنَا عَابِدٌ): ibadet edici değilim demiş" diğer taraftan "(مَا تَعْبُدُونَ): İbadet etmekte olduğunuz şey" demeyip bunun yerine "(مَا عَبَدْتُمْ): İbadet ettiklerinize" demiştir. Bu durumda lafız hem onun fiili hem onların fiili hakkında birinci cümledeki lafızdan farklıdır.

Bu ikinci cümledeki olumsuz ifade birincisindeki olumsuz ifadeden daha geneldir. Çünkü yüce Allah: *"Sizin ibadet ettiklerinize tapacak değilim"* buyruğunda (onlar hakkında) mazi kipini kullanmaktadır. Böylelikle bu lafız onların geçmiş zamanda ibadet ettikleri varlıkları ifade eder. Çünkü müşrikler türlü türlü ilahlara ibadet ederler. Her zaman için onların ibadet ettikleri varlık bir diğer zamandaki ibadet ettikleri varlığın kendisi değildir. Ayrıca her bir taifenin de diğerinden farklı bir mabudu vardır.

Buna göre yüce Allah'ın: *"Sizin ibadet ettiklerinize tapacak da değilim"* buyruğu geçmiş zamanların tümünde ibadet ettikleri her bir varlıktan bir uzaklaşıştır. Nitekim önce de onların şimdiki zamanda ve gelecekte ibadet ettiklerinden bir uzaklaşış idi. Böylelikle her iki cümle müşriklerin ve kâfirlerin geçmiş, şimdiki zaman ve gelecekteki bütün mabutlarından uzaklaşmayı ihtiva etmektedir. Bu durumda ilk olarak "ben sizin ibadet etmekte olduklarınıza tapmam" buyruğu bütün bunları ifade etmez.

Yüce Allah'ın: *"(وَلَا أَنَا عَابِدٌ): Ben de tapıcı değilim"* buyruğu fiil gibi amel etmiş ismu fail/etken ortaç olup muzaf değildir. Böylelikle bu şimdiki zamanı ve aynı zamanda geleceği kapsar. Fakat bir isim cümlesidir. Fiilden sonrasında nefy/olumsuz ifadede fazla bir anlam da bulunur. Şöyle demek gibi: Ben bunu yapmam ve bunu yapıcı değilim. Aynı şekilde: "O bunu ebediyyen yapıcı değildir" ifadesi "o bunu ebediyyen yapmaz" ifadesinden daha beliğdir. Çünkü burada şahsın kendisinden böyle bir fiilin ortaya çıkmayacağı ifade edilmektedir. Bu yönüyle de: "Bunu yapmaz, yapmayacak" sözünden farklıdır. Çünkü bu ifade o kişi tarafından yapılmasının mümkün ve caiz olmadığını ifade etmemektedir. Bunun için elverişli olmayacağına ve ona yakışmayacağına da delalet etmemektedir. Halbuki: "O bunu yapıcı değildir" ifadesi ise böyle değildir. Yüce Allah'ın: *"Üstün kılınanlar hepsi bu rızıkta eşit olmak üzere rızıklarını ellerinin altındakilere (kölelerine) geri verici değildirler/vermezler."* (Nahl, 71); *"Artık ne ben sizin için kurtarıcı olabilirim ne de siz benim için kurtarıcı olabilirsiniz."* (İbrahim, 22); *"Ben sizin yaptıklarınızdan gafil değilim."* (Bakara, 85); *"Sen körleri hidâyete erdirici de-*

ğilsin." (Neml. 81); *"Sen kabirde olanlara işittirici değilsin"* (Fatır. 22); *"Allah'ın izni olmadıkça onunla hiçkimseye zarar verebilici değillerdi."* (Bakara. 102).[468]

Bununla birlikte isim cümlesi sabitliği terk etmektir ve bunun olumsuzlanması arızi olumsuzluğu da gerektirmez denilemez. Çünkü bu cümle fiil cümlesi manasındadır. Çünkü fiilin amel ettiği gibi amel etmiştir. Fakat bununla birlikte zatın (fiili yapan şahsın) bu vasfa sahip olduğuna delil olup o zat hakkında böyle bir fiilin herhangi bir şekilde ârız olmayacağını ortaya koyar. Bu sûretle zat o fiilden tenzih edilmiş olur ve böyle bir işi kabul etmeyeceği dile getirilmiş olur. Birincisi geçmişte ve gelecekte fiilin nefy edilmesi demektir. İkincisi ise onun böyle bir şeyi geçmişte kâbil olmadığı belirtilmekle birlikte şimdiki ve gelecek zamanlarda da bunu kabul etmeyeceğini ifade eder.

Buna göre yüce Allah'ın: *"Sizin ibadet ettiklerinize tapacak da değilim"* buyruğu yani benim şahsım. zatım bunu kabul edemez ve kesinlikle sizin ibadet ettiklerinize ibadet etmesi ona uygun değildir. Eğer sizler sadece geçmişte ona ibadet etmiş iseniz bile herhangi bir zamanda kendisine ibadet ettiğiniz hangi mabud olursa olsun ben hiçbir zaman ona ibadet etmeyi kabul etmiyorum.

İşte bu cümlede sözkonusu olan onların geçmişteki ve gelecekteki ibadetlerin tamamı ile bunlardan uzak oluşu ve kabul etmeyişindeki gücü ve bütün zamanlarda bu ibadeti kabul etmeyeceği anlamı birinci cümlede olmayacak kadar ileri derecededir. Çünkü o sadece mazi dışındaki zamanda fiili olumsuzlamayı ihtiva etmektedir. Bu cümle ise isterse sadece geçmiş zamanın bir kısmında dahi olsun onların mabudu olan herhangi birisine ibadet etme imkânını ve onu kabul etmesini reddetmeyi ihtiva eder.

İfadenin takdiri şöyledir: Sizin ibadet ettiğiniz varlıklara ibadetiniz isterse geçmiş zamanın bir kısmında olsun benim ona ibadet etmeme imkân yoktur ve bu ebediyyen benim için uygun değildir.

Fakat bundan ancak şimdiki ve gelecek zamanda olanları olumsuzlamaktadır. Çünkü maksat onun şimdiki zamanda ve gelecekte uzaklaşışını dile getirmektir. İşte her müslüman bu sûreyi okumadan önce Allah'a şirk koşmuş olsa dahi bu sûreyi okumakla emrolunmuştur.

O şimdiki zamanda ve gelecekte müşriklerin hangi zamanda olursa olsun ibadet ettiklerinden uzaklaşır. Ve onların mabudlarına ibadet etmesinin imkânsız

468 Burada merhum İbn Teymiyye'nin anlatmak istediğini gözönünde bulundurarak ismu fail etken ortaç olan kelimeler özellikle onun maksadını gözönünde bulundurularak geri verici. kurtarıcı gibi meallendirilmiştir. (Çeviren).

olduğunu ortaya koyar. Böyle bir şeyin olmayacağını asla doğru olmayıp gerçekleşmeyeceğini de beyan eder. Bununla o böyle bir şeyin hem şer'an caiz olmadığını hem de meydana gelmesinin imkânsızlığını anlatmış olur. İşte böyle bir söz ancak son derece çirkin kabul edilen fiiller hakkında söylenir bir zulme yahut bir hayasızlığı işlemeye çağrılan bir kimsenin ben bu işi yapmam, ben bu işi ebediyyen yapıcı/yapacak değilim demesi gibidir. Bu da yüce Allah'ın: *"Sen de onların kıblelerine uyan/uyacak değilsin. Esasen onlar da biri diğerinin kıblesine uyan değildir/uymaz."* (Bakara, 145) buyruğu gibidir.

O halde bu buyruk aynı zamanda bir nefret ve bir tiksinti ihtiva eden bir şekilde fiilin olmayacağını ifade eder ve bu "yapmam" demekten farklıdır. Çünkü insan bir şeyi bir başka maksattan ötürü sevmekle birlikte o fiili terk edebilir. Ama: *"Ben sizin ibadet ettiklerinize ibadet edici değilim"* diyecek olursa bu onların mabudlarına ve o mabuda ibadetine buğzettiğini, ondan nefret ettiğini gösterir. İşte uzaklaşış da budur.

Bundan dolayı bu (uzaklaşış/teberri) veli edinmenin zıttı olarak kullanılır ve şöyle denilir: Filan kişiyi veli edindi, filan kişiden uzaklaştı/teberri etti. Yüce Allah'ın: *"Hani onlar kavimlerine: Muhakkak bizler sizden ve Allah'tan başka ibadet ettiğiniz şeylerden beriyiz, uzağız demişlerdi."* (Mümtehine, 4) buyruğu da bunun gibidir.

Kâfirler hakkındaki: *"Siz de benim ibadet ettiğime tapanlar değilsiniz."* buyruğuna gelince, bu daha sonraları müslüman olsalar bile tür olarak kâfirlere bir hitaptır. Bu kâfir kaldıkları sürece onlara bir hitaptır. Müslüman olmaları halinde bu hitap onları kapsamaz. Çünkü o vakit onlar kâfir değil mümindirler. Eğer münafık kimseler iseler bu durumda onlar bâtınen kâfir olup hitap yine onları kapsar.

Bu da: Ey savaşanlar, ey düşmanlık edenler, ey çarpışanlar, ey haksızlık yapanlar! demeye benzer. Bu onlara bu niteliğe sahip kaldıkları sürece yapılan bir hitaptır. Kâfir kâfir kaldığı sürece Allah'a ibadet etmez. O ister açıktan açığa bunu ortaya koysun ister bunu -yahudiler gibi- açığa vurmasın ancak şeytana ibadet eder.

Çünkü yahudiler Allah'a değil ancak şeytana ibadet ederler. Çünkü Allah'a ibadet ancak onun tespit ettiği şeriat ve emrine göre yapılabilir. Onlar Allah'a ibadet ettiklerini iddia etseler bile o değiştirilmiş olan ve yasaklanmış olan amellerden hoşlanmaz, onlardan nefret eder, onları yasaklar. Bu sebeple onlar bir ibadet değildir.

O halde Muhammed'i inkâr eden herkes kâfir kaldığı sürece Muhammed'in ibadet ettiğine ibadet etmez.

Muzari fiil ise sürekli ve kesintisiz olanı kapsar. O halde böyle bir kimse kâfir kaldığı sürece ne şimdiki zamanda ne gelecekte Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in mabuduna ibadet etmez.

Onlar hakkında: "Sizler benim ibadet ettiğime ibadet etmiyorsunuz" buyurmamaktadır. Aksine isim cümlesini zikrederek şunu beyan etmek istemiştir: Bizzat sizin murdar olan kâfir nefisleriniz Muhammed'in ilahına ibadet etmekten uzaktır. Bu nefisleriniz kâfir kaldıkları sürece ona ibadet etmeleri imkânsızdır. Çünkü herhangi bir nefis yalnızca ona Muhammed'in dili üzere emrettiği şekilde ona ibadet etmedikçe ona ibadet etmiş olmaz. Muhammed'i inkâr eden bir kimsenin ise asla yaptığı ameli Allah'a ibadet olmaz.

Onların Allah'a ibadetten uzak oldukları onların bizzat şahıslarının Allah'a ibadet etmekten uzak olmalarını gerektiren -ve yalnızca fiili olumsuzlamaktan ibaret olmayan- bir isim cümlesi olarak gelmiştir.

Ayrıca bizzat kendisi hakkında: "*Sizin ibadet ettiklerinize tapacak da değilim*" (Âyet 4) dediği gibi onlar hakkında da: "*Siz de benim ibadet ettiğime ibadet ediciler değilsiniz*" demek ihtiyacını şu iki sebepten dolayı gerek görmemiştir:

Bunlardan biri şudur: Her mümine bu sûreyi okuması emredilmiştir. Onlar arasında daha önceleri Allah'tan başka mabudu olan kimseler de vardı. Eğer: "Sizler benim ibadet ettiğime ibadet ediciler değilsiniz" demiş olsaydı onlar şöyle diyeceklerdi: Sen müşrik iken senin ibadet ettiğine biz de ibadet ediyorduk. Fakat eğer: "Sizler şimdiki zamanda benim ibadet ettiğime ibadet etmiyorsunuz" demesinden farklıdır. Yine O: "Benim kendisine ibadet ettiğime" dememiştir. Çünkü kendisi mutlak olarak bizzat ona ibadet edici olamayabilir. Ayrıca insanlardan bir kimsenin gelecekte Allah'tan başkasına ibadet edecek olması da mümkündür. Dolayısıyla onun gelecekte ibadet edecek olduğuna şimdi ibadet etmeyen bir kimse yerilmiş bir kişi değildir. Bu bakımdan bu sûre ile kendisinden başkasına hitap eden müminin durumundan farklıdır. Çünkü mümin bu sûrede Allah'tan başkasına ibadet etmediğini ifade ettiği zaman o kâfirlere: "Siz de" şu anda "Benim ibadet ettiğime tapanlar değilsiniz" der.

Kâfirler hakkında iki cümlede olumsuzluğun sözkonusu edilmesi her bir cümlenin diğerinden farklı oluşundan dolayıdır. Çünkü: "*Ben sizin ibadet etmekte olduklarınıza tapmam*" buyruğu fiili olumsuzlamaktadır. O bakımdan: "*Siz de benim ibadet ettiğime tapanlar değilsiniz.*" buyurmuştur.

Diğer taraftan olumsuz ifade bunun mümkün olmasının reddedilmesi ile ve şahsın ondan uzak olduğunun ifade edilmesi ile daha da artınca onun böyle bir şeyden hoşlanmayıp çirkin gördüğüne delil teşkil eden ifadeleri zikretti ve herhangi bir vakit bölümünde olsa bile ibadet ettikleri herhangi bir şeye ibadet etmeyeceğini ortaya koyarak: "*Siz de benim ibadet ettiğime tapanlar değilsiniz.*" (Âyet 3) buyurmaktadır. Aksine sizler benim ibadet ettiğime ibadetten uzaksınız. Benim uzaklaşışımın ve benim sizin mabudunuzdan uzak ve beri oluşumun kemali ile ibadetimde Allah'a ona ortak koşmaksızın bir ve tek olarak yakın oluşumun kemalinde sizin bu ibadette herhangi bir payınızın olması sözkonusu olamaz. Aksine sizler bu durumda iken de ne birinci durumda ne ikincisinde ibadet ettiğime ibadet etmiyorsunuz.

Eğer onların Allah'a ibadetten uzak olduklarını ifade etmek için yalnızca birinci cümle ile yetinmiş olsaydı onların bu ikinci durumda da ona ibadetten uzak oldukları ifade edilmiş olmazdı. Böylelikle onların özel ve birinci uzaklaşış zamanında mabudundan onların uzak olduklarını da belirtti. İkinci durumda da genel ve kesin uzaklaşışlarını da ortaya koymuş oldu.

Her iki durumda da onların durumları farklı değildir. Aksine onlar bu ikisinde de onun ibadet ettiğine ibadet etmezler. Dolayısıyla ibarenin değiştirilmesinin bir faydası olmaz. Ama onun hakkında ve müminler hakkında ibare her iki mananın değişikliğinden ötürü değişik gelmiştir.

İnsan ise yakînini, ihlasını, tevhidini şirkten ve şirk ehlinden uzaklaşışını, onların taptıklarına ve ibadetlerine nefretini hep güçlendirir. Böylelikle bu husustaki derecesini de yükseltir. O bu durumda da kâfirlere: "Siz bu durumda da benim ibadet ettiğime ibadet etmiyorsunuz" der. Bu arada onların küfürleri kendisine olan nefretleri ister artmış olsun ister artmamış olsun fark etmez.

O halde sûreden maksat şudur: Mümin onlardan uzak oluşunu ifade eder. Ayrıca onların da kendisinden uzak olduklarını onlara haber verir. Onlardan uzak oluşunu şehadet kelimesini söyleyen kimsenin inşa ettiği gibi ortaya koyduğu inşai bir ifadedir. Bu ise artar, eksilir, güçlenir ve zayıflayabilir.

Onlara gelince kendilerine kendisinin bu durumda onlardan uzak olduğunu haber verir. Bunu söylerken onlarda olmayan bir şeyi yeniden inşa etmiş olmaz. Çünkü müminlerin onların durumuna dair hitabı onların durumu hakkında verdiği bir haberdir. Bu haber de hakkında haber verilen ile örtüşmektedir. Bu sebeple onlar hakkında haber verdiği lafızda değişiklik olmamıştır. Çünkü onlar kendisinin Allah'a ibadet ettiği zamanların hiçbirisinde onun ibadet ettiğine iba-

det etmiyorlardı. İşte haber ifade eden bu lafız -ister artırsınlar ister eksiltsinler- bütün zamanlarda onların durumları ile örtüşmektedir.

Mümin bir kimsenin onların küfürlerinde bir fazlalık inşa etmesi/meydana getirmesi caiz değildir. Çünkü bu haramdır. Aksine o onları imana davet etmekle emrolunmuştur. Aynı zamanda verdiği haberinde onların taşımakta oldukları niteliklerini eksiltmek hakkı da yoktur. Dolayısıyla onların durumlarına dair verilen haberde fiilen bulundukları hâle göre ne bir fazlalık ne de bir eksiklik olur. Bu sebeple her iki durum ile ilgili haberin lafzını değiştirmeyip tek bir lafız ile vermiştir.

Müminin kendisine gelince. o yalnızca Allah için ihlas gücünü, yalnızca ona ibadeti, onun dışındaki her mabuddan ve ona ibadet etmekten uzaklaşışı hem ondan hem ona ibadet edenlerden uzaklaşışını inşa etmekle emrolunmuştur. Yüce Allah'ın: *"Ben sizin ibadet etmekte olduklarınıza tapmam"* (Âyet 2) buyruğunun lafzı her ne kadar haber ise de bunda da diğer inşa lafızlarındaki gibi inşa manası vardır. Bir kimsenin *"Allah'tan başka hiçbir ilah yoktur"*; *"Muhakkak ben sizin ibadet etmekte olduğunuz şeylerden uzağım. Ancak beni yaratan müstesna."* (Zuhruf. 26-27) buyruğu ile *"Muhakkak ben sizin ortak koştuklarınızdan uzağım."* (En'am. 78) buyruklarında olduğu gibi. Bütün bu sözlerde kendilerine ait bir inşa manası vardır. Mümin bu sözleri kendi nefsinde şirkten uzaklaşışı daha da artıran bir şekilde inşa eder. Bu ise şirkten tıpkı hastanın hastalığından arınıp temizlendiği gibi temizleyen "mukaşkişe"dir. Şüphesiz şirk ve küfür kalbi hastalıkların en büyüğüdür. Bu sebeple mümine kalbinde daha önce bu türden kalbinde bulunmayan şirkten uzaklaşmayı gerektirecek bir sözü söylemekle emrolunmuştur. O bu sözü söyledikçe onun şirkten uzaklaşışı kalbinin de hastalıktan şifa bulması daha da artar. İsterse muhatap olan kâfirler haklarında verilen haber sebebi ile küfürlerinden başka bir şeyleri artmasın. Çünkü haber cümlesi kendisine dair haber verilenin durumu ile örtüşür. İnşa cümlesi ise daha önce olmayan bir şeyi yeniden ortaya çıkarmayı gerektirir. Bundan dolayı yüce Allah: *"De ki: Ey kâfirler! Ben sizin ibadet etmekte olduklarınıza tapmam."* (Âyet 1-2) buyurmaktadır. Yani ben bunu yapmayacağım ve bunu terki sürdüreceğim. Daha sonra da: *"Sizin ibadet ettiklerinize tapacak da değilim."* Yani ben bundan uzağım, kendimi bundan tenzih ederim. Ondan yana kendi nefsimi arındırırım. Çünkü şirk nefsi en ileri derecede kirleten bir şeydir. Nefsi en büyük çapta arındırıp temizleyen şey ise nefsin şirkten arınıp temizlenmesidir. Bu sebeple ben asla sizin herhangi bir zamanda ibadet ettiklerinize ibadet etmeyeceğim.

Sizler de bununla birlikte benim ibadet ettiklerime ibadet edecek değilsiniz. Aksine sizler de benim ibadet ettiğimden uzaksınız, ben de sizin ibadet ettiklerinizden uzağım. Ondan uzak olmakla da emrolundum. Hatta ondan uzaklaşışımın daha da artmasını istiyor ve bu uğurda da bilhassa gayret gösteriyorum.

Ben de sizler hakkında şu haberi veriyorum: Sizler benim ibadet ettiğimden uzaksınız. Ya bunu emrettiğiniz için böylesiniz yahut da ona ibadet etseniz bile ben böyle bir şeyi yalan olduğu için haber verecek değilim. Yahut da sizler ondan uzak oluşta son derece gayret gösterdiğiniz ve bu hususta aşırıya kaçtığınız için bu hususta da sizin durumlarınız farklılık arz etmektedir.

Ayrıca ben kendim için sizin (hak mabuddan) uzak oluşunuzu ortadan kaldıracak bir şeyler söylemeyi ve sizin hakkınızda da yalan ifadeler kullanmayı uygun bulmuyorum. Çünkü ben o mabudlardan uzaklaştığım taktirde sizler de onlara karşı soğuyabilirsiniz. Hatta benim onlardan uzaklaşışım aklı başında olan bir kimseyi bu uzaklaşışımın sebebi üzerinde düşünmeye iten bir sebeptir. Özellikle de öncelikle "de ki" hitabı ile muhatap alınan rasûl hakkında bu böyledir.

Şimdi aklı başında olan herkes benim şirkten ve sizin üzerinde bulunduğunuz halden uzaklaşışımın böyle yaparak sizin düşmanlığınızı ve eziyetlerinize karşı sabır gösterip bunca hoşlanılmayan hallere katlanışı seçişimin sebebi üzerinde düşünmelidir. Oysa siz bundan önce beni oldukça ta'zim ediyor, beni güvenilir olmakla nitelendiriyor, bana "el-emin" adını veriyor, beni başkasına üstün tutuyordunuz. Benim aranızdaki nesebim neseblerin en faziletlisidir. Allah'ın bana vermiş olduğu aklı, bilgiyi, üstün ahlakı, güzel maksatları gözetmeyi, adalet ve ihsana talib olmayı, benim sizden hiçbir kimse için kötülüğü istemediğimi hiçbir kimseye de bir kötülük yapmak istemediğimi de çok iyi biliyorsunuz. O halde benim sizin taptıklarınızdan uzaklaşmayı seçişim onlara ağır sözler söyleyip hakareti açıktan yapışım sizce gerekçesi olmayan ya da açıklanabilir bir tarafı olmayan boş ve anlamsız bir iş midir? Bunun üzerinde iyice düşünün.

O halde sûrede kâfirlerin hakkı arayıp bilmek için onlara yapılan bir çağrı ve onları harekete getiren bir muhteva vardır. Ve bu, bu sûredeki onlardan kemal derecesindeki uzaklaşış ile birliktedir.

Sûrenin ihtiva ettiği manalar pek çok ve pek üstün olup bunları anlatmak pek uzun sürer.

Yüce Allah'ın: *"De ki: Ey kâfirler!"* buyruğu bütün kâfirleri kapsar. O kâfirlerden Arap müşriklerinden, onlardan başka diğer müşriklerden yahudi ve hristiyan olsun, kitap ehlinin kâfirlerinden ve onların dışındaki diğer kâfir tür-

lerinden herhangi birilerinin taptıklarından hiçbirisine asla tapmaz. Çünkü O: *"Ben ibadet etmekte olduklarınıza tapmam"* (Âyet 2) buyurarak burada "(ما): Şeylere" lafzını zikredip "(مَنْ تَعْبُدُونَ): İbadet. ettiğiniz kimselere" buyurmamıştır. (ما) ise daha önce geçtiği gibi sıfata delalet eder.

el-Mehdevi ile başkasının zikrettiği şekilde yüce Allah: "(ما أَعْبُدُ) ibadet ettiğime" buyurup "(مَنْ أَعْبُدُ) ibadet ettiğim kimseye" dememesi onunla mukabil olması içindir. Çünkü *"Sizin ibadet ettiklerinize tapacak da değilim"* (Âyet 4) buyruğu ile putlar kastedilmektedir şeklindeki görüşü dilin manalarını değiştiren oldukça zayıf bir görüştür. Kur'ân-ı Kerim'in umumi ifadesini -ki bu kasti olarak kullanılmış umumi bir ifadedir- özelleştirir ve bu uzaklaşışın alakalı olduğu manayı da ortadan kaldırır.

Şüphesiz "(ما): Şey" lafzı dilde ya bilinmeyen için kullanılır yahut da bilinenin niteliğini anlatmak için kullanılır. Yüce Allah'ın: *"(فانْكحوا ما طاب): Size helal olanlardan nikahlayınız."* (Nisa. 3); *"(وما سوّاها): Ve onu düzenleyene."* (Şems. 7); *"(وما خلق الذّكر والأنثى): Erkeği de dişiyi de yaratana."* (Leyl. 3) buyruklarında olduğu gibi. Rivâyet olunan tesbihte de gök gürlemesinin işitilmesi halinde (سُبْحَانَ ما سَبَّحْتَ لَهُ): ... kendisini tesbih ve tenzih ettikleri zatı tesbih ve tenzih ederim" denilmesi gibi.[469]

Bunun benzerleri de pek çoktur.

O halde yüce Allah'ın: *"Siz de benim ibadet ettiğime tapanlar değilsiniz."* (Âyet 3) buyruğu dildeki asıl kullanıma göredir. Aynı şekilde yine yüce Allah'ın: *"Ben sizin ibadet etmekte olduklarınıza tapmam."* (Âyet 2) buyruğu da mutlak olarak kâfirlere (hepsine) bir hitaptır. Çünkü o ne meleklere ne de Allah'tan başka bunların dışında ibadet edilen herhangi bir varlığa ibadet etmez. Şâyet ilim ve akıl ehlinin ibadet ettikleri varlıkların kendileri hakkında "(مَنْ): Kimse" tabiri kullanılmış olsaydı o taktirde şirkten uzaklaşmanın Arap müşriklerinin şirki hakkında tahsis edilmesi pek büyük bir hata olurdu. Çünkü buyruk şirkin bütün çeşitlerinden bir uzaklaşıştır.

Şanı yüce Rabbimizin putların niteliği olan bilgisizlik sıfatı ile nitelenmesine gelince, bu onun hakkında asla caiz olmayan/imkânsız bir husustur. bu durumda da mukabele/mukabil benzer lafız kullanmak sahih/doğru olamaz. Aksine burada maksat rasûlün ve müminlerin mabuduna dair haber vererek onların mabudlarından uzak olduğunu. onların da kendisinin mabudundan uzak durduklarını haber vermek içindir. Yahudiler: Bizim maksadımız Allah'a ibadet etmektir deseler

469 Bunu Taberi. XXX. 218'de Ebu Amr'dan diye rivâyet etmiştir. O şöyle diyor: Ben Mekke'lileri gök gürlemesi altında şöyle derken dinleyip deyip bu tesbihi zikretmektedir.

bu sözlerinde yalancı olurlar. Kendilerinin yalancı olduklarını ister bilsinler ister bilmesinler. Nitekim hristiyanlar da biz bir ve tek olarak Allah'a ibadet ediyoruz. Bizler asla ortak koşanlar değiliz deseler bile onlar da yalan söylüyorlar. Çünkü gerçekten ona ibadet etmek isteselerdi ona emrettiği şekilde ibadet ederlerdi ki bu da nesh edilmiş ve değiştirilmiş şeriat ile değil son şeriat ile olur.

Aynı şekilde onların maksadının ona ibadet etmek olduğunu söyledikleri rabb onlara göre ne İncil'i ne Kur'ân'ı indirmiş, ne Mesih'i ne de Muhammed'i peygamber olarak göndermiş bir rabdır. Hatta onların bazılarına göre fakirdir bazılarına göre cimridir. Bazılarına göre acizdir bazılarına göre koymuş olduğu şeriati değiştirmek gücüne sahip değildir. Onların hepsine göre ise o kendisinin rasûlleri olmadığı halde onun gönderdiği elçileri olduklarını iddia eden hatta yalancı sihirbaz olan yalancı ve iftiracı kimseleri desteklemiştir. Evet o bunları gerçek dostları olan müminlere karşı onlara uyanlarla birlikte desteklemiş, onlara yardımcı olmuştur. Çünkü onlar kendi kanaatlerine göre diğer bütün insanlar arasında onun dostlarıdırlar. O halde ibadet ettikleri rabb her zaman için kendi düşmanlarına yardımcı olur. İşte onlar böyle bir rabbe ibadet ederler. Rasûl ve müminler ise yahudilerin ibadet ettikleri bu mabuda ibadet etmezler. O yahudilerin kendilerinin böyle bir hususun ona izafe edilmesinden münezzeh olduğu ve mabudları olması cihetiyle yahudilerin onu bu şekilde nitelendirmelerinden o münezzehtir. O yahudilerin mabudu değildir. Aksine onların mayalarında bulunan ve onun hiç de sıfatı olmayan. şeytanın da kendilerine süslü gösterdiği sıfatlardır. Bu sebeple onlar bu sıfatlara sahip birisine ibadet etmeyi kastederler ki bu da ancak şeytandır.

Rasûl de müminler de yahudilerin ibadet ettikleri -onların mabudları kim olursa olsun- hiçbir şeye ibadet etmezler. İşte bu da sözünü ettiğimiz açıklamanın ifade ettiği ve açıkça görülen hususlardan birisidir.

Buna göre yüce Allah'ın: *"(Artık) sizin dininiz sizin olsun, benim dinim de benim olsun."* buyruğu âyet-i kerimenin de delalet ettiği gibi bütün kâfirlere bir hitaptır. İşte bununla bunun müşriklere ve hristiyanlara bir hitap olmakla birlikte yahudileri muhatap almadığını söyleyenlerin hata ettikleri ortaya çıkmaktadır. Nitekim İbn Zeyd'in görüşü böyledir: *"(Artık) sizin dininiz sizin olsun, benim dinim de benim olsun"* buyruğu müşriklerle hristiyanlar hakkındadır. Yahudiler ise Allah'tan başkasına ibadet etmezler. Onlar ortak da koşmazlar. Ancak onlar bazı peygamberlerin Allah'tan getirdiklerini inkâr ederler. Bir de Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'i ve onun getirdiklerini inkâr etmiş olup zulüm ve haksızlıkla birçok peygamberi öldürmüşlerdir demektedir. Devamla şunları söylemektedir: Bun-

lardan sadece Buhtunnasar çıkıncaya kadar varlıkları devam eden ve Üzeyir Allah'ın oğludur deyip Allah'a evlad isnad etmekle birlikte ona ibadet etmemiş olan topluluk müstesnadır.[470] Bunlar Mesih Allah'ın oğludur deyip ona ibadet eden hristiyanların yaptıkları gibi yapmamışlardır.

Onun sözünü ettiği yahudilerin Arapların ve hristiyanların şirk koştukları gibi şirk koşmadıkları doğrudur. Fakat bununla birlikte onlar Allah'a ibadet etmiyorlar. Aksine ona ibadete karşı büyüklük taslıyor, Allah'a ibadet etmeyip şeytana ibadet ediyorlar. Yahudilerin Allah'a ibadet ettiklerini söyleyen bir kimse oldukça çirkin bir hataya düşmüş olur. Çünkü Allah'a ibadet eden herkes cennet ehlinden mutlu birisi olur ve o Allah'ın salih kullarından olur. Yüce Allah da: *"Ey Âdemoğulları, şeytana tapmayın çünkü o sizin için apaçık bir düşmandır" diye size emrimi açıklamadım mı? Ve bana ibadet edin" diye. İşte dosdoğru yol budur."* (Yâsîn, 60-61) buyurmuştur.

Buhârî ve Müslim'in sahihlerindeki rivâyete göre Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) de Muaz b. Cebel'i Yemen'e gönderdiği zaman ona şöyle demişti: "Şüphesiz ki sen kitap ehli bir kavmin yanına gidiyorsun. Onları kendisine ilk davet edeceğin şey Allah'tan başka hiçbir ilah olmadığına ve Muhammed'in de Allah'ın Rasûlü olduğuna şehadet getirmeleri olsun." Bir diğer rivâyette de: "Onları Allah'a ibadet etmeye davet et. Allah'ı bilirlerse onlara şunu şunu bildir" buyurmuştur.[471]

O halde yüce Allah Muhammed'i peygamber olarak gönderip onun risaleti bilinip tebliğ edildikten sonra Allah'tan başkasına asla ibadet olunamaz. Bundan dolayı ilim adamları Allah'tan başkasına ibadet edenlerin amellerinin boşa çıkacağı üzerinde ittifak etmişlerdir. Şâyet Allah'a ibadet etmiş olsalardı onların amelleri boşa çıkmazdı. Çünkü Allah hiçbir kimseye zulmetmez.

Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in rasûl olarak gönderilmesinden sonra Allah'a ibadet edenler ancak ona onun emrettiği şekilde ibadet eden kimselerdi. Onun emrettiği şekilde ona ibadet etmeyi terk edip hevâsına uyan kimseler ise Allah'a ibadet etmiş olmaz. O ancak şeytana ibadet eder, ancak tağuta ibadet eder. Şanı yüce Allah da yahudilerin tağuta ibadet ettiklerini, onları lanetlediğini, onlara gazap ettiğini, maymuna ve domuzlara dönüştürdüklerini onlar arasından dönüştürdüğünü ve tağuta ibadet edenlerin de onlardan olduğunu haber vermiştir.

470 Bu son ibare Abdussamed'in İbn Cerir'de yer aldığını söylediği ibareler esas alınarak tercüme edilmiştir (çeviren).

471 Kaynakları daha önce gösterildi.

Tağut ise şeytanın, putun, kahinlerin, dirhemin, dinarın ve bundan başkalarının kapsamına girdiği bir cins isimdir. Yüce Allah: *"Şu kitaptan (Tevrat'dan) kendilerine biraz pay verilenlere bakmaz mısın? Cibt'e ve tağuta inanıyorlar."* (Nisa, 51); *"Kendilerine kitap verilenlerden bir fırka sanki (gerçeği) bilmiyorlarmış gibi Allah'ın kitabını arkalarına atmışlar/ondan yüz çevirmişlerdir. (Yahudiler) şeytanların Süleyman'ın mülkü (nübüvvet ve hükümdarlığı) aleyhine uydurdukları şeye uydular. Halbuki Süleyman kâfir olmadı."* (Bakara, 101-102) buyurmaktadır.

Yahudilerin müminlere düşmanlıkları hristiyanlardan daha ileri, küfürleri de daha ağırdır. Onlar gazaba uğramış olanlardır. Bundan dolayı yahudilerin cehennemde hristiyanlardan daha aşağıda oldukları söylenmiştir. Yahudiler Mesih'e ibadet etmemiş olsalar dahi ona ve onun annesine hristiyanların küfründen daha büyük iftiralarda bulunmuşlardır. Bundan dolayı yüce Allah kıyamet gününe kadar hristiyanları onların üstünde kılmıştır.

Hristiyanlar da müşriktirler. Hem Allah'a ibadet eder hem de ona ortak koşarlar. Yahudiler ise Allah'a ibadet etmezler. Aksine onlar onun ibadetini işlemez hale sokmuşlardır. Ona ibadet etmeye karşı büyüklük taslarlar. Onlara kendi canlarının uygun bulmadığı bir şeyi getiren bir rasûlün geldiği her seferinde büyüklük tasladılar, bir kesimi yalanladılar ve bir kesimi öldürdüler. Hatta onlar kendi hevâlarına uyan şeytana ibadet eden kimselerdir.

Nebi ve müminler ise yahudilerin ibadet ettiklerine ibadet etmezler. Onlar yüce Allah'ı hak ettiği bazı sıfatlarla niteleseler bile aynı zamanda onu münezzeh olduğu hususlarla da nitelendiririrler. Üstelik onların kalplerinde yalnızca ona ibadet yoktur. Çünkü böyle bir şey ancak ona onun emrettiği şekilde ibadet edenlerin kalbinde bulunur. Sûrede yüce Allah: *"Ey müşrikler"* buyurmamaktadır ki onun sadece şirk koşanları kapsadığı söylensin. Aksine yüce Allah: *"Ey kâfirler"* buyurmaktadır. Böylelikle ister açıktan şirk koşanlar olsun isterse de şanı yüce Allah'ın hak ettiği sıfatı tanımayıp ona ibadete karşı büyüklenen bir kimse olsun fark etmez. Hak ettiği sıfatı vermemek/ta'til ise şirkten daha kötüdür. Her bir muattıl/sıfatları tanımayan kişinin de müşrik olması kaçınılmaz bir şeydir.

Hristiyanların şirk koşmaları ile birlikte pek çok ibadetleri vardır. Yahudiler ise ibadetleri en az olan ve bir ve tek Allah'a ibadet etmekten en uzak olan ümmettir. Fakat onlar bazı hallerde hristiyanların bilmedikleri hususları bilebilirler. Fakat onların ibadetleri ve ilme göre amelleri de sözkonusu değildir. Bu sebeple onlar kendilerine gazap edilenlerdir. Öbürleri/hristiyanlar ise dalalette olanlardır. Her ikisinden de Allah, Rasûlünü ve müminleri uzak tutmuştur.

Bu ümmet arasında da ilmi gereğince amel etmeksizin yahudilerin ve hristiyanların bilmediklerini bilenler vardır. Bu bakımdan aralarında da benzerlik bulunur. Süfyan b. Uyeyne'nin şu sözlerinde olduğu gibi: Alimlerimiz arasından bozulan kimseler bir bakıma yahudilere benzerler. Abidlerimiz arasından bozulanlar da bir bakıma hristiyanlara benzerler.

Hatta Ebu Hureyre şöyle demiştir: "Bu gece dün geceye ne kadar da benziyor. Sizler insanlar arasında israiloğullarına en çok benzeyenlersiniz."

Hatta sahih hadiste şöyle buyrulmuştur: "Andolsun sizden öncekilerin izledikleri yolu karış karış, arşın arşın izleyeceksiniz. Öyle ki bir keler deliğine girecek olsalar ona dahi gireceksiniz" buyurunca Ashab: Onlar yahudilerle hristiyanlar mıdır deyince O: "Ya kim olabilir" buyurdu. Bir rivâyette ise: "Farslar ve Rûmları mı kastediyorsun diye sordular: Zaten insan denilince onlardan başkası mı akla gelir" buyurdu.[472]

Yine Allah Rasûlü (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: "Yahudiler yetmiş bir fırkaya ayrıldı. Hristiyanlar da yetmiş iki fırkaya ayrıldılar. Bu ümmet ise yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır. Birisi müstesna hepsi ateştedir."[473]

Bu husus başka bir yerde genişçe açıklanmış ve orada fırka-i naciye denilen kurtuluşa eren fırkanın Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in ve ashabının üzerinde bulundukları yolun benzerini izleyen kimseler oldukları da beyan edilmiş idi.

Geçen açıklamalara açıklık getiren hususlardan birisi de yüce Allah'ın: *"Ben sizin ibadet etmekte olduklarınıza tapmam, siz de benim ibadet ettiğime tapanlar değilsiniz."* (Âyet 2-3) buyruğunun manasının mabud olduğudur. Fakat bu bir olanı da çok olanı da eril olanı da dişil olanı da kapsayan mutlak bir lafızdır. Bu sebeple bu buyruklar onların her türlü mabudlarının tamamını ifade eder.

Mabud ise ilah demektir. Bu sebeple şöyle buyurmuş gibidir: Ben de sizin ilahınıza ibadet etmem. siz de benim ilahıma ibadet etmezsiniz. Tıpkı Yakub (aleyhisselâm) kıssasında sözkonusu edildiği gibi. Yüce Allah: *"Yoksa siz ölüm Yâkûb'a gelip çattığı zaman orada hazır mıydınız? Hani o, oğullarına: Benden sonra siz neye ibadet edeceksiniz?" dediği zaman, onlar: "Senin ilâhına ve ataların İbrahim, İsmail, İshâk'ın ilâhına. bir tek olan ilâha ibadet edeceğiz. Biz O'na teslim olmuşuzdur, demişlerdi."* (Bakara. 133) buyurmaktadır. İlah ve mabud ismi aynı zamanda ibadet edene izafe edilme anlamını da ihtiva eder. O bakımdan

472 Kaynakları daha önce gösterildi.
473 Kaynakları daha önce gösterildi

burada: *"Senin ilahına ve ataların İbrahim, İsmail, İshak'ın ilahına, bir tek olan ilaha ibadet edeceğiz"* buyurmaktadır. İşte o peygamberlerin -Allah'ın salat ve selâmları onlara- ibadet edip ilah bildikleri odur.

Ona ancak onların dinleri üzere olanlar ibadet eder. Yûsuf (aleyhisselâm)'ın: *"Gerçekten ben Allah'a inanmayan ve kendileri ahireti inkâr eden bir kavmin dinini terk ettim. Atalarım İbrahim, İshak ve Yakub'un dinine uydum. Allah'a herhangi bir şeyi ortak koşmamız yapabileceğimiz bir iş değildir. Bu hem bize hem insanlara Allah'ın lütuf ve keremindendir."* (Yûsuf. 37-38) buyruğundan itibaren: *"İşte dosdoğru din budur. Fakat insanların çoğu bilmezler."* (Yûsuf. 40) buyruğuna kadar olan buyruklar bunu ortaya koymaktadır.

Böylelikle onun atalarının milletinin/dininin Allah'a ibadet etmek olduğu, bunun da İbrahim milleti olduğu açıkça görülmüş olmaktadır. Zaten yüce Allah da: *"Kendini bilmezden başka kim İbrahim'in dininden yüz çevirir."* buyruğundan itibaren: *"O halde siz ancak müslümanlar olarak can verin."* (Bakara. 130-132) buyruğuna kadar bu hususu ifade etmektedir.

Durum böyle olduğuna göre yahudiler ve hristiyanlar İbrahim'in milleti üzere değildirler. İbrahim'in milleti üzerine olmadıklarına göre onlar İbrahim'in ilahına ibadet etmiyorlar. Çünkü İbrahim'in ilahına ibadet eden onun milleti üzeredir. Yüce Allah da: *"Yahudi ve hristiyan olun ki doğru yolu bulasınız dediler. De ki: Hayır, (biz) hanif olarak İbrahim'in milletine/dinine (uyarız). O müşriklerden değildi."* (Bakara. 135) buyruğundan itibaren: *"O her şeyi işitendir, her şeyi bilendir."* (Bakara. 137) buyruğuna kadarki âyetler bunu dile getirmektedir. Yüce Allah'ın: *"De ki: Hayır (biz) hanif olarak İbrahim'in milletine/dinine (uyarız)."* buyruğu yahudilerin ve hristiyanların izlemekte oldukları yolun İbrahim'in milletine aykırı olduğunu açıkça göstermektedir.

Bu ise hiç şüphesiz Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in peygamber olarak gönderilmesinden sonra olmuştur. Çünkü İbrahim'in milletini/dinini gönderen odur. Her iki taife de onlar tarafından dinlerinde yapılan değiştirmeler sonucu bu milletin dışına çıkmışlardı. Yüce Allah da: *"Şüphesiz insanlar arasında İbrahim'e en yakın olanlar elbette ona uyanlarla şu peygamber ve iman edenlerdir."* (Âl-i İmran. 68); *"De ki: Hiç şüphesiz Rabbim beni dosdoğru bir yola, dimdik ayakta duran bir dine muvahhid olan İbrahim'in milletine/dinine iletti."* (En'am. 161); *"Sonra Biz sana: Hanif olarak İbrahim'in milletine/dinine uy diye vahyettik."* (Nahl. 123) buyurmaktadır.

"Ey Kâfirler" Hitabı ile Kastedilenler

Yüce Allah'ın: *"De ki: Ey kâfirler!"* buyruğu ile ilgili olarak acaba çoğunluğun dediği gibi tür olarak kâfirlere bir hitap mıdır yoksa bazılarının söylediği gibi kâfir olarak ölecekleri bilinen kimselere mi hitaptır şeklindeki görüş ayrılığı aslında "kâfir" ve "mümin" isimlerinin verileceği kimseler ile alakalıdır.

Bir kesim: Bu ancak iman ile kıyamete giden kimseleri kapsar demektedir. Bunlara göre "mümin" adı ancak mümin olarak ölen kimselerin adıdır. İman ettikten sonra irtidad eden kimse ise onlara göre imanlı birisi değildir.

Ebu'l-Hasan el-Eş'ari'nin ve İmam Ahmed mezhebine mensup bir kesimin ve başkalarının tercihi budur. Aynı şekilde kâfir de kâfir olarak ölen kimsedir denilir.

Bunlar der ki: Şüphesiz Allah sevgisi onun buğz etmesi, razı olması, gazap etmesi, veli edinmesi ve düşmanlık etmesi ancak vefat ile alakalıdır. Şanı yüce Allah mümin olarak öleceğini bildiği kimseyi sever. Ondan razı olur ve onu veli edinir. Bunu da kadim bir muhabbet ve kadim bir muvalat/veli ediniş ile yapar. Bunlar derler ki: Ömer kâfir durumda iken de Allah'ın velisi idi.

Bu görüş İbn Küllâb'dan ve Eş'ari ve daha başka ona tabi olanlardan bilinen bir görüştür. Fakat taifelerin çoğu bu hususta ona muhalefet ederek şöyle derler: Hayır bir kişi önceleri Allah'ın düşmanı iken sonra Allah'ın velisi/dostu olabilir. Allah önceleri ona buğz ediyorken sonraları onu sevebilir. İşte fukahanın ve genel olarak başkalarının görüşü budur. Bu aynı zamanda Mutezilenin, kerramiyenin, bütün hanefilerin, maliki, şafii ve hanbelilerin kudemasının da görüşüdür.

Kur'ân-ı Kerim de buna delildir. Yüce Allah'ın: *"De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız o halde bana uyun Allah da sizi sevsin."* (Âl-i İmran, 31); *"Ve eğer şükrederseniz sizin için buna razı olur."* (Zümer, 7); *"Şüphesiz iman edenler sonra kâfir olanlar sonra iman edenler sonra kâfir olanlar."* (Nisa, 137) buyruklarında olduğu gibi. Yüce Allah bu buyrukta imandan sonra onları kâfir olmakla, küfürden sonra iman sahibi olmakla nitelendirmekte ve kâfirlerin durumunu ve eğer küfürden vazgeçecek olurlarsa geçmişlerinin kendilerine bağışlanacağını haber vermektedir. Yine yüce Allah: *"Onlar Bizi gazaplandırınca Biz de onlardan intikam aldık."* (Zuhruf, 55) ve: *"Bu böyledir. Çünkü onlar Allah'ı gazaplandıran şeylere uydular. Onun rızasını hoş görmediler. O da bu sebepten amellerini boşa çıkardı."* (Muhammed, 28) buyurmaktadır.

Buhârî ve Müslim'in sahihlerinde yer alan şefaat hadislerinde ise peygamberlerin şöyle buyuracağı belirtilmektedir: "Şüphesiz Rabbim öyle bir gazaplan-

mış ki bundan önce böyle gazaplanmış değildir. Bundan sonra da böyle gazaplanacak değildir."[474]

İbn Abbas'dan ve başkalarından rivâyet edilen mültezem yanında hac edenlerin yaptıkları duada şu ifadeler de yer almaktadır: "Eğer benden razı olmuşsan benden razı oluşunu artır. Eğer olmamışsan şu andan itibaren benden razı ol."

Bazıları bu rivâyette "benden razı ol" kısmını hazf etmişler, bazı fukahalar da buradaki "(فمن الآن): Şu andan itibaren" buyruğunun "((المَن: Minnet etmek"ten geldiğini[475] diye zannetmişlerdir ki bu bir tashiftir. Aksine buradaki (مِنْ), ifadenin geri kalanından da anlaşıldığı gibi bir cer harfidir. Ve ibare "(وَإِلَّا فمِنْ الْآنَ فَارْضَ عَنِّي): Değilse şu andan itibaren benden razı ol" demektir.

İşte bu rızasının artışının sözkonusu olduğunu, onun sınırı belli bir zamanda razı olduğunu açıkça göstermektedir. Bunun delilleri pek çoktur ve bu hususu biz birçok yerde açıklamış bulunuyoruz.

Mabudların Mahiyeti

"De ki: Ey kâfirler! Ben sizin ibadet etmekte olduklarınıza tapmam." buyruğunda hitap (مَا) ile gelmiş olup (مَنْ) ile gelmemiş ve: *"(لَا أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ): Ben sizin ibadet etmekte olduklarınıza tapmam"* (Âyet 2) buyurarak "(لَا أَعْبُدُ مَنْ تَعْبُدُونَ): İbadet ettiğiniz kimselere tapmam" buyurmamıştır. Çünkü (مَنْ) lafzı ilim (akıl) sahibi varlıklar içindir. Putların ise bir şey bilmeleri sözkonusu değildir.

Bu ise oldukça zayıf bir görüştür. Çünkü müşriklerin mabudları arasında melekler. nebiler. cinler ve insanlar gibi ilmi bilen varlıklar girdiği gibi ilim bilmeyen varlıklar da girer. Her ikisinin bir arada bulunması halinde ise ilim bilenler ile ilgili kip galip gelir. Yüce Allah'ın: *"Onlardan bazısı/kimisi karnı üzerinde yürür, kimisi iki ayak üzere yürür kimisi dört ayak üzere yürür."* (Nûr. 45) buyruğunda olduğu gibi.

Şanı yüce Allah onlar hakkında bilgisi olanın durumu ile haber verdiği taktirde onların kendisine ibadet ettiklerini ifade eder. Yüce Allah'ın: *"Allah'ı bırakıp da taptıklarınız (o putlar) şüphesiz sizin gibi kullardır. Şâyet (iddianızda) doğru iseniz haydi onları (duâ edip) çağırın da size karşılık versinler. Onların kendileriyle yürüyecekleri ayakları mı var, yoksa kendileriyle tuttukları elleri mi var."* (A'raf. 194-195) buyruklarında olduğu gibi. Burada onlardan müzekker çoğul zamiri ile söz etmektedir ki bu da bilgi sahibi olanlar için kullanılan bir zamirdir.

474 Kaynakları daha önce gösterildi.
475 Şu andan itibaren minnet et. lütfet anlamında olur (çeviren).

Bilgi sahibi olmayan (âkil olmayan) varlıklar ise müennes kabul edilir." (الأَمْوالَ جَمَعْتُهَا وَالْحِجَارَةَ قَذَفْتُهَا): Malları topladım, taşları attım" gibi. Çünkü (ما), bilgi sahibi olmayan ve bilen kimselerin sıfatı için kullanılır. Bundan dolayı genel olarak cins için kullanılır. Çünkü cinsin kendi altındaki bölümleri kapsaması sıfatları itibari iledir. Yüce Allah'ın: "*(فانْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ): Size helal olan kadınlardan nikahlayın*" (Nisa. 3) buyruğunda olduğu gibi. Bu da kadınlardan sizin için helal olan kimseler demektir. Yüce Allah "tayyib: helal" ile nitelikli varlık ile ilgili haber vermek isteyince ve sadece muayyen varlığın cismini değil de bu sıfatını kastedince bunu (ما) ile ifade etmiştir.

Eğer bunu "(مَنْ): Kim" ile ifade etmiş olsaydı o vakit maksat sadece aynın (şahsın) kendisi olurdu, sıfat da tarif etmek, tanıtmak için olurdu. O kadar ki eğer bu olmayacak olsaydı şüphesiz maksadını değiştirirdi. Mesela: "(جاءَنِي مَنْ يَعْرِفُ ومَنْ كَانَ أمْسِ فِي الْمَسْجِدِ وَمَنْ فَعَلَ كَذَا): Bilen kimse bana geldi, dün mescitte bulunan kimse (bana geldi), şunu yapan kimse (bana geldi)" ve buna benzer ifadeler böyledir. Burada maksat muayyen olarak ona dair haber vermektir. Sıla (kimse anlamındaki "men" lafzı) tarif içindir. İsterse o sıfat geçip gitmiş olsun.

Yüce Allah'ın: "*Semaya ve onu bina edene; yere ve onu döşeyene; her bir nefse ve onu düzenleyene.*" (Şems. 5-7) buyruğu da böyle olup sahih görüşe göre buradaki (ما) ismu mevsuldur. Bunun anlamı da onu bina eden. onu döşeyen, onu düzenleyen şeklindedir. Yüce Allah: "*Onu temizleyen (kimse) muhakkak felah bulmuştur, onu örten kimse de muhakkak ziyana uğramıştır.*" (Şems. 9-10) buyruğunda da "(من): Kimse" lafzı ile haber vermektedir. Çünkü maksat muayyen kişinin felaha erdiğini haber vermektir. Her ne kadar o bu işi temizlenmek ve kötülükle örtmek için yapmış olsa dahi bu dünyada iken geçip gitmiş bir vasıftır.

Orada (Şems 5-7'de) yemin mevsufa yapılmıştır. Çünkü o sıfat lazım/ayrılmazı olmakla birlikte bu mevsufa yemin etmiştir. Çünkü sema onu ancak bina eden ile bina edilir. Arz da onu döşeyen vasıtası ile döşenmiş olur. Nefis de ancak onu düzenleyenin düzenlemesi ile düzenlenmiş olur. Fakat kendisini temizleyip arındıran ve kötülüklerle örten kişinin ise dünyadaki ameli geçip gitmiş, onun kurtuluşu ve zararı ise ahirette olup bu amelin ayrılmazı değildir. İşte yüce Allah'ın: "*(وما خلَقَ الذَّكَرَ والأُنْثَى): Erkeği ve dişiyi yaratana ki.*" (Leyl. 3) buyruğu da böyledir.

Bundan dolayı yüce Allah: "*(وما ربُّ الْعَالمِينَ): Âlemlerin Rabbi nedir?*" (Şuarâ. 23) buyruğunda bilgi sahibi olanın sıfatlarına dair bu edatla soru sormaktadır. Yine bir açıklamaya göre yüce Allah'ın: "*(ماذا تَعْبُدُونَ): Nelere ibadet ediyorsu-*

nuz?" (Sâffât. 85) buyruğunda da bu edat ile soru sormuştur. Yüce Allah'ın: "(وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ اللهُ): *Andolsun onlara: Göklerle yeri kim yarattı diye sorsan onlar elbette: Allah diyeceklerdir."* (Lukman. 25) buyruğuna gelince. Burada soru muayyen olarak yaratıcı hakkındadır. Böylelikle onunla bâtıl yere ibadet olunan ilahlar arasındaki ayrıcalık ortaya konulmak istenmiştir. Çünkü onunla soru soranlar yaratıcının sıfatını kabul ediyorlardı. Sorulan soru ile bu yaratıcının muayyen olarak belirlenmesini ve diğerlerinden ayırdedilmesini istemiştir. Böylelikle yalnızca kendisinin ibadeti hak ettiği belirtilerek onlara karşı delil ortaya konulmuş olacaktır.

Firavuna gelince; o ismi belli. nitelikli olan zatı inkâr eden birisiydi. Bu sebeple o. "(وما): Nedir" diye soru sordu. Çünkü o onun tayin edilmesini isteyen ve onu kabul eden birisi değildi. İşte bundan dolayı böyle bir soruya Mûsâ'nın: *"Göklerle yerin Rabbidir."* (Şuarâ. 24) ve: *"O sizin de Rabbinizdir, sizden önceki atalarınızın da Rabbidir."* (Şuarâ. 26) buyrukları ile cevap verdiği gibi aynı zamanda niteliklerini de ifade ederek cevap vermiştir. Diğer buyrukta ise: *"Andolsun ki sen onlara kendilerini kimin yarattığını sorarsan elbette Allah diyeceklerdir."* (Zuhruf. 87) buyurmaktadır. Böylelikle verilen cevap müsemmanın/adı Allah olan yüce zatın başkasından ayırd edilmesi için ismi verilerek cevap verilmiştir. Yüce Allah'ın: *"De ki: Yer ve ondakiler kimindir?"* (Mü'minun. 84) ve devamındaki âyetler de böyledir.

O halde: *"Ben sizin ibadet etmekte olduklarınıza tapmam. Siz de benim ibadet ettiğime tapanlar değilsiniz."* buyruğu onun kendilerinin mabudu olmak ile nitelendirilen her bir şeyden tenzih edilmesini gerektirir. Çünkü kâfirin ibadet ettiği her bir şeyden o yüce zatın uzak olması gerekir. Zira kâfir olan herkesin mabudu kesinlikle müminin ibadet ettiği o ilah olamaz. Zira onun mabudu o olsaydı o kişi de kâfir değil mümin olurdu. Bu da bir takım hususları ihtiva eder:

1. Bu. onların Allah'tan başka ibadet ettikleri muayyen varlıklardan uzak olmasını gerektirir.

2. Onlar Allah'a ve başkasına ibadet edecek olurlarsa bu durumda mabudları onların hepsi olur. Mümin ise onların hepsine ibadet etmez. O ancak bir ve tek olarak Allah'a ibadet eder. O Allah'a kendisi ile başkaları arasında ortak olmak üzere değil de dini yalnızca ona hâlis kılmak sûretiyle ibadet eder. İşte bununla bu husus ile İbrahim el-Halil'in şu sözleri arasındaki fark da ortaya çıkar: *"Muhakkak ben sizin ibadet etmekte olduğunuz şeylerden uzağım. Ancak beni yaratan müstesna"* (Zuhruf. 25-26); *"Gördünüz mü şu sizin ve önceki atalarınızın ibadet ettiklerini? Onlar -âlemlerin Rabbi müstesna- benim düşmanımdır."* (Şuarâ. 75-77).

Bu fark şöylece ortaya konulur: Buyrukta hepsine ibadet reddedilmektedir. Ama bu bir ve tek olan Allah'a ibadeti reddi ihtiva etmez. İbrahim el-Halil hepsinden uzak olduğunu ifade etti. Bu ise her birisinden uzak olmayı gerektirdiğinden dolayı istisna yaptı.

Yahut şöyle denilebilir: İbrahim el-Halil bütün mabutlardan, onların hepsinden uzak olduğunu belirttiği için âlemlerin Rabbini istisna etmesi gerekti. İşte bundan dolayı *"İbrahim'de ve onunla beraber olanlarda sizin için gerçekten uyulacak güzel bir örnek vardır. Hani onlar kavimlerine: Muhakkak bizler sizden ve Allah'tan başka ibadet ettiğiniz şeylerden uzağız."* (Mümtehine, 4) buyruklarında ifade edildiği üzere sözlerinin başında istisna yapıldığı için ayrıca bir başka istisnaya ihtiyaç duymamıştır.

Bu sûreye gelince, bu sûrede onların ibadet ettikleri kimselere ibadetten uzaklaşış sözkonusudur. Bizzat ibadet ettikleri şeylerden değil. O zaten onlardan da onlara ibadet etmekten de onların ibadet ettiklerinden de beridir/uzaktır. Çünkü bunların hepsi bâtıldır. Nitekim sahih'te sabit olduğu üzere Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem) yüce Allah'tan (kutsi hadiste) şöyle buyurduğunu rivâyet etmektedir: "Ortaklar arasında ortaklığa en ihtiyacı olmayan benim. Her kim işlediği bir ameline benden başkasını ortak koşarsa muhakkak ben ondan uzağım ve o amelinin hepsi ortak koştuğu kimsenin olur."[476]

O halde müşrik kimsenin ibadetinin tamamı bâtıldır. Burada -mabudlarından farklı olarak- o ibadetten Allah'ın payına düşen haktır, gerisi bâtıldır denilemez. Çünkü Allah hak ilahtır, onun dışındaki ilahlar ise bâtıl ilahlardır. İbrahim el-Halil mabudlardan uzak olduğunu ifade edince âlemlerin Rabbini istisna etme gereğini duymuştur. Bu ifadelerinde onun, onların ibadet ettiklerine ibadet etmekten uzak oluş manası bulunduğundan ötürü olumsuzlanan şey de ibadet olduğu için o da kâfirlerin ibadet ettikleri mabudların tamamına ibadet etmekten uzak olduğunu ifade etti.

Eğer olumsuzlama nitelikleri belirtilen zatın onların mabudu oluşu ile alakalı olup onun muayyen olarak zatı hakkında değilse o zaten kendilerinin mabudu olması itibari ile hiçbir şeye ibadet etmiyor. Zira o onların mabudu olması itibari ile onlar ona ortak koşuyorlar. İşte bundan dolayı bu şekilde ona ibadet etmekten uzak kalmak icab etmiştir. Eğer "ibadet ettiğiniz kimseler" demiş olsaydı o zaman "âlemlerin Rabbi müstesna" denilmesi gerekirdi. Çünkü olumsuzlama mabudun bizzat kendisi ile alakalı olurdu. Halbuki onların ibadet ettiklerine o ibadet etmeyecek olursa ondan uzaklaşmış ve ona düşmanlık eden birisi olmayacağından

476 Kaynakları daha önce gösterildi

dolayı istisnaya ihtiyacı olmaz. Çünkü o onların taptıklarına ibadeti zaten terk eden birisidir. Bu ise aşağıdaki husus ile daha da açıklık kazanmaktadır:

4. Yüce Allah: *"Siz de benim ibadet ettiğime tapanlar değilsiniz"* buyurmaktadır. Bu buyruk ile onların onun kendisinin mabuduna ibadet etmelerinin sözkonusu olmadığını dile getirmektedir. Çünkü onlar Allah'a ortak koşarak ibadet edecek olurlarsa onun mabuduna ibadet etmiş olmazlar. Aynı şekilde kendisi de Allah'a dinini hâlis kılarak ona ibadet edecek olursa onların mabudlarına ibadet etmiş olmaz.

5. Eğer onlar Allah'ı. Allah'a ait olmayan hususlarla tayin edecek olup bunun Allah olduğu inancı ile Allah'a ibadet etmek kastını gütseler -buzağıya tapanlar, Mesih'e tapanlar. deccale tapanlar. dünyalarından ve hevâlarından ibadet ettikleri şeylere ibadet edenler ve bu ümmet arasından Allah'tan başkasına ibadet edenler gibi- bunlar kendi kanaatlerine göre ancak Allah'a ibadet ediyorlarsa da onların bu mabudları Allah değildir. Buna göre: *"Ben sizin ibadet etmekte olduklarınıza tapmam"* (Âyet 2) dediği zaman bütün bu mabudlardan uzak olduğunu ortaya koymuş olur. Velev ki o şekilde ibadet edenlerin maksatları Allah'a ibadet etmek olsun.

6. Onlar Allah'ı eş, evlat, ortağı bulunmak, fakir yahut cimri olmak ya da bunun dışında buna benzer uzak bulunduğu bir takım sıfatlarla nitelendirip sonra ona bu şekilde ibadet ederlerse şüphesiz ki o bunların kabul ettikleri böyle bir mabuddan kesinlikle uzaktır. Çünkü bu mabud Allah değildir. Nitekim Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: "Sizler Allah'ın Kureyş'in sövgülerini benden nasıl uzaklaştırdığını görüyor musunuz? Onlar müzemmem/yerilen birisine sövüyorlar. Oysa ben Muhammed'im (pek çok övülenim)." Onlar bu sözleriyle muayyen olarak bizzat kendisini kastetseler bile onu müzemmem olmakla nitelendirdikleri için onların sövmeleri fiilen yerilen/müzemmem olan kimse hakkında geçerli olur. Halbuki o (çok övülen) Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'dir. Onların o niteledikleri mabud da Allah değildir. Müminler bunların ibadet ettiklerinden uzaktır.

7. Rasûlün Rabbini nitelendirdiği sıfatlara iman eden herkes gerçekte bu bakımdan rasûlün ibadet ettiği yüce rabbe ibadet etmiş olmaz.

İşte sen de buna iyice düşünerek bu manaları kıyas et, şirkin şaibelerinden arın. temizlen. Yüce Allah en iyi bilendir.][477]

477 Mecmû'u'l-Fetâvâ. XVI. 534-601.

NASR SÛRESİ

(Medine'de inmiştir. 3 âyettir)

Sûrenin Nüzul Zamanı

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Şanı yüce Allah ona ömrünün son zamanlarında Nasr Sûresi'ni indirdi. *"Hemen Rabbini hamd ile tesbih et ve O'ndan mağfiret dile. Çünkü O tevbeleri çok kabul edendir."* (Nasr. 3) O bu buyruğu rükû ve sücudu halinde (getirdiği tesbihlerle) te'vil ediyor, yorumluyordu. Yani Rabbinin ona verdiği emri yerine getiriyordu.][478]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Denildiğine göre son nazil olan sûre yüce Allah'ın: *"Allah'ın yardımı ve fetih geldiğinde insanların bölük bölük Allah'ın dinine girdiğini gördüğünde hemen Rabbini hamd ile tesbih et ve O'ndan mağfiret dile. Çünkü O tevbeleri çok kabul edendir."* (Nasr. 1-3) sûresidir. Bu sûrede yüce Allah ona amelini tesbih ve istiğfar ile sonlandırmasını emir buyurmaktadır. Buhârî ve Müslim'in sahihlerinde Âişe (radıyallâhu anhâ)'dan rivâyete göre O (sallallâhu aleyhi ve sellem) rükû ve sücudunda: "(سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ رَبَّنَا وَبِحَمْدِكَ اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي): Allah'ım! Rabbimiz! Seni hamdinle her türlü eksiklikten tenzih ederim. Allah'ım bana günahlarımı bağışla der ve Kur'ân'ın buyruğunu böylece tevil ederdi."[479]

Buhârî ve Müslim'in sahihlerinde de yine ondan rivâyete göre O şöyle buyururdu: "اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي خَطِيئَتِي وَجَهْلِي وَإِسْرَافِي فِي أَمْرِي وَمَا أَنْتَ أَعْلَمُ بِهِ مِنِّي. اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي هَزْلِي وَجِدِّي وَخَطَئِي وَعَمْدِي وَكُلُّ ذَلِكَ عِنْدِي اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي مَا قَدَّمْتُ وَمَا أَخَّرْتُ وَمَا أَسْرَرْتُ وَمَا أَعْلَنْتُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ : Allah'ım! Hatamı, bilgisizliğimi, işimdeki aşırılığımı ve senin benden daha iyi bildiklerini bana bağışla. Allah'ım! Şaka yollu söylediklerimi,

478 Muhtasaru'l-Fetâva'l-Mısriyye, 259.
479 Buhârî, VI, 220; Müslim, 484.

ciddi olarak söylediklerimi. hata yoluyla da kasten de yaptıklarımı bana bağışla. Esasen bunların hepsi bende var. Allah'ım önceden yaptıklarımı sonradan yapacaklarımı, gizliden yaptıklarımı açığa vurduklarımı bana bağışla. Senden başka hiçbir ilah yoktur."[480]][481]

إِذَا جَآءَ نَصْرُ اللهِ وَالْفَتْحُ ﴿١﴾ وَرَأَيْتَ النَّاسَ يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللهِ أَفْوَاجًا ﴿٢﴾ فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَاسْتَغْفِرْهُ إِنَّهُ كَانَ تَوَّابًا ﴿٣﴾

1. "Allah'ın yardımı ve fetih geldiğinde;

2. İnsanların bölük bölük Allah'ın dinine girdiklerini gördüğünde;

3. Hemen Rabbini hamd ile tesbih et ve O'ndan mağfiret dile! Çünkü O tevbeleri çok kabul edendir."

Tefsiri:

[Sahih'teki rivâyete göre Âişe (radıyallâhu anhâ) dedi ki: Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) rükûunda ve sücudunda -Kur'ân-ı Kerim'i tevil ederek- (سُبْحانَكَ اللَّهُمَّ رَبَّنا وبِحَمْدِكَ اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي): Allah'ım! Rabbimiz! Seni hamdinle her türlü eksiklikten tenzih ederim. Allah'ım bana mağfiret buyur" derdi. İşte bu tesbihi yüce Allah'ın: *"Hemen Rabbini hamd ile tesbih et ve O'ndan mağfiret dile."* buyruğunun tevili idi.

İbn Uyeyne dedi ki: Sünnet emrin ve nehyin tevilidir (nihai olarak ne anlama geldiğini gösterir).

Ebu Ubeyd de Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in "es-Samma" denilen şekilde örtüye bürünmeyi yasaklayışı ile ilgili olarak fukahanın ve dil bilginlerinin görüş ayrılıklarını sözkonusu edince o: Fukaha tevili daha iyi bilir demektedir. O şöyle diyor: Allah'ın emrettiği ve nehyettiği hususların tevilini daha iyi bilirler. Onlar onun emretmiş olduğu mevcut fiillerin muayyen olarak ne olduğunu ve yasaklamış olduğu yasak fiillerin muayyen olarak ne olduğunu bilenlerdir.][482]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Hatta rasûllerin sonuncusuna şanı yüce Allah Kur'ân-ı Kerim'den üzerine indirdiği son buyruklar arasında ona: *"Allah'ın yardımı ve fetih geldiğinde; insan-*

480 Buhârî. 6399

481 Mecmû'u'l-Fetâvâ. XI. 254-255.

482 Mecmû'u'l-Fetâvâ. XVII. 368-369.

ların bölük bölük Allah'ın dinine girdiklerini gördüğünde ; hemen Rabbini hamd ile tesbih et ve O'ndan mağfiret dile! Çünkü O tevbeleri çok kabul edendir." (Âyet 1-3) buyruğu ile bu emirleri vermiştir.

Bundan dolayı bu ümmetin selefi ve imamlarına göre nebiler günahları işlemek hali üzere bırakılmaktan korunduklarını ve şanı yüce Allah'ın sevdiği tevbe ile hatalarını telafi etmelerine imkân verdiğini kabul ediyorlardı. *"Allah çok çok tevbe edenleri sever."* (Bakara. 222). Ve hiç şüphesiz iyi kimselerin hasenatı mukarrebler için seyyiat sayılır.][483]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah: *"Allah'ın yardımı ve fetih geldiğinde; insanların bölük bölük Allah'ın dinine girdiklerini gördüğünde ;hemen Rabbini hamd ile tesbih et ve O'ndan mağfiret dile! Çünkü O tevbeleri çok kabul edendir."* (Âyet 1-3) buyurmaktadır. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in Allah'ın dinine büyük gruplar halinde girdiklerini gördüğü kimseler onun çağında yaşayan kimselerdir.][484]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah: *"Allah'ın yardımı ve fetih geldiğinde; insanların bölük bölük Allah'ın dinine girdiklerini gördüğünde ; hemen Rabbini hamd ile tesbih et ve O'ndan mağfiret dile! Çünkü O tevbeleri çok kabul edendir."* (Âyet 1-3) buyurmaktadır.

Böylelikle insanlar Mekke'nin fethinden sonra Allah'ın dinine büyük kalabalıklar halinde girdi. O vefat ettiğinde bütün Arap topraklarında İslâm'ın girmediği tek bir yer kalmamıştı.][485]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Ömer anlamları incelikli âyetlerin manalarını oldukça soruşturup duruyordu. O kendi arkadaşlarına yüce Allah'ın: *"Allah'ın yardımı ve fetih geldiğinde."* (Âyet 1) buyruğuna dair soru sormuştu. Onlar ona lafzın zahiri anlamını söylediler. İbn Abbas ise bunu Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e vefatının yaklaştığının bildirilmesi olduğu şeklinde tefsir edince o: Ben de bu hususta senin bildiğinden başkasını bilmiyorum demişti.[486]

483 Mecmû'u'l-Fetâvâ. XI. 414-415.
484 Minhâcu's-Sünne. II. 33
485 el-Cevâbu's-Sahîh. VI. 78.
486 İbn Cerir. XXX. 333.

İşte bu âyetin zahirine uygun âyetin bâtınıdır. Çünkü dinin üstün ve galip gelmesi üzerine ona Allah'tan mağfiret dilemesini emir buyurdu. Mağfiret dilemek ise genelde amellerin sona ermesi sırasında emrolunan bir husustur. Dinin galip gelmesi ile risaletin maksadı da hâsıl olmuş oldu. Böylelikle onlar bunun daha başka bir takım hususlarla birlikte ecelinin yaklaştığının bildirilmesi demek olduğunu bilmiş oldular ve elbetteki her bilenin üstünde iyi bilen bir başkası vardır.][487]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Çünkü mağfiret hayrın nihâyetidir. Bu sebeple şanı yüce Allah Rasûlüne: *"Allah'ın yardımı ve fetih geldiğinde."* (Âyet 1) buyruğu ile mağfiret dilemesini emir buyurmuştur. Allah da esasen onun geçmiş ve gelecek bütün günahlarını zaten bağışlamıştı.][488]

487 Mecmû'u'l-Fetâvâ. XVI. 417-418.
488 Şerhu'l-Umde -es-Salat-. 137.

MESED (TEBBET) SÛRESİ

(Mekke'de inmiştir. 5 âyettir)

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

تَبَّتْ يَدَآ أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ ﴿١﴾ مَآ أَغْنَىٰ عَنْهُ مَالُهُ وَمَا كَسَبَ ﴿٢﴾
سَيَصْلَىٰ نَارًا ذَاتَ لَهَبٍ ﴿٣﴾ وَامْرَأَتُهُ حَمَّالَةَ الْحَطَبِ ﴿٤﴾ فِي جِيدِهَا
حَبْلٌ مِنْ مَسَدٍ ﴿٥﴾

1. "Ebu Leheb'in iki eli kurusun (kendisi de) helak oldu zaten.

2. Malı da kazandığı da kendisine fayda vermedi.

3. Alevli bir ateşi boylayacaktır o.

4. Karısı da odun taşıyıcısı olarak.

5. (Hem de) boynunda hurma lifinden bükülmüş bir ip olduğu halde."

Tefsiri:

[Buhârî ve Müslim'in sahihlerinde[489] İbn Abbas'ın rivâyet ettiği hadiste şöyle denilmektedir: Bu âyet nazil olunca Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) dışarı çıkıp Safa Tepesi'ne çıktı ve sabah baskınına uğradık diye seslendi. Onlar: Bu seslenen de kim dediler. Diğerleri: Muhammed'dir deyince onun etrafında toplandılar. Bu sefer şöyle seslenmeye başladı: Ey filanoğulları! Ey Abdulmenafoğulları! Ey Abdulmuttaliboğulları! -bir rivâyette de: Ey Fihiroğulları, ey Adiyyoğulları, ey filanoğulları deyip Kureyşin bir takım kollarının ismini söyleyerek çağırdı- Bunun üzerine bir kimse eğer bizzat kendisi çıkıp gelemedi ise durumun ne olduğunu görmek üzere birisini elçi göndermişti- Nihâyet toplanınca şöyle dedi: Bana söyleyin. Ben sizlere şu dağın öbür yamacında bir takım atlıların çıkıp geleceğini söyleyecek olsam benim doğru söylediğime inanır mıydınız dedi. Onlar: Biz senin yalan söylediğini görmedik dediler. Bunun üzerine: Şunu bilin ki ben oldukça ağır bir azabın öncesinde sizi uyarıp korkutan birisiyim dedi. (İbn Abbas) dedi ki: Bunun üzerine Ebu Leheb: Yazıklar olsun sana! Sen bizi sırf bunun için

489 Buhârî, VI, 221; Müslim, 208.

mi topladın dedi ve kalkıp gitti. Bunun üzerine şu: *"Ebu Leheb'in iki eli kurusun. (Kendisi de) helak oldu zaten"* sûresi nazil oldu.

Bir rivâyette de şöyle denilmektedir: Ne dersiniz? Ben sizlere eğer düşman sabah ve akşama kalmaz size baskın yapacak diye haber verecek olsaydım benim doğru söylediğime inanır mıydınız deyince onlar da evet inanırdık dediler.][490]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[İbn İshak dedi ki: Bu âyet nazil olunca Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle seslenmeye başladı: Ey Abdulmuttaliboğulları, ey Abdulmenafoğulları, ey Zühreoğulları! Böylelikle o Kureyş'in bütün boylarını saydı. Sonra dedi ki: Allah bana aşiretimin en yakınlarını uyarıp korkutmamı emir buyurdu. Şüphesiz ben Allah'a karşı size hiçbir şey yapamam. Ancak la ilahe illallah demeniz hali müstesnadır. Bunun üzerine Ebu Leheb: Sen bunun için mi bizi topladın? Bundan sonra artık sana kahrolasın diyorum dedi. Bunun üzerine yüce Allah: *"Ebu Leheb'in iki eli kurusun (kendisi de) helak oldu zaten. Malı da kazandığı da kendisine fayda vermedi. Alevli bir ateşi boylayacaktır o. Karısı da odun taşıyıcısı olarak. (Hem de) boynunda hurma lifinden bükülmüş bir ip olduğu halde."* (Âyet 1-5) buyruklarını indirdi.][491]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Yüce Allah'ın: *"Malı da kazandığı da kendisine fayda vermedi"* buyruğunda *"kazandığı"* evlat ile tefsir edilmiştir.][492]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Şüphesiz olmuş ve olacak şeylere dair haberler hakkında nesh sözkonusu değildir. Yüce Allah'ın Ebu Leheb hakkındaki: *"Alevli bir ateşi boylayacaktır o."* (Âyet 3) buyruğu gibi.][493]

Merhum İbn Teymiyye dedi ki:

[Tebbet Sûresi bunun ve hanımının hakkında nazil olmuştur. Her ikisi de Kureyş'de en soylu iki koldan idiler. O Ali'nin amcasıdır. Karısı da Muaviye'nin halasıdır. İşte ümmet arasında halifelik makamına gelenler bu iki koldur. Bunlar Umeyyeoğulları ile Haşimoğullarıdır. Ebu Bekir ve Ömer ise Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e daha uzak akraba olan iki kabiledendir. Onların zamanlarında daha sonralarında görülmemiş şekilde ittifak ve birlik sağlanmıştır. Kur'ân-ı Kerim'de Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'i inkâr eden kimseler arasından bu

490 Minhâcu's-Sünne, VII, 309-310.

491 el-Cevâbu's-Sahîh, I, 386-387.

492 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XXXIV, 69. Ayrıca bk. XXXIV, 106.

493 Mecmû'u'l-Fetâvâ, IV, 326.

ve karısından başka bir kimse ismi anılarak yerilmiş değildir. Buradan anlaşıldığı üzere neseblere itibar edilmez. Aksine şeref sahibinin yapması gerekenden geri kalmasından ötürü yerilmesi daha büyük olur. Nitekim yüce Allah: *"Ey Peygamber hanımları! Sizden kim apaçık bir hayasızlıkta bulunursa ona azabı iki kat artırılır."* (Ahzâb. 30) buyruğunda böyledir. Nehhas dedi ki: Ebu Leheb'in iki eli kurusun" buyruğu onun hüsrana uğraması için ona yapılan bir bedduadır. Abdullah (b. Mesud'un) kıraatinde: "(وتب): Helak oldu zaten" buyruğu "(وقد تب): Helak olmuştur" şeklindedir.[494]

Yüce Allah'ın: *"Kazandığı"* lafzı çocukları demektir. Çünkü "kazandığı" lafzı hadisteki: "Çocuğu da onun kazancındandır" ifadesinde de belirtildiği üzere çocukları da kapsar. Ayrıca buyruk çocuğun malından yiyebilmenin caiz olduğuna da delil gösterilmiştir.

Daha sonra yüce Allah onun: "Bir ateşi boylayacağını" haber vermektedir. Özellikle hayrın sona ereceği ve şerrin ortaya çıkacağını haber vermektedir. (الصلي) ise hem girmeyi hem yanmayı ifade eder.

"Odun taşıyıcısı olarak" buyruğuna gelince. Eğer bu şerri körüklediği için nemime denilen laf taşımaya bir örnek ise o zaman bu kalplerin odunu demek olur. Bunun günahının daha büyük olduğu da söylenir. Çünkü nemime/laf taşıyıcılık boyna bağlanan ip ile nitelendirilmez. Şâyet ahirette -kocasının cehennemi boylayacak olması ile nitelendirildiği gibi- durumunun bir niteliği ise o taktirde o boynu üzerinde odun taşıyacak demektir. Tıpkı kocasına küfür üzere yardımcı olduğu gibi. Bu durumda buyruk eşlerin birlikte haşredilmesi türünden olur. Ayrıca bu buyrukta günah üzere ya da herhangi bir günah ya da herhangi bir düşmanlık üzere birbirleriyle yardımlaşan her iki kişiye (ve daha fazlasına) bir ibret de vardır.

Kur'ân-ı Kerim böylelikle eşler hakkında mümkün olan kısımları genel olarak sözkonusu etmiş olmaktadır ki bunlar da dört kısımdır. Ya İbrahim ve eşi gibidir. Yahut da burada anılan kişi ve karısı gibidir. Yahut firavun ve karısı gibidir. Yahut Nuh ve karısı ile Lut ve karısı gibidir. Bununla birlikte laf götürüp getirmekle odun taşıyıcılığının ahirette cehennemi tutuşturacak şeyleri taşımak ile tefsir edilmesi de doğru olur. Hadis-i şerifteki: "Her kimin iki dili olursa ..."[495] buyruğunda olduğu gibi. Şanı yüce Allah en iyi bilendir.][496]

494 El-Bahru'l-Muhît. X. 599

495 Ebu Davud. 4822: Darimi. 2764. Hadis sahihtir. Hadis metninin tercümesi şöyledir: "Dünyada iki yüzü olanın Kıyamet gününde ateşten iki dili olur." Nitekim Mecmû'u'l-Fetâvâ. VI. 483 te de bu şekilde geçmektedir. (Çeviren)

496 Mecmû'u'l-Fetâvâ. XVI. 602-603.

İHLAS SÛRESİ

(Mekke'de inmiştir. 4 âyettir)

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

قُلْ هُوَ اللّٰهُ أَحَدٌ ﴿١﴾ اَللّٰهُ الصَّمَدُ ﴿٢﴾ لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ ﴿٣﴾ وَلَمْ يَكُنْ
لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ ﴿٤﴾

1. "De ki: O Allah'tır, bir tektir.

2. (O) Allah'tır, Sameddir.

3. Doğmamıştır, doğurulmamıştır.

4. Kimse de O'nun dengi değildir."

Tefsiri:

Şeyhu'l-İslâm Takiyuddin Ebu'l-Abbas Ahmed b. Teymiyye'ye *"De ki: O Allah'tır, bir tektir."* buyruğu hakkında varid olmuş bulunan: O Kur'ân'ın üçte birine denktir buyruğu ile aynı şekilde Zilzal Sûresi hakkında *"De ki: Ey kâfirler!"* (Kâfirun. 1) ve Fatiha hakkında varid olmuş buyruklar ile ilgili olarak acaba bu denklikleri hususunda nakledilmiş rivâyetler geneli hakkında mı sabittir yoksa bunların bazısı hakkında mı?

Ayrıca bunları kim rivâyet etmiştir?

Bu rivâyetlerden sabit olan nedir?

Yüce Allah'ın kelamı kendisine nisbetle bir olmakla birlikte bu "denk oluş"un anlamı nedir?

Bu rivâyetlerin sabit olduğunu varsaydığımız taktirde acaba bu fazilet üstünlüğü isim ve sıfatlara da geçer mi geçmez mi?

Kadim sıfatlar ile kadim isimler ile ilgili olarak kadim olmalarına rağmen aralarında fazilet farkının olması caiz midir?

Bunları söyleyenler kimlerdir? Hangi kitaplarında söylemişlerdir?

Mümkün olan aklî ve naklî delil ile bu hususta tercih nasıl yapılabilir?

Merhum İbn Teymiyye bu soruya şu şekilde cevap vermiştir:

[Hamd Allah'a mahsustur. Buhârî ve Müslim gibi sahih sahiplerinin naklettiği rivâyetleri sözkonusu edecek olursak bunlar: *"De ki: O Allah'tır, bir tektir."* buyruğunun fazileti hakkında rivâyet zikretmişlerdir. Dârakutnî'den de şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Bu sûrenin fazileti hakkında sahih olandan fazlası herhangi bir sûrenin fazileti hakkında sahih olarak gelmemiştir.

Aynı şekilde Fatiha Sûresi'nin fazileti hakkında da rivâyetler nakletmişlerdir. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) bu sûre hakkında şöyle buyurmuştur: "Ne Tevrat'ta, ne İncil'de ne de Kur'ân'da o sûrenin bir benzeri inmemiştir."[497]

Bununla birlikte *"De ki: O Allah'tır, bir tektir."* sûresi hakkında: "O Kur'ân'ın üçte birine denktir" buyrulduğu gibi Kur'ân'dan herhangi bir bölüme denk geldiğine dair bu sûre hakkında bir rivâyet zikredilmemiştir.

Buhârî'nin sahihinde Dahhak el-Meşraki'den o Ebu Said el-Hudri'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) Ashabına: "Sizden bir kimse bir gecede Kur'ân'ın üçte birini okumaktan aciz midir? buyurdu. Bu onlara ağır geldi ve: Buna hangimizin gücü yetebilir ki ey Allah'ın Rasûlü dediler: O: "O Allah'tır, bir tektir, Sameddir" sûresi Kur'ân'ın üçte biridir" buyurdu.

Müslim'in sahihinde de Ma'dan b. Ebu Talha'dan o Ebu Derda'dan o Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den şöyle dediğini rivâyet etti: Sizden bir kimse bir gecede Kur'ân'ın üçte birini okumaktan aciz midir? Ashab: Kur'ân'ın üçte birini nasıl okuyabilsin dediler. O: "De ki: O Allah'tır, bir tektir." (sûresi) Kur'ân'ın üçte birine denktir buyurdu."[498]

Yine Müslim'in rivâyetine göre[499] Ebu Derda (radıyallâhu anh) Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den şöyle buyurduğunu rivâyet etmektedir: Şüphesiz Allah Kur'ân'ı üç bölüme ayırdı. "De ki: O Allah'tır, bir tektir" sûresini Kur'ân bölümlerinden bir bölüm yaptı.

Buhârî'nin Sahih'indeki rivâyete göre Abdurrahman b. Abdullah b. Ebu Sa'saa Ebu Said'den rivâyet ettiğine göre bir adam bir diğerinin: "De ki: O Allah'tır, bir tektir" sûresini okuyup tekrar ettiğini duydu. Sabah olunca Peygam-

497 Kaynakları daha önce gösterildi.
498 Buhârî, 5015; Müslim, 811.
499 Müslim, 811

ber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e gelerek ona bunu anlattı. Bu adam o sûreyi az görür gibi oldu. Bunun üzerine Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurdu: Nefsim elinde olana yemin ederim ki o hiç şüphesiz Kur'ân'ın üçte birine denktir.

Ebu Said'den de şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Bana kardeşim Katade b. en-Numan'ın haber verdiğine göre bir adam Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) seher vaktinde kalkıp "*De ki: O Allah'tır, bir tektir.*" buyruğunu okudu ve ondan başka bir şey okumadı" diye hadisi buna yakın olarak zikretti.[500]

Müslim'in Sahih'inde de[501] Ebu Hureyre'nin şöyle dediği zikredilmektedir: Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurdu: Toplanın size Kur'ân'ın üçte birini okuyacağım. Bunun üzerine toplanabilenler toplandı. Sonra Allah'ın Nebisi (sallallâhu aleyhi ve sellem) çıktı ve: "*De ki: O Allah'tır*" sûresini okuduktan sonra içeri girdi. Birbirimize şöyle dedik: Benim görüşüme göre ona semadan bir haber geldi, içeri girmesine sebep budur dedik. Sonra Allah'ın Nebisi (sallallâhu aleyhi ve sellem) çıkıp şöyle buyurdu: Ben sizlere Kur'ân'ın üçte birini okuyacağımı söylemiştim. Şunu bilin ki o Kur'ân'ın üçte birine denktir.

Onun zikrettiği bir lafza göre de rivâyet şöyledir: Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) yanımıza çıktı ve: Size Kur'ân'ın üçte birini okuyacağım deyip: "De ki: O Allah'tır, bir tektir. Allah'tır, sameddir" sûresini sonuna kadar okudu.

Zilzal Sûresi ile "De ki: Ey kâfirler!" (Kâfirun, 1) sûresi ile ilgili hadise gelince. Tirmizi'nin rivâyet ettiğine göre[502] Enes b. Malik dedi ki: Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurdu: Yer sarsıldığı zaman" (Zilzal) sûresini okuyan bir kimse için bu Kur'ân'ın dörtte birine denktir.

İbn Abbas'dan rivâyete göre de o şöyle demiştir: Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurdu: "Yer sarsıldığı zaman" sûresi Kur'ân'ın yarısına denktir. "De ki: Ey Kâfirler!" de Kur'ân'ın dörtte birine denktir. Her ikisini de Tirmizi rivâyet etmiş olup bunların her birisi hakkında gariptir demiştir.[503]

Fatiha Sûresi ile ilgili hadise gelince.[504] Buhârî Sahih'inde Ebu Said b. el-Mualla'dan şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Ben mescitte idim, namaz kılıyordum. Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) beni çağırdı. Ben onun çağrısına cevap veremedim. Sonra: Ey Allah'ın Rasûlü! Namaz kılıyordum dedim. O: Allah: "*Sizi*

500 Buhârî. 5014. Bu da Buhârî'nin münferiden naklettiği rivâyetlerdendir.
501 Müslim. 812.
502 Kaynakları daha önce gösterildi.
503 Kaynakları daha önce gösterildi.
504 Kaynakları daha önce gösterildi.

çağırdıkları zaman Allah'ın ve Rasûlünün çağrısına icabet edin." (Enfal. 24) buyurmuyor mu dedi? Sonra şöyle buyurdu: Andolsun sana Kur'ân-ı Kerim'deki en büyük sûre olan bir sûreyi öğreteceğim ve: *"Hamd âlemlerin Rabbi Allah'adır."* (Fatiha. 2) sûresini okudu. O es-Seb'u'l-Mesani/Tekrarlanan Yedi ve el-Kur'âni'l-Azim'dir buyurdu.

Sünen ve Müsned kitaplarda yer alan rivâyete göre el-Ala b. Abdurrahman babasından o Ebu Hureyre'den rivâyet ettiğine göre Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) Ubeyy b. Ka'b'a dedi ki: Haberin olsun ki ben sana Tevrat'da, İncil'de, Zebur'da ve hatta Kur'ân'da benzeri bir sûrenin indirilmediği bir sûre öğreteceğim. -(devamla) buyurdu ki:- Umarım ki sen bunu öğrenmeden bu kapıdan çıkmış olmayacaksın." Bu hadiste şöyle sorduğunu belirtmektedir: Namazda nasıl okuyorsun? Ben de ona Ummu'l-Kur'ân'ı/Fatiha'yı okudum. Bu sefer şöyle buyurdu: Nefsim elinde olana yemin olsun ki Tevrat'ta da, İncil'de de, Zebur'da da, Kur'ân'da da onun benzeri bir sûre indirilmemiştir. O es-Sebu'l-Mesani ve bana verilen el-Kur'âni'l-Azim'dir."[505]

Bunu Malik de Muvatta'da el-Ala b. Abdurrahman'dan, o Amir b. Keriz'in azadlısı Ebu Said'den mursel olarak rivâyet etmiştir.

Müslim'in Sahih'inde de Ukbe b. Amir'den şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurdu: Gördün mü bu gece benim üzerime öyle âyetler indirildi ki bunların benzeri asla görülmemiştir. Bunlar: *"De ki: Sabahın Rabbine sığınırım"* (Felak. 1) ve: *"De ki: Sığınırım insanların Rabbine."* (Nas. 1) sûreleridir.

Bir lafızda da şöyledir: Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) bana şöyle buyurdu: Üzerime öyle âyetler indirildi ki onların benzeri görülmemiştir. Bunlar muavvizeteyn (diye bilinen Felak ve Nas)'dır.[506]

Böylelikle bu sahih hadiste muavvizeteyn (Felak ve Nas)'ın benzerinin görülmediğini haber vermektedir. Aynı zamanda Tevrat'ta, İncil'de, Zebur'da ve hatta Kur'ân-ı Kerim'de Fatiha'nın benzeri bir sûrenin indirilmemiş olduğunu da haber vermektedir.

İşte bunlar bizlere Kur'ân'ın bazı bölümlerinin diğerlerine göre daha üstün olduğunu beyan eden hususlardandır.

505 Buna dair açıklama daha önce geçti.
506 Müslim, 814.

Yüce Allah'ın Kelamı Arasında Fazilet Farkı

Hepsi de Allah'ın kelamı olmak gibi ortak bir özelliğe sahip bulunmakla birlikte bu buyrukların bir kısmının bu şekildeki bir denkliğinin anlamının ne olduğuna dair soruya gelince. Bu soru şu iki hususu ihtiva eder:

1. Allah'ın kelamının bir bölümü diğer bir bölümünden daha üstün müdür değil midir?

2. "De ki: O Allah'tır, bir tektir" sûresinin Kur'ân'ın üçte birine denk gelmesinin manası nedir ve bunun sebebi ne olabilir?

Biz de deriz ki:

Birinci husus oldukça büyük bir meseledir. İnsanlar bu mesele hakkında oldukça etraflı görüş ayrılığı içindedir. Bazı taifeler der ki: Allah'ın kelamının bir bölümü bir diğerinden daha üstündür/faziletlidir. Nitekim Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) Fatiha hakkında üç semavi kitapta benzerinin inmediğini haber vermiş olduğu nebevi naslar bunu açıkça ifade etmektedir.

İhlas Sûresi hakkında da Kur'ân'ın üçte birine denk geldiğini haber vermiştir. Onun üçte birine denk gelmesi harfleri sayısınca diğer buyruklara eşit olmasına aykırıdır. Ayete'l-Kürsi'nin Kur'ân-ı Kerim'de en büyük âyet olduğu da yine sahih'teki rivâyette görüldüğü üzere sabit bir husustur. Aynı zamanda Müslim'in Sahih'inde sabit olduğuna göre Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) Ubeyy b. Ka'b'a sordu: Ey Ebu'l-Münzir! Senin hıfzında bulunan Allah'ın kitabındaki en büyük âyetin hangisi olduğunu biliyor musun? Ben: Allah ve Rasûlü en iyi bilir dedim. O şöyle buyurdu: Ey Ebu'l-Münzir! Allah'ın kitabında hangi âyetin daha büyük olduğunu biliyor musun buyurdu. Ben: Bu sefer: *"Allah ... O'ndan başka ilah yoktur, Diridir, Kayyumdur."* (Bakara, 255) dedim. Bunun üzerine göğsüme vurdu ve: İlme iyice doyasın ey Ebu'l-Münzir buyurdu.[507] Bunu İbn Ebu Şeybe de Müsned'inde Müslim'in isnadı ile rivâyet etmiş ve onda fazladan şunu da zikretmiştir: "Nefsim elinde olana yemin ederim ki bu âyetin arşın bacağının yanında el-Melik'i (yüce Allah'ı) takdis eden bir dili ve iki dudağı vardır."[508] Bunun Kur'ân âyetlerinin efendisi olduğu da rivâyet edilmiştir.

Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) Felak ve Nas sûreleri hakkında: Asla onların benzeri görülmemiştir buyurmuştur.

Ayrıca yüce Allah da: *"Biz bir âyeti nesh eder yahut onu unutturursak ya ondan daha hayırlısını ya da onun benzerini getiririz."* (Bakara, 106) buyurmaktadır.

507 Kaynakları daha önce gösterildi.
508 Kaynakları daha önce gösterildi.

Böylelikle şanı yüce Allah ya ondan hayırlısını yahut benzerini getireceğini haber vermektedir. Bu ise bizzat yüce Allah tarafından bazen o âyetin bir benzerini bazen ondan daha hayırlı olanını getireceğine dair bir beyanıdır. İşte bu da âyet-i kerimelerin bazen birbirlerinin misli bazen de birinin diğerinden üstün ve faziletli olacağına delildir. Aynı şekilde Tevrat, İncil ve Kur'ân-ı Kerim de hepsi Allah'ın kelamıdır. Ama müslümanlar da bunu biliyor ki Kur'ân-ı Kerim bu üç kitabın en faziletlisidir. Yüce Allah da: *"Biz sana kitabı hak ile kendinden önce indirilen kitapları doğrulayıcı ve onlara karşı bir şahit olmak üzere indirdik."* (Maide. 48); *"Şüphe yok ki o zikri/Kur'ân'ı Biz indirdik. Onu koruyacak olan da elbette Biziz."* (Hicr. 9); *"De ki: Andolsun bu Kur'ân'ın bir benzerini getirmek için insanlar ve cinler bir araya toplansalar birbirine yardımcı olsalar dahi yine benzerini getiremezler."* (İsra. 88); *"Allah sözün en güzelini müteşabih tekrar edilen (mesâni) bir kitap halinde indirmiştir. Ondan dolayı Rabblerine kalpten saygı duyanların derileri ürperir."* (Zümer. 23) buyruğunda da Kur'ân-ı Kerim'in sözlerin en güzeli olduğunu haber vermektedir. İşte bu da onun Allah tarafından indirilmiş ve indirilmemiş diğer sözlerinden daha güzel olduğuna delildir. Ayrıca yüce Allah: *"Andolsun ki Biz sana tekrarlanan yediyi/es-Seb'ul Mesani'yi ve şu Kur'ân-ı Azim'i verdik."* (Hicr. 87) buyurmuştur.

Bununla (es-Sebul Mesani ile) ister Fatiha kastedilmiş olsun, Kur'ân-ı Azim'in böyle olmayan kitaplara göre bu niteliği ile bir özelliğinin olduğuna delildir.

Şanı yüce Allah ayrıca Kur'ân-ı Kerim'in tamamına mecid, kerim ve aziz isimlerini de vermiştir. O bütün yaratılmışlara onun yahut ondan on sûrenin ya da ondan bir sûresinin benzerini ortaya koymaları için meydan okuyarak: *"Eğer doğru söyleyen kimseler iseler o halde onun gibi bir söz getirsinler."* (Tur. 34); *"Haydi onun gibi uydurulmuş on sûre getirin."* (Hud. 13) ve: *"O halde onun benzeri bir sûre getirsinler."* (Bakara. 23) buyurmuştur.

Ayrıca ona namazda ondan başkasının okunmaması gibi bir özellik vermiştir. Dolayısıyla herhangi bir kimsenin Kur'ân ile birlikte bir başkasını okuma yetkisi yoktur. Kur'ân okunmadan da olmaz. Çünkü Kur'ân'sız namaz kılınmaz. Kur'ân okunabilecek güç mevcutken ondan başkası onun yerini tutmaz. Aynı şekilde müslümanların ittifakı ile Fatiha'nın yerini de her bakımdan onun başkası tutamaz. İster onun terk edilmesi halinde namazın iade edilmesini gerektiren farz olduğu kabul edilsin isterse de onun okunmasının vacip olduğu, onu terk eden günahkâr olmakla birlikte onu iade etmesi gerekmez görüşü kabul edilsin, isterse de onun sünnet olduğu söylenmiş olsun. Hiç kimse ondan başkasını okumak her bakımdan Fatiha'yı okumaya eşit olduğunu söylememiştir.

Kur'ân-ı Kerim'in bir diğer özelliği de mushafına ancak taharetli olan bir kimsenin dokunabileceğidir. Nitekim bu husus Sa'd, Selman ve İbn Ömer gibi Ashab-ı kiramdan, dört mezhep fukahasından ve başkalarından, selef ve halefin büyük topluluklarından sabit olan kanaat de budur. Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in Amr b. Hazm'a kendisinin yazdırdığında şüphe bulunmayan onun yazdırdığı belgesinde onun sünneti de bu şekilde görülegelmiştir. Kitap da buna delalet etmektedir. Aynı şekilde cünub olan bir kimse de dört mezhep fukahasının alimlerinin ve diğerlerinin büyük çoğunluğuna göre de -sünnetin de buna delalet ettiği gibi- Kur'ân okuyamaz.

İki sözden birisini daha üstün kılmayı gerektiren bir takım hükümler dolayısıyla üstün görmek onun bizatihi daha üstün olduğuna delildir. Bunun benzer iki sözden birisini tercih etmeyi gerektiren bir sebep bulunmadan tercih ediliyor olması durumu değiştirmez.

Bu şanı yüce Allah'ın şeriatinde ve hatta yarattıklarındaki sünnetinden bilinenlerden farklı olduğu gibi şer'i ve aklî delillerin de delalet ettiklerine muhaliftir.

Aynı şekilde şanı yüce Allah: *"Rabbinizden size indirilenin en güzeline uyun"* (Zümer. 55) ve; *"O halde sen de müjde ver o kullarıma ki onlar sözü işitip en güzeline uyarlar."* (Zümer, 18-19) buyurmaktadır.

Yine yüce Allah: *"Haydi bunları kuvvetle al, kavmine de bunların en güzelini almalarını/yerine getirmelerini emret."* (A'raf. 145) buyurmaktadır. İşte bu da yüce Allah'ın indirdikleri arasında güzel olan ve daha güzel olan bulunduğuna delildir. İster daha güzel olan nesh edilen değil de gereğince alınıp amel edilmesi gereken nesh edici olsun fark etmez. Çünkü yüce Allah eğer bir âyeti nesh ederse mutlaka ya ondan hayırlısını yahut onun bir benzerini getirir. Ya da bundan başkası olması da durumu değiştirmez.

Allah'ın kelamının bir bölümünün diğerinden daha faziletli olduğu kanaati seleften nakledilen görüştür. Dört mezhepten ve diğerlerinden fukaha imamlarının kabul ettiği kanaat de budur. Bu görüşü kabul edenlerin söyledikleri sözler pek çok kitapta oldukça yaygındır. İleride bu hadisin tefsiri/açıklaması ile ilgili olarak Ebu'l-Abbas İbn Süreyc'den nakledilecek ifadelerde görüleceği gibi.[509] O

509 Adı Ahmed b. Amr b. Sürecy el-Bağdadi Ebu'l-Abbas'dır. Döneminde Şafiilerin fakihi idi. 249 yılında doğmuş, Bağdat'ta 306 yılında vefat etmiştir. Yaklaşık 400 eseri vardır. el-Eksam ve'l-Hisal eseri bunlardandır. Şiraz'da hakimlik yapmıştır. Şafii mezhebini desteklemiş ve birçok yere mezhebi yaymış birisidir. Hatta şöyle denilmiştir: Allah Ömer b. Abdülaziz'i hicretin 100. yılın başında gönderdi. O da sünneti hakim kıldı. Bid'atleri öldürdü. İkinci

bunu yüce Allah'ın Kur'ân-ı Kerim'i üç kısım olarak indirdiğini belirtmektedir. Onun üçte biri ahkam, üçte biri vaad ve vaiddir, üçte biri de isimler ve sıfatlardır. Bu sûre ise isimleri ve sıfatları topluca ihtiva etmektedir.

Şafii mezhebine mensup alimlerin ve Ahmed'in namazda Fatiha'nın muayyen olarak okunması meselesinde söyledikleri de buna örnektir.

Ebu'l-Muzaffer Mansur b. Muhammed es-Sem'ani eş-Şafii[510] "el-İstilâm" adlı kitabında dedi ki:

Onların: Kur'ân ile ilgili diğer hükümler Fatiha hakkında özel değildir şeklindeki sözlerine gelince. Derim ki: Sair hükümler Kur'ân ile genel olarak alakalıdır. Bu ise özel bir husustur. Buna delil de şudur: Bize göre Fatiha'nın muayyen olarak okunması vücub hükmünde meşrudur. Size göre ise sünnet hükmündedir. Oysa bizim mezhep alimlerimiz şöyle demektedir: Gerçek şu ki Fatiha'nın okunması namazda kıraatin vacip oluşundan dolayıdır. Bundan dolayı Fatiha'nın da tayin edilmesi gerekmektedir. Çünkü Kur'ân-ı Kerim i'cazı ile diğerlerinden ayrıcalıklıdır. İ'cazın kendisi ile ortaya konulacağı asgari miktar ise bir sûredir. Bu sûre ise sûrelerin en şereflisidir. Çünkü "es-Sebu'l-Mesani/tekrarlanan yedi" bu sûredir ve bütün sûrelerin yerini tuttuğu halde bütün sûreler onun yerine geçemez. Ayrıca bu sûre onun sayısınca âyetteki hiçbir sûrenin kapsamadıklarını kapsamaktadır. Bu da kulun yüce Rabbi hamd-ü sena ile anması, ondan yardım dileyip ona sığınması ve ona dua etmesidir. Bu sûre sûrelerin en şereflisi olduğuna göre namaz da hallerin en şereflisi olduğuna göre o halde sûrelerin en şereflisi hallerin en şereflisinde muayyen olarak okunmalıdır. Ayrıca bu sûrenin diğer sûrelere üstünlüğünü ve şerefini zikrettikleri başka hususlarla da açıklamış bulunuyorlar.

Ayrıca Kadı Ebu Ya'la b. Kadı Ebu Hazim b. Kadı Ebu Ya'la b. El-Ferrâ gibi İmam Ahmed'in mezhebine mensup olanlar arasında bunu sözkonusu edenler de böylece ifade etmişlerdir. El-Ferra, Tahkik'inde -ki ben onun kendi hattından naklediyorum- Fatiha'yı namazda okumanın rükün oluşu meselesi hakkında dedi ki: Bu meselede dayanak yöntem şudur: Biz deriz ki: Namaz ibadetlerin en şereflisi olup namazda kıraat vaciptir. O halde bu ibadet için de sûrelerin en şereflisinin tayin edilmesi gerekir. Fatiha ise sûrelerin en şereflisidir. O halde bunun muayyen olarak okunması gerekir.

yüzyılda Allah İmam Şafii'yi lutfetti. O da sünneti canlandırdı, bid'atin üstünü örttü. Üçüncü yüzyılda da İbn Süreyc'i lutfetti. O da sünneti güçlendirdi ve bid'atleri çaresiz bıraktı. Hazır cevap birisi idi. Muhammed b. Davud ez-Zahiri ile tartışmaları ve bu türden yazışmaları vardır. Güzel şiirleri de vardır.

510 Biyografisi daha önce zikredildi.

(Devamla) dedi ki: Şunu bil ki. bizler bu yönteme hazırlık olması için iki hususa ihtiyacımız var:

Birincisi namazın ibadetlerin en şereflisi olduğu.

İkincisi de hamd sûresinin sûrelerin en şereflisi olduğudur.

Buna da sözkonusu ettiği hususu delil göstererek şöyle demiştir: Fatihatü'l-Kitab'ın en şerefli olduğunun delili biri nas diğeri manadır. Hüküm ise ya nastır ki bu da bu sûrenin başkasının yerini tutan bir sûre olduğu ile alakalı geçen açıklamalardır.

Ebu Said el-Hudri'nin rivâyetine göre Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: Fatihatü'l-Kitab zehirden şifadır.[511]

Hasan-ı Basri dedi ki: Allah semadan 104 kitap indirmiştir. Bunların ilimlerini bu kitapların dördüne yerleştirmiştir. Bunlar Tevrat. İncil. Zebur ve Furkan'dır.[512]

Sonra bu dörtteki ilimleri Furkan'a koydu. Sonra Kur'ân'daki ilimleri mufassal sûrelere koydu. Sonra mufassaldaki ilimleri Fatihatü'l-Kitab'a koydu. Bu sebeple o sûrenin tefsirini bilen kimse Allah'ın indirilmiş kitaplarının hepsinin tefsirini bilen gibi olur. Fatiha'yı okuyan da hem Tevrat'ı, hem İncil'i, hem Zebur'u ham de Furkan'ı okuyan kişi gibi olur.

Mana cihetinden delile gelince, Şanı yüce Allah'ın bu sûreyi Kur'ân-ı Kerim'in tamamı karşılığında sözkonusu ederek: *"Andolsun ki biz sana tekrarlanan yediyi/es-sebu'l-mesâniyi ve şu Kur'ân-ı Azim'i verdik"* (Hicr. 87) buyurmaktadır. Bu ise Fatiha'dan başkasının kendisine yaklaşması dahi sözkonusu olmayan bir hakikattir.

Derim ki: Bu Fatiha'yı tekrarlanan yedi ve Kur'ân-ı Azim'i Kur'ân'ın tamamı kabul edenlerin görüşüne göredir.

(Devamla) dedi ki: Ayrıca ona Ummu'l-Kur'ân: Kur'ân'ın Anası adı verilir. Bir şeyin anası ise onun aslı ve temel maddesi demektir. Bundan dolayı yüce Allah Mekke'ye diğer şehirlere olan üstünlüğünden ötürü Ummu'l-Kura: Şehirlerin anası adını vermiştir. Çünkü bu sûre "es-Sebu'l-Mesani"dir ve ayrıca bu sûre herhangi bir sûrenin ihtiva etmediği şekilde kulun yüce Rabbe hamd-ü senasını, ondan yardım dilemesini. ona sığınmasını ve ona dua etmesini ifade etmektedir. Nitekim Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) de şöyle buyurmaktadır: Yüce Allah buyuruyor ki: "Namazı kendimle kulum arasında ikiye ayırdım."[513] Hadis meşhur bir hadistir.

511 Kaynakları daha önce gösterildi.
512 Kaynakları daha önce gösterildi.
513 Kaynakları daha önce gösterildi.

(Devamla) dedi ki: Diğer taraftan Tevrat'ta, İncil'de, Zebur'da bu sûrenin benzeri bir sûre inmediği gibi hiçbir kitapta da ona delalet eden (benzeri bir söz) bulunmamaktadır. Ayrıca onu okumak herkes için Kur'ân-ı Kerim'den başka sûrenin kolaylaştırılmadığı kadar kolaylaştırılmıştır ve bu sûre bu hususta örnek gösterilir. Bundan dolayı: Filan kişi bunu Fatiha gibi ezbere biliyor denilir. Fatiha bu durumda olduğuna göre bu hususta ondan başkası ona eşit olamaz. Böylelikle onun özel bir şerefi vardır ve ayrıca bu es-Sebu'l-Mesani/tekrarlanan yedidir.

Tefsir alimleri dedi ki: Bunun manası ise Fatiha'nın kıraatinin her rekatte tekrarlanması demektir. Bazıları dedi ki: Bu sûre Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e iki defa indirilmiştir.

Derim ki: Bu hususta daha başka görüşler de vardır.

(Devamla) dedi ki: Hükme gelince, bu sûrenin her rekatte okunması müstehaptır, okunmaması mekruhtur. Eğer daha şerefli olmasaydı bu anlamda onun bir özelliği olmazdı. Buna şu husus da delildir: Bu kanaati kabul etmeyenler -Ebu Hanife mezhebine mensup alimleri kastediyor- e göre Fatiha'yı okumayan bir kimsenin sehiv secdesi yapması icab eder. Bizler deriz ki: Bu durumda Fatiha ya rükündür yahut değildir. Eğer Fatiha rükün ise onun sehiv secdesi ile telafi edilmemesi gerekir. Eğer rükün değil ise ondan dolayı secdenin vacip olmaması gerekir.

Derim ki: O (el-Ferra) bununla şunu kastediyor: Sehiv secdesi ancak kasti olarak vacibin terk edilmesi halinde icab eder. Dolayısıyla yanılarak onu terk ederse bundan dolayı secde etmesi vacip olur. Vacip olan bir hususu kasten terk edecek olursa namazının bâtıl olması gerekir. Çünkü o vaciplerden birisini yanılarak yapmamasından farklı olarak emrolunduğu bir şeyi (kasten) yerine getirmemiş demektir. Çünkü yanılarak terk ettiği bir vacibin sehiv secdesi ile telafi edilmesi mümkündür.

Malik'in, Ahmed'in ve Ebu Hanife'nin mezhebine göre sehiv secdesi vaciptir. Çünkü bazı vacipleri yanılarak terk edecek olursa namaz bâtıl olmaz. Tıpkı ilim adamlarının ittifakı ile yanılarak yaptığı bir fazlalıktan ötürü namazın bâtıl olmaması gibi. Eğer kasten böyle bir fazlalığı yapacak olursa şüphesiz namazı bâtıl olur. Fakat Malik ve Ahmed onlardan meşhur olan rivâyete göre şöyle derler: Vacip olan bir işi kasten terk edecek olursa namazı bâtıl olur. Yanılarak terk edecek olursa kimisi namazın bâtıl olmasına sebep olur, kimisi ise sehiv secdesi ile telafi edilebilir. Mesela rükûun secdenin ve kıraatin terk edilmesi kayıtsız ve şartsız olarak namazı iptal eder. Birinci teşehhüdü terk etmek ise her ikisine göre namazı iptal eder fakat yanılarak yapmayacak olursa sehiv secdesi yapması gerekir.

Ebu Hanife ise şöyle der: Fatiha gibi farz olmayan vacipleri terk etmesi halinde kötü bir iş yapmış olur ve namaz bundan dolayı bâtıl olmaz. İmam Şafii ise namazda rükûn ile vacip arasında bir fark gözetmez, fakat hacda o da diğer imamlar da aralarında fark gözetir.

Burada maksat ise Fatiha sûresi diğer sûrelerden daha şereflidir diyenlerin bir kısmını sözkonusu etmektir.

Ebu Ömer b. Abdilberr dedi ki: Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in Ubeyy'e: "Allah'ın Tevrat'ta, İncil'de, Zebur'da ve Kur'ân'da benzerini indirmediği bir sûre biliyor musun?" sormasına gelince. Bunun manası hayrın çeşitli hususlarını bir arada onun gibi toplayan bir sûre biliyor musun demektir. Çünkü o sûrede yüce Allah'a layık olduğu övgü, gerçek manada başkasının değil de yalnızca kendisinin hak ettiği şekilde hamd vardır. Çünkü her bir nimet ve hayır başkasından değil yalnız ondandır. Yaratan ve rızık veren odur. Onun verdiğini kimse engelleyemez vermediğini kimse veremez. Bundan dolayı kendisine hamd olunan odur. Ondan başkası övülse bile o hamd ona döner. Ayrıca bu sûrede yüce Allah tazim edilmekte, bütün âlemlerin Rabbi olduğu dünya ve ahiretin mutlak maliki ve egemeni, kendisine ibadet olunup yardımın ondan istendiği de ifade edilmektedir. Bu sûrede dua ve hidâyetin yolu da öğretilmekte, doğru yoldan uzaklaşıp azgınlaşanların yollarından uzak durmak da öğretilmektedir. Dua ise ibadetin özüdür. Bu sebeple bu sûre hayrı en çok toplayıp ihtiva eden bir sûredir. Bu yönleri itibari ile semavi kitaplarda onun benzeri yoktur.

(Ebu Ömer devamla) dedi ki: Denildiğine göre bunun manası o okunmadan namazın olmayacağı ve başka bir sûrenin de onun yerini tutmadığı şeklindedir. Ancak bu üzerinde icma olunmuş bir mana/bir husus değildir.[514]

Derim ki: O bu sözleriyle ilim adamları arasında bu hususta görüş ayrılığı bulunduğunu kastetmektedir. Bu ise namazın Fatiha okunmadan olmayacağı görüşüdür. İşte bu da birinci nitelemenin yani Fatiha'nın sûrelerin en faziletlisi olduğu hususun ilim adamları arasında ittifakla kabul edilmiş bir husus olduğuna delildir.

İşte kitap ve sünnette Kur'ân-ı Kerim'in şanı yüce Allah'ın Tevrat, İncil ve sair kitaplardaki diğer kelamından daha üstün olduğuna dair kitap ve sünnetteki ifadeler de bu kabildendir. Ayrıca selefin tümü de bunu kabul ediyor ve ifade ediyorlardı. Onlar arasında: Hepsi de Allah'ın kelamıdır, Kur'ân'ın başkasına üstün kabul edilmesi sözkonusu değildir diyen kimse yoktu. Şanı yüce Allah da: *"Allah*

514 İbn Abdilberr'in el-İstizkâr, IV, 186-187'deki ifadeleri burada sona ermektedir.

sözün en güzelini müteşabih tekrar edilen/mesâni bir kitap halinde indirmiştir." (Zümer. 23) buyruğunda da Kur'ân'ın sözün en güzeli olduğunu haber vermektedir. Yine yüce Allah: *"Biz sana bu Kur'ân'ı vahyetmekle en güzel şekli ile sana kıssa anlatacağız. Halbuki sen şüphesiz bundan önce haberdar olmayanlardandın."* (Yûsuf. 3)

Allah'ın Kelamının Bir Kısmının Diğerine Üstünlüğü

Özetle söyleyecek olursak, nebevi naslar, seleften gelen rivâyetler, şer'i hükümler ve aklî deliller Allah'ın kelamının bir kısmının diğer bir kısmından daha üstün olduğuna dair delaletleri meşhur ve apaçık delaletlerdendir. Aynı şekilde Kur'ân-ı Kerim de her ne kadar tamamı Allah'ın kelamı ise de Tevrat, İncil ve Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in şanı yüce Rabbinden nakiettiği: "Kullarım şüphesiz ki ben kendime zulmü haram kıldığım gibi aranızda da onu haram kıldım. O halde birbirinize zulmetmeyiniz"[515] hadisi ile "Beni kendi nefsinde ananı ben de kendi zatımda anarım"[516] ve buna benzer ilahi/kutsi hadisler her ne kadar Allah'ın kelamı olmak gibi ortak bir özelliğe sahip ise de bilindiği üzere kelamın iki farklı nisbeti vardır. Birisi o kelamı konuşan kişiye nisbeti diğeri ise hakkında konuşulan şeye nisbetidir. İşte söz bu iki nisbet itibari ile fazilet farkı gösterebilir. Aynı şekilde kelamın bizzat kendisi itibari ile de haberi kelam gibi olup onun da iki nisbeti vardır. Birisi haber veren ve konuşan kişiye nisbeti diğeri ise hakkında konuşulup haber verilen hususa nisbeti. Buna göre *"De ki: O Allah'tır, bir tektir."* (Âyet 1) ve: *"Ebu Leheb'in iki eli kurusun."* (Mesed. 1) âyetlerinin her ikisi de Allah'ın kelamıdır. Her ikisi de bu cihetten ortaktırlar. Fakat hakkında konuşulan ve kendisine dair haber verilen açısından aralarında fazilet farkı vardır. Bunun birisi Allah'ın kendi zatı ve kendi zatını nitelendirdiği sıfatları hakkında haber verdiği Allah'ın kelamıdır. Aynı zamanda bu onun kendi zatı hakkında söylediği kelamıdır. Diğeri ise Allah'ın yarattıklarından birisini sözkonusu edip ona dair haber verip durumunu nitelendirdiği kelamıdır. Her ikisi bu bakımdan her iki sözle kastedilen mananın fazilet farkı oranında birbirinden fazilet itibari ile farklıdırlar.

İhlas Sûresi'nin Kur'ân'ın Üçte Birine Denk Gelmesinin Açıklaması

Akıl ile birlikte şeriatın ve selefin ittifakının Kur'ân'ın bir kısmının diğerine göre daha faziletli olduğuna delil teşkil ettiğini öğrendiğimize göre aynı şekilde sıfatlarından bazılarının diğerlerinden daha faziletli olduğunu öğrendiğimize göre

515 Kaynakları daha önce gösterildi.
516 Kaynakları daha önce gösterildi.

geriye: "*De ki: O Allah'tır, bir tektir.*" buyruğunun Kur'ân'ın üçte birine denk düşmesinin hangi bakımdan sözkonusu olduğu ve nasıl izah edileceği kalmaktadır.

Acaba sûrenin sevabı Kur'ân'ın üçte birinin sevabı kadar mıdır? Durumun böyle olduğunu varsaydığımız taktirde Kur'ân-ı Kerim'in diğer bölümlerini okumanın mahiyeti ne olur?

Buna şöyle cevap verilir: Birincisi ile ilgili olarak çeşitli şekillerde açıklamalar yapılmış olmakla birlikte -elbetteki en iyi bilen Allah'tır- bunların en güzeli İmam Ebu'l-Abbas b. Süreyc'den nakledilen cevaptır. Ebu'l-Velid el-Kuraşi'den rivâyete göre o Ebu'l-Abbas b. Süreyc'e Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in: "*De ki: O Allah'tır, bir tektir.*" sûresi üçte birine denktir buyruğunun ne anlama geldiğini sormuş o da şu cevabı vermiştir: Yani Kur'ân üç kısım olarak indirilmiştir. Bunların biri ahkamdır. diğer üçte bir vaad ve tehdittir, diğer üçte bir ise Allah'ın isimleri ve sıfatlarıdır. İşte bu sûre Allah'ın isim ve sıfatlarını topluca ihtiva etmektedir.

Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzi de bu hadiste üç türlü açıklama olduğunu sözkonusu etmiş ve ilk olarak bunu zikretmiştir.[517]

İbnu'l-Cevzi İbn Sûreyc'in bu sözünü kendi isnadı ile Zahid'den, o es-Sâbuni'den o Beyhaki'den o Hakim hafız Ebu Abdullah'tan şöyle dedi diyerek rivâyet etmektedir: Fakih Ebu'l-Velid Hassan b. Muhammed'i şöyle derken dinledim: Ebu'l-Abbas b. Sûreyc'e sordum: Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in: "*De ki: O Allah'tır, bir tektir.*" buyruğu Kur'ân'ın üçte birine denktir buyruğunun manası nedir dedim. O şöyle dedi: Kur'ân üç kısım olarak indirildi. Onun üçte biri ahkam, üçte biri vaad ve vaid üçte biri ise Allah'ın isim ve sıfatlarıdır. "*De ki: O Allah'tır, bir tektir*" buyruğu ise bu üçte birlerden birini toplamıştır ki bunlar da sıfatlardır. Denildiği üzere bunlar Kur'ân'ın üçte birine denktir.

Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzi'nin sözkonusu ettiği üç açıklama şeklinin ikincisine göre de Allah'ı tanımak. onun zatını. isim ve sıfatlarını ve fiillerini bilmektir. İşte bu sûre onun zatını bilmeyi kapsamaktadır. Çünkü şanı yüce Allah'tan başka her ne varsa mutlaka bir şeyden var edilmiştir. Çünkü onun dengi de yoktur. benzeri de yoktur.

Ebu'l-Ferec dedi ki: Selefin fukahasından birileri bu açıklamayı zikretmiştir.

517 Bu husus Zâdu'l-Mesîr'de yoktur. Bunun "Fununu'l-Efnân fi Ulumi'l-Kur'ân" adlı eserinde yahut bir başkasında olma ihtimali vardır. Çünkü İbnu'l-Cevzi. hakkında eser yazmadık herhangi bir ilim yahut konu bırakmamıştır. Ulumu'l-Kur'an'a dair çeşitli kitaplarda araştırmalarımdan sonra ben bunu ne Fununu'l-Enân'da ne el-Mis'ad'da bulabildim. Belki de bu hadis şerhine özel olarak ayırdığı bir kitabındadır. Allah en iyi bilendir.

(İbnu'l-Cevzi) dedi ki: Üçüncü açıklamaya göre ise anlamı şudur: Bu sûrenin ihtiva ettiği tevhidi ikrar ve yaratıcıya itaat ve boyun eğmenin gereğini yerine getiren bir kimse Kur'ân'ı okumakla birlikte bu sûrenin muhtevasınca amel etmeyen kimse gibidir.

İbn Akil de bunu zikretmiştir. İbn Akil dedi ki: Buyruğun manasının: Bu sûreyi okuyana Kur'ân'ın üçte birinin ecri vardır şeklinde olması mümkün değildir. Çünkü Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem): "Her kim Kur'ân okursa ona her bir harf karşılığında on hasene yazılır" buyurmaktadır.[518]

Derim ki: Ama her iki açıklama şekli de zayıftır.

Birincisinin zayıf olduğunun bir kaç türlü delili vardır:

1. Deriz ki: Kur'ân-ı Kerim'in tamamı sözü edilen bilgi hakkında değildir. Aksine Kur'ân'da yerine getirilmesi gereken amellerin emredildiği haramların yasaklandığı hususlar da vardır. Kullardan istenen ise vacip olan marifet (ullah) ile vacip olan ameldir. Ümmetin tamamı da Allah'ın farz kıldığı amellerin vücubu üzerinde ittifak etmiştir. Hiçkimse de bunların vacip amellerden olmadığını söylemiş değildir. Her ne kadar bazı kimseler amellerin imandan olup olmadığı hususunda ihtilaf etmiş iseler de şanı yüce Allah'ın beş vakit namazı ve onun dışındaki İslâm'ın şer'i hükümlerini farz kılmış olduğu ve hayasızlıkları *"Açık olanıyla gizli olanıyla bununla beraber günahı haksız isyanı, Allah'a -hakkında asla bir delil indirmediği- herhangi bir şeyi ortak koşmanızı ve Allah'a bilmediğiniz şeyleri isnad etmenizi."* (A'raf. 73) haram kıldığı hususunda ihtilaf etmemişlerdir. Durum böyle olduğuna göre ve eğer sûrelerden bir sûrenin de bu marifetin üçte birini ihtiva ettiği kabul edilse bile bu Kur'ân'ın üçte biri olmaz.

2. Şöyle denilir: İddia sahibinin: Onun zatını bilmek isim ve sıfatlarını ve fiillerini bilmektir şeklindeki bu sözlerinden maksadı eğer onun zatî. subuti ve selbî sıfatları ile isimlerinden herhangi birisi olmadan dahi bilinir demek istemişse bu imkânsızdır. Eğer bunun mümkün olduğu kabul edilse ve kul da kendi nefsinde bütün selbi ve subuti kayıtlardan soyutlanmış bir zatın varlığını varsaysa hiç şüphesiz ki bu kesinlikle Allah'ı bilmek olmaz ve âlemlerin Rabbi de zaten her türlü selbi ya da subuti sıfattan mücerred/soyutlanmış olmadığı da bilinen bir husustur. Karmatilerle batıniler müstesna akıl sahibi kimselerden kimse de böyle bir şey söylemiş değildir. Ancak karmatiler ile batıniler şöyle der: Subuti ve adem/yokluk bildiren her bir husus onun hakkında selb edilir/sözkonusu edilmez. Bu sebeple o mevcuttur da denilmez yoktur da denilmez. Alim de denilmez alim

518 Kaynakları daha önce gösterildi

değildir de denilmez. Kadirdir de denilmez kadir değildir de denilmez ve bunların benzeri hiçbir şey söylenmez. Bunların bu söylediklerinin tutarsızlığı aklın açık ve kesin hükümleri ile bilinen bir şey olmakla birlikte onlar ayrıca çelişki içerisindedirler. Birinci çelişkileri şudur: Her iki çelişiğin bir arada olması imkânsız olduğu gibi her iki çelişiğin olmaması da imkânsızdır. Dolayısıyla herhangi bir şeyin hem var hem yok olmasına imkân yoktur. Onların diğer çelişkilerine gelince, kendisini ayrıcalıklı kılan bir takım hususlar ile iki çelişiğin de ondan uzak olduğunu zikretmeleri kaçınılmazdır. Böylelikle bu olumsuzluk ile ona dair haber verilebilsin. Onlar hangisini kabul ederlerse etsinler bunun bir olumsuzluk yahut bir olumluluk ihtiva etmesi/nefy ve isbat içermesi kaçınılmazdır. Hatta bir isbat/olumluluk ihtiva etmesi zorunludur. Biz bundan başka bir yerde onların bu kanaatlerini genişçe reddetmiş bulunuyoruz.

Bundan dolayı inkârcıların bir çoğu asla bu sınıra kadar gelmemişlerdir. Aksine onlar Ebu Yakub es-Sicistani ve onun dışındaki diğer inkârcıların söyledikleri gibi şöyle derler: Bizler her iki çelişiği de reddetmiyoruz. Aksine bizler bunlardan herhangi birisini ona izafe etmeyip susuyoruz. Bu sebeple bizler: O hem vardır hem yoktur, hem haydır hem ölüdür, hem alimdir hem cahildir demeyiz derler.

Onlara da şöyle denilir: Kalplerinizin onu bilmekten yüz çevirmesi dillerinizin onu anmaktan uzak durması, onun bizatihi her iki çelişikten soyut olmasını gerektirmez. Aksine bu sizin Allah'ı inkâr edip kâfir olmanızı, onu bilmekten hoşlanmadığınızı, onu zikredip ona ibadet etmekten tiksindiğinizi ifade eder. İşte sizin mezhebinizin gerçek mahiyeti budur.

İbn Seb'in[519] Sadr(uddin) el-Konevi[520] ve onlardan başka benzeri tasavvuf ve tahkika müntesip inkârcılar arasında şöyle diyenler de vardır: O subutî ve selbî her türlü sıfattan âzâde olmak şartı ile mutlak bir varlıktır. Bu şekilde diyenler de öbürleri ile aynı türdendir. Fakat öbürleri o mutlak bir varlıktır deyip sadece onun var olduğunu söylerler, yoklukla onu nitelendirmezler. Bundan sonra o mutlaktır derler. Olumlu ve olumsuz/selbi ve subuti her türlü kayıttan mutlak olmak şartıyla mutlak olan ise muayyen varlık olarak değil de ancak zihinsel bir varlık olabilir.

Yine bunlar şöyle derler: Filozofların ilahi ilmin konusu kabul edip, hikmet-i ülya ve felsefe-i üla adını verdikleri ve vacip ve mümkin kısımlarına ayrılan külli

519 Abdulhak b. İbrahim b. Muhammed b. Nasr İbn Seb'in el-İşbili el-Mursi el-Kurtubi, 669 yılında vefat etmiştir, biyografisi daha önce zikredilmişti.

520 Muhammed b. İshak b. Muhammed b. Yûsuf b. Ali el-Konevi el-Rûmi, 673 yılında vefat etmiştir, daha önce biyografisi zikredilmişti.

varlık aslında aynlar arasında değil sadece zihinlerde külli bir varlık olur. Çünkü dış âlemde kesinlikle aynı ile vacip hiçbir varlık yoktur. O varlık aynı ile mümkündür. Vacibin bizzat sıfatı olan bir zatın varlığı da olmadığı gibi bizzat kendisi de mümkin bir varlığın sıfatı olan bir varlık da yoktur. Aksine vacibin sıfatı kendisine özeldir, mümkin varlığın sıfatı da kendisine özeldir. Vacibin varlığı ona özel olup başkası bu hususta onunla ortak değildir. Mümkinin varlığı da kendisine özel olup bu hususta başkası ona ortak değildir. Bundan dolayı şanı yüce Rabbin kendisini nitelendirdiği bütün sıfatları kendisine özel sıfatlar olup bu sıfatlarda onun herhangi bir ortağının yahut benzerinin olmasına imkân yoktur. Çünkü onun mukaddes zatının benzeri hiçbir zat yoktur. Sıfatları da ona özeldir. Hiçbir sıfat onun sıfatlarının benzeri olamaz. Aksine o şanı yüce Allah bir tektir, samettir. Doğurmamıştır, doğurulmamıştır. Kimse de onun dengi ve benzeri değildir.

Çünkü onun "el-Ehad" ismi herhangi bir ortaklığın ve benzerliğin sözkonusu olmadığına delildir.

"es-Samed" ismi de onun bütün kemal sıfatlarını hak ettiğine delildir. Nitekim buna dair geniş açıklama bu sûrenin tefsirine dair yazılmış "eş-Şerhu'l-Kebir" adlı eserde genişçe yapılmıştır. İşte bu iki hususu tenzih sıfatlarının tamamı hatta isbat sıfatları arasında da ortaktır.

Tevhide ve onun kavli ilmi, ameli ve kasti olmak üzere iki tür olduğuna dair geniş açıklamalar da daha önceden yapılmıştı. Çünkü: *"De ki: Ey kâfirler!"* (Kâfirun, 1) sûresi nas olarak ameli tevhidi kapsamaktadır. Buna bağlı olarak o ilmi tevhide de delildir.

"De ki: O Allah'tır, bir tektir" buyruğu da nassı itibari ile ilmi ve kavli tevhidi kapsamaktadır ve buna bağlı olarak da ameli tevhide delildir.

Bundan dolayı Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) bu iki sûreyi sabah namazının (ilk) iki rekatinde tavafın iki rekatinde ve daha başka namazlarda birlikte okurdu.

Yine aynı şekilde onun sabah namazının iki rekatinde Bakara Sûresi'nde yer alan *"Deyin ki: Biz Allah'a ve bize indirilene ... iman ettik"* (Bakara, 136) deki iman âyetini birinci rekatte okurdu. Âl-i İmran Sûresi'ndeki: *"De ki: Ey Kitap Ehli! Bizimle sizin aranızda âdil olan bir kelimeye geliniz: Allah'tan başkasına ibadet etmeyelim. O'na hiçbir şeyi ortak tutmayalım, kimimiz kimimizi Allah'tan başka Rabbler edinmesin. Eğer yüz çevirirlerse: Bizim gerçekten müslümanlar olduğumuza şâhid olun, deyin."* (Âl-i İmran, 64) (mealindeki) İslâm âyetini de (ikinci rekatte) okurdu.

Buradaki maksadımız da şudur: Tenzih sıfatlarını bu sûrede sözkonusu edilen bu iki mana bir arada ihtiva etmektedir.

a. Ondan eksiklikleri nefy etmek. Bu da kemal sıfatlarını sabit kabul etmenin gereklerindendir. Tam manasıyla kemalin hakkında sabit olduğu zat için ona zıt eksiklikler sözkonusu olmaz. Kemal de onun "es-Samed" adının medlullerindendir.

b. Hakkında sabit kemal sıfatlar hususunda onun benzeri hiçbir şey yoktur. Bu da onun "el-Ahad" adının medlullerindendir. İşte bu iki büyük isim yani el-Ahad ve es-Samed isimleri onun her türlü eksiklik ve ayıptan tenzih edilmesini ihtiva etmektedir. Kemal sıfatları hususunda onun tenzih edilmesi ise bu sıfatların hiçbirisinde kendisinin bir benzerinin olmaması demektir. Onun "es-Samed" ismi ise bütün kemal sıfatlarının isbatını ihtiva eder. Böylelikle bu bütün kemal sıfatlarının sabit olmasını ve eksik sıfatların tamamının da nefy edilmesini ihtiva etmiş olur.

O halde sûre Allah hakkında kabul edilmemesi gereken her bir şeyin nefy edilmesini ihtiva ettiği gibi sabit kabul edilmesini icab ettiren her bir hususu da iki bakımdan ihtiva etmektedir. Biri onun adının es-Samed olması ve ondan aslın (doğuranın) ve füruun (doğanın) ve benzerlerinin sözkonusu olmadığını bildirmek/nefy etmek de aynı şekilde kemal sıfatlarının sabit olmasını gerektirmesi bakımındandır. Çünkü rabb hakkında övgü olan her bir nefyin mutlaka bir sübut ihtiva etmesi gerekir. Hatta nefy/olumsuz ifade ile varlıklardan her ne övülürse o da böyledir. Bunun bir sübut ihtiva etmesi kaçınılmazdır. Aksi taktirde soyut nefyin anlamı katıksız yokluktur. Katıksız yokluk ise bir kemal sıfatı olması bir tarafa hiçbir şey değildir.

Burada maksat, yüce Allah'ın: *"De ki: O Allah'tır, bir tektir."* buyruğunun Kur'ân'ın üçte birine denk geldiği manasına dair açıklamalar yapmak ve doğrusunun birinci görüş olduğunu ortaya koymaktır.

3. İkinci görüşün yanlış olduğunu ortaya koyan üçüncü husus ise şöyle denilmesi ile ortaya çıkar: Kişinin: "Fiillerini bilmek"den kastı eğer ona delil olan âyetlerini/delil ve belgelerini bilmeyi kastediyor ise bu onu bilmenin tamamlayıcı bir unsurudur. Geriye ise onun va'dini ve vaidini bilmek kalmaktadır. Mümin ve kâfir ümmetlerin kıssalarını ise ayrıca zikretmemektedir. Bu ise Kur'ân'ın ihtiva ettiği manaların ikinci kısmını teşkil eder. Aynı zamanda onun emir ve nehyini de sözkonusu etmemiştir. Eğer bunları onun fiilinin etkenlerinden kabul edecek olursa bilindiği üzere va'di, vaidi ve kıssaları bilmek ile istenen şey ahiret gününe ve amellerinin karşılıklarının görüleceğine iman etmektir. Nitekim emir ve yasaktan istenen de onun itaatidir. O halde hem ahiret gününe iman etmek hem

de salih amelde bulunmak her bir ümmet için zorunludur. Nitekim yüce Allah: *"İman edenler, yahûdîler, hristiyanlar ve sâbiîler'den Allah'a ve âhiret gününe inanan ve salih amel işleyenlerin elbette Rabbleri katında ecirleri vardır. Onlar için korku yoktur. Onlar üzülecek de değillerdir."* (Bakara, 62) buyurmaktadır.

4. Şöyle denilir: Onun benzerinin olmadığını ayrıca doğum ilişkisinin bulunmadığını sözkonusu etmek bundan başka sûrelerde de geçmektedir. Dolayısıyla bu mana ile bir özellik sözkonusu olmaz.

5. Şöyle denilir: Allah'ın belirttiği şekilde tenzihi ihtiva ettiğini kabul edelim. Şüphesiz Allah'ı bilmek selbi sıfatları bilmek demek değildir. Aksine sıfatlarda aslolan subuti sıfatlardır. Selb ise ona tabidir. Onun maksadı ise isbatı tamamlamaktır. Nitekim daha önce de işaret ettiğimiz üzere Rabbin kendisi ile övüldüğü her bir tenzih de bir isbat da vardır.

Bundan dolayı "subhanallah" sözü Rabbin tenzihini de ta'zimini de ihtiva eder. Çünkü bu sözde onun kusur ve eksikliklerden tenzihi sözkonusu olduğu gibi yüce Allah'ın tazimi de sözkonusudur. Nitekim buna dair geniş açıklamalar çeşitli yerlerde yapılmıştır.

Bu sûrenin muhtevası gereğince amel eden bir kimse muhtevası gereğince amel etmeyip Kur'ân'ın üçte birini okuyan kimsedir şeklindeki üçüncü görüşe gelince bu da aynı şekilde zayıf bir görüştür. Bu görüşün sözkonusu olmayacağını belirttiği denklik aslında ecrin miktarını harflerin çokluğu ile itibar edenlerin görüşlerine dayanmaktadır. Bu da yerinde açıklandığı gibi bâtıl bir görüştür. Çünkü sûrenin gereğince amel etmekten kasıt muhtevasının tasdik edilmesi ve Allah'ın tevhid edilmesi gibi gerekli olan amel ise bunun ecri Kur'ân-ı Kerim'in tamamını okumakla birlikte bunun gereğince amel etmeyen kimsenin ecrinden daha büyüktür. Çünkü eğer Kur'ân'ın muhtevasına iman etmeyecek olursa kişi münafık olur. Yapması gereken amelleri yapmayacak olursa kişi fâsıktır. Bilindiği üzere böyle bir kimse Kur'ân-ı Kerim'i on defa dahi okusa onun alacağı ecir takva sahibi müminin ecri gibi olamaz.

Aynı şekilde onun muhtevasına iman etmekten dolayı sözkonusu olan bu ecir açısından onu okuyup okumamak arasında bir fark yoktur. Hadis-i şerifte sözkonusu edilen ecir onu okuyana verilecek ecirdir. Dolayısıyla sûrenin muhtevasındaki iman etmekle birlikte onu okuması kaçınılmazdır. Aynı şekilde Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem) de onu okumayı Kur'ân'ın üçte birine denk kabul etmiş ve Ashab-ı kirama onu okumuş ve onlara bu sûreyi kendilerine üç defa okuduğunu haber vermiştir. Böylelikle onun o sûreyi okuması Kur'ân'ın üçte birine okumasına denk olmuştur. İşte o sûreyi tekrar edip okuyan o adamın durumu da böyledir.

Aynı şekilde onlara bu sûrenin Kur'ân'ın üçte birine denk geldiğini haber vermesi de böyledir. Bununla ancak onların Kur'ân'ı okumaları halinde onun üçte biri kastedilir. Yoksa bundan maksadı *"De ki: O Allah'tır, bir tektir."* manasına iman etmeyen bir münafığın onu okuması halindeki üçte birini kastetmemiştir.

Diğer taraftan bundan maksat mana olarak ona iman etmeksizin üçte biri okuyan kimse olması ise lafızda buna delil yoktur. Hatta lafız ancak bunun zıttına delildir.

Bu ve benzeri teviller şanı yüce Allah'ın kitap ehlinden böyle bir işi yapanları yerdiği kelimeleri yerlerinden oynatmak türü işlerdendir. Bu da Allah'ın ve Rasûlünün sözlerini doğrudan saptırıp uzaklaştırmanın bir çeşididir.

Ebu Hâmid el-Gazzali "Cevahiru'l-Kur'ân ve Duraruhu" adlı eserinde bu üç vecihin dışında bir başkasını sözkonusu ederek şunları söylemektedir: "Onun *"De ki: O Allah'tır, bir tektir."* buyruğu Kur'ân'ın üçte birine denktir" sözüne gelince, senin bunun doğru açıklamasını anlamadığını görüyorum. Kimi zaman: O bunu Kur'ân tilavetini teşvik etmek için zikretmiştir. Burada bunun anlamı miktarı tespit etmek değildir diyorsun. Oysa nübüvvet makamı bundan pek münezzehtir. Kimi zaman da: Bu anlaşılması ve tevil edilme ihtimali uzaktır. Çünkü Kur'ân-ı Kerim'de altıbinden fazla âyet-i kerime vardır. Bu kadar âyetlik bir sûre nasıl bu âyetlerin üçte biri olabilir diyorsun.

Bu ise senin Kur'ân'ın hakikatlerine dair bilginin azlığından ve onun lafızlarının zahirine bakışından dolayıdır. Sen onların lafızların uzun oluşu ile çoğaldığını, kısa olması ile kısaldığını zannediyorsun. Bu da çok sayıdaki dirhemi bir tek mücevherden üstün tutanın zannına benzer.

Şunu bil ki İhlas Sûresi kesin olarak Kur'ân'ın üçte birine denktir ve Kur'ân-ı Kerim Kur'ân'ın görevleri hususunda zikrettiğimiz üç kısma racidir. Bunlar ise Allah'ı bilmek, ahireti bilmek ve sırat-i mustakimi bilmektir. İşte bu üç bilgi asıl görevi/fonksiyonudur. Geri kalanı ise tabi olan hususlardır. İhlas Sûresi de bu üç husustan birisini kapsamaktadır ki bu da Allah'ı bilmek, onu takdis etmek, cins ve türde onun ortağı bulunmaktan uzak bilerek tevhid etmektir. İşte aslının (babasının) fer'inin (evladının) ve denginin olmadığını ifade etmekten maksat budur. "es-Samed" diye nitelendirilmesi ise varlıklar arasında ihtiyaçlar için kendisinden başkasına başvurulmayan yüce efendinin kendisi olduğunu hissettirmektedir.

Evet bu sûrede ahiretten ve sırat-i mustakimden söz edilmiyor. Bundan dolayı Kur'ân'ın üçte birine denktir. Yani Kur'ân-ı Kerim'in ihtiva ettiği esasların

üçte birini ihtiva eder. Nitekim Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in: "Hacc arefe (vakfesi)dir" buyruğu da bunun gibidir ki asıl olan odur. geri kalanlar ise ona tabidir demektir.

Derim ki: Kur'ân-ı Kerim'in âyetleri iki türlüdür. İlmi ve ameli. Bazı âyetlerde bu iki hususun da bir arada zikredildiğini görüyoruz.

Ebu Hâmid (Gazzali) Allah'ın zatı. sıfatları ve fiilleri ile alakalı ilmi hususları -ahiret günü ve kıssalarla alakalı olanları dışarıda tutarak- bir arada sözkonusu etmiş ve bunlara "Cevahirul Kur'ân: Kur'ân'ın cevherleri" adını vermiştir. Diğer taraftan ameli hususları bir araya getirip onlara da: "Duraru'l-Kur'ân: Kur'ân İncileri" adını vermiş. Fatiha'nın ilk yarısını cevherlerden ikincisini incilerden saymıştır. Her iki manayı bir arada ihtiva eden âyet-i kerimeleri de bu iki türden daha üstün olanı hangisiyse o kısımda kaydetmektedir. Onun her iki kısımda zikrettiklerinin tamamı yaklaşık binbeşyüz âyet kadar olup Kur'ân-ı Kerim'in dörtte biridir. O Kur'ân-ı Kerim'in ihtiva ettiği manaları altı sınıfa ayırmıştır. Bunların üçü usül, üçü de asla tabi olan hususlardır. Böylelikle Kur'ân-ı Kerim'in her şeyi kuşatan deniz/okyanus olduğunu ve öncekilerin de sonrakilerin de ilminin ondan dallanıp budaklandığını zikretmektedir.

O diyor ki: Kur'ân-ı Kerim'in sırrı ve en özü en ileri maksadı kulları dünyanın da ahiretin de Rabbi yüce göklerin ve altındaki arzların Rabbi olan en yüce ve en cebbar olana çağırmaktır.

Üç önemli husus ise kendisine davet olunanın tanıtılması. ona doğru gidilen yolda izlenmesi gereken sırat-i mustakimin tanıtılması ve ona ulaşıldığı zamanki hâlin tanıtılmasıdır.

Üç tane muayyen hususa gelince. Bunlardan biri davete icabet edenlerin durumlarını ve Allah'ın onlara yaptıkları ve ihsan ettiklerinin lütuflarıdır. Bunun sırrı ve maksadı ise teşvik edip tergib etmektir. Diğer taraftan yolundan ayrılanların ve çağrısını kabul etmeyenlerin durumlarını tarif edip Allah'ın onları nasıl kökten kazıdığını ve onları ibretli bir şekilde cezalandırdığını göstermektir. Bunun sırrı ve maksadı ise ibret almak ve korkutmaktır.

Bunların ikincisi ise inkâr edenlerin sözlerinin nakledilmesi. onların çirkin iç yüzlerinin ve bilgisizliklerinin hak adına onlarla tartışmak ve delil getirmek sûretiyle açığa çıkartılmasıdır. Bunun maksadı ve sırrı ise bâtılı ilgilendiren yönü ile onu açığa çıkarmak, ondan sakındırmak. ondan uzak kalınması gerektiğini anlatmaktır. Hak cihetinde ise hakkı açıklamak. onu sağlam bir şekilde ortaya koymak ve delilleri ile izah etmektir.

Üçüncü husus ise yolun merhalelerinin nasıl imar edileceğinin ve bunun için gerekli azığın, bineğin nasıl temin edileceğinin tanıtılması ve böyle bir yolculuğa hazır olmak için gereken hazırlıkların yapılmasıdır.

Derim ki: Onun sözünü ettiği imanın esaslarının üç olduğu hususu zikrettiği gibi bir hakikattir. Her bir millet/şeriat ve dinde bu üç esasın bulunması kaçınılmazdır. Nitekim yüce Allah: *"İman edenler yahudiler, hristiyanlar ve sabiilerden Allah'a ve ahiret gününe iman eden ve salih amel işleyenlerin elbette Rabbleri katında ecirleri vardır. Onlar için korku yoktur. Onlar üzülecek de değillerdir."* (Bakara. 62) Buna benzer bir buyruk da Maide Sûresi'nde yer almaktadır.

Bu buyruk da bu üç esası yani Allah'a iman, ahirete iman ve salih ameli sözkonusu etmektedir. Bunlara tabi olan diğer üç husus ise bu üç esasın kapsamı içerisindedir. Çünkü Kur'ân-ı Kerim'de ahirette mutlu olacakların ve bedbahtların sözkonusu edilen halleri aslında ahiret gününe imanın tafsilatı demektir. Kur'ân-ı Kerim'de bulunan yolun gerektiği gibi imar edilmesi ile alakalı hususlar ise salih amel türündendir. Kur'ân-ı Kerim'deki tartışma ve delil getirme de bu üç hususa dair haberlerin tamamlayıcı unsurlarındandır. Çünkü bu üç hususu haber verdiği zaman bunu ispat eden âyet ve delilleri zikreder, inkârcıların şüphelerini sözkonusu ederek bunların tutarsızlıklarını da beyan eder.

Ebu Hâmid (Gazzali) bu hususları zikrederek şunları söylemektedir: Kâfirlere karşı delil getirmek onlarla tartışmak ve apaçık delillerle onların gülünç hallerini açığa çıkartıp onların bâtıllarını ve saçmalıklarını gün yüzüne çıkarmaktır. Onların bâtılları da üç türlüdür:

1. Şanı yüce Allah'tan meleklerin onun kızları olduklarını. onun kendisine ortak bir çocuğunun olduğunu ve onun üçün üçüncüsü olduğunu söylemek gibi ona yakışmayan nitelemelerle Allah'tan söz etmek.

2. Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in sihirbaz. kahin ve şair olduğunu söyleyip nübüvvetini inkâr etmek.

3. Ahiret gününü inkâr edip ölümden sonra dirilişi. hesaba çekilmeyi, cenneti ve cehennemi inkâr ederek itaatin ve masiyetin akıbette görülecek karşılıklarını kabul etmemek.

Kur'ân-ı Kerim'deki dünya hayatında müminlerle kâfirlerin durumlarına dair verilen haberlere gelince. -Ki bu Ebu Hâmid'in çağrıyı kabul edenlerle ondan uzak kalanların durumlarını sözkonusu etmekten maksadı budur- Bu da delillerin ve belgelerin tamamlayıcı unsurlarındandır. Çünkü bu dünyada tanık olunan

etkileri görülen ve haberleri mütevatir olarak gelmiş bulunan bir husustur. Bu da kullar için gayb sayılan ölümden sonraki hususlardan değildir.

Bundan dolayı şanı yüce Allah muhtevasındaki öğüt verici özellik ile birlikte bunu inkârcılara karşı delil ve belge getirmek bağlamında zikreder: *"Andolsun ki onların kıssalarında olgun akıl sahipleri için bir ibret vardır."* (Yûsuf. 111); *"Muhakkak (Bedir gününde) karşılaşan iki toplulukta sizin için bir ibret vardı. Bir topluluk Allah yolunda savaşıyordu. Diğeri ise kâfirdi. Onlar öbürlerini gözleriyle kendilerinin iki katı görüyorlardı. Allah dilediğini yardımıyla destekler. Şüphesiz bunda basiret sahipleri için bir ibret vardır."* (Âl-i İmran. 13); *"O kitap ehlinden kâfir olanları ilk sürgünde yurtlarından yerlerinden çıkarandır. Siz de onların çıkacaklarını sanmamıştınız. Onlar da hisarlarının kendilerini Allah'a karşı gerçekten koruyacağını sanmışlardı fakat Allah onlara hesaba katmadıkları taraftan geldi ve kalplerine korku saldı. Evlerini hem kendi elleriyle, hem de müminlerin elleriyle tahrip ediyorlardı. Ey basiret sahipleri artık ibret alın!"* (Haşr. 2); *"De ki: Yeryüzünde gezip dolaşın sonra da yalanlayanların sonu nice oldu, bir bakıverin."* (En'am. 11); *"(Ahalisi) zalim iken kendilerini helâk ettiğimiz bu yüzden çökmüş çatıları üzerine duvarları yıkılmış, kuyuları sahipsiz, yüksek köşkleri (ıssız) kalmış nice şehirler vardır. Acaba onlar kendileri ile akledecekleri kalplerinin, kendileri ile işitecekleri kulaklarının olması için yeryüzünde neden gezip dolaşmazlar? Çünkü şüphesiz gözler kör olmaz, asıl göğüslerdeki kalpler kör olur."* (Hacc. 45-46); *"Yeryüzünde gezmezler mi ki kendilerinden önce geçenlerin akıbetinin nasıl olduğuna baksınlar. Onlar kuvvet bakımından bunlardan üstün idiler. Onlar yeri sürüp alt üst ettiler ve bunların yeri imar ettiklerinden çok imar ettiler. Peygamberleri onlara apaçık delillerle gelmişlerdi."* (Rûm. 9) Aynı şekilde yüce Allah'ın Lut kıssasını zikrettikten sonra: *"Derhal oranın üstünü altına getirdik ve üzerlerine balçıktan pişirilmiş taş yağdırdık. Elbette bunda basiret sahibi olanlar için ibretler vardır. Ve elbette o yerler işlek bir yol üzerinde bulunuyor."* (Hicr. 74-76) buyurmaktadır. Buradaki basiret sahibi (el-mütevessim) alamet demek olan simayı delil gören kimse demektir. Yine yüce Allah: *"Eğer dilersek onları elbette sana gösteririz. Sen de onları muhakkak simalarından tanırsın. Yine de sen onları -andolsun- söyleyişlerinden de bilirsin."* (Muhammed. 30) buyurmaktadır.

O halde münafıkları, eğri büğrü söyleyişlerinden tanımak, hakkında yemin olunan sabit bir husustur. Fakat bu konuştukları zaman ortaya çıkar. Simalarından onu tanımaya gelince, bu da Allah'ın meşietine bağlıdır. Çünkü bu ondan daha gizlidir.

Tirmizi'nin rivâyet ettiği ve hasen olarak değerlendirdiği Ebu Said'den gelen hadise göre Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: "Müminin

ferasetinden sakının. Çünkü o Allah'ın nuru ile bakar." Sonra da yüce Allah'ın: *"Elbette bunda basiret sahibi olanlar/simalarıyla tanıyanlar için ibretler vardır."* (Hicr, 75) âyetini de okudu.

Mücahid ve İbn Kuteybe ise feraset sahibi kimseler için diye açıklamışlardır.

İbn Kuteybe dedi ki: Ben filan kişide hayrın simasını gördüm. Yani onu açık belirtileriyle gördüm denilir.

Zeccac dedi ki: Sözlükte "mütevessim" bir şeyin simasını/alametinin hakikatini bilinceye kadar oldukça emin olacak şekilde iyice bakan kimse demektir. Filan kişide ben şunun simasını gördüm demek onu fark ettim, bildim anlamındadır.

Bakışlarının sağlam olmasından maksat ise haklarında: *"Göklerde ve yerde nice âyetler vardır ki onlardan (ibret almaksızın) yüz çevirerek üzerlerinden (düşünmeden) geçer giderler."* (Yûsuf, 105) diye buyurduğu kimselerden farklı olarak alameti iyice bilip anlayıncaya kadar sağlam bir şekilde bakan kimseler demektir.

Dahhak bakanlar diye açıklarken, İbn Zeyd tenkit ederek/ayıklayarak bakanlar diye açıklamıştır. Katade de ibret alanlar demiştir.

Bütün bu açıklamalar doğrudur. Çünkü mütevessim denilen sima ve alametleri yakalamaya çalışan kişi bütün bunları yapar.[521]

Daha sonra yüce Allah: *"Ve elbette o yerler işlek bir yol üzerinde bulunuyor"* (Hicr, 76) buyurmaktadır.

Daha sonra Eyke Ashabı kıssasını sözkonusu ettikten sonra da: *"Her ikisi (nin şehirleri) de hâlâ görülüp tanınan bir yol üzerindedirler"* (Hicr, 79). Yani onlar insanlar tarafından açıkça görülebilen besbelli bir yol üzerindedirler demektir. Bir başka yerde de: *"Biz de orada bulunan müminleri çıkardık. Ama orada Müslümanlardan bir ev halkından başkalarını bulmadık. Ve orada acıklı azaptan korkanlar için bir alamet bıraktık."* (Zâriyât, 35-37) ve Nuh Gemisi hakkında da: *"Andolsun ki Biz onu bir âyet olarak bıraktık. O halde var mı ibret alıp düşünen."* (Kamer, 15) buyurarak onun geriye bir takım âyetleri yani alamet ve delaletleri bıraktığını haber vermektedir. İşte bu şanı yüce Allah'ın müminler ile ilgili ve onların dünyadaki güzel akıbetlerine dair haberleri ile kâfirlere ve onların dünyadaki kötü akıbetlerine dair haberleri ilim ve öğüt almak üzere delil ve ibret olarak görülmesi gereken âyet ve delaletler türündendir.

521 Bu rivâyetler Zâdu'l-Mesir'de yer almakta olup yerleri daha önce gösterilmişti.

Buna da şanı yüce Allah'ın kendisine itaat edenlerden razı olup onlara ikramda bulunduğu buna karşılık kendisine isyan edenlere gazap edip onları cezalandırdığı da delil teşkil etmektedir. Aynı şekilde yüce Allah'ın bütün mahlukatı da onun kudreti için delil olarak görülür. Çünkü bir fiilin yapılması o fiili yapanın kudret sahibi olmasını gerektirir. Ahkama dair fiilleri de onun ilmine delildir. Çünkü sapasağlam muhkem bir fiil o fiili yapanın ilim sahibi olmasını gerektirir. Özellikle de bu meşietine/irade ve dilemesine delildir. Çünkü bu özel durum ayrıca onun irade sahibi olmasını da gerektirir. Aynı şekilde akıbeti itibari ile daha güzel olan özel durumlar da onun hikmetine delil gösterilir. Çünkü fiilin akıbeti itibari ile övülen husus ile özellikle sözkonusu edilmesi hikmeti gerektirir.

Peygamberlere ve onlara uyanlara yardım ve güzel akıbetin özel olarak sözkonusu edilmesi ile onları yalanlayan kimseler için de özel olarak rezil ve rüsvay oluşun ve kötü akıbetin sözkonusu olması da onun peygamberlerin getirdiklerini emredip sevdiğine ve onlardan razı olduğuna buna karşılık onları yalanlayanların üzerinde bulundukları halden hoşlanmayıp ondan dolayı gazap ettiğine de delildir.

Çünkü bu iki türden birisine özel olarak ikramda bulunup kurtuluşu lutfetmek güzel bir şekilde anılıp onlara dua edilmesi, buna karşılık diğer kısım hakkında da özel olarak azabın, helakin, kötü bir şekilde anılışın ve lanetin sözkonusu edilmesi onun birinci sınıfın yaptıklarını sevmesini, ikinci sınıfın yaptıklarına da buğz etmesini gerektirir.

Benzer iki şeyden birisi hakkında sebepsiz yere özel olarak sözkonusu olacağı söylenen iradeye gelince yüce Allah böyle bir irade ile nitelendirilebilir mi, bu onun sıfatı olabilir mi meselesine gelince bunda da görüş ayrılığı vardır.

Eğer: Hayır böyle bir irade onun sıfatı olamaz denilecek olursa söyleyecek bir şey yoktur.

Eğer böyle bir irade onun sıfatı olur denilecek olursa bilindiği üzere nebilere (salat ve selâm onlara) özel olarak bunu sağlamak ile onların düşmanlarına özel olarak böyle bir muamelede bulunmak tahsis etmeyi/özelleştirmeyi gerektiren bir sebep olmaksızın tahsis etmenin yapacağı bir iş değildir. Hatta bilinen husus şudur: Onlara özel olarak ikramda bulunmayı kastetmek diğerlerine de özel olarak ceza vermeyi kastetmek şunu açıkça göstermektedir: Onların iman etmeleri kendilerine özel olarak bu ikramın sebebidir. Diğerlerinin kâfir olmaları ise bu cezanın onlara özel olarak verilmesinin sebebidir.

Bu gibi hususlara dair geniş açıklamanın yapılacağı yer bir başka yerdir.

Fakat burada maksadımız şudur: Sözkonusu bu üç husus ilk üç hususun kapsamına girer. Fakat Ebu Hâmid (Gazzali) delil getirmeyi kelam ilmi. yolun imar edilmesini de fıkıh ilmi. peygamberlerin haberlerini de kıssalar ilmi olarak değerlendirir ve şöyle der:

Şüphesiz kelam ve cedel/diyalektik münazara tartışma ilminde delile bağlı olarak hakkın beyanı sözkonusu olmaz. Aksine bunda bid'atleri çelişkilerini açığa çıkartarak geri püskürtmek sözkonusudur. Böylelikle o bu ilmin mensuplarını da hacılara bekçilik eden kimselere benzetir.

Fıkıh ilminin gayesinin de dünya maslahatından öteye gitmeyen bir gaye olarak kabul eder. Fakat bu husus insanların bir çoğunun kendisi ile görüş ayrılığına düştüğü ve yeri burası olmayan bir takım açıklamalar yaptıkları bir husustur. Aynı şekilde "Cevahirul Kur'ân" adlı kitabı ile diğer kitaplarında sözkonusu ettiği bir takım felsefi açıklamaları ve bunları Kur'ân'ın bâtıni anlamı olarak kabul etmesi hususunda da ona eleştirilerde bulunmuşlardır. İslâm alimlerinin bunu red mahiyetinde söyledikleri ise öbür kanaatini reddetmek için söylediklerinden daha fazladır. Çünkü bu iddiada rasûlün maksadı ile çelişen pek büyük hususlar bulunmaktadır. Aynı şekilde onların felsefecilerin nübüvvet hakkındaki açıklamalarına benzer açıklamalarda bulunması hakkında da eleştiriler yapmışlardır. Burada maksat ise onun: *"De ki: O Allah'tır, bir tektir"* diye yaptığı açıklama bu hususta birçok kimsenin açıklamasından daha güzeldir ve bizim İbn Cüreyc'den diye naklettiğimiz ve desteklediğimiz görüşe daha yakındır. Fakat bu görüşün doğru olduğunda şüphe yoktur. Çünkü Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in haber verdiğine göre Allah Kur'ân-ı Kerim'i üç kısma ayırmış ve *"De ki: O Allah'tır, bir tektir."* buyruğunu Kur'ân'ın kısımlarından bir kısım yapmıştır. Bu da Kur'ân-ı Kerim'in toplamının üç kısım olmasını gerektirir. Yani o üçü usül. üçü füru olmak üzere altı kısım olmasını gerektirmemektedir.

Aynı şekilde o: *"De ki: O Allah'tır, bir tektir."* buyruğunun Kur'ân'ın üçte birine denk düştüğünü haber vermektedir. Onun önemli olan bölümünün üçte biri de dememiştir. çoğunluğunun üçte biridir de asıllarının üçte biridir de dememiştir. O halde Kur'ân'ın tamamının üç sınıf olması gerekir. Ama Ebu Hâmid'in (Gazzali'nin) zikrettiğine göre ise üçü önemli üçü onlara tabi olmak üzere altı kısım olur. Sûre de önemli üç kısmın birisidir demek olur. Bu ise hadise muhaliftir.

Aynı şekilde şüphesiz Kur'ân-ı Kerim'in üç kısma ayrılması bir delile bağlı olarak yapılan bir ayırımdır. Çünkü Kur'ân-ı Kerim bir kelam/sözdür. Kelam ise ya ihbar/haber vermedir yahut inşadır. Haber verme ya yaratıcı hakkında olur

yahut yaratılan hakkında. Bu apaçık bir taksimdir. Fakat fıkıh ilmini sırat-i mustakimin ve ameli salihin dışında tutup delil ve hüccet ilmini de iman, Allah'ı ve ahiret gününü bilmenin dışında tutmaya gelince bu selef ile halefin reddettiği bir husustur. Ebu Hâmid ise bunu şu sebepten dolayı zikreder: Bu gibi hususların manaları yalnızca tasfiye/arınma yolu ile bilinebilir. Nebevi haber yoluyla da bilinemez, istidlali düşünme yoluyla da bilinemez. O halde o mana ne sem'i delil ne de aklî delil yoluyla bilinebilir.

Bu ise insanların reddedip kabul etmedikleri ve bunu red için de pek çok eserler yazdıkları hususlardan birisidir. Nitekim ilim adamlarından pek çok topluluk böyle yapmıştır. Fakat Ebu Hâmid'in/Gazzali'nin mazur görülebileceği nokta şudur: O felsefeciler ve kelam ehlinin yöntemine dair sahip olduğu bilgiler arasında bu hususta hakkı açıkça gösterecek bir şeyi bilmediği gibi bunun dışında daha başka aklî yollar da bilmediğinden ötürü bu hususta düşünme yoluyla bunun bilinemeyeceğini söylemiştir.

Sabit olan haberlere dair yollara gelince, onun Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in lafızlarından sahih olanına dair bir bilgisi de yoktu, rasûlün lafızlarının maksatlarına delalet yoluna dair bilgisi de yoktu. Bazı kelamcılar ve felsefeciler ile ortak olarak sahip olduğu bilgiler dolayısıyla Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in lafızları ile neyi murad ettiğini beyan etmemiş olduğunu zannetti. Böylelikle o bundan ve ötekinden (aldıkları ile) bir terkip yaparak aklî ve sem'i yolun kapısını kapattı ve arzu edileni ancak tasfiye/arınma ve amel yoluyla elde edeceğini zannettiğinden o da bu yolu izledi. Fakat yine de maksadını elde edemeyince ömrünün sonunda Buhârî'yi ve Müslim'i okumaya döndü.

Kadı İyaz da *"De ki: O Allah'tır, bir tektir."* buyruğunun Kur'ân'ın üçte birine denk gelmesine dair bir takım görüşler zikrettiği gibi ondan önce el-Mazeri de böyle yapmıştır. O dedi ki: İmam -yani Ebu Abdullah el-Mazeri- dedi ki: Bunun anlamının şu olduğu söylenmiştir: Kur'ân-ı Kerim üç hususu ele alır. Kıssalar, hükümler ve şanı yüce kudreti sonsuz Allah'ın sıfatları.

"De ki: O Allah'tır, bir tektir." buyruğu da sıfatları kapsamaktadır. Bu sebeple bu cihetiyle üçte biri teşkil eder. (Devamla) dedi ki: Muhtemelen Allah'ın Kur'ân'ı iki cüze ayırdığının sözkonusu edildiği hadisin zahiri de bu tevili destekleyebilir.[522]

Derim ki: Bu bizim de desteklediğimiz görüş olan İbn Süreyc'in görüşüdür. el-Mazeri de bunu ileride geleceği üzere İbn Battal'ın sözleri arasında zikretmiştir.

522 el-Mazeri, el-Mu'lim bi Fevaili Müslim, I, 461.

(el-Mazeri) devamla dedi ki: Kur'ân'ın üçte birine denkliğinin Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in kastettiği muayyen bir kişi hakkında olduğu da söylenmiştir.[523]

el-Mazeri dedi ki: Bunun manasının şanı yüce Allah o sûreyi okunmasından dolayı lutfederek sevabını kat kat verir ve bu katlamasının en sonu da ecri katlandırılmadan Kur'ân'ın okunması için verilmesi hak olan ecrin üçte birine kadar ulaşır.

(Devamla) dedi ki: Bu hadisin rivâyetlerinden birisinde belirtildiği üzere Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) insanları toplayıp: Ben size Kur'ân'ın üçte birini okuyacağım deyip *"De ki: O Allah'tır, bir tektir."* buyruğunu okumuştur.

el-Mazeri dedi ki: Bu rivâyet ise bunu muayyen bir şahıs hakkında kabul eden kimselerin yorumuna gölge düşürmektedir.[524]

Kadı İyaz dedi ki: Bazıları şöyle demişlerdir: Şanı yüce Allah: *"Elif, Lam, Ra. Bu âyetleri sağlamlaştırılmış sonra da hakim ve habir olan Allah tarafından geniş geniş açıklanmış bir kitaptır."* (Hud. 1) buyurmaktadır. Bu uluhiyet ile alakalı bir bahistir. Daha sonra: *"Şüphesiz ben size onun tarafından (gönderilmiş) bir uyarıcı ve bir müjde vericiyim."* (Hud. 2) buyurmaktadır. Bu da nübüvvet faslıdır. Sonra: *"Bir de Rabbinizden mağfiret dileyin sonra O'na tevbe edin."* (Hud. 3). Bu da mükellefiyetler faslıdır. Bunun dışındaki va'd, vaid/tehdit ve içinde bulunan kıssalar da dahil Kur'ân'ın genel olarak bütün kısımları nübüvvet faslına girer. Çünkü bunların hepsi nübüvvetin delilleri arasındadır ve aynı zamanda onun anlaşılması için gerekli olan hususlardır.

İşte bu da yüce Allah'ın: *"De ki: O Allah'tır, bir tektir."* (İhlas. 1) sûresinin birinci faslı bütünüyle kapsadığına delildir.

Bu sözlerin muhtevası şudur: Kur'ân-ı Kerim'in manaları ilahiyat, nubuvvat ve şer'i hükümler olmak üzere üç sınıftır.

İşte bu sûrede de ilahiyat faslı yer almaktadır. Bu görüşün sahibi olan kimse va'di, tehdidi ve kıssaları nübüvvet kısmı içerisinde kabul etmektedir. Çünkü bunlar Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in haber verdiği yahut da onun nübüvvetine delil olan hususlardandır.

Bu görüş de aynı şekilde zayıftır. Çünkü şöyle denilebilir: Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) vaad ve vaidi getirdiği gibi aynı şekilde emir ve nehiy de onun ge-

523 el-Mu'lim. I. 461. Bunu da İbn Battal (daha önce) zikretmiştir.
524 el-Mu'lim. I. 461.

tirdikleri arasındadır. Yine şöyle denilebilir: Kıssalar nübüvvete delalet ettiği gibi aynı şekilde emre ve nehye de delildir. Çünkü bu kıssalar onun kendisine itaat eden kimselere ikramını, kendisine isyan edenleri de cezalandırmasının delilidir. Bu da daha önce geçtiği gibi emrin ve nehyin ifadesidir. Aynı şekilde nübüvvetten maksat ise Allah'ın vermiş olduğu emirleri ve vermiş olduğu haberleri haber vermektir. Nübüvvetin sabit oluşunun delilini teşkil eden kıssalar aynı zamanda peygamberlerin getirdiklerinin de sabit olduğuna delildir. Peygamberin (sallallâhu aleyhi ve sellem) getirdiklerinin sabit olduğuna delil olan yine peygamberin getirdiği emre ve nehye de delildir. Çünkü bunların her ikisi birbirinden ayrılmaz.

Diğer taraftan ilahiyat da aynı şekilde Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in getirdiklerindendir. Çünkü o akıl ile bilinmesi mümkün olan hususlara dair akli delilleri açıkça ortaya koymuş ve akılların bilmekten aciz kaldığı mutlak gaybe dair haber vermiştir. Dolayısıyla kıssaları ilahiyatın kapsamına sokmayıp nübüvvetin kapsamına giriyor kabul etmenin bir manası yoktur. Çünkü eğer kıssalar ile onun nübüvvetine delalet ettiklerini kastediyorsa bu kıssalar bunların dışında kalan gaybe dair haber vermesi gibi onları haber vermesi ciheti ile peygamberliğine delildir. Aynı zamanda onun ilahiyata dair ve gelecekte meydana gelecek hususlara dair haber verişinde de bu bakımdan kıssalar gibi olanlar ve hatta daha beliğ olanlar da vardır.

Şâyet bununla yalanlayıcıların azaplandırılmasının nübüvvete delil olduğunu kastediyorsa bu tür olarak nübüvvete ve kavmi azaba uğratılan peygamberin nübüvvetine delildir. Sonradan gelenin nübüvvetine ise onun haber verdiği hususun birincisinin haber verdiğinin türünden olması hali dışında sonradan gelenin nübüvvetine delil olmaz.

İşte bütün bu hususlar ilahiyat bahislerinde fazlasıyla da vardır. Çünkü o bu hususlarda kendisinden önceki peygamberlerin vermiş olduğu haberlerin bir benzerini de haber vermiştir.

Şanı yüce Allah bunları Kur'ân-ı Kerim'de birden çok yerde zikretmiş bulunmaktadır: *"Senden önce gönderdiğimiz peygamberlerimize sor. Rahman'dan başka ibadet edilecek ilâhlar kılmış mıyız?"* (Zuhruf. 45); *"Senden önce gönderdiğimiz her bir peygambere mutlaka şunu vahyederdik: "Benden başka ilah yoktur. O halde yalnız bana ibadet edin."* (Enbiya. 25) ve: *"Andolsun ki Biz her ümmet arasında: Allah'a ibadet edin ve tağuttan kaçının diye bir peygamber göndermişizdir."* (Nahl. 36) buyurmaktadır.

Şanı yüce Allah Nuh, Hud, Salih, Şuayb -Allah'ın salat ve selâmları üzerlerine olsun- gibi haberlerini anlatmış olduğu peygamberlere dair haberler vermiştir.

Buna göre onların her biri kavmine: *"Kavmim! Allah'a ibadet edin, sizin O'ndan başka hiçbir ilahınız yoktur."* (A'raf. 59. 65. 73. 85) demişlerdi. Hatta onlara davetinin başında bunu söylemişti.

Şanı yüce Allah Nuh'tan havarilere varıncaya kadar peygamberlerin ve onların ümmetlerinin müslüman kimseler olduklarını zikretmektedir. Nitekim bu husus başka bir yerde genişçe açıklanmıştır. Aynı zamanda yüce Allah'ın kudretinin, iradesinin, hikmetinin ve fiillerinin kendisi ile bilindiği ilahiyat bahisleri ile kimin gerçek peygamber kimin yalancı peygamber olduğu da onun vasıtası ile bilinir. Yine onun vasıtası ile peygamberin doğruluğu bilinir. Bu sebeple o mücerred kıssalardan daha çok peygamberin doğruluğuna delildir. Kıssalarda bulunan onun doğruluğunu ortaya koyan delalet ise ancak ilahiyat bahisleri ile birlikte delil olabilir. Yoksa bundan soyutlanacak olursa hiçbir şeye delalet etmez. Çünkü nübüvvetin ilahiyat ile irtibatı başka şeylerle irtibatındandan daha büyüktür. Peygamberler de ancak bir ve tek Allah'a davet etmek için gönderilmişlerdir. Onlar bazı hallerde toplu olarak bazen tafsilatlı olarak meadı/ahireti zikrederler. Kıssalarda ise bazıları onun bir kısmını toplu olarak zikreder. Fakat ilahiyat bahisleri asıldır. Dolayısıyla yalnızca Allah'a bir ve tek olarak ibadet emrinin etraflı bir şekilde açıklanması kaçınılmazdır. Bundan dolayı her bir peygamber için şu üç esası açıklaması bir zorunluluktur. Allah'a iman, ahirete iman ve salih amel. Nebilerin ortak olarak sözkonusu ettikleri bu üç külli/temel esası şanı yüce Allah Kur'ân-ı Kerim'in En'am, A'raf, "Elif, Lam, Ra", "Ta, Sin, Mim", ve "Ha, Mim" ile mufassal sûrelerin çoğunluğunda ve benzeri mekki sûrelerde zikreder. Medeni sûreler ise tür olarak rasûllere iman eden kitap ehli arasından rasûllerin sonuncusu ile gönderilen şer'i hükümlere iman edenlere hitabı ihtiva eder.

Bu sûrenin muayyen bir kişi hakkında olduğunu söyleyenin görüşü ise hem lafız hem mana itibari ile son derece tutarsızdır.

Diğer taraftan yüce Allah muayyen bir şey hakkında muayyen bir hükmü ona ait özel bir anlam dolayısıyla koyar. Nitekim Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) kurbanın bayram namazından sonra kesileceğini ümmetine meşru kılmazdan önce bayram namazından önce kurbanını kesmiş oan Ubeyd b. Niyar[525] Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem): "Biz bu günümüzde ilk olarak namaz kılarız

525 Ubeyde b. Niyar b. Amr b. Ubeyd b. Amr b. Kilab b. Dühman'dır. Ebu Burde'nin adı ise Hâni olup soyu devam etmiştir. el-Bera b. Âzib'in dayısıdır. Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in ashabından olup Mûsâ b. Ukbe. Muhammed b. İshak. Ebu Ma'şer ve Muhammed b. Ömer'in rivâyetlerine göre ensardan yetmiş kişi ile birlikte Akabe bey'atinde hazır bulunmuştur. Ayrıca Ebu Burde Bedir. Uhud ve Hendek gazvelerinde de Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in bulunduğu bütün vakıalarda da hazır bulunmuştur. Muaviye'nin halifeliği döneminde vefat etmiştir. Bk. İbn Sa'd. Tabakat. III. 451-452.

sonra kurbanlığımızı keseriz. Her kim namazdan önce kesmişse onu tekrar etsin. Çünkü o ancak onun erkenden aile halkı için takdim ettiği bir et koyunu olur" buyurup kurban kesmenin ancak namazdan sonra sözkonusu olacağını söyleyince[526] Ebu Burde ona namazdan önce kurban kestiğini söylemişti. O vakit o bu işin caiz olmadığını bilmiyordu. Yine Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e yanında iki yaşına basmış bir koyundan daha iyi bir kuzu olduğunu söyleyince Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) de ona: "Bu senin için olur senden sonra kimse için de olmaz" buyurmuştu.[527]

Onun hakkında bu şekilde özel bir hüküm vermiş olmasının sebebi namazdan önce kurbanını kesmekte mazur görülecek durumda oluşundan dolayı idi. Çünkü o bu işini bu husustaki hüküm teşri olmadan önce yapmıştı. Dolayısıyla onun bu şekildeki kesimi henüz yasaklanmış değildi. Ayrıca o ancak onun dediği gibi böyle bir kuzudan başkasına da sahip değildi. Ebu Huzeyfe b. Utbe'nin hanımına Huzeyfe'nin azadlısı Salim'e kendisine mahrem olması için beş defa süt emzirmesini emretmesine gelince: acaba bu özel bir hüküm müdür, yoksa (başkaları için de geçerli) ortak bir hükümmüdür. Bu konu selefin görüş ayrılığı içerisinde bulunduğu hususlardan birisidir.

Eğer bu hüküm Ebu Huzeyfe'nin hanımının gerek duyduğu gibi bu işe ihtiyaç duyanlar içindir denilecek olursa o taktirde bu görüş ile bu husustaki delillerin arası cem edilmiş/telif edilmiş olur.

Ama genel olarak şeriat koyucu hakimdir. Benzer şeyler arasında ancak onlardan birisi özelliği gerektirecek bir özelliği olmadan fark gözetmez. Birbirine eşit olmayan farklı şeyler arasında da eşitlik gözetmez. Aksine şanı yüce Allah kendisinin böyle yapacağını kabul edenlerin bu kanaatlerini reddetmiş ve böyle hüküm verenlerin pek çirkin bir hüküm verdiklerini dile getirmiştir.

Bunun için yüce Allah: *"İman edip salih ameller işleyenleri yeryüzünde fesat çıkaranlar gibi mi kılarız yahut takva sahiplerini günahkârlar gibi mi kılarız?"* (Sâd, 28); *"Yoksa kötülük işleyenler, kendilerini iman edip, salih amel işleyenler gibi kılacağımızı ve hayatları ile ölümlerinin bir olacağını mı sandılar? Ne kötü hüküm veriyorlar!"* (Casiye, 21); *"Biz Müslümanları o günahkârlar gibi kılar mıyız hiç? Ne oldu size nasıl hüküm veriyorsunuz?"* (Kâlem, 35-36); *"Sizin kâfirleriniz bunlardan hayırlı mıdır? Yoksa (semavi) kitaplarda sizin için bir beraat mı var?"* (Kamer, 43); *"Evlerini hem kendi elleri ile hem müminlerin elleriyle tahrip ediyorlardı. Ey basiret sahipleri artık ibret alın."* (Haşr, 2) buyurmaktadır.

526 Buhârî, 955.
527 Buhârî, 955.

İbret almak ise ancak birbirine benzer şeyleri eşit görmesi halinde sözkonusu olur. Ama Vâkıa böyle değildir denilecek olursa ibret almak sözkonusu olmaz.

İnsanlar bu esas hususunda görüş ayrılığı içerisindedir. O da şudur: Herhangi bir sebep ve herhangi bir hikmet dahi olmaksızın özel olarak emir ve nehiy vermesi sözkonusu olur mu? Yoksa bu sadece birbirine benzer iki şeyden birisini diğerine göre özellikle tercih etmekten ibaret mi?

Cehm b. Saffan ve ona muvafakat eden cebriyeciler ile kaderi sabit kabul eden kelamcıların bir çoğundan ona muvafakat eden kimseler bu kanaattedirler.

Selef fıkıh, hadis ve tasavvufun önderleri ile kerramiye gibi ve onlardan başka kaderi sabit kabul eden kelam taifelerinin bir çoğu ile kaderi kabul etmeyen Mutezile ve benzeri diğerleri ise bu esası kabul etmez. Aksine onlar şöyle derler: Şanı yüce Allah'ın yarattıklarına ve emirlerine bir takım özellikler vermesi bu özelliği vermekte bir takım sebepleri ve hikmetleri dolayısıyla verir. Nitekim bu esasa dair geniş açıklamalar çeşitli yerlerde yapılmıştır.

Kur'ân-ı Kerim'in üçte birini okuyan kimseye verilen ve katlandırılmayan ecrinin miktarına ulaşıncaya kadar bu sûreyi okuyanın ecri katlanarak verilir diyen kimselerin görüşü de hadisin delil olmadığı bir görüştür. Ayrıca akli bakımdan da buna bir delil yoktur. Diğer taraftan böyle bir görüşte herhangi bir münasebet ve bir hikmet de bulunmamaktadır. Çünkü nassın haber verdiğine göre o sûreyi okumak Kur'ân'ın üçte birine denktir. Onu okuyan bir kimse Kur'ân'ın üçte birini okumuş gibidir. Eğer bunda ecrin katlandırılarak verilmesi sözkonusu ise öbüründe de katlandırılarak verilmesi sözkonusudur. Eğer bunda ecrin kat kat verilmesi yoksa diğerinde de kat kat verilmesi yoktur. Dolayısıyla ikisinden birisinin ecrinin kat kat verileceğini söyleyerek özelleştirmek bir tehakkümdür/ delilsiz keyfi hüküm vermektir.

Diğer taraftan ecrin kat kat verilmesinin Kur'ân'ın üçte biri olduğunu kabul etmek de ancak bu sûrenin özel fazileti dolayısı iledir. Bu durumda sûrenin fazileti Kur'ân-ı Kerim'in diğer bölümlerinin sevabını eksik kabul etmeye ihtiyaç bulunmadan böyle bir miktarın tespitinin sebebidir. Bu de aynı şekilde katıksız bir tehakkümdür. Buna dair bir delil yoktur. Bunu gerektiren bir sebep bulunmamaktadır. Bunda bir hikmet de yoktur.

İnsanların Allah'ın ve Rasûlünün kelamına dair ilimleri, onlara imanları bunun değeri, öncekilerin de sonrakilerin de ilminin çok üstünde olan bir ilmi ihtiva ettiği hususundaki bilgilerinin ve imanlarının eksikliğinden dolayı insanlar çokça hata ederler.

Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in yaratılmışlar arasında hakkı en iyi bilen, yaratılmışlar arasında beyanı en açık ve seçik/fasih olan, yaratılmışlar arasında yaratılmışların iyiliğini en çok isteyen kişinin o olduğunu bilen bir kimse onda hakkı bilmenin, hakkı beyan etme kudretinin, onu dilemenin kemal derecesinde onda toplanmış olduğunu da bilir. İlim kudret ve iradenin kemali ile birlikte o zaman arzu edilen elde edilmek istenen şeyin de en mükemmel bir şekilde var olması gerekir. Böylelikle onun kelamının mümkün olan en beliğ ve mümkün olan en mükemmel ve eksiksiz ilahi hususlara ve bunların dışındaki meselelere dair din hakkında yaptığı açıklamaları en büyük ölçüde geniş ve hak ettiği gibi beyan ettiğini de bilir.

Bu gerçeğin kalbinde yer ettiği bir kimse bu gibi te'villerle nasları tahrif edecek güç kendisinde bulunamaz. Çünkü bu gibi teviller iyice düşünelecek olursa o sözleriyle bu tevili yapmaya kalkışan kimselerin rasûlün sahip olması gereken niteliklerden en uzakta kalan bir kişi olduğunu görür ve böyle bir yolu takip eden kimsenin ancak ona verilen ilim ve imandaki eksiklikten kaynaklandığını bilir. Şanı yüce Allah da: *"Allah sizden iman edenleri ve (özellikle) kendilerine ilim verilenleri dereceler ile yükseltsin."* (Mücadele, 11) buyurmaktadır.

Biz de yüce Allah'tan bizleri ve kardeşlerimizi ilim ve iman ehlinden derecelerini yükselttiği kimselerden kılmasını niyaz ederiz.

Aynı zamanda İbn Süreyc'in ve Mühelleb el-Asili ve onlardan başka benzer kimselerin görüşü olan ve bizim desteklediğimiz birinci görüşün dışındaki bütün bu görüşlerin zayıf oldukları açıkça çıkmış olduğuna göre deriz ki: Kur'ân-ı Kerim'in ve onun dışında Allah'ın kelamı arasındaki fazilet farkının aslında o sözü söyleyene nisbetle mu'teber olmadığı da bilinmiş olmaktadır. Çünkü şanı yüce Allah bir ve tektir. Ama bu fazilet farkı onun söz söylediği manaları ve o manaları beyan eden lafızları itibari iledir.

Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den sahih olarak nakledildiğine göre o Fatiha Sûresi'ni üstün görmüş ve: "Şüphesiz Tevrat'ta da, İncil'de de, Kur'ân'da da onun benzeri inmemiştir" buyurmuştur.[528]

Şer'i hükümler de buna delildir. Sûrenin manaları ile alakalı geniş açıklamalar başka bir yerde yapılmıştır.

Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) Ayete'l-Kürsi'yi de âyetler arasında faziletli olarak nitelendirmiş ve sahih hadiste Ubeyy b. Ka'b'a şöyle demiştir: "Senin ezberinde bulunan Allah'ın kitabındaki en büyük âyetin hangisi olduğunu biliyor

528 Kaynakları daha önce gösterildi.

musun?" O: *"Allah ... Ondan başka ilah yoktur. Diridir, Kayyumdur."* (Bakara. 255) deyince eliyle göğsüne vurup: "Ey Ebu'l-Münzir! İlme kana kana doyasın" buyurmuştur.[529]

Kur'ân-ı Kerim'de Ayete'l-Kürsi'nin ihtiva ettiği manayı ihtiva eden bir tek âyet yoktur.

Şanı yüce Allah Hadid Sûresi'nin başlarında ve Haşr Sûresi'nin sonlarında ise bir tek değil birkaç âyet zikretmiştir.

Yüce Allah'ın izni ile: *"De ki: O Allah'tır, bir tektir."* sûresinin Kur'ân'ın üçte birine denk düşüyorsa bu onun Fatiha Sûresi'nden daha faziletli olmasını gerektirmediğini ve onu üç defa okumanın Kur'ân'ın tamamını okumanın yerine geçip yeterli olmasını gerektirmediğini açıklayacağız. Hatta selef eğer Kur'ân'ın tamamı okunuyor ise onun mushafta yazıldığı gibi birden çok okunmasını mekruh görmüşlerdir. Çünkü Kur'ân mushafta yazıldığı gibi okunur, ona bir şey eklenmez, ondan bir şey eksiltilmez. İbn Kesir'den[530] nakledilen tekbir, Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den muttasıl bir senetle rivâyet edilmemiştir. el-Bezzi dışında kimse bunu Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e isnad ederek rivâyet etmiş değildir. O bu hususta onu nakleden diğer kimselere de muhalefet etmiştir. Çünkü onlar bunu Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den sonrakiler arasından tercih yaparak nakletmişlerdir. Bunu tek başına kendisi merfu olarak rivâyet etmiştir. Kıraat alimleri ile hadis alimleri arasından hadis ve rical ilmini bilen ilim ehlinin nakilcileri bunun zayıf olduğunu da ifade etmişlerdir. Nitekim bunu alimlerden birden çok kişi böylece zikretmiştir.

Burada maksadımız Kur'ân-ı Kerim'in mushaflarda yazıldığı gibi okunmasının sünnet olduğunu ifade etmektir. Fakat: *"De ki: O Allah'tır, bir tektir."* sûresi tek başına okunacak olursa üç defa ve bundan daha fazla da okunabilir. Bu sûreyi okuyan bir kimseye de Kur'ân'ın ecrinin üçte birine denk bir ecir verilir. Fakat bir şeyin dengi ileride yüce Allah'ın izni ile zikredeceğimiz gibi ondan başka bir türden olur. Sevap da türleri itibari ile farklı farklıdır. Tıpkı malların, yiyecek, içecek, giyecek, mesken, nakit ve daha başka farklı türlerde olduğu gibidir. Bir kimse mal türlerinden mesela bin dinara denk düşecek bir şeye sahip olursa bu onun malın diğer türlerine ihtiyaç duymamasını gerektirmez. Aksine onun yanındaki mal yiyecek olursa o giyeceğe, meskene ve daha başka şeylere muhtaçtır. Aynı şekilde eğer onun sahip olduğu mal nakit türünden başka bir türden ise o ondan başkasına muhtaçtır. Eğer yanında nakitten başka bir şey yoksa türlerine ve menfaatlerine ihtiyaç duyduğu bütün türlere muhtaçtır.

529 Kaynakları daha önce gösterildi.

530 Bu yedi kıraat imamından birisi olan Abdullah b. Kesir el-Mekki'dir.

Fatiha Sûresi'nde ise *"De ki: O Allah'tır, bir tektir."* sûresinin bu hususta yerine geçmeyeceği türden insanların ihtiyacı olan övgü ve duanın türlü menfaatleri vardır. İhlas Sûresi'nin ecri pek büyük olmakla birlikte bu böyledir. Çünkü bu pek büyük ecirden kişi ancak Fatihatü'l-Kitabın ecri ile birlikte yararlanabilir. Bundan dolayı Fatiha'sız olarak yalnızca İhlas Sûresi'ni okuyarak namaz kılacak olursa namazı sahih olmaz. Eğer o Fatiha dışında Kur'ân'ın tamamını dahi okuyacak olsa yine namazı sahih olmaz. Çünkü Fatiha'nın ihtiva ettiği manalarda kullar için kaçınılmaz olan asli ihtiyaçlar yer almaktadır. Bundan başka bir yerde buna dair geniş açıklamalar yapılmış ve Fatiha'daki övgü ve dua da beyan edilmiştir. Bu dua da yüce Allah'ın: *"Hidâyet eyle bizi dosdoğru yola. Kendilerine nimet verdiğin kimselerin yoluna. Gazaba uğrayanların ve yolunu sapıtanlarınkine değil."* (Fatiha. 6-7) buyruğunda yer almaktadır.

Bu dua ise kulun Rabbine yaptığı en faziletli duadır. Kulun Rabbine yaptığı dualar arasında en çok kabul edilen ve faydalı olan duadır. Bu dua din, dünya ve ahiret maslahatlarının tamamını bir arada ifade eder. Kulun ise bu duaya daima ihtiyacı vardır ve ondan başkası onun yerini tutmaz. Üçte biri bir tarafa Kur'ân'ın onda dokuzunun mükafatını dahi elde edecek olsa ve eğer bu duadaki maksadını elde edemeyecek olursa o dahi onun yerini tutamaz, onun kapattığı yeri kapatamaz.

Bu şuna benzer: Bir adamın pek büyük miktarda sadakalar verdiğini, pek büyük cihad yaptığını varsayacak olursak onun bu yaptığı Kur'ân-ı Kerim'i defalarca okumaktan daha faziletlidir. Ancak bu kişi eğer o günün beş vakit namazını kılmamış ise bu amellerin sevabı bunların yerini tutamaz. Aynı şekilde bir kişinin pek büyük miktarda altını, gümüşü, kölesi, hayvanları, akarları gibi bir çok malı bulunsa ama onda sabah akşam yiyecek bir şeyi bulunmasa bu kişi açlığın acısıyla kıvranır, durumu bozulur ve o elinde bulunan pek büyük miktardaki mallar onun muhtaç olduğu yiyeceğin yerini tutamaz.

Bundan dolayı Şeyh Ebu Medyen -Allah'ın rahmeti ona-[531] şöyle demiştir: İlimlerin en şereflisi tevhid ilmi. ilimlerin en faydalısı kullara dair ahkam ilmidir. Buna göre bir zamanda faydalı olan daha faziletli ve şerefli değildir. Aksine her zaman faydalı olan kulun o vakitte ihtiyaç duyduğu şeydir. Bu da Allah'ın emrettiğini

531 Şuayb b. el-Hasan el-Endelusi et-Tilmasini Ebu Medyen. Sufilerin meşhurlarındandır. Endülüs asıllıdır. Fas'da ikamet etmiş Becaye'de yerleşmiştir. Ona uyanlar'ın sayısı çoğalmış ve nihâyetinde Sultan Yakub el-Mansur ondan korkuya dahi kapılmıştır. Tilmisan'da 594 yılında 80 yaşına yakın ya da geçkin olarak vefat etmiştir." Mefatihü'l-Gayb ve Setrü'l-Ayb" diye bir eseri vardır. [Eserin tam adını. Ziriklî- el-A'lâm'da: "Mefatihu'l-Ğayb li İzâleti'r-Rayb ve Setri'-Rayb" olarak vermektedir. –Çeviren-]

yapmak ve Allah'ın yasakladığını da terk etmektir. Bundan dolayı şöyle denilmiştir: Zamanında ve yerinde yapılan fazileti daha az olan bir iş, fazileti daha üstün olandan daha faziletlidir. Çünkü şeriat namazın Kur'ân okumaktan daha faziletli olduğuna, Kur'ân okumanın da zikirden, zikrin de dua etmekten daha faziletli olduğuna delildir. Bu ise mutlak bir husustur. Ama bazı vakitlerde namaz haram olabilir. İşte o vakit Kur'ân okumak o vakitte namaz kılmaktan daha faziletlidir.

Rükû ve sücudda iken tesbih/subhanallah demek, emrolunan zikirdir. Fakat o halde iken Kur'ân okumak yasaktır. Buna benzer hususlar ise pek çoktur.

İşte böylelikle *"De ki: O Allah'tır, bir tektir"*'in ve başkalarının fazileti hususundaki durum da bilinmiş olmaktadır. Buna göre namazın başında Fatiha Sûresi'ni okumak, İhlas'ı okumaktan daha faziletlidir, hatta vacip olan odur. Yalnızca İhlas'ı okuyarak yetinmek de mümkün değildir. Hatta bu durumda namaz bâtıl dahi olur.

İşte bundan dolayı nafilelerden önce farz ameller ile Allah'a yakınlaşmak vaciptir. Nafilelerle yakınlaşmak ise ancak farzların yapılması halinde Allah'a yakınlaştırıcı olur. Yoksa el-Futuhat el-Mekkiye'nin sahibi ve onun benzerleri vahdet-i vücutcu bazı kimselerin zannettikleri gibi yakınlaştırıcı farz ibadetlerin yakınlaştırıcı nafile ibadetlerden sonra geldiği söylenemez. Ona göre nafileler hakkı kişinin örtüsü haline getirir. Diğerleri ise hakkı onun gözü yapar. Bu iddia ise onun açıklandığı üzere ittihad/vahdet-i vücudu esas aldığı bozuk ilkesine binaen ileri sürülmüş bir iddiadır.

Ayrıca hadisin çeşitli bakımlardan onun izlediği bu yol ile çeliştiğini açıkça ortaya koymaktadır. Bu hadisi Buhârî Sahih'inde Ebu Hureyre'den rivâyet etmiş olup Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmaktadır: "Yüce Allah buyuruyor ki: Her kim benim bir velime/dostuma düşmanlık ederse bana karşı savaş açmış olur. Benim kulum bana kendisine farz kıldığım amelleri eda etmek sûretiyle yakınlaşması gibi hiçbir şeyle yakınlaşmış değildir. Kulum bana nafilelerle yakınlaşıp durur ve nihâyet ben onu severim. Ben onu sevdiğim taktirde onun kendisi ile işittiği kulağı, kendisi ile gördüğü gözü, kendisi ile yakaladığı eli, kendisi ile yürüdüğü ayağı olurum. Benimle işitir, benimle görür, benimle yakalar, benimle yürür. Andolsun eğer benden dilekte bulunursa ona veririm. Eğer bana sığınırsa ben de onu korurum. Ben ölümden hoşlanmayan ve kendisini üzmek istemediğim fakat onun için de kaçınılmaz olan mümin kulumun canını kabz etmekteki tereddütüm kadar yapmak istediğim hiçbir şeyde tereddüt göstermem."[532]

532 Kaynakları daha önce gösterildi.

İşte bu hadis-i şerifte Allah'a yakınlaşmaya çalışan kimse ile kendisine yakınlaşılmak istenenin aynı kişiler olmadığı, aksine ayrı kişiler oldukları açıkça görülmektedir. Yine bundan anlaşıldığı üzere kulunun ona farzları eda etmek sûretiyle yakınlaştığı gibi hiçbir amel ile yakınlaşmasının sözkonusu olmadığını, bundan sonra ise nafileler ile Allah'a yaklaşıp durduğunu ve nihâyet Allah tarafından sevilecek hale geldiğini, onunla işitip onunla görüp, onunla yakalayıp onunla yürüyecek duruma vardığını göstermektedir. Sonra da: "Andolsun benden dileyecek olursa ona veririm, bana sığınacak olursa onu korurum" buyurmaktadır.

Böylelikle dileyen ile kendisinden dilenen, sığınan ile kendisine sığınılan arasında farkı açıkça göstermekte ve kulu Rabbinden dua edip dileyen ve ona sığınan bir kişi olarak ortaya koymaktadır.

İşte bu hadis-i şerif açıklanacak yerleri burası olmayan pek büyük maksatları ihtiva etmektedir. Çünkü burada bizim maksadımız: *"De ki: O Allah'tır, bir tektir."* buyruğu hakkında açıklamalar yapmaktır. En güzel açıklamanın ise Kur'ân'ın ihtiva ettiği manaların tevhid, kasas ve hükümler olmak üzere üç türlü olduğuna dair açıklamalarımızdır. Bu sûre ise Rahman'ın niteliklerini anlatmakta olup bunda yalnızca onun tevhid edilmesi sözkonusudur. Çünkü Kur'ân Allah'ın kelamıdır. Kelam da iki türlüdür. Ya inşadır. Yahut ihbardır.

İhbar ise ya yaratıcı hakkında verilen bir haberdir, yahut da yaratılan hakkında bir haberdir. İnşa ise emir ve nehiy gibi hükümlerdir. Yaratılmış hakkında verilen haber ise kıssalardır.

Yaratana dair haber onun isimlerini ve sıfatlarını zikretmektir. Kur'ân-ı Kerim'de ise bu sûreden başka sadece Rahman'ın sıfatlarını ihtiva eden başka bir sûre yoktur.

Buhârî ve Müslim'in sahihlerinde Âişe (radıyallâhu anhâ)'dan rivâyete göre Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) bir kişiyi bir askeri birliğe komutan olarak gönderdi. O da arkadaşlarına namazlarında Kur'ân okur ve kıraatini: *"De ki: O Allah'tır, bir tektir."* sûresi ile bitirirdi. Birliktekiler geri dönünce bunu Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e söylediler. O da: Bu işi neden yaptığını ona bir sorun buyurdu. Ona sorunca o: Çünkü bu sûre Rahman'ın sıfatıdır. Ben de bu sûreyi okumayı seviyorum diye cevap verdi. Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) de: "Ona Allah'ın onu sevdiğini haber verin" buyurdu.[533]

Buhârî: "Bir Rekatte İki Sûreyi Beraber Okuma Babı"nda şunları söylemektedir: Ubeydullah Sabit'den, o Enes'den dediğine göre ensardan bir adam Kuba

533 Hadise dair değerlendirmeler daha önce geçti.

mescidinde kendilerine imamlık yapıyordu. Bu kişi namazda Kur'ân okuyacağı zaman kendilerine bir sûreyi okumaya başladığı her seferinde kıraatinin başında önce *"De ki: O Allah'tır, bir tektir."* sûresini bitirinceye kadar okur sonra onunla birlikte bir başka sûre daha okurdu. O her rekatte böyle yapıyordu. Arkadaşları onunla konuşup ona: Sen bu sûreyi başta okuyorsun, sonra da bunun sana yetmeyeceğini görüyor arkasından bir başka sûre okuyorsun. Ya sadece bu sûreyi oku yahut da bu sûreyi bırakıp başka sûreyi oku dediler. O: Hayır, ben bunu okumaktan vazgeçmem. Eğer size böylece imamlık yapmamı arzu ediyorsanız yaparım. Bundan hoşlanmıyorsanız ben de size imamlık yapmayı bırakırım dedi. Onun kendileri arasında en faziletli kişi olduğunu görüyorlardı. Başkasının da kendilerine imamlık yapmasından hoşlanmadılar. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) yanlarına gelince ona bu durum haber verildi. O da: Ey filan, arkadaşlarının sana dediklerini yapmana engel olan nedir ve her rekatte bu sûreyi okumaya seni iten nedir buyurdu. O: Ben bu sûreyi seviyorum dedi. Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem): "Senin onu sevmen senin cennete girmeni sağladı" buyurdu.

Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in: "O Kur'ân'ın üçte birine denktir" buyurması haber verdiği gibi haktır. Çünkü o hevâsından asla konuşmayan, dudakları arasından haktan başka hiçbir şey çıkmayan, doğru sözlü ve doğru sözlülüğü tasdik edilmiş olandır.

Bu buyruğun kendileri için açıklanması zor gelen bu gibi kimselerin sorguladığı iki husus vardır:

1. Allah'ın kelamının bir bölümünün bir diğerine üstün olamayacağı kanaati. Bu görüşün zayıf olduğu açıkça görüldü.

2. Kur'ân tilavetine verilen ecrin harf sayısının çokluğuna bağlı olduğuna inanmaları. Buna göre harfleri sayıca çok olan sözün ecri de daha büyük olur.

Derler ki: Çünkü Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: "Kur'ân okuyan kimseye her bir harf karşılığında on hasene vardır. Şunu söyleyeyim. Ben: "Elif, lam, mim" bir harftir demiyorum. Aksine elif bir harf, lam bir harf, mim de bir harftir."

Tirmizi: Sahih bir hadistir demiştir.[534]

Bunlar derler ki: Bilindiği üzere Kur'ân'ın üçte birinin harf sayısı bundan çok çok daha fazladır. Dolayısıyla üçte birin hasenatı (İhlas'dan) daha çoktur.

534 Kaynakları daha önce gösterildi.

Onlara şöyle denilir: Bu Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in haber verdiği gibi bir haktır. Fakat hasenat arasında büyük olanı vardır, küçük olanı vardır. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in maksadı ise şudur: Allah kula her bir hasene karşılığında on mislini verir. Nitekim yüce Allah: *"İyilikle gelene bunun on misli vardır."* (En'am, 160) buyurmaktadır.

Buna göre bir harf okuduğu zaman bu onun için bir hasene olur. Ona da o hasenenin miktarının on katını verir. Fakat harflerdeki hasenatın bir birinin aynısı ve mislidir buyurmamaktadır. Nitekim bir dinar tasadduk eden bir kimseye onun karşılığında on misli verilir.

Öne geçen ilklerden sonra gelen bir kişi eğer Uhud kadar altın infak edecek olursa onlardan herhangi birisinin infak ettiği bir avuç kadarına da onun yarısı kadarına da ulaşamaz. Nitekim bu husus Buhârî ve Müslim'in sahihlerinde Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den sabittir. Dolayısıyla o eğer bir mud/avuç infak edecek olursa ona bu hasene karşılığında on misli verilir.

Fakat bu hasene ilk ashabdan bir mud infak eden kimsenin bir hasenesi kadar olmaz. Bunun benzerleri de pek çoktur.

Aynı şekilde Kur'ân-ı Kerim'in harfleri de manalarının fazilet farkı ve daha başka sebeplerden ötürü biri diğerinden daha faziletlidir. Mesela Fatiha'nın harflerinin her bir harfi karşılığında ona: *"Ebu Leheb'in iki eli kurusun"* den harfler karşılığındaki hasenelerden daha büyük bir hasenesi olur.

Eğer bir şey başkasına denk düşüyorsa başkasına denk olan şey ona müsavi demektir. İsterse başka bir türden olsun. Nitekim yüce Allah: *"Yahut bunun dengi oruç tutmaktır."* (Maide, 95) buyurmaktadır.

Oruç yiyecek türünden de ceza türünden de değildir. Fakat değer itibari ile ona denktir. Aynı şekilde Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in: "Allah ondan herhangi bir harcamayı ya da ona denk bir şeyi/fidyeyi kabul etmeyecektir" buyruğu da yüce Allah'ın: *"Ondan denk herhangi bir şey kabul olunmaz."* (Bakara, 123) buyruğu da böyledir ki fidyesi kabul edilmez demektir. Fidye ise karşılığında fidye verilen kimseye denk olan şey demektir. Ondan başka bir türden olsa bile.

Yüce Allah da: *"Sonra da kâfir olanlar -buna rağmen- Rabblerine (putları) denk/eşit tutarlar."* (En'am, 1) buyruğu da böyledir. Yani ona ilahlıkta denk yani eş koşarlar. Bununla birlikte onlar bu varlığın yüce Rabbin türünden olmadığını da bilirler.

Bir kimsenin türlü türlü malı bulunsa, diğerinde de o mallar kadar altını olsa o zaman bunun malı diğerinin malı ile denk olur. Onunla aynı türden olmasa bile. Bundan dolayı bir kimsenin pek büyük miktarlara denk düşen altın ve daha başka türlü malları bulunabilir. Ama bu kişinin bir ilaca yahut bir bineğe yahut bir meskene ya da buna benzer bir şeye ihtiyacı bulunsa ve bunları satın alabilecek gücü yoksa o pek büyük malların ona bir faydası olmaz. İşte Kur'ân-ı Kerim'e insanlar içindeki emirlere, yasaklara ve kıssalara -tevhid bunlardan daha büyük olmakla birlikte- muhtaçtır. İnsan kendisine emredilen ve yasak kılınan fiilleri bilmeye yahut da kendisine emrolunanlara ibret alacağı kıssalara, va'de ve vaide/ tehdide ihtiyacı varsa bunlardan başkaları bunların yerini tutmaz. Tevhid bunların yerini kapatmaz. Kıssalar da emrin ve yasağın yerini tutmaz. Emir ve nehiy de kıssaların yerini tutmaz. Aksine yüce Allah'ın bütün indirdikleri ile insanlar yararlanır ve ona ihtiyaçları vardır.

Buna göre insan: *"De ki: O Allah'tır, bir tektir."* sûresini okusa Kur'ân'ın sevabının üçte biri kadar sevap elde eder. Fakat sevabın Kur'ân-ı Kerim'in geri kalan kısmını okumak ile elde edilen sevap ile aynı türden olması gerekmez. Aksine insan bazen emir, nehiy ve kıssalar ile elde edilen sevap türüne de ihtiyaç duyabilir. Bu durumda: *"De ki: O Allah'tır, bir tektir."* bunun yerini doldurmaz, bunun yerini tutmaz. Bu sebeple bir kimse *De ki: O Allah'tır, bir tektir."* sûresinden başkasını okumayacak olsa her ne kadar pek büyük bir ecir elde etse bile başkasını okumaktan dolayı elde edilecek ecrin türünü onu okumak ile elde etmiş olmaz. Aksine o emri, yasağı, va'di ve vaidi -tehdidi bilmek gibi imanını kendisi ile tamamlayacağı hususlara -görevini yerine getirse dahi- ihtiyacı devam eder.

Çünkü Kur'ân'ın diğer kısımlarını okumak sûreti ile elde edilen bilgi yalnız başına bu sûrenin okunması ile elde edilemez. Bu durumda Kur'ân'ın tamamını okuyan bir kimse sevabın çeşitlenmesinden ötürü bu sûreyi bu açıdan üç defa okuyan kimseden daha faziletli olur. *"De ki: O Allah'tır, bir tektir."* sûresini üç defa okuyan kimseye bu kadar sevap verilse dahi bu sevap aynı türdendir. Bunda kulun ihtiyacı olan türler yoktur. Beraberinde üç bin dinar bulunan bir kimse gibi. Böyle bir kişinin beraberinde bütün işlerinde yararlanacağı kadar bir şeyler var. İşte o bu kişinin beraberinde olana muhtaçtır. Onda bunda bulunanlara denk olan bir şeyler bulunsa dahi. Aynı şekilde eğer yanında üç bin dinara eşit en güzel yiyecekler bulunsa bu kişinin giyeceğe ve meskene ihtiyacı vardır. Aynı şekilde kendisine gelecek zararı önleyecek silaha, ilaca ve daha başka yalnızca yiyecek ile elde edilemeyen şeylere de muhtaçtır.

Bilinmesi gereken hususlardan birisi de şudur: İyice düşünmek sûreti ile Kur'ân okumak, zikir, dua, namaz ve daha başka ameller kişinin durumunun

farklılığı ile farklılık arz edebilir. Çünkü düşünerek Kur'ân okumak üzerinde düşünmeden okumaktan daha faziletlidir. Hûşû ile ve kalp huzuru ile namaz kılmak bu şekilde kılınmayan namazdan faziletlidir.

Rivâyette zikredildiği üzere: "Şüphesiz iki kişi aynı safta yanyana durabilir. Ama her ikisinin namazı arasında gök ile yer arası kadar da fark olabilir."[535]

Şeyhlerden birisi: *"De ki: O Allah'tır, bir tektir."* sûresi ile, okuyarak tedavi/ rukye yapardı. Bu sûrenin pek büyük bir bereketi de olurdu. Fakat ondan başkası bu sûreyi okuyarak rukye yapmak ister fakat aynı neticeyi alamazdı. Bunun üzerine o da: *"De ki: O Allah'tır, bir tektir."* buyruğu her kim tarafından okunursa okunsun kim olursa olsun herkese faydalı olacak değildir derdi.

Bu husus bilindiğine göre şunu bilelim ki bazı kimselerin tesbihi başkalarının kıraatinden daha faziletli, bazı sûrelerin bazı kimseler tarafından okunması başkasının *"De ki: O Allah'tır, bir tektir."* sûresini ya da başkasını okumasından daha faziletli olabilir.

Hatta bir insanın dahi durumu zaman zaman farklı olabilir. O bazen fazileti daha az bir ameli tam manasıyla yapar. Bu sebeple de bu onun daha faziletli diğer amellerinden daha üstün olabilir. Nitekim yüce Allah fahişe bir kadına bir köpeğe su içirdiği için mağfiret buyurmuştur. Nitekim bu husus Buhârî ve Müslim'in sahihlerinde sabittir. Buna sebep ise onun bu ameli işlerken kalbi ve diğer amelleri de birlikte işlemiş olmasıdır. Bazen kişi bunun kat kat fazlasını infak etmekle birlikte ameli teskiye edici sebeplerin bulunmayışından ötürü ona mağfiret olunmayabilir. Çünkü Allah ancak takva sahibi olanların amellerini kabul eder.

Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) de sahih hadiste şöyle buyurmuştur: "Sizden biriniz Uhud dağı kadar altın infak edecek olursa onlardan (ashabımdan) birisinin bir avuç kadar ve hatta onun yarısı kadar infağına ulaşamaz."[536] O bunu ashabından öne geçen ilkleri -Allah onlardan razı olsun- hakkında söylemiştir.

Buna göre şüphesiz: *"De ki: O Allah'tır, bir tektir."* sûresinin sevabı Kur'ân'ın üçte birine denktir denildiği zaman diğer sıfatlarda da bir birinin misli olmalarını nazar-ı itibara almak zorunludur. Aksi taktirde iyice düşünerek ve hûşû ile bundan başkasının okunması gaflet ve bilgisizlik ile birlikte bu sûrenin okunması ile kıyaslanacak olursa durum kesinlikle böyle olmaz. Aksine bir kulun "(سُبْحَانَ اللهِ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ وَلَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ وَاللهُ أَكْبَرُ): Allah'ı hamd ile her türlü eksiklikten tenzih ederim.

535 Bazıları bu sözün Hassan b. Atiyye'ye ait olduğunu söylemiştir.

536 Kaynakları daha önce gösterildi.

Allah'tan başka hiçbir ilah yoktur. Allah en büyüktür" zikrini huzurlu bir kalp ile ve manalarını sıfat edinmek sûreti ile söylemesi böyle bir kimsenin bilgisizce ve gafletle bu sûreyi okumasından daha faziletlidir.

İnsanlar da bu sûreyi ve bunun kapsadığı manaları anlamakta tıpkı Kur'ân'ın diğer bölümlerini anlamak hususundaki fazilet bakımından farklı oldukları gibi farklıdırlar.

Fazilet Farkı ve Benzerlik Ne Zaman Sözkonusu Olur

Bu meselenin esası şu hususun bilinmesidir: Fazilet farkı ve benzerlik iki ve daha fazla şey arasında sözkonusu olur. Çünkü her bakımdan bir olan bir varlık hakkında bir şeyin diğerinden faziletli/üstün olduğunu akıl kabul etmez.

Yüce Allah'ın sıfatları arasında fazilet farkı ancak onun ilim, kudret, irade, muhabbet, buğz, rıza ve gazap gibi birden çok sıfatının sabit olduğunun kabul edilmesi halinde aklen kabul edilebilir.

Bir diğer örnek de yüce Allah'ın birden çok manaya delalet eden birden çok isminin bulunduğunu, ayrıca yüce Allah'ın kendi zatı ile kaim birçok kelimesinin olduğunu kabul etmektir. Ancak o vakit acaba bunların bazıları diğerlerinden daha faziletli midir denilebilir?

Bu hususta selef ve imamların söyledikleri dışındaki bütün sözler çelişkili bir hatadır. Bu meselenin cevabı olarak söylenen her bir söz ise doğru cevabının verilmesine imkân bulunmayan bir hatadır.

Buna göre bir kimse Cehm b. Saffan'ın peşinden giden kelamcı ve felsefeciler arasından katıksız Cehmiyyecilerin söyledikleri gibi onun subuti bir sıfatı yoktur. Hatta onun ancak selbi ya da izafi sıfatı vardır diyecek olsa bu sefer böyle birisine: Peki şu hususlardan hangisi daha üstündür? Onun gökleri ve yeri yaratmasına nisbeti mi yoksa bir sivrisineğe nisbeti mi daha faziletlidir? Bunların hangisi daha üstündür? Her bir şeyi bilmemesinin ve her şeyden acizliğinin kabul edilmemesi mi yoksa külliyatı bilmemesi mi?

Böyle bir şey söyleyen kimsenin kendi bozuk esas ilkesine göre sağlıklı bir cevap vermesine imkânı yoktur. Çünkü eğer o göklerin ve yerin yaratılması, sivrisineğin yaratılması gibidir diyecek olursa hiç şüphesiz bunu diyen bir kimse akla ve şeriate göre hakkı büyüklük taslayarak bile bile kabul etmeyen bir kişi/mükâbir olur.

Çünkü yüce Allah: *"Andolsun göklerin ve yerin yaratılması insanların yaratılmasından daha büyüktür."* (Mümin, 57) buyurmaktadır. Bu kişi eğer: Hayır,

Kur'ân-ı Kerim'de olduğu gibi bu (göklerin ve yerin yaratılması) daha büyüktür diyecek olursa ona şöyle denilir: Hani sana göre iki varlıktan birinin diğerine üstünlüğü yoktu? Çünkü senin görüşüne göre yaratmak mahluk üzerine bir fazlalık değildir. Bu sebeple geriye ancak katıksız bir yokluk kalır. O halde varlıklar arasında üstünlüğün meydana geleceği bir varlık mevcut değilse her bakımdan yok olan şeylerden birisinin diğerinden daha üstün olması aklen nasıl kabul edilebilir?

Aynı şekilde: Eğer bazı şeylerin bilgisiz ve cahil olduğunu söylemek daha başka bazı şeyler için bunu söylemek gibidir denilecek olursa bu da bir mükabere olur. Eğer: Hayır, genel olarak bilgisizliğin olmadığını söylemek özel bilgisizliğin olmadığını söylemekten daha mükemmeldir diyecek olursa ona şöyle denilir: Eğer bilgisizliğin olmadığını söylemek herhangi bir şeyi bilmeyi gerektirmiyor ise aksine her iki olumsuzlama da katıksız yokluk olduğuna göre bir tek şeyde her bir bakımdan üstünlük aklen nasıl açıklanabilir? Çünkü katıksız yoklukta ve katıksız olumsuzlamada böyle bir şey aklen kabul edilemez. Çünkü böyle bir şey esasen yoktur. Ve varlık âleminde onun bir gerçeği yoktur. Böyle bir şeyde/yoklukta ne kemal ne övgü olur. Fazilet farkı ancak kemal sıfatları ile olur. Kemalin ise var olması onun zatı ile kaim olması yahut da başkası ile kaim var olan bir sıfat olması kaçınılmaz bir şeydir. Katıksız bir yoklukta ise kesinlikle bir kemal yoktur.

Bundan dolayı yüce Allah kendi zatını yokluk ifade eden selbi sıfatlarla değil tenzih ifade eden sıfatlarla nitelendirir. Çünkü bu sıfatlar bir takım var olan hususları ihtiva eder ve bunlar ile şanı yüce Allah kendi zatını övdüğü bir kemaldirler. Nitekim bu husus daha başka yerlerde genişçe açıklanmıştır. Yüce Allah'ın: *"Allah... Ondan başka hiçbir ilah yoktur. Hayydır, Kayyumdur. Onu ne bir uyku alır ne de bir uyuklama."* (Bakara, 255) buyruğunda bunun sözkonusu olmadığının ifade edilmesi/nefyi hayatın ve Kayyumiyetin kemalini ihtiva eder. Aynı şekilde yüce Allah'ın: *"Onun izni olmadan Onun yanında kim şefaat edebilir?"* (Bakara, 255) buyruğu da onun mülkünün ve rububiyetinin kemalini ve bunun yalnızca kendisinin olduğunu ifade eder. Mülkün, hidâyetin, öğretmenin ve diğer kemal sıfatlarının yalnızca kendisine ait olduğunu söylemek de kemal sıfatlarındandır.

İşte bundan dolayı bu sûrede "Ahad ve Samed" isimleri geçmektedir ki bunların her birisi de kemale delalet eder.

Yüce Allah'ın: "Ahad: Bir tek" ismi benzerinin olmadığına delildir.

Elif, lam tarif harfi ile birlikte "es-Samed" de Samediyetin ona özel olduğuna delildir.

Bundan dolayı Samed ismine elif lam tanımlayıcı harf gelmekle birlikte "el-Ahad" isminde gelmemiştir. Çünkü "ahad" ile olumluluk halinde -es-Samed'den farklı olarak ondan başkası nitelendirilmez. Çünkü Araplar efendiye (elif lamsız olarak) "Samed" adını verirler.

Yahya b. Ebu Kesir dedi ki: Meleklere "Samed". Âdemoğullarına da "ecvef/karnı boş" denilir. O halde "es-Samed" buyruğu onun Samediyetin kemaline özel olarak sahip olduğunun beyanıdır.

Daha önce "es-Samed"in tefsirini ve onun bütün kemal sıfatlarını kapsayışını sözkonusu etmiştik. Nitekim alimler bunu İbn Ebu Talha'nın İbn Abbas'dan naklettiği bir tefsir olarak rivâyet etmişlerdir. Ayrıca bunu İbn Cerir, İbn Ebu Hatim, Beyhaki ve başkaları da "es-Samed" buyruğu hakkında şöyle dedi diyerek nakletmektedir: O efendiliği kemal mertebesinde olan efendi, şerefi kemal mertebesinde olan şerefli, azameti kemal mertebesinde olan azametli, hikmeti kemal mertebesinde olan hakim, ilmi kemal mertebesinde olan alim, hilmi (cahilleri günahkârları affedip tevbelerine süre tanıması) kemal mertebesinde halim demektir. Kısacası o her türlü şeref ve efendilik bakımından kemal mertebesinde olan demektir. O yüce Allah'ın nitelikleri ancak onun için sözkonusu olur. Onun hiçbir dengi yoktur. Benzeri hiçbir şey yoktur. O her türlü eksiklikten münezzehtir. Bir tektir, kahhardır. Aynı şekilde bu A'meş'in Ebu Vail'den diye naklettiği bir rivâyet olarak da sabittir. Bunu Buhârî de Sahih'inde zikretmiş bulunmaktadır.[537]

İlim ehlinden pek çok kimse bunu kitaplarında rivâyet edip şöyle demişlerdir: Samed efendiliği en nihai dereceye ulaşmış efendi/seyyid demektir.

İbn Mesud, İbn Abbas gibi seleften birden çok kimse ve başkaları şöyle demişlerdir: Samed karın boşluğu olmayan demektir.

Her iki açıklama da ilgili yerde genişçe beyan edildiği gibi haktır ve dile uygundur.

Samed'in seyyid/efendi anlamı meşhur bir anlamdır. Diğer anlamı da aynı şekilde dilde bilinen bir manadır.

Cevherî ve başkaları "Samed"in sözlükte suskunluk demek olduğunu zikretmektedir. Fakat bu burada (Samedin sonundaki) dal harfinin (suskunluk anlamındaki samt'ın sonundaki) te harfinin değiştirilmesi değildir. Bazılarının böyle sandığı gibi olmayıp aksine "Samed" lafzı buna delildir.

Burada maksadımız şudur: Kemal sıfatları ancak var olan varlıklar hakkındadır. Selbi sıfatlar ise ancak bir varlık belirten hususlara ihtiva edecek olurlarsa

537 Kaynakları daha önce gösterildi.

kemal ifade ederler. Bundan dolayı yüce Rabbin tesbih edilmesi hem onu tenzih etmeyi hem de tazim etmeyi birlikte ifade eder. Çünkü kulun: Subhanallah demesi Allah'ın tenzih edilmesini ve her türlü kötülükten uzak oluşunu ihtiva eder. İşte bu mana da onun zatında azamet sahibi olduğunu anlatır. O herhangi bir varlık ihtiva etmeyen katıksız bir yokluk değildir. Çünkü böyle bir anlayışta onun övülmesi ve tazim edilmesi de sözkonusu olamaz.

Yüce Rabbin ortaklardan, evlat sahibi olmaktan ve bundan daha başka münezzeh olduğu diğer hususlar da böyledir. Yüce Allah'ın: *"Rabbiniz, size ayrıcalık tanıyarak oğulları size seçip ayırdı da, kendisi meleklerden kızlar mı edindi? Gerçekten siz büyük bir söz söylüyorsunuz."* (İsra. 40) buyruğundan itibaren: *"Elbette o zaman Arş sahibine bir yol ararlardı.' O bunların söylediklerinden münezzehtir, pek yücedir, pek büyüktür. Yedi gök, yer ve bunların içinde bulunanlar Onu tesbih ederler. Onu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Fakat siz onların tesbihlerini anlamazsınız. Şüphesiz ki O, Halimdir, mağfiret edicidir."* (İsra. 42-44)'e kadar olan buyruklar ile: *"İzzet sahibi olan Rabbin, onların niteleye geldiklerinden münezzehtir. Gönderilmiş rasûllere selâm olsun. Âlemlerin Rabbi Allah'a hamdolsun."* (Sâffât. 180-182) ve daha başka buyruklar da böyledir.

Çünkü ayıpların ve kusurların nefy edilmesi/kabul edilmemesi kemalin sabit olmasını, ortağının olmadığının söylenmesi de vahdaniyeti gerektirir. Bu da kemalin eksiksizliğinin bir gereğidir. Çünkü benzeri olan bir varlık hakkında kemal sıfatları ve kemal fiilleri onda ve onun benzerinde ikiye ayrılmış olur. Böylelikle onun için kemal sıfatlarının hepsi değil bir kısmına sahip olması sözkonusudur. O halde bütün kemal sıfatlarına tek başına sahip olan bir zat bu sıfatları kendisi ile paylaşan bir ortağı bulunan zattan daha mükemmeldir. Bundan dolayı tevhid ve ihlas ehli olanların yüce Allah'ı sevgileri ondan başkasını da seven müşriklerin Allah'a sevgilerinden daha mükemmeldir. Çünkü müşrikler ondan başka onu sevdikleri gibi sevdiklerini ortaklar edinmişlerdir. Yüce Allah da: *"İnsanlar arasında Allah'tan başkasını (Allah'a) eş edinen kimseler de vardır. Onları Allah'ı sever gibi severler. İman edenlerin Allah'a sevgisi ise çok daha sağlamdır."* (Bakara. 165) buyurmaktadır.

Bu husus ise bundan başka yerde genişçe açıklanmıştır. Orada böyle bir anlayışta yüce Allah'ın asla bağışlamayacağı en büyük şirkin de sözkonusu olduğu genişçe açıklanmıştır.

Buhârî ve Müslim'in sahihlerinde de İbn Mesud'dan şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Ey Allah'ın Rasûlü! En büyük günah hangisidir dedim. O: Allah'a seni yaratan o olduğu halde eş koşmandır buyurdu. Sonra hangisidir dedim.

O: Çocuğunu seninle beraber yemeğine ortak olacak diye öldürmendir buyurdu. Sonra hangisidir dedim. O: Komşunun helali ile zina etmeye kalkışmandır buyurdu.[538]

Şanı yüce Allah bunu doğrulamak üzere de: *"Onlar ki Allah ile birlikte başka bir ilaha ibadet etmezler. Hak ile olması dışında Allah'ın öldürülmesini haram kıldığı nefsi de öldürmezler, zina da etmezler."* (Furkan. 68) âyetini indirdi.

Buna göre her kim Allah'a, Allah'ı sevdiği gibi seveceği bir ortak koşarsa o kişi Allah ile birlikte bir başka ilaha dua eden kimselerden olur. Bu da en büyük şirk türündendir.

Buradaki maksadımız da şudur: Bir şey bölünüp o işte ortaklık meydana gelirse bu durumda her birisi için elde edilecek olan eksilmiş olur. O şeyin tamamı bir kişiye ait olursa o kişi daha mükemmel olur. Bundan dolayı muvahhid ve ihlas sahibi müminlerin Allah'a besledikleri sevgi daha mükemmeldir. Aynı şekilde onlara yasaklanmış bulunan büyük günahlar ve hayasızlıklar da onların ibadetlerinde, itaatlerinde, marifetlerinde ve muhabbetlerindeki vücudi/varoluşsal hususların kâmil olmasını gerektirir ve bu da onların tezkiye edilmelerinin bir gereğidir. Nitekim ekinde yabancı maddeler ne kadar uzak olursa o onun için daha temizleyici ve ondaki var oluşsal kemal sıfatları için daha mükemmel olur. Nitekim yüce Allah: *"Veyl olsun müşriklere."* (Fussilet.6) buyurmaktadır. Temizliğin (zekat) aslı ise selefin büyüklerinin bu şekilde tefsir ettikleri gibi tevhid ve ihlastır.

Yüce Allah da: *"Müminlere söyle ki gözlerini (harama bakmaktan) sakınsınlar. Mahrem yerlerini de korusunlar. Böylesi onlar için daha temizdir."* (Nûr. 30); *"Mallarından bir sadaka al ki bununla kendilerini temizleyip arındırmış (tezkiye etmiş) olasın."* (Tevbe. 103) buyurmaktadır. Bütün bu hususlar bundan başka bir yerde genişçe açıklanmıştır.

Burada maksadımız şudur: Ölüm, bilgisizlik, acizlik, sağırlık, körlük ve dilsizlik gibi eksik sıfatların Allah'ta olmadığını söylemekle birlikte onun hayat, ilim, kudret, semi', basar ve kelam gibi varoluşsal sıfatlarını kabul etmeyip aksine onun sıfatlarının ancak katıksız yokluk ifade ettiğini iddia eden ve onun varoluşsal herhangi bir hususla nitelenmesinin sözkonusu olmayacağını ileri süren bir kimseye gelince bu durumdaki kişi onun hakkında -iki sıfattan hangisi daha üstündür denilebilmesi bir tarafa- hiçbir kemal sıfatının onun hakkında sabit olduğunu kabul etmemiş olur.

538 Kaynakları daha önce gösterildi.

Çünkü iki şey arasında üstünlük onların her birisi için bir nevi kemalin varlığının bir ayrıntısıdır. Bundan sonra onların hangisinin daha mükemmel olduğuna bakılır. Ama her ikisinin de katıksız bir yokluk olduğu kabul edilecek olursa kesinlikle ortada ne mükemmellik ne de üstünlük sözkonusu olur.

Aynı şekilde yüce Allah'ın sıfatlarını kabul etmeyip isimlerinin olduğunu kabul eden ve: O hayydır, alimdir, kadirdir, semidir, basirdir, azizdir, hakimdir. Fakat bu isimler onun hayat, ilim, kudret, semi, basar, izzet ve hikmet gibi sıfatlar ile nitelendirilmesini ihtiva etmez diyen kimsenin durumu da böyledir.

Böyle birisine: Peki bu iki ismin hangisi daha faziletlidir denilecek olursa bu kişi sağlıklı bir cevap veremez. Çünkü böyle bir kimse -mesela- alakalı olduğu hususun umumi oluşundan ötürü alim, semiden daha büyüktür. Yahut da aziz kadirden daha mükemmeldir. Çünkü bu kudreti gerektirir. Fakat aksi sözkonusu değildir diyecek olursa ona şöyle denilir:

Sana göre isimlerin onunla kaim olan ve varlıkları bulunan bir anlamları eğer yoksa o zaman ortada ilim de, semi de, basar da, izzet de, kudret de olmaz. Sadece sıfatlardan ve yaratılmışlardan soyut bir zatın varlığı sözkonusu olur. Soyut bir varlıkta ise üstünlüğün ve benzerliğin ortaya çıkmasına imkân yoktur. Yaratılmışlara gelince, onların birinin diğerine üstünlüğüne dair soru sorulmuş değildir. Çünkü bu zaten herkesin bildiği ve aklı başında hiçbir kimse için karışıklık arz etmeyen bir husustur.

Bundan dolayı onun kimi sıfatlarını (zatının) bir kısmı kabul eden, yahut sıfatı mevsuhun kendisi olarak değerlendiren kimselere şöyle diyenler örnektir: İlim kudretin kendisi, ilim ve kudret de alim ve kadir olanın kendisidir derler. Nitekim felsefeci Cehmiyyeler ile benzerleri arasından bu kanaati kabul edenler vardır.

Yahut da şöyle diyenler vardır: Onun kelamının tamamı onun zatı ile kaim bir tek manadır. Bu da emrolunan her hususun emredilmiş olması, haber verilen her bir hususa dair haber verilmesidir. Eğer bu Arapça ile ifade edilirse Kur'ân olur. İbranice anlatılacak olursa Tevrat olur. Süryanice ifade edilirse İncil olur. Şüphesiz Âyete'l-Kürsînin manası ile deyn/borçlanma âyetinin manası aynıdır. Emir ve yasak da aslında sözün göreceli sıfatlarıdır. Türleri değildir. Hatta emrin kendisi olan bizatihi söz bile nehyin kendisi olan sözün aynısıdır. Farklılık sadece izafet edilіştedir.

İşte bu Küllâbiyyenin söylediğidir. Bununla birlikte aklı başında olanların büyük çoğunluğu bunu sadece tasavvur etmek bile tutarsız olduğunu bilmek için

yeterlidir derler. Bu görüşe göre de Allah'ın kelamının bir bölümünün diğerine göre daha üstün olduğunu da bir kısmının diğerinin benzeri olduğunu da söyleyerek cevap vermeye imkân yoktur. Çünkü onların görüşlerine göre kelam aynı itibari ile bir tek şeydir. birden çok değildir. kısımlara ayrılması da sözkonusu değildir. Durum bu iken ve onlara göre sözün kısımlara ayrılması da sözkonusu değilken onun bir bölümü diğerinden daha üstün yahut da onun bir kısmı diğerinin aynısıdır demeye imkân kalır mı?

Eğer: Benzerlik ve üstünlük ona delalet eden ibarede sözkonusu olur diyecek olurlarsa şöyle denilir: Bu onun kabul ettiği esas ilkeye göre de onların imamlarına göre de Allah'ın kelamı değildir. Aksine onun yarattıklarından bir yaratıktır. Yaratılmışlar arasındaki üstünlüğün ise ayrıca açıklanması gereken bir tarafı yoktur.

Onlara tabi olanlar arasından şöyle diyenlere gelince: Bunlara gerçek manada Allah'ın kelamı adı verilir. Çünkü lafız ortaklığı itibari ile kelam adı hem onun hakkında hem de zat ile kaim o mana hakkında kullanılabilir. Şüphesiz böyle diyenlerin sözlerinin gerçek anlamı akıl ile kavranılamaz. Aksine böyle bir şey söylemek onların kabul ettikleri esas ilkeyi bozar. Çünkü onların görüşlerinin esası şudur: Kelam ancak mütekellim ile kaim olur. Ondan başkası ile kaim olamaz. Zira kelamın söz söyleyenden başkası ile kaim olması mümkün olursa o zaman Allah'ın kelamının da Allah'ın kelamı olmakla birlikte başkasıyla kaim bir mahluk olması da mümkün olurdu.

İşte Küllâbiyyenin de kelamı sabit kabul eden diğerlerinin de kendilerine muhalefet ettiği Cehmiyyenin ve Mutezilenin esas ilkesi budur.

Yine onlar şöyle derler: Konuşan ile kelam kaim olmadıkça o konuşucu/mütekellim olamaz. Bu diğer sıfatlarda da böyledir. Derler ki: Alim kişi onunla ilim kaim olmadıkça alim olmaz. İrade bildiren/mürid kişi de kendisi ile irade kaim olmadıkça irade sahibi olamaz. Eğer onlar Allah'ın kendisinden ayrı ve yaratılmış olmakla birlikte kendisine ait bir kelamın olduğunu mümkün kabul edecek olurlarsa bu sefer bu esas ilkeleri çürümüş olur.

Cehmiyye ve Mutezileden muattile olan ve sıfatları kabul etmeyenlerin esas ilkesi de şudur: Onlar Allah'ı onunla kaim olmayan aksine başkası ile kaim olan yahut var olmayan ile kaim olan sıfatlar ile nitelendirirler ve şöyle derler: Bunlar sıfat değil ilave şeyler/izafelerdir. Yine derler ki: O rahimdir ve rahmet buyurur. Rahmet de onunla kaim olmaz. Aksine rahmet mahluktur. O da onun nimeti demektir.

Yine derler ki: O razı olur, gazap eder. Rıza ve gazap ise onunla kaim olmaz. Aksine o (rıza ve gazap) yaratılmış bir şeydir ve bu onun sevabı ve cezasıdır.

Onlar yine derler ki: O mütekellimdir ve konuşur. Kelam ise onunla kaim olmaz. Aksine kelam başkası ile kaim bir mahluktur. Onlar şöyle de diyebilirler. O irade sahibidir ve irade eder. Daha sonra şöyle derler: İrade aslında var olan bir şey değildir. Yine şöyle diyebilirler: İrade mahlukattır, emir de halk edilmiş/yaratılmıştır. Şöyle de diyebilirler: O herhangi bir yerde bulunmayan bir iradeyi ihdas etmiş/var etmiştir.

İşte bu bâtıl esas Mutezile ve başkaları arasından sıfatları kabul etmeyen katıksız Cehmiyyenin kabul ettikleri bir esastır. Sıfatları kabul edenlerin tamamı da bu hususta onlardan ayrı kanaattedirler. Sıfatları kabul eden selef, imamlar, fıkıh, hadis, tasavvuf ve tefsir ehli alimler Küllâbiyye gibi sıfatları kabul eden türlü kelamcılar onlara uyan eş'ariler ve başkaları hişamiye ve kerramiye gibileri ile onların dışında sıfatları sabit kabul eden çeşitli kelamcılar da hep onlardan farklı kanaattedirler.][539]

[Yine ona Kur'ân-ı Kerim okuyan bir kimse İhlas Sûresi'ni bir defa mı yoksa üç defa mı okur bu hususta sünnet nedir diye sorulan soruya şöylece cevap vermiştir:

Kur'ân'ın tamamı okunduğu taktirde onu mushafta olduğu şekli ile bir defa okuması gerekir. İlim adamları böyle demişlerdir. Bu sûretle mushafta bulunanlara fazla bir şey katılmamış olur. Ama bu sûreyi tek başına yahut da Kur'ân-ı Kerim'in bazı kısımları ile birlikte okuyacak olursa o sûreyi üç defa okuması halinde Kur'ân'a denk gelir. Allah en iyi bilendir.][540]

[[541] Şeyhu'l-İslâm -Allah ona rahmet etsin- dedi ki:

Hamd Allah'a mahsustur. Ona hamd eder, ondan yardım diler, ondan mağfiret dileriz. Nefislerimizin şerlerinden, amellerimizin kötülüklerinden Allah'a sığınırız. Allah'ın hidâyete ilettiğini kimse doğru yoldan saptıramaz. Allah'ın saptır-

539 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XVII, 5-149. (Eseri derleyen burada âdeti üzere alıntının tamamlandığını göstermek üzere ne parantez kapatmış ne de parantezden sonra intihaya erdi/iktibasın sonu anlamını veren "elif-he" işaretini kullanmıştır. Ancak bundan sonraki soru ve cevaptan da anlaşılacağı üzere bu iktibas burada bitmektedir. -Çeviren-).

540 Mecmû'u'l-Fetâvâ, XVII, 213. Eseri derleyen burada da iktibasın başladığı yere ve bittiği yere işaret etmemiştir. Bu tespiti Mecmû'u'l-Fetâvâ'dan hareketle biz eklemiş bulunuyoruz. -Çeviren-.

541 Eseri derleyen yeni bir iktibasın başlangıcı olduğuna burada ayrıca işaret etmemiştir. (Çeviren).

dığına da kimse hidâyet veremez. Allah'tan başka hiçbir ilah olmadığına, onun bir ve tek ve ortaksız olduğuna şahitlik ederiz. Yine şahitlik ederiz ki Muhammed onun kulu ve rasûlüdür -Allah'ın salat ve selâmları onun üzerine olsun-.

İhlas Sûresi'nin Tefsiri

"De ki: O Allah'tır. bir tektir. O Allah'tır Sameddir. Doğurmamıştır, doğurulmamıştır. Kimse de onun dengi değildir."

Bu sûredeki "es-Samed" ismi hakkında selefin birden çok açıklaması vardır. Bunların farklı oldukları zannedilebilir. Ama durum böyle değildir. Aksine bu açıklamaların hepsi doğrudur. Bu açıklamalardan meşhur olanı da iki tanesidir:

1. Samed karın boşluğu olmayan demektir.

2. İhtiyaçlarda kendisine başvurulan seyyid/efendi demektir.

Birincisi ashab ve tabiinden selefin çoğunluğunun ve dil bilginlerinden bir kesimin görüşüdür. İkincisi ise seleften ve haleften bir kesim ile dil bilginlerinin çoğunluğunun görüşüdür. Senedi zikreden tefsir kitaplarında sünnete dair (hadis) kitaplarında ve daha başka kitaplarda senetleriyle seleften nakledilen rivâyetler ise her iki manayı da desteklemektedir. Bizler daha önce geçen açıklamalarımız arasında bu husustaki rivâyetlerin birçoğunu kaydetmiş bulunuyoruz.

"es-Samed"i karın boşluğu olmayan diye tefsir etmek İbn Mesud'dan mevkuf ve merfu olarak bilinen bir rivâyet olup İbn Abbas'dan, Hasan-ı Basri'den, Mücahid'den. Said b. Cübeyr'den. İkrime. Dahhak. Süddi. Katade'den de rivâyet edilmiştir. Said b. el-Müseyyeb de bu anlamda açıklamada bulunarak: "(es-Samed) içi dolu olmayan" diye açıklamıştır.

İbn Mesud da aynı şekilde: "O iç organları bulunmayan demektir"demiştir.

Şa'bî de: "Yemeyen ve içmeyen kişiye denir" demiştir.

Muhammed b. Ka'b b. Kurazi ve İkrime ise: "Kendisinden dışarıya bir şey çıkmayan kişi" demektir.

Meysere'den ise: "Herhangi bir deliği, gediği olmayan (el-musmet) demektir" demiştir.

İbn Kuteybe dedi ki: "Sanki (es-Samed'deki) dal harfi bu açıklamaya göre "te" harfinden bedel gibidir. Bu durumda bu "es-samt" lafzı da buradan gelmiş olur."

Derim ki: Burada bir ibdal (dal harfinin te'ye değişimi) sözkonusu değildir. Fakat bu iştikak-i ekber cihetinden iki ayrı lafızdır. Yüce Allah'ın izni ile bu görü-

şün iştikak ve lügat bakımından açıklamasını ortaya koyacağız.

Ahmed'in Müsned'inde ve başkalarının rivâyet ettiği[542] bu âyetin nüzul sebebine dair nakledilen hadiste şöyle denilmektedir: Ebu Said es-San'ani (dedi ki), bize Ebu Cafer er-Razi, er-Rabi' b. Enes'den tahdis etti, o Ebu'l-Âliyye'den, o Ubeyy b. Ka'b'dan rivâyet ettiğine göre müşrikler Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e: "Bize Rabbinin durumunu söyle" demeleri üzerine yüce Allah da: *"De ki: O Allah'tır, bir tektir (o) Allah'tır, Sameddir."* buyruklarını sûrenin sonuna kadar indirdi. O dedi ki: es-Samed doğurmamış ve doğurulmamış olandır. Çünkü her doğan mutlaka ölecektir. Her ölene mutlaka mirasçı olunur. Ama hiç şüphesiz Allah ne ölür ne de ona mirasçı olunur.

Bunun ihtiyaçlar için kendisine başvurulan efendi anlamında tefsir edilmesine gelince. Bu da İbn Abbas'dan hem mevkuf hem merfu olarak rivâyet edilmiştir.[543] Bu el-Vâlibi'nin İbn Abbas'dan diye naklettiği tefsirdendir. O dedi ki: es-Samed efendiliği kemal mertebesinde olan efendi demektir.

Bu açıklama ise Ebu Vail Şakik b. Seleme'den diye meşhurdur. O dedi ki: "O efendiliği en ileri derecedeki efendi/seyyid demektir."

Ebu İshak el-Kufi'den onun İkrime'den rivâyetine göre es-Samed kendisinden yukarıda hiçkimsenin bulunmadığı kişidir. Bu açıklama Ali'den de rivâyet edilmektedir.

Ka'b el-Ahbar'dan rivâyete göre "O yarattıklarından hiç kimsenin kendisine denk olamadığı kimsedir." Yine es-Süddi'den: "Arzu edilen hususlarda kendisine başvurulan musibetler esnasında da kendisine sığınılarak yardımı istenilendir" diye açıkladığı rivâyet edilmektedir.[544]

Ebu Hureyre (radıyallâhu anh)'dan ise: "O hiç kimseye muhtaç olmamakla birlikte herkesin kendisine muhtaç olduğu zat demektir" diye açıkladığı rivâyet edilmiştir.[545]

542 Tirmizi, V, 451; Ahmed, V, 134. Bunun mursel olduğunu tercih etmiş olup Beyhaki de bunu Şuabu'l-İman, no: 98'de hasen bir senet ile rivâyet etmektedir.

543 Biraz sonra mevkuf olarak gelecektir. Merfu rivâyetini ise İbnu'l-Cevzi'nin tefsirinde zikrettiğine göre İbn Abbas bunu Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den diye rivâyet etmiştir. Ancak ben bu rivâyeti tahric edeni bulamadım. Hafız Heysemi, Mecmau'l-Zevaid'de Nafi İbnu'l-Ezrak'ın Abdullah b. Abbas'dan Kur'an-ı Kerim'deki bir takım kelimelerin manalarına dair sorular sorup Arap şiirlerini tanık olarak göstermesi ile ilgili kıssasında mevkuf olarak zikretmekte ve şunları söylemektedir: Bunu Taberani rivâyet etmiş olmakla birlikte senedinde metruk bir ravi olan Cuveybir bulunmaktadır: VI, 308.

544 Kurtubi, XX, 245.

545 Bunu da Kurtubi zikretmektedir.

Yine Said b. Cübeyr'den: "Bütün sıfatlarında ve fiillerinde kamil olan" diye açıkladığı, er-Rabi'den de: "Hiçbir afetin kendisine ulaşamadığı zat" diye açıkladığı rivâyet edilmektedir.

Mukatil b. Hayyân: "Hiçbir kusuru olmayan":

İbn Keysan'dan: "Onun sıfatları ile hiç kimsenin nitelendirilemediği zattır" dediği rivâyet edilmiştir.

Ebu Bekr el-Enbâri dedi ki: Dil bilginleri arasında Samedin kendisinden yukarıda hiç kimsenin bulunmadığı ve insanların bütün ihtiyaçlarında ve işlerinde kendisine başvurduğu seyyid demek olduğunda görüş ayrılığı yoktur demiştir.

Zeccac dedi ki: "O efendiliğin sonunda kendisine ulaştığı zattır. Her şey ona başvurur. Yani ona yönelir."[546] Bu hususta şairlere ait iki meşhur beyiti de zikretmişlerdir ki bunların biri şöyledir:

أَلَا بَكَّرَ النَّاعِي بِخَيْرَيْ بَنِي أَسَدِ   بِعَمْرِو بْنِ مَسْعُودٍ وَبِالسَّيِّدِ الصَّمَدِ

"Şunu bilin ki musibet haberini getiren kişi erkenden Esedoğulları'nın

En hayırlı iki kişisi olan Amr b. Mesud ile es-Seyyid es-Samed'in (ölüm haberini) getirdi."[547]

Bir diğeri de şöyle demiştir:[548]

عَلَوْته بِحُسَامِي ثُمَّ قُلْتَ لَهُ   خُذْهَا حذيف فَأَنْتَ السَّيِّدُ الصَّمَدُ

"Kılıcımla onun tepesine dikildim sonra ona dedim ki:

Al bu darbeyi (benden) ey Huzeyf. Hani sen es-Seyyid ve es-Samed idin."

Bazı dil bilginleri dedi ki: Samed ihtiyaçların karşılanması için kendisine müracaat olunan seyyid/efendi demektir. Araplar da: (صمدت فُلانًا أصمده - بِكَسْر الْمِيم - وأصْمُدُهُ - بِضَمّ الْمِيم - صَمْدًا - بِسُكُون الْمِيم -) fiilini bir kimseye başvurmayı anlatmak için kullanırlar. "el-masmûd" ise kabzedilen anlamındadır. Samd da kabzetmek demektir. Nitekim "nakd (nakz etmek)" de "menkûd (nakz edilmiş)" anlamında

546 Matbu iki nüshada: "Onun maksadını kastetmiştir. Her şeyin ona muhtaç oluşunun teviline gelince her şeyde onun sanatının eseri vardır şeklindedir." Derim ki: Şairlerin şu beyitlerini de zikretmişlerdir:

547 İbnu'l-Cevzi bunu tefsirinde zikretmiş olup beyit Sebre b. Amr el-Esedi'ye aittir. Beyit Ebu Ubeyde, Mecazu'l-Kur'an, II, 316; Semtu'l-Leali, s. 932; Taberi, XXX, 347; Kurtubi, XX, 245; Lisanu'l-Arab, "samede" maddesi.

548 Bk. Lisanu'l-Arab; Kurtubi, XX, 245. Beyit Amr b. el-Esla el-Absi'nindir.

kullanılır. Yine insanlar ihtiyaçlarının karşılanması için bir hanedana başvuracak olurlarsa onu anlatmak üzere: (بَيْتٌ مَصْمُودٌ وَمُصَمَّدٌ) denilir. Şair Tarafe de şöyle demiştir: [549]

وَأَنْ يَلْتَقِ الْحَيُّ الْجَمِيعُ تُلاقِنِي إِلَى ذُرْوَةِ الْبَيْتِ الرَّفِيعِ الْمُصَمَّدِ

"Eğer bütün kabile bir araya gelecek olursa sen de benimle karşılaşırsın

O ihtiyaçların görülmesi için insanların başvurduğu o pek yüce evin zirvesine doğru (çıkarken)."

el-Cevheri dedi ki: Birisine doğru gitmeyi kastetmesi halinde "(صَمَدَهُ يَصْمُدُهُ): Ona doğru gitti, ona yöneldi" denilir. Harekeli olarak "es-Samed" ise seyyid demektir. Çünkü ihtiyaçların karşılanması için ona başvurulur. Yine şeddeli olarak (بَيْتٌ مُصَمَّدٌ) denilir ki, belli bir maksatla gidilen ev demektir.

Hattabi dedi ki: Açıklamaların en sahihi şudur: Samed ihtiyaçların karşılanması için kendisine başvurulan efendi demektir. Çünkü iştikak/kelimenin türediği kök de bu anlama tanıklık etmektedir."

Çünkü "es-samd"ın asıl anlamı kastetmektir. Mesela (اُصْمُدْ صَمْدَ فُلانٍ) denilir ki "filan kişinin kastettiğini kastet/onun yöneldiği ve gittiği tarafa git" demektir. Çünkü Samed işlerin görülmesi için kendisine müracaat olunan ihtiyaçların karşılanması için de kendisine başvurulan seyyid/efendi demektir.

Katade dedi ki:[550] "Samed yarattıklarından sonra da kalan bâkidir" demiştir.

Mücahid ve Ma'mer: "O daimi var olandır" demiştir.

Hattabi ve Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzi bu husustaki görüşleri dörde ayırmıştır. Bunların ikisi bu zikrettiğimiz iki görüştür.[551] Bir de bundan önce geçen iki görüşü kaydetmektedir. Yüce Allah'ın izni ile de onun bekasının ve devamlılığının "es-Samediye"nin tamamlayıcı bir açıklama olduğunu da göstereceğiz.

Mürre el-Hemdani dedi ki: "Samed asla çürümeyen ve yorulmayan" demektir.

549 Tarefe Divanı, 30.

550 Biraz sonra gelecek.

551 Bk. İbnu'l-Cevzi, Tefsir, IX, 268; İbn Kesir, Tefsir, IV, 570. Hafız Ebu'l-Kâsım et-Taberani Kitabu Sünne adlı eserinde "es-samed"in tefsirine dair bu görüşlerin birçoğunu kaydettikten sonra şunları söylemektedir: "Bütün bunlar doğrudur ve bunların hepsi de yüce Rabbimizin sıfatlarıdır. İhtiyaçların görülmesi için kendisine başvurulan kişi de odur, efendiliği en ileri derecede olan da odur, karın boşluğu da olmayan, yemeyen, içmeyen, bütün mahlukatından sonra bâki kalan samed de odur." Beyhaki de buna yakın açıklamalar yapmıştır.

Yine ondan şöyle dediği rivâyet edilmektedir: "Samed dilediği hükmü veren. dilediğini yapan ve hükmüne hiç kimsenin itiraz etmediği, verdiği hükmü kimsenin reddetmediği zat demektir."[552]

İbn Ata dedi ki:[553] "Oluştan ve bozuluştan yüce olandır."

Yine ondan şöyle dediği rivâyet edilmektedir: "Samed ortaya çıkardıkları sebebi ile onun üzerinde herhangi bir etki görülmeyen demektir." O bununla yüce Allah'ın: *"Bize bir yorgunluk da dokunmadı."* (Kaf. 38) buyruğunu kastetmektedir.

el-Huseyn b. el-Fadl dedi ki:[554] "O başlangıçsız ezeli olandır."

Muhammed b. Ali el-Hakim et-Tirmizi dedi ki:[555] "O sayısız ilk sonu gelmez bâki ve hiçbir dayanağı bulunmaksızın kâim/var olandır."

Yine o şöyle demiştir: "Samed gözlerin idrak edemediği, fikirlerin kuşatamadığı. mekânların erişemediği ve her şeyin kendi nezdinde belli bir miktar/kader ve ölçü ile olduğu zattır."

"Sûret verilenlere benzemekten yüce olandır." diye de açıklanmıştır.

Bir diğer açıklama şudur: "Samed zatı hakkında parçaların ve parçaların bir araya gelmesinden oluşmasının/telifin reddedilmesi demektir."

Bu da kelam ehlinin bir çoğunun görüşüdür.

Bir açıklama da şöyledir: "O onun keyfiyetini bilmekten akılların ümit kestiği zattır." Aynı şekilde şöyle de açıklanmıştır: "O niteliklerinin ve sıfatlarının hakikati idrak olunamayandır. Diller onu anlatamaz. parmak ona işaret edip onu gösteremez."

Yine şöyle bir açıklama da yapılmıştır: "O yarattıklarına marifeti adına isim ve sıfattan başka bir şeyi verilmemiş olandır."

552 Kurtubi. el-Huseyn b. el-Fadl'dan zikretmektedir: XX. 245.

553 Mutezile mezhebine mensup Vâsıl b. Ata'nın künyesi Ebu Huzeyfe olup el-Gazzal diye bilinir. Kelamcı. edib. ileri derecede belagat sahibi olup Hasan-ı Basri'den ders almış sonra ondan ayrılmıştır. Mutezile mezhebini yaymak için çalışmış ve el-Vasıliye denilen bir fırka oluşturmuştur. Meani'l-Kur'an onun eserlerinden birisidir. 131 h. yılında vefat etmiştir.

554 el-Huseyn b. el-Fadl b. Umeyr el-Beceli el-Kufi Ebu Ali en-Neysâburi. müfessir. edib ve Meani'l-Kur'an dalında çağının imamı idi. 282 h. yılında vefat etmiştir.

555 Ebu Abdullah Muhammed b. Ali b. el-Hasan b. Bişr el-Hakim et-Tirmizi. meşhur bir mutasavvıftır. Gençliğinde tefsir. hadis ve fıkıh tahsil etmiş sonra tasavvufa eğilim göstermiştir. İlmi yolculukları çok olan ve pek bilgili birisi idi. Hatmu'l-Evliya ve Nevadiru'l-Usul fi Marifeti Ahbari Rasûl adlı eserleri eserlerinin en meşhurlarındandır. 3. asır ile 4. asrın başlarında yaşamıştır.

Cüneyd'den şöyle dediği rivâyet edilmektedir: "O düşmanlarına kendisini tanımalarına asla yol vermeyendir."

Bizler hatırımıza gelen kadarıyla selefin lafızlarını senetleriyle birlikte zikredeceğiz:

İbn Ebu Hatim Tefsir'inde rivâyetle dedi ki: Bize babam tahdis etti, bize Muhammed b. Mûsâ b. Nufey' el-Haraşî tahdis etti, bize Abd b. İsâ -yani Ebu Halef el-Azzaz- tahdis etti, bize Davud b. Ebu Hind İkrime'den tahdis etti, o İbn Abbas'dan yüce Allah'ın: "*es-Samed*" buyruğu hakkında şöyle dediğini rivâyet etti: "es-Samed insanların ve her şeyin kendilerine bir sıkıntı yahut bir bela isabet ettiği zaman kendisine başvurdukları zattır."

Bize Ebu Zür'a tahdis etti,[556] bize Muhammed b. Sa'lebe b. Seva es-Sedusi tahdis etti, bize Muhammed b. Seva tahdis etti, bize Said b. Ebu Arube, Ebu Ma'şer'den tahdis etti, o İbrahim'den şöyle dediğini rivâyet etti: "es-Samed" kulların ihtiyaçlarının karşılanması için kendisine başvurdukları zattır."

Bize babam tahdis etti, bize Abdurrahman b. ed-Dahhak tahdis etti, bize Süveyd b. Abdülaziz tahdis etti, bize Süfyan b. Huseyn, el-Hasan'dan şöyle dediğini tahdis etti: "es-Samed" asla zevali olmayan diri ve Kayyum olandır."

Bize babam tahdis etti, bize Nasr b. Ali tahdis etti, bize Yezid b. Züra, Said'den tahdis etti, o Katade'den, o el-Hasan'dan şöyle dediğini rivâyet etti: "es-Samed: Bütün yarattıklarından sonra bâki kalacak olandır" demiştir. Bu aynı zamanda Katade'nin görüşüdür.

Bize Ebu Said el-Eşec tahdis etti, bize İbn Numeyr el-A'meş'den tahdis etti, o Şakik'den yüce Allah'ın: "*es-Samed*" buyruğu hakkında şöyle dediğini rivâyet etti: "O efendiliği en ileri dereceye ulaşmış olan seyyiddir."[557]

556 Basılı iki nüshada Şerik b. Abdülaziz ismi Süveyd b. Abdülaziz yerine kaydedilmiştir. Elimizdeki rical kitaplarında onu bulamadık. Ama Süveyd b. Abdülaziz ismi Abdurrahman b. ed-Dahhak'ın üstadları arasında yer almaktadır.

557 Bunu Buhârî, Sahih'inde Ebu Vail'in sözü olarak muallak olarak rivâyet etmiştir. Hafız İbn Hacer dedi ki: Bunu el-Firyâbi el-A'meş'den o Şakik'den diye mevsul olarak rivâyet etmiştir. Aynı zamanda bu rivâyet Asım'dan o Ebu Vail'den yolu ile senedinde İbn Mesud'un da zikredilmesi sûreti ile de gelmiştir. (Fethu'l-Bâri, VIII, 740).

Derim ki: Bunu böylece İbn Ebu Asım da es-Sünne, I, 299'da rivâyet etmiş, el-Bâni de: İsnadı hasendir demiştir. Yine bunu Ebu Vail'in sözü olarak İbn Numeyr'in, Veki'den ve İbn İdris'in A'meş'den o da ondan (Şakik'den) diye rivâyet etmiştir. İsnadındaki raviler Buhârî ve Müslim'in ravileridir. Yine bunu Taberi, XXX, 346'da rivâyet etmiştir. Beyhaki de el-Esma ve Sıfat, 79'da bir başka yoldan A'meş'den, o ondan (Şakik'den) diye rivâyet etmiştir. Her ikisinin de ravileri aynı şekilde sikadırlar.

Bize babam tahdis etti. bize Ebu Salih tahdis etti, bize Muaviye b. Salih, Ali b. Ebu Talha'dan tahdis etti. o İbn Abbas'dan yüce Allah'ın: *"es-Samed"* buyruğu hakkında şöyle dediğini rivâyet etti: Efendiliğinde kemal mertebesinde olan efendi, şerefi kemal mertebesinde olan şerif, azameti kemal mertebesinde olan azim, hilmi kemal mertebesinde olan halim, ilmi kemal mertebesinde olan alim, hikmeti kemal mertebesinde olan hakim ve kısacası bütün şeref ve efendilik türlerinde kemal mertebesinde olan şanı yüce Allah'tır. İşte onun sıfatı bunlardır. Bunlar ancak onun hakkında sözkonusu olur. Onun hiçbir dengi yoktur. Onun benzeri hiçbir şey yoktur. Bir ve kahhar olan Allah her türlü eksiklikten münezzehtir.[558]

Bize Kesir b. Şihab el-Mezhici el-Kazvini tahdis etti. bize Muhammed b. Said İbn Sâbık tahdis etti. bize Ebu Cafer er-Râzi. er-Rabi' b. Enes'den yüce Allah'ın: *"es-Samed"* buyruğu hakkında şöyle dediğini rivâyet etti: "O doğmamış ve doğurmamış olandır."

Bize Ebu Said el-Eşec tahdis etti. bize İbn Uleyye. Ebu Reca'dan tahdis etti. o İkrime'den yüce Allah'ın: *"es-Samed"* buyruğu dışarıya hiçbir şey çıkarmayan demektir demiştir.

Bize Ebu Said el-Eşec tahdis etti. bize Ebu Ahmed tahdis etti, Mendel b. Ali Ebu Ravk. Atiyye b. Ebu Haris'den tahdis etti. o Ebu Abdurrahman es-Sülemi'den. o Abdullah b. Mesud'dan şöyle dediğini rivâyet etti: "es-Samed" iç organları olmayan demektir.

Said b. el-Müseyyeb'den de bunun benzeri bir açıklama rivâyet edilmiştir.

Bize babam tahdis etti. bize Muhammed b. Ömer b. Abdullah er-Rûmî tahdis etti, bize A'meş'in (körlüğünde) elinden tutan kişi olan Ubeydullah b. Said, Salih b. Hayyan'dan tahdis etti. o Abdullah b. Bureyde'den. o babasından şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Ben bunu ancak merfu olarak rivâyet ettiğini biliyorum. Dedi ki: es-Samed. karın boşluğu olmayan demektir.

Abdullah b. Abbas ve rivâyetlerden birinde Abdullah b. Mesud'dan, Hasan'dan, İkrime'den. Atiyye'den. Said b. Cübeyr'den ve diğer bir rivâyette de Mücahid'den, Hasan'dan. İkrime'den. Atiyye'den. Said b. Cübeyr'den ve diğer bir rivâyette de Mücahid'den ve Dahhak'dan da bunun benzeri rivâyet nakledilmiştir.

558 Taberi. Tefsir. XXX. 346. Ali b. Dâvud el-Kantari'den: Beyhaki. Esma ve Sıfat. 78'de Osman b. Said ed-Darimi'den diye rivâyet etmiştir. Her ikisi de Ebu Salih'den böylece rivâyet etmiş olup senedinde mahzur yoktur. Ayrıca bunu İbn Kesir. Tefsir. IV. 570'de senetsiz olarak zikretmiştir.

Bize babam tahdis etti, bize Kabisa tahdis etti, bize Süfyan, Mansur'dan tahdis etti, o Mücahid'den şöyle dediğini rivâyet etti: "es-Samed" karın boşluğu olmayan el-musammed demektir.[559]

Bize Ebu Abdullah et-Tahrâni tahdis etti, bize Hafs b. Ömer el-Adeni tahdis etti, bize el-Hakem b. Eban, İkrime'den yüce Allah'ın: *"es-Samed"* buyruğu hakkında şöyle dediğini rivâyet etti: "es-Samed" yemek yemeyen demektir.

Bize babam tahdis etti, bize Ali b. Hâşim b. Merzuk tahdis etti, bize Huşeyn, İsmail b. Ebu Halid'den tahdis etti, o Şa'bî'den şöyle dediğini rivâyet etti: "es-Samed" yemek yemeyen ve içecek içmeyen demektir.[560]

Bize babam ve Ebu Zür'a tahdis edip dediler ki: Bize Ahmed b. Meni' tahdis etti, bize Muhammed b. Muyesser -yani Ebu Sa'd es-Sagâni- tahdis etti, bize Ebu Cafer er-Râzi, er-Rabi' b. Enes'den tahdis etti, o Ebu'l-Âliyye'den o Ubeyy b. Ka'b'dan yüce Allah'ın: *"es-Samed"* buyruğu hakkında şöyle dediğini rivâyet etti: "es-Samed" doğmamış ve doğurmamış olandır. Çünkü doğan her bir şey mutlaka ölür. Her ölene de mutlaka mirasçı olunur. Şanı yüce Allah ise ne ölür ne ona mirasçı olunur. *"Kimse de O'nun dengi değildir."* (Âyet 4). Yani onun ne bir benzeri ne bir dengi vardır. Hiçbir şey onun gibi değildir.[561]

Bize Hasan b. Ali el-Huseyn tahdis etti,[562] bize Mahmud b. Hidaş tahdis etti, bize Ebu Sa'd es-Sagâni tahdis etti, bize Ebu Cafer er-Râzi, er-Rabi' b. Enes'den tahdis etti, o Ebu'l-Âliyye'den, o Ubeyy b. Ka'b'dan rivâyet ettiğine göre müşrikler: Bize Rabbini anlat dediler. Bunun üzerine yüce Allah bu sûreyi indirdi dediğini rivâyet etmektedir.

Bize Ebu Zür'a tahdis etti, bize el-Abbas b. el-Velid tahdis etti. bize Yezid b. Züreyh, Said'den tahdis etti, o Katade'den: *"Kimse de O'nun dengi değildir."* buyruğu hakkında: Şüphesiz Allah'a yarattıklarından hiçbir kimse denk değildir diye açıkladığını rivâyet etmektedir.

Bize Ali b. el-Huseyn tahdis etti, bize Ebu Abdullah el-Cüreşi tahdis etti, bize Ebu Halef Abdullah b. İsâ tahdis etti, bize Davud b. Ebu Hind, İkrime'den tahdis etti, o İbn Abbas'dan şöyle dediğini rivâyet etti: Yahudiler Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e geldi. Aralarında Ka'b b. el-Eş'ec, Huyey b. Ahtab ve Cudey b.

559 Senedi sahihtir.
560 Taberi, XXX, 345. İleride gelecektir. Ayrıca İbn Âsım, es-Sünne, I, 302; Beyhaki, el-Esma ve Sıfat, 79.
561 Daha önce Ahmed'in rivâyeti olarak geçmişti. Ayrıca Beyhaki, Şuabu'l-İman, 98'de geçmektedir. Orada kaynaklarına bakabilirsiniz.
562 Basılı iki nüshada "Ali b. el-Husayn" şeklinde sad harfi ile olup yanlıştır.

Ahtab da vardı. Ey Muhammed dediler. Bize seni peygamber olarak gönderen Rabbini anlat. Bunun üzerine yüce Allah: *"De ki: O Allah'tır, bir tektir. Allah'tır, Sameddir. Doğurmamıştır."* yani ondan çocuk ortaya çıkmamıştır[563] *"doğurulmamıştır"* o herhangi bir şeyden çıkmamıştır buyruğunu indirdi.

İbn Cerir Tefsir'inde dedi ki:[564] Bize Ahmed b. Meni' el-Mervezi ve Mahmud b. Hidaş et-Tâlekâni tahdis etti diyerek İbn Ebu Hatim'in Ubeyy b. Ka'b'dan diye zikrettiği senedin benzerini zikretti. Buna göre müşrikler Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e: "Bize Rabbini anlat" demeleri üzerine şanı yüce Allah da: *"De ki: O Allah'tır, bir tektir."*'i indirdi.

Bize İbn Humeyd tahdis etti. bize Yahya b. Vâdıh tahdis etti, bize el-Huseyn, Yezid'den tahdis etti. onun İkrime'den rivâyet ettiğine göre müşrikler Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e şöyle dediler: "Bize Rabbinin sıfatından haber ver. Onun mahiyeti nedir? O nedendir? Bunun üzerine şanı yüce Allah bu sûreyi indirdi.[565] Bunu yine Ebu'l-Âliyye'den[566] ve Cabir b. Abdullah'tan da şöylece rivâyet etmektedir: Bize Süreyc tahdis etti. bize İsmail b. Mücalid. Mücalid'den tahdis etti.[567] o Şa'bî'den. o Cabir'den diye hadisi zikrederek dedi ki: Bunun yahudilerin sordukları sorulardan olduğu da söylenmiştir.

Bize İbn Humeyd tahdis etti, bize Seleme tahdis etti, bize İbn İshak, Muhammed b. Ebu Muhammed'den şöyle dedi diye tahdis etti: Yahudilerden birkaç kişi Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e gelerek dediler ki: Ey Muhammed! İşte Allah bütün mahlukatı yarattı. Peki onu kim yarattı? Bunun üzerine Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) rengi değişecek kadar kızdı. Sonra Rabbi için öfkelenerek

563 Basılı nüshalarda: "Ondan oğlu çocuk olarak çıkmamıştır" anlamındadır. Fetavalardan hareketle kaydettiğimiz ibare daha sahihtir.

564 Bk. Taberi. XXX. 342.

565 Bk. Taberi. XXX. 342-343.

566 Taberi. XXX. 343.

567 Asıl nüshada: "Bize Şureyh tahdis etti. bize İsmail b. Mücahid. eş-Şa'bi'den tahdis etti" şeklindedir. Bu düzeltme Taberi Tefsirinden yapılmıştır. O bunu Muhammed b. Avf'dan şöylece rivâyet etmiştir: Bana Şüreyh tahdis edip dedi ki: Bize İsmail b. Mücalid. Mücalid'den tahdis etti. o Şa'bi'den. o Cabir'den böylece rivâyet etti. Şüreyh kelimesi aslında sonu cim harfi olmak üzere sin harfi ile "süreyc"den tashiftir. Süreyc b. Yunus'dur. Sika bir ravidir. İsmail b. Mücalid de doğru sözlü olmakla birlikte hata ettiği de olur. Babası Mücalid b. Said pek kuvvetli bir ravi değildir. O halde hadis zayıftır. Ayrıca bunu Ebu Ya'la ve el-Evsat'da Taberani de rivâyet etmiştir. Bk. Mecmaul Zevaid. VII. 146. Yine bunu Ebu Nuaym. Hilyetü'l-Evliya. IV. 335'de: Bize Muhammed b. Avf tahdis etti. bize Süreyc tahdis etti. bize İsmail b. Mücalid. Mücalid'den tahdis etti. o Şa'bi'den. o Cabir'den diye rivâyet ederek hadisi zikretti ve denildiğine göre bu yahudilerin sorduğu sorulardandır demiştir.

onlara kızdığı da belli oldu. Cebrail ona gelip onu teskin etti ve: Ey Muhammed! Bu öfkeni biraz dindir dedi. Sonra Allah'tan onun hakkında sordukları sorunun cevabı geldi. O da şöyle buyurdu: "Yüce Allah: *"De ki: O Allah'tır, bir tektir."* buyuruyor deyip sûreyi sonuna kadar okudu. Sûreyi Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) onlara okuyunca yahudiler de ona: Şimdi bize Rabbini anlat. Onun hilkati nasıldır, pazusu, kolu nasıldır, bileği nasıldır dediler. Yine Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) birincisinden daha ileri derecede öfkelendi ve onlara öfkelendiği de belli oldu. Bunun üzerine Cebrail ona gelerek birincisinde söylediğinin bir benzerini ona söyledi ve ona sordukları sorunun cevabını getirdi. Şanı yüce Allah da: *"Onlar Allah'ı hakkı ile tanıyamadılar."* (Zümer, 67) buyruğunu indirdi.[568]

el-Hakem b. Ma'bed de "er-Raddu ale'l-Cehmiyye" adlı eserinde rivâyetle dedi ki: Bize Abdullah b. Muhammed b. en-Nu'man tahdis etti, bize Seleme b. Şebib tahdis etti, bize Yahya b. Abdullah tahdis etti, bize Dırar, Eban'dan tahdis etti,[569] o Enes'den, şöyle dediğini rivâyet etti: "Hayber yahudileri Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e gelerek dediler ki: Ey Ebu'l-Kasım! Allah melekleri hicabın nurundan, Âdem'i kokuşmuş çamurdan, iblisi ateş alevinden, semayı dumandan, arzı su köpüğünden yarattı. Şimdi sen bize Rabbinden haber ver.

Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) onlara cevap vermedi. Cebrail ona gelerek: Ey Muhammed! *"De ki: O Allah'tır. Bir tektir (o) Allah'tır Sameddir. Doğurmamıştır, doğurulmamıştır. Kimse de O'nun dengi değildir."* de dedi. Yani onun kollara ayrılan damarları yoktur. "Samed" içi boş olmayan karın boşluğu olmayan, yemeyen ve içmeyen demektir.[570] "Doğurmamıştır, doğurulmamıştır" onun kendisine nisbet edilecek bir çocuğu da yoktur, bir babası da yoktur. "Kimse de onun dengi değildir" yarattıklarından hiçbir şey onun dengi olup onun yerine gökleri ve yeri zeval bulmasınlar diye tutamaz."[571]

568 Hadis İbn Humeyd'in zayıf olması ve Muhammed b. İshak'ın burada an lafzını kullanarak rivâyette bulunup tedlis yapan bir ravi olmasından dolayı zayıftır. Onun üstadı da Zeyd b. Sabit'in azadlısı Muhammed b. Ebu Muhammed olup Medine'lidir. Zehebi. Lisanü'l-Mîzan. IV. 26'da şunları söylemektedir: O ravi bilinmemektedir. Asılda ise Muhammed b. Said'den şeklindedir. Biz bunu Taberi tefsirinden tashih ettik. Bk. XXX. 343. Suyuti. ed-Durru'l-Mensur. VIII. 671'de İbnu'l-Münzir tarafından da rivâyet edildiğini belirtmektedir.

569 İki basılı nüshada: "Bana Yahya b. Abdullah tahdis etti, bana Dırar tahdis etti" şeklindedir.

570 Her iki basılı nüshada da "ve içmeyen" sözünden sonra tam bir satır kadar bir ibare düşmüştür. Her iki nüshada "o içmez ve olduğu yerde doğrulan bir varlık değildir ..." ibareleri yer almaktadır.

571 Suyuti bu hadisin ed-Durru'l-Mensur. VIII. 670'de el-Azame adlı eserinde Ebu Şeyh tarafından ve Ebu Bekr es-Semerkandi tarafından da Fedailu Kulhuvallahu Ehad adlı eserinde zikredildiğini belirtmektedir. Rivâyet el-Azame'de 86'da yer almaktadır.

İbn Cerir dedi ki: Bize Abdurrahman b. el-Esved tahdis etti, bize Muhammed b. Rabia, Seleme b. Sâbur'dan tahdis etti, o Atiyye'den, o İbn Abbas'dan şöyle dediğini rivâyet etti: "es-Samed" karın boşluğu olmayan demektir.[572]

Bize İbn Beşşar tahdis etti, bize Abdurrahman tahdis etti, bize Süfyan, Mansur'dan tahdis etti. O Mücahid'den rivâyet ettiğine göre "es-Samed" karın boşluğu olmayan (bünyesinde) delik ve benzeri şeyler bulunmayan demektir.[573]

Bize Ebu Kureyb tahdis etti, bize Veki'. Süfyan'dan tahdis etti[574] o Mansur'dan aynısını birebir rivâyet etti.

Bize el-Hâris tahdis etti, bize el-Hasan tahdis etti, bize Verka', İbn Ebu Necih'den tahdis etti, o Mücahid'den aynısını rivâyet etti.

Bize İbn Beşşar tahdis etti, bize Abdurrahman tahdis etti, bize er-Rabi' b. Müslim, el-Hasan'dan şöyle dediğini tahdis etti:[575] "es-Samed" karın boşluğu olmayan demektir.[576] Yine bu isnad ile[577] İbrahim b. Meysere'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: "Mücahid beni Said b. Cübeyr'e "es-Samed"e dair soru sormak üzere gönderdi. O: "Karın boşluğu olmayan demektir dedi."[578]

Bize İbn Beşşar tahdis etti. bize Yahya tahdis etti, bize İsmail b. Ebu Hâlid Şa'bî'den şöyle dediğini tahdis etti: "es-Samed" yemek yemeyen demektir.[579]

Bunu Yakub de Huşeyn'den, o İsmail'den, o ondan (Ebu Halid'den) şöyle dedi diye rivâyet etmiştir: "Yemek yemeyen ve bir şey içmeyen demektir."

Bize İbn Beşşar[580] ve Zeyd b. Ahzen tahdis edip dedi ki: Bize İbn Davud, el-Mustakim b. Abdülmelik'den tahdis etti, o Said b. el-Müseyyeb'den şöyle dediğini rivâyet etti: "es-Samed" iç organları olmayan demektir.[581]

Bize el-Huseyn tahdis etti, bize Ebu Muaz tahdis etti, bize Ubeyd tahdis edip

572 Bk. Taberi. XXX. 344.

573 Ayrıca İbn Ebu Âsım. es-Sünne. I. 301; Beyhaki. el-Esma ve Sıfat. 78'de zikretmektedir. Daha önce İbn Ebu Hatim'in rivâyeti ile geçti. Taberi. XXX. 344'de de yer almaktadır.

574 İki basılı nüshada: "Bize Veki' Mansur Seva'dan tahdis etti" şeklindedir ki bu da bir hatadır. Çünkü Veki' Mansur ile karşılaşmış değildir.

575 İki basılı nüshada "er-Rabi' b. Mesleme şeklinde geçmektedir ki bu da bir hatadır.

576 Taberi. XXX. 345. Ayrıca bunu İbn Ebu Âsım da sahih bir senetle I. 301'de de rivâyet etmektedir.

577 İki basılı nüshada "bu isnad" şeklindedir.

578 Bk. Taberi. XXX. 345: Ayrıca İbn Ebu Âsım bunu İbrahim b. Meysere'den o Said b. Cübeyr'den diye rivâyet etmiş. Elbâni de: Senedi zayıftır demiştir. (I. 302).

579 Taberi. XXX. 345. Daha önce İbn Ebu Hatim'in rivâyeti ile geçmişti.

580 Basılı nüshalarda "Beşşar."

581 Taberi. XXX. 345: İbn Ebu Âsım. I. 301.

dedi ki: Ben ed-Dahhak'ı şöyle derken dinledim: "es-Samed" karnı olmayan demektir.[582]

İbn Bureyre'den de bu hususta merfu bir hadis rivâyet edilmiş olmakla birlikte[583] zayıftır.

Dedi ki: Başkaları da şöyle demiştir: O kendisinden dışarıya hiçbir şey çıkmayan kişi demektir.

Bize Yakub b. Ebu Umeyye, Ebu Reca'dan tahdis etti: İkrime'yi yüce Allah'ın: *"es-Samed"* buyruğu hakkında: Ondan hiçbir şey çıkmamıştır, o doğurmamıştır, doğurulmamıştır dediğini dinledim.[584]

Bize İbn Beşşar tahdis etti, bize Muhammed b. Cafer tahdis etti, bize Şu'be, Ebu Reca, Muhammed b. Yûsuf'tan tahdis etti.[585]

Başkaları da şöyle demişlerdir: "Doğurmamıştır, doğurulmamıştır" diyerek sonrada İbn Ebu Hatim'in naklettiği Ubeyy b. Ka'b'ın hadisini zikretmektedir.[586] O hadiste de ayrıca şu ifadeler de vardır: Şanı yüce Allah ise ne ölür ne de ona mirasçı olunur.

Devamla dedi ki: Başkaları da: O efendiliği en ileri derecede olan efendi/seyyiddir demişlerdir.

O dedi ki: Bize Ebu Said de tahdis etti, bize Ebu Muaviye, A'meş'den tahdis etti, o Şakik'den şöyle dediğini rivâyet etti: "es-Samed" efendiliğinde en ileri derecede olan seyyid demektir.[587]

Bize Ebu Kureyb, İbn Beşşar ve İbn Abdula'lâ tahdis edip dedi ki: Bize Veki'. A'meş'den tahdis etti, o Ebu Vail'den şöyle dediğini rivâyet etti: "es-Samed" efendiliğinde en ileri dereceye ulaşmış olan seyyid demektir.

Bize İbn Humeyd tahdis etti, bize Mihran, Süfyan'dan tahdis etti, o A'meş'den, o Ebu Vail'den aynısını rivâyet etti.

Bize Ebu Salih tahdis etti. bize Muaviye. Ali'den. o İbn Abbas'dan yüce Allah'ın: *"es-Samed"* buyruğu hakkında şöyle dediğini tahdis etti: O efendiliğin-

582 İbn Ebu Âsım ceyyid bir isnad ile. I. 303.

583 Bk. Taberi. XXX. 345. Daha önce İbn Ebu Hatim'in rivâyeti ile geçmişti.

584 Bk. Taberi. XXX. 345. Ayrıca bk. Müslim. III. 2016.

585 Taberi tefsirinde de böyledir. Doğrusu ise Muhammed b. Yûsuf'dur. İsmi de Şu'be'nin kendilerinden rivâyet aldığı kimseler arasında böylece geçmiştir. Ayrıca bk. ed-Dülabi. el-Küna. I. 173.

586 Bk. Taberi. XXX. 346.

587 Bk. Taberi. XXX. 346. Daha önce İbn Ebu Hatim'in rivâyeti ile geçmişti.

de kemal mertebesinde olan seyyid demektir. Sonra da daha önce geçtiği gibi İbn Ebu Hatim'in rivâyet ettiği hadisin aynısını zikretti.

Derim ki: İştikak/kelimenin türeyişi "es-Samed" karın boşluğu olmayanın görüşünün de efendi anlamında olduğunu söyleyenlerin görüşünün de lehine bir arada tanıklık etmekle birlikte birinci görüşe delaleti daha açıktır. Çünkü birinci görüş ikincinin aslını teşkil eder. "es-Samed" lafzı da dilde karın boşluğu olmayan hakkında kullanılır.

Yahya b. Ebu Kesir şöyle demiştir: "Melekler Sameddir/karın boşlukları yoktur, Âdemoğulları cevftir/karın boşlukları vardır.

Âdem ile ilgili hadiste de[588] rivâyet edildiği üzere iblis Âdem hakkında: O ecverdir/içi boş, karın boşluğu olandır, o Samed değildir, dediği belirtilmektedir.

Cevheri dedi ki: "es-Samed" "el-musned"[589] karnı (karın boşluğu) olmayan kişiye denilir. es-Simâd da şişenin kapağına denilir. Yine (Cevheri) dedi ki: "es-Samed" yüksek ve sert yere denilir. Ebu Necm dedi ki:[590]

يُغَادِرُ الصَّمَدُ كَظَهْرِ الأَجْزَلِ

"O tepeyi eğerden sırtındaki tüy dökülmüş bir devenin sırtı gibi aşıp gider."[591]

Bu maddenin (kelime kökünün) asıl manası toplamak ve güçtür. İşte: "(يَصْمُدُ المَالَ): O kişi malı toplar" tabiri buradan gelmektedir. Aynı şekilde "seyyid"in aslı da (سيود)'dır. Burada ye ile vav harfleri arka arkaya geldiği için ve bunlardan birisi sükun olduğundan ötürü vav, ye'ye kalbedilerek idgam yapılmıştır." (مَيِّتٌ) ölü" lafzının aslının (ميوت) olması gibi. Bu kök ise "sevad ve sü'det (kalabalık ve efendilik)" hakkında toplamayı anlatır. (Siyah demek olan) esved de dikkati toplayıcı bir renktir. Yüce Allah da: "(وَسَيِّدًا وحَصُورًا): *Bir efendi nefsini sakındıran*" (Âl-i İmran, 39) buyurmaktadır.

588 Bu uzunca bir hadis olup bunu İbn Cerir Taberi. I. 203'de: Beyhaki. el-Esma ve Sıfat 457'de. İbn Mesud ve İbn Abbas'dan diye rivâyet etmişlerdir. Senedi zayıftır.

589 Bk. Lisanu'l-Arab "samede" maddesi.

590 Rece vezninde şiir söyleyen Ebu Necm'in adı el-Fadl b. Kudâme el-İcli olup bu tür şiir söyleyenlerin büyüklerindendir. Aynı zamanda en güzel şiir söylemiş kimseler arasında sayılır. 130 h. yılında vefat etmiştir. Bk. İbn Kuteybe. eş-Şi'ru ve Şuarâ. 400-404. Bu mısra Lisanu'l-Arab. "samede" maddesinde geçmektedir.

591 Elimizdeki derlemede mısranın ilk kelimesinden sonra "شعر" kelimesi yer almakla birlikte bu kelime ne Mecmuu'l-Fetava. XVII. 226'da ne bu beyitin geçtiği Lisanu'l-Arab. III. 259'da ne de XI. 110'da geçmektedir. (Çeviren).

Selefin çoğunluğu "seyyid" lafzını halim olarak açıklamışlardır.[592] Bu aynı şekilde Hasan, Said b. Cübeyr, İkrime, Ata, Ebu Şa'sa[593] er-Rabi' b. Enes ve Mukatil'den de rivâyet edilmektedir.

Ebu Ravk Dahhak'dan bu güzel ahlaklı güzel huylu demek olduğunu rivâyet etmektedir.[594]

Salim'in Said b. Cübeyr'den rivâyetine göre o takva sahibi kişi demektir.[595] Kişi ise zatı itibari ile güzel ahlaki vasıfları kendisinde toplamış sebatlı birisi olmadıkça da efendilik konumunda olamaz.

Abdullah b. Ömer dedi ki: Ben Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den sonra Muaviye'den daha seyyid/önder, efendi kimse görmedim. Ona: Ebu Bekir ve Ömer de mi denilince o: Ebu Bekir ve Ömer ondan hayırlı idiler. Ama ben Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den sonra Muaviye'den daha seyyidini/liderini, efendisini görmedim demiştir.[596] Ahmed dedi ki: Bununla halim kimseyi kastetmektedir. Ya da kerim kimseyi kastetmektedir.[597]

Bundan dolayı şöyle denilmiştir:

إذَا شِئْتَ يَوْمًا أَنْ تَسُودَ قَبِيلَةً فَبِالْحِلْمِ سُدْ لَا بِالتَّسَرُّعِ وَالشَّتْمِ

"Bir gün eğer bir kabileye efendi/lider olmak istersen; sen acelecilik ile ve sövüp saymakla değil hilm ile efendi/lider ol."

Bundan dolayı seleften bir kesim "seyyid" lafzını din hususunda kavminin seyyidi/efendisi diye tefsir etmişlerdir.

---

592 İbnu'l-Cevzi de I. 383'de "es-seyyid"in manası hususunda sekiz görüş zikretmektedir ki "halim ve takvalı kişi bunlardandır. Dahhak'ın da kabul ettiği İbn Abbas'dan rivâyete göre bunun bir manası da "hakim"dir. Ayrıca bunu Hasan, Said b. Cübeyr, İkrime, Ata, Ebu Şa'sa, Rabi' ve Mukatil'e de nisbet etmektedir. Ancak Taberi Tefsir'inde herhangi bir kimseden "es-seyyid/efendi"i, "hakim" diye tefsir ettiğini zikretmediği gibi Suyuti de bunu herhangi bir kimseden zikretmiş değildir. Bk. Taberi, III, 254; ed-Durru'l-Mensur, II, 189; İbn Kesir, I, 361 ve ayrıca Lisanu'l-Arab, "Seyyid" maddesi.

593 Basılı nüshalarda Ebu Şa'sa b. Enes diye geçmektedir ki bu bir hatadır.

594 Bunu İbnu'l-Cevzi, I, 383; Ahmed, Zühd, 90; Harâitî de Mekârimü'l-Ahlak'da zikretmektedir. Suyuti, ed-Durru'l-Mensur, II, 190'da bunu ifade etmiş, senedinde de bir sakınca yoktur. Ebu Ravk ise Atiyye b. el-Haris el-Hemdânî'dir, Kufeli'dir. Hafız İbn Hacer "et-Takrib" adlı eserinde sadukdur/doğru sözlüdür demektedir.

595 Taberi, Tefsir, III, 254. Zayıf bir senet ile.

596 İbnu'l-Esir, en-Nihaye, II, 418'de zikrettikten sonra şunları söylemektedir: Denildiği üzere o bununla daha cömert ve malı daha çok veren kimse görmediğini, bir diğer açıklamaya göre ondan daha halim/kendisine karşı yapılanlara daha çok tahammül gösteren kimse görmediği anlamındadır. Rivâyet İbn Asakir'de Muaviye'nin biyografisini anlatırken geçmektedir.

597 İki baskıda: Hilm yahut kerem demiştir şeklindedir.

İbn Zeyd dedi ki:[598] Pek şerefli/şerif kişi demektir.

Zeccac da: Hayırda kavminden daha üstün olan kişi demektir.

İbnu'l-Enbâri: Seyyid burada başkan ve hayırda imam/önder demektir demiştir.

İbn Abbas ve Mücahid'den: O Rabbi için pek kerim/değerli olan kişi demektir.[599] Said b. el-Müseyyeb'den de: O fakih ve alim kişi demektir dediği rivâyet edilmiştir.[600]

Arapların şişenin kapağına (Samed ile aynı kökten gelen) (صِمَادٌ) dedikleri daha önce geçmişti. Cevheri dedi ki: İfas (şişenin kapağı) şişenin başına geçirilen bir deridir. Şişenin ağzının içine geçene de "simam" denilir. (قَدْ عَفَصْتُ الْقَارُورَةَ): Onun üzerini kapatıp bağladım, demektir.

Derim ki: Sahih hadiste Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den bulunan şey hakkında şöyle buyurduğu yer almaktadır: "Sonra onun "ifasını: üzerine kapatılan kabını" ve vikaını/bağını iyice belle" buyurmaktadır.[601]

"İfas"dan maksat:[602] Dirhemlerin içine bağlandığı bez gibi, dirhemlerin içine konulduğu şeye denilir. Vika ise[603] kendisi ile bir şeylerin bağlandığı ip gibi şeylere denilir. Bu da şişenin ifası/kapağı kabilindendir. "Afs, set, samd, cem' ve su'ded" lafızlarının manaları birbirine benzer anlamlar ifade eder. Hepsinde toplamak ve kuvvet anlamı ortaktır. Mesela (طَعَامٌ عَفْصٌ وَفِيهِ عُفُوصَةٌ) bir çeşit kekreliği olan yemek demektir. Kendisinden mürekkebin yapıldığı "(العفص): mazı" da bu köktendir.

Cevheri dedi ki: Bu (afs) çölde yaşayan Arapların kullandığı bir kelime olmayıp sonradan müvelled bir kelimedir. Bunun ise zararı yoktur. Çünkü Araplarda bu ismi vermelerine sebep teşkil edecek şekilde (عفص): mazı yoktu. Ama ona bu ismin verilmesi Arap dilinin esaslarına uygundur. Aynı şekilde onların şişenin

598 Bu açıklamaları İbnu'l-Cevzi, I, 383'de nakletmektedir. Ayrıca bk. Lisanu'l-Arab, "sin, vav, dal" maddeleri.
599 İbn Cerir, III, 254.
600 İbn Cerir bunu rivâyet etmiş olup senedinde Bakiyye vardır ki ona bazı tenkitler yöneltilmiştir.
601 Buhârî, III, 93-95; Malik, Muvatta, 757; Ahmed, Müsned, IV, 116-117.
602 İbnu'l-Esir, en-Nihaye'de dedi ki: 'İfas, genelde kişinin parasını koyduğu deri, bez yahut bundan başka kaba/keseye verilen isimdir. Bu ise bükmek ve katlamak demek olan "el-afs"den gelmektedir. Şişenin baş tarafı üzerine konulan deriye "'ifâs" isminin verilmesi buradandır. Ayrıca bk. Lisanu'l-Arab, "ayn, fe ve sad" maddesi.
603 Bk. Lisanu'l-Arab, "vav, kef ve ye" maddesi.

ağzına geçen kapağa "simam" adını vermeleri de böyledir. Şüphesiz ki bu maddede/kökte toplamak ve kapatmak/tıkamak manaları vardır.

Cevheri dedi ki: (صِمَامُ الْقَارُورَةِ) şişenin kapağı/tıkacı, demektir. (الْحَجَرُ الأَصَمُّ) ise oldukça sert taş anlamındadır. (الرَّجُلُ الأَصَمُّ) kulakları tıkanmış olduğu için kulakları işitmeyen kişiye denilir. (الرَّجُلُ الصِّمَّةُ) kahraman adam, (الصِّمَّةُ) erkek yılan demektir. (صَمِيمُ الشَّيْءِ) ise arasına dağıtacak ve zayıf düşürecek herhangi bir şey katılmamış anlamında her şeyin katıksızı demektir. Mesela (صَمِيمُ الْحَرِّ وَصَمِيمُ الْبَرْدِ): Tam sıcak ve tam soğuk denilir. Yine (فُلَانٌ مِنْ صَمِيمِ قَوْمِهِ) kişi kavminin tam içindendir denilir.

(الصمصام) ise asla bükülmeyen, son derece kesici ve keskin kılıç demektir. Yol almak ve başka hususlar hakkında (صَمَّمَ) ise devam etti, sürüp gitti demektir. (رَجُلٌ صِمَّمٌ) ise iri yarı/kaba anlamındadır.[604]

İştikak-ı ekberde "savm" de bu köktendir. Çünkü "savm" imsak/alıkoymak, tutmak anlamındadır.

Ebu Ubeyde dedi ki: Yemekten, konuşmaktan yahut yürümekten kendisini alıkoyan herkes aynı zamanda "sâim/oruçlu" diye adlandırılır. Çünkü imsakde toplanıp bir araya gelmek sözkonusudur. Saim/oruçlunun karnına bir şey girmez. Aynı şekilde at da yemini yemeden kalkacak olursa (صَامَ الْفَرَسُ): At siyam etti (oruç tuttu) denilir. Şair Nâbiğa şöyle demiştir:[605]

يْلٌ صِيَامٌ وَخَيْلٌ غَيْرُ صَائِمَةٍ   تَحْتَ الْعَجَاجِ وَأُخْرَى تَعْلُكُ اللجما

"Yemlenmemiş kimi atlar, kimi atlar da yemini yemiştir.

Toz bulutu altındadır, diğerleri ise gemlerini çiğnemektedir."

(السَّدُّ وَالسَّدَادُ) de böyledir. Aynı şekilde "Samed" lafzında da toplamak anlamı vardır ki toplamak anlamında da güç anlamı vardır. Çünkü bir şey ne kadar bir arada bulunur ve toplu olursa arasında herhangi bir boşluk bulunmazsa arada boşluk bulunması haline göre daha güçlüdür. Bundan dolayı sert ve yüksek yere "Samed" denilir. Buna sebep de onun güçlü ve birbirini tutması, parçalarının bir arada bulunmasıdır." (الرَّجُلُ الصَّمَدُ): Samed adam ise (السَّيِّدُ الْمَصْمُودُ) ile aynı

604 Her iki basılı nüshada da "sımsım" şeklindedir ki doğrusu da budur. Fakat Mecmuu'l-Fetava'da metindeki gibidir. Lisan'da ise (رجل صمم وصمصم وصمصام وصمصامة وصمصم وصماصم ومصمم) diye zikredilmektedir. Ebu Lebid dedi ki: "Sımsım" iri yarı, kaba adam demektir. İbnu'l-Esir de en-Nihaye'de böyle demiştir. "es-Simem" aslanın isimlerindendir. "es-simme" de kahraman, yiğit adam demektir.

605 Nabiğa'nın divanı, 240; Ebu Ubeyde, Mecâzu'l-Kur'ân, 62. Beyit Lisanu'l-Arab'da da: "Sâd, vav, mim" maddesinde geçmektedir.

olup bu da maksûd/kasd olunan efendi, demektir. Bunun için (قَصَدْتُه وَقَصَدْتُ لَهُ وقصدْتُ إليه): Onu kastettim/yanına gitmek istedim, maksadım oydu, maksadım onun içindi ve ona (varmayı) kastettim denilir. İşte (هُوَ مَصْمُودٌ وَمَصْمُودٌ لَهُ وَإِلَيْهِ) da aynı anlamdadır.

İnsanlar ise ihtiyaçları için ancak ihtiyaçlarını karşılayacak kimseye (o maksatla) kastederler. Onların ihtiyaçlarını ise ancak kendi şahsında toplu/kararlı, güçlü ve sabit olan kişi görebilir ki bu da seyyid ve kerim olan kişidir. Böyle bir kimse başkasına bir şey vermeyen, insanların ihtiyaçlarının çokluğundan ve ağırlığından ötürü tahammül gösteremeyip darmadağın olan, huzursuz olan ve paramparça olan kimsenin durumundan oldukça farklıdır. Hiç şüphesiz böyle bir kimse insanların ihtiyaçlarını görmek için kendisini kastettikleri/ona yöneldikleri bir seyyid olamaz.

Arapların insanlar arasından seyyid olana "Samed" adını verişleri bu lafzın insanların ihtiyaçlarını karşılamak üzere kendisini kastedip yöneldikleri anlamdan dolayıdır. Yoksa onların dilinde "seyyid"in manası sadece -yakınlık ve uzaklık gibi- izafi/göreceli bir mana ihtiva etmez. Aksine bu seyyidin kendisi ile kaim olan ve insanların ondan dolayı kendisine yöneldikleri bir manadır. Seyyid kelimesi de (السُّؤْدُدِ وَالسَّوَادِ) efendilik ve çokluk'tan gelmektedir. Bu da iştikak-ı ekber bakımından "sedâd" türündendir. Çünkü Araplar illet harfi yerine müdaaf harfi (illet harfinden önceki harfi tekrar etmeyi) kullanırlar. Mesela (تَقَضَّى الْبَازِي) kartal (avının üstüne) indi ve (تَقَضَّضَ) de diyebilirler.

(السَّادُّ) ise başkasını (açığını) herhangi bir boşluk bırakmayacak şekilde kapatan (kimse, şey) demektir. (سِدَادُ الْقَارُورَةِ): Şişenin kapatılması ve (سِدادُ الثَّغْرِ): Deliğin kapatılması da buradan gelmektedir ki bu da böyle bir şeyi kapatana denilir. Sin harfi fethalı olarak (السَّدَادُ) da buradan gelmektedir ki bu doğru demektir. "Kavli sedid" de buradan gelmektedir. Yüce Allah da: *"Allah'tan korkun ve sedid bir söz/dosdoğru bir söz söyleyin"* (Ahzâb, 70) buyurmaktadır.

Bunu itidalli ve gerçek söz diye açıklamışlardır. İbn Abbas'dan doğru söz diye açıkladığı, Katade ve Mukatil'den adaletli diye açıkladıkları, Süddi'den dosdoğru diye açıkladığı nakledilmiştir ki bütün bu görüşler doğrudur.[606]

Çünkü kavli sedid/doğru söz uygun ve (hak ile) örtüşen söz demektir. Eğer bu söz bir haber ihtiva ediyorsa doğru ve hakkında haber verilene mutabık olur/

606 Bu görüşleri İbnu'l-Cevzi, VI, 427'de zikretmektedir. Suyuti, ed-Durru'l-Mensur, VI, 667'de İbn Abbas'ın sözünün "et-Tasti" tarafından "Mesail"inde zikredildiğini belirtmektedir. Katade'nin sözünü İbn Cerir, XXXIII, 53'de zikretmiş olup Suyuti, ed-Durru'l-Mensur, VI, 668'de Abd b. Humeyd'de ve İbn Ebu Hatim'e de nisbet etmektedir.

örtüşür. Ne fazla ne eksik gelir. Eğer söz bir emir ihtiva ediyorsa o taktirde fazlasız ve eksiksiz olarak adaletli bir emir olur. Bundan dolayı "sedâd" lafzını orta yollu, orta yolu da adaletli/mutedil, dengeli diye tefsir ederler.

Cevheri dedi ki: Testid doğruluğa uygun hale getirmek demektir. "Sedâd" de doğruluğun kendisi demektir ki sözde ve amelde orta yollu ve mutedil olmak demektir. Bir kimse sedâd/doğru ve mutedil olanı yapan birisi ise onu anlatmak için (رَجُلٌ مُسَدَّدٌ) denilir. Buradaki "müsedded" ise doğrultulmuş istikamete konulmuş demektir. (سَدَّدَ رُمْحَهُ) de mızrağını düzeltti anlamındadır. (أَمْرٌ سَدِيدٌ) ise adaletli olan demektir. (قَدْ اشْتَدَّ الشَّيْءُ): O şey dosdoğru oldu demektir. Şair de şöyle demiştir:

أُعَلِّمُهُ الرِّمَايَةَ كُلَّ يَوْمٍ فَلَمَّا اشْتَدَّ سَاعِدُهُ رَمَانِي

"Her gün ben ona ok atmayı öğretirken

Onu dogru şekilde öğrenince bu sefer bana ok attı"[607]

Esmai dedi ki: "(اشْتَدَّ): Güçlendi, şiddet kazandı" şeklindeki "şin" harfi ile kullanımın hiçbir değeri yoktur. Çünkü onların "sedâd"ı mutedil diye açıklamaları "kasd: orta yollu, mutedil" lafzında toplayıp bir araya getirmek ve güç anlamı olduğuna delildir. "Kasd" ise doğru olan ve doğruluk anlamına geldiği gibi "adl/mutedil ve dengeli" anlamına da gelir. Bu ise fazlasız ve eksiksiz olarak uygun ve örtüşen demektir. İşte kapsamlı ve mutabık/örtüşen (mana) budur. Yüce Allah'ın: *"(وَعَلَى اللَّهِ قَصْدُ السَّبِيلِ): Doğru yolu göstermek Allah'a aittir."* (Nahl. 9) buyruğunda da bu anlamdadır. Bu da doğru/kasd yol demektir ki mutedil yol demektir. Yani adaletli bütün yollar ona ulaşır. Yüce Allah'ın: *"Hidâyete iletmek şüphesiz Bize aittir"* (Leyl. 12) buyruğunda olduğu gibi.

Yani hidâyete iletmek bize aittir. Bu da her iki âyet hakkındaki görüşlerin daha sahih olanıdır. Yüce Allah'ın: *"Benim uymayı taahhüt ettiğim dosdoğru yol şu ki."* (Hicr. 41) buyruğu da böyledir.

İştikak-ı Evsaf'da "sıdk" de bu köktendir. Çünkü sıdkın harfleri ile "kasd"ın harfleri aynıdır. Verilen haber ile örtüşmesinden dolayı konuşmada "sıdk/doğruluk" da buradan gelmektedir. Tıpkı "sedâd" hakkında söylendiği gibi.

Fethalı olarak "es-sadak"[608] sağlam, sert mızrak demektir. Dümdüz anlamına

607 Beyit Man b. Evs'e ait olup onun divanı, s. 34'de ve Lisanu'l-Arab. III. 208'de "sin, dal, dat" maddesindedir.

608 Bk. Lisanu'l-Arab. "sad. del. kaf" maddesi. Orada fethalı olarak "es-sadak" mızrak ve benzeri oldukça sağlam ve sıkı olan demektir. Sadak mızrak ise dosdoğru dümdüz mızrak demektir. Kılıç hakkında da böyledir

geldiği de söylenir. Bu durumda o eğriliği ve açığı gediği bulunmayan sapasağlam mutedil demektir. "Sanduk" ise "sanâdîk"in tekilidir. Çünkü o da içine konulanları bir arada toplar.

İştikak bahsinde bilinmesi gereken hususlardan birisi de şudur: Eğer bu lafız şu lafızdan müştaktır/türemiştir denilecek olursa bunun iki anlamı vardır:

1. İki söz arasında hem lafız hem mana itibari ile bir uygunluk bulunmaktadır. Dil bilginleri ister bundan ötekinden sonra ister ötekinden bundan sonra söz etmiş olsunlar fark etmez. Bu durumda her iki görüş de diğerinden müştak olur. Çünkü bundan maksat lafız ve mana itibari ile onun ile uygun olduğunu anlatmaktır. Bu da: Bu su bu sudandır. bu söz bu sözdendir demeye benzer. Buna göre: Fiil mastardan müştaktır/türetilmiştir. Yahut da mastar fiilden türetilmiştir denilecek olursa her iki söz de doğrudur. İşte tasrif/kelime türetmenin delilinin hakkında geçerli olduğu iştikak budur.

2. İştikakın ikinci manasına gelince. onlardan birinin diğerinin aslını teşkil etmesi demektir. Eğer bundan maksat bu iki sözden birisi diğerinden önce söylenmiştir demek ise birçok yerde buna göre delil ortaya konulmuş olmaz. Eğer bununla onlardan birisinin akli bakımdan diğerine göre önce olduğunu kastediyorsa ve buna sebep de birisinin mifred diğerinin de mürekkep/terkip edilmiş ise bu durumda fiil mastardan müştak/türetilmiş demektir.

İştikak-ı Asgar harflerin tertib ve sıralanışında her iki söyleyişin birbiri ile ittifak etmesidir. İştikak-ı Evsaf ise sıralanışta değil sadece harflerdeki ittifaklarıdır. İştikak-ı Ekber ise muayyen bazı harflerdeki ittifak etmeleri ve diğerlerinde ise tür itibari ile ittifak etmeleridir. Mesela her iki kelimedeki harflerin hurufi halk/boğaz harfleri olmaları gibi. Buna göre (خزر وعَزَّر وأزر) denilecek olursa bütün bunlarda güç ve şiddet/kabalık, haşinlik manası vardır. Diğer taraftan boğaz harfleri olan her üç kelimedeki harfler (ha. ayn ve hemze) ile birlikte re ve ze harfleri her üç kelimede de bulunmaktadır. Buna göre: "es-Samed" "el-musned" ile aynı anlamdadır ve bu itibarla ondan türemiştir denilecek olursa bu doğrudur. Çünkü "dal" harfi "te" harfinin kardeşidir. Çünkü "samt" susmak demektir ki bu da kendisini alıkoymak demek olup ağzı kapatıp konuşmamaktır.

Ebu Ubeyd dedi ki: "el-Musmet" karın boşluğu olmayan demektir. (قَدْ أَصْمَتُّهُ أَنَا): Onu ben musammet ettim" demektir. (وَبَابٌ مُصْمَتٌ) ise kilitlenmesi belisiz bırakılmış kapı demektir. Atlar hakkında (الْمُصْمَتُ) oldukça koyu renkli at demektir. Yani ona başka bir rengin karışmadığı renkteki at anlamındadır. İbn Abbas'ın şu

ifadeleri de bu türdendir:[609] "(إِنَّمَا حُرِّمَ مِنَ الْحَرِيرِ الْمُصْمَتُ): Ancak saf/karışımsız ipek haram kılınmıştır." Buna göre dal harfi ile (الْمُصْمَدُ) ile (الْمُصْمَتُ) iştikak-ı ekberde ittifak eden iki kelimedir. Bununla birlikte "dal" harfi "te"e kalbedilmiş değildir. Aksine "del" harfi daha güçlüdür. (الْمُصْمَد) mana itibari ile (الْمُصْمَتُ) den daha mükemmeldir. Çünkü harf ne kadar güçlü olursa manası da o kadar güçlü olur. Çünkü Arap dilinin son derece muhkem ve mütenasip olduğu da şüphesizdir. Bundan dolayı (الصَّمْتُ) mümkün olmakla birlikte konuşmaktan kendisini alıkoymak demektir. İnsan ise içi boş ve ağzından söz çıkan bir varlıktır. Fakat o bazen (es-Samed)den farklı olarak susabilir. Çünkü bu lafız ancak yapısında ayrılık ve farklılık olmayan hakkında kullanılır. Samed ve seyyid gibi. Aynı şekilde yer için kullanılan "Samed" ile şişenin "simadı/kapağı" ve benzeri kelimeler gibi. Bu birbiri ile mütenasip lafızlarda "Samed" lafzından daha mükemmeli yoktur. Çünkü bu lafızda sad, mim ve dal harfleri bulunmaktadır ki bu harflerin her birinin kendisi ile uyumu olan diğer harflere göre bir ayrıcalıkları vardır. Bunun benzeri harfler ile kendilerine delalet olunan manalar da daha mükemmeldir.

Burada maksadımız şudur: "el-Ahad: bir tek" lafzı ile şanı yüce Allah'tan başka aynî varlıklardan hiçbir şey nitelendirilemez. O Allah'tan başkası hakkında ancak olumsuz ifadelerde kullanılır. Dil bilginleri dedi ki: Mesela (لَا أَحَد فِي الدَّار): Evde hiç kimse yoktur diyebilirsin ama (فِيهَا أَحَدٌ) (evde kimse vardır anlamında) denilmez. Bundan dolayı Kur'ân-ı Kerim'de bu lafız ancak olumsuz ifadelerde gelmiştir. Yüce Allah'ın: "*(فَمَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ عَنْهُ حَاجِزِينَ): O zaman da sizden hiçbir kimse bunu ona yapmamıza engel olamazdı.*" (Hâkka, 47); "*(لَسْتُنَّ كَأَحَدٍ مِنَ النِّسَاءِ): Kadınlardan herhangi birisi gibi değilsiniz.*" (Ahzâb, 32); "*Eğer müşriklerden herhangi bir kimse senden himaye isteyecek olursa sen de onu himaye et.*" (Tevbe, 6) buyruklarında olduğu gibi. İzafet halinde de yüce Allah'ın: "*(فَابْعَثُوا أَحَدَكُمْ): Aranızdan birisini gönderin.*" (Kehf, 19) "(جَعَلْنَا لِأَحَدِهِمَا جَنَّتَيْنِ): *O ikisinden birisine iki bahçe vermiştik.*" (Kehf, 32) buyruklarında olduğu gibi.

"Samed" ismine gelince, dil bilginleri onu daha önce geçtiği gibi yaratılmışlar hakkında kullanmışlardır. Bundan dolayı buyruk: "(اللهُ صَمَدٌ): Allah bir Sameddir", buyurmamış aksine "(اللهُ الصَّمَدُ): Allah es-Samed'dir" buyurmuştur. Böylelikle başkası değil de "es-Samed"i hak edenin o olduğunu beyan etmektedir. Çünkü Samediyeti en mükemmel ve en ileri derecede hak eden odur. Yaratılmış ise her ne kadar bazı bakımlardan "bir Samed" ise de şüphesiz "Samediyet"in gerçek manası onun hakkında mümkün değildir. Çünkü o dağılmayı ve parçalanmayı kabildir. Aynı zamanda başkasına da muhtaçtır. Çünkü şüphesiz Allah'ın dışın-

609 Ebu Davud, IV, 329; Ahmed, Müsned, I, 218, 313, 321.

daki her şey her bakımdan ona muhtaçtır. Çünkü şanı yüce ve mübarek Allah dışında her şeyin kendisine yöneldiği ve her şeyin maksadı için kendisine teveccüh ettiği hiçkimse yoktur. Ayrıca yaratılmışlar arasında parçalanmayı, dağılmayı, kısımlara ayrılmayı kabil olmayan ve birbirinden ayrılması imkânsız hiçbir varlık yoktur. Şanı yüce Allah ise hakkında bunların hiçbirisinin caiz olmadığı/ imkânsız olduğu "es-Samed"dir. Hatta Samediyetin hakikati ve kemali yalnız onun hakkında zorunlu ve gereklidir. Hiçbir şekilde onun Samediyetinin olmaması mümkün değildir. Aynı şekilde onun ahadiyetinin herhangi bir şekilde iki olması da imkânsızdır. Çünkü ona hiçbir şey herhangi bir bakımdan benzemez. Nitekim sûrenin sonunda da: *"Kimse de O'nun dengi değildir."* buyurmaktadır.

Şanı yüce Allah burada olumsuz ifade olarak bu lafzı/denkliği kullanmıştır. Yani eşyalar arasında hiçbir eşya ona denk değildir. Çünkü o "ahad: bir tek"dir.

Bir adam Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e: "Sen bizim seyyidimizsin" deyince ona: "Seyyid Allah'tır" buyurmuştur.[610]

Yüce Allah'ın: *"el-Ahad ve es-Samed"* buyrukları ayrıca onun doğurmadığına ve doğurulmamış olduğuna hiçkimsenin de onun eşi benzeri ve dengi olmadığına delildir. Çünkü "es-Samed" karın boşluğu ve iç organları olmayan demektir. Bu sebeple onun içine de hiçbir şey girmez. Yemez ve içmez. Şanı yüce Allah da: *"De ki: Ben gökleri ve yeri yaratan Allah'tan başkasını mı dost edinecekmişim. Ve O yediriyor ama yedirilmiyor."* (En'am, 14) buyurduğu gibidir.

A'meş'in ve başkasının kıraatinde[611] "Ve O'na yedirilmez" diye (ayn harfi) fetha iledir.

Yine yüce Allah: *"Ben cinleri de insanları da ancak bana ibadet etsinler diye yarattım. Ben onlardan bir rızık da istemiyorum, bana yedirmelerini de istemiyorum. Çünkü şüphesiz ki Allah'tır hem rızkı veren hem pek çetin kudret ve kuvvet sahibi olan"* (Zâriyât, 56-58) buyurmaktadır.

Allah'ın yarattıklarının bir kısmı da meleklerdir. Onlar da "Samed" olup yemezler, içmezler. Onları yaratanın ise her türlü gani ve kemal sahibi olması itibari ile mahlukatından bir kısmına vermiş olduğu böyle bir özelliği daha çok hak eder. Bundan dolayı seleften bazıları "es-Samed"i yemeyen ve içmeyen diye tefsir etmişlerdir.

"es-Samed" karın boşluğu olmayan "el-musmed"dir. Dolayısıyla ondan aynlardan herhangi bir ayn da çıkmaz ve bu sebeple de o doğurmaz.

610 Ebu Davud, V, 154; Ahmed, Müsned, IV, 24-25; Beyhaki, Esma ve Sıfat, 39; senedi sahihtir.
611 Bk. İbnu'l-Cevzi, Tefsir, III, 11.

"O kendisinden hiçbir şey çıkmayandır" diye seleften açıklama yapanlar bundan dolayı böyle demişlerdir. Yoksa onların maksatları -söz hakkında ondan çıktığını söylemek mümkün olmakla birlikte- onun konuşmadığını söylemek değildir. Nitekim hadis-i şerifte de şöyle buyrulmuştur: "Kullar Allah'a kendisinden çıkan/gelen daha faziletli hiçbir şeyle yaklaşamazlar."[612] Bununla Kur'ân'ı kastetmektedir.

Ebu Bekir es-Sıddik de Müseylime'nin kuranını dinleyince: "Şüphesiz ki bu ill'den (Allah'tan) çıkmamıştır" demişti.[613]

Burada konuşandan kelamın çıkması demek onun bunu söylemesi ve ondan işitilmesi, ondan başkasına ulaşması demektir. Cehmiyyenin dediği gibi ondan başkasında halk edilmiş değildir.[614] Yoksa bu onunla kaim olan şeylerden herhangi bir şeyin ondan ayrılarak kendisinden başkasına intikal etmesi anlamında değildir. Çünkü bu yaratılmışların sıfatları hakkında bile sıfatın yerinden ayrılarak başkasına intikali hakkında imkânsızdır. O halde şanı yüce yaratıcının sıfatları hakkında nasıl mümkün olabilir? Zaten yüce Allah da yaratılmışların sözleri hakkında: *"Ağızlarından çıkan bu söz ne büyük. Onlar ancak yalan söylerler."* (Kehf, 5) buyurmaktadır.

612 Bunu Tirmizi, Ebu Umame'den merfu olarak rivâyet etmiş olup lafzı şöyledir: "Şanı yüce Allah'ın bir kula namaz kılacağı iki rekatten daha faziletli herhangi bir şey için izin vermiş değildir. Şüphesiz iyilik kulun başı üzerine namazda kaldığı sürece serpilir durur. Kullar da yüce Allah'a ondan çıkan bir şey ile yakınlaştıkları gibi hiçbir şeyle yakınlaşamazlar." Bununla Kur'an-ı Kerim'i kastetmektedir. Ahmed'in rivâyetinde ise: Ondan çıkan bir şeyden daha faziletli bir şeyle" şeklindedir. Müsned, V. 268. Tirmizi dedi ki: Bu garib bir hadistir. Bunu bir başka yoldan bilmiyoruz. Bekr b. Huneys hakkında ise İbnu'l-Mübarek tenkitlerde bulunmuş ve sonunda da onun rivâyetini almayı terk etmiştir. Bu hadis Zeyd b. Artae'den, o Cübeyr b. Nufeyr'den, o Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den diye de rivâyet edilmiş olmakla birlikte mursel bir rivâyettir... Sonra bu hadisin lafzını şöylece zikretmişlerdir: "Sizler yüce Allah'a ondan çıkan en faziletli şey ile -yani Kur'an ile- dönüyorsunuz." (Ahmed, 5, 176-177). Yine bunu Ahmed, Zühd, 35'de rivâyet etmiş. Hakim de bunu mevsul olarak rivâyet ederek şöyle demiştir: Cübeyr b. Nufeyr'den o Ebu Zer'den o Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den (I, 555). Hadisin sahih olduğunu belirtmiş, Zehebi de bunu kabul etmiştir. Elbâni her iki hadisi de Daîfu'l-Camii's-Sağir, no: 2041 ve 4995'de zikretmiş bulunmaktadır.

613 Bunu Ebu Ubeyd, Garibu'l-Hadis, III, 229-230'da zikretmiştir. Ayrıca bk. İbnu'l-Esir, en-Nihaye, I, 61.

614 Cehmiyye, Cehm b. Safvan'a (v. 128h.) uyan kimselere denilir. O cebri ve amellerin zorunlu işlenmesini kabul etmiş, her türlü istitaati/güç yetirebilmeyi inkar etmiş, cennet ile cehennemin sonlarının geleceğini ve yok olacaklarını ileri sürmüş, şanı yüce Allah'ın sahip olduğu bir sıfata yarattıklarının sahip olması caiz değil/imkansızdır demiştir. Çünkü bu ona başkasını benzetmeyi gerektirir. Bk. el-Bağdadi, el-Farku Beynel Firak, 199; Şehristani, el-Milel ve Nihal, I, 109.

İşte o kelime konuşan ile kaim ve ondan işitilmiştir. O kelimenin konuşanın ağzından çıkması onun zatı ile kaim olan kelamın zatından ayrılıp başkasına intikal etmesi anlamında değildir. Çünkü her bir şeyin çıkması kendisine göredir. İlim ve sözün özelliği ise alim ve konuşandan öğrenildiği taktirde bulunduğu yerde bir eksikliğin meydana gelmemesidir. Bundan dolayı ilim herkesin ışığından yararlandığı nura benzetilmiştir. Ve o bununla birlikte eksilmeden kendi hali üzere kalır. Dolayısıyla seleften: Samed kendisinden hiçbir şey çıkmayandır şeklindeki sözleri ondan hiçbir şey ayrılmaz anlamında doğrudur.

Bundan dolayı onun doğurması ve doğurulması imkânsızdır. Çünkü doğurmak ve doğmak ile bu lafızlardan olan her bir şey ancak iki asıldan meydana gelir. Doğan varlık eğer kendi kendisine kaim aynî bir varlık olursa onun için kendisinden çıkacak bir maddenin bulunması da kaçınılmazdır. Bizatihi kaim araz olan bir şeyden de bir maddenin çıkması kaçınılmazdır. Başkası ile kaim olan bir araz için de kendisi ile kaim olacağı bir yerin bulunması kaçınılmazdır. Birincisini "ahad: bir tek" buyruğu ile reddetti. Çünkü "el-ahad" dengi ve benzeri olmayan demektir. Onun bir eşinin olmasına da imkân olmaz. Doğum ise ancak iki şey arasında sözkonusu olur. Yüce Allah da: *"Onun bir eşi yokken nasıl bir oğlu olabilir? Hem her şeyi O yaratmıştır ve her şeyi hakkıyla bilen de O'dur."* (En'am, 101) buyurmaktadır.

Böylelikle yüce Allah çocuk için gerekli olanın (annenin) kendisi için imkânsız olduğunu ifade etmekle çocuğunun olmadığını ortaya koymaktadır. Çünkü gerekli olanın olmayışı onun gereğinin olmayışına delildir. Ayrıca o her şeyi yaratandır, onun dışındaki her bir şey de onun yarattığıdır. Bunlar arasında da ondan doğmuş hiçbir şey yoktur.

İkincisini de kendisinin "es-Samed" olduğunu ortaya koyarak reddetmektedir. İki asıldan meydana gelen bu doğan ise ancak iki asıldan ayrılan iki cüz ile meydana gelir. Hayvanın babasından ve annesinden ayrılan meni ile babasından ve annesinden meydana gelmesi gibi. İşte bu doğuşun bir başka asla ihtiyacı olduğu gibi bu iki asıldan da bir şeyin ortaya çıkmasına ihtiyacı vardır. Bütün bunlar yüce Allah hakkında imkânsızdır. Çünkü o "ahad: bir tek"dir. Onun hiçbir dengi yoktur ki eşi ve benzeri olsun. O kendisinden hiçbir şey çıkmayan "Samed"dir. Çünkü her bir varlık onun "ahad: bir tek" oluşundan dolayı var olmuştur. Ayrıca onun "Samed" oluşu da onun baba olmasına engeldir, öncelikle ve daha gerekli olarak da doğan bir evlat olmasının imkânsız olması sözkonusudur.

Canlı varlıkta doğum ancak iki asıldan meydana gelir: Bu iki aslın doğan canlının kendisi olan yavrunun türünden olması ile başka türden -ki bu da tevellüt edendir- olması arasında fark olmadığı gibi çakmak taşlarından mütevellit ateş gibi cansız olması da böyledir. Bu ateş çakan unsurlar ister iki tahta ister bir taş ve bir demir isterse de başka bir şey olsun fark etmez. Yüce Allah da: *"Tırnaklarıyla ateş çıkartanlara."* (Adiyat, 2) buyurmaktadır.

Yine yüce Allah: *"Şimdi yakmakta olduğunuz ateşten bana haber verin. Onun ağacını siz mi yarattınız yoksa yaratanlar Bizler miyiz? Onu bir öğüt ve ibret vesilesi ve konup göçenler için bir fayda kılan Bizleriz."* (Vâkıa, 71-73) ve: *"Kendi yaratılışını unutarak Bize bir misal getirip: Çürümüş haldeki kemikleri kim diriltecek? dedi. De ki: Onları ilk defa yaratan kim ise onları diriltecektir. O her türlü yaratmayı en iyi bilendir. O sizin için yeşil ağaçtan ateş çıkarandır. Hemen ondan ateş yakıyorsunuz."* (Yâsin, 78-80) buyurmaktadır.

Müfessirlerden birden çok kişi şöyle demiştir:[615] Bunlar birisine merh diğerine afâr denilen iki ağaç parçasıdır. Bu ikisinden ateş yakmak isteyen bir kimse bunlardan su damladığı halde yeşil misvak kadar iki küçük dal koparır. Sonra da eril olan olan merhi dişil olan afâr üzerine sürter ve yüce Allah'ın izni ile her ikisinden ateş meydana gelir. Araplar da şöyle der: Her ağaçta ateş vardır fakat sen merh ile afârdan şaşma. Kimisi de her ağaçta ateş olduğunu bundan ünnabın müstesna olduğunu söylemiştir. *"Hemen ondan ateş yakıyorsunuz."* (Yâsîn, 80) buyurmaktadır. İşte onların ateş yakmaları bu şekilde idi.

Cevheri ve onun dışındaki dil bilginleri dedi ki:[616] Zind denilen şey kendisi ile ateş çakılan çubuk demektir. Ve bu yukarıdaki çubuğun adıdır. Zinde ise dişil olan ve kendisinde bir delik bulunan alttaki çubuktur. İşte bunlar bir arada oldukları vakit her ikisine zindân: ateş yakma çubukları denilir.

Bu hususu iyi bilen kimseler şöyle demişlerdir: Onlar dişil çubuktaki deliğe üstteki çubuğu tıpkı erkek hayvanın dişisine yaptığı gibi sürterler. İşte bu sürtme ve kaşıma neticesinde bunlardan ateşin yakmasını sağlayan küçük kıvılcımlar çıkar. Böylelikle ateş eril ve dişil maddeden meydana gelir. Tıpkı çocuğun erkek ve dişinin maddesinden meydana gelmesi gibi. Erilin dişil olana sürtülüp her ikisinden kıvılcım çıkması her ikisinde de sıcaklık olmasını gerektirir. Aynı zamanda her ikisinden de kıvılcımlarıyla ateşin yanacağı bir maddenin de çözülmesini gerektirmektedir. Tıpkı hayvanın erkeklik organının kendi dişisine sokup sürtmesi

615 Bk. İbnu'l-Cevzi, VII, 42; İbn Kuteybe, Tefsiru Garibi'l-Kur'ân, 368; İbn Kesir, Tefsir, III, 582; Kurtubi, XV, 59-60.

616 Bk. Lisanu'l-Arab, "ze, nun ve del" maddesi.

neticesinde her ikisinin de hararetini güçlendirmesi ve her ikisinden de diğerine karışan bir maddenin çözülerek diğerine karışması ve ikisinden bir yavrunun meydana gelmesi gibidir.

Denilir ki: Ateş çocuk için rahim mesabesinde olan üzerinde ateşin çakıldığı yere yapışıp kalır. Bu ise yakıcılık, kuruluk ve buna benzer başkalarına göre ateşi daha hızlı kabul eden şeylerdir. Nitekim kadın da erkekten bu şekilde bir yük alır. Bazen kadının hamile kalmaması gibi ateş de yanmayabilir. Meninin inmediği gibi ateş çakmayabilir. Ateş ise o iki ateş çakan odun parçası türünden değildir. Aksine ateşin onlardan ortaya çıkması canlı varlığın sudan ve çamurdan doğması gibidir. Çünkü canlı insan diğer canlı hayvanlar ve bunların dışında bir anne babadan yaratılan doğum yolu ile çoğalan tür ile meyveden ve sirkeden mütevellit şeyler gibi meydana gelen ve yine insan derisinin kirinden mütevellit bit ve fareler, pireler ve bunun dışında sudan ve topraktan yaratılan başka canlılar olmak üzere iki türlüdür.

Tevellüt/Doğuş İçin İki Asla İhtiyaç Vardır

Burada maksadımız şudur: Tevellüt için iki aslın varlığı zorunludur. Herhangi bir kimse iki ateş çubuğu arasındaki havanın bizzat kendisinin ısınması neticesinde ve onlardan çıkıp ateşe dönüşen herhangi bir madde olmadan ateşe dönüştüğünü zannediyorsa şüphesiz ki bu kişi hata etmiş olur. Çünkü eğer bu iki çubuktan sürtme neticesi bir madde dışarıya çıkmıyor ise ateş meydana gelmez ve ayrıca yalnızca sürtme ile de ateş ortaya çıkmaz.

Aynı şekilde onlar ateş ve yakıcı madde gibi iki çubuktan alttaki olan üzerinde ateş çakarlar. Böylelikle ateş onun üzerine iner. Aşağıya da ancak ağırlığı olan bir şey iner. Eğer ortada demir ve taş gibi ağır bir parça olmasa ateş inmez. Sadece havanın kendisi ateşe dönüşen bir şey olsaydı aşağıya inmezdi. Çünkü havanın tabiatı aşağıya inmek değil yukarıya çıkmayı/yükselmeyi gerektirir. Fakat çıkan maddenin ateşe dönüşmesinden sonra ona yakında bulunan hava ateşe dönüşebilir ve bu ya bir duman yahut da bir alev olarak görünür.

Burada maksat şudur: Tevellüt eden şeyler iki asıldan yaratılır. Tıpkı Âdem'in topraktan ve sudan yaratıldığı gibi. Aksi taktirde ona su karışmamış katıksız topraktan hiçbir şey yaratılmamıştır. Ne hayvan ne de bitki. Bitkilerin tamamı ise aynı şekilde iki asıldan tevellüt eder. Mesih de Meryem ile Cebrail'in nefhasından yaratılmıştır. Yüce Allah'ın: *"Ve namusunu sapasağlam koruyan İmran kızı Meryem'i de (misal verdi). Biz ona ruhumuzdan üfürmüştük."* (Tahrim, 12); *"Irzını koruyan o kızı da (an). Biz ona ruhumuzdan üfledik."* (Enbiya, 91); *"Derken

Biz ona ruhumuzu (Cebrail'i) gönderdik. Ona tam bir insan sûretinde göründü. Senden Rahman'a sığınırım, eğer takva sahibi bir kimse isen, dedi. O da dedi ki: Ben ancak senin Rabbinin gönderdiği elçisiyim. Sana temiz bir oğul vermeye geldim." (Meryem, 17-19)

Müfessirlerin zikrettiklerine göre Cebrail onun gömleğinin yakasına üflemişti. Buradaki yaka (ceyb) ise boynun etrafındaki boşluktur. Yoksa kimi avamın "ceb" dediği şey değildir. Ceb ise dirhem ve benzeri hususları koymak maksadı ile elbisenin ön tarafında bulunur. Mûsâ'ya da şanı yüce Allah elini yakasına (ceybine) sokmasını emrettiğinde de kasıt dilde bilinen o ceb (yaka)dır.

Ebu'l-Ferec ve başkaları iki görüş nakletmektedir:[617] Acaba bu üfleme gömleğin yakasına mı idi yoksa ferce mi idi. Birinci görüşü kabul edenler gömleğinin fercine/oradaki bir açıklığa üfledi demişlerdir. Orası çocuğun çıktığı yerdir diyenler ise bunun zikredilmemiş bir kinaye olduğunu söylerler. Çünkü o ancak onun gömleğine üflemiştir, fercine değil. Bu görüşün hiçbir kıymeti yoktur. Aksine Kur'ân'ın açık ifadesinden uzaklaşmaktır. Eğer bu nakil sabit ise de yine Kur'ân ile çelişmez, sabit değilse ona iltifat edilmez. Çünkü Cebrail'in gömleğin yakasına üflediğini nakleden kimselerin muradı onun bedenini açmadığını söylemektir. Aynı şekilde Cebrail de Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem)'e geldiğinde eğer Âişe'nin üzerinde elbise yoksa elbisesiz hali ile ona asla bakmazdı. Dolayısıyla Cebrail gömleğin yakasına üflemiş ve bu üfleyiş onun fercine ulaşmıştı.

Maksada gelince bu ancak ferce bir üflemedir. Nitekim yüce Allah bunu iki âyette de böylece haber vermiştir. Yoksa üflemenin ferce ulaşmaksızın sadece elbiseye üfleyiş olduğunu söylemek Kur'ân'a muhaliftir. Bununla birlikte böyle bir üfleyişin çocuğun meydana gelişinde bir etkisi olmaz. Ayrıca müslüman imamlarından hiçbir kimse de böyle söylemiş değildir. Herhangi bir kimse de bunu seleften bilinen bir alimden nakletmemiştir.

Burada maksat şudur: Mesih de iki asıldan yaratılmıştır. Cebrail'in üfleyişi ile annesi Meryem'den. Bu üfleyiş ise cenin bir çiğnemlik et halinde olup dört ayın geçmesinden sonraki üfleyiş değildir. Çünkü o yaratılmış bulunan bir bedene bir üfleyiştir. Cebrail ise üflediğinde Mesih henüz yaratılmamıştı, Meryem de ona hamile kalmamıştı. Çünkü Meryem ona ancak üfleyişinden sonra hamile kalmıştı. Buna da yüce Allah'ın: "*O da dedi ki: Ben ancak senin Rabbinin gönderdiği elçisiyim. Sana temiz bir oğul vermeye geldim. Meryem dedi ki: Bana hiçbir insan eli değmemiş iken ve ben kötü bir kadın da olmadığıma göre nasıl bir oğlum olabilir Dedi ki: Evet, durum dediğin gibidir, fakat Rabbin: O bana kolaydır.*

617 Bk. İbnu'l-Cevzi, Zâdu'l-Mesîr, V, 385; Ayrıca bk. Taberi, XXVIII, 172.

Biz onu insanlar için bir âyet ve Bizden bir rahmet kılacağız, buyurdu. Buna dair hüküm verilmiş, bitmiştir. Derken ona hamile kaldı, onunla yalnız başına uzak bir yere çekildi." (Meryem. 19-22) buyruğu delildir.

Cebrail ona üfleyince Meryem ona hamile kaldı. Bundan dolayıdır ki Mesih hakkında *"Ve kendinden bir ruh."* (Nisa. 145) bu üfleyiş itibari ile denilmiştir. Şanı yüce Allah da Cebrail'in kendisi olan ve ruhu olarak nitelediği o elçinin ona hitap eden ruhun kendisi olduğunu beyan buyurmuş ve: *"Ben ancak senin Rabbinin gönderdiği elçisiyim. Sana temiz bir oğul vermeye geldim."* (Meryem. 19) demişti. Buna göre yüce Allah'ın: *"Biz ona üfledik."* (Enbiya. 91) yahut: *"Biz ona ruhumuzdan üfledik."* (Tahrim. 12) buyrukları Cebrail'in kendisi olan bu ruhtan üfledik demektir. İsâ da bu ruhtan meydana gelmiş bir ruhtur. Bu sebeple o bu itibarla Allah'tan bir ruhtur. Burada "(من): ...den. dan" ise gayenin başlangıcını bildirmek içindir.

Burada maksat şudur: Bir şey bazen iki şey arasındaki maddenin dönüşümü ile iki asıldan meydana gelir. Bu iki şey birbirleri ile karşılaştıklarında aralarında bulunan madde dönüşür. Bu ise onlardan birinin diğerine kuvvetle sürtülmesinden dolayıdır. Bundan dolayı onun parçalarının eksilmesi kaçınılmazdır. Buna örnek de ateşin ateş çakmak için kullanılan iki parça şey arasından meydana gelmesidir. Taşın demir ile yahut merh ile afar gibi ağacın ağaç ile sürtünerek ateş çakılmak istenmesi gibi. Burada bunların birinin diğerine çakılması neticesinde meydana gelen o güçlü hareket sonucunda bunların bazı parçaları dönüşür. her ikisi arasındaki havayı ısıtır ve ateş oluverir. Ateş çakmak için kullanılan bu iki cismin biri diğerine her sürtüldükçe bu sürtünmenin gücü neticesinde parçaları eksilir. İşte bu ateş havada ve ateş çakmak için kullanılan bu iki parçadan birinin diğerine sürtülmesi sebebi ile meydana gelen o parçacıklardan dönüşerek meydana gelir.

Güneş ve ateş gibi aydınlatıcının karşısındakinin üzerine ışığın yansıması sebebi ile ortaya çıkan aydınlık da böyledir. Çünkü "nur/aydınlık" ve "ışık" lafzı bazen kandilin başındaki ateş gibi bizzat kendi varlığı ile kaim cisim hakkında kullanılır. Bu ise ancak odun ve yağ gibi ateşe dönüşen bir madde ile meydana gelir. Hava da aynı şekilde ateşe dönüşür. Bununla birlikte yine hava ancak yanan maddenin eksilmesi ile yahut da ateş çakmak için kullanılan iki parçanın eksilmesi ile ateşe dönüşebilir. Bazen de aydınlık ışık ve şua lafızları ile yerde ve duvarda güneşten yahut ateşten yansıyan ışık da kastedilebilir. Bu ise bizatihi başlı başına var olan bir cisim olmayıp bir arazdır. Bunun kendisi ile kaim olacağı ve onu kabul edebilecek bir yerinin olması kaçınılmazdır. O halde ışık için

aydınlık veren bir cismin bulunması da kaçınılmazdır. Işığın üzerinde yansıması için onun karşısında bulunacak bir şeyin varlığı da kaçınılmazdır.

Kandilin fitilinde meydana gelen ateş de aynı şekilde böyledir. Eğer bu ateşe konulur yahut ona odun konulacak olursa şüphesiz ateş önce bir madde olan yağı yahut odunu dönüştürür. Böylelikle çevresini kuşatan hava ısınır. O da ateşe dönüşür. Ama o ancak maddenin eksilmesinden sonra dönüşür. Ateşi harekete geçiren rüzgâr da böyledir. Mesela rüzgârın esmesi ile bu durumda ateş odunda alev alır. Körük ve benzeri üflenen şeyler de böyledir. Üflenen hava ateşi alevlendirir. Çünkü ateşin yandığı yer olan odun ve kömürde ateşe dönüşme istidadını taşıyan bir özellik vardır. Aynı şekilde ateşin yanabildiği yere doğru ateşin harekete geçirilmesini sağlayan güçlü havanın hareketinde de bu vardır. Ateşin çevresine yakında bulunan hava da ateşe dönüşebilir. Çünkü aslında alev ateşe dönüşen bir havadır. Kandilin fitilinde bulunan şey gibi. Bu sebeple fitil söndürülecek olursa alev duman olur. Duman ise ateşe karışmış bir havadır. Buhara benzer. Buhar da suya karışmış bir havadır. Toz ise toprağa karışmış bir havadır. Hatta bazen buhara duman da denilebilir. İşte yüce Allah'ın: *"Sonra duman halinde bulunan semaya yöneldi."* (Fussilet. 11) buyruğu da bu anlamdadır.

Müfessirler dedi ki: Bundan maksat su Buhârîdır. Nitekim bazı rivâyetlerde: "Şüphesiz Allah gökleri su Buhârîndan yaratmıştır" denilmektedir.[618]

İşte bu buhar dumanın kendisidir. Çünkü duman sıcak bir şeye karışmış havadır. Diğer taraftan bazı hallerde onda su da bulunmayabilir. İşte o vakit katıksız duman olur. Onda su bulunduğu hallerde ise o dumandır. Bu da tıpkı kaynayan tencerenin Buhârî gibi bir buhardır. Bazı hallerde dumana da buhar denilebilir. Mesela buhurdanlıktan saçılan hoş kokudan kokulanan kimseye buhurlandı denilir. Burada bir nemlilik olmasa dahi böyle denilir. Hatta o hoş kokunun dumanına dahi "buhar" denilmiştir.

Cevheri dedi ki: Su Buhârî[619] sudan duman gibi yükselen şeydir. Be harfi fethalı olarak "behur" ise kendisi ile kokulanan. tütsülenilen şeye denilir. Fakat havanın ateşe dönüşmesi ancak ateşe dönüşen maddenin ortadan kalkmasından sonra olur. Odun ve yağ gibi. Çünkü ateş ancak bir maddeden meydana gelir. Tıpkı canlının da ancak bir maddeden meydana gelişi gibi.

618 Bk. İbnu'l-Cevzi. Zâdu'l-Mesir. VII. 245: Taberi. İbn İshak'dan onun bir sözü olarak (I. 193)'de rivâyet ettiği gibi İbn Abbas ve İbn Mesud'dan da buna yakın olarak mevkuf (I. 194) rivâyet edilmiştir. Ayrıca bk. Beyhaki. el-Esmau ve's-Sıfat. 482.

619 Bk. Lisanu'l-Arab. "be. ha ve re" maddesi.

"Tevellüt" Lafzı

Maksadımız şudur: Var olan ayn'lardan meydana geleni anlatmak üzere hakkında "tevellüt" lafzının kullanıldığı her bir şeyin mutlaka iki asla ve parçanın asıldan ayrılmasına ihtiyacı vardır. Eğer tokluk ve suya kanmışlık hakkında onun mütevellit/tevellüt eden olduğu yahut canın çıkması ve buna benzer ârâz hakkında mütevellit olduğu söylenecek olursa kısacası bütün bu lafızların hakkında kullanıldığı durumlar için iki aslın bulunması zorunludur. Fakat ârâzın da ayrıca bir yere ihtiyacı vardır. Onun ârâza dönüşecek bir maddeye ihtiyacı bulunmamaktadır. Bu yönüyle cisimlerden farklıdır. Çünkü cisimler ancak yine cisimlere dönüşen maddelerden yaratılır. Bir başka türe dönüşmesi gibi. Meninin alakaya dönüşmesi, sonra bir çiğnemlik et olması ve bunun dışında canlı ve bitkilerin yaratılması buna örnektir.

Tek bir asıldan meydana gelene gelince Havva'nın Âdem'in küçük kaburga kemiğinden yaratılması gibi. Her ne kadar bu kaburga kemiği Âdem'den alınmış bir maddeden yaratılmış ise de buna tevellüt adı verilemez. Bundan dolayı da Âdem Havva'yı doğurdu denilemez. Kendisinin Havva'nın babası olduğu da söylenemez. Mesele Allah'ın Havva'yı Âdem'i çamurdan yarattığı gibi Âdem'den yaratmış olmasından ibarettir.

Mesih'e gelince, onu Meryem'in doğurduğu söylenir ve bu sebeple Meryem oğlu Mesih de denilir. Çünkü Mesih Meryem'den bir parça idi ve Meryem'in fercine ruhun üflenmesinden sonra yaratıldı. Nitekim yüce Allah da: *"Ve namusunu sapasağlam koruyan İmran kızı Meryem'i de (misal verdi). Biz ona ruhumuzdan üfürmüştük. O da Rabbinin kelimelerini de kitaplarını da tasdik etmişti ve o itaat edenlerdendi."* (Tahrim. 12) ve bir diğer âyette de: *"Biz ona ruhumuzdan üfledik, onu ve oğlunu (İsâ'yı) âlemlere bir ibret kıldık."* (Enbiya. 91) buyurmaktadır.

Havva'ya gelince Allah onu Âdem'in yere ait bir maddeden yarattığı gibi Âdem'den alınmış bir maddeden yaratmıştır. Âdem'in yaratılış maddesi ise su. toprak ve onu ses veren bir kuru çamur haline getirinceye kadar kurutan rüzgârdır. Bundan dolayı Âdem'in Havva'yı doğurdu söylenemeyeceği gibi toprağın da Âdem'i doğurduğu söylenemez. Fakat Mesih hakkında onu Meryem doğurdu denilir. Çünkü Mesih de biri Meryem diğeri ise Cebrail'in ona üflediği üfleyiş olmak üzere iki asıldan doğmuştur. Yüce Allah da: *"Sonra onlarla kendi arasında bir perde germişti. Derken Biz ona ruhumuzu (Cebrail'i) gönderdik. Ona tam bir insan sûretinde göründü. Senden Rahman'a sığınırım, eğer takva sahibi bir kimse isen, dedi. O da dedi ki: Ben ancak senin Rabbinin gönderdiği elçisiyim. Sana temiz bir oğul vermeye geldim. Meryem dedi ki: Bana hiçbir in-*

san eli değmemiş iken ve ben kötü bir kadın da olmadığıma göre nasıl bir oğlum olabilir. Dedi ki: Evet, durum dediğin gibidir, fakat Rabbin: O bana kolaydır. Biz onu insanlar için bir âyet ve Bizden bir rahmet kılacağız, buyurdu. Buna dair hüküm verilmiş, bitmiştir. Derken ona hamile kaldı, onunla yalnız başına uzak bir yere çekildi." (Meryem, 17-22) ve kıssanın sonuna kadarki buyruklarda bunu ifade etmektedir.

Meryem ancak ona üflenmesinden sonra İsâ'ya gebe kalmıştır. Üfleme sözkonusu olmadan bir süre ona hamile kalmamıştır. Annesinin ona hamile kalmasından sonra ona da diğer ademoğulları gibi hayat veren ruh üflenmiştir. Çünkü hamilelik için üfleyiş ile hayatın verilmesi için ruhun üflenişi arasında fark vardır.

Böylelikle kendi başına kaim ayn'lardan olan kendisinden başka şeylerden tevellüt ettiği söylenen şeyin ancak o valid olan/doğuran şeyden çıkan bir maddeden olduğu ve bunun da ancak iki asıldan olabileceği açıkça görülmüş olmaktadır.

Yüce Rabb ise "Samed"dir. Ondan bir şeyin çıkması imkânsızdır. Hem onun bir zevcesi de olmamıştır. O halde onun bir evladının olması da mümkün değildir.

Işığın güneşten, ilmin fikirden, tokluğun yemekten, ısının hareketten tevellüt ettiği/meydana geldiğini ve benzeri hususları anlatmak için kullanılan ifadelerdeki gibi ârâzın tevellütü/meydana gelmesi hakkında kullanılan lafızlara gelince. Bu ayn'ların/maddiyatın tevellütü türünden değildir. Bununla beraber bunun için de bir yerin varlığı da onun iki asıldan meydana gelmesi de kaçınılmazdır, zorunludur. Bundan dolayı hristiyanların yüce Allah'ın pek münezzeh olduğu: Mesih Allah'ın oğludur şeklindeki sözleri onların -onun bir evladı olduğunu iddia ettikleri gibi- Meryem'in de Allah'ın eşi olduğunu söyleyerek Meryem'i onun bir zevcesi ve bir eşi kabul etmelerini de gerektirir. Onlar onun oğlu oluşunu ne şekilde açıklarlarsa açıklasınlar. Zevcesi de aynı mana ile açıklanır. Halbuki onun eşinin varlığından arkadaşının bulunmasından tenzih edilmesini gerektiren deliller aynı zamanda çocuk sahibi olmasından da tenzih edilmesini gerektirir. Onlar onu kendisi için en uzak bulunduğu sıfat ile nitelendirecek olurlarsa uzaklığı ona göre daha az olan bir niteliğe sahip olmasını kabul etmek de onlar için kaçınılmaz olur. Bu hususta hristiyanlara reddiye genişçe açıklanmıştır.

Allah'ın Asla Çocuğu Olmamıştır

İşte bu yüce Allah'ın: *"Doğurmamıştır, doğurulmamıştır."*; *"İyi bilin ki onlar iftiralarından dolayı derler ki: Allah doğurdu. Şüphesiz onlar elbette yalancıdırlar."* (Sâffât, 151-152); *"Gökleri ve yeri yoktan var eden O'dur. O'nun bir eşi*

yokken nasıl bir oğlu olabilir? Hem her şeyi O yaratmıştır ve her şeyi hakkıyla bilen de O'dur. İşte Rabbiniz Allah! O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. Her şeyin yaratıcısıdır. O halde O'na ibadet edin. O, her şeye vekildir." (En'am. 100-101) buyrukları ile kendi zatını tenzih ettiği ve zatı hakkında sözkonusu olmadığını ifade ettiği bu buyrukların muhtevasının bir takım ümmetlerden bu hususta nakledilen her türü kapsadığını açıkça gösteren hususlardandır. Aynı şekilde onun evlat edinmesinin sözkonusu olmayacağını belirten buyruklar da bu şekilde seçmek sûreti ile edindiği söylenen bütün türleri de kapsamaktadır. Yüce Allah'ın: *"Yahûdî ve hristiyanlar: Biz Allah'ın oğulları ve sevdikleriyiz, dediler. De ki: Öyle ise günahlarınız yüzünden niçin sizi azaplandırıyor? Hayır, siz O'nun yarattığı insanlardansınız. O, dilediği kimseye mağfiret eder, dilediği kimseyi de cezalandırır. Göklerin, yerin ve her ikisinin arasındaki her şeyin mülkü Allah'ındır. Sonunda dönüş O'nadır."* (Maide. 18) buyruğunda dile getirildiği gibi.

Süddi dedi ki: Dediler ki: Allah İsrail'e senin çocuğun benim ilk doğan çocuğumdur. Ben onları ateşe koyacağım. orada kırk gün kalacaklar. Ateş onları temizleyecek ve onların günahlarını yiyecek. Sonra da bir münadi israiloğullarından sünnetli olan her bir kişiyi çıkartın diye seslenecektir.[620]

Yine yüce Allah: *"Allah hiçbir evlat edinmedi, onunla birlikte herhangi bir ilah da yoktur."* (Mü'minun, 91); *"Ve de ki: Çocuk edinmemiş, mülk (ve hakimiyetin)de hiçbir ortağı olmayan acizliğinden ötürü velisi/yardımcısı da bulunmayan Allah'a hamdolsun."* (İsra. 111); *"Hak ile bâtılı ayıranı âlemlere uyarıcı olsun diye kuluna indiren (Allah) ne yüce, ne mübarektir. Ki göklerin ve yerin mülkü yalnız O'nundur ve O hiçbir evlat edinmemiştir. Mülkünde de ortağı yoktur. Her şeyi yaratıp onu inceden inceye takdir ve tayin etmiştir."* (Furkan. 1-2); *"Rahman evlât edindi" dediler. O bundan münezzehtir. Bilakis onlar mükerrem kullardır. Sözleri ile onun önüne geçemezler. Onlar onun emri gereğince iş görürler. Onların önündekini de, arkalarındakini de bilir. Onun razı olduğu kimselerden başkasına şefaat etmezler. Onlar korkusundan titrerler. Onlardan kim: "Ben ondan gayrı ilahım" derse, biz böylesini cehennemle cezalandırırız. İşte zalimleri böyle cezalandırırız."* (Enbiya. 26-29): *"Allah: İki ilah edinmeyin. O ancak tek bir ilahtır. Onun için yalnız benden korkun, buyurdu. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Onundur. Din de daima ve yalnız Onadır."* (Nahl. 51-52) buyruğundan itibaren: *"Kendilerine verdiğimiz rızıklardan o bilmezlere bir pay ayırırlar."* (Nahl. 56) ve: *"Bir de onlar Allah'a kızlar isnat ederler. Hâşâ! O, münezzehtir. Hâlbuki can-*

620 Bunu İbnu'l-Cevzi. Zâdu'l-Mesîr. II. 318'de zikretmektedir. Bu haber aynı zamanda Kurtubi. VI. 120: İbn Kesir. II. 35'de de bunu zikretmiş. İbn Ebu Hatim ve İbn Cerir tarafından rivâyet edildiğini belirtmiştir. Ayrıca bk. Taberi. VI. 164.

dan arzuladıklarını da kendileri için isterler." (Nahl. 57); *"Bunlar Rabbinin sana vahyettiği hikmettendir. Allah ile beraber başka bir ilah edinme! Sonra kınanmış ve kovulmuş olarak cehenneme atılırsın. Rabbiniz, size ayrıcalık tanıyarak oğulları size seçip ayırdı da, kendisi meleklerden kızlar mı edindi? Gerçekten siz büyük bir söz söylüyorsunuz. Andolsun ki Biz –düşünüp ibret alsınlar diye- şu Kur'ân'da çeşitli şekillerde açıkladık. Fakat bu, onların nefretle uzaklaşmalarından başka bir şeylerini arttırmıyor. De ki: 'Onların dedikleri gibi onunla beraber başka ilahlar olsaydı elbette o zaman Arş sahibine bir yol ararlardı."* (İsra. 39-42); *"Şimdi onlara sor: Kız çocukları Rabbinin, erkek çocukları da kendilerinin midir? Yoksa Biz melekleri dişiler olarak yarattık da onlar da buna tanık mı oldular? İyi bilin ki onlar iftiralarından dolayı derler ki: "Allah doğurdu." Şüphesiz onlar elbette yalancıdırlar. Yoksa erkekler dururken, kızları mı üstün tutup seçti? Ne oluyor size, nasıl hüküm veriyorsunuz? Hiç düşünmez misiniz? Yoksa apaçık bir deliliniz mi var? Doğru söyleyenler iseniz kitabınızı getirin. Onlar kendisi ile cinler arasında bir nesep uydurdular. Andolsun ki muhakkak cinler de onların hazır edileceklerini bilmişlerdir. Allah onların nitelendirmelerinden münezzehtir. Allah'ın ihlâsa erdirilmiş kulları müstesnâ. Muhakkak siz ve ibadet ettikleriniz, siz onun aleyhine fitneye sürükleyemezsiniz. Kendisi cehenneme girecek olan müstesnâ."* (Sâffât, 149-163); *"Şimdi haber verin Lat ve Uzza'dan ve diğer üçüncüleri olan Menat'tan. Erkekler sizin, dişiler onun mu? O taktirde bu insafsızca bir paylaştırmadır. Onlar ancak sizin ve atalarınızın adlandırdığı ve Allah'ın kendileri hakkında hiçbir delil indirmediği bir takım isimlerden ibarettir. Onlar ancak zanna ve nefislerin hevâsına uyarlar. Hâlbuki andolsun ki Rabblerinden kendilerine hidâyet gelmiştir. Ya insana umduğu her şey mi var? Dünya da, ahiret de Allah'ındır. Göklerde nice melek vardır ki Allah'ın dileyip, razı olduğu kimseye izin vermedikçe şefaatleri hiçbir işe yaramaz. Şüphe yok ki ahirete iman etmeyenler meleklere elbette dişi adı takarlar."* (Necm. 19-27) ve: *"Kullarından kimisi O'na bir parça isnad edip yakıştırdılar."* (Zuhruf. 15) buyurmaktadır.

Bazı müfessirler *"bir parça"* buyruğunu bir pay yahut bir kısım diye açıklamış bazıları da: Ona evlattan bir pay ayırdılar diye açıklamışlardır. Katade ve Mukatil'den ise[621] ona denk birisi diye açıklamışlardır. Her iki görüş de sahihtir. Çünkü onlar onun evladı olduğunu söylerler. Çocuk ise babasına benzer. Bundan dolayı yüce Allah: *"Onlardan birine Rahman'a isnad ettiği şeyin müjdesi verilirse yüzü simsiyah kesilir."* (Zuhruf. 17) buyurmuştur. Kastedilenler ise kızlardır. Nitekim bir başka âyet-i kerimede de: *"Onlardan birisine bir kız evladı müjdesi verilirse."* (Nahl. 58) buyurmaktadır. Böylelikle onlar onu Rahman'ın bir benzeri

621 Bk. Taberi. XXV. 56; Ayrıca bk. ed-Durru'l-Mensur. VII. 369.

kabul ettikleri gibi kullarından da ona bir parça uydurup isnad etmişlerdir. Çünkü evlat da daha önceden de geçtiği gibi babanın bir parçasıdır.

Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) de: "Fatıma da ancak benden bir parçadır" buyurmuştur.[622]

Yüce Allah'ın: *"Cinleri Allah'a ortak koştular. Halbuki bunları O yaratmıştır. Bundan başka bilmeksizin O'na oğullar ve kızlar uydurup iftira ettiler."* (En'am, 100) buyruğu hakkında el-Kelbi dedi ki:[623] Bu zındıklar hakkında inmiştir. Çünkü onlar: Allah ile iblis iki ortaktır. Allah nuru, insanları, hayvanları, davarları yaratan, iblis de karanlığı, yırtıcı hayvanları, yılanları, akrepleri yaratandır derler.

Yüce Allah'ın: *"Bilgisizce kendisi ile cinler arasında bir neseb uydurdular."* (Sâffât, 158) buyruğuna gelince. Denildiğine göre bu onların melekler Allah'ın kızlarıdır demeleri hakkındadır.[624]Meleklere "cin" denilmesi ise onların gözlerle görülmeyecek şekilde saklı bulunmalarıdır. Bu aynı zamanda Mücahid'in ve Katade'nin de görüşüdür.

Bir diğer görüşe göre de[625] onlar "el-cinneh" diye bilinen meleklerden bir kabile hakkında bu iddiayı ileri sürmüşlerdir. İblis de bunlardan birisidir. Bunlar Allah'ın kızlarıdır demişlerdi.

el-Kelbi de dedi ki:[626] Onlar dediler ki: -Allah'ın laneti onlara olsun- O cinlerden bir kadın ile evlendi ve onlardan melekler doğdu. Şanı yüce Allah'ın: *"Bundan başka bilmeksizin O'na oğullar ve kızlar uydurup iftira ettiler."* (En'am, 100) buyruğu hakkında da Sa'lebi gibi bazı müfessirler şu açıklamayı yapmışlardır: Bunlar Arapların kâfirleridir. Onlar melekler ve putlar Allah'ın kızlarıdır. Yahudiler de Üzeyir Allah'ın oğludur, hristiyanlar Mesih Allah'ın oğludur demişlerdi.

Arapların ve Hristiyanların Yüce Rabb Hakkındaki İnançları

Araplar arasından: Melekler Allah'ın kızlarıdır diyen ve onun cinlere dünür olup cinlerden bir kadının ona melekleri doğurduğunu söyleyenlere gelince, Allah bunun eşinin olmasının imkânsızlığını belirterek ve kendisinden bir parçanın meydana gelmesinin mümkün olmadığını ifade ederek reddetmektedir. Çünkü

622 Buhârî, IV, 210, 212, 219; Müslim, II, 1903.

623 Vahidi, Esbabu'n-Nüzul, 216; İbnu'l-Cevzi, III, 96; Kurtubi, VII, 53; Beğavi, II, 166'ya bakınız.

624 Bk. İbnu'l-Cevzi, Zâdu'l-Mesîr ile Taberi, XXIII, 108.

625 Bk. İbnu'l-Cevzi, VII, 91.

626 Aynı eser, VII, 92; Taberi de bunu Katade'den XXIII, 108'de rivâyet etmiştir. İbnu'l-Cevzi bu açıklamanın Katade ve el-Kelbi tarafından yapıldığını söylemiştir. Basılı iki nüshada da hatalı olarak "meleklerin kendilerinden çıktıkları tohumlar" anlamında bir tabir kullanılmıştır.

O "es-Samed"dir. Ayrıca: *"Onun bir eşi yokken nasıl bir oğlu olabilir?"* (En'am. 101) buyurmuştur.

Bu da daha önce geçtiği üzere doğum ancak iki asıldan meydana gelir. Bu hususta cevher adı verilen aynların tevellütü ile ârâz ile sıfatların tevellütü arasında da bir fark yoktur. Hatta ayn'ların tevellütü ancak doğurandan bir parçanın ayrılması ile mümkün olur. Şanı yüce Allah'ın bir eşinin zevcesinin olması imkânsız olduğuna göre onun bir evladının olmasına da imkân yoktur. Onların hepsi de şunu çok iyi bilirler: Onun meleklerden de cinlerden de insanlardan da bir eşi yoktur. Onlardan hiçbirileri onun bir eşi olduğunu söylemiş değildir. Bundan dolayı onlara karşı bunu delil getirmektedir. Bazı Arap kâfirlerinden onun cinlere dünür olduğuna dair yapılan nakle gelince, bu naklin doğruluğu su götürür. Çünkü şöyle denilmiştir: Bu birçok bakımdan sözkonusu olmadığı bilinen hususlardandır. Hristiyanların söyledikleri Mesih'in Allah'ın oğlu olduğu, yahudilerden bir kesimin iddia ettiği Üzeyir'in Allah'ın oğlu olduğu iddialarına gelince. Şanı yüce Allah bunu hem bu yolla hem öteki yolla reddetmiş ve sözkonusu olamayacağını belirtmiştir.

Denilse ki: Hristiyanların avam kesiminin görüşlerini tespit etmek imkânsızdır. Fakat onların alimlerinin sözlerinde ve kitaplarında bulunan şudur: Onlar kelimenin uknumları olduğunu söylerler ve bunun ismini koyarak şöyle derler: Oğul mesih kılığına girmiştir. Yani bir kimsenin gömleğini giyinmesi gibi onu giyinmiştir. Lâhut böylelikle mâsutun kılığına girmiş oldu. Onlar ayrıca bir tek ilah olarak baba, oğul ve Ruhul Kudüsün adıyla derler.

Şöyle denilir: Onların maksadı şudur: Rabb vardır, diridir, alimdir. Var olan Rabbin kendisidir. İlim oğludur. Dirilik demek olan hayat ise Ruhul Kudüstür. Bu onların bir çoğunun kabul ettiği kanaattir.

Aralarında şöyle diyenleri de vardır: Hayır o vardır, alimdir, kadirdir. Bunlar ilim "kelime"dir. İnsan kılığına giren odur. Kudret ise Ruhu'l-Kudüstür. Böyle diyenler öbürleri ile kılığa giren kimsenin oğlun kendisi olan kelime uknumu olduğunu söylemekle ittifak halindedirler.

Bundan sonra kılığa girmekte görüş ayrılığına düşmüşler ve acaba bunlar bir tek cevher mi yoksa iki ayrı cevher mi olduğunda da ihtilaf etmişlerdir. Ayrıca onların bir tek meşietleri mi vardır farklı iki meşietleri mi?

Yine onların hulûl (lâhutun mâsuta girmesi) ve ittihad (lâhut ile mâsutun birliği) hakkında birbirleri ile çelişen ifadeleri vardır ki burası onların açıklanacağı yer değildir. Şüphesiz hristiyanların kanaatlerinde tespit edilmesi pek mümkün

olmayan aralarında pek çok ihtilaf bulunmaktadır. Çünkü onların bu kanaatleri indirilmiş bir kitaptan çıkarılmadığı gibi mursel bir nebiden de alınmış değildir. Akıllı kimselerin akıllarına uyum da arz etmemektedir.

Yâkubiye şöyle der:[627] O tek bir cevher. tek bir tabiat ve tek bir uknum oldu. Tıpkı sütteki su gibi.

Nasturiler ise şöyle dedi:[628] Hayır onlar iki ayrı öz/cevher. tabiat ve meşiettir. Fakat lâhut mâsuta suyun kaba akması gibi akmış ve hulûl etmiştir.

Melikiye/yahut merkaniye şöyle der:[629] Hayır her ikisi iki ayrı meşieti ve iki ayrı tabiatı yahut iki fiili olan bir tek öz/cevherdir. Demirdeki ateş gibidir.

Bazı kimseler yüce Allah'ın: *"Andolsun ki Allah Meryemoğlu Mesih'in kendisidir diyenler kâfir olmuştur."* (Maide. 72) buyruğunda kastedilenler Yâkubilerdir. Yüce Allah'ın: *"Hristiyanlar Mesih Allah'ın oğludur dedi."* (Tevbe. 30) buyruğunda kastedilenler Melikiye/Melkaiye yahut Melkaniye'dir; *"Andolsun ki Allah üçün üçüncüsüdür diyenler kâfir olmuşlardır."* (Maide. 73) buyruğunda kastedilenler de Masturilerdir.

Fakat bu görüşün pek bir kıymeti yoktur. Aksine her üç fırka da şanı yüce Allah'ın hristiyanlardan diye naklettiği bu kanaatleri söylerler. Onların hepsi de o Allah'tır derler. Hepsi de o Allah'ın oğludur derler. Aynı şekilde ittifakla kabul ettikleri amentülerinde de: Hak bir ilahtan hak bir ilahtır derler. Yüce Allah'ın: *"Üçün üçüncüsüdür"* buyruğuna gelince. Yine yüce Allah bir başka yerde: *"Allah (kıyamet gününde İsâ'ya): Ey Meryemoğlu İsâ! İnsanlara Allah'ı bırakıp da beni ve anamı iki ilah edinin diye sen mi söyledin? diyeceği zaman (İsâ) şöyle diyecek: (Rabbim) seni tenzih ederim. Hakkım olmayan bir sözü söylemek bana yakışmaz."* (Maide. 116). Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzi[630] yüce Allah'ın: *"Andolsun muhakkak Allah üçün üçüncüsüdür diyenler kâfir olmuşlardır."* (Maide. 72) buyruğu hakkında şunları söylemektedir: Müfessirler dedi ki: Ayetin manası şudur: Hristiyanlar ilahlığın Allah. İsâ ve Meryem arasında ortak olduğunu. onların her birisinin birer ilah olduğunu söylemişlerdir.

627 Bunlar hristiyanların bir fırkası olup üç uknumun varlığını kabul ederler. Onlar hakkında bk. İbn Hazm. el-Fisel. I. 49: Şehristani. el-Milel ve'n-Nihal. II. 66.

628 Hristiyanların bir başka fırkası olup Allah üç uknumlu bir tek varlıktır diyen Nastura nisbet edilen bir fırkadır. Bu üç uknum ise varlık. ilim ve hayattır. Bk. el-Fisal. I. 49: el-Milel ve'n-Nihal. II. 64.

629 Bunlar da kendilerine Merkaliye de denilen üçüncü bir fırkadır. Bunlar ise kelime Mesih'in ceseti ile bir olmuş ve onun mâsutunu gömlek gibi giyinmiştir derler. Bk. el-Fisal. I. 48: el-Milel ve'n-Nihal. II. 62.

630 Zâdu'l-Mesîr. 403.

Zeccac'dan da şöyle dediğini zikretmektedir:[631] Gulu zulümde haddi aşmak demektir. Hristiyanların İsâ (aleyhisselâm) hakkındaki aşırılıkları ise kimilerinin o Allah'ın kendisidir, kimilerinin o Allah'ın oğludur, bir diğer grubunun da o üçün üçüncüsüdür demeleridir. Buna göre onların sözlerini açıklayan hristiyan alimleri onun Allah'ın oğlu oluşunu sözünü ettikleri kelimenin oğlun kendisi olduğunu söylemişlerdir. Üç fırkaları da bunun üzerinde ittifak etmişlerdir. Fakat onların bu kanaatlerinin tutarsızlığı çeşitli bakımlardan aklın apaçık hükümleri ile ortadadır:

1. Peygamberlerin kelamı arasında Allah'ın sıfatlarından herhangi birisine onun kelamına da başkasına da "Allah'ın oğlu" denileceğine dair tek bir işaret yoktur. Dolayısı ile onların Allah'ın sıfatına "oğlu" demeleri peygamberlerin kelamını yerlerinden tahrif edip oynatmaktır. Mesih'in söylediğini naklettikleri şu söze gelince: "İnsanları babanın oğlun ve kutsal ruhun adına vaftiz ediniz." Burada "oğul" ile Allah'ın kelimesinin kendisi olan Allah'ın sıfatını kastetmediği gibi kutsal ruh ile de onun hayatı kastedilmemiştir. Çünkü peygamberlerin sözleri arasında bu mananın kastedildiğine dair bir işaret yoktur. Nitekim biz bu hususu hristiyanlara red üzerine yazdıklarımızda genişçe açıklamış bulunuyoruz.

2. "Oğul"un kendisi olan bu kelime acaba Allah ile kaim Allah'ın bir sıfatı mıdır yoksa o bizzat kendi kendisine var olabilen bir öz/cevher midir? Eğer Allah'ın bir sıfatı ise onların bu kanaatleri çeşitli bakımlardan bâtıl olur.

1. Sıfat yaratan, rızık veren, hayat veren, öldüren bir ilah olamaz. Onlara göre ise Mesih yaratan, rızık veren, hayat veren ve öldürendir. Onun gömlek gibi giyindiği bir ilah değilse dolayısıyla onun ilah olmayışı öncelikle sözkonusudur.

2. Sıfat mevsuf/nitelenen olmadan var olamaz ve ondan ayrı kalamaz. Eğer: Allah'ın kelamı üzerine inmiştir, yahut o kelimenin kendisidir ya da buna benzer başka bir şey söyleyecek olurlarsa bu kadarı zaten onunla diğer peygamberler arasında ortak bir paydadır.

3. Sıfat mevsuf dışında başkasıyla bir olmaz ve hiçbir şeyin kılığını üzerine giyinmez. Bu durumda babanın kendisi bizzat mesih olur. Fakat hristiyanlar onun babanın kendisi olmadığı üzerinde ittifak halindedirler. Böylelikle onların sözleri biri diğerini çürütecek şekilde çelişkilidir. Onlar bir taraftan onu yaratan ve rızık veren bir ilah kabul ederken ilahın kendisi olan baba olarak kabul etmez ve

631 Aynı eser, II, 260. Ebu Ubeyde de gulu/aşırıya gitmek hakkında sınırı aşan her şey demektir. İster bitki, ister kemik isterse de gençlik olsun. Mecâzu'l-Kur'ân, I, 143. Ayrıca bk. Taberi, VI, 34-35; Lisanu'l-Arab, gayn, lam, ve elif maddesi.

aynı zamanda o bir tek ilahtır derler. Onların Yahya b. Adiyy gibi[632] gibi kimi kelamcıları tabib, matematikçi ve katip vasıflarına sahip ve her bir sıfatı dolayısıyla ayrı bir hükmü bulunan bir şahsa benzetmişlerdir.

Buna şöyle denilir: Bu bir gerçektir. Fakat onların söyledikleri bunun gibi değildir. Zira sizler rabb vardır, diridir, alimdir ve her bir sıfat gereğince onun bir hükmü vardır diyecek olursanız şu da bilinen bir husus ki: Başkası ile bir olan sıfata sahip zatın kendisi ise o vakit bütün sıfatlar onunla var olurlar. Eğer kendisi bazı sıfatları dışarıda tutarak bir takım sıfatlara bürünmüş ise yine açıklanması zor sakıncalı durum ortaya çıkar.

Bir sıfatı dışarıda bırakarak bir sıfata bürünen zatın kendisidir diyecek olurlarsa o vakit iki sıfatın ayrı olması sözkonusu olur. Bu da imkânsızdır. Çünkü bir tek mevsuf ile var olan sıfatlar aynı zamanda ondan ayrılmaz ve onun gereğidir. Yaratılmışların sıfatlarının ise bir kısmının kalmak ile birlikte diğerinin olmaması mümkün olabilir. Bu yönüyle de şanı yüce Rabbin sıfatlarından farklıdırlar.

4. Mesih'in bizzat kendisi Allah'ın kelimeleri olmadığı gibi onun hiçbir sıfatı da değildir. Aksine o Allah'ın sözü/kelimesi ile yaratılmış bir varlıktır. Ona kelime deniliş sebebi ise alışılmış gebelikten farklı "ol" emri ile yaratılmış olmasından dolayıdır. Nitekim yüce Allah'ın: "*Muhakkak İsâ'nın misali (babasız olarak dünyaya gelişi) Allah nezdinde Âdem'in misali gibidir. (Allah) onu topraktan yarattı. Sonra ona "ol" dedi. O da oluverdi.* " (Âl-i İmran, 59) buyruğu ile: "*İşte hakkında şüpheye düştükleri Meryemoğlu İsâ, hak söze göre budur. Allah'ın çocuk edinmesi olacak bir şey değildir. O bundan münezzehtir. Bir işe hükmettiğinde ona yalnızca "ol" der, o da oluverir.* " (Meryem, 34-35) buyrukları bunu ifade etmektedir.

Eğer kendisinin Tevrat, İncil ve Allah'ın sair kelamı gibi Allah'ın kelamı olduğu kabul edilecek olursa şüphesiz ki o ne Allah'ın kelamı olur ne de onun sıfatlarından bir şey, bir yaratıcı, bir rab ve bir ilah olur.

Bu durumda hristiyanlar: Mesih yaratıcının kendisidir diyecek olurlarsa sıfatı yaratıcı kabul etmeleri bakımından da bizzat kendisini sıfatın kendisi kabul etmeleri bakımından da dalalete düşmüş olurlar. Çünkü o kelime ile yaratılmıştır. Diğer taraftan onların teslisi kabul etmeleri ve sıfatların üç olduğunu söylemeleri de bâtıldır. Yine onların hulûl ve ittihadı kabulleri de bâtıldır. O halde onların

632 Ebu Zekeriyya Yahya b. Adiyy b. Humeyd b. Zekeriyya, hakim bir filozoftur. Döneminde mantık ilminin başkanlığı onun idi. Zamanında eşi bulunmayan birisi olup o hristiyanlığın Yakubiye mezhebine mensuptu. Onun süryaniceden arapçaya pek çok eseri tercüme edilmiştir. 364 h. yılında ölmüştür

iddialarının bâtıl olduğu hem bu bakımlardan hem de başka bakımlardan açıkça görülmektedir.

Onlar: Rabbin kendisi ile kaim sıfatları vardır deseler ve ittihadı ve hulûlü de sözkonusu etmeseler şüphesiz ki bu sıfatları kabul eden müslümanların çoğunluğunun kanaatini ifade eder. Eğer: Sıfatlar kendi kendilerine var olabilen aynlardır diyecek olurlarsa o taktirde bu hakka karşı bile bile bir başkaldırı/mükaberedir. Çünkü onlar böylelikle çelişik hususları bir arada toplamış olurlar. Aynı şekilde onların sıfatların sayısını üç olarak tespit etmeleri de bâtıldır. Çünkü yüce Rabbin sıfatları bundan çoktur. Şanı yüce Allah vardır, diridir, her şeyi bilendir, gücü her şeye yetendir. Fakat onlara göre sıfat kabul ettikleri uknumlar sadece üç tanedir. Bundan dolayı kimi zaman bunları varlık, hayat ve ilim diye tefsir ederler kimi zaman da bunları varlık, kudret ve ilim diye tefsir ederler. Kısacası onların tutarsızlıkları pekçoktur. Üstelik onların sözleri bizatihi bâtıldır. Aklı başında hiçbir akıllı bunu disiplin altına alamaz. Bundan dolayı şöyle denilir: Eğer on hristiyan bir araya gelecek olurlarsa on bir ayrı görüş ortaya koymuş olarak ayrılırlar.

Aynı şekilde şanı yüce Allah'ın kelimeleri de sonsuz denilecek kadar çoktur. Yüce Allah'ın: *"De ki: Rabbimin sözleri için deniz(ler) mürekkep olsa, buna yardımcı olarak bir o kadar daha katsak Rabbimin sözleri tükenmeden o deniz(ler) tükenir."* (Kehf, 109) buyruğunda dile getirdiği gibi.

Bu ise müslüman olsun olmasın bütün insanların büyük çoğunluğunun kabul ettiği kanattir. Aynı zamanda bu şanı yüce Allah'ın kendi meşieti ile her zaman için mütekellimdir diyen ümmetin selefinin benimsediği kanaat olduğu gibi o her zaman söz söyleme kudretine sahiptir fakat o kendi meşieti ile kendi zatı ile kaim ve hâdis bir kelam ile konuşmuştur diyenlerin görüşleri de onun kelamı başkasında mahluktur diyenlerin görüşleri de (Allah'ın kelimelerinin tükenmeyeceği hususunda) böyledir.

Onun kelamı manası itibari ile kadim tek bir şeydir, diyenlerin kanaatlerine gelince, bunlar arasında o bununla birlikte sonsuz hususlardır/işlerdir diyenleri de vardır. O bir tek manadır. Fakat onu ifade eden ibareler pek çoktur diyenleri de vardır. Bunlara göre ise o mananın Allah'tan başkası ile kaim olmasına imkân yoktur. Onlara göre ondan başkası ile yaratılmış ibareler kaimdir. Mesih'in de bu ibarelerden bir şey olması imkânsızdır. Bunların görüşlerine göre Mesih'in Allah'ın kelamından başka olması imkânsız olduğuna göre[633] cumhurun kanaatine göre bunun imkânsızlığı daha ileri derecededir. Çünkü Allah'ın kelimeleri pek

633 İbarelerin bağlamı buradaki ifadenin: "Mesih'in Allah'ın kelamı olması imkânsız olduğuna göre" şeklinde olması gerekir. (Çeviren)

çoktur. Mesih ise bu kelimelerin tamamı değildir. Hatta bu kelimelerin hepsi ile de yaratılmış değildir. O bunların ancak birisi ile yaratılmıştır. Üstelik o, o kelimenin kendisi aynısı değildir. Çünkü kelime sıfatlardan bir sıfattır. Mesih ise kendi zatı ile kaim/var olan bir ayni varlıktır.

Sonra onlara şöyle denilir: Sizin ilm'e ve kelime'ye "çocuk" ve "oğul" adını vermeniz alimlerin ve akıllıların ittifakı ile bâtıl bir adlandırmadır. Ayrıca böyle bir şey nebilerden hiçbir kimseden de nakledilmemiştir.

Onlar dedi ki: Çünkü zattan ilim ve kelam doğar. Tıpkı bunun âlim bir kimsenin kendisinden doğması gibi. Onun zatından da ilim, hikmet ve kelam doğar. Bundan dolayı kelimeye "oğlu" adı verilmiştir.

Şöyle denilir: Bu çeşitli bakımlardan bâtıldır:

1. Bizim sıfatlarımız hâdistir. Öğrenmemiz, düşünmemiz, tefekkürümüz ve istidlalimiz sebebi ile bu sıfatlar sonradan hâdis olurlar. Rabbin kelimesi ve ilmi ise onun zatının gereği ve kadimdir. Dolayısıyla onun tevellüt ile nitelendirilmesi imkânsızdır. Ancak iddia sahibi kişinin: Aslında her bir sıfat kendi mevsufundan ayrılmaz ve ondan mütevellittir ve o onun oğludur denilmesi hali müstesnadır. Bilindiği üzere de böyle bir iddia akıl ve dil bakımından işlerin en bâtıl olanıdır. Çünkü insanın hayatı, konuşması ve onun beraberinde sahip olduğu diğer sıfatları hakkında bu sıfatlar ondan mütevellittir/doğmuştur ve onlar onun oğludurlar denilemez. Aynı şekilde o zaman Rabbin hayatının da onun oğlu ve ondan tevellüt etmiş olması gerekir. Kudreti de böyle olmalıdır. Aksi taktirde ilmin doğması ile hayatın, kudretin ve diğer sıfatların doğması arasındaki fark ne olabilir?

2. Eğer bu özlerin ve kendi kendilerine kaim olan aynların tevellütü/doğması türünden ise onun için iki aslın bulunması zorunludur ve asıldan da bir parçanın çıkması kaçınılmazdır. Ama bizim ilmimiz ve sözümüz kendileriyle kaim birer ayn değildir. Bununla birlikte eğer bizim ilmimiz ve konuşmamız gibi belli bir mevsuf ile var olan bir sıfat ve belli bir yerde var olan bir ârâz ise o da aynı şekilde ancak iki asıldan doğabilir ve onun için kendisinde doğacağı bir yerinin bulunması da zorunludur. Bizden herhangi bir kimsenin ilminin ve kelamının hâdis olarak meydana gelmesi ise ancak bundan önce bir takım mukaddimelerin bulunmasına ve bunların da fer'i hususlar için bir asıl olmasına bağlıdır. İlim ve kelam da bundan önce hasıl bulunmadığı bir yerde hasıl olur.

Deseniz ki: Aynı şekilde Rabbinin ilmi de böyledir. Onun eşyayı daha önce bilmiyor iken biliyor hale gelmesi gerekir. Onun zatı da daha önce konuşmuyorken sonradan mütekellim olması gerekir.

Böyle bir iddia müslüman, hristiyan ve onların dışındaki ümmetlerin büyük çoğunluğuna göre küfür olmakla birlikte ayrıca aklın apaçık hükmü gereğince de bâtıldır. Çünkü daha önce alim olmayan bir zatın kendisine bir şeyler öğretecek birisi olmadan kendi kendisini ilim sahibi yapmasına imkân yoktur. Şanı yüce Allah'ın da yarattıklarından ilim öğrenmesi imkânsız bir şeydir.

Konuşmaktan aciz bulunan zatın da kendisine konuşabilme kudretini kazandıracak birisi olmadan konuşabilir hale gelmesi mümkün değildir. Bizden herhangi birimizin bütün ilimleri bir defada meydana gelmez. Hatta daha sonra kendisinde halk edilen bir takım ilimleri de bertaraf edemez. Bunlar üzerinde düşünecek olursa daha başka ilimlere de sahip olur. Bundan dolayı ademoğullarından hiçbir kimse insanoğlu ilimlerinin hepsini kendisi doğurur demediği gibi yine herhangi bir kimse insanoğlu kendi kendisini daha önce konuşamıyorken konuşabilir hale getirir demez. Aksine ona konuşma kudretini veren her şeyi konuşturandır.

Deseler ki: Yüce rabb amelinin bir kısmını doğurur. onun kelamının bir kısmı da böyledir, bir kısmı değildir. O vakit mutlak olarak kelimenin kendisi olan ilme "oğul" adını vermek de bâtıl olur ve böylelikle "oğul" lafzı ancak onun ilminin bir kısmının yahut kelamının bir bölümünün adı olur. Halbuki onlar Mesih'in Allah'ın kelimesi olduğunu ve onun mutlak olarak ilim uknumu olduğunu iddia ederler. Bu ise tamamıyle ondan mütevellit değildir. Akıl sahibi kimselerin ittifakı ile de onun hepsine "oğul" adı verilemez.

3. Şöyle denilir: Alimin ilmine ve kelamına onun oğlu adını vermek meşhur hiçbir dilde bilinen bir isimlendirme değildir. Ayrıca bu akıl yolu ile de bâtıl bir iddiadır. Çünkü kişinin ilmi ve kelamı kudreti ve ilmi gibidir. Eğer bu caiz olursa insanın hâdis olan bütün sıfatlarına ondan doğan varlıklar ve onun oğulları diye adlandırmak da mümkün olur. Kaderiyeci kelamcılardan: Düşünme yoluyla meydana gelen ilim ondan mütevellittir diyenlerin sözlerine gelince onların bu sözleri şunun gibidir: Tokluk ve suya kanmak yemek ve içmekten mütevellittir. Böyle bir kimse ilim onun oğlu ve çocuğudur demez. Nitekim tokluk ve kanmışlık da onun oğlu ve çocuğudur demez. Çünkü böyle bir şey insan ile kaim ârâz ve mânâların tevellütü/meydana gelmesi türündendir. Ve bunlar hakkında onun çocukları ve oğullarıdır denilemez. Herhangi bir kimse istiare yapacak olup da düşüncesinin kız çocukları tabirini kullanacak olursa bu "yolun kız çocukları" denilmesi "yol oğlu" denilmesi kabilindendir. Su kuşuna da "su oğlu" demeye benzer. Bu gibi isimlendirmeler ise kayıtlıdır. Bilindiği üzere bunlardan maksat ise baba, oğul, valid ile veledden aklen anlaşılan mana değildir.

